

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELAGATI BİLİM DALI**

SARF VE NAHİV AÇISINDAN KUR'AN'DA 'UDÛL

MURAT TALA

DOKTORA TEZİ

**DANIŞMAN:
Prof. Dr. MUHAMMET TASA**

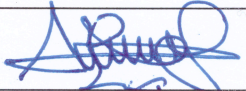
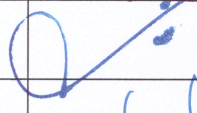
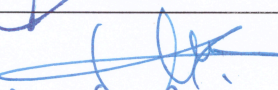
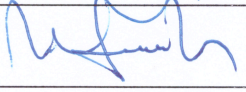
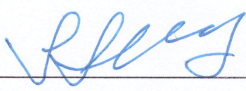
KONYA-2016

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	--

DOKTORA TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Murat TALA
	Numarası	108106083002
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Arap Dili ve Belagatı
	Programı	Doktora
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Muhammet TASA
	Tezin Adı	SARF VE NAHİV AÇISINDAN KUR'AN'DA 'UDÛL

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan **SARF VE NAHİV AÇISINDAN KUR'AN'DA 'UDÛL** başlıklı bu çalışma 23/12/2016 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Prof. Dr.	Muhammet TASA	
2	Prof. Dr.	Muhiddin OKUMUŞLAR	
3	Prof. Dr.	Mehmet Mesut ERGİN	
4	Prof. Dr.	Nejdet GÜRKAN	
5	Doç. Dr.	Sedat ŞENSOY	

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Murat TALA		
	Numarası	108106083002		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Arap Dili ve Belagatı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	X	
	Tezin Adı	SARF VE NAHİV AÇISINDAN KUR'AN'DA 'UDÛL		

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin Adı Soyadı
İmzası
Murat TALA

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Murat TALA		
	Numarası	108106083002		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Arap Dili ve Belagatı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	X	
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Muhammet TASA		
	Tezin Adı	SARF VE NAHİV AÇISINDAN KUR'AN'DA 'UDÛL		

“Sarf ve Nahiv Açısından Kur'an'da ‘Udûl” adlı bu çalışmada Kur'an'ın üslûp özelliklerinden ‘udûl konusu, sarf ve nahiv açılarından ele alınmıştır. Bu çerçevede ‘udûlün anlam üzerindeki etkisi ve üslûp anlam ilişkisi incelenmiştir.

Çalışma giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Girişte çalışmanın konusu, amacı, problemi, yöntemi ve kaynakları hakkında bilgi verilmiştir. Birinci bölümde ‘udûl kavramı farklı açılardan ele alınmıştır. İkinci bölümde Kur'an'daki sarf ‘udûllerinin tespit ve değerlendirmesi yapılmıştır. Üçüncü bölümde ise Kur'an'daki nahiv ‘udûllerinin tespit ve değerlendirmesi yapılmıştır.

Sonuç olarak çalışmada ‘udûllerin Kur'an'ın dil ve üslûbunda önemli bir yere sahip olduğu ve anlam üzerinde etkilerinin bulunduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kurân, Kur'an ve Üslûp, ‘Udûl, Dil sapması, Üslûp ve Anlam, Sarf, Nahiv

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Murat TALA		
	Student Number	108106083002		
	Department	Essential Islamic Sciences / Arabic Language and Rhetoric		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)		
		Doctoral Degree (Ph.D.)	X	
	Supervisor	Prof. Dr. Muhammet TASA		
Title of the Thesis/Dissertation	THE ODOOL IN THE QURAN FROM THE PERSPECTIVE OF ARABIC MORFOLOGY AND GRAMMAR			

In this thesis entitled “The Odool in The Quran from the Perspective of Arabic Morphology and Grammar”, Qur'an's stylistic features are discussed in the context of morphology and grammar. In this framework, the effect of odool on meaning and the relation between style and meaning is examined.

The thesis consists of an introduction and three chapters. In the introduction, information is given about the subject, aim, problem, method and sources of the thesis. The first chapter examines the concept of odool from different perspectives. The second chapter deals with the analysis of morphological odools in the Qur'an. The third chapter deals with grammatical odools in the Qur'an.

In conclusion, the thesis established that odools have a very important place in the language and style of the Quranic language.

Key Words: Quran, Quran and Style, Odool, Deviation in Language, Style and Meaning, Arabic Morphology, Arabic Grammar.

İçindekiler Tablosu

KISALTMALAR.....	XII
TRANSKRİPSİYON.....	XIII
ÖNSÖZ.....	XIV

GİRİŞ:

ARAŞTIRMANIN GENEL ÖZELLİKLERİ

I. Araştırmanın Konusu, Önemi ve Amacı.....	XVII
II. Araştırmanın Problemleri.....	XVII
III. Araştırmanın Kapsamı.....	XVIII
IV. Araştırmanın Metodu.....	XIX
V. Araştırmanın Kaynakları.....	XXIII

BİRİNCİ BÖLÜM

‘UDÛL MEFHÛMU:

KAVRAMSAL İÇERİK, TARİHİ GELİŞİM VE PROBLEMLER

1. ‘Udûl Kavramı.....	3
1.1. Sözlük Anlamı.....	3
1.2. Terim Anlamı.....	7
1.3. ‘Udûl Kavramına Güncel Tanım Denemesi.....	9
1.4. ‘Udûlün Kurucu Unsurları (Yapısal Özellikler)	10
1.4.1. Ma‘dûlun ‘Anh, Ma‘dûlun İleyh.....	11
1.4.2. ‘Udûlün Yönü ve Tipi	12
1.4.3. ‘Udûlü Ortaya Çıkaran Aşıl	16
1.5. ‘Udûl Çeşitleri	17
1.5.1. Edebiyat ve Dilbilimde ‘Udûl Çeşitleri	17
1.5.2. Kur’ân’da ‘Udûl Çeşitleri	18
1.5.2.1. Sarf ‘Udûlleri	18
1.5.2.2. Nahiv ‘Udûlleri.....	19

1.5.2.3. Belâgat ‘Udûlleri.....	20
1.5.2.4. Şavt ‘Udûlleri.....	21
1.5.2.5. Anlamsal ‘Udûller.....	21
1.6. ‘Udûlün Düzeyleri.....	22
1.7. ‘Udûlün Sınırları	24
1.8. ‘Udûlün Önemi.....	25
1.9. ‘Udûlün Amaçları	26
1.9.1. Bir Anlamı Kaldırıp Yerine Başka Bir Anlam Koymak	27
1.9.2. Muḥâtabı Şaşırtmak	29
1.9.3. Dikkat Tazelemek ve Muḥâtabı Uyanık Tutmak	30
1.9.4. Mesajın Bütüncül Bir Etki Yapmasını Sağlamak.....	31
1.9.5. Alışılmadık Bir Etki Oluşturmak	31
1.9.6. Anlatımı Sığlıktan ve Sıradanlıktan Kurtarmak	32
1.9.7. Anlatıma Açıklık Kazandırmak.....	33
1.9.8. İsimden İsim Türetmek	33
1.9.9. Diğer Sebepler.....	34
2. ‘Udûl Olgusunun Tarihi Gelişimi ve Kavramlaşma Süreci.....	35
2.1. Arap Edebiyatında ‘Udûl Olgusu.....	36
2.1.1. Câhiliye Arap Şiirinde ‘Udûl.....	36
2.1.2. Klasik Dönem Arap Dilcilerine Göre ‘Udûl.....	38
2.1.3. Muâsır Arap Dilcilerine Göre ‘Udûl	45
2.2. Batı Edebiyatında ‘Udûl Olgusu	46
3. ‘Udûl Olgusuyla İlgili Problemler.....	49
3.1. Arap Dilinde Ma‘dûl İsmin Varlığı Problemi.....	49
3.2. ‘Udûl Mefhûmunu Adlandırma Problemi	50
3.2.1. Arap Edebiyatında Kullanılan Kavramlar	50
3.2.2. ‘Udûl Olgusunda Kavram Kargaşası.....	54
3.2.3. ‘Udûl Kavramını Tercih Sebebi	56
3.3. ‘Udûlle İlişkilendirilen Bazı Kavramlar	58
3.3.1. ‘Adl ve ‘Udûl.....	58
3.3.2. ‘Udûl ve Üslûp.....	60
3.3.3. ‘Udûl ve İhtiyâr	62

3.3.4. Dil Değişimi ve ‘Udûl.....	64
3.3.5. ‘Udûl ve Ruḥṣat.....	66
3.3.6. ‘Udûl ve Laḥn (Hata).....	66
3.3.7. ‘Udûl ve Şiir Zarûreti.....	68
3.3.8. ‘Udûl ve Edebî Sanat.....	69
3.4. ‘Udûlü Belirlemede “Asıl” Problemi	70
3.4.1. ‘Udûl Olgusunda “Asıl” Belirleme Ölçütleri.....	71
3.4.1.1. Semâ‘	72
3.4.1.2. Kıyâs	73
3.4.1.3. Siyâḥ (bağlam)	73
3.4.1.4. Dilin Yerleşik Gramer Kuralları	77
3.4.1.5. Günlük Dil.....	77
3.4.1.6. Ma‘dûl İsmi’nin Nakledildiği Aşıl	78
3.4.1.7. Ḥaḳîḳat.....	78
3.4.1.8. Teşbîh.....	80
3.4.1.9. Derin Yapı-Yüzeysel Yapı.....	80
3.4.1.10. Yatay-Dikey Bağlantı	81
3.4.1.11. Çoğul Okur.....	81
3.4.1.12. Edebî Zevk.....	82
3.4.1.13. Bilimsel Yazı Dili.....	83
3.4.1.14. İletişim Teorisi	85
3.4.1.15. İstatistik.....	85
3.4.2. Değerlendirme ve Tercih	86
4. ‘Udûl Değerlendirme Ölçeği.....	88

İKİNCİ BÖLÜM

KUR’ÂN’DA SARF ‘UDÛLLERİ

1. İsim Kalıplarında ‘Udûl.....	94
1.1. Muterâdif İsimlerde ‘Udûl.....	94
1.2. Masdar Kalıbında ‘Udûl	97
1.2.1. İsim Kalıbından Masdar Kalıbına ‘Udûl.....	100

1.2.1.1. İsm-i Masdarda ‘Udûl	100
1.2.1.1.1. Şarîh Masdar Kalıbından İsm-i Masdara ‘Udûl.....	100
1.2.1.1.2. Mezîd Masdar Kalıbından İsm-i Masdara ‘Udûl.....	102
1.2.1.2. Mimli Masdar Kalıbında ‘Udûl	103
1.2.1.2.1. Şulâsî Mucerred Mimli Masdarlarda ‘Udûl	104
1.2.1.2.2. Şulâsî Mezîd Mimli Masdarlarda ‘Udûl	107
1.2.1.3. Şarîh Masdarda ‘Udûl.....	110
1.2.1.3.1. İsm-i Fâil Kalıbından Şarîh Masdar Kalıbına ‘Udûl	110
1.2.1.3.2. İsm-i Mef’ûl Kalıbından Şarîh Masdar Kalıbına ‘Udûl	112
1.2.1.3.3. Sıfat-i Muşebbehe Kalıbından Şarîh Masdar Kalıbına ‘Udûl	114
1.2.1.4. Muevvel Masdara ‘Udûl.....	114
1.2.1.4.1. Şarîh Masdardan Muevvel Masdara ‘Udûl.....	114
1.2.2. Fiil Kalıbından Masdar Kalıbına ‘Udûl.....	116
1.2.2.1. Emir Kalıbından Şarîh Masdar Kalıbına ‘Udûl	116
1.3. İsm-i Fâil Kalıbında ‘Udûl	118
1.3.1. İsm-i Fâil Kalıbında Sîga İçi ‘Udûller.....	122
1.3.2. İsm-i Fâil Kalıbında Sîga Dışı ‘Udûller	123
1.3.2.1. İsim Kalıbından İsm-i Fâil Kalıbına ‘Udûl.....	123
1.3.2.1.1. Şarîh Masdar Kalıbından İsm-i Fâil Kalıbına ‘Udûl	123
1.3.2.1.2. İsm-i Mef’ûl Kalıbından İsm-i Fâil Kalıbına ‘Udûl	124
1.3.2.1.3. Sıfat-ı muşebbehe Kalıbından İsm-i Fâil Kalıbına ‘Udûl.....	126
1.3.2.2. Fiil Kalıbından İsm-i Fâil Kalıbına ‘Udûl.....	128
1.3.2.2.1. Muzâri Kalıbından İsm-i Fâil Kalıbına ‘Udûl.....	129
1.4. Mubâlağa Kalıbında ‘Udûl	131
1.4.1. Mubâlağa Kalıbında Sîga İçi ‘Udûller.....	136
1.4.2. Mubâlağa Kalıbında Sîga Dışı ‘Udûller	140
1.4.2.1. İsm-i Fâil Kalıbından Mubâlağa Kalıbına ‘Udûl	140
1.4.2.2. İsm-i Mef’ûl Kalıbından Mubâlağa Kalıbına ‘Udûl.....	143
1.5. İsm-i Mef’ûl Kalıbında ‘Udûl	144
1.5.1. İsim Kalıbından İsm-i Mef’ûl Kalıbına ‘Udûl.....	145
1.5.1.1. İsm-i Cins Kalıbından İsm-i Mef’ûl Kalıbına ‘Udûl	145
1.5.1.2. Şarîh Masdar Kalıbından İsm-i Mef’ûl Kalıbına ‘Udûl.....	147

1.5.1.3. İsm-i Fâil Kalıbından İsm-i Mef'ûl Kalıbına 'Udûl.....	148
1.5.2. Fiil Kalıbından İsm-i Mef'ûl Kalıbına 'Udûl	150
1.5.2.1. Muzâri Kalıbından İsm-i Mef'ûl Kalıbına 'Udûl	150
1.6. Sıfat-ı muşebbehe Kalıbında 'Udûl.....	151
1.6.1. İsm-i Fâil Kalıbından Sıfat-ı muşebbehe Kalıbına 'Udûl	155
1.6.2. İsm-i Mef'ûl Kalıbından Sıfat-ı muşebbehe Kalıbına 'Udûl	160
1.7. İsm-i Tafdîl Kalıbında 'Udûl	162
2. Fiil Kalıplarında 'Udûl.....	162
2.1. Mâzî Fiilde 'Udûl.....	163
2.1.1. İsim Kalıbından Mâzî Fiile 'Udûl	163
2.1.1.1. İsm-i Fâilden Mâzî Kalıbına 'Udûl.....	163
2.1.2. Fiil Kalıbından Mâzî Fiile 'Udûl.....	164
2.1.2.1. Muzâri Kalıbından Mâzî Kalıbına 'Udûl	164
2.1.2.2. Emir Kalıbından Mâzî Kalıbına 'Udûl.....	166
2.2. Muzâri Fiilde 'Udûl	167
2.2.1. İsim Kalıbından Muzâri Kalıbına 'Udûl	168
2.2.1.1. İsm-i Fâil Kalıbından Muzâri Kalıbına 'Udûl	168
2.2.1.2. Sıfat-ı muşebbehe Kalıbından Muzâri Kalıbına 'Udûl	169
2.2.2. Fiil Kalıbından Muzâri Kalıbına 'Udûl.....	170
2.2.2.1. Mâzî Kalıbından Muzâri Kalıbına 'Udûl	170
2.2.2.2. Emir Kalıbından Muzâri Kalıbına 'Udûl.....	171
2.3. Emir Fiilinde 'Udûl	172
2.3.1. İsimden Emir Fiil Kalıbına 'Udûl.....	172
2.3.1.1. Şarih Masdardan Emir Fiil Kalıbına 'Udûl.....	172
2.3.2. Fiil Kalıbından Emir Kalıbına 'Udûl.....	174
2.3.2.1. Mâzî Kalıbından Emir Fiile 'Udûl.....	174
2.3.2.2. Muzâri Kalıbından Emir Fiile 'Udûl	175

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KUR'ÂN'DA NAHİV 'UDÛLLERİ

1. Kur'ân'ın Arap Gramerinin Oluşumundaki Yeri.....	187
---	-----

2. Kur'an'da Nahiv 'Udûlleri	192
2.1. Tamlama 'Udûlleri	192
3.2.1. İsim Tamlamasında 'Udûl.....	192
3.2.2. Sıfat Tamlamasında 'Udûl.....	196
2.2. İ'râb 'Udûlleri	202
2.2.1. İsim Cümlesinde 'Udûl.....	202
2.2.1.1. Temel İsim Cümlesinde 'Udûl.....	203
2.2.1.1.1. Mubtedâda 'Udûl.....	203
2.2.1.1.1.1. Mubtedâyla İlgili Genel Kurallarda 'Udûl	203
2.2.1.1.1.2. Mubtedânın Kullanım Yerleriyle İlgili Kurallarda 'Udûl	208
2.2.1.1.2. Haberde 'Udûl	214
2.2.1.2. Mensûh İsim Cümlesinde 'Udûl.....	217
2.2.1.2.1. Nâstıhlar da 'Udûl.....	218
2.2.2. Fiil Cümlesinde 'Udûl.....	228
2.2.2.1. Mâzî Fiilde 'Udûl	228
2.2.2.2. Fâilde 'Udûl	229
2.2.2.3. Nâib-i Fâilde 'Udûl.....	240
2.2.2.4. Mef'ûllerde 'Udûl.....	243
2.2.2.4.1. Mef'ûlun bihte 'Udûl.....	243
2.2.2.4.2. Mef'ûl-i Muṭlaḳta 'Udûl	245
2.2.2.4.3. Mef'ûlun Leh'de 'Udûl.....	247
2.2.2.5. Hâl Kurallarında 'Udûl.....	248
2.2.2.6. Temyîz Kurallarında 'Udûl.....	259
2.2.2.6. Ğayr-i Munşarifikte 'Udûl	264
2.3. Uyum Kuralı 'Udûlleri	268
2.3.1. Özne-Yüklem 'Uyumunda 'Udûl.....	268
2.3.2. Tâbi'lerde 'Udûl.....	271
2.3.1.1. Bedel Kurallarında 'Udûl.....	272
2.3.1.2. 'Aṭf Kurallarında 'Udûl	273
2.3.1.2.1. 'Aṭf-ı Beyânda 'Udûl	273
2.3.1.2.2. Harfle 'Aṭf Kurallarında 'Udûl (Aṭf-ı Nesâḳ)	275
2.3.1.2.3. Zamir Üzerine 'Aṭf Kurallarında 'Udûl.....	277

2.3.1.2.4. İ'nin İsmi Üzerine 'Atf Kurallarında 'Udûl	278
2.3.1.2.5. Soru Cümlelerinin 'Atfında 'Udûl	284
2.4. Nahiv Üslûbu 'Udûlleri	286
2.4.1. Şart Üslûbunda 'Udûl	286
2.4.2. Mediğ-Zem Üslûbunda 'Udûl	292
2.4.2.1. Mediğ Üslûbunda 'Udûl	293
2.4.2.2. Zem Üslûbunda 'Udûl	296
2.4.3. Nidâ Üslûbunda 'Udûl	298
2.4.4. Ta'accub Üslûbunda 'Udûl	299
2.4.5. Kâsem Üslûbunda 'Udûl	301
2.4.6. İstîğnâ Üslûbunda 'Udûl	302
2.4.7. Harf Kullanım Üslûbunda 'Udûl	303
SONUÇ.....	312
KAYNAKÇA.....	317
ÖZ GEÇMİŞ.....	317

GİRİŞ:

ARAŞTIRMANIN GENEL ÖZELLİKLERİ

Bu kısımda araştırmanın konusu, önemi, amacı, sınırları, problemleri, metodu ve kaynakları gibi konular hakkında bazı teknik bilgiler sunulacaktır.

I. Araştırmanın Konusu, Önemi ve Amacı

Araştırmamızın konusunu Kur'ân-ı Kerim'in yaygın üslûp özelliklerinden biri olan 'udûller (deviation/dil sapması) oluşturmaktadır.

'Udûl, alışılmış üslûp tarzının ya da yaygın dil kuralının dışına çıkmak şeklinde ifade edilebilir. Bu durum hata mefhûmundan uzak bir olgu şeklinde anlaşılmalıdır.

Bilinen bir husus olmasına rağmen, erken dönem Arap dili kitaplarında onu bütün yönleriyle ele alan bir çalışma bulunmayışı, mesele hakkında geniş çaplı bir araştırma yapılmasını gerekli kılmıştır.

Araştırma konusunu belirleme aşamasında yapılan tetkikler neticesinde, Kur'ân'da 'udûl olgusunun çokça bulunduğu görülmüştür. Dolayısıyla araştırmanın temel hipotezi "Kur'ân'da 'udûl var mıdır?" şeklinde kurulmamıştır.

Bu araştırmanın temel amacı, Kur'ân'daki sarf ve nahiv 'udûllerini tespit etmek, daha sonra 'udûllerin temel esaslarını ve çeşitlerini açıklamaktır. Bununla beraber 'udûlün bir sebep ve ölçüsünün olup olmadığını belirlemek, dolayısıyla sarf ve nahiv açısından asıl kabul edilen kuraldan farklı kullanımların, başka bir ifadeyle asıldan çıkan her şeyin 'udûl kapsamına girip girmeyeceğini incelemek de amaçlanmıştır. Ayrıca tespit edilen 'udûlleri değişik açılardan değerlendirmek hedeflenmiştir.

II. Araştırmanın Problemleri

Kur'ân-ı Kerim'in dil ve üslûp özellikleri, standart Arapçadan farklı yönleriyle dikkat çekmektedir. Kur'ân'ın bu farklı yönlerini hata olarak niteleyenler olmuştur. Bu araştırmanın temel hipotezi, "*'udûllerin dil bir hatası olmayıp, Kur'ân'ın temel üslûp özelliklerinin önemlilerinden oldukları ve bunların anlam ve anlatım üzerinde etkileri bulunduğu*" şeklindedir. Araştırma kapsamında bu hipotez test edilecektir.

Bu bağlamda öne çıkan sorulardan bazıları şunlardır:

‘Udûlün anlam üzerinde bir etkisi var mıdır? Bu bağlamda ‘udûller âyetlerde vurgulanmak istenen temel anlamı nasıl etkilemektedir? Kur’ân’da Arap gramerinden farklı şekilde ortaya çıkan uygulamalar var mıdır? Eğer varsa bunlar nasıl değerlendirilmelidir?

Bu temel soruların yanıtı ‘udûl-anlam ilişkisi bağlamında aranırken, üslûp-anlam ilişkisi tespit edilmeye, ‘udûlün ne işe yaradığı ve nasıl bir sonuç oluşturduğunun izleri sürülmeye çalışılacaktır.

III. Araştırmanın Kapsamı

Araştırma konusunu belirlerken yapılan tarama ve müzâkereler neticesinde, Kur’ân’daki ‘udûl olgusunu bütün yönleriyle incelemenin çok geniş ve ayrıntılı olacağı sonucu kendisini açıkça göstermiştir. Zira ‘udûl olgusu değişik adlarla anılsa da birçok farklı konu içerisinde yer alabilmektedir. Bu nedenle araştırmayla doğrudan ilgili olmayan, hatta araştırmaya dahil edildiğinde konuyu asıl maksadından çıkaracağı düşünülen i‘lâl, ibdâl, idğâm ve hazif hususlarındaki ‘udûller araştırma kapsamına alınmamıştır.

Kur’ân’daki ‘udûller sarf, nahiv, belâgat, şavt ve lûgat gibi birçok farklı düzeyde ortaya çıkmaktadır. Tek bir çatıda birleştirilmeleri mümkün olsa da alanları farklı bu kadar çok konunun geniş bir zeminde incelenmesi bir çok problemi beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla, araştırmanın netliği ve sürdürülebilirliği açısından konu, Kur’ân’da geçen sarf ve nahiv ‘udûllerinin tespit ve değerlendirmesi ile sınırlandırılmıştır. Bununla hem konunun genel çerçevesini belirlemek hem de ‘udûl olgusunu daha dar bir zeminde incelemek hedeflenmiştir.

Hemen belirtmelidir ki, araştırma yapılırken incelenecek örneklemin Kur’ân metninden seçilecek olması, kırâat olgusunu doğal olarak gündeme getirmekte ve araştırmayı yeniden çok daha geniş bir düzleme taşımaktadır. Bu durum, bir önceki aşamada sarf ve nahiv ‘udûllerine odaklanarak yapılmaya çalışılan sınırlandırma işlemini yeniden genişletmektedir. Netice olarak, yine konunun daha dar bir zemine çekilmesi zaruret arz etmiştir. Bu problemi ortadan kaldırarak araştırmayı daha net bir düzleme çekmek için, araştırmada Kur’ân-ı Kerim’in ‘Âşım kırâatının Hafş rivâyetini esas almaya ve ‘udûlleri bu metin üzerinden belirlemeye karar verilmiştir. Dolayısıyla, kırâat vecihle-

rinde ortaya çıkan ‘udûller araştırma kapsamına dahil edilmemiştir. Bu araştırmada ‘Âşım kıraâtının Hafş rivâyetinin esas alınmasında, söz konusu kıraâtın Türkiye Cumhuriyeti’ndeki temel Kur’ân okuyucu kitlesinin kıraâtı olması hususu belirleyici olmuştur.

Ayrıca ‘udûlleri belirlerken seçilecek örnekleme oluşturan verilerin aynı anda hem kural hem de şekil açısından ‘udûle örnek teşkil etmesi şart koşulmuştur. Yorumu açık olup farklı şekilde anlaşılması mümkün olan örnekler araştırmada incelenmemiştir. Yine lafız veya ibarenin görünür tarafında (okunup-yazılan tarafı/ metinde açıkça zikredilen tarafı) değil de takdir edilen yanında ortaya çıkan ‘udûller, başka bir ifadeyle, dönüştürüldükten sonra ‘udûl suretine girebilecek örnekler ile hazif ve takdim-te’hir bağlamında meydana gelen ‘udûller araştırma kapsamına alınmamıştır.

IV. Araştırmanın Metodu

Bu araştırma nitel bir araştırmadır. Araştırmanın inceleme odağı ise Kur’ân’ı Kerîm’dir. Kur’ân’ın toplanması ve orijinaline uygun olarak mushaf şeklinde kaydedilip çoğaltılması hicrî ilk asrın başlarında tamamlanmıştır. Dolayısıyla araştırmada esas alınacak metin tam ve orijinal olarak hazırdır. Bu durum araştırmacı açısından doküman toplamaya ihtiyaç bırakmamaktadır. Burada araştırmacıya düşen, araştırmada kullanacağı verileri mevcut metin üzerinden toplamak ve analiz etmektir.

Bu bağlamda yapılacak araştırmanın, araştırmacının kendi yeteneğine göre hasbel kader yürüttüğü bir şekilde değil de önceden denenmiş, metin incelemelerinde etkili olduğu test edilmiş ve tutarlı sonuçların elde edilmesine elverişli bir yöntemle ele alınması önem arz etmektedir. Bu noktadan hareketle araştırmada veri toplanırken, nitel araştırmalarda, yazılı ve görsel materyaller hakkında etkili bir veri toplama yöntemi olan “doküman incelemesi yöntemi”¹ esas alınmıştır. Ancak, verilerin tespit ve tasnif edilmesi, örneklem seçilmesi ve incelenmesi gibi hususlarda veri analiz yaklaşımlarından biri olan “içerik analizi”² kullanılmıştır. Bu iki husus şu şekilde açıklanabilir.

Doküman incelemesi yöntemi: Bu yöntem, araştırılması hedeflenen olgu ve olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar. Geleneksel olarak doküman incelemesi, dilbilimcilerin, tarihçilerin ve antropologların kullandığı bir yöntem

¹ Ali, Yıldırım ve Hasan, Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık San. ve

² Yıldırım ve Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, s. 259.

olarak bilinir. Nitel araştırmada döküman incelemesi tek başına bir veri toplama yöntemi olabileceği gibi diğer veri toplama yöntemleri ile de kullanılabilir. Ayrıca, diğer yöntemlerin kullanıldığı durumlarda ek bilgiler sunar.³

İçerik analizi: Bu yaklaşım, araştırmada toplanan verileri açıklayabilecek kavramlara ve ilişkilere ulaşmayı amaçlar. Betimsel analizde özetlenen ve yorumlanan veriler, içerik analizinde daha derin bir işleme tabi tutulur ve betimsel bir yaklaşımla fark edilmeyen kavram ve temalar bu analiz sonucu keşfedilebilir. Bu amaçla toplanan verilerin önce kavramsallaştırılması, daha sonra da ortaya çıkan kavramlara göre mantıklı bir biçimde düzenlenmesi ve buna göre veriyi açıklayan temaların saptanması gerekmektedir. İçerik analizi yoluyla veriler tanımlanmaya, verilerin içinde saklı olabilecek gerçekler ortaya çıkarılmaya çalışılır. Kısaca, içerik analizinde temelde yapılan işlem, birbirine benzeyen verileri belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirmek ve bunları okuyucunun anlayabileceği bir biçimde düzenleyerek yorumlamaktır.⁴

Söz konusu metot ve yaklaşımın uygulanması bağlamında, araştırmanın birinci bölümünde açıklanacağı üzere ‘udûl meselesinin teorik zemini ve temel kavramları oluşturulduktan sonra, Kur’ân ‘udûllerini tespit ve değerlendirme hususunda faydalanılacak bazı teorik esaslar belirlenmiştir. Bu bağlamda Kur’ân’daki sarf ve nahiv ‘udûllerinin nasıl tespit edileceği, tespit edilen ‘udûllerin nasıl tasnif edileceği ve tasnif edilen ‘udûl grupları değerlendirilirken seçilecek örneklemin nasıl belirleneceğine dair bazı ölçütler tayin edilmiştir. Tespit edilen ‘udûllerin sınıflandırılıp değerlendirilmesi hususunda bir değerlendirme ölçeği (şablonu) hazırlanmıştır. Kur’ân ‘udûllerini belirleyip derlemeden önce araştırmanın teorik temelleri böylece netleştirilmiştir.

Yukarıda işaret edilen teorik metot şu şekilde uygulanmıştır:

Bir olguyu bir bütün olarak anlayabilmek için hakkındaki bütün verileri toplayıp, onu oluşturan küllî ve cüzî unsurların hepsini bir arada görerek değerlendirme yapmak önemlidir. Buna binaen, çalışmada ‘udûl kapsamına giren veriler toplanırken tümevarım (istikrâ’) metodu kullanılmıştır. Önce yapılan araştırmaların tamamına yakını, ‘udûlleri belirlerken *ma’dûlun anhî* (metinde olmayan parça) hareket noktası edinmelerine karşın, metne bağlı bir anlayışla yürütölen bu araştırmada daha sağlıklı ve

³ Yıldırım ve şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, s. 217.

⁴ Yıldırım ve şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, s. 259.

net sonuçlar doğuracağı kanaatiyle Kur'ân 'udûllerini, *ma'dûlun ileyh*den (metinde olan parça) hareketle belirlemek daha faydalı görülmüştür.

Daha sağlıklı sonuçlar doğuracağı kanaatiyle, sarf ve nahiv 'udûllerini tasnif ederken, 'udûllerin tespiti aşamasında kullanılan tümevarım metodunun aksine tüm-dengelim (ta'lîl) yöntemi kullanılmıştır. Başka bir ifadeyle, tümevarım yoluyla toplanılan veriler, tüm-den gelim metoduyla taksim edilirken başlangıç noktasından sonuca değil sonuçtan başlangıç noktasına doğru bir yol takip edilmiştir. Zira 'udûlün esaslarından *ma'dûlun ileyh* bizi *ma'dûlun 'anh'a* götürmektedir. Diğer bir ifadeyle *ma'dûlun 'anh'*ın varlığı *ma'dûlun ileyh*in varlığından anlaşılmaktadır. Buna göre metinde olmayan parçanın varlığını metinde zikredilen parçadan yola çıkarak açıklamak daha tutarlı görünmektedir. Çünkü bir şeyi kendi varlık sebebini ortaya koymadan zikretmek, tikel örneklerin belirlenmesinde ucu açık hükümlere ve keyfilige yol açabilmektedir. Kısacası bu keyfilik ihtimalini ortadan kaldırmak için meseleyi görünen tarafından (*ma'dûlun ileyh*) başlayarak irdelemek daha isabetli görünmektedir.

Kur'ân'daki sarf 'udûlleri belirlenirken öncelikle *dil içi bağlamın* özellikleri arasında incelenebilecek *âyet içi bağlam* esas alınmıştır. *Genel bağlam* ve *ayetler arası bağlam* kullanılmamıştır. Öte yandan nahiv 'udûllerini belirlerken, Arap dilinin *yaygın gramer kuralları* ve *âyet içi bağlam* esas alınmıştır.

Araştırma konusuyla ilgili olarak Kur'ân'da tespit edilebilen bütün örnekler toplanmaya gayret edilerek oldukça geniş bir veri tabanı oluşturulmaya çalışılmıştır. Örnekler tam olarak tespit edilip meseleler temellendirildikten sonra, belirlenen 'udûller kategorik sınıflara ayrılmıştır. Böyle bir sınıflama yapmak Kur'ân'daki sarf ve nahiv 'udûllerinin kaç kısımda tezahür ettiği, kaç tip oluşturduğu ve Kur'ân dilinin hangi yönlerinde yoğunlaştığı hakkında genel bir fikir oluşturmaya da yardımcı olmuştur.

Kur'ân'da belirlenen sarf ve nahiv 'udûlleri incelenirken konuya uygun başlıklar üretilerek meseleler daha anlaşılır hale getirilmeye ve 'udûller belli tipler altında tasnif edilmeye çalışılmıştır.

Araştırmada tespit edilen bütün 'udûller ayrı ayrı incelemeye tabi tutulmamıştır. Ancak, incelemeler özel 'udûl tipi esasına dayalı olarak kendi kategorisindeki bütün 'udûlleri temsil edecek şekilde seçilerek belirlenen bir âyet örnekleme üzerinden yürü-

tülmüştür. İnceleme ve değerlendirmeye esas alınan örneklemin oluşumunda, ‘udûl tipi oluşturma, çok örnekli tiplerde temsil gücü yüksek olma, özel vurgu oluşturma gibi ölçütlere bağlı olarak seçim yapılmıştır.

Örnek olarak incelenen âyetin uzun olması durumunda, anlamlı bir yargı oluşturacak kadarı zikredilmiştir. Kısa olan örneklerde sadece istişhâd edilen kısmı değil, anlam bütünlüğünü sağlamak ve âyetteki ‘udûlün manaya etkisini göstermek için ilgili âyetin metninin tamamı, ayrıca şart ve kase m cümlelerinde cevap cümleleri de zikredilmiştir.

Sarf ‘udûllerini irdelerken, özellikle ‘udûlün âyetler arası bağlamdan anlaşıldığı yerlerde, bir önceki ve bir sonraki âyetler de zikredilmiştir. Bununla beraber açıklanması ve çözümlenmesi gereken bir durum ortaya çıktığında, her âyet ayrı ayrı ele alınıp açıklanmıştır. İncelenen âyetlerde istişhâd konusu olan yerlerin altı çizilmiştir.

Âyetlerin Türkçe karşılıklarını verirken, T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı’nın meâli esas alınmıştır.

Âyetlerdeki ‘udûlün temel esasları –*ma‘dûlun ‘anh/ma‘dûlun ileyh-* ayrı ayrı belirtilmiştir. İşlenen konuyla ilgili benzer örneklere yine sûre ve âyet numarası ile ‘udûl gerçekleşen kelime veya terkibi zikrederek işaret edilmiştir. Örnek olarak incelenen ‘udûlü belirlerken belki de en önemli hususlardan birisi olan *ma‘dûlun ‘anh*’i belirlemede faydalanılan asıllar zikredilmiştir.

‘Udûller incelenirken, sarf ve nahiv kısımlarında kendi kategorilerine özel oluşturulan standart ölçeklerle değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Ayrıca ‘udûlü ortaya çıkaran sebeplerden bizzat metnin kendisiyle ilgili olanlar birbirinden farklılık arz ettiğinden dolayı her değerlendirmede zikredilmeye çalışılmıştır. Öte yandan muhâtabla ilgili olanlar pek farklılık arz etmediğinden dolayı ilk geçtiği yerde gerekli açıklamalar yapılmış, daha sonraki örneklerde ayrıca belirtilmemiştir.

Her bölümün sonunda değerlendirme yapılmıştır. İkinci ve üçüncü bölümün sonunda yapılan değerlendirmelerde konular tablo ve grafiklerle gösterilmiştir.

V. Araştırmanın Kaynakları

Erken dönem Arap literatüründe, araştırma konusuyla ilgili müstakil bir esere rastlanmamıştır. Ancak konunun, dilbilimsel tefsir kitapları ve klasik dönem Arap dili eserlerinde kısa açıklamalar şeklinde belirginleştiği görülmüştür.

Çağdaş araştırmalar incelendiğinde yine araştırmayla konu, içerik ve amaç açısından birebir örtüşen müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bununla beraber, ‘udûl konusunun, genel olarak edebiyat ve dilbilim alanlarında sarf, nahiv, belâgat, şiir, ve delâlet (semantic) gibi değişik düzeylerde ele alındığı tespit edilmiştir. Yine ‘udûlle ilgili çalışmaların çoğunun şiir metinlerine yoğunlaştığı ve söz konusu araştırmalarda genellikle ‘udûlün şekilsel üslûp özellikleri üzerinde durularak, ‘udûlün anlam boyutunun ya tamamen ihmal edildiği ya da zayıf kaldığı mülâhaza edilmiştir.

Araştırmada Arap dilinin lûgat, sarf, nahiv, belâgat, dilbilim, üslûpbilim, şiir dili, edebî tenkit vb. alanlardaki kaynaklarından istifade edilecektir. Yine dilbilimsel tefsir kitaplarından ve Kur’ân sözlüklerinden faydalanılacaktır. ‘Udûl meselesinin teorik zeminini oluştururken gerekli olduğu kadarıyla Arap literatürü dışındaki yabancı literatürlerin özellikle üslûpbilim, dilbilim vb. sahalardaki bazı kaynakları da kullanacaktır.

‘Udûl ve üslûp konularında yapılmış olan ve bu araştırmada istifade edilen önemli çalışmalardan bazıları şunlardır:

Belâğatu’l-Ḳur’ânî’l-Kerîm: Dirâse fî Esrâri’l-‘Udûl fî’si‘mâli Şıyâğı’l-Fî’l (Zâfir b. Ğurmân el-‘Umerî). *el-İnziyâh min Manzûri’d-Dirâsâti’l-Üslûbiyye* (Ahmed Muhammed Veys), *el-İ‘câzu’l-Belâğî li Teḥavvulâtî’n-Nazm el-Ḳur’ânî* (Ahmed Muhammed Emîn İsmâil); el-Hindâvî, *el-İ‘câzu’s-Şarfî fî’l-Ḳur’ânî’l-Kerîm*; Abdusselâm el-Meseddî, *el-Uslûbiye ve’l-Uslûb*; Muhammed Abdulmuṭṭalib, *el-Belâğa ve’l-Uslûbiyye*; Ahmed Suleyman, *el-Uslûbiyye*:

Öte yandan, araştırmada kullanılan kitaplar kaynakça kısmında belirtilmiş olmakla beraber özellikle faydalanılan kaynaklardan bazılarını şu şekilde zikretmek mümkündür.

Sibeveyh, *el-Kitâb*; el-Muberrid, *el-Kâmil fi'l-Luġati ve'l-Edebi ve'n-Nahvi ve't-Taşrîf*; *el-İnşâf fî Mesâilî'l-Hılâf* ve *Luma'u'l-Edille*; İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufaşşal*; el-Harezmi, *Şerhu'l-Mufaşşal*; İbn Cemâ'a, *Şerhu Kâfiyeti İbni'l-Hâcib*; Ebû Hayyân el-Endelusî, *İrtişâfu'd-Darab min Lisâni'l-'Arab* ve *Ġâyetu'l-İhsân fî 'Ilmi'l-Lisân*; el-Ezherî, *Şerhu't-Taşrîh 'ala't-Tavdîh*; el-Eşmûnî, *Menhecu's-Sâlik*: Bu eserlerden özellikle gramer kurallarının tespiti ve bazı nahiv 'udüllerinin açıklaması bağlamında faydalanılmıştır.

Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-'Ayn*; el-Cevherî, *es-Sihâh Tâcu'l-Luġa ve Sihâhi'l-'Arabîyye*; el-Firûzâbâdî, *el-Ġâmûsu'l-Muĥîr*; el-İsfehânî, *el-Mufredât fî Ġarîbi'l-Ġur'ân*: Bu eserlerden özellikle 'udül kavramının lügavî anlam özellikleri belirlenirken faydalanılmıştır.

İbn Cinnî, Ebu'l-Fetĥ Osman, *el-Hasâis*; Ebubekir Abdülkâhir b. Abdurrahman el-Curcânî, *Delâilu'l-İ'câz*; Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali, es-Seyyid eş-Şerîf el-Curcânî, *Hâşiye ale'l-Muṭavvel* ve *el-Mişbâh fî Şerhi'l-Miftâh*; Ruknuddîn Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Curcânî, *el-İşârât ve't-Tenbîhât fî 'Ilmi'l-Belâġa*; Yahyâ b. Hamza b. Ali b. İbrahim el-'Alevî, *Kitâbu't-Tırâz li Esrâri'l-Belâġa ve 'Ulûmi Haḡâiki'l-İ'câz*: 'Udûlün kavramsal ve şekilsel özellikleri belirlenirken bu kitaplardan faydalanılmıştır.

Ebû 'Ubeyde, *Mecâzu'l-Ġur'ân*; el-Aḡfeş Ebû Hasen Sa'îd b. Mes'ade (el-Aḡfeş el-Evsat), *Me'âni'l-Kur'ân*; el-Ferrâ', *Me'âni'l-Ġur'ân*; Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hucce*; el-Enbârî, *el-Beyân fî Ġarîbi İ'râbi'l-Ġur'ân*; el-Beġavî, *Me'âlimu't-Tenzîl*; el-Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl* ve *Esrâru't-Te'vîl*; Ebussu'ûd, *İrşâdu'l-'Akli's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm*; el-Halebî, *ed-Durru'l-Maşûn fî 'Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn*: Bu eserlerden hem 'udûlleri belirleme, gerekçelendirme, açıklama ve ayetteki anlam üzerindeki etki cihetlerini belirleme gibi hususlarda faydalanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

‘UDÛL MEFHÛMU:

KAVRAMSAL İÇERİK, TARİHÎ GELİŞİM VE PROBLEMLER

Bir olguyu anlayabilmek için öncelikle mahiyetini kavramak ve onu bütün yönleriyle tanımak gereklidir. Bu bağlamda söz konusu olgunun bütün cüziyyât ve külliyyâtı incelenmelidir. Öte yandan konunun başka meselelerle benzer veya farklı tarafları belirtildikten sonra mevzûya özel problemler açıklanmalıdır.

‘Udûl, dil ve üslûpla alâkalı bir olgudur. Bu bölümde öncelikle ‘udûlün kavramsal özellikleri incelenecek olup daha sonra ‘udûlün temel esasları ve kurucu özellikleri açıklanacaktır.

‘Udûlün kavramsal çerçevesi bağlamında lügavî ve ıstılâhî anlam özellikleri açıklandıktan sonra ‘udûl olgusunu daha anlaşılır hale getireceği ve ona işlevsellik kazandıracığı düşünülen güncel iki tanım denemesi yapılacaktır. Daha sonra ‘udûlün ana unsurları, çeşitleri, önemi, düzeyleri, sınırları, sebep ve amaçları gibi hususlar açığa kavuşturulmaya çalışılacaktır.

‘Udûlün çeşitleri açıklanırken Kur’ân’daki ‘udûl çeşitleri hakkında genel bilgiler verilecektir. Yine ‘udûlün sebep ve faydaları gibi değişik konular incelenerek mesele sağlıklı bir zemine kavuşturulmaya çalışılacaktır. Devamında ‘udûlün tarihi gelişimi üzerinde durularak kavramlaşma süreci tespit edilmeye çalışılacaktır. Tarihi süreç içerisinde ‘udûl mefhûmu için kullanılan değişik kavram ve terkiplerin tespiti yapılmaya çalışılarak söz konusu kavramlar arasında ‘udûlün tercih edilme sebepleri üzerinde durulacaktır. Yine ‘udûl olgusuyla ilgili değişik problemler farklı başlıklar altında incelenecektir. Bunlar arasında ‘udûlün tespit edilmesi sırasında kendisine dayanılacak *asıl*ın ne olduğu problemi özel olarak ele alınacaktır. *Asıllar* ayrı ayrı açıklandıktan sonra, bu araştırmada ‘udûlleri tespit ederken kullanılacak olan asıllar tayin edilecektir. Ayrıca sarf ve nahiv ‘udûllerinin değerlendirilmesi aşamasında standart sağlanabilmesi için bir ‘udûl değerlendirme ölçeği geliştirilmeye çalışılacaktır.

Yukarıda genel olarak işaret edilen hususlar şu şekilde incelenebilir.

1. ‘Udûl Kavramı

Arapça ‘udûl olgusu, Türk edebiyatında ‘*udûl*⁶ ve *sapma*⁶; Fars edebiyatında *in-hirâf*⁷; Batı dillerinde ise yaygın şekliyle *deviation*⁸ ve *lécart*⁹ kavramları ile ifade edilir.

‘Udûl kavramının Arap edebiyatındaki lügavî ve ıstılâhî anlam özelliklerini şu şekilde irdelemek mümkündür.

1.1. Sözlük Anlamı

‘*Udûl* (عُدُول) kelimesi, Arapça ج-د-ع kökünden türeyen ve Arapça sözlüklerde genel olarak (عُدُولًا-عُدُولًا)-(يُعْدِلُ)-(عَدَلَ) şeklinde ifade edilen şulâsî mucerred fiillerin ikinci babından bir masdardır. Lügatçiler ‘*adl* ve ‘*udûl* masdarlarını çoğu zaman aynı manada kullanırlar. Bununla beraber, genellikle ‘*adl* kelimesinin ön plana çıkarıldığı dikkat çeker. Her iki kelime de ج-د-ع kökünün masdar kalıplarından olmasına rağmen Arap dili lügatçileri, ‘*udûl* kavramının lügavî manalarını açıklarken ‘*adl* kelimesiyle oluşturdukları bağlamdan yardım alarak değişik ifadeler kullanırlar. Söz konusu ifadelerden bazılarını şu şekilde özetlemek mümkündür:

el-Halil b. Ahmed (ö. 175/791), ‘*adl* kelimesinin zulmün zıddı bir anlam içerdiğine sahip olduğuna işaret ederek kelimenin taşıdığı *adâlet* anlamına vurgu yapar. Öte yandan bu kelimenin başka manalarını da zikreder. Örnek: “عِدْلُ الشَّيْءِ” (*bir şeyin bir şeye dönmesi/meyletmesi, bir şeyin benzeri*). Ayrıca ج-د-ع kökünden türeyen bazı sıfatların

⁵ İsmâil Rusûhî el-Ankaravî (ö. 1041/1631), *Mecmû‘atu’l-Le‘âif ve Ma‘mûratu’l-Le‘âif*, y.y., ts. I, ss. 41-42; Ahmet Tanyıldız, “İsmâil Rusûhî-yi Ankaravî Şerh-i Meşnevî (Mecmû‘atu’l-Le‘âyif ve Ma‘mûratu’l-Ma‘ârif)” (I. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük), EÜSBE, yayımlanmamış doktora tezi, Kayseri, 2010 s. 113, 234, 1091, 1277.

⁶ Doğan Aksan, *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili*, Engin Yayınevi, Ankara, 1999, s. 166; Nurullah Çetin, *Şiir Çözümleme Yöntemi*, Öncü Kitap, Ankara, 2008, s. 166.

⁷ Muhammed Mu‘in, *Ferheng-i Fârsî (Persian Dictionary)*, Kitâb Ârâd, 1386, s. 167.

⁸ Edward William Lane, *Meddu’l-Luğa (Arabic-English Lexicon)*, Librarie Du Liban, Beyrut, 1997, V, 1973; Peter Childs ve Roger Fowler, *The Routledge Dictionary of Literary Terms: A dictionary of Modern Critical Terms*, Routledge, New York, 2006, s. 52, 90, 124, 178.

⁹ Abdusselâm el-Meseddi, *el-Uslûbiyye ve’l-Uslûb*, ed-Dâru’l-‘Arabiyye li’l-Kitâb, y.y., ts, ss. 162-163.

anlamalarını açıklarken söz konusu kelimenin “مُعْتَدِلٌ” (*doğru, dik*); “إِنْعَادٌ” (*eğrilmek, sapmak*), “غَضَنٌ مُعْتَدِلٌ” (*düzgün dal*) gibi değişik anlam özelliklerine işaret eder.¹⁰

İbn Fâris (ö. 395/1004), *Mucmelu'l-Luğa* adlı eserinde ج-د-ع kökünün adâlet anlamına geldiğini belirtir.¹¹ *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa* adlı eserinde ise söz konusu kökün istikâk özelliklerine yoğunlaşır. ‘Ayn, dâl ve lâm harflerinden meydana gelen bu kökün, biri *doğru ve dik* diğeri de *eğrilik ve sapma* şeklinde iki zıt anlam özelliği bulunduğu işaret eder.¹² İbn Fâris zikrettiği ikinci anlam özelliğiyle ilgili olarak, *eğrilik ve sapma* mefhûmlarını ifade ederken “عَدَلٌ” (döndü), “إِنْعَادٌ” (saptı) ve “إِنْعَجَ” (eğrildi, meyletti, saptı) fiillerinin kullanıldığını vurgular.¹³

el-Cevherî (ö. 400/1009), “عَدَلٌ عَنِ الطَّرِيقِ” (yoldan saptı, döndü) gibi açıklamalarıyla konumuza işaret eder.¹⁴ Mütercim Âsım Efendi “عَدَلٌ الطَّرِيقِ” cümlesini “*Yol bir semte döndü*” şeklinde çevirir.¹⁵

İbn Sîde (ö. 458/1066), “عَدَلٌ عَنْهُ عَدَلًا، عُدُولًا” (-den saptı); “عَدَلٌ إِلَيْهِ” (-e yöneldi, -e döndü)¹⁶ gibi ifadeleriyle ج-د-ع kökünün benzer anlam özelliklerine vurgu yapar.

¹⁰ el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, “ج-د-ع”, *Kitâbu'l-'Ayn*, tah. Mehdi el-Mahzûmî İbrâhim es-Sâmerrâî, y.y., ts., II, 38-40; el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, “ج-د-ع”, *Kitâbu'l-'Ayn* (Hece harflerine göre tertipli baskı), tah. Abdulhamîd el-Hindâvî, Dârû'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, 1. Baskı, 2003, III, ss. 110-111.

¹¹ Ahmed b. Fâris b. Zekerîyyâ b. Muhammed Ebu'l-Huseyn er-Râzî el-Kazvîni el-Hemedânî (İbn Fâris), “ج-د-ع”, *Mucmelu'l-Luğa*, tah. Zuheyr Abdulmuhsin Sultan, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1986, V, 651.

¹² Ahmed b. Fâris b. Zekerîyyâ b. Muhammed Ebu'l-Huseyn er-Râzî el-Kazvîni el-Hemedânî (İbn Fâris), “ج-د-ع”, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa*, tah. Abdusselam Muhammed b. Hârûn, Dârû'l-Fikr, 1989, IV, ss. 246-247.

¹³ İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa*, IV, ss. 246-247.

¹⁴ İsmail b. Hammâd el-Cevherî, “ج-د-ع”, *es-Sıhâh Tâcu'l-Luğa ve Sıhâhi'l-'Arabiyye*, tah. Ahmed Abdulğafûr Aттâr, Dârû'l-'İlmi li'l-Melâyîn, Beyrut, 1990, V, 1761.

¹⁵ Mütercim Âsım Efendi, *Okyanûsu'l-Basîf fi Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhtâ (Kâmûsu'l-Muhtâ Tercümesi)*, Yayına hazırlayanlar: Mustafa Koç ve Eyüp Tanrıverdi, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2014, V, 4631. Ayrıca bkz. Hasîrizâde Elif Efendi, *en-Nûru'l-Furkân fi Şerhi Luğati'l-Kur'ân* (Kur'ân Lüğati), Yayına hazırlayanlar: Mustafa Koç-Eyüp Tanrıverdi, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları: 53, İstanbul, 2015, II, 81.

¹⁶ Ali b. İsmail b. Sîde Ebu'l-Hasen el-Mursî, *el-Muhtem ve'l-Muhtâtu'l-A'zam*, tah. Abdulhamid el-Hindâvî, Dârû'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, 2000, II, ss. 14-15.

el-Ḥımyerî'nin (ö. 573/1178) *Şemsu'l-'Ulûm*'da zikrettiği açıklamalardan hareketle ع-د-ل kökünün *yoldan sapmak, haktan sapmak, yön değiştirmek* gibi anlam özelliklerinin olduğu ifade edilebilir.¹⁷

İbn Manzûr (ö. 711/1311), عَدَلَ kelimesini açıklarken el-Cevherî'nin zikrettiğine benzer bir tanımlamada bulunur.¹⁸ Buna ek olarak söz konusu kelimenin Kur'ân'da kazandığı anlam özelliklerinin dört gruba ayrıldığına işaret eder.¹⁹

a- Hükümde adâlet: “*Hükmettiğin zaman onlar arasında adâletle hükmet.*”²⁰

b- Sözde doğruluk/adâlet: “*(Birisi hakkında) konuştuğunuz zaman, yakınınız bile olsa, âdil olun.*”²¹

c- Fidyeye: “*Ondan hiçbir fidye kabul edilmez.*”²²

d- Şirk (ortak koşturmak): “*Sonra küfredenler Rabb'lerine ortak koşarlar.*”²³

ع-د-ل kökünü açıklarken, el-Fîrûzâbâdî'nin (ö. 817/1415) yaptığı şu saptamalar konuyla ilgili olarak özellikle dikkat çeker: “عَدَلَ عَنْهُ” (-den saptı); “عَدَلَ إِلَيْهِ” (-e yöneldi, -e döndü); “عَدَلَ فُلَانًا بِفُلَانٍ” (*falancayla falanın aralarını eşitledi / düzeltilti*); “عَدَلَ الْفَحْلُ الصَّرَابَ” (*damızlık erkek, dışiden yüz çevirdi, döndü*)²⁴; “إِنْعَدَلَ عَنْهُ وَعَادَلَ” (*egşildi*)²⁵ el-Fîrûzâbâdî'nin bu açıklamaları İbn Fâris'in zikrettikleriyle benzerlik arz eder. Öte yan-

¹⁷ İbn Sa'îd el-Ḥımyerî, *Şemsu'l-'Ulûm*, tah. Huseyn b. Abdullah el-'Umerî vd., Dâru'l-Fıkr, 1999, VII, 4419.

¹⁸ Cemaluddin Ebu'l-Fağl Muhammed b. Mukerrem b. Manzûr, “ع-د-ل”, *Lisânu'l-'Arab*, tah. 'Âmir Ahmed Haydar, Darul Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, 2009, XI, ss. 515-519.

¹⁹ İbn Manzûr, “ع-د-ل”, *Lisânu'l-'Arab*, XI, s. 516.

²⁰ Mâide, 5/42, (وَإِنْ حَكَمْتَ فَأَخَذْهُمْ بِذُنُوبِهِمْ بِالْقِسْطِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ).

²¹ En'âm, 6/152, (وَإِذَا قُلْتُمْ فَاعْدِلُوا وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَى).

²² Bakara, 2/123, (وَأَتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا تَنْفَعُهَا شَفَاعَةٌ وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ).

²³ En'âm, 6/1, (الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ ثُمَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَحْمَتِ يَوْمِ الدِّينِ). Âyette geçen ‘يَعْدِلُونَ’ kelimesi ‘يُشْرِكُونَ’ anlamına gelmektedir.

²⁴ عَدَلَ الْفَحْلُ الصَّرَابَ terkiğini Vankulu Mehmed “*erkek dişi ile cem olmayı terk etti*” ifadeleriyle, Âsım Efendi “*buğur deve dişiye aşmağı ferâgat eyledi*” şeklinde tercüme etmektedir. Bkz. el-Vânî, *Vankulu Lüğati*, II, 1897; Âsım Efendi, *Okyânûsu'l-Başıf fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muḥîṭ*, V, 4631.

²⁵ Mecduddin Muhammed b. Yâkub el-Fîrûzâbâdî, “ع-د-ل”, *el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, Muesesetu'r-Risâle, Beyrut, 2005, s. 1030. Vankulu Mehmed Efendi “إِنْعَدَلَ عَنِ الطَّرِيقِ” ifadesini “*yoldan saptı*” şeklinde tercüme etmektedir. Bkz. el-Vânî, *Vankulu Lüğati*, II, 1898.

dan Âsım Efendi'nin “عَدَلَ الْجَمَالُ الْفَعْلُ” cümlesini çevirirken kullandığı (*Deveci buğurudamızlık deve- dişiye aşmaktan ayırıp bertaraf eyledi/damızlık deveyi ayırdı*)²⁶ şeklindeki ifadeleri ‘udûl mefhûmunun **bir yerden ayrılma ve çıkma** anlamına işaret eder.

ez-Zebîdî (ö. 1205/1791) *Tâcu'l-'Arûs* adlı eserinde *el-Ğâmûsu'l-Muhtâ'*in metnini zikrettikten sonra kelimeleri genişçe şerh eder.²⁷ Ayrıca konuyla ilgili olarak ج-د-ع kökünün “*sapmak, yoldan sapmak, uzaklaşmak, iki şey arasını eşitlemek, uzaklaştırmak*” gibi anlam özelliklerine işaret eder.²⁸

Muâsır sözlüklerden *Mu'cemu'l-Uşûl'l-Fasîha*'nın zikrettiği “*birini yolundan çevirmek*” şeklindeki anlam özelliği ‘udûl meselesiyle ilgilidir.²⁹ *en-Nefs min Kunûzi'l-Ğavâmîs* adlı eserde zikredilenler ise öncekilerin özeti mahiyetindedir.³⁰

Vankulu Mehmed Efendi (ö. 1000/1592), ‘udûl kelimesini Türkçeye “*yoldan sapmak*” şeklinde çevirir.³¹ Yine ondan yaklaşık iki yüz yirmi yedi sene sonra vefat eden Mütercim Âsım Efendi (ö. 1235/1819) aynı kelimeye Türkçe karşılık olarak “*yoldan sapmak*” ve “*dönmek*” ifadelerini kullanır.³²

‘Udûl mefhûmuna Türkçe karşılık olarak zikredilen “sapma” sözcüğü birçok anlamda kullanılır. Örnek: *Sapmak*, 1. Yön değiştirmek: “*Evvela kuşların bulunduğu tarafa saptım.*” –Ahmet Hâşim. 2. Önceden belirlenmiş görüş düşünüş ve davranıştan ayrılmak: *Amacından saptı.* 3. Doğruluktan ayrılmak.³³

²⁶ Âsım Efendi, *Okyânûsu'l-Basît*, V, 4631.

²⁷ Muhammed Murteğâ b. Muhammed el-Huseynî ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Ğâmûs*, nşr. Abdülmünim Halil İbrâhim ve Kerim Seyyid Muhammed Mahmud, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2007, XV (29. Cüz), ss. 258-264.

²⁸ ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XV (29. Cüz), 262.

²⁹ Mahmud b. Nâsır el-Abbûdî, *Mu'cemu'l-Uşûl'l-Fasîha ev Mâ Fe'alethu'l-Ğurûn bi'l-'Arabiyye fî Meh-diha*, Mektebetu Melik Abdulaziz el-Âmme, Riyad, 2009, IX, 84.

³⁰ Halife Muhammed et-Telîsî, *en-Nefs min Kunûzi'l-Ğavâmîs*, ed-Dâru'l-'Arabiyye li'l-Kitâb, Tunus, ts. (Kitabın mukaddimesi 2000 yılında yazılmıştır.), III, ss. 1437-1439.

³¹ Mehmed b. Mustafa el-Vânî (Vankulu Mehmed Efendi), *Vankulu Lügati*, Yayına hazırlayanlar: Mustafa Koç ve Eyüp Tanrıverdi, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları: 52, İstanbul, 2015, II, 1897.

³² Âsım Efendi, *Okyânûsu'l-Basît*, V, 4632.

³³ Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, “Sapmak”, Ankara, 2011, s. 2032. *Sapma göstergesi*: geminin rota çizgisinden hangi yönde ve ne kadar saptığını gösteren araç; *Sapma koşulu*: geminin önceden belirlenmiş limanlardan başka limanlara uğramasına verilen izin, bkz. TDK, *Türkçe Sözlük*, “Sapma göstergesi”, “Sapma koşulu”, s. 2032; *Açısal Sapma*: Belli bir açı düzeyinde gerçekleşen sapma, bkz. TDK, *Türkçe Sözlük*, “Açısal Sapma”, s. 21.

Kısaca belirtmelidir ki; ج-د-ع kökünün lügavî manalarıyla ilgili yapılan bu açıklamalardan, araştırma konusu açısından çıkarılabilecek en önemli sonuç, *a-d-l* maddesinin türevlerinde genel olarak “*sapma; çıkma; bir şeyden bir başka şeye dönme, dönüşüm; değişim; bir şeye meyletme; bir şeyin kıvamını sağlama; istikâmet, istivâ*” gibi anlamlarının bulunmasıdır. Arap dilcilerinin ortaya koyduğu tespitlerin ortak bir neticesi olarak dikkat çeken bu husus, ‘*udûl*’ olgusunun Arap edebiyatındaki kavramsal anlam özelliklerinin oluşumu, şekillenışı ve gelişiminde önemli rol oynamaktadır.

Buraya kadar ‘*udûl*’ kelimesinin lügavî anlam özellikleri hakkındaki görüş ve açıklamalar üzerinde duruldu. Şimdi ise meselenin kavramsal içeriği incelenecektir.

1.2. Terim Anlamı

Dilsel bir olgu olan ‘*udûl*’ hakkında felsefecilerden edebiyatçılara, nahivcilerden sarfçılara, belâgatçilerden dilbilimcilere bir çok alanda değişik tanımlar yapılır. Söz konusu tanımlardan bazılarını şu şekilde ifade etmek mümkündür.

Aristoteles ‘*udûl*’ olgusuna “*Bir lehçeye, bir eğretilmeye, bir uzatmaya ve yaygın olan dışındaki her şeye alışılmadık (‘udûl’) diyorum.*”³⁴ şeklinde işaret eder.

Muhammed b. Sehl b. es-Serrâc’a (ö. 316/929) göre ‘*udûl*, *genel anlamlı nekra bir isimden, başka bir ismin türetilerek yapısının değiştirilmesidir.*”³⁵

Günümüz Arap dili araştırmacılarından Temmâm Hasan ‘*udûl*’, *herhangi bir aşıldan çıkış veya bir kâideye muhâlefet* şeklinde açıklar. Hemen belirtmelidir ki, bu çıkış ve muhâlefet üslûpla ilgili kullanıma belli ölçüde kurallılık kazandırır ve üslûp bu ikisi vasıtasıyla artık, *mekîsun ‘aleyh* derecesine yükselir.”³⁶

Temmâm Hasan’ın yukarıdaki açıklamaları dikkate alındığında, başlangıçta bir kurala muhalefet şeklinde ortaya çıkan ‘*udûl*’, üslûp açısından bir nitelik kazandıktan

³⁴ Aristoteles, *Poietika (Şiir Sanatı Üzerine)*, Yunanca aslından çev. Nazile Kalaycı, Bilim ve Sanat, Ankara, 2005, s. 77.

³⁵ Ebubekir Muhammed b. es-Serî b. Sehl b. es-Serrâc el-Bağdâdî, *el-Uşûl fi’n-Nahv*, tah. Abdulhuseyn el-Fetlî, Beyrut, ts., II, 88.

³⁶ Temmâm Hasan, *el-Beyân fî Ravâi’i’l-‘Kur’ân*, ‘Alemlü’l-Kutub, Kahire, 1993, s. 346; Hasan Mindil Hasan el-‘Ukaylî, *el-İ‘câzu’l-‘Kur’ânî fî Uslûbi’l-‘Udûl ‘anî’n-Nizâmî’t-Terkibî en-Nahvî ve’l-Belâğî*, Dâru’l-Kutubi’l-‘Ilmiyye, Beyrut, 2009, s. 51.

sonra hata sınırından uzaklaşıp kurallı hale geldiği ya da dil ve üslûp açısından öyle kabul edildiği söylenebilir. Bununla beraber, kendisi bizzat asıldan uzaklaşma olan bir üslûp özelliğinin başka ‘udûllere mekîsun ‘aleyh (asıl) olabileceğinin (fer‘in asıl konumuna yükselmesi) belirtilmesi ise dikkat çeken diğer bir husustur.

Abdulhâmid el-Hindâvî, ‘udûl meselesinin dilin yerleşik kurallarının kırılarak dildeki alışılmış tarzın dışına çıkış olduğuna işaret eder. Yine yeni üslûplar icat edilmesi, yaygın olarak kullanılan bir lafzı bırakıp yaygın olmayan eski bir kullanımın sözdizimine koyulması ve bir lafzın asıl vaz‘ edildiği anlamın dışında bir anlamda kullanması da ‘udûl kapsamına girer.³⁷

‘Udûl olgusunun, sözcüklerin ses, biçim veya sözdizimi özelliklerinde kasıtlı olarak değişikliklere gitmeyi, dilde bulunmayan yeni sözcük ve anlatım biçimlerini kullanmayı içerdiğine işaret edilmektedir.³⁸

TDK *Türkçe Sözlük* ise söz konusu olguya genel olarak işaret ettikten sonra bazı örnekler verir:

Sapma (‘udûl), db. bazı kelimelerin kurallara göre almaları gereken biçimden uzaklaşmaları durumunu ifade eder: Ben-ge/bene yerine bana; sen-ge/sene yerine sana olması gibi.³⁹

Kısaca belirtmelidir ki; ‘udûl mefhûmuyla ilgili tanımlar incelendiğinde, benzer anlamlarla ‘udûlün şekilsel özellikleriyle sınırlı kalıp işlevsel özellikleri üzerinde durmadıkları dikkat çeker. Söz konusu tanımlar genel olarak “bir şeyi terk edip başka bir şeyi almak”, “bir yerden ayrılıp başka bir yerde karar kılmak” ve “bir üslûbu bırakıp başka bir üslûbu kullanmak” şeklinde ‘udûlün üslûpsal görünüşünü tasvir ederler. Bu durumda ‘udûl mefhûmunu daha anlaşılır hale getirmek için onu yeniden tarif etmeye ihtiyaç vardır. Gelecek konuda bu hususta bazı tanımlamalar yapılacaktır.

³⁷ Abdulhamid Ahmed b. Yusuf el-Hindâvî, *el-Î‘âzu’s-Şarfî fi’l-Î‘ur’âni’l-Kerîm*: Dirâse Nazariyye Taṭbîkiyye/et-Tavzîfu’l-Belâğî li Şıyâğatî’l-Kelime, el-Mektebetu’l-‘Asriyye li’t-Ṭibâ‘atî ve’n-Neşr, Beyrut, 2002, ss. 142-143.

³⁸ Aksan, *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili*, s. 166.

³⁹ TDK, *Türkçe Sözlük*, “Sapma”, s. 2032.

1.3. ‘Udûl Kavramına Güncel Tanım Denemesi

İleride belirtileceği gibi, ‘udûl olgusuna yüzden fazla ifadeyle işaret edilmektedir.⁴⁰ Bu durum açık bir kavram kargaşası meydana getirdiği için ‘udûl mefhûmunun anlaşılması zorlaşmaktadır. Dolayısıyla ‘udûlü yeniden tanımlama ihtiyacı doğmaktadır. Burada ‘*udûl* (dil sapması) mefhûmunu olgusal varlığı ve mâhiyeti açılarından iki şekilde yeniden tarif etmek mümkündür.

1- Olgu ve üslûp açısından ‘udûl

‘Udûl herhangi bir asıldan çıkmak veya kâideye muhalefet etmek suretiyle, alışılmışı terk edip alışılmadık özel bir üslûba intikâl etmektir.

‘Udûlü şekilsel olarak ele alan bu tanım ma‘dûlun ‘anh ve ma‘dûlun ileyh olgularına işaret eder. Ayrıca bir şeyi bırakıp başkabir şeye yönelmek açısından ‘udûl olgusunu şekil itibarıyla tasvir eder. Ancak ‘udûlün temel esasları arasındaki ilişkiyi açıklamaz. Bu bağlamda bir lafzı bırakıp başka bir lafzı kullanmak veya bir anlamı terkedip başka bir anlamı ya da bir ifadeyi bırakıp başka bir ifadeyi tercih etmek ‘udûl kapsamında değerlendirilir.

2- Mâhiyeti, işlevi ve temel özellikleri açısından ‘udûl

‘Udûl (dil sapması), anlamsal ve iletişimsel bir kaygı ve özel bir nükteden dolayı, dili güçlendirmek, dikkat çekmek, metne bütüncül bir etki kazandırmak, sözü sıradanlıktan çıkarıp daha alımlı hâle getirmek, göstergeleri ses ve anlam açısından daha etkili kılarak muhâtabın zihninde yeni bir idrâk (tasarım ve duygu değeri) oluşturmak kastıyla, dilde yerleşik tarzı bırakarak farklı yeni bir ifade biçimine geçiştir.

Bu tanıma şu şekilde tahlil etmek mümkündür:

Tanımda kullanılan *alışılmış tarz* nitelemesi ile ‘udûlün temel esaslarından ma‘dûlun ‘anh’a, *alışılmadık başka bir üslûp* nitelemesiyle ise ma‘dûlun ileyh’e işaret edilmiştir. Bu tanıma göre ‘udûl, ma‘dûl ve ma‘dûlun ileyh arasında anlam ve üslûp merkezli çok yönlü bir ilişkidir. ‘Udûl bir sonuçtan öte, bir süreç mahiyetinde görünür.

⁴⁰ Mesele araştırmada “‘Udûl Mefhûmunu Adlandırma Problemi” başlıklı konuda incelenmiştir.

‘Udûlün mahiyeti, işlevi ve temel bazı özelliklerine işaret eden bu tarif, ‘udûlün hem üslûp, hem anlam hem de iletişim açısından bir çok sebep ve amacına işaret etmektedir. Ayrıca ‘udûl, dilde bulunmayan yeni sözcük ve anlatım biçimlerini icat etme sonucunu doğurmaktadır.

Buraya kadar ‘udûl olgusunun tanımı üzerinde duruldu. Şimdi ise söz konusu olgunun yapısal özellikleri incelenecektir.

1.4. ‘Udûlün Kurucu Unsurları (Yapısal Özellikler)

Bir yerde iletişimden bahsedebilmek için kaynak, mesaj ve alıcı gibi bazı unsurlar bulunmalıdır.⁴¹ Benzer şekilde bir söz veya ibârede ‘udûl olgusundan bahsedebilmek için ‘udûl denkleminin doğru kurulması gerekmektedir. Belirlenebildiği kadarıyla, bir ifadede ‘udûl bulunabilmesi için, *ma’dûlun ‘anh*, *ma’dûlun ileyh*, *‘udûlün yönü* ve *‘udûlü ortaya çıkaran asıl* şeklindeki dört ana unsurun hakikaten ya da hükmen bir arada bulunması gereklidir.

Arap dili açısından “عَدَلْ” fiilinin kullanımı ‘udûl olgusu bağlamında ele alındığında şu şekilde bir denklem ortaya çıkmaktadır:

شَيْءٌ	+	إِلَى	←	الشَّيْءِ	+	عَنْ	+	عَدَلْ
مَعْدُولٌ إِلَيْهِ			←	مَعْدُولٌ عَنْهُ				

Tablo 1.1. ‘Udûl olgusunun temel unsurları

“عَدَلْ” fiili “عَنْ” ve “إِلَى” harf-i cerleriyle mute‘addî olmaktadır. Buna göre ‘udûl bir sîgadan çıkıp başka bir kalıba yöneliş şeklinde belirginleşmektedir.⁴² Yukarıdaki tablo, ‘udûl olgusunda yapı bakımından *ma’dûlun ‘anh* ve *ma’dûlun ileyh* şeklinde iki esas bulunması gerektiğine işaret ettiği gibi bu temel iki unsur arasındaki ilişkinin yönüne (‘udûlün yönü) ve bu *yönün* oluşturduğu *tîpe* de işaret eder. Ayrıca söz konusu dört unsuru (ma’dûlun ‘anh, ma’dûlun ileyh, ‘udûlün yönü ve tipi) kuşatan bir *aşıl ölçütü*

⁴¹ Fetḥullah Ahmed Suleyman, *el-Uslûbiyye: Medḥalun Nazarî ve Dirâse Taṭbîkiyye*, el-Âfâku’l-‘Arabiyye, Kahire, 2008, s. 15.

⁴² Zâfir b. Ğurmân el-Umerî, *Belâġatu’l-Ķur’ânî’l-Kerîm: Dirâse fî Esrârî’l-‘Udûl fî’si’-mâli Şıyaġî’l-Fi’l*, Mektebetu Vehbe, Kahire, 2008, s. 11.

bulunmalıdır. Buna göre ‘udûllerin beş temel özelliğinin olduğu ifade edilebilir. Zikredilen kurucu özellikleri şöylece açıklamak mümkündür.

1.4.1. Ma‘dûlun ‘Anh, Ma‘dûlun İleyh

‘Udûl olgusunun iki tarafı mahiyetindeki ma‘dûlun ‘anh ve ma‘dûlun ileyh unsurları birbirini tamamlayıcı nitelik arz ederler. Söz konusu kavramlar ve şekilleri şu şekilde açıklanabilir.

a-Ma‘dûlun ‘anh (terk edilen/kendisinden dönülen)

Ma‘dûlun ‘anh terimi harf-i cer ile mute‘addî olmuş bir ism-i mef‘ûldür.⁴³ Bu terimle ‘udûl olgusundaki farazî asıl kastedilmiştir. *Ma‘dûlun ‘anh* ‘udûlün başlangıç/çıkış noktası olarak nitelemek mümkündür. *Ma‘dûlun ‘anh*, ‘udûlün olgusunda çoğunlukla terkedilen lafız, kural ya da ibâre niteliği taşır. ‘Udûlün görünmeyen tarafı olduğundan dolayı cümlede açıkça zikredilmez. Zira onu, varılan unsur olan ma‘dûlun ileyhten yola çıkarak anlamak mümkündür.

b-Ma‘dûlun İleyh (varılan/kendisine dönülen)

Mütercim Âsım Efendi “مَعْلُول” kelimesinin “مُفْعِلٌ” kalıbında ism-i mekân olduğuna işaret ederek kelimeyi *dönüp varacak ve sapacak yer* şeklinde çevirir.⁴⁴ Âsım Efendinin tespitlerinden hareketle⁴⁵ *ma‘dûlun ileyh* tabiri dönüp varılacak veya kendisine sapılacak yer şeklinde açıklanabilir. ‘Udûlün görünen tarafı budur. Dolayısıyla *ma‘dûlun ileyh* ‘udûl olgusunda cümle içerisinde zikredilen lafız veya ibâre şeklinde ifade etmek mümkündür. Ma‘dûlun ileyh ‘udûl olgusunun sonuç/varış noktası olarak kabul edilebilir. Ma‘dûlun ileyh cümlede zikredilmek zorundadır. ‘Udûlü asıl ortaya çıkaran unsur budur. ‘Udûlün anlamını ortaya çıkaran ise yön ve tip unsurudur.

‘Udûlün unsurlarını Kur’ân’da açıkça takip etmek mümkündür.

⁴³ Rağiyyuddîn Muhammed b. el-Hasen el-Esterâbâdî, *Şerhu’r-Rağî ‘ala’l-Kâfiye*, nşr., Yusuf Hasan Ömer, Câmiatu Kâryûnis, Bingazi, 1996, III, 431.

⁴⁴ Âsım Efendi, *Okyânusu’l-Başît*, V, 4632.

⁴⁵ Âsım Efendi, *Okyânusu’l-Başît*, V, 4632.

Örnek:

”إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا“

“Şüphesiz ki onu (ömür boyu yürüyeceği) yola koyduk. O bu yolu ya şükrederek ya da **nankörlük ederek** kat eder.”⁴⁶

Yukarıdaki âyette “كَفُورًا” kelimesi üzerinde bir sarf ‘udûlü gerçekleşmiştir. *Ma’dûlun ‘anh* “كَافِرًا” lafzıdır. *Ma’dûlun ileyh* “كَفُورًا” kelimesidir.

1.4.2. ‘Udûlün Yönü ve Tipi

‘Udûl olgusunda yön ve tip hususları birbirini tamamlayıcı niteliktedir. Ancak bu ikisinin anlaşılabilmesi için *ma’dûlun ‘anh* ve *ma’dûlun ileyh* alabileceği şekillerin bilinmesi gereklidir. ‘Udûlün temel esaslarından *ma’dûlun ‘anh* ve *ma’dûlun ileyh* alabileceği şekilleri genel olarak şöyle bir tabloda açıklamak mümkündür:

	Ma’dûlun ‘anh (-den)	Ma’dûlun ileyh (-e)
1	İsim	İsim
2	Fiil	Fiil
3	Harf	Harf
4	İsim cümlesi	Fiil cümlesi
5	Fiil cümlesi	İsim cümlesi
6	Mâzî	Muzâri
7	Mâzî	Emir
8	Muzâri	Mâzî
9	Muzâri	Emir
10	Emir	Mâzî
11	Emir	Muzâri
12	Mucerred fiil (şulâşî)	Mucerred fiil (şulâşî)
13	Mucerred fiil (şulâşî)	Mucerred fiil (rubâ’î)
14	Mucerred fiil (rubâ’î)	Mucerred fiil (şulâşî)
15	Mucerred fiil (rubâ’î)	Mucerred fiil (rubâ’î)
16	Mezîd fiil (şulâşî)	Mezîd fiil (şulâşî)
17	Mezîd fiil (şulâşî)	Mezîd fiil (rubâ’î)
18	Mezîd fiil (rubâ’î)	Mezîd fiil (şulâşî)
19	Mezîd fiil (rubâ’î)	Mezîd fiil (rubâ’î)
20	Yaygın kural	Başka bir kural
21	Anlam (lüğavî)	Başka bir anlam (lüğavî)

⁴⁶ İnsân, 76/3.

22	Anlam (lüğavî)	Başka bir anlam (ıstılâhî)
23	Anlam (olumlu)	Başka bir anlam (olumsuz)
24	Anlam (olumsuz)	Başka bir anlam (olumlu)
25	Anlam (haberî)	Başka bir anlam (inşâî)
26	Anlam (inşâî)	Başka bir anlam (haberî)
27	Ses (ince)	Başka bir ses (kalın)
28	Ses (kalın)	Başka bir ses (ince)
29	Hareke (fetḥa)	Başka bir hareke (ḍamme)
30	Hareke (fetḥa)	Başka bir hareke (kesra)
31	Hareke (kesra)	Başka bir hareke (ḍamme)
32	Hareke (kesra)	Başka bir hareke (fetḥa)
33	Hareke (ḍamme)	Başka bir hareke (fetḥa)
34	Hareke (ḍamme)	Başka bir hareke (kesra)
35	İ'râb (lafzî-zâhir)	Başka bir i'râb (maḥallî)
36	İ'râb (lafzî-takdîrî)	Başka bir i'râb (maḥallî)
37	İ'râb (lafzî-takdîrî)	Başka bir i'râb (lafzî-zâhir)
38	İ'râb (lafzî-takdîrî)	Başka bir i'râb (takdîrî)
39	İ'râb (maḥallî/mebnî)	Başka bir i'râb (maḥallî/cümle)
40	İ'râb (maḥallî/cümle)	Başka bir i'râb (maḥallî/mebnî)
41	Üslûp (haberî)	Başka bir üslûp (inşâî)
42	Üslûp (inşâî)	Başka bir üslûp (haberî)
43	Zamir (muzekker)	Başka bir zamir (muennes)
44	Zamir (muennes)	Başka bir zamir (muzekker)
45	Zamir (mufred)	Başka bir zamir (cemi)
46	Zamir (cemi)	Başka bir zamir (mufred)
47	Zamir (muennes)	Başka bir zamir (muzekker)
48	Fâil (muzekker)	Fâil (muennes)
49	Fâil (muennes)	Fâil (muzekker)
50	Fâil (açık isim)	Fâil (zamir)
51	Fâil (zamir)	Fâil (açık isim)
52	Ma'lûm	Meçhûl
53	Meçhûl	Ma'lûm
54	Mute'addî	Lâzım
55	Lâzım	Mute'addî
56	Mute'addî (bir mef'ûl)	Mute'addî (bir mef'ûl)
57	Mute'addî (iki mef'ûl)	Mute'addî (iki mef'ûl)
58	Mute'addî (üç mef'ûl)	Mute'addî (üç mef'ûl)
59	Mute'addî (bir mef'ûl)	Mute'addî (iki mef'ûl)
60	Mute'addî (bir mef'ûl)	Mute'addî (üç mef'ûl)
61	Mute'addî (iki mef'ûl)	Mute'addî (bir mef'ûl)
62	Mute'addî (iki mef'ûl)	Mute'addî (üç mef'ûl)
63	Mute'addî (üç mef'ûl)	Mute'addî (bir mef'ûl)
64	Mute'addî (üç mef'ûl)	Mute'addî (iki mef'ûl)
65	Ḥaķîķat	Mecâz
66	Mecâz	Ḥaķîķat
67	Ḥaķîķat	Teşbîh

68	Teşbîh	Ḥaḳîkat
69	İzhâr	İdmâr
70	İdmâr	İzhâr
71	Mutekellim	Muḥâtab
72	Mutekellim	Ġâib
73	Muḥâtab	Mutekellim
74	Muḥâtab	Ġâib
75	Ġâib	Mutekellim
76	Ġâib	Muḥâtab
77	İcmâl	Tafşîl
78	Tafşîl	İcmâl
79	Îcâz	İtnâb
80	İtnâb	Îcâz
81	Zikir	Ḥazîf
82	Ḥazîf	Zikir
83	Veç-i şebihin zikri	Veç-i şebihin hazfî
84	Veç-i şebihin hazfî	Veç-i şebihin zikri
85	Muşebbehin zikri	Muşebbehin hazfî
86	Muşebbeh bihin zikri	Muşebbeh bihin hazfî

Tablo 1.2. Ma'dûlun 'anh ve ma'dûlun ileyhın şekilleri

Yukarıdaki tabloda ma'dûlun 'anh ve ma'dûlun ileyhın alabileceği seksen altı farklı şekil zikredilmiştir. Bunlara 'udûlün türüne göre yeni şekil ve tipler eklenebilir.

a-'Udûlün Yönü

'Udûlün yönünü *ma'dûlun 'anh* ve *ma'dûlun ileyh* arasındaki hareket belirler. Başka bir ifadeyle bu, 'udûlün başlangıç ve varış noktaları arasındaki ilişkiye işaret eden çizgisel yön olgusu şeklinde açıklanabilir. 'Udûlün anlama etkisini ve söz konusu etkinin boyutlarını ortaya koyan etkenlerin en önemlilerinden biri *'udûlün yönü*dür.

Yukarıda *ma'dûlun 'anh* ve *ma'dûlun ileyhın* alabileceği şekillerin gösterildiği tablodan anlaşılacağı üzere 'udûlün yönü genel olarak isimden-isme; isimden-fiile; fiilden-fiile; fiilden-isme vb. şekillerde meydana gelir. Bu bağlamda 'udûlün yönü kelime türlerinin çeşitliğine göre farklılık arz etmektedir.

b-'Udûlün Tipi (Üslûpsal Görünüş)

Ma'dûlun 'anh ve *ma'dûlun ileyhın* şekillerinin cümle içindeki bağlamda aldıkları farklı şekillerin oluşturduğu yön olgusunun kelime çeşitlerine göre meydana getirdiği kombinasyonu *'udûlün tipi* şeklinde açıklamak mümkündür. 'Udûlün tipi, 'udûlün yö-

nünü tamamlayıcı ve açıklayıcı bir unsur mahiyetindedir. ‘Udûlün tipi açıklayıcı mahiyette olduğuna göre ‘udûlün yönü, ‘udûlün tipini kuşatacak şekilde daha genel bir mahiyet arz eder. ‘Udûlün tipi ‘udûlün yönünden çok daha farklı cihetlerde ortaya çıkar. Mesela, isimden-isime doğru yönelen ‘udûllerin tipi ism-i fâilden ism-i mef’ûle; ism-i mef’ûlden ism-i fâile; masdardan ism-i fâile, zikirden-hazfe ya da bir anlamdan başka bir anlama vb. çok değişik tiplerde oluşabilir.

Örnek:

Yukarıda incelenen “إِنَّا هَدَيْنَا السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا”⁴⁷ âyetinde ma’dûlun ‘anhın “كَافِرًا” lafzı, ma’dûlun ileyhın ise “كُفُورًا” kelimesi olduğu zikredilmişti. Her iki kelime isim olduğuna göre ‘udûlün yönünün *isimden-isime* doğru gerçekleştiği belirtilebilir. ‘Udûlün gerçekleştiği “كَافِرًا” ve “كُفُورًا” lafızları ise ism-i fâil ve mubâlağa kalıplarında gelmiştir. Buna göre ‘udûlün tipinin *ism-i fâil kalıbından-mubâlağa kalıbına doğru* olduğu açıktır. Bunu ‘udûlün “فَاعِلٌ” kalıbından “فُعُولٌ” kalıbına doğru gerçekleştiği şeklinde ifade etmek de mümkündür.⁴⁸

Son tahlilde, ma’dûlun ‘anh ve ma’dûlun ileyh arasındaki ayrılmaz ilişkinin bir benzerinin ‘udûlün yönü ve tipi arasında da olduğu ifade edilebilir. Burada ‘udûlün yönü belirlenirken ma’dûlun ‘anh ve ma’dûlun ileyh’in, kelimenin üç kısımdan (isim-fiil-harf) hangisine dahil olduğu dikkate alınır. Öte yandan, ‘udûlün tipi belirlenirken ise söz konusu kelimenin mastar, ism-i fâil, mâzî, muzârî vb. ne tür bir kelime olduğuna bakılır. ‘Udûl olgusunda ‘udûlün yönü ve tipi unsurları, üslûbun netleşmesini sağladıkları gibi anlam vurgularının oluşması ve farklılaşmasını etkileyen temel esaslardır. Buna göre söz konusu unsurların hem üslûp hem de anlam oluşumunda kurucu bir rol üstlendikleri belirtilebilir.

⁴⁷ İnsân, 76/3.

⁴⁸ Araştırmanın ikinci ve üçüncü bölümlerindeki değerlendirme kısımlarında ‘udûllerin yönleriyle ilgili ayrıntılı açıklama yapılacaktır.

1.4.3. ‘Udûlü Ortaya Çıkaran Asıl

‘Udûl her sözde bulunmaz. Bir cümlede ‘udûl olgusu kapsamına giren bir sözcüğün başka bir yerde ‘udûlsüz de kullanılabileceği açıktır. Bu durumda neyin ‘udûl sayılıp sayılmayacağını belirleyecek bazı ölçütler belirlenmelidir. ‘Udûlü tespit ederken etkili olan bu ölçütleri asıl olarak kabul etmek mümkündür. Söz konusu ölçütler, ‘udûl olgusundaki *ma‘dûlun ‘anh*, *ma‘dûlun ileyh*, *‘udûlün yönü ve tipi* gibi unsurları kuşatıcı mahiyette olduğu ifade edilebilir.

Bu araştırmada ‘udûlü belirlemeye yardımcı olacağı düşünülen toplam on beş tane asıl ölçütü üzerinde durulmuş, ancak hepsinden faydalanılmamıştır. Zira söz konusu asıl ölçütlerinin hepsi Kur’ân’daki sarf ve nahiv ‘udûllerini belirlemeye elverişli değildir. İleride ayrıntılı ve tartışmalı olarak incelenecek asıl ölçütleri şunlardır: 1- Semâ‘, 2-Kıyâs, 3- Siyâk (bağlam), 4-Dilin yerleşik gramer kuralları, 5-Günlük dil, 6-Ma‘dûl ismin nakledildiği asıl, 7-Haқиkat, 8-Teşbih, 9- Çoğul okur, 10-Edebî zevk, 11-Bilimsel yazı dili, 12-Derin yapı-yüzeysel yapı, 13- İletişim teorisi, 14-Yatay-dikey bağlantı, 15-İstatistik.⁴⁹

Yukarıda incelenen “⁵⁰إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ إِنَّمَا شَاكِرًا وَإِنَّمَا كَفُورًا” âyetindeki ‘udûlün, asıl ölçütlerinden “bağlam”ı kullanarak belirlenebileceği ifade edilebilir. Zira âyette zikredilen “شَاكِرًا” kelimesi ism-i fâil kalıbında gelmiştir. Âyetin siyâkından hareketle “كُفُورًا” kelimesinin “كَافِرًا” şeklinde ism-i fâil kalıbında gelmesi beklenirken, mubâlağa kalıbında gelmesi neticesinde bir ‘udûl meydana geldiğini ifade etmek mümkündür.

Son tahlilde belirtmek gerekirse ‘udûl sadece Arap diline has bir olgu değildir. Ancak, bir yerde ‘udûl olgusundan bahsedebilmek için, *ma‘dûlun ‘anh*, *ma‘dûlun ileyh*, *‘udûlün yönü*, *tipi* ve *aşlı* şeklindeki beş temel unsurun hakikaten ya da hükmen bir arada bulunması gerekmektedir. Zira bu unsurlar birbirini tamamlayıcı nitelikte olduklarından dolayı ‘udûl olgusunun varlığı bunların varlığına bağlı görünmektedir.

⁴⁹ ‘Udûl olgusuna asıl sayılabilecek bu ölçütler araştırmadaki *‘Udûlü Ortaya Çıkaran Asıl Ölçütleri* başlığı altında ayrıntılı olarak incelenmiş olup Kur’ân’daki ‘udûlleri belirlerken faydalanılacak asıllar gerekçeli olarak açıklanmıştır.

⁵⁰ İnsân, 76/3.

1.5. ‘Udûl Çeşitleri

‘Udûlün çeşitleri belirlenirken ma‘dûlun ‘anh ve ma‘dûlun ileyhın mâhiyeti önemli rol oynar. Bu çerçevede edebiyat ve dilbilimdeki ‘udûl çeşitlerine genel olarak işaret edildikten sonra Kur’ân’ın dil ve üslûp özelliklerinde görülen ‘udûl uygulamalarının bazı çeşitlerine işaret edilmiştir.

1.5.1. Edebiyat ve Dilbilimde ‘Udûl Çeşitleri

‘Udûller kullanıldıkları dilin yapısına göre değişik şekiller alarak yeni çeşitler oluşturabilmektedir. Bu husus müteteklim (gönderici/kaynak) ve muhâtabın (alıcı) durumuyla ilgili olduğu kadar mesajın (gönderge) içeriğiyle de alakalı görünmektedir.

‘Udûl olgusuna *alışılmadık* terimiyle işaret eden Aristoteles’e göre aşağıdaki dil olgularının ‘udûl kapsamına girdiği ifade edilebilir.⁵¹

1-Onu ilk defa kullanan ozan tarafından uydurulmuş ve daha önce kimse tarafından kullanılmamış uydurma isimler, 2-Uzatılmış isimler, 3-Kısaltılmış isimler, 4-Değiştirilmiş isimler, 5-İsimleri eril (muzekker) ya da dişil (muennes) yapan unsurlarda değişiklik, 6-Dilde kelime sonlarının alışılmadık bir harfle bitmesi, 7-Lehçeler, 8-Eğretileme, 9-Uzatma, 10-Yaygın isti‘mâlin dışındaki her şey.⁵²

‘Udûlleri (deviation/dil sapması) şiir lügatiyle günlük dil arasındaki temel ayırım olarak gören çağdaş dilciler arasında Levin ve Leech’e işaret edilmektedir.⁵³ Leech’in belirttiğine göre ‘udûllerin şu türleri vardır: Sözcüksel (lexical/lüğavî), dilbilgisel (grammatical/naḥvî), sesbilimsel (phonological/şavtî), yazımsal (graphological/kitâbî), lehçesel (dialectal/lehcî), üslûpsal, anlamsal (semantic/delâlî) ve zamansal (deviation of historical period).⁵⁴

⁵¹ Aristoteles, *Poietika*, s. 77.

⁵² Aristoteles, *Poietika*, ss. 76-77.

⁵³ Aksan, *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili*, s. 166.

⁵⁴ Geoffrey N., Leech, *A Linguistic Guide to English Poetry*, Logman, London and New York, 1969, ss. 42-51.

1.5.2. Kur'ân'da 'Udûl Çeşitleri

Kur'ân'ın dil ve üslûp özelliklerinde görülen 'udûller genel olarak *sarf*, *nahiv*, *belâgat*, *şavt* ve *delâlet* 'udûlleri şeklinde belirlemektedir. Bunlar nihâi olarak belirlenmiş kısımlar olmayıp Kur'ân'da yeni 'udûl çeşitlerinin tespit edilmesi mümkündür. Buna göre Kur'ân'da meydana gelen 'udûller şu kısımlarda incelenebilir.

1.5.2.1. Sarf 'Udûlleri

Sarf 'udûlü, üslûbu daha dikkat çekici ve daha etkili hâle getirmek için, değişik kelime tür ve sîgalarının birbiri yerine kullanılması şeklinde açıklanabilir.

Sarf 'udûlleri çoğunlukla kelimelerin alışılmış vezinlerinden farklı bir şekilde kullanılmaları neticesinde gerçekleşir. Lafızların yapı ve manalarında meydana gelen 'udûllerin en yaygın olanı *sarf* 'udûlleridir.⁵⁵ Kelimelerin kullanımıyla ilgili bir durumdan kaynaklanan lügavî 'udûlleri de *sarf* 'udûlleri kapsamına dahil etmek mümkündür. Öte yandan lafızların yapılarında değil de sadece anlamlarında meydana gelen 'udûlleri, belâgat veya anlamsal 'udûller kapsamında değerlendirmek daha isabetli görünmektedir.

Örnek:

“إِنْ نَقُولُ إِلَّا اعْتَرَاكَ بَعْضُ آلِهَتِنَا بِسُوءٍ قَالَ إِنِّي أُشْهِدُ اللَّهَ وَاشْهَدُوا أَنِّي بَرِيءٌ مِّمَّا تُشْرِكُونَ”

“Biz sadece şunu söyleriz. ‘Seni ilahlarımızdan biri fena çarpmış.’ Hûd dedi ki: ‘İşte ben Allah’ı **şahit tutuyorum**. Siz de **şahit olun** ki, ben sizin Allah’ı bırakıp da O’na ortak koştuğunuz şeylerden uzağım.”⁵⁶

İbnu’l-Eşîr, her ne kadar türünü belirtmese de yukarıdaki âyette “أَشْهَدُ” kelimesi üzerinde bir 'udûl gerçekleştiğini beyan eder.⁵⁷ Zira âyette muzâri kalıbındaki “أَشْهَدُ”

⁵⁵ Temmâm Hasan, *el-Beyân*, s. 346.

⁵⁶ Hûd, 11/54.

⁵⁷ Ebu’l-Feth Dîyâuddin Naşrullah b. Ebubekr Muhammed b. Muhammed b. Abdülkerîm Abdolvâhid eş-Şeybânî el-Cezerî (İbnu’l-Eşîr), *el-Meşelu’s-Sâir fî Âdâbi’l-Kâtibi ve’s-Şâ’ir*, tah. Ahmed el-Hûfî-Bede’î Tabâne, Dâru Nahdatı Mısr li’t-Tibâ’a ve’n-Neşr, ts., II, ss. 179-80.

lafzından sonra أَشْهَدُ denilmemiştir. Bununla beraber söz konusu ‘udûlün bir sarf ‘udûlü olduğunu belirtmek mümkündür.

Sarf ‘udûlleri genel olarak isim ve fiiller üzerinde ortaya çıkmaktadır. Söz konusu ‘udûllerin yönü, isimden başka bir isme veya isimden fiile doğru olabildiği gibi fiilden fiile ya da fiilden isme doğru da olabilmektedir.

Kur’ân’daki sarf ‘udûlleri araştırmanın ilgili bölümünde irdelenecektir.

1.5.2.2. *Nahiv ‘Udûlleri*

Her dilin kendine has, yaygın ve yerleşik bazı gramer kuralları vardır. Buradan hareketle, tıpkı ‘udûl mefhûmunu incelerken yapıldığı gibi nahiv ‘udûlü kavramını da şu şekilde güncel bir tanım yaparak açıklamak mümkündür:

Nahiv ‘udûlü, cümlede kullanılan bir öge ya da üslûp özelliğinin, söz konusu dilde (Arapça) yaygın olarak kullanılan yerleşik gramer kural ve üslûplarından veya muhâtabın sözün söylendiği andaki beklentisinden farklı bir biçimde isti‘mâl edilmesidir.

‘Udûlleri gramer hatasıyla eşdeğer görmek isabetli görünmemektedir. Zira bu kullanımlar gramer hatası boyutuna geçtikleri zaman artık ‘udûl olarak değil “hata” diye adlandırılmaları gerektiği düşünülmektedir. Kur’ân’da çok sayıda nahiv ‘udûlü dikkat çekmektedir.

Örnek:

“أَلَا مَعَ اللَّهِ بَلْ هُمْ قَوْمٌ يَعْدِلُونَ”

“Allah ile birlikte **başka ilah** mı var!? Hayır, onlar (Allah’a) eş tutan bir kavimdir.”⁵⁸

Yukarıdaki âyette “أَلَا” lafzı üzerinde bir nahiv ‘udûlü gerçekleşmiştir. Zira söz konusu lafız cümle içerisinde muhtedâ olarak kullanılmıştır. Muhtedâ Arap dilinin yer-

⁵⁸ Neml, 27/60.

leşik gramer kurallarına göre ma‘rife gelmesi gerekirken⁵⁹ nekra gelmiştir. Buradaki ‘udûlün yönünün ma‘rifeden nekraya doğru olduğu ifade edilebilir.

Kısaca belirtmelidir ki, kurala aykırı isti‘mâl; kullanıldığı yere has olması ve kendisine kıyâs yapılmaması, faşih kelimada gelmiş olması⁶⁰, feşâhat asrından sonra gerçekleşmemiş olması⁶¹ ve anlam karışıklığından (iltibâs) emin olunması gibi ruhsatlarla sınırlandırılmıştır.⁶²

1.5.2.3. Belâgat ‘Udûlleri

Belâgat ‘udûlleri daha çok meânî ve beyân ilimleriyle ilgili konularda meydana gelmektedir. Söz konusu ‘udûller iltifât, üslûbu’l-ḥakîm, ḳalb,⁶³ taḳdîm-te’ḥîr, mecâz, îcâz, ıtnâb⁶⁴ gibi farklı şekillerde görünmektedir.

Örnek 1:

“يَسْتَضِعُّ طَائِفَةً مِنْهُمْ يَدْخُلُ أَبْنَاءَهُمْ وَيَسْتَحْيِي نِسَاءَهُمْ إِنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ”

“(Firavun) onlardan bir kesimi eziyor, **oğullarını boğazlıyor**, kadınlarını ise sağ bırakıyordu. Şüphesiz o, bozgunculardandır.”⁶⁵

Yukarıdaki âyette “يَدْخُلُ أَبْنَاءَهُمْ” terkihi üzerinde bir belâgat ‘udûlü gerçekleşmiştir. Burada işi yapan bizzat Firavun değilken fiilin ona nisbet edilmesi asıldan ‘udûl mahiye-

⁵⁹ İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdullah Cemeleddîn b. Hişâm el-Enşârî, *Şerḥu Ḳaṭri’n-Nedâ ve Belli’s-Şadâ* (Kitap hamisinde Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd’in *Sebilu’l-Hudâ bi Tahḳîki Şerhi Ḳaṭri’n-Nedâ* adlı çalışmasıyla beraber basılmıştır.), el-Mektebetu’l-‘Asriyye, Beyrut, 1994, ss. 201-202.

⁶⁰ Bkz. Temmâm Ḥasan, *el-Beyân*, ss. 346-347.

⁶¹ Feşâhat asrının sınırları şehir ve köylere göre farklılık arz eder. Şiirleriyle istiḥâd edilecek şâirler için, şehirlerde hicri ikinci asrın ortasına kadar, köylerde ise hicri dördüncü asrın sonuna kadar olan dönemler esas alınmıştır. Bkz. Ḥuseyn Celîl ‘Ulvân, *el-İrâb’ân Kavâ’idi’l-İrâb li İbn Hişâm el-Enşârî*. Dirâse fi’l-Kitâb ve Şurûḥih, Dâru’t-Ṭibâ’a ve’n-Neşr ve’t-Tevzî’, Dimeşk, 2012, s. 95.

⁶² Bkz. Temmâm Ḥasan, *el-Beyân*, ss. 346-347.

⁶³ Ebu’l-Faḍl Adududdîn Abdurrahman b. Ahmed b. Abdulğaffar el-Îcî, *Muḥtaşar fi fenni’l-belâğa ve tevâbi’ih (el-Medḥal)*, Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, 6029, 3^a.

⁶⁴ Ahmed Suleyman, *el-Uslûbiyye*, s. 29.

⁶⁵ Kasas, 28/4.

tindedir. Burada söz konusu fiilin, sahibinden başkasına isnâd edilmesi ile mecâz-ı akli oluşmuştur.⁶⁶

1.5.2.4. Şavt ‘Udûlleri

Sesbilimsel ‘udûller (şavt ‘udûlleri) sözcüklerin telaffuzlarında meydana gelen ‘udûllerdir.⁶⁷

Örnek:

“وَمَنْ أَوْفَىٰ بِمَا عَاهَدَ عَلَيْهِ اللَّهُ فَمِنْهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ”

“Allah’a verdiği sözü yerine getirene, Allah büyük bir mükafat verecektir.”⁶⁸

Yukarıdaki âyette “عَلَيْهِ” terki bindeki “هـ” lafzı üzerinde bir şavt ‘udûlü gerçekleşmiştir. Arap dilinin yaygın telaffuz özelliklerine göre, “هـ” zamirinin öncesi kesralı bir harf ya da sâkin *yâ* harfi olduğunda muğâfun ileyh konumundaki “هـ” zamiri kesralı okunmaktadır. Bu durumu Kur’ân’da yaygın bir üslûp özelliği olarak takip etmek mümkündür.⁶⁹

1.5.2.5. Anlamsal ‘Udûller

Anlamsal ‘udûlleri (delâlet ‘udûlleri/semantic deviation), bir lafzın asıl vaz‘ edildiği anlamın dışında bir anlamda kullanması⁷⁰ neticesinde ortaya çıkan ‘udûller şeklinde açıklamak mümkündür. Anlamsal ‘udûller genel olarak sözcüklerin asıl vaz‘ edildikleri lüğavî anlamlarının dışında kullanılmaları neticesinde ortaya çıkarlar. Tağmîn olgusunu ve lafızların alenî anlamlarını bırakıp lâzımî anlamlarına geçiş şeklinde gerçekleşen kinâyeyi anlamsal ‘udûllerin bir çeşidi saymak mümkündür.

⁶⁶ İbrahim b. Manşûr et-Turkî, “el-‘Udûl fi’l-Binyeti’t-Terkibiyye: Kırrâatun fi’t-Turâşi’l-Belâğî”, *Mecelle-tu Câmi’ati Ummi’l-Kurâ li ‘Ulûmi’s-Şerî’a ve’l-Luğati’l-Arabîyye ve Âdâbih*, Rebîulevvel 1428, cilt: XIX, sayı: 40, ss. 560-561.

⁶⁷ Temmâm Hâsan, *el-Beyân*, s. 346.

⁶⁸ Fetih, 48/10.

⁶⁹ Bkz. Bakara, 2/284 (رَبِّهِ اللَّهُ); Mâide, 5/48 (وَمِنْهُمْ نَبَا عَلَيْهِ).

⁷⁰ el-Hindâvî, *el-Îcâzu’s-Şartî*, ss. 142-143.

Arap dilinde bazı kelimelerin birden çok anlam özelliği bulunabilir. Anlamsal ‘udûllerde kelime diğer anlamlarını taşımayı sürdürür. Ancak sözün bağlamından elde edilecek karîneler aracılığıyla, bir lafzın kullanıldığı bağlamda, söz konusu anlamlardan hangisine delâlet ettiği belirginleşir.⁷¹

Kur’ân’da bu tür ‘udûllere fiiller ve me‘ânî harfleri üzerinde çokça rastlanır.

Örnek:

“يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ”

“Ey imân edenler! Allah’a karşı gelmekten sakınasınız diye oruç, sizden öncekilere **farz kılındığı** gibi size de **farz kılındı**.”⁷²

Yukarıdaki ayette “كُتِبَ” lafızlarının her ikisi üzerinde de bir delâlet ‘udûlü meydana gelmiştir. Kur’ân-ı Kerim’de buna benzer başka ‘udûller mevcuttur.⁷³

Âyetteki “كُتِبَ” fiilinin “عَلَى” harf-i cerri ile muteaddî oluşu ona *emir* ve *farz* anlamı kazandırmıştır. Aynı fiil “إِلَى” hafi ile muteaddî olduğunda ise *vermek* anlamına delâlet etmektedir.⁷⁴

1.6. ‘Udûlün Düzeyleri

‘Udûlün çeşidi ile düzeyi ifadeleri birbirinden farklı mefhûmlara işaret eder. ‘Udûlün çeşitleri hakkında açıklama yapılmıştı. ‘Udûlün her çeşidi aynı zamanda belirli bir düzeyde gerçekleşmektedir.

Arap dilinde kelimeler isim, fiil ve harf olmak üzere üç kısma ayrılır.⁷⁵ Bununla beraber Temmâm Hasan, ‘udûllerin meydana geldiği düzeylerden bahsederken onların *harf*, *kelime* ve *cümle* şeklinde üç ayrı düzeyinden bahseder.

⁷¹ Muhammed Nedîm Fâdıl, *et-Tağmîn en-Naḥvî fî'l-Ḳur'ân el-Kerîm*, Mektebetu Dâri'z-Zemân li'n-Neşr ve't-Tevzî', el-Medîne el-Munevvere, 2005, I, 35.

⁷² Bakara, 2/183.

⁷³ Bakara, 2/178, 180, 216, 246 (كُتِبَ عَلَيْكُمْ)

⁷⁴ Fâdıl, *et-Tağmîn en-Naḥvî fî'l-Ḳur'ân el-Kerîm*, I, 35.

1- *Harf düzeyi*: Harflerde asıl olan kendi mahreçlerinden telaffuz edilmeleridir. Mahrecinden başka bir yerden yapılan telaffuzlar ‘udûl sayılır. Buna göre burundan çıkacak bir harfi dudaktan, cehr sıfatına⁷⁶ sahip bir harfi hems sıfatıyla⁷⁷ çıkarmak, ince okunacak bir harfi kalın okumak ‘udûl kabul edilmektedir.⁷⁸ Yukarıdaki açıklamalardan hareketle, şavt ‘udûllerinden (ses düzeyi) bir kısmının harf düzeyi içerisinde mülâhaza edilebileceğini ifade etmek mümkündür.

2- *Kelime düzeyi*: Bu düzeyde gerçekleşen ‘udûller, idğâm, i‘lâl,⁷⁹ ibdâl, kalp, nakil, hâzif, ekleme (ziyâde) gibi durumlarda gerçekleşir.⁸⁰

3- *Cümle düzeyi*: Bu düzeyde gerçekleşen ‘udûller, bir kuraldan ‘udûl ederek meydana gelir.⁸¹

Cümle düzeyinde meydana gelen ‘udûlleri *tamlama ve terkîp, i‘râb, uyum kuralı* ve *üslûp* olmak üzere dört alt düzeyde ele almak mümkündür:

a- *Tamlama ve terkîp düzeyi*: İsim tamlamalarında meydana gelen ‘udûller bu düzeyde gerçekleşmektedir.

b- *İ‘râb düzeyi*: Nahiv ‘udûllerinin i‘râbla ilgili kısmı bu düzeyde gerçekleşmektedir.

c- *Uyum kuralı düzeyi*: Nahiv ‘udûllerinin, mubtedâ-haber, fiil-fâil, sıfat-mevşûf gibi uyum kurallarıyla ilgili kısmı bu düzeyde gerçekleşmektedir.

⁷⁵ Bkz. İbn Hişâm, *Şerhu Kaṭri’n-Nedâ*, s. 38.

⁷⁶ Cehr, açıklamak, göstermek ve ortaya çıkarmak gibi anlamlara gelir. Terim olarak ise, bir harf telaffuz edilirken nefes akışının tutulması anlamına gelir. Başka bir ifadeyle, mahreçlerine güçlü bir şekilde itimat edildiğinden dolayı, عظم وزن قارئ ذي غرض ج طلب terkindeki on dokuz harfin telaffuzu sırasında nefes akışının tutulması anlamındadır. Bkz. İbrahim Muhammed, el-Cermî, *Mu‘cemu ‘Ulûmi’l-Kur’ân: ‘Ulûmu’l-Kur’ân, et-Tefsîr, et-Tecvîd, el-Kirâât*, Dâru’l-Kalem, Dimeşk, 2001, s. 120; ‘Aṭiyye Kâbil, Naşr, *Ġâyetu’l-Murîd fî ‘İlmi’t-Tecvîd*, Mektebetu’l-Ḥarameyn, Riyâd, 1989, s. 137.

⁷⁷ Hems, gizlemek anlamına gelir. Terim olarak ise bir harf telaffuz edilirken nefesin akması anlamına gelir. Başka bir ifadeyle, فحثة شخص سكت terkindeki on harfin telaffuzu sırasında nefes akışının tutulmaması anlamındadır. Bunun sebebi ise söz konusu harfin mahrecine zayıf bir şekilde itimat edilmesidir. Bkz. el-Cermî, *Mu‘cemu ‘Ulûmi’l-Kur’ân*, s. 316; Naşr, *Ġâyetu’l-Murîd*, s. 137.

⁷⁸ Temmâm Ḥasan, *el-Uşûl: Dirasetun Epistemûluciyye Inde’l-‘Arab*, ‘Alema’l-Kutub, Kahire, 2000, s. 109.

⁷⁹ Temmâm Ḥasan, *el-Beyân*, s. 346.

⁸⁰ Temmâm Ḥasan, *el-Uşûl*, s. 124.

⁸¹ Temmâm Ḥasan, *el-Beyân*, s. 346.

d- Üslûp düzeyi: Nahiv ve belâgat ilimleri bağlamındaki üslûp ‘udûlleri bu düzeyde gerçekleşmektedir.

1.7. ‘Udûlün Sınırları

‘Udûlün bir sınırı var mıdır? Bu neyin ‘udûl olup olmadığı ve ‘udûlün sözde ne kadar bulunacağı gibi hususlarla ilgili bir sorudur. Yine, ‘udûllerin belli bir ölçüde kullanılmaları gerektiğine dair değişik açıklamalar yapılmıştır.

Aristoteles’e göre yalnızca ‘udûlleri kullanarak yazılacak bir şiir, şiir olmaktan uzaklaşıp artık bilmece niteliği kazanacak ve ortaya bir garâbet çıkacaktır. Yine şiiri oluşturan dil, yalnızca eğretilmelerden kurulursa bir bilmece, lehçelerden kurulursa bir garâbet meydana gelecektir. Zira bilmecenin özelliği gerçek şeylerden söz ederken olanaksız şeyleri bir araya getirmektir. Bu da ancak eğretilmeli isimleri bir araya getirerek yapılabilir, öteki isim çeşitlerini değil. Lehçelerle kurulan sözel ifadeler yadırgatıcıdır. Dolayısıyla bunlar belirli bir tarzda kullanılmalıdır.⁸²

‘Udûlleri ölçülü bir biçimde kullanmak gerekir. Bu tarzı göze çarpacak derecede ölçüsüz kullanmak gülünçtür. Çünkü eğretilmeleri, lehçeleri ve öteki çeşitleri yerli yer-siz kullanmak, gülünç bir etkiyi bilinçli olarak ortaya çıkarma çabasıyla aynı etkiyi oluşturacaktır.⁸³ Buradan anlaşıldığı üzere, ‘udûller genel insicamı bozmayacak ve sözü yadırgatmayacak bir şekilde olmalıdır. Öte yandan insicamı bozuk ‘udûllerin, hata boyutuna geçmemiş bile olsalar, iyi bir etki meydana getirmeyeceği ve anlatımı güçlendirmeyeceği ifade edilebilir.

Lehçeler ve çift adlar gibi söz çeşitlerinden her birini uygunca kullanmak önemlidir. Bununla beraber eğretilmeleri kullanmak en önemlisidir. Çünkü başkasından öğrenilemeyecek tek şey budur ve doğal yeteneğin işaretidir. İyi eğretilmeler yapabilmek, benzerliklere bakabilmek demektir.⁸⁴ Buradan anlaşıldığı üzere Aristoteles’e göre, ‘udûllerin en önemlileri eğretilmelerdir. Çünkü bunlar başkasından öğrenilemez; ta-

⁸² Aristoteles, *Poietika*, ss. 77-79.

⁸³ Aristoteles, *Poietika*, s. 79.

⁸⁴ Aristoteles, *Poietika*, s. 81.

mamen mutekellimin (kaynak/mubdi') icâdîdir. Dolayısıyla özgünlüğü ortaya çıkaran en belirgin unsurlardan birisidir.

Daha önce işaret edildiği gibi 'udûller, kullanıldığı yere has olması ve kendisine kıyâs yapılmaması, faşih kelimada gelmiş olması, feşâhat asrından sonra gerçekleşmemiş olması⁸⁵ ve anlam karışıklığından (iltibâs) emin olunması⁸⁶ gibi şartlarla da sınırlandırılmıştır.

Son tahlilde kelamın zorlama ve tekellüften uzak olması ve 'udûllerin son derece ölçülü kullanılması gerektiğini ifade etmek mümkündür.

1.8. 'Udûlün Önemi

Metnin şiirselliğini oluşturma hususunda alımlamanın şiirselliği etkili midir? Bu hususta okumayla ilgili ortaya atılan her teorinin aslında metnin teorisine dönük taraflarının bulunduğu belirtilmektedir.⁸⁷ Metnin alımlanmasına etki eden hususların hitap ve muhatap açısından çok önemli olduğu açıktır.

Görüldüğü kadarıyla, 'udûl olgusu hakkında yapılan araştırmalar daha çok şiir metinleri üzerinde yoğunlaşmaktadır. Şiir dilinin gündelik dilden farklı oluşunun, söz konusu alanı ilgi odağı haline getirdiği düşünülmektedir. Nitekim 'udûllerin şiir lügatindeki önemi açıklanırken, bu dilin günlük dilden ayrılan yönlerini gösteren temel hususlar arasında ilk sırada 'udûllere işaret edildiği beyan edilmektedir.⁸⁸

Son tahlilde belirtmelidir ki; edebî tenkit ekolleri 'udûle çok önem vermiş ve 'udûlü sanatsal îcat (ibdâ') dairesi içerisinde ele almıştır.⁸⁹ Bununla beraber şiir dili ile ilgili çalışmalar, modern dönemde, edebiyat ve üslûp bilim araştırmalarının artmasıyla netlik kazanmış ve kuramsal bir niteliğe büründükten sonra özel bir araştırma alanı haline dönüşmüştür. Buna bağlı olarak 'udûl olgusuna yönelik kuramsal yaklaşımlar farklılık arz etmiştir.

⁸⁵ 'Ulvân, *el-İ'râb 'an Kavâ'idil-İ'râb*: Dirâse fi'l-Kitâb ve Şurûhih, s. 95.

⁸⁶ Temmâm Hasan, *el-Beyân*, ss. 346-347.

⁸⁷ Ahmed Muhammed Veys, *el-İnziyâh min Manzûri'd-Dirâsâti'l-Uslûbiyye*, el-Muessesetu'l-Câmi'iyye li'd-Dirâsâti ve'n-Neşr ve't-Tevzi', Beyrut, 2005, s. 157.

⁸⁸ Aksan, *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili*, s. 166.

⁸⁹ Veys, *el-İnziyâh min Manzûri'd-Dirâsât*, s. 156.

1.9. ‘Udûlün Amaçları

Üslûpta ‘udûlün bulunma amacı nedir? Onun ne gibi görev ve faydaları vardır? Bu sorular değişik açılardan cevaplanabilir.

Dilsel bir olgu yaygın şekilde kullanılıyor ve ona özellikle ehemmiyet veriliyorsa, onun mutlaka belirli görev ve faydaları olmalıdır. İbnu’l-Eşîr, bir sîgadan ötekisine ‘udûl’ün ancak onu gerektirecek özel bir durum sebebiyle olacağını vurgular. Yine her sözde ‘udûl bulunmadığını bunu da ancak belâgat ve feşâhatin rumûzlarını bilen kişilerin anlayabileceğini beyan eder.⁹⁰

Abdulhakîm es-Siyâlkûtî (ö. 1067/1657) ‘udûlün sebebini belirlemede asıl olan şeyin *mutekellimin kastı* olduğuna değinir.⁹¹

‘Udûlün amaçları konusu, edebiyatın bazı görev ve faydalarının olup olmadığıyla alakalı bir problem olarak da görülebilir. Zira edebiyat ve sanatın faydaları tartışılırken, ‘Sanat sanat içindir’ gibi yaklaşımların yaygınlık kazandığı da bilinen bir husustur. Bununla beraber edebiyat ve sanatın ahlakilik gayesinin olup olmayacağı da tartışılan konular arasındadır.⁹² Bu hususta XX. yy’ın önemli ilgi alanlarından birini oluşturan iletişim teorilerinin önemi de yadsınamaz. İletişim teorileri içinde özel yeri olan ve iletişimin üç temel ögesinden birini oluşturan alıcı (mutelaqqî) meselesi hakkında zikredilen şeyler de ‘udûlün göreviyle ilgili olmalıdır.⁹³ Söz konusu asırda öne çıkan ferdiyetçiliğin edebiyat meselelerine de yansıtıp ferdî bir üslûp oluşturma gayretini artırmasının, özellikle edebiyat ve sanat dilinde ‘udûllerin belirgin ve yaygın bir şekilde kullanılmasına neden olduğu ifade edilebilir.

Yukarıdaki açıklamalardan, ‘udûllerin belirli bir etki oluşturmak ve bazı faydaları sağlamak için yapıldığı anlaşılmaktadır. Söz konusu etki ve faydalarından bazılarını aşağıdaki şekilde incelemek mümkündür.

⁹⁰ İbnu’l-Eşîr, *el-Meselu’s-Sâir*, II, 180.

⁹¹ Abdurrahman, eş-Şirbîni, *Feydu’l-Fettâh ‘alâ Havâşî Telhîsî’l-Miftâh*, Matbaatu Medreseti Vâlideti Abbâs el-Evvel, Kahire, 1905, I, 221.

⁹² Veys, *el-İnziyâh min Manzûri’d-Dirâsât*, ss. 153-155.

⁹³ Veys, *el-İnziyâh min Manzûri’d-Dirâsât*, s. 164.

1.9.1. Bir Anlamı Kaldırıp Yerine Başka Bir Anlam Koymak

İbnu's-Serrâc'ın (ö. 316/929) açıklamalarına göre 'udûl bir anlamı izâle edip yerine başka bir anlam koymak için yapılır. Bir anlamı izâle edip yerine başka bir anlam koymak için yapılan kısma, “مُثْنًى, ثَلَاث, رُبَاع” ve “أَحَاد” lafızlarını örnek vermek mümkündür. *Bunların hem lafızları hem de anlamlarında 'udûl gerçekleşmiştir.* Zira, “iki” manasından “ikişer” anlamına, “اِثْنَيْنِ” lafzından “مُثْنًى” lafzına doğru bir 'udûl meydana gelmiştir.⁹⁴

İbn Cinnî (ö. 392/1001), *el-Haşâiş* adlı eserinde mubâlağa sîgalarında meydana gelen ânî değişikliklerden bahsederken, mananın artırılması için lafza yapılan ziyadelerden birisinin sözün alışılmış halinden 'udûl olduğuna işaret eder.⁹⁵ İbn Cinnî bu ifadeyle hem 'udûl kavramını yaygın terim anlamıyla kullanır, hem de 'udûlün dilde kasıtlı olarak gerçekleştirilen bir husus ve lafzın alışılmış yapısından (kalıbından) bir tür ayrılış olduğuna işaret eder. Ayrıca 'udûlün gayelerinden birinin “*anlamda mubâlağa*” olduğuna ve 'udûlün bazen “ekleme” suretinde gerçekleştiğine telmihte bulunur.⁹⁶

Ebû Hilâl el-‘Askerî (ö. 395/1004), 'udûlün kazandırdığı anlam özelliklerinin başında mubâlağayı sayar. Konuya “الرَّحِيم” ve “الرَّحْمَنُ” kelimelerini örnek verdikten sonra, mubâlağanın derecesinin 'udûlün derecesine bağlı olduğuna işaret eder. el-‘Askerî'nin bu açıklamaları meselenin derinliği hususunda yeni kapılar aralar. Çünkü o, yalnızca 'udûl kavramından ve anlam üzerindeki etkisinden bahsetmekle kalmaz, 'udûlün bazı derecelerinin bulunduğu da işaret eder.⁹⁷ Bu durum 'udûl kavramının, her ne kadar tanımı ve çeşitleri bakımından müstakil olarak ele alınmamış olsa da erken dönem Arap dili âlimleri arasında farklı boyutlarıyla biliniyor olduğunun bir başka göstergesidir.

⁹⁴ İbnu's-Serrâc, *el-Uşûl fi'n-Nahv*, II, 88.

⁹⁵ Ebu'l-Fetḥ Osman b. Cinnî, *el-Haşâiş*, tah. Muhammed Ali en-Neccâr, 'Âlemu'l-Kutub, Beyrut, 2010, s. 812.

⁹⁶ a.y.

⁹⁷ Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdullah b. Sehl b. Sa'îd b. Yahyâ b. Mehrân el-‘Askerî, *el-Furûk el-Luğaviyye*, tah. Muhammed İbrahim Selîm, Dâru'l-İlmi ve's-Şekâfe, Kahire, ts. s. 196.

Yine “عَمَّارٌ” kelimesinin “عَمَّارٌ” lafzından; “رَحْمَانٌ” kelimesinin de “رَحِيمٌ” lafzından mubâlağa kastiyla ma’dûl olduğu ve buradaki ‘udûlün, söze mubâlağa katmak cihetiyle anlama etki ettiği beyan edilmektedir.⁹⁸

İbnu’l-Eşîr’in “*Kelime bir vezinde olup kendisinden daha uzun bir vezne aktarıldığı zaman, ilk anlamından daha çok mana içermesi gerekir*”⁹⁹ şeklindeki ifadeleri de ‘udûlün bazı sebeplerini açıklamaya yönelik olmalıdır.

İbnu’l-Eşîr yukarıda zikredilen sözlerini, Arapların bir arazi yeşerdiği zaman “أَعْشَبَ الْمَكَانُ” ifadesini, bir yerde otun daha çoğaldığını ifade etmek için ise “أَعْشَبَ شَبَّ” terkiibini kullandıklarını zikrederek delillendirir. Ayrıca bu hususta lafzın kuvvetinin mananın kuvveti için olduğunu vurgular.¹⁰⁰ Burada İbnu’l-Eşîr’e göre lafızların harf sayılarının artmasının mananın kuvvetlenmesine delâlet ettiği belirtilebilir.

et-Teftâzânî, ‘udûl olgusundan bahsederken, naşbtan raf’a ‘udûlün devam ve şubût anlamı ifade etmek için yapıldığına işaret eder.¹⁰¹

‘Udûllerin bazı faydalar sağladığı¹⁰², özellikle de faşıl, taqdim-te’hîr vb. suretlerinde gerçekleşenlerin, anlamı daha güçlü hale getirdiği ifade edilebilir.¹⁰³

Kısaca, ‘udûllerin Kur’ân’ın dilini anlam açısından daha etkili ve zengin hale getirdiği ifade edilebilir. Ancak burada anlamı etkileyen asıl unsurun tek tek kelimeler değil Kur’ân’ın i’câz vasfını ortaya çıkaran nazmı olduğuna da işaret edilmektedir.¹⁰⁴ Yine cümle içindeki unsurların önce ya da sonra getirilmesinin anlam üzerindeki tesiri ve bunların hangi bağlamlarda ve nasıl ortaya çıktığı meselesi¹⁰⁵ ‘udûllerin anlam üze-

⁹⁸ Ebu’l-Hasen Ali b. ‘Îsâ er-Rummânî, *en-Nuket fi I’câzi’l-Kur’ân* (Şelâsu Rasâil fi I’câzi’l-Kur’ân li’r-Rummânî ve’l-Hattâbî ve Abdi’l-Kâhîr el-Curcânî adlı kitap içinde), tah. Muhammed Halefullah-Muhammed Ze’lûl Selâm, Dâru’l-Me’ârif, Kahire, 1991, s. 104.

⁹⁹ İbnu’l-Eşîr, *el-Meşelu’s-Sâir*, II, 241.

¹⁰⁰ İbnu’l-Eşîr, *el-Meşelu’s-Sâir*, II, 241.

¹⁰¹ eş-Şirbînî, *Feydu’l-Fettâh*, I, 44.

¹⁰² es-Seyyid Hîdr, *Fevâşilu’l-Âyâtî’l-Kur’âniyye*: Dirâse Delâliyye Belâgiyye, Mektebetu’l-Âdâb, Kâhire, 2009, s. 33.

¹⁰³ Hîdr, *Fevâşilu’l-Âyâtî’l-Kur’âniyye*, s. 109.

¹⁰⁴ Sedat, Şensoy, *Abdülkâhîr el-Cürcânî’de Anlam Problemi*, Detay Copy Center, İstanbul, 2010, ss. 254-255.

¹⁰⁵ Sedat Şensoy, *Mâ Ene Kûltu Risâleleri* (Rasâilu Mâ Ene Kûltu), Aybil Yayınları, Konya, 2013, (dirase kısmı) s. 56.

rindeki etkisini gösterir. “مَا أَنَا فُلْتُ” ifadesinde olduğu gibi olumsuz cümlelerde öznenin yüklemiden önce geldiği örnekler de anlam üzerine etki eden birer ‘udûl sayılabilir.

1.9.2. Muḥâtabı Şaşırtmak

Şaşırtma (mufâcee) konusu sırf edebiyatla alakalı bir husus değildir. Onun felsefe ve diğer ilimleri de ilgilendiren bir tarafı vardır. Bu bağlamda “*Felsefeye götüren ilk şey dehşettir*” ve “*İlim dehşetle başlar, dehşetle biter. İlim ve felsefe dehşetten doğar*”; “*Yeryüzünde şaşırtma, icat ve ibdâ‘ bulunmazsa zamanın bulunması boşadır*”¹⁰⁶ gibi sözler şaşırtmanın önemine vurgu yapar.

Edebiyat ve sanatın bir görevinin bulunup bulunmadığı hususunun ötesinde ‘udûl meselesi, metne ve metnin alınılanmasına doğrudan etki etmesi açısından önemli görevler icra etmektedir. Bununla beraber edebiyat teorileri, üslûp, üslûp bilim ve iletişim teorileri üzerine yapılan araştırmalar ‘udûlün en önemli vazifesinin “mufâcee (sürpriz/şok)” olduğunu öne çıkarmaktadır.¹⁰⁷ Alıcıda (okuyucu, izleyici, dinleyici) beklenmedik bir anlam ve algı etkisi meydana getirilmesinin, onun verilmek istenen mesajı dikkatle dinlemesi ve tam olarak algılamasını sağladığı belirtilmektedir. Öte yandan şiir, alışılmışın dışına çıktığı ve alıcının beklentisini aştığı ölçüde değer kazanmaktadır. Bu da yine alıcıyı kuşatan bir mufâcee ile ilgilidir.¹⁰⁸ Dikkat çekmek, metinden faydalanmaya götüren yolun ilk aşamasıdır.¹⁰⁹

‘Udûlün görevlerinin başında şaşırtma varsa, bu mufâceenin sebebi nedir? Muhatap neden hayrete düşürülmelidir? Hemen belirtilmelidir ki, ‘udûlü, okuyucunun dikkatini çekmek için yapılmış kasıtlı bir hile olarak görenler vardır. Yine sanatsal yazının, okuyucunun dikkatini çekebilmesi için zaman zaman onu hayrete düşürmesi gereklidir. Zira, okumayı sürdürme ve yazarın kastettiği anlamı kaçırmama isteğinin kesintiye uğramaması için bu gereklidir. Burası sanatsal yazının normal standart dilden ayrıldığı nokta olarak görülmektedir. Mesela: Her şeyden şikâyet eden kadının yakınmaları zamanla kocasında bir etki meydana getirmemeye başlar. Dilin normal standartlarda kul-

¹⁰⁶ Veys, *el-İnzîyâh min Manzûri’d-Dirâsât*, ss. 159-160.

¹⁰⁷ Veys, *el-İnzîyâh min Manzûri’d-Dirâsât*, s. 156.

¹⁰⁸ Veys, *el-İnzîyâh min Manzûri’d-Dirâsât*, s. 159.

¹⁰⁹ Veys, *el-İnzîyâh min Manzûri’d-Dirâsât*, s. 164.

lanımı da buna benzer. Dikkat çekilmek istendiğinde, şaşırtıcı bir üslûp kullanılmasının yanı sıra sözün normal kullanımından da uzaklaşılmalıdır. Bunun da ancak ‘udûl ile sağlanabileceği düşünülmektedir. Öte yandan, yazılı dilde sözlü dile oranla daha fazla ‘udûl kullanılmaktadır. Yine, günlük konuşma diline daha yakın bir şekilde seyreden eski edebiyatta daha az ‘udûl kullanıldığına da işaret edilmektedir.¹¹⁰

Kısaca belirtmelidir ki; yukarıda zikredilen mufâcee meselesi alıcı (mutelaqqî) ile bağlantılı görünmektedir. Öte yandan alıcı, anlamın oluşumunda müellifin ortağı kabul edilmektedir.¹¹¹ Bununla beraber, metnin yegane sahibi müelliftir. Öyleyse burada ‘udûlü üreten müelliftir. Onu anlayan ve ondan istifade eden ise muhataptır. İletişim ve alımlama estetiği hususunda ortaya atılan görüş ve teoriler daha çok okuma ve anlama sürecine yöneliktir. ‘Udûl ise en başta metnin üretimiyle daha sonra alımlanmasıyla ilgilidir. Başka bir ifadeyle ‘udûlde hem metin hem de muhatap (okuyucu-dinleyici) hedeflenmiştir. Ancak ‘udûlün üretiminden sonraki aşamalarda okuyucunun etkisinin arttığını ifade etmek mümkündür.

1.9.3. Dikkat Tazelemek ve Muḥâtabı Uyanık Tutmak

‘Udûller sözü yenilemek sûretiyle muḥâtabın dikkatini uyanık tutmaktadır. Zira yeni olan şeyler lezzetlidir.¹¹²

ez-Zemaḥşerî ‘udûlün, Arap edîblerinin kelimada sanat yapmayı bir âdet edinip sözde kasıtlı tasarrufta bulunmalarından kaynaklandığını belirtir. Çünkü dinleyiciyi uyanık tutmak ve onun söylenenleri daha dikkatli dinlemesini sağlamanın en güzel yolu, sözün bir üslûptan başka bir üslûba nakledilmesidir. Ayrıca bu husus kelamın tek bir üslûp üzere aktarılmasından daha iyidir.¹¹³

Yukarıdaki açıklamalardan hareketle, ‘udûl gibi üslûp değişikliklerinin bir tür tefennün olarak kasıtlı yapıldığını belirtmek mümkündür. Bununla beraber, dinleyiciyi

¹¹⁰ Veys, *el-İnziyâh min Manzûri'd-Dirâsât*, s. 163.

¹¹¹ Veys, *el-İnziyâh min Manzûri'd-Dirâsât*, s. 156.

¹¹² Abdulhakim ed-Dirşevî, *Risâletü's-Suṭûr (Hamsu Rasâil fî 'İlmi'l-Beyân içerisinde)*, Mektebetu Seydâ, Diyarbakır, 2012, s. 20.

¹¹³ Ebulkâsım Muhammed b. Ömer Cârullah ez-Zemaḥşerî, *el-Keşşâf 'an Ḥakâiki Ğavâmiḍi't-Tenzil ve 'Uyûni'l-Ekâvili fî Vucûhi't-Te'vîl*, tah. Adil Ahmed Abdulmevcud ve Ali Muhammed Muavviḍ, Mektebetu'l-'Ubeykân, Riyâd, 1998, I, 120.

uyanık tutmak için en güzel yollardan birinin yine, lafız ve ibârelerde ‘udûl üslûbunu kullanmak olduğu ifade edilebilir.

Kemâlpâşazâde (ö. 940/1543) hitap olgusunu, *sözün muhâtaba yönlendirilmesi*, şeklinde açıklar. Sözün süslenmesinin en etkili yöntemlerinden birisinin *üslûbun değiştirilmesi* olduğunu belirttikten sonra, üslûp değişikliğini hitâbın özel söylemden genel söyleme ‘udûl edilmesiyle gerçekleşeceğine işâret eder.¹¹⁴

1.9.4. Mesajın Bütüncül Bir Etki Yapmasını Sağlamak

‘Udûlün *mufâcee* vazifesinin yanı sıra muhâtabın *dikkatini çekmek* gibi görevlerinden daha önemli bir yönü daha vardır. Söz konusu durum *metnin bütüncül bir etki yapmasını sağlamak* şeklinde ifade edilmektedir. Zira her yeni mesaj *yeni bir idrak meydana getirmek* amacıyla verilmektedir. Kaldı ki ‘udûlün oluşturmaya çalıştığı şey de yeni bir idraktır. Belki de bu yeni idrak, metnin mesajının küllî bir şekilde algılanmasını sağlayan şeydir.¹¹⁵ Bununla beraber metinden bütüncül bir etki sağlanabilmesi için ‘udûlün zorunlu olduğu ve mesaja meyletmenin bir ‘udülle ya da alışılmışın dışına çıkmakla sağlanacağı da belirtilmektedir. Öte yandan içinde ‘udûl bulunmayan bir metnin hiç etkili olmayacağı şeklinde bir iddianın aksine, metnin etkisinin tam olarak gerçekleşebilmesi için ‘udûlün şart olduğu şeklinde bir yaklaşım daha tutarlı görünmektedir.¹¹⁶

1.9.5. Alışılmadık Bir Etki Oluşturmak

Günlük yaygın dile uygun kullanımlar ile ‘udûllerin etki gücünü karşılaştırmak için, dizelerinde lehçelerin, eğretilmelerin ve diğer sözcük çeşitlerinin bulunduğu şiirlerle, bunlara yer vermeyip yaygın kullanımlı sözcükler içeren şiirler karşılaştırılabilir. Çünkü ‘udûllerin kullanıldığı şiirlerden lehçeler, eğretilmeler gibi alışılmadık sözcükler çıkarılıp yerlerine yaygın kullanımlı sözcükler konulduğunda eski etkinin kalmadığı ve şiirin sıradanlaştığı -hatta ifade gücünün zayıflayıp anlam derinliğinin azalması ve yü-

¹¹⁴ Şemseddin Ahmed b. Süleymân Kemâlpâşazâde, *Risâletun fî Beyânî Telvînî'l-Hıttâb*, Samsun İl Halk Kütüphanesi (Milli Kütüphane-Ankara, dvd: 1621), 55 Hk 303/26, vr, 102^b.

¹¹⁵ Veys, *el-İnzîyâh min Manzûri'd-Dirâsât*, s. 164.

¹¹⁶ Veys, *el-İnzîyâh min Manzûri'd-Dirâsât*, s. 163.

zeyselleşme nedeniyle anlam kayıplarının çoğaldığı açıkça- görülecektir. Aristoteles bu durumu açıklamak için aynı iambik ölçülü¹¹⁷ dizeyi yazmış şâirlerden Aiskhylos ile Euripides’in dizelerini karşılaştırarak, Euripides’in yalnızca bir tek sözcüğü değiştirmesine rağmen dizesinin güzel, Aiskhylos’un dizesinin ise sıradan görüldüğünü vurgulamaktadır.¹¹⁸

Örnek:

Şâir	Şiir	Sapma Sözcüğü	Edebi Değeri
Euripides	Ayak etimi <i>ziyafet çeken</i> yenirce ¹¹⁹	Ziyafet çeken (thoinao)	Güzel, etkili
Aiskhylos	Ayak etimi <i>yiye</i> n yenirce	Yok (esthiao)	Sıradan

Yukarıda zikredilen dizeler incelendiğinde şöyle bir durum ortaya çıkmaktadır. Her iki şâir de “yemek” anlamını ifade ederken yedişer harfli birer kelime – esthiao/thoinao- kullanmışlardır. Ancak Aiskhylos’un esthiao (yiye)n kelimesini kullanarak ifade etmeye çalıştığı anlamı, Euripides aynı vezin ve harf sayısını korumak şartıyla thoinao (ziyafet çeken) kelimesiyle karşılamış ve yaptığı bu ‘udülle hem şiirini güzelleştirmiş hem de anlamı daha etkili ve dikkat çekici boyutlara taşımayı başarmıştır. Şâir burada daha az lafızla daha fazla, daha etkili ve daha derin bir anlam boyutu yakalamış olmaktadır. Böylece şiirinin kalitesini artırmıştır. Euripides’in mısraı - Ayak etimi *ziyafet çeken* yenirce- daha etkilidir.

1.9.6. Anlatımı Sığlıktan ve Sıradanlıktan Kurtarmak

Bir dil alışılmadık ifadeler kullanılarak sıradanlıktan kurtulur ve soylulaşır.¹²⁰ Yine bir dil lehçe, eğretileme, süsleme ve diğer sanat çeşitleri vasıtasıyla yüzeysellik ve

¹¹⁷ *Iambus* vurma kökenli bir ölçüdür. Eski Yunan şiirinde kısa bir heceyi izleyen uzun hece *iambus* adını alır. Dizenin hızlı ayağı olup başlangıçta üç temel vuruşla okunan (trimeter) hızlı bir ölçüdür. Bkz. Quintus, Horatius Flaccus, *Ars Poetica* (Şiir Sanatı), çev. Erendiz Özbayoğlu, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2012, s. 33. Ayrıca bkz. Özbayoğlu, Erendiz, *Açıklamalar*, (*Ars Poetica* adlı kitabın sonunda) ss. 41-70, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2012, s. 45, 55.

¹¹⁸ Aristoteles, *Poietika*, s. 81.

¹¹⁹ Aristoteles, *Poietika*, s. 81.

¹²⁰ Aristoteles, *Poietika*, s. 77.

sıradanlıktan uzaklaşır, yaygın adları kullanarak da açıklık sağlanır. Yüzeysellikten uzak açık bir dil oluşturmak için adların uzatılıp kısaltılması ve değiştirilmesi önemlidir.¹²¹

Sözel ifadenin başarı ölçüsü açık olmak ve sığlıktan kaçınmaktır. En açık sözel ifadeler o dilde en yaygın olarak kullanılan kelimelerdir. Buna rağmen böyle ifadeler de sığdır.¹²²

Bir edîb gündelik kullanımdan farklı ve ‘udûl içeren ifadelerinden dolayı tenkit edilebilir mi? Aristoteles bu bağlamda, ‘udûlleri (alışılmadıklar) kullanan şâirlerle alay eden ve “*sözcükler istenildiği kadar uzatılabilseydi, şiir yazmak kolay olurdu*” diyen Eukleides’i tenkit eder.¹²³ Aristoteles yine, şiirlerinde konuşma dilinde bulunmayan bazı sözler kullanan tragedya ozanlarıyla alay eden Aripgrades’i de tenkit ederek onun ‘udûllerin faydalarından haberdar olmadığını, halbuki bu tür kullanımların yaygın olmadıkları için anlatımı sıradanlıktan uzaklaştırdıklarını vurgular.¹²⁴

1.9.7. Anlatıma Açıklık Kazandırmak

‘Udûllerin gündelik olandan farklı oldukları ve sıradanlaşmayı önledikleri için *alışılmadık bir ifade* meydana getirmeleriyle ilgili açıklama geçmişti. Öte yandan ‘udûllerin, alışıldık olanla ortaklıkları yüzünden ifadeye açıklık kazandırdıkları belirtilebilir.¹²⁵

1.9.8. İsimden İsim Türetmek

İbnu’s-Serrâc’ın açıklamaları, ‘udûlün isimden isim türetmek gibi bir amacının olduğuna işâret eder.¹²⁶

‘Udûl vasıtasıyla isimden isim türetilmesi anlam değişikliği için yapılıdır. Nekra bir isimden başka nekra bir isim türetilmediği gibi, ma‘rife bir isimden yine başka ma‘rife bir isim türetilir. Mesela; “واحد” lafzından “أحد” lafzına doğru bir ‘udûl gerçekleşmiş

¹²¹ Aristoteles, *Poietika*, s. 79.

¹²² Aristoteles, *Poietika*, s. 77.

¹²³ Aristoteles, *Poietika*, s. 79.

¹²⁴ Aristoteles, *Poietika*, s. 81.

¹²⁵ Aristoteles, *Poietika*, s. 79.

¹²⁶ İbnu’s-Serrâc, *el-Uşûl fi’n-Nahv*, II, 88.

ve lafzın manası “bir” anlamından “bire birer” anlamına kaymıştır. Ma‘rife durumunda iken ‘*udûle* uğrayanlar arasında “عامر” kelimesinden ‘adl olunan “عُمَرُ”, “زافر” lafzından ‘adl olunan “زُفَرُ” ve “قائم” sözcüğünden ‘adl olunan “قَائِمُ” gibi kelimeleri¹²⁷ saymak mümkündür.

1.9.9. Diğer Sebepler

Yukarıda sayılan sebep ve amaçlara ek olarak şu sebepler de zikredilmektedir.

- a- Anlamın yerleşmesini sağlamak.¹²⁸
- b- Bir anlamı kaldırıp yerine başka bir anlam koymak.¹²⁹
- c- Bir kelimeyi isimleştirmek.¹³⁰
- d- İki şey arasındaki farkı ortaya koymak.¹³¹
- d- Metinde önceden zikredilen bir inceliği (nükte) hatırlamak.¹³²
- e- Dile yeni bir güç kazandırmak.¹³³
- f- Göstergeleri ses ve anlam açısından daha etkili kılmak.¹³⁴
- g- Muḥâtabın zihninde yeni tasarım ve duygu değerleri oluşturmak.¹³⁵
- h- Gramere dair mezhep taassubu.¹³⁶

¹²⁷ a.y.

¹²⁸ Muhammed Ahmed Ebubekir Ebû Âmûd, *el-Belâğatü'l-Uslûbiyye*, nşr. Abdurrahîm Mahmûd Zelaṭ, Mektebetü'l-Âdâb, Kahire, 2009, s. 253.

¹²⁹ İbnu's-Serrâc, *el-Uşûl fi'n-Naḥv*, II, 88.

¹³⁰ a.y.

¹³¹ Muhammed Emîn b. Mahmûd el-Huseynî el-Buḥârî el-Mekkî (Emîr Pâdişâh), *Risâletun fî Beyânî'l-Hâşılı bi'l-Maşdar*, Süleymaniye Ktp. Ragıp Paşa, no: 155, vr. 276^b ve Kılıç Ali Paşa, no: 1024, vr. 333^b.

¹³² el-Ankaravî, *Mecmû'atu'l-Leṭâif*, I, ss. 41-42; Tanyıldız, “İsmâil Rusûhî-yi Ankaravî Şerḥ-i Meşnevi”, s. 113, s. 234.

¹³³ Aksan, *Şiir Dilî ve Türk Şiir Dilî*, s. 166.

¹³⁴ a.y.

¹³⁵ a.y.

¹³⁶ Bu durum daha çok Başrilerle Kûfiler arasında görülmüştür. Bkz. Sâcid Ali Subḥânî, *Muşkiletü'l-'Udûlî'n-Naḥvî 'anî'l-Kur'ân'î'l-Kerîm ve Halluhâ*, National University of Modern Languages, İslâmâbad, 2006, s. 98.

ı- Nahiv kaynaklarının üslûp, tabiat ve oluşum bakımından farklılığı.¹³⁷

i- İstişhâd hususunda şiirin Kur'ân'a takdim edilmesi.¹³⁸

j- Kur'ân fâsıllarına riâyet etmemek.¹³⁹

k- Üslûbu güzelleştirmek.¹⁴⁰

l- Naslarda üretkenliği artırmak.¹⁴¹

m- Dilbilim ve edebî tenkit arasında köprü kurmak.¹⁴²

Yukarıda beyan edilenler, 'udûlün hem iletişimsel hem de anlamsal bir görevinin olduğuna işaret etmektedir. Bununla beraber 'udûlün *anlamı daraltmak, genişletmek, özel bir alana çekmek* şeklinde bir *yönlendirme* görevinin bulunduğu ifade edilmektedir. Öte yandan mesele Kur'ân çerçevesinde değerlendirildiğinde, 'udûllerin Kur'ân'ın i'câzını ortaya koymakta önemli bir işlevinin olduğuna işaret etmek mümkündür.

Buraya kadar zikredilen görüşlerden hareketle, 'udûllerin görev ve amaçlarını şu şekilde özetlemek mümkündür: 'Udûlün temel görevi, alıcıyı hayrete düşürerek, onda yeni bir şuûr, idrâk ve dikkat oluşturmaktır. Yine metnin iletmek istediği mesajın bütüncül bir şekilde algılanmasını sağlamak ve üslûbu daha alımlı hale getirerek etkiyi artırmak onun işlevlerindendir.

2. 'Udûl Olgusunun Tarihi Gelişimi ve Kavramlaşma Süreci

Dil ve edebiyat literatürlerinde, 'udûl olgusu açıklanırken üzerinde durulan temel vurguların birbirine yakınlık arz ettiği dikkat çeker. Öte yandan aynı olguya işaret

¹³⁷ a.y.

¹³⁸ a.y.

¹³⁹ a.y.

¹⁴⁰ Muhammed Abdulmuttalib, *el-Belâğâ ve'l-Uslûbiyye*, Mektebetu Lubnân Nâşirûn, Beyrut, 1994, ss. 356-357.

¹⁴¹ Abdulmuttalib, *el-Belâğâ ve'l-Uslûbiyye*, ss. 356-357.

¹⁴² Abdulmuttalib, *el-Belâğâ ve'l-Uslûbiyye*, s. 357.

edilirken değişik kelime ve kavramların kullanıldığı görülür. Bu durum, ‘udûlün kavramlaşma sürecinin klasik dönemden günümüze izlediği seyri irdelemeyi gerektirir. Söz konusu süreci şu başlıklar altında incelemek mümkündür.

2.1. Arap Edebiyatında ‘Udûl Olgusu

‘Udûller Arap dilinin doğal yapısında vardır. Kur’ân öncesi dönemden yazılı pek fazla Arapça metin ulaşmamıştır. Ancak bize ulaşanlar özellikle de Mu‘allakât şiirleri incelendiğinde ‘udûl olgusunun Câhiliye şiirinde de temel bir üslûp özelliği olarak kendini gösterdiği ortaya çıkmaktadır.

2.1.1. Câhiliye Arap Şiirinde ‘Udûl

Câhiliye şiirindeki ‘udûl olgusu hakkında görüş beyan edebilmek için söz konusu edebiyattan günümüze ulaşanların en belirginini sayılabilecek Mu‘allakât şiirleri çerçevesinde bazı tespitlerde bulunmak mümkündür.

Arap şâirlerinin birinci tabakasında yer alan¹⁴³ İmruulqays b. Hucr’un (m. 540) şiirlerinde ‘udûl olgusuna rastlanır.

Örnek-1: [eṭ-Ṭavîl]

كَانَ سَرَاتُهُ لَدَى الْبَيْتِ قَائِمًا مَدَاكَ عُرُوسٍ أَوْ صِرَائَةً خَنْطَلٍ¹⁴⁴

“Evin yanında ayakta dururken (atın) sırtı sanki bir gelinin attâr kabı ya da acı hıyarın suyu gibidir.”

İmruulqays’ın bu beyitinde ‘muḍâfun ileyh şâhib-i ḥâl olamaz’ kuralına aykırı bir durum söz konusudur. Zira, beytin birinci şâtırının sonundaki قَائِمًا kelimesi yine aynı şâtırda zikredilen سَرَاتُهُ terkibindeki muḍâfun ileyh konumundaki هُ zamirinden ḥâl olarak zikredilmiştir. Dolayısıyla burada bir nahiv ‘udûlü olduğunu söylemek mümkündür.

¹⁴³ Muhammed b. Sellâm el-Cumahî, *Ṭabakātu Fuḥûlî’s-Şu‘arâ’*, nşr. Mahmûd Muhammed Şâkir, Dâru’l-Medenî, Cidde, ts. (mukaddime 1980), I, 51.

¹⁴⁴ Ebû Ca‘fer en-Nahhâs, *Şerḥu Dîvânî İmrui’l-Qays*, nşr. ‘Umer el-Fecâvî, Vezâratu’s-Şekâfe, Ammân, 2002, s. 37.

Buna karşın, Arap dilcilerinden bazıları muğâfun ileyhin üç yerde şâhib-i hâl olabileceğini ifade eder.¹⁴⁵

Örnek-2: [eṭ-Ṭavîl]

فَلَوْ أَنَّهَا نَفْسٌ تَمُوتُ سَوِيَّةٌ وَلَكِنَّهَا نَفْسٌ تَسَاقُطُ أَنْفُسًا¹⁴⁶

“Eğer ölüm bir anda olacak olsaydı bana vız gelirdi, fakat o, nefes nefes (uzuv uzuv) düşen bir can oldu.”¹⁴⁷

İbn Raşîk el-Ğayravânî İmrûulğays’ın bu şiirinde “هَكَذَا الْأَمْرُ” (*iş kolay olurdu*) takdirinde bir hâzif olduğunu vurgular.¹⁴⁸ Hâzif ise belâgat ‘udûllerinin bir çeşididir.

Yine ‘Antera b. Şeddâd b. Amr el-‘Absî’nin (m. 614 ?) şiirinde geçen bazı ifadeler ‘udûl olgusu bağlamında değerlendirilebilir.

Örnek: [el-Kâmil]

حَيِّتْ مِنْ طَلَلٍ تَقَادَمَ عَهْدُهُ أَقْوَى وَأَقْفَرُ بَعْدَ أُمِّ الْهَيْتِ
حَلَّتْ بِأَرْضِ الرَّائِرِينَ فَأَصْبَحَتْ عَصِيرًا عَلَيَّ طَلَابِكُ ابْنَةِ مَخْرَمٍ¹⁴⁹

Selam olsun! Ummu’l-Heysem’den sonra uzun zaman boş ve ıssız kalan enkaza.

O ki, düşman toprağına kondu. (O ki, âşıkların mezârından uzağına kondu) Ey Mağrem’in kızı! Vuslatın artık bana güç oldu.

¹⁴⁵ Cemaluddîn Muhammed b. Abdullah b. Abdullah b. Mâlik et-Ṭâî el-Ciyyânî el-Endelusî, *Şerhu’l-Teshîl libni Mâlik*, tah. Abdurrahman es-Seyyit-Muhammed Bedevî el-Mahtûn, Hicr li’t-Ṭibâ’ati ve’n-Neşr ve’t-Tevzî’ ve’l-İlân, Cize, 1990, II, 342; Ebû İshâk İbrahim b. Mûsa, eş-Şâtıbî, *el-Mekâşudu’s-Şâfiyye fî Şerhi’l-Hulâşati’l-Elfiyye (Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik)*, tah. Ayyâd b. ‘İd eş-Şubeytî, Ma’hedu’l-Buhûsi’l-İlmiyye ve İhyâu’t-Turâşi’l-İslâmî, Mekke, 2007, III, 460.

¹⁴⁶ en-Naḥḥâs, *Şerhu Dîvânî İmrui’l-Ğays*, s. 167; Ebû Ali el-Ḥasen b. Reşîk el-Ğayrevânî, *el-‘Umde fî Mehâsini’s-Şi’ri ve Âdâbih ve Nakdihi*, tah. Muhammed Muḥyiddîn Abdulhamîd, Dâru’l-Cil li’n-Neşri ve’t-Tevzî’ ve’t-Ṭibâ’a, Beyrut, 1981, I, 251.

¹⁴⁷ Şiirin anlamı için bkz. en-Naḥḥâs, *Şerhu Dîvânî İmrui’l-Ğays*, s. 37; İbn Reşîk, *el-‘Umde*, I, 251.

¹⁴⁸ İbn Reşîk, *el-‘Umde*, I, 251.

¹⁴⁹ Abdullah el-Ḥuseyn b. Ahmed ez-Zevzenî, *Şerhu’l-Mu’allağât es-Seb’*, ed-Dâru’l-‘Âlemiyye, y.y., ts., s. 131.

Yukarıda, Antera'nın ikinci beytinde bir belâgat 'udûlü gerçekleştiği görülmektedir. Burada 'udûlü ortaya çıkaran unsur siyâktır. 'Udûlün yönünü belirleyen etken ise ğâibe kalıbından muhâtaba kalıbına doğru gerçekleşen iltifâttır.

Yine Antera'nın başka beyitlerinde de 'udûl vardır:

Örnek: [el-Kâmil]

فِيهَا اثْنَانِ وَأَرْبَعُونَ حُلُوبَةً سُودًا كَخَافِيَةِ الْعُرَابِ الْأَسْحَمِ¹⁵⁰

“O diyarda kırk iki tane sağmal siyah deve var, kara karganın kanadı gibi simsiyah (develer).”

Antera burada “سُودًا” kelimesini “حُلُوبَةً” kelimesine sıfat yapmıştır. Şiirin sözdizimi incelendiğinde mufred muennes kelimeye sıfat-ı muşebbehe kalıbında çoğul bir kelimeyle sıfat getirildiği görünmektedir. Ancak Antera'nın bu kullanımında “سُودًا” kelimesinin adet belirten cümlelerin anlamına vurgu yaptığı ve aslında cümlelerin anlamından sıfat olduğu zikredilmektedir.¹⁵¹ Yine şâirin burada “حُلُوبَةً” kelimesini çoğul kabul edip “سُودًا” kelimesini ona sıfat yapmış olmasının da düşünülebileceği belirtilmektedir.¹⁵²

Yukarıdaki örnekler Câhiliyye Arap şiirinde 'udûl olgusunun varlığını göstermektedir. Dilde uygulanan bir üslûp özelliği olmasına rağmen, 'udûl konusundaki ilmi araştırmalar hicrî ikinci asrın ortalarından sonra yoğunlaşmaktadır. Gelecek konuda Arap edebiyatında 'udûl üzerine yapılan ilmi araştırmalardan dikkat çekici olanlar incelenecektir.

2.1.2. Klasik Dönem Arap Dilcilerine Göre 'Udûl

'Udûlün Arap şiirinde Câhiliyye döneminden beri uygulanan bir üslûp özelliği olduğuna işaret edilmişti. Öte yandan Arap edebiyatında 'udûle dair yazılı ilk ilmi açıklamalara Ebû 'Ubeyde'nin (ö. 210/825) *Mecâzu'l-Ḳur'ân* adlı eserinde rastlandığı ifade

¹⁵⁰ ez-Zevzenî, *Şerhu'l-Mu'allakât es-Seb'*, s. 132.

¹⁵¹ Şihâbuddin es-Seyyid Mahmud el-Âlûsî el-Bağdâdî, *Rûhu'l-Me'ânî fî Tefsîri'l-Ḳur'ânî'l-Azîmi ve's-Seb'î'l-Meşânî*, Dâru İhyâi't-Turûsi'l-'Arabî-İdâratu'l-Matba'atî'l-Muniriyye, Beyrût, ts, XV, 254.

¹⁵² el-Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, XV, 254.

edilebilir. Ancak Ebû ‘Ubeyde ‘udûl mefhûmuna işaret ederken günümüzdeki yaygın kavramlardan birini kullanmadığı dikkat çeker. Zira o, bazı âyetleri açıklarken ‘udûl mefhûmuna “*mecâz*” kavramını kullanarak işaret eder.¹⁵³

Ebû ‘Ubeyde’den sonraki Arap dili âlimlerinden özellikle ‘udûl konusunda açıklama yapanlardan bazılarının görüşlerini şu şekilde incelemek mümkündür:

İbnu’l-Mu‘tez (ö. 296/908), ‘udûl olgusuna inşirâf kavramıyla işaret eder.¹⁵⁴

Muhammed b. Sehl b. es-Serrâc (ö. 316/929), *el-Uşûl fi’n-Naḥv* adlı eserinde ‘udûl olgusuna yönelik bazı ifadelerinden anlaşıldığına göre, Sibeveyh’in, “ثَلَاثَ”, “ثَلَاثَ”, “ثَلَاثَ” gibi lafızları ma’dûl olduklarından ve kendilerinde sıfat manası bulunduğundan dolayı ğayr-i muşarîf kabul ettiği anlaşılmaktadır.¹⁵⁵

er-Rummânî (ö. 384/994) ‘udûl kavramını bizzat kullanır. O, belâğatin Kur’ân’ın i‘câzını ortaya çıkaran yedi vecihten birisi olduğunu vurgular.¹⁵⁶ Yine mubâlağanın çeşitlerinden bahsederken “المبالغة في الصفة المعدولة عن الجارية” *Cârî Sıfattan Ma’dûl Olan Sıfattaki Mubâlağa* diyerek ifade ettiği ‘udûl çeşidi “فَعْلًا، فَعُولًا، مَفْعَلًا، مَفْعُولًا” gibi birçok vezinde gerçekleşmektedir. Mesela: “رَحْمَانٌ” kelimesi راحم kelimesinden ma’dûldür. Aynı şekilde Allah Te‘âlâ’nın “وَأَيُّ لَعْنَةٍ لِّمَن تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا ثُمَّ اهْتَدَىٰ”¹⁵⁷ sözündeki “عَفَّارٌ” veznindeki “عَفَّارٌ” kelimesi de mubâlağa maksadıyla “عَافِرٌ” kelimesinden ma’dûldür. “نَوَّابٌ” ve “عَلَّامٌ” gibi kelimelerde de bunlara benzer bir durum söz konusudur. Yine “فَعُولٌ” veznindeki “عَفُورٌ، شَكُورٌ، وَدُودٌ” gibi kelimeler ve “فَعِيلٌ” veznindeki “قَدِيرٌ، ” gibi kelimelerle، “مَفْعَلٌ” veznindeki “مَدْعَسٌ، مَطْعَنٌ” gibi kelimeler ve “مَفْعَالٌ” veznindeki “مُنْحَارٌ، مَطْعَامٌ” gibi kelimelerde de ‘udûl gerçekleşmiştir.¹⁵⁸

¹⁵³ Ebû ‘Ubeyde Ma’mer b. el-Muşennâ et-Teymî, *Mecâzu’l-Kur’ân*, nşr. Fuad Sezgin, Mektebetu’l-Hancî, Kahire, ts., I, 23. Ayrıca, Ebû ‘Ubeyde’nin “mecâz” kelimesini kullandığı farklı anlamlar için bkz. Ebû ‘Ubeyde, *Mecâzu’l-Kur’ân*, (Neşreden’in mukaddimesi), I, ss. 18-19.

¹⁵⁴ Abdullah b. el-Mu‘tez, *Kitâbu’l-Bedî’*, nşr. İgnati Krachkovsky, Dâru’l-Mesîra, Beyrut, 1982, s. 58.

¹⁵⁵ İbnu’s-Serrâc, *el-Uşûl fi’n-Naḥv*, II, 88.

¹⁵⁶ er-Rummânî, *en-Nuket fi İ‘câzi’l-Kur’ân*, s. 104.

¹⁵⁷ Tâhâ, 20/82.

¹⁵⁸ er-Rummânî, *en-Nuket fi İ‘câzi’l-Kur’ân*, s. 104.

İbn Cinnî (ö. 392/1001), ‘udûl lafzını açıkça ve kavramsal içeriği ile kullanır. İbn Cinnî ‘udûl olgusuna *el-Hasâîs* adlı eserinde, “*Bir Çeşit Hafifletme (rahatlık-yumuşatma-kolaylaştırma) Maksudıyla, Telaffuzu Ağır Olan bir Kelimenin Daha Zor Telaffuzlu Bir Kelimeye ‘Udûlü’*” başlığı altında mesele üzerinde özellikle durur. Ona göre bu gibi yerlerde meselenin görünen tarafları (zâhir), görünmeyen taraflarının derinlik ve hakikatinin bilinmesini sağlar. Tekrarlandıkları takdirde bir telaffuz zorluğu meydana gelecek olan örneklerle uygulanır. İki lafız birbirinden farklı olsun diye bir harf yerini kendisinden daha zor telaffuzlu bir harfe bırakır, böylece “الحَيَّانُ” kelimesinde olduğu gibi lafızların telaffuzu kolaylaşmış olur. Kelimenin aslına uygun olarak “حَيَّانُ” şeklinde telaffuzu zor olduğundan ve aynı cinsten iki harfin peş peşe gelmesinden kaçınmak için الباء harfinden الواو harfine ‘udûl edilmiştir. Bilindiği gibi “الواو” harfi telaffuz bakımından الباء harfinden daha ağır bir harftir. Ancak kelimedeki iki harf birbirinden farklı olduğu için telaffuz kolaylaşmıştır. Arap dili âlimleri bu hususu sadece illetli harflere değil şaḥîḥ harflere de uygulamışlardır. Şaḥîḥ harflerden kuvvetli ve açık iki harf peş peşe geldiğinde, “دِينَار، دِيَّاج، قِرَاط، دِمَاس” gibi kelimelerin asıllarında aynı durum söz konusudur. Zira “دَمَامِيس” yerine “دِمَاس” (*zindan, mahzen, yer altı mezarlığı, mağara*) kelimesi, “دَبَائِج” yerine de “دِيَّاج” (*ipek kumaş*) kelimesi kullanılmak suretiyle şaḥîḥ harflerden birisi “الباء” harfine dönüştürülmektedir.¹⁵⁹

“الحَيَّانُ” kelimesinde yapılan değişikliğin benzeri “الدَّيَّانُ” kelimesinde de gerçekleşmiştir. Zira kelimenin aslı “دِيَّان” olup yine yukarıda zikredilen gerekçelerden dolayı دِيَّان şeklinde telaffuz etmemek için دِيَّان kalıbına çevrilmiştir. Öte yandan bazı kelimelerde bu kurala uyulmamıştır. Mesela: حَيَّوة (yılan) kelimesi حَيَّة şekline çevrilmiştir. Yine عَمَبَر gibi kelimelerde ibdâl, النون harfinin الميم harfine çevrilmesi şeklinde meydana gelmiştir. آيَّة ve رَائِي kelimelerinin nisbesi yapılırken üç tane الباء harfi arka arkaya gelmesin diye kelimelerin aslında bulunan الباء harfi رَائِي، رَائِي şeklinde hemzeye çevrilir. Bazıları الواو harfi الباء

¹⁵⁹ İbn Cinnî, *el-Hasâîs*, s. 645.

harfinden daha ağır olmasına rağmen bu iki kelimenin aslında bulunan الياء harflerini الواو harfine çevirerek kelimeleri رَاوِيَّ، رَاوِيَّ şeklinde okumuştur.¹⁶⁰ İbn Cinnî'nin aktardıkları göz önünde bulundurulduğunda 'udûl olgusunun isimlere nisbet yapılırken de gerçekleştiğini söylemek mümkündür.

Yukarıda zikredilen tahfîf sebeplerine binaen, رَمَى fiilinden فَعَالِيلُ vezninde kelime türetirken her iki harf de الياء harfinden ağır olmasına rağmen kelime içerisindeki bir harf hemzeye dönüştürülerek, رَمَائِيَّ şeklinde; yine aynı harf الواو harfine döndürerek رَمَائِيَّ şeklinde okunmuştur. مَيْتٌ، سَيْدٌ، هَيْئٌ، كَيْنٌ gibi kelimeler ise iki الياء dan birisi atılmak suretiyle meydana getirilmiştir.¹⁶¹ Buradan 'udûlün önemli sebepleri arasında tahfîf yapmak olduğu ve kelimeleri tasğir (küçültme) kalıbına aktarırken de 'udûl yapıldığı anlaşılmaktadır.

Yukarıdaki açıklamalara göre İbn Cinnî, *ibdâl* konusunu *udûl* kavramı içinde değerlendirmektedir. Bununla beraber İbn Cinnî'nin aradaki işlem benzerliğinden dolayı 'udûl tabirini kullanmış olma ihtimali de göz ardı edilmemelidir.

İbn Cinnî ayrıca sözcüklerdeki harflerin artmasıyla mananın artıp mubâlağa kazanmasına فَعِيلٌ manasında kullanılan فَعَالٌ kalıbını mişal verir. Bu bağlamda طَوَّلٌ lafzının طَوَّلَ kelimesinden، عَرَّضَ sözcüğünün عَرِضٌ kelimesinden daha belîğ bir anlama sahip olduğunu belirtir.¹⁶²

İbn Cinnî bazı belâgat üslûplarından bahsederken 'udûl kavramının yanı sıra "inḥirâf" lafzını da kullanır.¹⁶³ Ayrıca, 'udûlü (*inḥirâf*) bir kusur ya da Arap dilinin bir zayıflığı olarak değerlendirmez. Mesela; فَعِيلٌ kurallı bir bâbdır. Bu kalıptan mubâlağa yapılmak istendiğinde فَعَالٌ kalıbına aktarılır. Böylece فَعَالٌ kalıbı فَعَالٌ kalıbına benzemiş

¹⁶⁰ İbn Cinnî, *el-Ḥaṣâiṣ*, ss. 645-646.

¹⁶¹ İbn Cinnî, *el-Ḥaṣâiṣ*, s. 646.

¹⁶² İbn Cinnî, *el-Ḥaṣâiṣ*, s. 812

¹⁶³ Vankulu Mehmed Efendi "Inḥirâf" kelimesini Türkçe'ye "Meyl edip 'udûl etmek" şeklinde çevirir. Burada Vankulu'nun söz konusu kelimeyi tercüme ederken yine 'udûl lafzını kullanması dikkat çeker. Bkz. el-Vânî, *Vankulu Lügati*, II, 1478; Mütercim Âsım Efendi ise söz konusu kelimeye "Bir tarafa doğru eğilmek meyl ve 'udûl etmek" şeklinde çevirir. Bkz. Âsım Efendi, *Okyânusu'l-Baṣîṭ*, IV, 3656.

olur. Her ikisi de asıllarından çıkmıştır ancak فُعَالْ kalıbı kendisine ziyade harf eklemek suretiyle, فُعَالْ kalıbı ise فَعِيلْ kalıbından kendisine ‘udûl (*inhirâf*) yoluyla oluşmuştur.¹⁶⁴

Ebû Hilâl el-‘Askerî (ö. 395/1004) *Kitâbu’s-Sinâ’ateyn* adlı eserinde Kur’ân’daki bazı ‘udûllere işaret ederken مِنْ أَعْدُلْ ve الْخُرُوجْ lafızlarını kullanır.¹⁶⁵ Yine o *el-Furûk el-Luğaviyye* adlı eserinde الرَّحْمَنُ ve الرَّحِيمُ kelimeleri arasındaki farkı açıklarken ‘udûl kavramını kullanır. Ona göre الرَّحِيمُ kelimesi (lafzında) ‘udûl gerçekleştiğinden dolayı mubâlağa ifade eder. الرَّحْمَنُ kelimesi ise mubâlağa bakımından الرَّحِيمُ kelimesinden daha ileri derecededir. Çünkü الرَّحْمَنُ kelimesindeki ‘udûl daha ileri seviyededir. Zira mubâlağa üzerine gerçekleşen ‘udûl, derece bakımından ne kadar ileri olursa mubâlağa bakımından o kadar ileri bir anlam özelliği taşır.¹⁶⁶

Abdulkâhîr el-Curcânî (ö. 471/1078), belâgat ve feşâhat kavramlarını irdelerken, secili lafızların manaları ile söz konusu lafızların peşi sıra gelen faşılların arasını; bir üslûptan başka bir üslûba ‘udûl etmeden, bir çeşit mecâz kullanmadan, cümleye geniş bir perspektif ve bir tür incelik kazandırmadan uyuşturmanın mümkün olmadığını vurgular.¹⁶⁷ el-Curcânî’nin bu açıklamaları ‘udûlün üslûp olgusu üzerindeki etkisine işaret eder.

ez-Zemaḥşerî (ö. 538/1142), konuyla ilgili olarak *el-Keşşâf*’ın baş taraflarından itibaren ‘udûl kavramını kullanır. Ancak onun, ‘udûl kavramını daha çok iltifât gibi belâgat ‘udûllerine işaret ederken kullandığı görülür. ez-Zemaḥşerî ‘udûl olgusuyla ilgili bir yorumunda Allah Te‘âlâ neden gâib lafzından muḥâtap lafzına ‘udûl etmiştir? şeklindeki bir soruya cevap verirken, buna beyân ilminde iltifât denildiği ve bunun gâibten muḥâtaba ya da muḥâtaptan gâibe doğru olabileceği gibi, gâibten mutekellime doğru

¹⁶⁴ İbn Cinnî, *el-Haşâiş*, s. 813

¹⁶⁵ Ebû Hilâl el-Ḥasen b. Abdullah b. Sehl b. Sa‘îd b. Yahyâ b. Mehrân el-‘Askerî, *Kitâbu’s-Sinâ’ateyn*, tah. Mufid Kâmiḥa, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut, 2008, s. 139.

¹⁶⁶ el-‘Askerî, *el-Furûk el-Luğaviyye*, s. 196.

¹⁶⁷ Ebubekir Abdulkâhîr b. Abdurrahman, el-Curcânî, *Delâilu’l-İ‘câz*, nşr. Ahmed Muhammed Şâkir, y.y., ts., s. 62.

olabileceğini belirtir.¹⁶⁸ ez-Zemaḥşerî'nin bu açıklamalarında 'udûlün yönüne ve bazı çeşitlerine işaret olduğu ifade edilebilir.

ez-Zemaḥşerî yukarıdaki ifadeleriyle Allah Te'âlâ'nın Fâtiha sûresinin başında zikrettiği “بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ، الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ، الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ، مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ”¹⁶⁹ gâib kalıbındaki ifadelerden “إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ”¹⁷⁰ âyetlerindeki muḥâtab sîgalarına geçişini kasteder.

ez-Zemaḥşerî'nin 'udûlü sadece iltifatla sınırlandırmadığı açıktır. Zira o, tefsiri-nin birçok yerinde iltifât kelimesini 'udûlden bahsetmeksizin sırf belâgat terimi olarak da kullanır. Mesela: “¹⁷¹ وَقَالَ اللَّهُ لَا تَتَّخِذُوا إِلَهَيْنِ اثْنَيْنِ إِنَّمَا هُوَ إِلَهٌ وَاحِدٌ فَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ” âyetini açıklarken iltifat terimini kullanarak, âyette “فَارْهَبُونِ” denmesinin “فَارْهَبُونِ” sözünden daha belîğ olduğunu ifade eder.¹⁷²

es-Sekkâkî (ö. 626/1229) *Miftâhu'l-'Ulûm*'un üçüncü kısmında 'udûl olgusuna işaret eder.¹⁷³

İbnu'l-Eşîr (ö. 673/1274), 'udûl konusunu bizzat ele alır. Ancak meseleyi irde-lerken değişik kavram ve lafızlar kullanması dikkat çeker. Bu bağlamda *iltifât*, *naḳale*, *şaraf*¹⁷⁴, *intikâl*, ve *ma'dûl* ('udûl)¹⁷⁵ gibi lafızları zikreder.

İbnu'l-Eşîr iltifât sanatından, çeşitlerinden ve mâzî fiilden muzâriye ve muzâri-den mâzîye 'udûl meselesini açıklarken الانتقال lafzını kullanır. Arapçadan başka dillerde olmayan birçok özellik bulunduğunu vurguladıktan sonra 'udûl olgusuna *şecâ'at* lafzıyla gönderme yapar.¹⁷⁶ İbnu'l-Eşîr'in bu açıklamaları, onun 'udûlü açıklarken tek tip bir yaklaşım sergilemediği ve 'udûlü kategorik sınıflara ayırarak ele aldığını gösterir.

¹⁶⁸ ez-Zemaḥşerî, *el-Keşşâf*, I, ss. 118-119.

¹⁶⁹ Fâtiha, 1/1-4.

¹⁷⁰ Fâtiha, 1/5.

¹⁷¹ Nahl, 16/51.

¹⁷² ez-Zemaḥşerî, *el-Keşşâf*, III, 441.

¹⁷³ Ebû Yakûb Yusuf b. Ebubekir es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, nşr. Nu'aym Zerzûr, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, 1987, s. 181.

¹⁷⁴ İbnu'l-Eşîr, *el-Meşelu's-Sâir*, II, 178.

¹⁷⁵ İbnu'l-Eşîr, *el-Meşelu's-Sâir*, II, ss. 182-184.

¹⁷⁶ İbnu'l-Eşîr, *el-Meşelu's-Sâir*, II, 178.

el-Ğazvîni (ö. 739/1338), ‘udûl kavramını kullanan Arap dili âlimlerindendir.¹⁷⁷ Bu hususta zikrin asıl olduğu ve ondan ‘udûl etmeyi gerektirecek bir şey bulunmadığına dair¹⁷⁸ açıklamaları el-Ğazvîni’nin ‘udûl olgusuna işâret ettiğı yerlerdendir.

et-Teftâzânî (ö. 792/1390), “*Naşbtan raf’a ‘udûl, devam ve sübut anlamı ifade etmek içindir.*”¹⁷⁹ gibi ifadeleriyle bizzat ‘udûl terimini kullanmıştır.

es-Seyyit eş-Şerîf el-Curcânî (ö. 816/1413), ‘udûl mefhûmunu ifade etmek için hem ‘udûl kavramını hem de *intikâl* gibi diğerk bazı terimleri kullanır.¹⁸⁰

el-Kâfiyecî (ö. 879/1474) bizzat ‘udûl kavramını kullanan Arap dili âlimlerindendir.¹⁸¹

Kemâlpaşazâde (ö. 940/1574) ‘udûl konusunu en geniş işleyen Arap dili âlimlerindendir. Meselâ; *Telvînu’l-Hıtab* adlı eserinde bizzat *لَعْلَع* fiilini, ‘udûl ve *ma’dûl* kavramlarını kullanarak söz konusu olguya yirmiden fazla yerde işâret eder. Bunlara iltifât ve muhâlefetuz-zâhir gibi terimleri kullandığı yerler de eklenince bu sayıyı daha da arttırmak mümkündür.¹⁸²

Abdulhakîm es-Siyâlkûtî (ö. 1067/1657), söz konusu olguya bizzat ‘udûl lafzını kullanarak işâret eden âlimlerdendir. es-Siyâlkûtî’ye göre zikri hazfe tercih etmek için, ‘udûl etmemeyi gerektirecek bir mureccih bulunmalıdır. Burada ‘udûlün sebebinin belirlenmesinde aşlolan şey mutekellimin kastıdır.¹⁸³

Abdurrahman b. Muhammed b. Ahmed eş-Şirbînî (ö. 1326/1908) ‘udûl olgusuna yine aynı kelimeyi kullanarak işâret eder.¹⁸⁴

¹⁷⁷ Ebu’l-Me’âli Celâluddîn el-Hafîb Muhammed b. Abdurrahman b. ‘Umer b. Ahmed el-Ğazvîni, *el-İdâh fî ‘Ulûmi’l-Belâğâ*, nşr. Ğarîd eş-Şeyh Muhammed ve İymân eş-Şeyh Muhammed, Dâru’l-Kitâb el-‘Arabî, Beyrut, 2004, s. 45.

¹⁷⁸ eş-Şirbînî, *Feydu’l-Fettâh*, I, 221.

¹⁷⁹ eş-Şirbînî, *Feydu’l-Fettâh*, I, 44.

¹⁸⁰ Olumlu sorudan olumsuz soruya ‘udûl. Bkz. Ebu’l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali, es-Seyyid eş-Şerîf el-Curcânî, *Hâşiye ale’l-Muṭavvel*, tah. Reşîd E’radî, Dâru’l-Kutubî’l-İlmiyye, Beyrut, 2007, s. 263.

¹⁸¹ Bkz. Ebû Abdullah Muhyiddin Muhammed b. Suleyman el-Kâfiyecî, *Risâletun fî ‘Zeydun Kâimun’*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, no: 3829, vr. 129^b-134^b.

¹⁸² Kemâl Paşazâde, *Risâletun fî Beyânî Telvîni’l-Hıtab*, Samsun İl Halk Kütüphanesi (Milli Kütüphane-Ankara, dvd: 1621), 55 Hk 303/26, vr. 102^b-109^b.

¹⁸³ eş-Şirbînî, *Feydu’l-Fettâh*, I, 221.

¹⁸⁴ a.y.

Söz konusu olguya işâret eden âlimlerin sayısını artırmak mümkündür. Ancak bu kadarını zikretmek yeterlidir.

Sonuç olarak, erken dönem Arap dili kitaplarında ‘udûl mefhûmunda sıkça bahsedilmektedir. Ancak ‘udûlü bütün yönleriyle –belâğî, naḥvî, sarfî vs.-kısımlara ayrıran bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bununla beraber, İbnu’l-Eşîr’in *el-Meşelu’s-Sâîr*i ‘udûlün değişik kısımlarından örnekler zikretmesi bakımından dikkat çekmektedir. Buradan yola çıkarak, nahiv kitaplarının ğayr-i munşarîf konusunun ‘adl meselesinde zikrettikleri bir yana bırakılırsa, meseleyle ilgili açıklamaların daha çok belâgat, lûgat ve lûğavî tefsir kitaplarında ele alındığını belirtmek mümkündür.

Erken dönem Arap dili kaynakları her ne kadar ‘udûl meselesini tanımlı, çeşitleri, sebep ve amaçlarını açıklayan müstakil çalışmalarla incelemeseler de İbn Cinnî ve diğer Arap dilcilerinin udûl, ma’dûl gibi kavramları kullanarak doğrudan bazı örnekler zikretmeleri, meselenin Arap dili âlimleri arasında olgusal olarak bilindiğinin açık bir göstergesidir.

2.1.3. Muâsır Arap Dilcilerine Göre ‘Udûl

‘Udûl olgusu, muâsır Arap dilcileri arasında da önem verilen ve yaygın olarak işlenen bir konudur. Ancak, ‘udûl olgusunun isimlendirilmesi hususunda bir kavram birlikteliği olmadığını söylemek mümkündür.¹⁸⁵ Bu konu üzerinde özellikle duran Arap dilcilerinden bazılarının görüşlerini şu şekilde ifade etmek mümkündür.

Abdusselâm el-Meseddî, meselenin Fransızca karşılığı olan *écart* (sapma) kelimesinin literal bir tercümesi saydığı الإنحراف kavramını kullanmakla beraber, bu kavramın manayı tasavvur etme hususunda tamamen oturmadiğı gerekçesiyle buna alternatif olarak kullanılacak farklı bir kavram arayışına girer. Bu bağlamda التجاوز kavramının kullanılabilceğini belirtir. Bununla beraber, belâgat âlimlerinin özel bağlamlarda kullandıkları klasik bir terim olan العدول kavramının yeniden canlandırılabilceğini vurgular.¹⁸⁶

¹⁸⁵ Söz konusu kavram kargaşası ve ‘udûl mefhûmu hakkında kullanılan kavramlar araştırmanın “‘Udûl Olgusuyla İlgili Problemler” başlığı altında incelenmiştir.

¹⁸⁶ el-Meseddî, *el-Uslûbiyye*, ss. 162-163.

Ancak el-Meseddi'nin, böyle bir arayış içine girerek bazı tavsiyelerde bulunmasına rağmen, üslûp bilim üzerine yaptığı araştırmasında *inziyâh* kavramını merkeze alması dikkat çeker.

Muhammed Abdulmuṭṭalib, 'udûlün, üslûbun güzelliğini artırıcı bir unsur olduğunu beyan eder. Metinlerde yaratıcılığın sîgalar ile sağlandığını, bir metni diğerinden ayıran özelliğin bu olduğunu vurgular. Ayrıca, edebî ürünleri birbirinden ayıran unsurun, ürünün kaliteli olup olmaması değil, o ürünü oluşturan sîgaların nizamı ve alışılmış örnekleri yıkan ifade biçiminde olduğunu özellikle belirtir.¹⁸⁷

Temâmî Hasan'ın 'udûle dair bir tanımı ve bazı görüşleri zikredilmişti.¹⁸⁸ Onun açıklamalarından 'udûlün başlangıçta bir kurala muhalefet şeklinde ortaya çıktığı ve üslûpsal bir nitelik kazandıktan sonra hata sınırından uzaklaşıp kurallı hale geldiği anlaşılmıştı.

Kısaca ifade edilmelidir ki, 'udûl olgusunun tarihi gelişimiyle ilgili zikredilen açıklamalar neticesinde, onun erken dönemden günümüze kadar bilinen ve uygulanan bir üslûp özelliği olduğunu belirtmek mümkündür. Gelecek konuda 'udûl olgusuyla ilgili problemlerden özellikle araştırmamızla ilgili olanlar incelenecektir.

2.2. Batı Edebiyatında 'Udûl Olgusu

'Udûl mefhûmunun geçirdiği değişim ve dönüşüm incelenirken öncelikle, Batı edebiyatını özellikle de poetikasını derinden etkileyen Aristoteles ve Horatius'un şiir dili ve dil sapmalarına yönelik açıklamalarını irdeleyip değerlendirmek yerinde olacaktır.

Batı edebiyatında, 'udûl konusunda teorik ilk tenkit ve tahlillerin, eski Yunan edebiyatında Homeros gibi şâirlerin şiirsel metinlerine yönelik sözlü ve yazılı bir kültür olarak başlamış olduğu ifade edilebilir. Platon'un *Krathilos* diyalogunda dil, isimler ve ad aktarmaları; *İon* diyalogunda ise şiir sanatı hakkında bazı bilgiler bulunmaktadır. Platon'un yaptığı bazı açıklamaları söz konusu bağlamda değerlendirmek mümkün olmakla beraber, 'udûl mefhûmuna türev sayılabilecek açık bir kavramlaştırmaya rast-

¹⁸⁷ Abdulmuṭṭalib, *el-Belâğâ ve'l-Uslûbiyye*, ss. 356-357.

¹⁸⁸ Bkz. 'Udûlün terim anlamı konusu.

lanmamıştır. Kısaca belirtmek gerekirse, günümüze ulaşmış yazılı metinler dikkate alındığında, Yunan edebiyatında ‘udûl mefhûmu hakkındaki ilk teorik açıklamaları MÖ. dördüncü asırda yaşamış Aristoteles’in yaptığı dikkat çekmektedir. Bu ikisinden sonra Horatius (ö. MÖ. 8)¹⁸⁹ da bu konuda, özellikle de şiir dili hakkında bazı görüşler beyan etmiştir. Bununla beraber, eski Yunan edebiyatından daha köklü bir geleneğe sahip olan, Orta Asya, Çin, Hint, İran, Mezopotamya ve Mısır Medeniyetlerinin eski kaynaklarında meselenin bulunup bulunmadığı tespit edilememiştir.

‘Udûl olgusuna Aristoteles’in, “*alışılmadık*” kavramını kullanarak işaret ettiği belirtilmişti.¹⁹⁰ Ancak söz konusu mefhûm hakkında daha önce başkaları tarafından farklı kavramlar kullanılıp kullanılmadığı üzerinde durmaz. Öte yandan bu açıklamaların, ‘udûl olgusunun ilk defa Aristoteles tarafından kavramlaştırıldığı şeklinde bir tespit yapmaya yetmeyeceği düşünülmektedir.

Batı edebiyatında ‘udûl olgusuna karşılık gelecek birçok kavram kullanılmaktadır. Söz konusu terimleri şu şekilde özetlemek mümkündür:

1-Valery: “*L’ecart*” “إِنْتِاح”¹⁹¹, “*L’abus*” “تَجَاوُز”¹⁹².

2-Spitzer: “*La d’eviation*” “إِنْخِرَاف”¹⁹³.

3- Bally. Ch.: “إِلْخَطَأُ”¹⁹⁴.

4-Thiry: “*L’infraction*” “مُخَالَفَةُ”¹⁹⁵, “كُسْر”¹⁹⁶.

5-Jean Cohen: “*Le viol*” “إِلْتِهَاق”¹⁹⁷, “إِلْخَطَأُ”¹⁹⁸.

¹⁸⁹ Bkz. Horatius, *Ars Poetica* (Şiir Sanatı), s. 26, 28, 32.

¹⁹⁰ Aristoteles, *Poietika*, s. 77.

¹⁹¹ el-Meseddî, *el-Uslûbiyye*, s. 100; Veys, Ahmed Muhammed, “el-İnziyâh ve Te‘addudu’l-Muştalâh”, *‘Âlemu’l-Fikr*, el-Meclisu’l-Vatani li’ş-Şekâfeti ve’l-Funûni ve’l-Âdâb, Kuveyt, Mart 1997, s. 58.

¹⁹² el-Meseddî, *el-Uslûbiyye*, s. 100; Şalâh Faḍl, *Belâġatu’l-Ĥitâb ve ‘Ilmu’n-Naṣṣ*, ‘Âlemu’l-Ma‘rife, y.y., 1992, s. 57; Veys, “el-İnziyâh ve Te‘addudu’l-Muştalâh”, *‘Âlemu’l-Fikr*, s. 58.

¹⁹³ el-Meseddî, *el-Uslûbiyye*, s. 100; Faḍl, *Belâġatu’l-Ĥitâb*, s. 57; Veys, “el-İnziyâh ve Te‘addudu’l-Muştalâh”, *‘Âlemu’l-Fikr*, s. 58.

¹⁹⁴ Faḍl, *Belâġatu’l-Ĥitâb*, s. 57.

¹⁹⁵ el-Meseddî, *el-Uslûbiyye*, s. 100; Veys, “el-İnziyâh ve Te‘addudu’l-Muştalâh”, *‘Âlemu’l-Fikr*, s. 58.

¹⁹⁶ Faḍl, *Belâġatu’l-Ĥitâb*, s. 57.

6- Roland Barthes: “*La scandale*” “شَنْعَة”¹⁹⁹, “فَضِيحَة”²⁰⁰.

7- Tzvetan Todorov: “*La violation des normes*” “خَرْقُ السَّنَنِ”, “*L’incorrection*” “شُدُود”²⁰¹, “لُحْن”²⁰².

8-Aragon: “*La transgression*” “عَصْيَان”²⁰³, “بُخُون”²⁰⁴.

9-Wallek et Warren: “*La distorsion*” “إِخْتِلَال”²⁰⁵.

10-Peytard: “*La subversion*” “إِطَاحَة”²⁰⁶.

11-Le Groupe “Mu”: “*L’alt’eration*” “تَحْرِيف”²⁰⁷.

12- Leach: “*Deviation*”²⁰⁸.

Sonuç olarak Batı edebiyatında ‘udûl olgusu hakkında çok farklı kavramların kullanıldığı dikkat çeker. Bunda Batı kültür ve edebiyatının çok farklı dillerde üretiliyor olmasının etkisi vardır. Ancak kavramlar farklı olsa da vurgulanmak istenen temel anlam *dil ve üslûp sapması* şeklinde ifade edilebilir.

¹⁹⁷ el-Meseddî, *el-Uslûbiyye*, s. 100; Faḍl, *Belâġatu’l-Ĥitâb*, s. 57; Veys, “el-İnziyâh ve Te‘addudu’l-Muṣṭalah”, *‘Âlemu’l-Fikr*, s. 58.

¹⁹⁸ Veys, “el-İnziyâh ve Te‘addudu’l-Muṣṭalah”, *‘Âlemu’l-Fikr*, s. 59.

¹⁹⁹ el-Meseddî, *el-Uslûbiyye*, s. 100; Veys, “el-İnziyâh ve Te‘addudu’l-Muṣṭalah”, *‘Âlemu’l-Fikr*, s. 58.

²⁰⁰ Faḍl, *Belâġatu’l-Ĥitâb*, s. 57.

²⁰¹ el-Meseddî, *el-Uslûbiyye*, s. 101; Veys, “el-İnziyâh ve Te‘addudu’l-Muṣṭalah”, *‘Âlemu’l-Fikr*, s. 58.

²⁰² Faḍl, *Belâġatu’l-Ĥitâb*, s. 57.

²⁰³ el-Meseddî, *el-Uslûbiyye*, s. 101.

²⁰⁴ Faḍl, *Belâġatu’l-Ĥitâb*, s. 57.

²⁰⁵ el-Meseddî, *el-Uslûbiyye*, s. 100; Veys, “el-İnziyâh ve Te‘addudu’l-Muṣṭalah”, *‘Âlemu’l-Fikr*, s. 58.

²⁰⁶ el-Meseddî, *el-Uslûbiyye*, s. 100; Veys, “el-İnziyâh ve Te‘addudu’l-Muṣṭalah”, *‘Âlemu’l-Fikr*, s. 58.

²⁰⁷ el-Meseddî, *el-Uslûbiyye*, s. 101; Veys, “el-İnziyâh ve Te‘addudu’l-Muṣṭalah”, *‘Âlemu’l-Fikr*, s. 58.

²⁰⁸ Leech, *A Linguistic Guide to English Poetry*, s. 42.

3. ‘Udûl Olgusuyla İlgili Problemler

‘Udûl olgusunun tespiti ve anlaşılması hususunda bazı problemler vardır. Söz konusu problemlerden bazılarını şu şekilde incelemek mümkündür.

3.1. Arap Dilinde Ma’dûl İsmi Varlığı Problemi

eş-Şâtıbî (ö. 790/1388), *el-İfâdât ve’l-İnşâât* adlı eserinde Ebû Abdullah el-Mukrî’den yaptığı bir nakille, Arap dilinde *ma’dûl isim*²⁰⁹ olup olmadığına dair kadim bir tartışmayı gündeme getirir. Ebû Abdillâh el-Mukrî’, mantıkçılar ve onların dışındaki-lerin Arap dilinde ma’dûl isimlerin neredeyse yok denilecek kadar az olduğunu zannet-tiklerini vurguladıktan sonra, bu tür isimlerin Kur’ân’da mevcut olduğuna işaret eder.²¹⁰

Örnek:

قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَعْرَةٌ لَا فَارِضٌ وَلَا بَكْرٌ عَوَانٌ بَيْنَ ذَلِكَ فَافْعَلُوا مَا تُؤْمَرُونَ²¹¹

“ ‘Bizim için Rabbine dua et de onun nasıl bir sığır olduğunu bize açıklasın.’ dediler. Mûsa şöyle dedi: ‘Rabbim diyor ki: O, **ne yaşlı, ne körpe**, ikisi arası bir sığırdır. Haydi emrolduğunuz şeyi yapın.’ ”

Ebû Abdullah el-Mukrî yukarıdaki âyetteki **بَكْرٌ لَا فَارِضٌ وَلَا** “O, **ne yaşlı, ne körpe**” ifadesinde maḥẓûf bir mubtedâ olduğu düşüncesinden hareketle ibarenin **لَا هِيَ فَارِضٌ وَلَا هِيَ** şeklinde olacağına dair bir açıklamanın bu âyet için geçerli bir görüş olsa da diğer bazı âyetlerde geçerli olmadığına işaret eder.

Örnek:

كَأَنَّهُا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لَا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ²¹²

²⁰⁹ *Ma’dûl isim*: Nahivciler göre ma’dûl isim, asıl sigasından hakikaten ya da takdirenen çıkan ve başka bir sigaya intikal eden isimdir. Bkz. Muhammed Ali et-Tehânevî, *Keşşâfu İstılâhâtı’l-Funûn ve’l-‘Ulûm*, nşr. Refîk el-‘Acem vd., Mektebetu Lübnân en-Nâsirûn, Beyrut, 1996, II, ss. 1169-1170.

²¹⁰ Ebû İshâk İbrahim b. Musa, eş-Şâtıbî el-Endelusî, *el-İfâdât ve’l-İnşâât*, tah. Mahmud Ebu’l-Ecfân, Muessesetu’r-Risâle, Beyrut, 1983, ss. 116-117.

²¹¹ Bakara, 2/68.

“(Fânus) sanki inci gibi parlayan bir yıldızdır. Mübarek bir ağaçtan, **ne doğuya ne de batıya ait olan** zeytin ağacından tutuşturulur. Bu ağacın yağı ateş dokunmasa bile neredeyse aydınlatacak (kadar berrak)tır.”

Bu âyette geçen لَا شَرِيَّةَ وَلَا غُرْبَةَ “ne doğuya ne de batıya ait olan” ifadesi Arapçada ma‘dûl isim bulunduğunun delili olarak kabul edilmektedir.²¹³

3.2. ‘Udûl Mefhûmunu Adlandırma Problemi

‘Udûl olgusuna işaret etmek üzere Arap edebiyatında çok sayıda kavram kullanılmıştır. Bunları şu şekilde özetlemek mümkündür:

3.2.1. Arap Edebiyatında Kullanılan Kavramlar

Arap dilcileri arasında ‘udûl konusunda henüz bir kavram birlikteliği oluşmamıştır. ‘Udûl meselesi dilbilim, edebiyat, şiir dili, belâgat, dilbilgisi ve üslûp bilim gibi alanlarda yapılan araştırmalarda çok farklı kavramlarla ifade edilen bir olgudur. Tespit edilebildiği kadarıyla ‘udûl mefhûmu hakkında bir çok ifade ve kavram kullanılmaktadır.²¹⁴ Söz konusu lafızları şu şekilde göstermek mümkündür:

	KAVRAM	ANLAMI	KULLANIM
1	الابتعاد	Uzaklaşmak	Nadir
2	الابتكار	İcat etmek	Nadir
3	الاتساع	Genişleme, uzaklık	Nadir

²¹² Nûr, 24/35.

²¹³ eş-Şâtıbî, *el-İfâdât ve’l-İnşâât*, ss. 116-117.

²¹⁴ Arap dili ve belâgati literatüründe ‘udûl olgusunu ele alan eserlerden bazılarını şu şekilde zikretmek mümkündür: İbn Cinnî, *el-Haşâiş*, s. 565, s. 645; el-Munteceb el-Hemezânî (el-Mukri’), *el-Kitâb el-Ferîd fî İrâbi’l-Kur’ân el-Mecîd*, tah. Muhammed Nizâmuddîn el-Futeyyih, Mektebetu Dâri’z-Zemân li’n-Neşr ve’t-Tevzî’, Medine, 2006, V, 26; el-Îcî, *Muhtasar fî fenni’l-belâğa*, Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, 6029, 3^a; es-Seyyid eş-Şerîf, el-Curcânî, *el-Mişbâh fî Şerhi’l-Miftâh*, tah. Yüksel Çelik, yayımlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009, s. 281, 293; el-Curcânî, *Hâşiye ale’l-Muṭavvel*, s. 103; Emîr Pâdişâh, *Risâletun fî Beyânî’l-Hâşılı bi’l-Maşdar*, Süleymaniye Ktp. Kılıç Ali Paşa, no: 1024, vr. 333^b; el-Meseddî, *el-Uslûbiyye*, s. 101; Veys, “el-İnzîyâh Teaddudu’l-Muştalâh”, *‘Âlemu’l-Fikr*, s. 58-72; el-Hindâvî, *el-Îcâzu’s-Sarfî*, s. 142; Temmâm Hâsan, *el-Beyân*, s. 346; el-‘Ukaylî, *el-Îcâzu’l-Kur’ânî fî Uslûbi’l-Udûl*, s. 48-50; Hasen Ṭabl, *Uslûbu’l-İltûfât fî’l-Belâğâtî’l-‘Arabîyye*, Dâru’l-Fikri’l-‘Arabî, Kahire, 1998, s. 11; Hıdr, *Fevâsîlu’l-Âyâtî’l-Kur’ânîyye*, s. 110; Muhammed Ahmed ed-Dâli, *el-Haşâil fî ‘Ulûmi’l-‘Arabîyye ve Turâsihâ: Buḥûs, Dirâsât, Maḳâlât ve Nuşûs Muḥaḳḳaka*, Dâru’n-Nevâdir, Dimeşk ve Beyrut, 2011, III, ss. 150-151; Abdunnâsir Muşri, *Delâletu’l-Udûl eş-Şarfî fî’l-Kur’ân el-Kerîm*, yayımlanmamış doktora tezi, The University of Batna, Batna (Ceza-yir), 2014, s. 23.

4	الاختراق	Parçalamak, derinlere nüfuz...	Nadir
5	الإخلال	Yerini değiştirmek, kaldırmak	Nadir
6	الإحلال	Bozmak	Nadir
7	الاختلاف	Aykırılık	Nadir
8	الاختلال	Bozulmak	Nadir
9	الإزاحة	Uzaklaştırma, yerinden çıkarma	Nadir
10	الاستطرد	Başka konuya geçmek	Nadir
11	الاسم المعدول	Çevrilmiş ad	Orta
12	الأصالة	Soyluluk, asalet	Orta
13	الأضداد	Karşıtlık	Nadir
14	الإغراب	Uzaklaştırmak	Nadir
15	الالتفات	Yönelmek, dikkatini vermek	Yaygın-Çok sık
16	إِنْتَقَلَ	Aktarmak	Yaygın
17	الانتقال	Nakil, transfer	Orta
18	الانتهاك	İhlâl etme	Yaygın
19	الانحراف	Sapma	Yaygın-Çok sık
20	الانحناء	Eğrilme	Nadir
21	الانحراق	Parçalamak	Nadir
22	انْحِرَاقُ الْأُصُولِ	Usûl parçalanması	Nadir
23	الانزلاق	Kayma	Nadir
24	الانزياح	Sapma	Yaygın-Çok sık
25	الانصراف	Yüz çevirme	Orta
26	الانكسار	Kırılma	Orta
27	انكسار النمط	Biçim kırılması	Orta
28	البيان العدولي	Sapmalı/anlam kaymalı açıklama	Orta
29	التباين	Farklılık, muhalefet	Nadir
30	التحريف	Bozmak	Nadir
31	التحويل	Değiştirme, değişim, saptırma	Az
32	الترك	Bırakma, ayrılma	Orta
33	التعادل	Eşitlemek, orantı, denge	Nadir
34	التغريب	Uzaklaşma (defamiliarization)	Orta
35	تغريب المؤلف	Alışılmıştan uzaklaşma	Orta
36	التغيير	Değişme	Orta
37	تغيير الأسلوب	Üslup değişimi	Yaygın-Çok sık
38	التكسير	Kırılma	Nadir

39	التلوين	Süsleme-renklendirme	Orta sıklıkta
40	تلوين الخطاب	Sözü süslemek	Orta sıklıkta
41	التنافر	Zıtlaşma	Nadir
42	التناقض	Zıtlık	Nadir
43	التوتر	Gerilim	Nadir
44	الجسارة اللغوية	Dil cesareti	Nadir
45	الجنون	Çılgınlık	Nadir
46	الحمل على المعنى	Mana üzerine hamletme	Sık
47	الخروج	Çıkma, çıkış	Nadir
48	الخروج على المنطق	Sözden çıkış	Nadir
49	الخروج عن السنن الجاري	Alışılmış ve işlek tarzdan çıkış	Yaygın
50	الخروج عن سنن اللغة	Dilin alışılmış tarzından çıkış	Yaygın
50	الخروج عن القياس النحوي	Gramatik kıyastan çıkış	Yaygın
51	الخرق	Parçalama, ihlal etme	Nadir
52	خرق النظام الإعرابي	İ'râb düzenini ihlal etme	Az
53	الخلق	Tasarlama, icat etme, keşif	Nadir
54	الخلل	Düzensizlik, dengesizlik	Nadir
55	الرجوع	Dönme	Orta
56	شجاعة العربية	Arap dilinin cesareti	Yaygın
57	الشذوذ	Kural dışılık	Nadir
58	الشذوذ عن القاعدة	Kurala uymamak	Nadir
59	صَرَفَ	Yüz çevirme	Nadir
60	الصرف	Çevirme	Orta
61	الصفة المعدولة	Çevirilmiş sıfat	Orta
62	العدل	Çevirme, adalet	Yaygın
63	العدول	'Udûl	Yaygın-Çok sık
64	العدول الأسلوبی	Üslup sapması	Yaygın-Çok sık
65	العدول البلاغي	Belagat 'udûlü	Yaygın-Çok sık
66	العدول التركيبي	Sözdizimi udûlü	Yaygın-Çok sık
67	العدول الدلالي	Anlam sapması	Yaygın-Çok sık
68	العدول الصرفي	Sarf 'udûlü	Yaygın-Çok sık
69	العدول الصوتي	Fonetik 'udûl	Yaygın-Çok sık
70	العدول اللغوي	Dil sapması	Yaygın-Çok sık
71	العدول النحوي	Gramatik sapma	Yaygın-Çok sık
72	العدول إلى الطريق الأبلغ	En belîğ yola sapma	Az

73	العدول عن أصل القاعدة	Kuralın aslından sapma	Yaygın
74	العدول عن أصل الوضع	Dilin konuluşundan sapma	Orta
75	العدول عن التصريح	Açıkça söylemekten 'udûl	Orta
76	عدول عن الظاهر	Zahirden 'udûl	Az
77	العدول عن العبارة الظاهرة	Açık ibareden 'udûl	Az
78	العدول عن مقتضى الظاهر	Zahirin gereğinden 'udûl	Yaygın
79	العقم	Kısırlık	Nadir
80	الغربة	Acayiplik tuhafılık	Orta
81	الفارق	Ayırıcı	Nadir
82	الفاصل	Ayırıcı	Nadir
83	فَجَوْهُ التَّوَتُّرُ	Gerilim aralığı/gerilim anı	Orta
84	الفضيحة	Skandal	Orta
85	القلب	Çevirme	Yaygın
86	قلب الأسلوب	Üslup çevirmesi, dönmesi	Orta
87	الكسر	Kırmak	Nadir
88	كسر الأسلوب	Üslup kırılması	Nadir
89	كسر البناء	Sözdizimi kırılması	Orta
90	كسر المؤلف	Alışılmışın kırılması	Orta
91	كسر النظام	Düzenin kırılması	Orta
92	كسر النمط	Biçim kırılması	Orta
93	اللحن	Hata, lehçe	Nadir
94	اللحنة	Hata, lehçe	Nadir
95	اللَّهْجَةُ	Lehçe, dialect	Orta
96	المجاز	Mecâz	Yaygın
97	المجاورة	Komşuluk	Orta
98	المخالفة	İhlâl	Çok Yaygın
99	مُخَالَفَةُ الظَّاهِرِ	Zahirin ihlâli	Yaygın
100	مُخَالَفَةُ مَقْتَضَى الظَّاهِرِ	Zahirin gereğini ihlâl	Yaygın
101	المُرْجُ	Kaynaştırma	Nadir
102	المُعَادَلَةُ	Dengeleme, eşitleme	Az
103	مَعْدُولٌ	Döndürülmüş	Yaygın
104	المِفَارِقَةُ	Ayrılma	Nadir
105	المِفَارِقَةُ الضَّادِيَّةُ	Zıt uzaklaşma	Nadir
106	مَقْصُورٌ	Kısaltma, çevirme	Nadir
107	المَيْلُ	Yönelme	Nadir

108	الشَّاذِر	Alışılmadık, anormal	Nadir
109	تَفْضُ الْعَادَةِ	Alışılmışı bozmak	Nadir
110	نَقْل	Nakletmek	Orta
111	النَّكْل	Nakil	Yaygın
112	إِعْلَال	İ'lâl	Çok
113	إِدْجَال	Değişim	Çok
114	مُعَاَبَةِ	Birbirinin yerine geçme	Nadir

Tablo 1.3. ‘Udûl olgusu hakkında kullanılan Arapça kavramlar.

‘Udûl olgusuna Arap dili âlimleri, belâgatçiler, edebiyatçılar, üslûp bilimciler ve edebiyat eleştirmenlerinin, açıkça kullandıkları veya doğrudan ima ettikleri çok sayıda ifadeyle işaret etmeleri, söz konusu olgunun çok geniş bir kullanım alanı olduğunu gösterir. Kısaca belirtilmelidir ki, yukarıda zikredilen terimler her ne kadar farklılık arz etse de ifade ettikleri temel anlam vurgusu değişmemektedir.²¹⁵ Bu çeşitliliğin, dilcilerin üslûpla ilgili farklı tutumlarını yansıttığı ve söz konusu kavramların heterojen kökenlerinin farklılığı ve anlamlarının çeşitliliğine rağmen, ‘udûl mefhumu bağlamında *“hakiki ya da farazî bir asıldan özel bir kullanıma geçiş”* şeklinde ortak bir karakteristiğe sahip oldukları ifade edilebilir.

‘Udûl hususunda bu kadar çok kavramın kullanılıyor oluşu meseleyi muğlaklaştırmaktadır. Araştırmanın sağlıklı bir zemine oturması ve kendi içinde bir söylem ve ifade birliğinin oluşması için, ya bu kavramlar arasından meseleyi temsil gücü en yüksek olanın tercih edilmesi ya da yeni oluşturulmuş bir kavram kullanılması gerekmektedir. Yeniden bir kavram kurgulamanın söz konusu dizini artırmanın ötesine geçip geçmeyeceği öngörülemez bir durumdur. Dolayısıyla, bu kavramların en belirginlerini tayin ederek bir tercihte bulunmak daha isâbetli görünmektedir.

3.2.2. ‘Udûl Olgusunda Kavram Kargaşası

Özel bir olguyu anlatabilmek için değişik tarifler yapılabilir. Belirgin hale gelip ele alınmaya başlandığı ilk zamanlarda, aynı olgu etrafında değişik kavramların kullanılması da muhtemeldir. Burada mefhûmların oluşması ve kavramlaşmasının belirli bir süreç içerisinde gerçekleşeceği hususu göz ardı edilmemelidir. Yukarıda zikredilen du-

²¹⁵ el-‘Umerî, *Belâğatü'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 11.

rumun pratik bir yansımasının ‘udûl olgusunda tezahür ettiği söylenebilir. Zira erken dönem Arap dilcileri arasında ‘udûl olgusunu ifade etmek için farklı kavramlar kullanılsa da günümüzdeki kadar çok ve farklı kavramlar kullanılmamıştır. İlk dönemlerde var olmakla birlikte, günümüz Arap dilcileri arasında daha belirgin olan bu durum bir kavram kargaşası olarak nitelenebilir mi? Öte yandan ‘udûlün bir olgu olarak kabul edilmesine rağmen, söz konusu olguyu ifade ederken henüz bir kavram birlikteliği sağlanamamış olmasını, ‘udûlün dille ilgili bir olgu haline gelme sürecini tamamlamış olsa da kavramlaşma sürecini henüz tamamlamadığı şeklinde yorumlamak mümkün müdür? Her iki soruya da olumlu cevap verilebilir. Öyleyse söz konusu kavram kargaşasının sebepleri nelerdir?

Erken dönemlerde de hissedilmekle beraber daha çok muâsır Arap dilcileri arasında cereyan eden söz konusu kavram kargaşasını ortaya çıkaran etkenleri belirlemek mümkündür. Bu hususta:

1-Araştırmacıların ‘udûl mefhûmuna bakış açısı;

2-Üslûp olgusunun mahiyeti ve sınırları hususundaki muğlaklığın ‘udûl mefhûmuna yansıması;

3-Hangi lafzın bu mefhûmu en iyi temsil edeceği hususundaki görüş ayrılığı ve kişisel tercihler²¹⁶;

4-Araştırmacıların kişisel donanımları – okuma kültürleri, okuyup anlayabildikleri Arapça ve yabancı dillerdeki kaynakların niteliği ve çeşitliliği-, başka bir ifadeyle ‘udûl olgusunun araştırmacıların okuyabildikleri kaynaklarda kazandığı teorik ve kavramsal çerçevenin Arapçaya aktarıldıktan sonra da aynen korunmaya çalışılması;

5-Kavramların değişik çağrışımlarından, özellikle de olumsuz çağrışımlarından uzaklaşma isteği²¹⁷ gibi sebepler zikredilebilir.

²¹⁶ Bu durumun pratik yansıması ‘udûl olgusu için kullanılacak kavramın, Batı’dan doğrudan tercüme mi edileceği, yoksa Arap edebiyatının klasik kaynaklarında kullanılan lafızlardan birinin mi tercih edileceği şeklinde belirginleştiği ifade edilebilir. Hatta Batı’dan tercüme edilen aynı terimin Arapça karşılığı hususunda bile farklı kelimeler önerilerek başka bir kargaşanın daha görünür hale geldiği dikkat çeker. Meselleyle ilgili terimler Arapçaya aktarılırken çok farklı kelimeler kullanılmasının önemli sebebi, Batı edebiyatında da bu mefhûm için üzerinde ittifak edilmiş bir kavram bulunmaması ve meselenin edebiyatçılara ve Batı dillerine göre değişen farklı kelimelerle ele alınması şeklinde ifade edilebilir. Kısaca belirtmek gerekirse, Batı’da kullanılan kavramlar ve onlara karşılık olarak Arap edebiyatında tercih edilen kavramlar arasında bir birlik sağlanamamıştır.

Özellikle belirtmelidir ki; ‘udûl olgusu çatısında birleşen bu kavramlardan her birinin kendine has özel bir anlam ve çağrışımı vardır. Bu kadar çok kavram kullanılması, meseleye verilen önemin büyüklüğünün ve ilgi alanının genişliğinin bir göstergesi olarak kabul etmek mümkündür. Ancak bu kavramlardan hepsinin, ‘udûl mefhûmunu ifade etme hususunda aynı derecede olmadıkları açıktır. Bazıları edebî tenkit diline zarar verdiği düşüncesiyle bir edebî tenkit kavramı olmaya uygun görülmemektedir. Bununla beraber, kavramların hepsini kabul etme zorunluluğu bulunmadığı da ayrıca belirtilmektedir.²¹⁸ Şalâh Faḍl, belâgat meselelerinde esas rol oynayan bazı şiirsel kavramların ihmal edilmemesi gerektiğini ifade ettikten sonra bu hususta *inhîrâf* kavramını öncelediğini ifade etmektedir.²¹⁹ Arap edebiyatında, ‘udûl olgusuna işaret sadedinde yüzün üzerinde kavram ve ifade kullanılıyor olmasına rağmen araştırmacılar-
dan çoğunun yukarıda zikredilenlere benzer sebeplerden dolayı ilgilerini daha çok inzi-yâh, inhîrâf ve ‘udûl gibi birkaç kavrama yönelttikleri görülmektedir.

Sonuç olarak, yukarıda zikredilen çok sayıdaki kavram arasından *‘udûl* kavramı tercih edilmiştir. Ayrıca Arap dili açısından bu kavramın söz konusu olguyu ifade hususunda diğer kavramlardan, özellikle de *inziyâh* ve *inhîrâf*tan daha uygun bir kavram olduğu ifade edilebilir. Gelecek konuda ‘udûl kavramının tercih sebebi açıklanacaktır.

3.2.3. ‘Udûl Kavramını Tercih Sebebi

‘Udûl mefhûmuna yönelik olarak Batı’da kullanılan kavramlardan birini doğru-
dan almak ya da tercümesini kullanmak kavram kargaşasını gidermeyecektir. Zira tercih edilen kavrama verilecek Arapça karşılığın ne olacağı gibi hususları yine tartışmalara sebep olacaktır.

Söz konusu kavram kargaşasına, en azından bu araştırma dahilinde bir son vermek adına, ‘udûl kavramının kullanılmasının isabetli olacağı ifade edilebilir. Araştırmada ‘udûl kavramını tercih gerekçeleri şu şekilde açıklanabilir:

²¹⁷ Zira söz konusu kavramların, özel olarak aynı noktaya yönelseler de farklı çağrışımlar uyandırdıkları dikkat çeker.

²¹⁸ Veys, “el-İnziyâh ve Te‘addudu’l-Muştalâh”, *‘Âlemu’l-Fikr*, s. 58.

²¹⁹ Faḍl, *Belâğatu’l-Ĥitâb*, s. 57.

1- Mevcut kavramlar içerisinde Kur'an'daki örneklerle en uygun anlatım 'udûl kavramıyla sağlanabileceği ifade edilebilir. Zira diğer kavramların ya kapsam açısından eksik tarafları ya da anlam açısından olumsuz çağrışımları bulunmaktadır.

2- 'Udûl kavramı, klasik Arap literatüründe karşılığı olan köklü bir kavramdır. Zira Arap dili ve belâgatî âlimleri onu yaygın olarak kullanmıştır.²²⁰ Hatta onlar arasında en yaygın tabirin 'udûl olduğu söylenebilir.

3- 'Udûl mevcut kavramlar içerisinde, üslûba en çok vurgu yapan ve üslûpla en irtibatlı kavramdır. Bu bağlamda "dil sapması" olgusunu ifade hususunda en titiz kavramın 'udûl olduğu söylenebilir.

4- 'Udûl diğer kavramlardan hem daha özel hem de daha kapsamlı bir çerçeveye göndermede bulunur.

5- 'Udûl, olumsuz çağrışımları en az olan kavramlardan birisidir. Zira bazı kavramların olumsuz çağrışımları vardır. Mesela; *İnhirâf* kavramının hata ve sapma gibi anlam özellikleri vardır. "Hata" anlamı ise 'udûl olgusunun muhtevasına dahil değildir.

6- Mesele üslûp bağlamında ele alındığında انحراف fiilinin faili metin (naşs) olması na karşın عدل fiilinin fâili mutekellimdir.²²¹ Bu durum 'udûl kavramını önelemede ve kasıt anlamı içerdiğinden dolayı daha dakik ve daha belîğ hâle getirmektedir.

7- Sözde asıl olan, metin ve o metnin taşıdığı mesajdır. Üslûp meselesi metin ve mesaj açısından irdelendiğinde 'udûl kavramı öne çıkmaktadır.

8- Üslûp, iletişimin üç temel unsurundan birisi olan "kaynak" (münşî) açısından incelendiğinde, 'udûl kavramının anlamı "ihtiyâr" kavramıyla neredeyse örtüşmektedir. Bu da onu bir edebî sanat mahiyetine dönüştürmektedir. 'Udûlü bir edebî sanat olarak değil bir üslûp meselesi olarak ele almak gereklidir. Bu nedenle "ihtiyâr" kavramı da kullanılmamıştır.²²²

²²⁰ Bu durum 'udûlün tarihi gelişimiyle ilgili konuda zikredilen verilerden açıkça anlaşılmaktadır.

²²¹ Muşrî, *Delâletu'l-'Udûl eş-Sarfî*, s. 23.

²²² 'Udûl ve ihtiyâr kavramları arasındaki farklar, araştırmada 'udûlle ilişkilendirilen kavramlar arası farkların açıklandığı kısımda incelenmiştir.

3.3. ‘Udûlle İlişkilendirilen Bazı Kavramlar

Kavramların bir birine karıştığı, hatta “tefsir” sözcüğünde olduğu gibi aynı kelimenin lügâvî ve ıstılâhî anlamlarını ayırmanın bile zorlaştığı durumlar çokça meydana gelmektedir.²²³ ‘Udûl konusunda henüz bir kavram birlikteliği olmadığından dolayı ‘udûl kavramı başka bir çok kavramla karışmaktadır. Zira ‘udûl, mahiyeti itibarıyla üslûp olgusunun en merkezî konularındandır. Bu durum ona bir yönüyle merkezî bir duruş sağlarken öte yandan üslûp ve dil olgularıyla ilgili bazı kavramlarla karışmasına neden olmaktadır. Bu bağlamda, ‘*Udûl ne değildir?*’ şeklindeki bir soru ‘udûlü bazı olgulardan ayırmaya yönelik olmalıdır.

‘Udûlle bir şekilde irtibatlıymış gibi görünen bazı kavramlarla ‘udûl arasındaki farkları şu şekilde belirtmek mümkündür.

3.3.1. ‘Adl ve ‘Udûl

‘*Udûl* olgusu ile Arap gramerinin problemlerinden ğayr-i munşariflikteki ‘*adl* (nakil) meselesi birbirine karışmaktadır.

‘Adl olgusu genel olarak, *bir ismin bir yapıdan başka bir yapıya*²²⁴ veya *lafzî bir durumdan diğer lafzî bir duruma nakledilmesi* şeklinde tarif edilmektedir. Ancak buradaki naklin kalb, tahfîf, ilhâk ya da ek anlam için yapılmamış olması şart koşulmuştur. Örnek: كَيْسَ kelimesinin kalb amacıyla أَيْسَ sîgasına, فَحْدٌ kelimesinin tahfîf amacıyla فُحْدٌ sîgasına, كَوْنٌ kelimesinin ilhâk amacıyla كُنْ sîgasına, حَبْلٌ kelimesinin taşğîr amacıyla حَبِيلٌ sîgasına nakli vb.²²⁵

Nahiv ilminin temel konularından birisi olan ğayr-i munşariflik meselesindeki ‘adl meselesi, yukarıda ‘adl olgusuna yönelik zikredilen genel anlamdan daha husûsî bir

²²³ Muhammet Tasa, *Hâmid b. Ali b. İbrâhim el-İmâdî’ye Ait “et-Taşîl fi’l-Farkı beyne’t-Tefsiri ve’t-Te’vîl” Adlı Eserin Tahkiki*, Adal Ofset, Konya, 2005, s. 53.

²²⁴ Ebû Hayyân Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Yusuf el-İmâm Esîru’d-Dîn el-Ğırnâfî en-Nefezi el-Ciyânî el-Endelusi, *Ğâyetu’l-İhsân fi ‘İlmi’l-Lisân*, tah. Abdülhuseyn el-Futeyli, Muessesetu’r-Risâle li’l-‘Tibâ’a ve’n-Neşr ve’t-Tevzî’, Beyrut, 1985, s. 156.

²²⁵ Muhammed et-Tenûhî ve Râcî el-Esmer, *el-Mu‘cemu’l-Mufaşşal fi ‘Ulûmi’l-Luġa (el-Elsuniyyât)*, nşr. İmîl Yakub, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 2001, I, 406; Azîze Fevvâl, Bâbeti, *el-Mu‘cemu’l-Mufaşşal fi’n-Nahvi’l-‘Arabî*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 2004, II, ss. 238-239.

mana içerir. Ğayr-i munşarifikte ‘*adl* meselesi *ḥaḳîkî* ve *taḳdîrî* şeklinde iki kısma ayrılır.²²⁶ *Ḥaḳîkî* olanda kelimenin başka bir kelimeden ‘*adl* edildiğine dair Arapların kelimasında deliller vardır. Örnek: *سَحَرُ* lafzının *السَّحَرُ* şeklinde, *أَخَرُ* lafzının *آخَرُ* şeklinde, *ثَلَاثُ* lafzının ise *ثَلَاثَةٌ* şeklinde kullanıldığına işaret edilmektedir. Bunlar söz konusu kelimelerde ‘*adl* gerçekleştiğinin de delili niteliğindedir. *Taḳdîrî* olanda kelimenin başka bir kelimeden ma‘dûl olduğuna dair Arapların kelimasında delil yoktur. Örnek: *أَخَرُ*, *عُمَرُ*, *زُفَرُ*, *أَخَرُ*, *عُمَرُ*, *زُفَرُ* kelimelerinde gerçekleşen ‘*adl*lerde olduğu gibi.²²⁷

‘*Adl* sebebinden dolayı ğayr-i munşarîf olan kelimeler ya alem ya da sıfat olmalıdır. Başka bir ifadeyle, söz konusu isimler üzerinde aynı anda ‘*alemiyet* + ‘*adl* (زُفَرُ) ya da *vaṣṭiyyet* + ‘*adl* (أَخَرُ) bir arada bulunmak zorundadır.²²⁸

‘*Udûl*, ğayr-i munşarifikteki ‘*adl* olgusundan daha kapsamlı bir meseledir.²²⁹ Kelimenin bir asıldan çıktığı kabul edilmezse alt-yan kısım olma özelliği (feriyyet) gerçekleşmez.²³⁰ Ma‘dûl isim mefhûmu nahiv ilmindeki ğayr-i munşarifik meselesinin sebepleri arasında zikredilen ‘*adl* olgusu bağlamında incelendiğinde, bir ismin bir asıldan çıkıp başka bir şekle dönüştüğü ve son şekil üzere devam ettiği görülür.

Sonuç olarak belirtilmelidir ki; ğayr-i munşarifik meselesinde gündeme gelen ‘*adl* olgusunda, asıldan ‘*udûl* edildikten sonra artık kelimenin nakledildiği kelime düşünülmemektedir. Öte yandan ‘*udûl* meselesinde özellikle de sarf, şavt, belâgat ve delâlet ‘*udûl*lerinde kelimenin nakledildiği asıl, daima mülâhaza edildiği için etkili bir anlam derinliği oluşturduğu düşünülmektedir. Ğayr-i munşarifiğin illetleri arasındaki ‘*adl* olgusunda ‘*udûl* gerçekleşmiş olsa da ‘*udûl* olgusunu ‘*adl* indirgemek isabetli görünmemektedir. Zira, ‘*adl* meselesi ‘*udûl*ün Arap dilindeki görüntülerinden sadece birisidir.

²²⁶ et-Tehânevî, *Keşşâfu İştîlâhâtî'l-'Ulûm ve'l-Funûn*, II, 1170.

²²⁷ et-Tenûhî ve el-Esmer, *el-Mu‘cemu'l-Mufaṣṣal fî 'Ulûmi'l-Luġa*, I, 406.

²²⁸ a.y.

²²⁹ Muşrî, *Delâletu'l-'Udûl eş-Şarfî*, s. 22.

²³⁰ et-Tehânevî, *Keşşâfu İştîlâhâtî'l-'Ulûm ve'l-Funûn*, II, 1170.

3.3.2. ‘Udûl ve Üslûp

Üslûp nedir? Bu soru çok farklı şekillerde cevaplanmaya çalışılmıştır. Arap edebiyatında, üslûp olgusunu tarif etmek maksadıyla zikredilen farklı ifadeler arasında bazıları özellikle dikkat çeker.

İbn Haldûn (ö. 808/1406) Arap belâgatçilerine ait bazı görüşlerden hareketle *üslûbu* şu şekilde tarif eder: “*Onlara göre üslûp, terkipleri oluşturan usûl (minvâl) ya da onu oluşturmak için kullanılan kalıplardır.*”²³¹ İbn Haldûn’un açıklamalarından, söze i’râbın görevi olan tam anlamlılık, belâgat ve beyânın görevi olan asıl anlamı ifade edip etmeme hususları ve aruzun vazifesi olan vezin açısından bakılamayacağı anlaşılmaktadır. Yine İbn Haldûn, söz konusu üç ilim dalının (i’râb, belâgat ve aruz) bu şiîrsel üslûp sanatının kapsamına girmediğini vurgular. Onun açıklamalarına göre üslûb, özel bir terkibe mutabık olması esasına bağlı olarak, bütüncül bir şekilde düzenlenmiş terkiplerin zihinsel suretlerine döner. Zihin, söz konusu suretleri terkiplerden söker alır ve hayaldeki kalıp ve minvâle dönüştürür. Sonra, i’râb ve beyân açısından Araplara göre şâhîh olan terkipleri ayıklar ve onları yapı ustasının yaptığı gibi üst üste yığar, sıkıştırır ve istifler. Sonunda kalıp, kastedilen sözün anlamını ifade edecek yeterli düzeye gelinece ve Arap dil melekeseine uygun şâhîh bir surete dönüşünceye kadar genişler. Ayrıca her söz sanatına has ayrı bir üslûp özelliği vardır.²³²

Muâsır sözlüklerden *Kenzu’l-Luğa* üslûbu genel olarak şu ifadelerle açıklar:

“*Üslûp söz söyleme sanatı; yazarın yazma usûlü; anlatım usûl, metot, tarz ve ekolü; sözün siyâkı; sözcük seçim ve dizimi; sözcüklerin seçim, dizim ve bir usule konulması; yazarın, müellifin veya şâirin kendisi; üslûbun belâgati, sağlamlığı, akıcılığı ve kolaylığı; ifadelerin güzelliği ve güzelleştirilmesidir.*”²³³

²³¹ Abdurrahman b. Haldûn, *Muqaddimetü İbn Haldûn*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 2003, s. 489.

²³² İbn Haldûn, *Muqaddime*, s. 489.

²³³ Hannâ Gâlib, *Kenzu’l-Luğa: Mevsû’atun fi’l-Muterâdîfât ve’l-Eḍḍâd ve’t-Te’âbîr*, Mektebetu Lübnân Nâşirûn, Beyrut, 2003, s. 392.

Üslûp hakkında zikredilen *gerekçeli bir hata, alışılmış tarzdan bir sapma ve dilin normal tarzlarından bir sapış ve çıkış*²³⁴ şeklindeki ifadeler üslûbun en temel unsurlarından birinin ‘udûl olduğuna işaret eder.

Kısaca belirtilmelidir ki, değişik katmanları bulunan üslûp²³⁵ anlam ve anlatımı etkilemektedir. Üslûp ne tür olursa olsun kaynağın (yazar-mutekellim) bilgi birikimi, içinde bulunduğu ve yetiştiği ortam gibi bir çok hususu yansıtmaya özelliğine sahiptir.²³⁶

Üslûp ile ‘udûl özdeşleştirildiğinde her ikisinin belirlenmesi hususunda da bazı problemler ortaya çıkmaktadır. Muâsır araştırmacılarından Şalâh Faql bu problemi şu şekilde özetler:²³⁷

1- ‘Üslûbu ‘udûle indirgeyen teoriye göre üslûpsuz bazı metinlerin bulunması gerekir. Bunlar her hangi bir kaideden ‘udûl etmeyen metinlerdir.

2- Kural ve ‘udûlü, ilmî ve hassas bir şekilde belirleme zorluğu.

3- Böyle bir yaklaşımda üslûp kendi özellikleri araştırılmaksızın olumsuz bir şekilde tanımlanmaktadır.

4- ‘Udûller (inhirâf) üslûp özellikleriyle miktar açısından örtüşmemektedir. Kaldı ki; tamamlanmamış cümleler gibi hiçbir üslûp özelliği taşımayan ‘udûller (inhirâf) vardır. Bununla beraber kendilerinde ‘udûl gerçekleşmemiş bazı temel üslûp özellikleri de bulunmaktadır.

5- Bu türden çalışmalar, araştırma esnasında yazar ve okuyucu arasındaki edebî iletişimi ihmal ederek metindeki dilsel üslûba odaklanmaktadır.

6- Bu özel üslûp sahibi metinlere uygulanabilir ancak normal bir üslûpta yazılanlara tatbik edilmesi uygun görünmemektedir.

²³⁴ Muhammed Hâdî Murâdî ve Mecdî Kâsımî, “er-Raddu ala Munazzırî İnziyâhiyyeti’l-Uslûb: Ru’ye Nakdiyye”, *İdâ’atun Nakdiyye (Faşliyye Muḥakkeme)*, Yıl: 2, Sayı: 5, Bahar, Tahrân (İslamic Azad University), 2012, ss. 109-110.

²³⁵ E. L. Epstein, *Language and Styl*, Routledge, New Yorg, 2003, s. 2.

²³⁶ Fikret Karapınar, *Anlatım Özellikleri Açısından Sahih-Hasen Rivâyetler ve Mevzû Haberler*, Adal Ofset, Konya, 2009, s. 38.

²³⁷ Şalâh, Faql, *‘Ilmu’l-Uslûb Mebâdiuhu ve İcrââtuh*, Dâru’s-Şurûḡ, Beyrut, 1998, ss. 215-216.

7- Bunun, metinlerin yorumlanmasına yönelik en olumsuz tarafı, normal şartlarda kullanılmayan nadir üslûp özelliklerine odaklanıp esas üslûp özelliklerini ihmal etmesidir.²³⁸

Üslûbun kendisine bizzat bir ‘udûl (inhırâf) olarak itibar edildiğinde, kendisine ‘udûlün kıyâşlanacağı ittifak edilmiş hiç bir ölçüt kalmayacağından dolayı ona bu şiddetli tenkitlerin hepsi yöneltilebilir.²³⁹

Edebiyat münekkikleri, *üslûp bir kâideye ya da alışılmış kullanıma zıt olmadıkça kendisinden kaynaklanan etkinin ortaya çıkmayacağına* ve gerçekte üslûbu ortaya çıkaran şeyin ‘udûlün kendisi değil, kural ve ‘udûl arasındaki ilişki olduğuna vurgu yaparlar.²⁴⁰

Kısaca belirtilmelidir ki; ‘udûlleri üslûbun bir çeşit ve özelliği olarak değerlendirilmek mümkündür. Zira üslûbu ‘udûle, ‘udûlü de üslûba eş değer saymak bir çok açıdan problem çıkaracağı için isabetli görünmemektedir. Söz konusu problemler arasında üslûpsal bir değer taşıdığı halde yapısında ‘udûl niteliğinde bir şey bulunmayan metinlerin varlığı gelmektedir.²⁴¹ Üslûp meselesinin ‘udûlden daha geniş bir olgu olduğu açıktır. Öte yandan üslûbun ‘udûle eş değer görülmesi ‘udûllerin önemine vurgu yaptığı gibi her ikisinin de alışılmış tarzdan bir çıkış olduğuna da işaret eder. Burada ‘udûlleri “*üslûbun kalbi*” şeklinde nitelemek, ‘udûllerin önemine işaret etme açısından gerekli görülmektedir.

3.3.3. ‘Udûl ve İhtiyâr

Arapçada lafızlar anlamsal özellikleri bakımından ya müşterektir (ortak) ya da müteaddittir. *İhtiyâr* olgusu söz konusu alternatif lafızlardan birini seçme esasına dayanır.²⁴² Bu bağlamda, hâlin gereklerine uygunluğu sağlamak için şâirin, şiirinde kullandığı

²³⁸ Faḍl, *‘Ilmu’l-Uslûb*, ss. 215-216.

²³⁹ el-Hindâvî, *el-Î‘âzu’s-Şarfi*, s. 147.

²⁴⁰ Faḍl, *Belâġatu’l-Hitâb*, s. 58.

²⁴¹ Murâdî ve Kâsımî, “er-Raddu ala Munazzırî İnzîyâhiyyeti’l-Üslûb”, *İdâ‘âtu Nakdiyye*, Yıl: 2, Sayı: 5, ss. 121-122.

²⁴² el-Hindâvî, *el-Î‘âzu’s-Şarfi*, s. 67.

sözcükleri ele aldığı konunun gereklerine göre seçtiğine, zira ele alınan konuyla uyumlu olan ve olmayan sözcükler bulunduğu²⁴³ işaret etmek mümkündür.

el-Hindâvî *iẖtiyâr* olgusunun bir tür ‘udûl kabul edilebileceğini belirtir.²⁴⁴ Zira *iẖtiyâr* da ‘udûl de normal, yaygın ve alışılmış olan kullanımdan çıkıp sözün sanatsal ve seçkin bir formuna geçiştir.²⁴⁵ Ancak bu kavramlar arasında açık bir fark olduğu ifade edilebilir.

el-Hindâvî, ‘udûl ve *iẖtiyâr* kavramları arasında şu farklara işaret eder.²⁴⁶

1- *İẖtiyâr*, dilin bilinen imkanlarıyla sınırlıdır. Başka bir ifadeyle *iẖtiyâr*, nahivcilerin tabiriyle *muttârid*, *ğâlib* ve *keşîr* kavramları çerçevesinde varlık gösterir. Buna karşın ‘udûl yaygın ve kurallı olandan bir uzaklaşmadır.

2- *İẖtiyâr*, ayırıcı ve sanatsal bir özelliği olmasa bile kullarımdaki dilde (konuşulan dil) gerçekleşir. Buna karşın ‘udûl her zaman sanatsal bir özellik ve amaç taşımak zorundadır. Zira, sanatsal bir amaç olmaksızın, toplumsal olarak alışılmış yolun dışına çıkmak hoş görülmez. Bundan dolayı bu işi yetkin edebiyatçıların yapması daha uygun görülmüştür.

3- *İẖtiyâr*, sözü söyleyenle (mtekellim/mubdi‘) bağlantılıdır. Muḥâtap (mte-lakḳî-alıcı-hedef) bunu genellikle hissetmez, ancak o sözün benzerini kolaylıkla söyleyebilir. Bundan dolayı, kendisinde *iẖtiyâr* özelliği hâkim olan söz *es-sehlu’l-mumteni* diye adlandırılır.

4- ‘Udûlle *iẖtiyâr* arasındaki en güçlü fark şudur. *İẖtiyâr*ın alışılmış olandan bir çıkış olduğu üzerinde görüş birliği bulunmasına karşın üslûpbilim araştırmacıları ‘udûlün meydana geldiği kural, ölçüt veya formun (namaṭ) ne olduğu konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.²⁴⁷

²⁴³ Mesut, Ergin, *İbn Ma‘şûm el-Medenî Şâiran*, Dâru’l-Beyrûtî, Dımeşk, 2004, s. 169.

²⁴⁴ el-Hindâvî, *el-İ‘câzu’s-Şarfî*, s. 69.

²⁴⁵ el-Hindâvî, *el-İ‘câzu’s-Şarfî*, s. 143.

²⁴⁶ Bkz. el-Hindâvî, *el-İ‘câzu’s-Şarfî*, s. 143.

²⁴⁷ el-Hindâvî, *el-İ‘câzu’s-Şarfî*, s. 143.

3.3.4. Dil Değişimi ve ‘Udûl

Bir toplumun belli bir güncel zamanda kullandığı dil ve üslûp hususiyetleri ile asırlar önce kullanmakta oldukları arasında belirgin farklar oluşabilmektedir.²⁴⁸ Dil değişimi (linguistic change), bir dilde belli bir sürede meydana gelen değişikliktir. Konu on dokuzuncu asırda karşılaştırmalı dilbilim alanında incelenmiştir. Günümüzde toplum dilbilim ve tarihsel dilbilim alanları dilde değişime ilgi göstermektedir. Dilin bütün yönlerinde değişme olmakla birlikte en çok sözcük ve seslerdeki değişme inceleme konusu olmuştur.²⁴⁹ Dil değişimleri, dilde yaygın kullanılan sözlerde daha hızlı, buna karşılık sıklık yüzdesi belli bir seviyenin altındaki yapılarda daha yavaş olur. Diller sürekli bir değişme içerisinde. Bununla beraber, kişilere ve küçük topluluklara ait dal seslerin (*allophone*) ortak sesler (*phoneme*) haline gelişine *ses değişmesi* denir. Dildeki değişiklikler, düzenli ses değişimleri (*uniform, autonomus, spontaneous, paradigmatic*) ve düzensiz ses değişimleri (*amorphus, dependent, conditioned, syntagmatic*) olmak üzere iki başlık altında incelenmektedir. Aslında her iki türdeki değişiklikler de şartlıdır. Aralarındaki fark, bu şartların, düzenli değişimlerin dilin ediniminde (*competence*) yer alması, düzensiz değişimlerin ise, dilin kullanımından (*performance*) kaynaklanmasıdır.²⁵⁰

Dilsel değişke (linguistic variety): Dilin bölge, meslek, toplumsal gruplar gibi farklı durumlara bağlı olarak kullanılan türü. Ağızlar, bilim, din, hukuk dili gibi kesitler dil değişkeleri arasında yer alır.²⁵¹

Üst değişke (high variety): İki değişikliliğin bulunduğu toplumlarda alt değişkeye karşıt olarak, törenlerde, okul ve üniversitede, parlamentoda, basında, radyoda ve televizyon haberlerinde, şiirde, kısaca resmi dil ve özenli kullanım gerektiren durumlarda kullanılan değişke.²⁵²

Alt değişke (low variety): Bir dilsel toplulukta her biri belli oranda ölçünlü konumu elde etmiş, belirli işlevleri yerine getiren değişkelerden birisi. Üst değişke eğitim,

²⁴⁸ Karapınar, *Anlatım Özellikleri Açısından Sahih-Hasen Rivâyetler ve Mevzû Haberler*, s. 37.

²⁴⁹ Kâmile İmer ve Ahmet Kocaman ve A.Sumru Özsoy, *Dilbilim Sözlüğü*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 93.

²⁵⁰ Günay Karaağaç, *Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2013, ss. 297-298.

²⁵¹ İmer, *Dilbilim Sözlüğü*, s. 95.

²⁵² İmer, *Dilbilim Sözlüğü*, s. 255. Krş. Alt değişke.

televizyon yayınları, gazete vb. ortamlarda kullanılırken; alt değişke daha çok halk tarafından gündelik konuşmalarda, halk yazınında ve öteki resmiyet dışı ortamlarda kullanılır.²⁵³

Dildeki değişmelerin dilin ses, biçim, sözdizimi veya anlam yapılarında ortaya çıkabileceği ve bu değişmelerin her birinde değişik nedenlere bağlı olabileceği vurgulanmaktadır. Bununla beraber dillerin en değişken yönleri ses yapıları olup en az değişen yönleri anlam yapılarıdır. Bu bağlamda yine ses değişmelerinin nedenlerini bulup çıkarmanın dилciliğın en güç noktalarından birisi olduğu ve bu problemin şimdiye kadar çözölemediğı ifade edilmektedir. Zira bir ses değişmesini tek nedene bağlama imkanı yoktur. Dildeki sesler, genellikle yavaş yavaş ve belirsiz bir şekilde değişime uğrar.²⁵⁴

Ses değişmelerinin belli nedenleri vardır. Genel olarak şunlar sayılabilir:

*İrkin etkisi; coğrafyanın etkisi; en az çaba ve en çok çaba etkisi; çocuklara verilen ana dili eğitimi; sosyal ve siyasal etkenler; alt katman etkisi; üst katman etkisi; yanlış örneksemelerin etkisi ve yazım kurallarının etkisi.*²⁵⁵

Söz konusu olguya Arap dili açısından bakıldığında, bedevilerin kullandığı Arapçanın model telakki edilmesine yönelik anlayışın hicrî ilk iki asırda hakim olsa da üçüncü asırda kabul görmemeye başladığı açıktır.²⁵⁶ Ayrıca bu durum dil değişimi olgusunun Arap dilinin teorik çatısının oluşturulması esnasında dikkate alındığının açık bir nişânesidir.

Sonuç olarak, dil değişimi dilin kendi yapısı ve fonetiğinde meydana gelen bir değişikliktir. Ortada yeni bir kullanımı söz konusu olmakla beraber bu olguyu ‘udûl olarak değerlendirmek tutarlı görünmemektedir. Zira, ‘udûl kasıtlı ve bilinçli olarak gerçekleştirilen bir olgu iken; dil değişimi zamanla yavaş yavaş ve muhatapların dikkatlerinden uzak bir şekilde gerçekleşen bir durumdur.

²⁵³ İmer, *Dilbilim Sözlüğü*, s. 22. Krş. Üst değişke.

²⁵⁴ Karaağaç, *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*, ss. 299-300.

²⁵⁵ Bkz. Karaağaç, *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*, ss. 300-303.

²⁵⁶ Soner Gündüzöz, *Arap Düşüncesinin Büyübozumu: Arap Dilbiliminin Felsefî ve İdeolojik Yapılanması*, Etüt Yayınları, Samsun, 2011, s. 102.

3.3.5. ‘Udûl ve Ruḥṣat

‘Udûlün bir asıldan çıkış ve kurala aykırılık olduğuna işaret edilmişti. Fakat bu çıkış ve aykırılık, üslûpsal bir kullanımla elde edilmiştir. Burada ruḥṣatı anlamak gibi ‘udûlü anlamak da karîneler aracılığıyla olmaktadır. Her karîne ruḥṣat olarak kullanmaya uygundur. Bu manada ‘udûl ve ruḥṣat arasında fark görünmemektedir. Bununla beraber önceki faṣîḥ Arapların giriştikleri şahsi bir macera olarak kabul edilen ruḥṣatın, çağdaş Araplar tarafından tekrarlandığında hata sayılacağı vurgulanmaktadır. Yine ‘udûlün üslûbu alımlı hale getirmenin kaynaklarından biri olduğuna ve onu –tıpkı öncekiler gibi- muâsırların da uygulayabileceğine işaret edilmektedir.²⁵⁷

3.3.6. ‘Udûl ve Laḥn (Hata)

Laḥn konuşan kişinin gramer hatası yapması veya dilde yerleşik doğru tarza aykırı davranması anlamına gelmektedir. Buna göre sözde gramer ve anlamı bozacak bir durumun meydana gelmesi hatadır.²⁵⁸

‘Udûllerde (*sapmalar*) kullanılan *sözvarlığı*²⁵⁹ yine genel dilin bir sözvarlığıdır.²⁶⁰ Buna göre ‘udûl (sapma) ile hatayı birbirinden ayıran ölçü, ‘udûllerdeki dil varlığının yine genel dilin sözvarlığı içinde ve genel dilin kurallarını ihlâl etmeden gerçekleşiyor olmasıdır. Hatadaki kullanım ise genel dilin sözvarlığı içerisinde yer alsa da dilin genel kurallarına karşı açık bir ihlâl mahiyetinde görünmektedir.

Genel kullanım ile hatalı kullanım arasındaki sınır iyi belirlenmelidir. Zira, ‘udûl ile hata arasını ayırmanın en tutarlı yollarından birisi bu olmalıdır. Günay Karaağaç’ın ‘udûlün (sapma) kavramsal içeriğini belirtirken zikrettiği açıklamalar dikkate alındığında²⁶¹, metin içerisinde kullanıldığı halde kendisinden öncesine her hangi bir şeyle bağlı bulunmayan cümleler; dilbilgisel bağdaşıklığı bozan *dilbilgisel sapmalar*, mantıksal tu-

²⁵⁷ Temmâm Ḥasan, *el-Beyân*, s. 347.

²⁵⁸ Ğalib, *Kenzu'l-Luġa*, s. 392.

²⁵⁹ Sözvarlığı, filoloji ve dilbilim çalışmalarında, bir dilin sözcükleri, terimleri, yabancı dillerden gelme ögeleri, atasözleri, deyimleri, insanlar arasında gelenek olmuş kalıp sözleri ve kalıplaşmış bir takım özdeyişler, bir bütün olarak *sözvarlığı* adı altında ele alınır. Bkz. Doğan Aksan, *Anadilimizin Söz Denizinde*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2006, s. 13.

²⁶⁰ Aksan, *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili*, s. 180.

²⁶¹ Bkz. Karaağaç, *Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, s. 643.

tarlığı bozan *anlamsal sapmalar*, metin ve anlatımın bütünlüğünü bozan bir dil kullanımı olmanın yanı sıra anlatım kusuru olarak da değerdendirilebileceğini ifade etmek mümkündür. Ancak ‘udûller hangi çeşit olursa olsun hiçbir zaman hata sınırına ulaşmamalıdır.

Bir dili kullanan insanlar, sözün kullanımının ne zaman doğru ne zaman hatalı olduğunu ve dilde kullanılan yaygın üslûpların neler olduğunu bilirler. Hatta onlar, belirli bir anlamı ifade ederken hangi üslûbun yaygın olarak kullanıldığını, bu üslûbu ifade ederken hangi isim, fiil ve kalıpların kullanılacağını da bilirler. Mesele belirli bir toplum açısından değerdendirildiğinde bu durum, o toplum açısından doğru (şahîh) olanı hatalıdan ayırmak için kullanılan ve çoğunlukla gündelik hayatın etkilerine göre değışip şekillenebilen bir olgu mahiyetinde görünür.

Muhammed Abdulmuṭṭalib, sözün zâhir özelliklerinin gereğinin dışına çıktığı iltifât, taḳdîm-te’hîr ve üslûb-i ḥakîm gibi bazı üslûp özelliklerinden bahseder. Ona göre; nahivcilerin kurallarını bozmuş olmalarına rağmen belâgatçilerin taḳdîm-te’hîr üslûbunu²⁶² üstün bir belâgat özelliğı sayarak alışılmış örnek yoldan çıkan bir ‘udûl (inhirâf) olarak kabul etmeleri, genel kurala karşı geldikleri anlamına gelmez. Zira bu durum, her ne kadar nahivcilerin rütbe esaslı kurallarına uymasa da buradaki ‘udûl bir düzen ifade eder.²⁶³ Abdulmuṭṭalib’in bu açıklamaları ‘udûllerin hata olmadığına işâret eder.

Yine ‘udûl, yaygın ve kurallı olandan bir uzaklaşmadır. Bu yönüyle ‘udûl bazen şâz ile bile örtüşür.²⁶⁴ Ancak ‘udûlleri hata olarak nitelemek uygun görünmemektedir.

Sonuç olarak, ‘udûlün sınırlarını ve değeri belirlerken itibar edilecek en önemli esas, *terk edilenin yerine kullanılan yeni üslûbun şahîh olmasıdır*. ‘Udûl ile hata arasını ayıracak en belirgin ölçütlerden birisi bu olmalıdır. Zira dilin genel kâidelerine aykırı olan kullanımlar ‘udûlden öte birer hata olarak değerdendirilmelidir. Öte yandan ‘udûlün sanatsal ve anlamsal bir nitelik taşıması için öncelikle sözün feşâhat ve belâgatini bozmamalıdır. Bununla beraber ‘udûller sözdizimi zayıflığı veya anlam kapallılığı gibi anlam ve anlatım kusurları meydana getirmemelidir.

²⁶² Abdulkâhir el-Curcânî cümle içerisindeki unsurların önce ya da sonra getirilmesinin anlam üzerindeki tesirini ve bunların hangi bağlamlarda ve nasıl ortaya çıktığını tespit etmeye çalışmıştır. Bkz. Sedat Şensoy, *Mâ Ene Kûltu Risâleleri (Rasâilu Mâ Ene Kûltu)*, Aybil Yayınları, Konya, 2013, (dirase kısmı) s. 56.

²⁶³ Abdulmuṭṭalib, *el-Belâğâ ve’l-Uslûbiyye*, s. 338.

²⁶⁴ el-Hindâvî, *el-İcâzu’s-Şarfî*, s. 143.

3.3.7. 'Udûl ve Şiir Zarûreti

Edebiyat dilin kelimelerini düzenlemeyi amaçlar.²⁶⁵ Şiir zarûreti, şâirlere verilen, ve dilin kurallarına veya alışılmış usûllerine aykırı davranma ruhsatı şeklinde ifade edilir. Bununla vezni düzeltmek ve şiirsel görünüşü güzelleştirmek amaçlanır.²⁶⁶ Araplar nesirde câiz görmedikleri uygulamalara şiir zarûretinde cevâz verirler.²⁶⁷ İbn Kuteybe şâirlerin vezni doğru kullanmak ve kâfiyeyi düzeltmek için bazı zarûretlere başvurdıklarına işaret eder.²⁶⁸ Bu bağlamda İbnu'l-Eşîr nesir yazarlarıyla şâirlerin kullandıkları dil arasında bazı açılardan farklar bulunduğu işaret eder.²⁶⁹ Şâirlere tanınan ruhsat nesirde hoş karşılanmayan lafız ve asli terkiplerin kullanılmasını kapsadığı gibi dilde daha önce bulunmayan icat edilmiş lafız ve terkipleri kullanmayı da kapsar.²⁷⁰

Aslında buradaki problemin kaynağında şiirle düz yazıyı bir birinden ayırma gayreti hissedilir.²⁷¹ Şâirlere tanınan bu haklar *el-cevâzâtü's-şî'riyye* adıyla da anılır. Şâirlerin vezni düzeltmek, vurguyu veya nağmeyi sağlamanın bir gereği olarak bazı nahiv ve sarf kurallarına aykırı davranması yine bu hususta değerlendirilir.²⁷² İbnu'l-Verdî'nin (ö. 749/1349) şiirlerinde bu duruma rastlamak mümkündür.

Örnek: [er-Remel]

جَانِبِ السُّلْطَانِ وَاحْدَرُ بَطْشُهُ لَا تُعَانِدُ مَنْ إِذَا قَالَ فَعَلْ²⁷³

“Sultandan uzak dur, gücünden sakın! Söylediği zaman *yapan* kişiyle inatlaşma sakın!”

Şâir burada şiir zaruretiden dolayı mâzî fiilin (فَعَلْ) son harfini sakın okumuştur.

²⁶⁵ Ahmed Tâhir Haseneyn, *el-Uslûbiyye el-'Arabiyye*, Mektebetu'l-Âdâb, Kahire, ts., s. 242.

²⁶⁶ et-Tenûhî ve el-Esmer, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal fî 'Ulûmi'l-Luğa*, I, 381.

²⁶⁷ Ebu'l-Hasen Ali b. Mu'min b. Muhammed b. Ali el-Hağramî el-İşbîlî (İbn 'Uşfûr), *Muṣulu'l-Muḳarrib*, tah. Salâh Sa'd Muhammed el-Mulaytî, Dâru'l-Âfâkı'l-Arabiyye, Kâhire, 2006, s. 268.

²⁶⁸ Ebû Muhammed Abdullah b. Muslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *Te'vîlu Muşkili'l-Ḳur'ân*, nşr. es-Seyyid Ahmed Şaḳr, Mektebetu Dâri't-Turâş, Kahire, 1973, s. 200.

²⁶⁹ İbnu'l-Eşîr, *el-Meşelu's-Sâir*, IV, ss. 4-5.

²⁷⁰ Ahmed Muhammed Ma'tûḳ, *el-Luġatu'l-'Ulyâ: Dirâset Naḳdiyye fî Luġati's-Şî'r*, el-Merkezu's-Seḳâfi el-'Arabî, ed-Dâru'l-Beydâ, 2006, s. 38.

²⁷¹ 'Izzuddîn Abdulhamid b. Hibetullâh b. Muhammed b. Muhammed b. el-Huseyn b. Ebî'l-Ḥadid el-Medâinî, *el-Feleku'd-Dâir 'alâ el-Meşeli's-Sâir*, tah. Ahmed el-Hûfî ve Bedevî Ṭabâne, Dâru Nahḍatu Mısr li't-Tıbbâ ve'n-Neşr, Kahire, ss. 307-308.

²⁷² et-Tenûhî ve el-Esmer, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal fî 'Ulûmi'l-Luğa*, I, ss. 254-255.

²⁷³ et-Tenûhî ve el-Esmer, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal fî 'Ulûmi'l-Luğa*, I, 254.

Şiir zâruretiyle ‘udûl birbirinden farklıdır. Birincisi üslûba yönelik bir kaygı taşımaz. İbn Kûteybe’nin açıklamalarından hareketle şiirdeki zâruretin üslûp değil vezin ve kâfiye yönüyle bir kaygısı olduğu belirtilebilir.²⁷⁴ ‘Udûlde ise hem üslûp, hem anlam, hem de iletişim açısından bazı amaçlar bulunur. ‘Udûlde dile yeni bir anlam ve yeni bir üslûp kazandırma gayesi vardır.

Kısaca ifade edilmelidir ki, Allah Te‘âlâ’nın zorda kalmayacağı ve hata yapmayacağı vurgulanmaktadır.²⁷⁵ Bu bağlamda İbn Kûteybe’nin Kur’ân-ı Kerîm’deki uygulamaların şiir zaruretiye hamledilemeyeceğini beyân etmesindeki kastın, ilâhî olanla beşerî olanı birbirinden ayırmak olduğu ifade edilmektedir.²⁷⁶ Bu bağlamda, ister zaruret ister hata adını alsın, bazı kullanımların genel kaideye girmeyen kimi uzak lehçeler olması ihtimaline de işaret edilmektedir.²⁷⁷ Sonuç olarak ifade edilmelidir ki, Kur’ân’daki nahiv ‘udûllerinin, başka bir ifadeyle yaygın ve yerleşik gramer kurallarından farklı cereyan eden kullanımların şiir zârûretine hamledilmesi isabetli görünmemektedir.

3.3.8. ‘Udûl ve Edebî Sanat

Abdülhakîm Râdî dilin *el-mişâlî* ve *el-munḥaraf* olmak üzere iki düzeyinden bahseder. Bunlardan *el-mişâlî* sözün normal kullanım düzeyini, *el-munḥaraf* ise sanatsal boyutunu ifade eder.²⁷⁸

Muhammed Abdulmuṭṭalib ‘udûlün sanatsal bir uyarıcı²⁷⁹ ve üslûptaki ilhamsal bir enerji²⁸⁰ olduğuna işaret eder.

Bu açıklamalar ‘udûlün sanatsal bazı boyutları olmakla beraber kendisinin bir edebî sanat olmadığını gösterir. O ancak edebî sanatları ortaya çıkaran bir üslûp bileşenidir. Mesela; iltifât bir edebî sanattır. Bir sonuç ve bir son görünümüdür. ‘Udûl ise

²⁷⁴ Bkz. İbn Kûteybe, *Te’vîlu Muşkilî’l-Kur’ân*, s. 200.

²⁷⁵ İbn Kûteybe, *Te’vîlu Muşkilî’l-Kur’ân*, s. 200.

²⁷⁶ Ahmed Belbedâvî, *el-Kelâmu’s-Şi’rî mine’d-Darûra ile’l-Belâğati’l-Âmme*, Dârü’l-Emân li’n-Neşr ve’t-Tevzi’, Rabât, 1997, s. 66.

²⁷⁷ Nejdet, Gürkan, *Şiir ve Dil Arap Edebiyatı*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2005, s. 151.

²⁷⁸ Abdülhakîm Râdî, *Naẓariyyetu’l-Luġa fi’n-Nakdi’l-Arabî* (Dirâsetun fi Haşâişî’l-Luġa el-Edebiyye min Manzûri’n-Nukkkâdî’l-‘Arab), el-Meclisu’l-A’lâ li’s-Seḳâfe, Kâhire, 2003, s. 193.

²⁷⁹ Abdulmuṭṭalib, *el-Belâġa ve’l-Uslûbiyye*, ss. 271-272.

²⁸⁰ Abdulmuṭṭalib, *el-Belâġa ve’l-Uslûbiyye*, s. 270.

ma'dûlun 'anh ve ma'dûlun ileyh arasında anlam ve üslûp merkezli çok yönlü bir ilişkidir. 'Udûl bir sonuç olmaktan çok süreç mahiyetindedir.

3.4. 'Udûlü Belirlemede "Asıl" Problemi

Üslûbu ortaya çıkaran en temel etkenlerden birisi olması hasebiyle, 'udûlü tayin ederken özel stratejiler belirlemek önem arz eder. Zira 'udûl meselesi analiz edilirken bazı belirsizliklerle karşılaşılır. Meselenin menfî bir hal almasına neden olan bu durum, araştırmayı zorlaştırmamanın yanı sıra 'udûlün sağlıklı bir şekilde belirlenememesine de etki eder.

'Udûl olgusunun özellikleri aşıl problemi açısından ele alındığında, *ma'dûlun 'anh* ve *ma'dûlun ileyh* olmak üzere temelde iki taraf dikkat çeker. Meselenin görünür tarafı *ma'dûlun ileyh* olduğundan dolayı, onun anlaşılması nispeten daha kolaydır. Ancak 'udûl olgusunun terk edilmiş ve görünmeyen tarafı olarak *ma'dûlun 'anh* karşımızda çözümlenmesi gerekli bir problem olarak durmaktadır. *Ma'dûlun 'anh*n problem oluşunun 'udûlün asıl çıkış noktasındaki belirsizlikten kaynaklandığı düşünülmektedir.

'Udûl olgusunu ifade ederken kullanılan kavramların hepsinin, *bir merkezden çıkış ve ayrılış; bir yönden bir yöne sapış ve meyletme; bir yerden uzaklaşma; bir şeyi bir şeyle değiştirme* gibi anlamları çağrıştırdığına işaret edilmişti. Bu durum 'udûlün belirli bir asla dayanması gerektiği düşüncesini doğurur. Böylece 'udûl olgusunu belirlemede aşıl hususu bir problem olarak belirir. Burada çözümlenmeyi bekleyen, 'Udûlü belirleme hususunda aşıl nedir? ve Üslûbu belirleme hususunda aşıl nedir? sorularına verilecek cevaplar benzerlik arz edecektir. Bunun ise 'udûl olgusunun, üslûbun en temel ve en belirgin özelliklerinden birisi olduğundan kaynaklandığını ifade etmek mümkündür.

Üslûbu belirlerken neyin aşıl olacağı tartışmalı konular arasındadır. Dolayısıyla üslûp bilimcilerin söylemlerini şekillendiren ana kesişim noktalarından birinin *aşıl* meselesi olduğu ifade edilebilir. Bu konuda kesin bir teori ortaya konulmamış olmakla beraber, üslûbu ve 'udûlü belirlerken neyin asıl kabul edileceğine dair bazı görüşler belirtilmiştir. Asıl meselesiyle ilgili olarak aktarılan görüşleri kategorize etmek meseleye

açıklık kazandıracaktır. Bu bağlamda el-Meseddî üslûbu belirlemedeki aşıl meselesiyle ilgili olarak aşağıdaki görüşleri aktarır:²⁸¹

	Edebiyatçı	Asıl- Orijinal Hali	Arapça Karşılığı
1	Fontanier	L'usage ordinaire	الاستعمال الدارج (sıradan/yaygın kullanım)
2	Fontanier	L'usage habituel	الاستعمال المألوف (alışılmış kullanım)
3	Fontanier	L'expression simple	التعبير البسيط (basit anlatım)
4	Fontanier	L'expression commune	التعبير الشائع (ortak anlatım)
5	Bally	Le parler individuel	الكلام الفردي (bireysel kullanım)
6	Marouzeau	L'état neutre	الوضع الحيادي (objektif durum)
7	Marouzeau	Le degré zéro	الدرجة الصفر (sıfır derecesi)
8	Spitzer	La norme g'énérale	النمط العام (yaygın/genel tarz)
9	Spitzer	L'usage normal	الاستعمال العادي (normal kullanım)
10	Wellek et Warren	L'usage courant	الاستعمال السائر (güncel kullanım)
11	Starobinski	L'usage moyen	الاستعمال المتوسط (ortalama kullanım)
12	Todorov	Les normes du langage	السنن اللغوية (dilin standartları)
13	Le groupe “mu”	Le discours naif	الخطاب الساذج (naif konuşma/ zorlama ve yapmacıksız)
14	Le groupe “mu”	La parole innocente	العبارة البريئة (masum bir kelime)
15	Riffaterre	La norme	النمط (norm/ kural)
16	Delas	L'usage-norme	الاستعمال النمط (standart kullanım)

Tablo 1.4. Üslûp ve ‘udûlün belirlenmesi hususunda öne sürülen asıllar.

Yukarıdaki tablodan hareketle, üslûp bilimcilerin ‘udûlü ortaya çıkaracak kesin bir ölçüt üzerinde ittifak etmedikleri ifade edilebilir. Dolayısıyla, ‘udûlü belirleme hususunda bir çok ölçüt bulunduğu açıktır.

3.4.1. ‘Udûl Olgusunda “Asıl” Belirleme Ölçütleri

‘Udûlün kendi yapısındaki aşıl olgusuyla, ‘udûlün aşılını ortaya çıkaracak üslûpsal aşıl olgusu birbirinden farklıdır. Zira ‘udûldeki asıl, onun yapısal bir unsuru olan *ma‘dûlun ‘anh*’dır. Burada kastedilen anlamıyla üslûpla ilgili aşıl ise *ma‘dûlun ‘anh*’ın ‘keşfedilmesini sağlayan olgu ve ölçütlerdir. Bunlar söz ve muhâtapla alakalı olup

²⁸¹ el-Meseddî, *el-Uslûbiyye*, ss. 98-100.

‘udûlü tespit etmeye yarayan hususlardır. ‘Üslûbu ve ‘udûlleri tayin etme hususunda faydalı olabilecek unsurları aşağıdaki şekilde açıklamak mümkündür.

3.4.1.1. *Semâ‘*

Arap dili âlimleri kural koyarken semâ‘, kıyâs, icmâ‘ ve içtihâd olmak üzere dört asıl üzerinden hareket etmişlerdir. Bunlardan semâ‘ (dili güvenilir kaynaktan işitme) olgusunu dil ve üslûbun kendisine kıyas edilebileceği asıllar arasında zikretmek mümkündür. Semâ‘ kavramı; dilin faşih Araplardan alınması şeklinde açıklanabilir. Buna göre faşih Araplardan işitilen sözler kıyâsî olup olmadığına bakılmaksızın semâ‘î diye adlandırılır.²⁸²

Feşâhat asrının sınırları şehir ve köylere göre farklılık arz eder. Dolayısıyla şiirleriyle istişhâd edilecek şâirler için, şehirlerde hicrî ikinci asrın ortasına kadarki, köylerde (bâdiyede yaşayan bedevî Araplar) ise hicrî dördüncü asrın sonuna kadarki dönemin esas alındığına işaret edilmişti. Bu zaman diliminde yaşamış Arapların kullandıkları dil üzerine kıyâs yapılabilir.²⁸³ Arap dilinin kuralları oluşturulurken Arapça zaman ve mekân hususiyetlerine bağlı olarak sınırlandırılmıştır. Bunda Kureyş kabilesine mekânsal uzaklığın dildeki feşâhati bozacağı kanısı ve hicrî ikinci asırdan sonraki Arap dili materyallerinin muvelled sayılıp asıl kabul edilmemesi temayülü etkili olmuştur.²⁸⁴

‘Udûl, Arapçayı faşih Arapların kullanımından farklı bir şekilde kullanmayı içerdiği gibi mutekellim ya da yazarın yaşadığı dönemdeki Arapça kullanımını da kapsar. Semâ‘ ölçütünün bu ikinci kullanım özelliğini ileride zikredilecek olan günlük dil ölçütü içerisinde mülâhaza etmek de mümkündür. Bununla beraber semâ‘ ölçütünün bu iki mertebesi dil değişimi olgusunun belirlenmesinde asıl olarak kullanılabilir.

²⁸² et-Tenûhî ve el-Esmer, *el-Mu‘cemu’l-Mufaşşal fî ‘Ulûmi’l-Luğa*, I, 338.

²⁸³ Ayrıntılı bilgi için bkz. et-Tenûhî ve el-Esmer, *el-Mu‘cemu’l-Mufaşşal fî ‘Ulûmi’l-Luğa*, I, 338; ‘Ulvân, *el-İ‘râb ‘an Kıvâ‘idi’l-İ‘râb: Dirâse fî’l-Kitâb ve Şurûhih*, s. 95.

²⁸⁴ Gündüz, *Arap Düşüncesinin Büyübozumu*, s. 101.

3.4.1.2. Kıyâs

Kıyâsın Arap dili âlimlerinin kural koyarken dikkate aldıkları semâ', kıyâs, icmâ' ve içtihad şeklindeki dört unsurdan birisi olduğuna işaret edilmişti. Şimdi Arap dili âlimlerinin kıyâs kavramıyla ilgili yaptıkları açıklamalardan bazıları şöylece incelenebilir.

Kıyâs, bir kelimeyi benzer (başka) bir kelime ile aynı kabul etmektir.²⁸⁵ Yine kıyâs, ortak bir sebepten dolayı aşlın hükmünü fer'e vermek şeklinde açıklanmaktadır. Bununla beraber Ebu'l-Berekât el-Enbârî (ö. 577/1181)²⁸⁶ her kıyâsın temel esaslarının *aşıl*, *fer*, *illet* ve *hüküm* olduğuna işaret eder.²⁸⁷

Kıyâs, müteahhir Arapların sözlerini mütekaddim Arapların sözlerine kıyâs etmektir. Bunun şartı ise (hükmün) *meķîsun* 'aleyhe nisbeten şâz olmayıp, o konudaki kâideye uygun olması ve uygulanacak hükmün Arap kelimasında sabit olmasıdır. Mesela, nakil yoluyla *فَعْل* vezninin muzârisinin *يَفْعُل* şeklinde geldiği bilinmektedir. Buna göre *حَسُنَ* fiilinin muzârisinin *يَحْسُنُ* şeklinde geleceğine hükmedilmesi bu durum muvâcehesinde değerlendirilebilir.²⁸⁸

Kıyâs ölçütünü, 'udûlleri belirlerken esas alınacak asıllardan birisi kabul etmek mümkün müdür? Kur'an'daki 'udûller değerlendirmeye tabi tutulacağına göre, Kur'an'a meķîsun 'aleyh olacak bir söz tespit edilmesi lazımdır. Bu durumda Kur'an'daki 'udûlleri belirlerken kıyâs ölçütünü kullanmanın sağlıklı sonuçlar vermeyeceği ifade edilebilir.

3.4.1.3. Siyâk (bağlam)

Siyâk (bağlam/context), bir dil birimini çevreleyen, ondan önce veya sonra gelen, birçok durumda söz konusu birimi etkileyen, onun anlamını, değerini belirleyen birim veya birimler bütünü, kontekst şeklinde açıklanır.²⁸⁹ Bir dil biriminin bitişiğinde

²⁸⁵ Muhammed Hasen Abdulaziz, *el-Kıyâs fi'l-Luğati'l-'Arabîyye*, Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, Mısır, 1995, s. 202.

²⁸⁶ Bkz. Mecdüddin Muhammed b. Yâkub el-Firûzâbâdî, *el-Bulğa fi Terâcimi Eimmeti'n-Nahvi ve'l-Luğa*, tah. Muhammed el-Mısrî, Dâru Sa'didîn li't-Tibâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî, Dımeşk, 2000, s. 183.

²⁸⁷ Ebu'l-Berekât Kemalüddin Abdurrahman b. Muhammed b. Abdullah b. Ebî Sa'id el-Enbârî (İbnu'l-Enbârî), *Luma'u'l-Edille (fi Uşûli'n-Nahv)*, tah. Sa'id el-Efğânî, Matba'atu'l-Câmiati's-Sûriyye, Dımeşk, 1957, s. 93.

²⁸⁸ et-Tenûhî ve el-Esmer, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal fi 'Ulûmi'l-Luğa*, I, ss. 473-474.

²⁸⁹ TDK, *Türkçe Sözlük*, "Bağlam", s. 230.

ya da çevresinde bulunan ve onu anlam, işlev ve yapı bakımından etkileyen şeylerdir. Sesbilimde, ses öğelerini çevreleyen, birçok durumda bu öğelerin değerini belirleyen çevre şeklinde de açıklanmıştır.²⁹⁰ Bağıntılı birimlerin toplamına da bağlam denilmektedir. Evrendeki tüm canlı ve cansız varlıklar evrenin bir parçasıdır. Bir varlık veya olay, kendisini kuşatan başka varlık ve olaylarla beraber bir bağlam oluşturur. Fizik dünyanın bu yapısı, insanın bütünüyle toplumsal uzlaşılarla dayalı saymacalardan oluşan dil birimlerine de yansımış gibidir. Dil kullanımında bir metnin bağlamını, gönderici ve alıcısının da içinde bulunduğu bütün şartlar ve çevresi oluşturur. Mesele dil kullanımı düzeyinde ele alınacak olursa, sözcükler ve cümleler anlamlarını ancak bulundukları çevreden, başka bir ifadeyle bağlamdan alırlar. Buna göre ses birimleri, biçim birimleri düzleminde; biçim birimleri sözdizimi (söz öbeği veya cümle) düzleminde; cümleler de metin ve bağlam düzlemlerinde gerçekleşir ve değer kazanırlar. Ses için söz değiştirmek, söz için çevre değiştirmek veya cümle için bağlam değiştirmek, anlam değiştirmek manasına gelir. Kısaca belirtmek gerekirse bağıntılı birimlerin toplamına bağlam denir.²⁹¹ Bağlam mefhûmuna “sözün akışı”²⁹² nitelemesiyle de işaret edilmiştir.

Yine bir dil kullanımının taşıdığı özelliklerin toplamı, bağlam olarak değerlendirilmektedir. Söz, söz öbeği, cümle veya metnin taşıdığı bütün özellikler, onun bağlamıdır, çevresidir. Bir *söz ya da söz öbeğinin bağlamı, içinde kullanıldığı cümle; bir cümle-nin bağlamı, içinde geçtiği metin; bir metnin bağlamı, metnin ortaya çıktığı bütün bireysel ve toplumsal koşullarıdır*. Kısacası, bir dil biriminin bağlamı, onun çevresidir, başka bir ifadeyle içerisinde kullanıldığı birimdir. Mesela: *baş* sözcüğü, *‘Dün başım çok ağrıyordu.’* cümlesinde ‘insan başı’ anlamına geldiği halde, *havuz başı, ocak başı, mangal başı* sözlerinde ‘bir şeyin en önemli parçası, yakını, çevresi’; *baş çekmek* deyiminde ‘bir işe ön ayak olmak, öncülük etmek’; ‘Her işin başı sağlıktır.’ cümlesinde ‘ana, esas, temel’ anlamına gelmektedir.²⁹³

*Sözcüklerin anlamını, kullanıldıkları cümle belirlerken, metnin anlamını kullandığı bağlam belirler.*²⁹⁴ Bu haliyle bağlam, her hangi bir olgunun, içinde ortaya çıktığı,

²⁹⁰ Buna *dil içi bağlam* da denir. Bkz. İmer, *Dilbilim Sözlüğü*, s. 41.

²⁹¹ Karaağaç, *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*, ss. 174-175.

²⁹² Muhammed Vehbi Dereli, *Tefsirde Yanılgı Sebepleri ve Bunlardan Korunma Yolları*, Fecir Yayınları, Ankara, 2009, s. 94.

²⁹³ Karaağaç, *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*, s. 175.

²⁹⁴ İmer, *Dilbilim Sözlüğü*, s. 41.

olaylar, durumlar, ilişkiler örgüsünü ifade eder.²⁹⁵ Mesela, Londra dil okuluna göre kelimelerin kullanıldıkları siyâkın dışında manaları yoktur. Kelimelere anlam veren kullanıldıkları bağlamdır. Burada kelimeye yakın yapılar önem arz etmektedir. *Kelime dağılımı* (Linguistic distribution) bu hususta ele alınabilir.²⁹⁶

Tanımı ve teorik temelleri yukarıda zikredilen çerçeveye yakın ifadelerle belirlenmeye çalışılan bağlam kavramı genel olarak iki kısımda incelenmiştir.

Dil İçi Bağlam (Dilsel Bağlam): Metnin yapısı, metni oluşturan alt metinler ve özellikleri, yüzey yapıda yer alan ve aralarında dilbilgisel bir bağdaşıklık bulduğu bağlam dil içi bağlamdır. Bu bağlam dil içi birimlerin kullanımıyla oluşturulur.²⁹⁷ Bu açıklamalardan hareketle dil içi bağlamın doğrudan metinle ilgili olduğu belirtilebilir.

Dil Dışı Bağlam (Dilsel Olmayan Bağlam): Cümlelerin bağdaşıklık durumuna, konuşucu ve dinleyicinin dil dışı toplumsal, kültürel, ruhsal nitelikli deneyim ve bilgilerine ilişkin verilerin tümü ve aralarında mantıksal tutarlılığın bulunduğu bağlam, dil dışı bağlamdır.²⁹⁸ Buna *durum bağlamı* (*context of situation*) da denilmiştir. Örnek: Zaman, yer, konuşan kişinin durumu, cinsiyeti gibi dil birimlerini etkileyen dil dışı etmenlerin tümü.²⁹⁹ Buradan açıkça anlaşılabacağı üzere dil dışı bağlam, metnin dışında gerçekleşmektedir. Öyleyse metnin içindeki kelime ve cümlelerin birbiriyle münasebetinin belirlenmesinde etkili olmayacağı açıktır.

Dil içi ve dil dışı bağlam bir bütünlük oluşturur. Dil içi bağlam, sözlüğe veya sözdizime ilişkin bağdaşıklık eksenli olup dil dışı bağlam ise, zaman, kişi, konu, durum vb. bakımlardan mantıksal tutarlılık eksenlidir.³⁰⁰ İlki metnin içiyle diğeri de o metnin çevresindeki durumlarla ilgilidir.

²⁹⁵ Karaağaç, *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*, s. 175.

²⁹⁶ Ahmed Muhtâr Ömer, *‘İlmü’d-Delâle*, ‘Âlemü’l-Kutub, Kahire, 1998, ss. 68-69.

²⁹⁷ Bkz. İmer, *Dilbilim Sözlüğü*, s. 41; Karaağaç, *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*, s. 175; Ayrıntılı bilgi için Bkz. Frank Robert Palmer, *Semantik: Yeni Bir Anlambilim Projesi*, çev. Ramazan Ertürk, Kitâbiyât, Ankara, 2001, ss. 111-122.

²⁹⁸ Karaağaç, *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*, s. 175.

²⁹⁹ Bkz. İmer, *Dilbilim Sözlüğü*, s. 41; Karaağaç, *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*, s. 175; Ayrıntılı bilgi için Bkz. Palmer, *Semantik*, ss. 59-74.

³⁰⁰ Karaağaç, *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*, s. 175.

Metin içi asıl ölçülerinin en kuvvetlilerinden biri bağlamdır. Çünkü ‘udûllerin çoğunu siyâk ölçütüyle belirlemek mümkündür. Burada bağlamın, ‘udûlün tespiti hususunda hem okuyucuyu hem de metni yakından ilgilendirdiği belirtilebilir.

Muâsır dil araştırmalarında bağlam, metin içi ya da dışı tüm dil kullanımlarını kapsayan bir içerik kazanmıştır. Bundan dolayı genel olarak iç ve dış bağlam olmak üzere iki kısımda incelenir. Bu kısımlardan iç bağlama “dilsel bağlam” da denir.³⁰¹ Dilsel bağlamda, ibare veya cümlelerdeki kelimeler, kendilerinden önce geçen ya da kendilerinden sonra gelecek olan kelimelere göre anlam kazanırlar. Buradaki alâka terkib düzeyinde düşünüldüğünde ses, sarf, nahiv, delâlet gibi durumlarda ortaya çıkabilir. Dilsel bağlam, söz konusu bağlamsal ilişkiden (syntagmatic relation) dolayı bazı gramer olgularında kendini gösterebilir. Cümledeki takdîm-te’hîr, hâzif, zâidlik gibi durumların kontrolünde faydalı olur. Yine, fiil-fâil, mubtedâ-haber ve şıfat-mevşûf gibi unsurlar arasındaki uyum ve uyumsuzluğu (muvâfaqât ve muhâlefet) ortaya çıkarmada faydalıdır. Ayrıca bazı i’râb ve mebnîlik olgularının incelenmesinde belirleyici bir etkidir.³⁰²

Özellikle belirtmelidir ki, bağlamın (siyâk) lafızlarının anlamının yönlendirilmesinde rolü vardır.³⁰³ Kur’ân âyetleri bütünlük arz ederler ve birbiriyle bağlantılıdır. Dolayısıyla Kur’ân yorumunun bağlama –konunun gelişine- aykırı olmaması gereklidir. Kur’ân tefsirinde düşülen yanlışların büyük bir oranı Kur’ân’ı bütünlük içinde ele almak demek olan siyâk-sibâk ilmine riâyetsizlikten kaynaklanır.³⁰⁴ Öğrenmeyi kolaylaştıran bağlam³⁰⁵, Kur’ân’ın hem anlamsal hem de üslûpsal tahlilinde önemlidir.

Bu araştırmada öncelikle Kur’ân ‘udûllerinin sağlıklı bir şekilde belirlenmesi hedeflendiği için, söz konusu bağlam türlerinden en çok dil içi bağlamların faydalı olacağı düşünülmektedir. Bu bağlam türünden özellikle sarf ‘udûllerinin belirlenmesi aşamasında ve gerekli görüldüğü yerlerde nahiv ‘udûllerinin tespitinde faydalanılacaktır.

³⁰¹ Cumân b. Abdulkerîm, *İşkâlâtü’n-Naşs: el-Mudâhale Enmûzecen* (Dirâse Lisâniyye Naşsiyye), en-Nâdi el-Edebî ve el-Merkezu’s-Şekâfi, Riyad-Beyrut, 2009, ss. 400-401.

³⁰² Abdulkerîm, *İşkâlâtü’n-Naşs*, ss. 400-401.

³⁰³ Şâhib Ebû Cenâh, *Dirâsât fî Nazariyyeti’n-Nahvi’l-‘Arabî ve Tatbikâtihâ*, Dâru’l-Fıkr li’t-Tibâ’a ve’n-Neşr ve’t-Tevzi’, Ammân, 1998, s. 220.

³⁰⁴ Dereli, *Tefsirde Yanılgı Sebepleri ve Bunlardan Korunma Yolları*, s. 94.

³⁰⁵ Muhiddin Okumuşlar, *Yapılandırmacı Yaklaşım ve Din Eğitimi*, Yediveren, Konya, 2014, ss. 110-111.

Sonuç olarak, araştırmada tespit edilmeye çalışılan ‘udûller nazara alındığında bu araştırmanın tabiatına en uygun bağlam türünün *ayet içi bağlam* olduğu açığa çıkmaktadır. Öte yandan Kur’ân’ın *genel bağlam*ında da çok sayıda ‘udûl meydana gelmektedir. Genel bağlamdan anlaşılan ‘udûller önceden beyan edildiği üzere bu araştırmada incelenmeyeceği için *genel bağlam* ölçütünü işletmenin pratik olarak pek faydası olmayacağı ifade edilebilir.

3.4.1.4. *Dilin Yerleşik Gramer Kuralları*

Her dilin yerleşik bazı gramer kuralları vardır. Doğal dillerde gramer kuralları, dilde önceden bulunan yaygın bir kullanımın belli esaslara göre kurallaştırılması neticesinde oluşur. Başka bir ifadeyle doğal dillerde gramer kurallarının dilin pratik kullanımına dayanılarak belirlendiği ifade edilebilir. Dildeki yerleşik gramer kurallarının dışına çıkılması neticesinde ‘udûller oluşabilir.

Kur’ân’daki nahiv ‘udûllerinin belirlenmesi ve tahlilinde bu ölçüt asıl olarak kullanılmıştır.

3.4.1.5. *Günlük Dil*

Günlük dil (ölçünlü dil/colloquial speech), bir dilsel toplulukta günlük iletişimde yaygın olarak, tanıdık, içtenlikli, resmiyet dışı bir bağlamda gündelik iletişim gereksinimlerini anlatmada kullanılan dil ya da konuşma biçimini ifade eder. Ölçünlü dil konuşucularının iletişim amaçlı konuşmalarında kendiliğinden ortaya çıkar. Meselâ: “*Bir doktora gitmenizi tavsiye ederim*” cümlesi yerine “*Bir doktora gitseniz.*” şeklinde bir cümlenin kullanılması gibi.³⁰⁶ Bu durum günlük hayatta her yaştan, her meslekten, her topluluk ve her çevreden insanların ortaklığını ifade eden, ortak iletişimi sağlayan dil şeklinde ifade edilebilir.³⁰⁷ Arapçada sıkça zikredilen *luğatu’t-tehâtab* (konuşma dili) tabiri bu konuyla yakından alakalı görünmektedir.

Bu bağlamda, yeni belâgatçilere göre, ‘udûlü belirleme hususunda *ailedeki günlük dili* ya da *sokak adamının dilini* bir başlangıç noktası kabul etmenin yerinde olmadığı

³⁰⁶ İmer, *Dilbilim Sözlüğü*, s. 145.

³⁰⁷ Karaağaç, *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*, s. 449.

ğına işaret edilmektedir. Çünkü şiir dilinin, teorik bir iletişim diliyle karşılaştırılması gerekir. Zira şiir dilinin, tercüme edilememesi, özetlenememesi, muadilinin olmaması gibi ayrıcalıklı tarafları olduğu belirtilmektedir.³⁰⁸ Yukarıdaki açıklamalara göre, söz konusu ölçütün objektif bir ölçüt vermeyeceğinden hareketle, yazılı bir metnin incelenmesinde sağlıklı ve tartışmasız sonuçlar sağlamayacağı açıktır. Bu nedenle Kur’ân’daki ‘udûllerin belirlenmesinde esas alınması uygun görünmemektedir.

3.4.1.6. *Ma’dûl İsmi Nakledildiği Aşıl*

Arap dilinde mâ’dûl ismin varlığına dâir bazı tartışmaların olduğuna işaret edilmişti.³⁰⁹ Bu tartışmalar bazı problemleri beraberinde getirmektedir.

Ma’dûl isim probleminin götürdüğü “aşıl” fikri, ‘udûllerin belirlenmesinde bir aşıl ölçütü olabilir. Ancak bu sadece nahiv ilminin ğayr-i munşariflik meseleleriyle sınırlı tutulamaz.

Asıldan çıkışın sarf ‘udûlleri, teşbîh ve isti’ârede kalıcı bir anlam ifade etmediği açıktır. Öte yandan ğayr-i munşariflikteki ‘adl meselesinde isim ya da sıfatın artık söz konusu son şeklini muhafaza etme ve öylece kullanılma hususunda bir çeşit süreklilik kazandığı ifade edilebilir.

3.4.1.7. *Hakîkat*

Belâgat mefhûmunu belirlemeye çalışan Arap dili âlimleri, sözün belâgatli sayılabilmesi için nereden nereye intikâl etmesi gerektiği hususunda bazı tartışmalar yapar. Bu durum sözün sanatsal düzeye intikal etmeden önce bulunması gerektiği bir “aşıl” ve “aşıl düzey” fikrine götürerek belâğî söylemde bir aşıl ve fer‘ bulunması gerektiğini destekler.

Kelimenin kendi delâlet ettiği şeyi açıkça göstermesi anlamına gelen hakîkat³¹⁰ lüğavî, örfî, şer‘î ve aklî olmak üzere dör kısımdır.³¹¹ Burada asıl ölçütü olarak kabul edilen lüğavî hakîkattir.

³⁰⁸ Faḍl, *Belâğatu’l-Hitâb*, s. 57.

³⁰⁹ eş-Şâtîbî, *el-İfâdât ve’l-İnşâât*, ss. 116-117.

*Mecâzın aslı haqîkâtir.*³¹² Ancak, Abdulkâhir el-Cürcânî, lüğavi mecâz bulunan ifadelerden farklı olarak, aklî mecâz türü ifadelerin hepsinin kendisine nakledilebileceği bir hakikatinin bulunmasının zorunlu olmadığını kanaatini taşıdığına ve Fahreddîn er-Râzî'nin de Abdulkâhir el-Cürcânî'nin bu görüşe itiraz ettiğine işaret edilmektedir.³¹³

Mecâzı belirleyebilmek için onun bir aslının olması gerektiği şeklinde belirginleşen tartışma günümüzde de etkisini devam ettirmektedir.³¹⁴ Bununla beraber özellikle mecâz-i 'aklîdeki asıl, "haqîkat" olgusu şeklinde belirginleşir. Zira haqîkat, fiili sahibine isnâd etmektir. Aşıl olgusuna göre, fiilin sahibinden başkasına isnâd edilmesi asıldan bir 'udûl mahiyetindedir. Ayrıca aynı durumun mecâz-i 'aklînin tüm alakaları için geçerli olduğunu belirtmek mümkündür.³¹⁵

Muhammed Abdulmuṭṭalib mecâzın felsefesinden bahsederken haqîkatle mecâz arasındaki ayrımı şu şekilde beyan eder: "*Sözün konulduğu manada kullanılması haqîkat denir. Bunun aksi –sözün konulduğu manada kullanılmaması- ise mecâz-dır.*"³¹⁶ Abdulmuṭṭalib'in bu sözleri mecâzın aslının haqîkat olduğuna işaret eder.

Önceden işaret edildiği gibi mecâz olgusu bir şeyi bir şeye nakletmek, bir şeyi bir şeyle değiştirmek (istibdâl) veya bir şeyi bir şeye ödünç almak şeklinde gerçekleşir. Bu şekillerin her birinde asıldan fer'e doğru bir nakil söz konusudur. Bununla beraber aslın fer'e dönüştüğü anlamına gelmez.³¹⁷ Başka bir ifadeyle asıl asıl olmaya fer' de fer' olmaya devam eder. 'Udûl meselesinde durum böyle değildir. 'Udûl gerçekleştikten sonra söz artık asla bağlı kalmaksızın ma'dûlun ileyh üzerinden anlaşılmayı sürdürür.

³¹⁰ es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, s. 358.

³¹¹ Felâh Hasen Kâtî', *et-Tekvînât en-Nahviyye li'l-Mecâz el-Mursel fi'l-Kur'ân el-Kerîm*, Dâru'l-Kutubi'l-'Ilmiyye, Beyrut, 2008, s. 31.

³¹² Ruknuddîn Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Cürcânî, *el-İşârât ve't-Tenbîhât fî 'Ilmi'l-Belâğa*, nşr. İbrahim Şemsuddîn, Dâru'l-Kutubi'l-'Ilmiyye, Beyrut, 2011, s. 161; Kâtî', *et-Tekvînât en-Nahviyye*, s. 31.

³¹³ Sedat, Şensoy, "Belâgat Geleneğinde Aklî Mecaz Tartışmaları", *İslam Araştırmaları Dergisi*, Sayı 8, İstanbul, 2002 (ss. 1-37), ss. 22-23.

³¹⁴ Bkz. Racâ İyd, *Felsefetu'l-Belâğa beyne't-Tikâniyye ve't-Tetavvür*, Munşeeu'l-Me'ârif, İskenderiyye, ts., s. 349.

³¹⁵ et-Turkî, "el-'Udûl fi'l-Binyeti't-Terkibiyye", *Mecelletu Câmi'ati Ummi'l-Ḳurâ*, XIX, sayı: 40, ss. 560-561.

³¹⁶ Abdulmuṭṭalib, *el-Belâğa ve'l-Uslûbiyye*, s. 66.

³¹⁷ İyd, *Felsefetu'l-Belâğa*, ss. 318-319.

3.4.1.8. Teşbîh

Teşbîh, iki şeyin birbirine ortaklığını bildiren mecâz olgusunun³¹⁸ bir türü³¹⁹ sayılan isti'ârenin aşlı kabul edilir. Zirâ isti'âre iki tarafından birisi hazf olmuş teşbih olarak kabul edilir. Bu durum isti'âredeki aslın teşbih olduğu düşüncesine götürür.³²⁰

İsti'ârenin bulunduğu her yerde bir nakil bulunur. Zira isti'âre bir hususun bir şeyden başka bir şeye istibdâl ve nakli şeklinde kurulur. Burada bir özelliğin bir yerden başka bir yere nakli, bir özelliğin bir şeyden başka bir şeye dönüşmesi veya bir anlamın başka bir şey için ödünç alınması vardır. Ancak *muste'âr* ve *muste'ârun leh* arasında bir alâka bulunmalıdır. Bununla beraber isti'ârede naklin gerçekleştiği bir asıl bulunmalıdır.³²¹ Bu bağlamda, aslî anlamı kastetmeye engel olan bir kârineyle birlikte, benzerlik alakası nedeniyle aslî anlamının dışında kullanılan temsili isti'ârelerde de bütün müşebbeh ve müşebbeh bihlerin birden çok teşbihten alınmış bir tablo olması gerektiğine işaret edilmektedir.³²² Buna göre yine isti'ârenin aslının teşbih olduğu ifade edilebilir.

Kısaca belirtmelidir ki; teşbih isti'ârenin belirlenmesinde bir asıl ölçütü olarak önemini göstermektedir. Dolayısıyla bu ölçütün belâgat 'udûllerinin tespitinde faydalı olacağı düşünülmektedir.

3.4.1.9. Derin Yapı-Yüzeysel Yapı

Derin yapı-yüzeysel yapı ölçütü 'udûllerin belirlenmesi hususunda önerilen asıllardan biridir.³²³

Derin yapı ve yüzeysel yapı arasındaki farkı ortaya koyabilmek için şu iki cümleyi anlam bakımından kıyâslamak faydalı olacaktır:

“عِقَابُ الْمَذْنِبِ تَأْدِيبٌ” “Suçlunun cezalandırılması bir terbiyedir.” ve “عِقَابُ اللَّهِ تَطْهِيرٌ” “Allah’ın cezalandırması bir temizlemedir.” cümleleri, görünen yüzeysel yapıları bakımından,

³¹⁸ Ebubekir Mîr Rustum es-Şûrî, *el-Verdetu'n-Naqqâra fî'l-Mecâzi ve'l-İsti'âra (Hamsu Rasâil fî 'Ilmî'l-Beyân içerisinde)*, Mektebetu Seydâ, Diyarbakır, 2012, s. 38.

³¹⁹ ed-Dirşevî, *Risâletu's-Suûr*, s. 8.

³²⁰ İyd, *Felsefetu'l-Belâğa*, s. 317.

³²¹ İyd, *Felsefetu'l-Belâğa*, ss. 317-318.

³²² Muhammet Tasa, *Ahmed b. Şahin el-Kıbrısî ve Şiirleri*, Aybil Yayınları, Konya, 2014, s. 95.

³²³ Veys, *el-İnzîyâh min Manzûri'd-Dirâsât*, ss. 146-147.

mubtedâ, muḍâfun ileyhi ve haberden oluşmaktadır. Ancak cümlelerin derin yapısı incelendiğinde, عِقَابُ اللَّهِ تَطْهِيرٌ cümlesindeki اللَّهُ lafzının عِقَابُ kelimesinin fâili olduğu anlaşılmaktadır. Başka bir ifadeyle cümlede mubtedânın *muḍâfun ileyhi* konumundaki kelime işi yapandır. عِقَابُ الْمَذْنِبِ تُأْدِيهِ cümlesindeki mubtedânın *muḍâfun ileyhi* işi yapan değil işten etkilenen durumundadır.³²⁴ Böylece, üst yapıları bakımından aynı olsalar da her iki cümlelerin derin yapıları bakımından farklı oldukları anlaşılmaktadır. Zira, birinci cümledeki muḍâf ve muḍâfun ileyh arasındaki ilişkide masdarın fâiline izâfeti söz konusudur. İkinci cümlede ise masdar fâiline değil mef'ûlüne muḍâf olmuştur.

Derin yapı-yüzeysel yapı ölçütünün işletilebilmesi için dil yeterliliği gerekmektedir. Derin yapıdaki 'udûller (inziyâh) yüzeysel yapıdan uzaklıklarına göre değerlendirilirler.³²⁵ Bu ölçütün, bazı nahiv 'udûllerinin tespit ve tahlilinde faydalı olabileceğini ifade etmek mümkündür.

3.4.1.10. Yatay-Dikey Bağlantı

Bunun en önemli özelliği seçilip kullanılması imkan dahilinde olan şeye değil, bizzat seçimi yapılmış şeye dayanmasıdır.³²⁶ Yatay-dikey bağlantı ölçütünün, mutekellimin kültürel birikimine vurgu yaptığını ifade etmek mümkündür.

Yatay-dikey bağlantı ölçütünün, daha çok belâğat 'udûllerinin tahlilinde kullanılabilecek bir ölçüt olduğu ifade edilebilir. Dolayısıyla yatay-dikey bağlantı ölçütünün, Kur'ân'daki sarf ve nahiv 'udûllerini belirlemede uygun bir ölçüt olmadığı belirtilebilir.

3.4.1.11. Çoğul Okur

Çoğul okur ölçütü (el-kâri' el-'umde/archilecteur), okur (muḥâtab) merkezli bir yaklaşım ortaya koyar. Anlamı yakalayabilmek için değişik metinlerdeki benzer ve birbirini tamamlayan unsurları belirleyecek birikime sahip olmayı gerektirir. Söz konusu

³²⁴ Veys, *el-İnziyâh min Manzûri'd-Dirâsât*, s. 146.

³²⁵ Hânî Şabrî Âl Yûnis, "el-Kefâetu'l-Luğaviyye ve Ta'yînu'l-İnziyâh", *Mecelletu't-Terbiye ve'l-İlm (Journal of Education and Science)*, Mosul University, cilt: 14, sayı: 4, yıl: 2007 (ss. 145-175), s. 170

³²⁶ el-Meseddî, *el-Uslûbiyye*, s. 140.

okurun aynı zamanda metnin ardındaki anlamı da keşfedebilecek bir donanıma sahip olan ‘örtük okur’ (implied reader-ıser) yeteneğine sâhip olması gerekir.³²⁷

Burada üslûp araştırmacısına düşen, ‘udûlleri (inziyâh) belirlerken yukarıda belirtilen yeterliliğe sahip bir grup okuyucuyu esas almasıdır. Ancak, çoğul okur ölçütünü temel alan araştırmacı, buradan elde ettiği neticeleri sadece bir başlangıç noktası edinebilir, kesin netice olarak değerlendiremez. Zira söz konusu okuyucuların belirli bir yeterliliğe sahip olsalar da kavrayış, birikim ve zevk açısından farklı derecede olacakları göz ardı edilmemelidir.³²⁸

3.4.1.12. Edebî Zevk

Edebî zevk unsuru (zevk-i selîm), Araplara göre edebî tenkidin ölçütlerinden biri olup edebî ve sanatsal yapıtların arasını ayırmak için insandan kaynaklanan manevî bir histir. Güzelliği ve estetiği hissetme yeteneği şeklinde de açıklanabilen bu zevk edebî yapıtın değerinin belirlenmesini kolaylaştırır. Edebî zevk Araplar arasında çok eski dönemlerden beri bilinmektedir. Hatta Câhiliyye dönemindeki şiir yarışmalarındaki hakemlerin de bu unsurun farkında olduğu ve edebî tenkidin bir aracı olarak kullandıkları da ifade edilebilir. Batı edebiyatına girişi XVII. yy’da Yeni Klasiklerle olmuştur.³²⁹ Zevk unsuru, estetik değerler ve sanatsal eserler hakkında hüküm verirken göz ardı edilmemesi gereken bir özelliktir. Arap edebiyatında edebi tenkit alanında önemli yeri olan zevk, genel bir değerlendirme ölçütü olmanın yanı sıra esnek bir ölçüt olarak da kabul edilir.³³⁰ Buradan zevk unsurunun nisbî bir ölçüt olduğu anlaşılmaktadır.

Edebî zevk ancak mutâla’a, araştırma ve özel çalışma ile gelişir. Bir asırdan diğerine gelişim gösterir. Şahıslara has olabildiği gibi edebî hareketlere özel bir zevk de olabilir. Hatta belirli bir asırda insanlar arasında yaygın ve o asra özgü, genel ve hakim bir edebî zevk oluşabilir.³³¹ Zevk unsurunun sadece belâgatçilere has kılınması redde-

³²⁷ Veys, *el-İnziyâh min Manzûri’d-Dirâsât*, s. 140.

³²⁸ a.y.

³²⁹ Muhammed et-Tûncî, *el-Mu’cemu’l-Mufaşşal fi’l-Edeb*, “ez-Zevk”, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 1999, II, 466.

³³⁰ Veys, *el-İnziyâh min Manzûri’d-Dirâsât*, ss. 141-142.

³³¹ et-Tûncî, *el-Mu’cemu’l-Mufaşşal fi’l-Edeb*, II, 466.

dilmektedir.³³² Buraya kadar zikredilenlerden, edebî zevkin rastgele kazanılan bir meleke olmadığı anlaşılmıştır. Bir asırdaki edebî zevkin öncekilere oranla daha gelişmiş veya zayıf olması da mümkündür. Öte yandan zevk, Allah Te'âlâ tarafından velî kullarının kalbine atılan ve onların kitap vb. bir şeyden aktarmaksızın kendisiyle hak ve bâtil arasını ayırdıkları irfânî bir ışıık, olarak da tarif edilir.³³³

Bir metnin tezevvuku ile metnin bilinmesinin farklı şeyler olduğu da belirtilmektedir.³³⁴ Zira zevk unsuru, ilim ve sanat; genel ve cüzî hükümler; yorum ve değerlendirme arasında orta bir ölçüttür. Dolayısıyla edebiyat münekkitlelerinin ehemmiyet atfettikleri bu altı önemli unsurun arasını birleştirir. Edebî zevk, kişisel beğeni ve eğilimleri ifade etmez. Söz konusu zevk, edebî bir ürün hakkında hüküm verebilmek için uzmanlaşmış ve eğitilmiş bir zevk olmalıdır.³³⁵ Edebî zevk sezgi ve zanla bilinebilir, ancak ilhamla aynı şey değildir.³³⁶

Son tahlilde belirtilmelidir ki; buraya kadar zikredilenlerden, edebî zevkin rastgele kazanılan bir meleke olmadığı, kesbî olup çalışmak ve mütâlaa ile gelişeceği, ayrıca bir asırdaki edebî zevkin öncekinden daha gelişmiş olabileceği anlaşılmaktadır. Öte yandan edebî zevk ölçütü tamamen kişiye bağlıdır. Dolayısıyla 'udûlleri tespit etme hususunda ölçülebilir ve net sonuçlar doğurmayacağı ifade edilebilir.

3.4.1.13. Bilimsel Yazı Dili

Bilim dili (scientific language): Herhangi bir bilim dalında çalışanların kullandıkları, genel dilin bütün bireylerce kullanılan söz ve anlamlarından ayrı dil kullanımı, bilim dili olarak bilinir. Bilim dilinde sözler ve yapılar, bireysel olan anlamlandırmaya ve yo-

³³² Ahmed b. Yahya b. Muhammed b. Mes'ûd b. Ömer Hafid et-Teftâzânî, *Risâletu Mâ Ene Kûltu*, (*Rasâilu Mâ Ene Kûltu/Mâ Ene Kûltu Risâleleri* içerisinde) tah. Sedat Şensoy, Aybil Yayınları, Konya, 2013, (tahkikli metinler kısmı) s. 56.

³³³ el-Kâdî Abdu'n-Nebî b. er-Rasûl el-Ahmednekerî, *Dustûru'l-'Ulemâ ev Câmi'ul-'Ulûm fî İştîlâhâtî'l-Funûn*, Arapçaya çev. Hasan Hânî Fahs, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2000, II, 90. Mutasavvıfların ifade ettikleri zevk kesbî olmaktan çok vehbidir. Edebiyat hususunda gelişen edebî zevk ise kesbî olup ancak mütâla'a ve araştırma ile gelişir. Önceden işaret edildiği gibi, bir asırdan diğerine gelişim gösterir. Şahıslara has olabildiği gibi edebî hareketlere özel bir zevk de oluşabilir. Hatta belirli bir asırda insanlar arasında yaygın ve o asra özgü hakim bir edebî zevk oluşabilir. Bkz. et-Tûncî, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal fî'l-Edeb*, II, 466.

³³⁴ Jean Cohen, *Binyetu'l-Luğâtî's-Şi'riyye (Structure du Langage Poétique)*, çev. Muhammed el-Velî ve Muhammed el-'Umerî, ed-Dâru'l-Beydâ, 1986, s. 25.

³³⁵ Cohen, *Binyetu'l-Luğâtî's-Şi'riyye*, s. 25.

³³⁶ et-Tûncî, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal fî'l-Edeb*, I, 38.

ruma kapalı metinlerdir. Bu yüzden bilim dilinde “ben” yoktur, “biz” vardır. Bilim dilinde sözlerin öğretilmeli anlatımından kaçınılır. Bu dil, bilim dalının terim ve deyimlerine dayanır. Bu dilin sözlüğünün büyük bölümünü, terimler ve meslek argosunun sözleri oluşturur: Din dili, astronomi dili, hukuk dili, tıp dili, felsefe dili, trafik dili birer bilim dilidir.³³⁷ Görüldüğü gibi, bilim dili, günlük ortak dil kullanımından farklıdır. Bu dilin kullanılabilmesi için her bilimin kendine has şartları içerisinde özel bir eğitim almak gereklidir.

Bilimsel yazı dilini nesir türleri arasında zikretmek mümkündür. Nesir türleri arasında zikredilebilecek roman, hikaye, deneme, makale ve gazete dillerinin hepsi birbirinden farklıdır. Bu durumda nesir dilinin belirli bir standardı olmadığı açıktır. Bunlardan hangisinin temel ölçüt olarak alınacağı ise başka bir problemdir. Kaldı ki; söz konusu nesir türleri ‘udûlsüz bir anlatım özelliğine sahip değildir. ‘Udûller sanatsal incelemelere en az önem veren yazarda bile az çok bulunur. Ancak nesrin ‘udûlsüz ve ‘udûllü olmak üzere iki tarafının olduğunu söylemek mümkündür. Bu iki taraf arasında kalan metinler, nesirsellik ve şiirselliğin boyutları bakımından birbirinden farklıdır.³³⁸ Bilimsel yazı dili, net bir ölçüt olarak görünmemektedir.

Bilimsel yazı dili, edebî sanatlardan uzak bir dil olarak telakki edilse de sonuçta kendisini ilmî standartlara yükseltecek temel bazı ölçütleri taşımak zorundadır. Bu durum onu edebî dilden uzaklaştırdığı gibi, günlük dilden de uzaklaştırmaktadır. Ayrıca bilimsel yazı dili etrafında oluşmuş bazı genel kabuller olsa da araştırmacıların subjektif tasarruflarından halî değildir. Zira her devrin ilmî anlayışına göre şekillenen, aynı toplum ve hatta aynı kurum içerisinde bile farklı uygulamalara açık bir dilin standart kabul edilmesinin uygun olmadığı düşünülmektedir. Edebî zevk ölçütü hakkında zikredilen tenkitler, birçok açıdan burada da geçerlidir. Dolayısıyla bilimsel yazı dili ölçütünün Kur’ân’ı Kerim’deki ‘udûlleri belirleme hususunda yeterli bir ölçüt sağlamayacağını, zira Kur’ân indiğinde Arapçada oturmuş bir ilim dili olmadığını ifade edebiliriz. Dolayısıyla Kur’ân’daki ‘udûlleri belirlerken bu ölçütü kullanmak uygun değildir.

³³⁷ Karaağaç, *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*, s. 199.

³³⁸ Veys, *el-İnzîyâh min Manzûri’d-Dirâsât*, s. 135.

3.4.1.14. İletişim Teorisi

İletişim teorisi (nazariyyetu'l-i'lâm) üslûp bilimciler tarafından 1950'li yıllarda ortaya atılmıştır. Bu teoride belâgat ilminden alınarak kullanılan haşv (fazlalık/redundancy) kavramı, üslûp bilimcilere göre 'udûlü (inziyâh) belirleme hususunda yardımcı unsurlardandır. Bununla beraber, haşv kavramı belâgatten alındıktan sonra, kendisine yeni bir anlam yüklendiği ve söz konusu kavramın anlam içeriğinin yaygınlık şeklinde değişikliğe uğradığı vurgulanmaktadır.³³⁹ Söz konusu teoriye göre, beklenti oranı arttıkça, iletişim (i'lâm), mufâcee (hayret) ve dikkat oranı düşer. Buna göre mesajın ne olduğuna dair beklenti yüksekse, söz sıfıra yakın bir değer ifade eder. Bu bağlamda 'udûle (inziyâh) verilecek değer, meydana getirdiği hayal kırıklığı ve sürpriz oranına bağlıdır.³⁴⁰ Öte yandan haşv ölçütünün 'udûlü belirlerken aşıl kabul edilmesi, 'udûl kavramına zıt bir anlam vurgusuna sahip olması sebebiyle tutarlı görünmemektedir. Bununla beraber, haşv olgusunun 'udûlü belirlerken bir asıl değil de yardımcı bir unsur kabul edilebileceğine de işaret edilmektedir.³⁴¹

3.4.1.15. İstatistik

İstatistik (ihşâ) verilerin, 'udûlleri (inziyâh) tespit ederken aşıl olarak kullanılabilceği belirtilmektedir.³⁴² Burada bir yazarın, belirli konularda sıkça kullandığı anahtar kelimelerle, çağdaşı olan diğer yazarların aynı konuları anlatırken kullandığı kelimelerin istatistik olarak karşılaştırılması söz konusudur. Ayrıca istatistik metod, normal olmayan dilsel tekrarlamalar neticesinde meydana gelen 'udûlleri belirleme hususunda faydalı olsa da, tek başına kullanıldığında kuvvetli farklar oluşturmayacaktır.³⁴³

İstatistik metodun, 'udûlleri belirlemede genel bir ölçüt kabul edilmesi isabetli görünmemektedir. Bununla beraber, 'udûlün bizzat kendisini değil de derecesini belirleme hususunda faydalı olabileceği düşünülmektedir. Dereceyi belirleme meselesi de ancak 'udûlü belirledikten sonra düşünülecek bir konudur. Kelimelerin sıkça kullanıl-

³³⁹ Cohen, *Binyetu'l-Luğati's-Si'riyye*, s. 136.

³⁴⁰ Veys, *el-İnziyâh min Manzûri'd-Dirâsât*, ss. 143-144.

³⁴¹ Veys, *el-İnziyâh min Manzûri'd-Dirâsât*, ss. 144-145.

³⁴² Veys, *el-İnziyâh min Manzûri'd-Dirâsât*, ss. 147-148.

³⁴³ Bkz. Veys, *el-İnziyâh min Manzûri'd-Dirâsât*, ss. 147-148.

ması, belirli dönemlerde yaşayan şâir ve yazarların mensup oldukları edebî akımların belirlenmesinde faydalı olacaktır.³⁴⁴

Bu ölçüt, belirli bir dönemde sık kullanılan anahtar kelimeler, cümle yapıları ve tercihe şayan olan dilsel özellikler gibi unsurları belirleme açısından oldukça faydalı görünmektedir. Bununla beraber, üslûbu belirleme işi ise metne yönelik bir keyfiyet ortaya koymaktır; kemmiyet belirleme işi değildir. Bu metodun, üslûbu ve ‘udûlleri belirleme hususunda doğrudan bir katkı sağlamayacağı düşünülmektedir. Dolayısıyla istatistiği Kur’ân’daki sarf ve nahiv ‘udûllerinin belirlenmesinde temel bir ölçüt olarak kullanmak uygun görünmemektedir.

3.4.2. Değerlendirme ve Tercih

‘Udûlü kıyaslamak için üzerine ittifak edilmiş bir ölçüt ve uygun bir kaide bulunmadığı ifade edilmektedir.³⁴⁵ Bununla beraber ‘üslûbu ve ‘udûlleri tayin etme hususunda toplam on beş tane asıl belirlendiği ifade edilmişti. Söz konusu asıllardan semâ‘, kıyâs, çoğul okur, edebî zevk, bilimsel yazı dili, iletişim teorisi, istatistik, hâkikat ve mecâz şeklinde on bir tanesi bu araştırmanın tabiatına ve amacına uygun net belirlemeler yapmaya elverişli değildir. Dolayısıyla, asıllar incelenirken ayrı ayrı beyan edilen sebep ve gerekçelerden dolayı söz konusu on bir asıl araştırmada kullanılmamıştır. Zira ‘udûle temel olacak söz konusu kuralın tespiti hususunda öne sürülen görüşler, kendilerine yöneltilecek tenkitleri savuşturacak yeterlilikte görünmemektedir.

Burada “genel olarak herhangi bir kâideden ‘udûl” şeklinde yapılan üslûp taffiyle, bazı üslûpların derecelerini anlatmayı birbirinden ayırmak gerekir. Bu ikinci görev ilk anda, genellikle kuralla ilgili tarif yapmayı gerektirir. Çünkü her kültürlü kişi değişik üslûplardaki kuralları belirleyebilir. Fakat bunların hepsi meydana geldikleri zaman, mekan, dil, lehçe, belirli bir yazar, özel bir edebi tür, muayyen bir mezhep ve toplumsal bir durumla bağlantılıdır. Öte yandan bunların hepsi, zaman, mekan ve konum açısından, meydana geldikleri bağlamla sınırlıdır. Yine hepsi söz konusu kurala yönelik, ön-

³⁴⁴ Veys, *el-İnzîyâh min Manzûri’d-Dirâsât*, ss. 149-150.

³⁴⁵ el-Hindâvî, *el-İ‘câzu’s-Şarfi*, s. 147.

ceden belirlenmiş farazi bir sınırlandırmaya dayanır.³⁴⁶ Burada odak noktası, belli bir kural ve sınırlı bir metin arasındaki benzerlikler olup farklılıklar değildir. Burada edebiyat münekkidi, yeni metinle önceden bildiği metin arasındaki dilsel özellikleri ölçüp biçmeye başlar. Söz konusu yeni metne benzer yakın bağlamlarda zikredilen metinlerden elde ettiği tecrübesinden istifade eder. Başka bir ifadeyle, burada en kesin ve birinci dereceden belirleyici ölçüt bağlamdır.³⁴⁷

Buraya kadar zikredilenlerden anlaşılacağı üzere ‘udûlü belirleme hususunda tek bir aşıl her zaman yeterli olmayacaktır. Yukarıda zikredilen asıllar, nihâî bir ölçüt olarak değil, araştırmacıların ‘udûlleri belirleme hususunda faydalanacakları genel başlangıç ilkeleri olarak kabul edilmelidir. Bununla beraber söz konusu ölçütler, ‘udûlün belirli bir ölçüte bağlanamayacağı hususunda ısrarcı davranan araştırmacıların görüşlerini çürüten birer delil olarak da kabul edilebilir. Ancak yukarıda zikredilen bütün asılları tek bir metne uygulamak mümkün görünmemektedir. Zira metnin durumuna göre en uygun aşıl tercih edilmelidir. Bir ‘udûlü belirlerken tek bir aşıldan faydalanılabileceği gibi, aynı ‘udûlün belirlenmesinde birden fazla aşıldan faydalanmak da mümkündür. Edebî tenkit ekollerinin ortaya koyduğu bu değerlendirme ölçütlerinden, bir metnin ibdâ‘ (icat etme/mükemmellik) derecesine ulaşabilmesi için onun diğer metinlerden farklı bir üslûp ve tarz geliştirmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Asil ve soylu olan her metin alışılmış anlatım, metod ve üslûplarının dışına çıkarak okuyucusunu şaşırtan bir karaktere sahip olmalıdır.

Yapısal zıtlık fikrinden yola çıkılarak, ‘udûlü kıyas etmeye temel olacak kuralın tespiti noktasında en tutarlı ölçütün siyâk olacağı görüşü ortaya atılmıştır.³⁴⁸ Yukarıda zikredilenler içerisinde en tutarlı görüşün bu olduğu ifade edilebilir.

Sonuç olarak belirtilmelidir ki; bu araştırmanın amaç ve tabiatı açısından en önemli husus, öncelikle Kur’ân’daki sarf ve nahiv ‘udûllerinin belirlenmesidir. Belirlenen ‘udûllerin tasnifi ve tahlili ikinci sırada gelmektedir. Dolayısıyla yukarıda zikredilen ölçütlerden, bize en faydalı olacak olanlar, ‘udûlün tespitine doğrudan katkı sağlayacak ölçütlerdir. Bu noktadan hareketle, bağlam, dilin yerleşik gramer kuralları, standart dil

³⁴⁶ Faḍl, *‘Ilmu’l-Uslûb*, ss. 216-217.

³⁴⁷ Faḍl, *‘Ilmu’l-Uslûb*, s. 217.

³⁴⁸ el-Hindâvî, *el-İ‘câzu’s-Şarfî*, s. 147.

ve ma'dûl ismin nakledildiği aşıl ölçütleri hem sarf hem de nahiv 'udûllerinin belirlenmesinde faydalı görünmektedir. Bununla beraber, yüzeysel yapı ve derin yapı ölçütünün bazı nahiv 'udûllerinin tespiti ve tayininde faydalı olacağı düşünülmektedir. Yine, yatay ve dikey bağlantı ölçütünden hareketle bazı sarf 'udûllerini temellendirmek de mümkündür. Bu nedenle araştırmada 'udûllerin tespiti hususunda bu temel ölçütlerden faydalanılacaktır. Ancak, 'udûller belirlendikten sonra, tahlil ve değerlendirme aşamasında faydalı olacağı düşünülen diğer ölçütlerden de istifade edilecektir.

Tercih edilen bu altı ölçüt içinde araştırma açısından en faydalı olanların siyâk (bağlam) ve dilin yerleşik gramer kuralları olduğu ifade edilebilir.

4. 'Udûl Değerlendirme Ölçeği

'Udûllerin tespiti aşamasındaki bazı problemlere işaret edilmişti. 'Udûllerin değerlendirilmesi aşamasında da benzer sorunların meydana gelmesi muhtemeldir. Dolayısıyla, 'udûllerin sağlıklı bir şekilde değerlendirilmesi için her 'udûl tipinin aynı ölçeğe uygulanması gerekmektedir. Kur'an'da belirlenen 'udûllere sabit bir ölçek uygulanmasının mesele hakkındaki hüküm ve yorumları daha tutarlı hale getireceği ifade edilebilir.

Araştırmamızda tespit edilen 'udûller aşağıdaki dokuz husus ayrı ayrı açıklanarak değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

1. *'Udûlün çeşidi:* Âyette tespit edilen 'udûlün sarf, nahiv, belâgat, şavt ve delâlet çeşitlerinden hangisine tabi olduğunun beyan edilmesi.

2. *'Udûlün düzeyi:* Âyetteki 'udûlün harf, kelime, kural, i'râb, üslûp, cümle ve tamlama/terkip düzeylerinden hangisinde gerçekleştiğinin vurgulanması.

3. *Ma'dûlun 'anh:* 'Udûlün başlangıç noktasının, başka bir ifadeyle 'udûlün görünmeyen ve cümlede açıkça zikredilmeyen kısmının belirtilmesi.

4. *Ma'dûlun ileyh:* 'Udûlün varış noktasının, bir diğer ifadeyle 'udûlün görünen ve cümlede açıkça zikredilen kısmının belirtilmesi.

5. *'Udûlün yönü(tipi):* 'Udûlün üslûpsal görüntüsünün belirtilmesi. Başka bir ifadeyle isimden-fiile, fiilden-isime, nahiv kuralından-özel Kur'ân isti'mâline vb. yönlerden 'udûlün başlangıç ve bitiş noktalarının açıklanması.

6. *'Udûlû ortaya çıkaran etken (asıl):* Âyetteki 'udûlün tespitinde temel rol oynayan bağlam ve standart dil gibi asıl ölçütlerinin zikredilmesi.

7. *'Udûlün sebebi ve anlama etkisi:* Âyetteki 'udûlün anlama etki cihetinin açıklanması. Bununla beraber 'udûl olmadığı takdirde söz konusu anlam inceliklerinin varlığını sürdürüp sürdürmeyeceği hususunun vurgulanması.

8. *'Udûlün hükmü:* Bu tipte bir 'udûlün câiz olup olmadığı, Arap dilinin sözvarlığı içerisinde gerçekleşmiş olup olmadığı, şâz veya hata kabul edilmesinin isâbetli görünüp görünmediği gibi hususların belirtilmesi.

9. *Kur'ân'da bu tipteki 'udûl sayısı:* İncelenen 'udûl tipiyle ilgili olarak Kur'ân'da tespit edilen örneklerin sayısının beyanı. Burada sayı belirtilirken aynı lafız üzerinde gerçekleşen diğer 'udûllere ek olarak, farklı lafızlar üzerinde ancak aynı tipte gerçekleşen başka 'udûller de dikkate alınacaktır.

Bu bölümde ele alınan konular bağlamında 'udûl olgusunu şu şekilde değerlendirmek mümkündür.

'Udûlün tarihi gelişimi ve kavramlaşma süreci incelenirken Arap edebiyatında 'udûl olgusunun erken dönemlerden beri sürekli ele alınan bir konu olduğu ortaya çıkmıştır. Söz konusu olguya işaret eden kavram ve ifadelerin sayısının yüzü aştığı tespit edilmiştir. Kısaca belirtmelidir ki, Arap edebiyatında 'udûl mefhûmu hususunda ilk dönemlerde bir kavram birlikteliği oluşmamıştır. Sonraki dönemlerde özellikle Abdulkâhir el-Curcânî, ez-Zemaşşerî, es-Sekkâkî, el-Îcî, et-Teftâzânî, es-Seyyid eş-Şerîf el-Curcânî, İbn Kemâlpâşa ve Âlûsî gibi âlimler tarafından 'udûl kavramı öne çıkarılarak belli ölçüde bir kavram birlikteliği sağlanmış olsa da son asırda batılı kavramlara doğru başlayan yöneliş söz konusu kavram birlikteliğini bozmuştur. Ancak güncel araştırmalarda 'udûl kavramına, yaygın kullanım özelliğini sürdüren *inziyâh* ve *inhırâf* kavramlarından daha çok rastlanmaktadır.

Muâsır Arap edebiyatında ‘udûl mefhûmunun kavramlaşmasında Batı edebiyatında kullanılan terimlerin etkisi açıkça ve ağırlıklı olarak hissedilir. ‘Udûl konusu üzerinde duran son dönem Arap dilcilerinin kaynak ve terimleri dikkate alındığında, daha çok Fransız edebiyatından etkilendikleri açığa çıkar. Bununla beraber, Alman, İngiliz ve Rus edebiyatının etkisi de açıkça belirir. Modern Batı edebiyat ve sanatının temel dayanaklarından birisi olması hasebiyle Yunan edebiyatının –özellikle de Aristoteles ve Horatius- etkisi hissedilir.

Muâsır Arap dilcilerinin terimleri dikkate alındığında daha çok Valery’nin *L’ecart* (inziyâh), Spitzer’in *La d’éviation* (inḥirâf) ve Leach’in *deviation* (inḥirâf) terimlerinin Arapça karşılıklarının tercih edildiği dikkat çeker. Öte yandan ‘udûl olgusu üzerinde en çok duran araştırmacılardan Jean Cohen’in kullandığı *Le viol* (intihâk) teriminin yaygınlık kazanmadığı görülür.

‘Udûl olgusuyla ilgili problemler irdelenirken evvela söz konusu kavram kargaşası giderilmeye çalışılarak kavramlar arasından ‘udûl tercih edilmiştir. Bu bağlamda ayrıca ‘udûl mefhûmuyla karışan bazı kavramlar incelenmiş ve farkları beyan edilmiştir.

Yine ‘udûl olgusunun belirlenmesi hususunda kendini gösteren *asıl* problemi bağlamında incelemeler yapılırken ‘udûlü belirleme aşamasında dayanak olarak faydalanılabilecek on beş tane asıl ölçütü tespit edilmiştir. Söz konusu ölçütlerin hepsi bu araştırmada kullanılmaya uygun görünmediğinden dolayı, uygun olanlar ayrıca belirtilmiştir.

Belirlenen sarf ve nahiv ‘udûllerinin değerlendirilmesi hususunda standart oluşturmak ve ortak bazı hususları açığa kavuşturmak için bir ‘udûl değerlendirme ölçeği geliştirilmeye çalışılmıştır. Söz konusu ölçekte, özellikle ‘udûlün çeşidi, ‘udûlün düzeyi, ma’dûlün ‘anh, ma’dûlün ileyh, ‘udûlün yönü(tipi), ‘udûlü ortaya çıkaran etken (asıl), ‘udûlün sebebi ve anlama etkisi, ‘udûlün hükmü ve Kur’ân’da aynı tipteki ‘udûl sayısının belirtilmesi gibi hususlara öncelik verilmiştir.

Gelecek bölümde Kur’ân’daki sarf ‘udûlleri incelenecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN'DA SARF 'UDÜLLERİ

Bu bölümde Kur'ân'daki sarf 'udûlleri tespit edilmeye çalışılacaktır. 'Udûller incelenirken birinci bölümdeki *'Udûl Değerlendirme Ölçeği* başlığı altında zikredilen hususlara göre değerlendirmeler yapılacaktır. Bu bağlamda, söz konusu 'udûllerin âyetle vurgulanmak istenen temel anlam üzerinde etkisi olup olmadığı da ayrıca belirtilecektir.

Sarf 'udûlü, üslûbu daha dikkat çekici ve daha etkili hâle getirmek için değişik kelime tür ve sîgalarının birbiri yerine kullanılması şeklinde açıklanmıştı.

Sarf 'udûllerinin belirlenmesi hususuna asıl kök kelimenin (türeyişte esas alınan kelime) bilinmesi önemli ölçüde katkı sağlar. Bu durum özellikle 'udûlün yönü, anlama etkisi gibi özelliklerin belirlenebilmesinde açığa çıkar.

Arap dilcilerinin kelimelerin türeyişinde hangi sîganın asıl olduğu hususundaki görüşleri genel olarak iki grupta toplanmaktadır.

1- Asıl Kökün Masdar Olması

Sibeveyh başta olmak üzere³⁴⁹ Başrîlere göre fiillerin aslı masdar(lar)dır. Başka bir ifadeyle fiiller masdar(lar)dan türemiştir.³⁵⁰

İbn Ya'îş fiillerin masdarlardan türemiş olduğuna işaret ettikten sonra ism-i fâil ve ism-i mef'ûllerin de masdarlardan türediğini vurgular. İbn Ya'îş masdarların fiiller gibi olması halinde, kıyâsî tek bir kalıpta ortaya çıkarak değişik sîgalarda görünmeyeceklerini, tıpkı ism-i fâil ve ism-i mef'ûller gibi aynı sîgalarda geleceklerini de ifade eder.³⁵¹ Burada İbn Ya'îş ve onun gibi düşünenlerin meseleyi ilk olarak kelimelerin yapısı bakımından ele alarak savlarını kanıtlamaya çalıştıkları görünür.

İsm-i fâil, şulâsî fiillerden ضَارِبٌ kalıbında gelir. Örnek: ضَرَبَ فَهُوَ ضَارِبٌ. Rubâî fiillerden ise bazı kıyasî kalıplarla ifade edilir. Örnek: أَخْرَجَ فَهُوَ مُخْرَجٌ ; أَخْرَجَ فَهُوَ مُخْرَجٌ kalıbından ضَارِبَ فَهُوَ مُضَارِبٌ şeklinde türetildiği görülür.

³⁴⁹ Muvaffakuddin Ebu'l-Bekâ Ya'îş b. Ali (İbn Ya'îş), *Şerhu'l-Mufaşşal*, tah. İmîl Bedî Ya'kûb, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 2001, I, 272.

³⁵⁰ Ebu'l-Kâsım 'Umer b. Sâbit eş-Semânîni, *Şerhu'l-Luma' libn Cinnî*, tah. Fethî Ali Hasâneyn, Dâru'l-Harem li't-Turâs, Kâhire, 2010, I, 424.

³⁵¹ İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, I, 272.

Cins isimler, tekdüze olmayıp değişik kalıplardan gelir. Örnek: رَجُلٌ kelimesi فَعْلٌ kalıbında, فَرَسٌ kelimesi فَعْلٌ kalıbında, غُلَامٌ kelimesi ise فُعَالٌ kalıbında gelmiştir. İbn Ya‘îş ism-i fâil ve ism-i mef‘ûller gibi belirli kıyasî kalıplardan değil de cins isimler gibi farklı kalıplardan geliyor olmalarından hareketle masdarların, asıl olduklarını ve diğer fiil menşeli kelimelerin onlardan türediklerini ifade eder.³⁵²

İbn Ya‘îş’in bu açıklamaları, cins isimlerin türememiş olup doğrudan kendi vezinlerinde konulduklarına vurgu yapar. Bu yüzden o, masdarların türememiş olup asıl olduklarını ortaya koymak için masdarları cins isimlere kıyaslamaya ihtiyaç duyar.

el-Harezmi (ö. 617/1221) masdarın amel etmesinin fiilden türediği anlamına gelmeyeceğini belirtir. Ayrıca masdar, ism-i masdar ve ism-i cins kavramlarının birbirinden farklı şeyler olduğuna işaret eder.³⁵³

Her muştâk kelimedede hem türediği aslın anlamı hem de türetiliş amacına uygun olan ek anlamlar aynı anda bulunur. Mesela fiillerden türeyen ism-i fâiller hem bir oluş hem de o işi gerçekleştiren zâta delâlet ederler. İsm-i mef‘ûller de yine hem bir oluş hem de o işin gerçekleştirildiği zâta delâlet ederler. Masdarlar böyle olmadığına göre fiillerden türemedikleri açığa çıkar.³⁵⁴ Masdarlarda zat ve zaman anlamı yoktur. Onlar bu yönleriyle fiillerden ve fiilimsilerden ayrılırlar.

2- Asıl Kökün Mâzî Fiil Olması

Kûfîler türemişlik meselesini tartışırken fiilleri asıl kabul eder. Kûfîlere göre fiiller asıl olup masdarlar fiillerden türemiştir. Onlar bu görüşlerini kanıtlamaya çalışırken yine karşıt görüşü -birinci görüş- savunanlar gibi masdarları yapı bakımından analize tabi tutar. Kûfîlere göre masdarlar yapı bakımından fiillere uyarlar. Fiiller illetliyse masdarlar da illetli, fiiller şaḥîḥse masdarlar da şaḥîḥ olurlar. Kûfîler görüşlerini desteklerken ikinci bir delil olarak da meseleye ‘âmillik-ma‘mûllük tarafından bakarak fiillerin masdarlarda amel ettiklerini, ‘âmillerin rütbe olarak ma‘mûllerden önde olduğunu belir-

³⁵² İbn Ya‘îş, *Şerḥu’l-Mufaṣṣal*, I, 273.

³⁵³ el-Kâsım b. el-Huseyn, el-Harezmi, *Şerḥu’l-Mufaṣṣal fî Sinâ‘ati’l-İ‘râb (el-Mevsûmi bi’t-Taḥmîr)*, tah. Abdurrahman b. Suleyman b. el-‘Useymin, Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, ts., I, 299.

³⁵⁴ İbn Ya‘îş, *Şerḥu’l-Mufaṣṣal*, I, 273.

tirler. İbn Ya‘îş, Kûflerin delil olarak kullandıkları bu gibi ifadeleri tartışmaya açar ve söz konusu delillerin Kûflerin savlarını kanıtlamaya yetmediğini vurgular.³⁵⁵

Fiillerin masdarlarda amel etmeleri ve ‘âmillerin rütbe olarak ma‘mûllerden önde olmalarını gerekçe göstererek Kûflerin fiilleri masdarların aslı saymaları tenkit edilmektedir. Zira fiillerin masdarlarda amel etmesi caiz olsa da bu durum fiillerin masdarların aslı sayılması için yeterli sayılmaz. Fiiller ve harflerin isimlerde amel edebileceğine dair dilciler arasında görüş birliği bulunduğu halde “İsimlerin aslı fiil ya da harflerdir” şeklinde bir iddia ortaya atılmamıştır.³⁵⁶

Kur’ân’daki sarf ‘udûlleri, genel olarak isim ve fiil kalıplarında meydana gelir. Şimdi bu iki kısımdaki ‘udûller ve çeşitleri incelenecektir.

1. İsim Kalıplarında ‘Udûl

Bu ‘udûller hem câmid hem de türemiş isimlerde meydana gelmektedir.

1.1. Muterâdif İsimlerde ‘Udûl

Muterâdif kelimeler, lafızları farklı olsa da anlamları benzer olan sözcüklerdir. Örnek: Aslan mefhûmu için لَيْثٌ, أَسَدٌ ve ضِرْغَامٌ gibi farklı kelimeler kullanılmaktadır.³⁵⁷ Bu tür ‘udûller, bir kelimenin yerine anlamdaşının, bir başka ifadeyle söz konusu kelimenin Arapça muterâdifi olan başka bir sözcüğün kullanılması şeklinde ortaya çıkar. Dikkat çekmek için yapılsa da bununla anlam özel bir alana yönlendirilmektedir.

Terâduf olgusu her ne kadar bazı dilciler tarafından reddediliyor olsa da dilin işlevselliğini sağlayan ve dilin gelişimine katkı sağlayan tabii bir olgudur. Kur’ân’da yaygın bir şekilde kullanımı bulunan işlevsel bir husustur.

³⁵⁵ a.y.

³⁵⁶ a.y.

³⁵⁷ et-Tenûhî ve el-Esmer, *el-Mu‘cemu’l-Mufaşşal fî ‘Ulûmi’l-Luğa*, I, 161.

Terâduf olgusuyla ilgili ‘udûlleri, Kur’ân’ın genel sözvarlığından (genel bağlam) yola çıkarak belirlemek mümkündür. Ancak burada Kur’ân’da muterâdif kelimelerin aynı bağlamda kullanımından meydana gelen ‘udûller üzerinde durulacaktır. Zira, bu araştırmada izlenecek metodlar açıklanırken de belirtildiği gibi, Kur’ân’ın genel bağlamından anlaşılan ‘udûller değil, aynı cümlelerin ya da peş peşe gelen iki cümlelerin bağlamından anlaşılan ‘udûller incelemeye tabi tutulacaktır. Buna göre Kur’ân’da muterâdif kelimeler hususunda gerçekleşen ‘udûller şu şekilde incelenebilir.

Örnek: **Zarf kullanımında ‘udûl**

Kur’ân’da benzer anlamlı zarfların birbiri yerine kullanıldığı görülmektedir.

Örnek:

“فَوَجَدَا عَبْدًا مِنْ عِبَادِنَا آتَيْنَاهُ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا وَعَلَّمْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْمًا (65)”

“Derken kullarımızdan bir kul buldular ki, biz ona **katımızdan** bir rahmet vermiş, kendisine **tarafımızdan** bir ilim öğretmiştik.”³⁵⁸

Yukarıdaki âyette لَدُنْ lafzı üzerinde bir ‘udûl meydana gelmiştir.

İbn Hişâm (ö. 761/1360) bu âyette لَدُنْ yerine عَنْْ kelimesinin kullanılmasının şahîh olduğunu ancak tekrardan kaçınmak için aynı anlama gelen لَدُنْ lafzının tercih edildiğini vurgular. Öte yandan لَدُنْ lafzının عَنْْ yerine kullanılabilmesi için ibtidâu’l-ğâye (sonucun başlangıcı) anlamında kullanılması gerekmektedir. Ayrıca İbn Hişâm’ın yaptığı açıklamalara göre burada لَدُنْ yerine لَدَى kelimesini kullanmak uygun değildir. Çünkü لَدَى kelimesinin başına harf-i cer gelemmez. Öte yandan لَدُنْ kelimesi çoğunlukla مِنْ ile mecrûr gelir. لَدُنْ kelimesi Kur’ân’da manşûb olarak kullanılmamıştır.³⁵⁹

³⁵⁸ Kehf, 18/65.

³⁵⁹ Ebû Muhammed Abdullah Cemâluddîn b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdullah b. Hişâm el-Enşârî, *Muğni’l-Lebîb ‘an Kutubi’l-E’arîb*, tah. Abdullatif Muhammed el-Haîb, et-Turâsu’l-‘Arabî, Kuveyt, 2000, II, 445.

Değerlendirme: Âyetteki sarf ‘udûlü kelime düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma’dûlun ‘anh*, عِنْهُ lafzıdır. *Ma’dûlun ileyh*, لَدَيْهِ kelimesidir. *‘Udûlün yönü (tipi)*, bir zarftan başka bir zarfa doğrudur. Burada ‘udûl muterâdîf zarflar arasında gerçekleşmiştir. *‘Udûlü ortaya çıkaran etkenlerden (asıl)* bazıları metinle bazıları da muhatap (mütelakkî/ alıcı, araştırmacı-resorcer) ile ilgilidir. Burada Kur’ân’ın metni ile ilgili olarak belirlenebilen en önemli etken sözün bağlamıdır (siyâk/context). Çünkü muhâtabın, sözün akışından ve önce geçenlere aşinalıktan dolayı, âyetin sonunda gelen مِنْ لَدَيْهِ ifadesinin مِنْ عِنْدِنَا şeklinde gelmesini beklediği düşünülmektedir. Muhâtabla ilgili etkenlerin en önemlisi dil yeterliliğidir.³⁶⁰ Bununla beraber, muhâtabın Arap dili ve belâgatının yanı sıra, Kur’ân’ın dil ve üslûp özellikleriyle ilgili bilgi düzeyinin teorik ve pratik açıdan yeterli olması, anlama ve yorumlama kabiliyetinin iyi olması, metne maruz kaldığında uyanık ve dikkatli olması gibi etkenleri belirtmek mümkündür.³⁶¹ *‘Udûlün sebebi ve anlama etkisi* tekrardan kaçınmak³⁶², söz, anlam ve üslûp estetiği sağlamak şeklinde açıklanabilir. Âyette ma’dûlun ‘anh ve ma’dûlun ileyh arasında “yanındalık, yakınlık” anlamı ortaktır. Ayrıca عِنْهُ kelimesi yerine لَدَيْهِ lafzının seçilmesiyle söyleyiş ahengi de muhafaza edilmiş olup tenâfur-i hûrûftan ve aynı lafzı tekrarlamaktan oluşan ses karmaşası giderilmiştir. Öte yandan hem feşâhat hem de belâgate uygunluk sağlanmıştır. Burada ‘udûl olmadığı takdirde, لَدَيْهِ kelimesinin kattığı söz konusu anlam ve üslûp ince-liklerinin kaybolacağı açıktır. *‘Udûlün hükmü* câizdir. Arap dilinin sözvarlığı içerisinde gerçekleşmiştir. Şâz ya da hata olarak kabul edilmesi isâbetli görünmemektedir. *Kur’ân’da bu tipte* bir tane ‘udûl tespit edilmiştir. لَدَيْهِ kelimesi “إِذْ يُنْفِثُونَ أَفْئَامَهُمْ” وَمَا كُنْتُ لَدَيْهِمْ إِذْ يُنْفِثُونَ أَفْئَامَهُمْ” âyetinde ‘udûlsüz de kullanılmıştır.³⁶³

³⁶⁰ Âl Yûnis, “el-Kefâetu’l-Luğaviyye ve Ta’yînu’l-İnzîyâh”, *Mecelletu’t-Terbiye ve’l-‘İlm*, s. 170

³⁶¹ Buradan sonra ele alınan ‘udûller incelenirken, sarf ve nahiv kısımlarında kendi kategorilerine özel oluşturulmuş standart ölçek ve şablonlarda değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Ayrıca ‘udûlü ortaya çıkaran sebeplerin muhatapla ilgili olanları pek farklılık arz etmediğinden, bunlar üzerinde ayrıca durulmamış, konu metinle ilgili sebeplerin zikriyle sınırlı tutulmuştur.

³⁶² İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebîb*, II, 445.

³⁶³ Âl-i ‘İmrân, 3/44. “(Ey Muhammed!) Meryem’i kim himayesine alıp koruyacak diye kalemlerini (kur’a için) atarlarken sen **yanlarında** değildin. (Bu konuda tartışılırken de **yanlarında** değildin.”

Örnek: سَعَى fiilinin سَعًى, سَعًى şeklinde en az iki; صَدَّ fiilinin صَدًّا, صَدًّا şeklinde en az iki; فَضَّ fiilinin فَضًّا, فَضًّا şeklinde en az iki; وَجَدَ fiilinin وَجَدًا, وَجَدًا, وَجَدًا, وَجَدًا şeklinde en az beş masdarı olduğuna işaret edilmektedir.³⁶⁹

es-Suyûṭî مَكَّ fiilinin مَكًّا, مَكًّا, مَكًّا, مَكًّا, مَكًّا, مَكًّا, مَكًّا, مَكًّا, مَكًّا, مَكًّا şeklinde en az dokuz; مَكَّ fiilinin مَكًّا, مَكًّا, مَكًّا, مَكًّا, مَكًّا, مَكًّا, مَكًّا, مَكًّا, مَكًّا, مَكًّا şeklinde en az dokuz; مَكَّ fiilinin مَكًّا, مَكًّا, مَكًّا, مَكًّا, مَكًّا, مَكًّا, مَكًّا, مَكًّا, مَكًّا, مَكًّا şeklinde en az on masdarı olduğuna işaret eder. es-Suyûṭî ayrıca Arap dilinde مَكَّ fiilinden başka on masdarı olan başka bir fiilin bulunmadığını özellikle vurgular.³⁷⁰

Yukarıdaki fiillere فَعْلٌ vezninde çeşit bildiren birer kalıp daha eklemek suretiyle مَكَّ ve مَكَّ fiillerinin masdar sayıları ona, مَكَّ fiilinin masdar sayısı ise on bire ulaştırılabilir. Bazı fiillerin birden fazla masdarının kullanılmasının değişik sebepleri olduğu düşünülmektedir. Bir tek fiil kökünden bu kadar farklı ve çok sayıda masdar gelmesinin sebeplerini genel olarak şu şekilde açıklamak mümkündür:

1-) Dil ve Lehçe Farkı

Arap kabilelerinden bir kısmı bazı lafız ve cümle kalıplarını diğer kabilelerden farklı kullanır. Araplar arasında lehçe farkları oluşturan bu durumun bir sonucu olarak masdarların kullanımı hususunda da belli farklar ortaya çıkar. Bir kabilenin kullandığı masdarı başka kabilelerin kullanmadığı görülür. Dolayısıyla söz konusu farklı kullanımlara bağlı olarak, aynı fiilin masdar kalıplarında farklar ortaya çıkar.³⁷¹

Arap kabileleri arasındaki bu farklılaşma sadece masdar kalıplarında değil diğer kelime çeşitlerinde de belirgin olarak takip edilir.³⁷²

³⁶⁹ Bkz., Fâḍıl Ahmed, es-Sâmerrâî, *Me'âni'l-Ebniye fi'l-'Arabiyye*, Dâru 'Ammâr li'n-Neşr ve't-Tevzî', Ammân, 2007, s. 17.

³⁷⁰ Ebu'l-Faḍl Celâluddin Abdurrahman b. Ebubekir b. Muhammed es-Suyûṭî, *el-Muzhir fi 'Ulûmi'l-Luġati'l-'Arabiyye*, nşr. Muhammed Ahmed Câdu'l-Mevlâ Bek vd., Mektebetu Dâri't-Turâs, Kahire, ts., II, 83.

³⁷¹ es-Sâmerrâî, *Me'âni'l-Ebniye*, s. 17.

³⁷² a.y.

Örnek: رَعَوُهُ اللَّبَنُ، رَعَوُهُ اللَّبَنُ، رَعَايَةُ اللَّبَنِ، رَعَاوُهُ؛ الشَّعْرُ، الشَّعَرُ ve النَّهْرُ، النَّهْرُ³⁷³
 رَعَوُهُ اللَّبَنُ.³⁷⁴

Sibeveyh كَتَبَ fiilinin masdarının كِتَابٌ şeklinde olduğunu ancak, Arap kabilelerinden bazılarının kıyâsî olarak كَتَبَا şeklinde bir kullanımı benimsediklerini zikreder.³⁷⁵ Bu farklılık fiil kalıp ve bâblarında da görülebilir. Mesela رَضَعَ şulâsî kökünü, Kays kabilesi يَرْضَعُ - رَضَعَ şeklinde üçüncü bâbda, Hicâz kabilesi ise يَرْضَعُ - رَضَعَ şeklinde dördüncü bâbda kullanır.³⁷⁶ Yine, kullanım farkları gramer açısından da ortaya çıkar. Örnek: Hicazlıların مَا هَذَا بَشَرًا şeklinde kurduğu cümleyi, Temimliler مَا هَذَا بَشَرٌ şeklinde kurar.³⁷⁷

2-) Anlam Farkı

Masdarların farklılaşmasının sebeplerden birisi anlam farkıdır. Çünkü aynı kök için kullanılan masdarlardan birinde, diğerlerinin ifade etmediği ancak söz konusu masdarın yaygın olarak kullanıldığı özel bir anlam bulunabilir.³⁷⁸

Örnek: صَغُرَ köküne masdar olarak zikredilen الصَّغَرُ ve الصَّغَارَةُ kelimeleri arasındaki anlam farkı şu şekilde açıklanır: الصَّغَرُ: *cürüm ve yapı bakımından küçüklük*, الصَّغَارَةُ: *kıymet ve değer açısından küçüklük*.³⁷⁹

Masdarlardan bazıları, kullanıldıkları vezinlerden dolayı bazı özel anlamlar kazanır. Başka bir ifadeyle veznin kendisine has bir anlamı vardır. Bir masdar o kalıba aktarılınca, söz konusu veznin içerdiği anlamı doğrudan yüklenmektedir.³⁸⁰

³⁷³ el-‘Askerî, *el-Furûk el-Luğaviyye*, s. 24.

³⁷⁴ İbn Cinnî, *el-Haşâiş*, I, 373.

³⁷⁵ Ebû Bîşr ‘Amr b. Osman b. Xanber Sibeveyh, *el-Kitâb (Kitâbu Sibeveyh)*, tah. Abdusselâm Hârûn, ‘Âlemu’l-Kutub, y.y., 1983, IV, 7.

³⁷⁶ Ebu’l-Abbâs el-Muberrid, *el-Kâmil fî’l-Luğa ve’l-Edeb ve’n-Nahv ve’t-Taşrif*, tah. Zekî Mubârek, Matba’atu Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdih, Kahire, 1936, I, 52.

³⁷⁷ es-Sâmerrâî, *Me’âni’l-Ebniye*, s. 17.

³⁷⁸ es-Sâmerrâî, *Me’âni’l-Ebniye*, s. 18.

³⁷⁹ Ebu’l-Hasen Ali b. İsmail b. Sîde en-Nahvî el-Luğavî el-Endelûsî, *el-Muḥaṣṣaṣ*, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut, ts., XIII, 68.

³⁸⁰ es-Sâmerrâî, *Me’âni’l-Ebniye*, s. 20.

1.2.1. İsim Kalıbından Masdar Kalıbına ‘Udûl

Bu tür ‘udûller bir isim kalıbından masdar kalıbına doğru gerçekleşir. Burada ma‘dûlun ileyh masdardır. Söz konusu ‘udûller farklı tiplerde ortaya çıkmaktadır.

1.2.1.1. İsm-i Masdarda ‘Udûl

Lafız bakımından masdarlara benzemeseler de onlar gibi masdar anlamı taşıyan kelimelere ism-i masdar denir. Bu konudaki ‘udûller, isim sîgalarından ism-i masdarlara doğru gerçekleşir. Örnek: وَضُوْءٌ (abdest almak), كَلَامٌ (konuşmak), عَوْذٌ (yardım etmek).³⁸¹

1.2.1.1.1. Şarîh Masdar Kalıbından İsm-i Masdara ‘Udûl

Bu tipteki ‘udûller şu şekilde açıklanabilir.

a- تَفْعِيلٌ Kalıbından فَعَالٌ Kalıbına ‘Udûl

Kur’ân’da “*bildirme, ulaştırma*” anlamı fiille ifade edilmek istendiğinde “تَبْلِيغٌ” masdarının fiili olan “تَلَعٌ” kelimesinin değişik türevlerinin kullanıldığı görünür.

Örnek-1:

“يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ (67)”

“Ey Peygamber! Rabbinden sana indirileni **tebliğ et**. Eğer bunu yapmazsan, O’nun verdiği peygamberlik görevini yerine getirmemiş olursun.”³⁸²

Örnek-2:

“أَبْلَغَكُمْ رِسَالَاتِ رَبِّي وَأَنْصَحَ لَكُمْ (23)”

“Ben size Rabbimin vahyettiklerini **tebliğ ediyorum** ve size nasihat ediyorum.”³⁸³

³⁸¹ Bâbetî, *el-Mu‘cemu’l-Mufaşşal fi’n-Nahvi’l-‘Arabî*, I, 122.

³⁸² Mâide, 5/67.

Kur’ân’da “*bildirme, ulaştırma*” anlamı “بَلَّغَ” kökünden bir fiille değil de isimle ifade edilmek istendiğinde ise “بَلَاغٌ” kelimesinin³⁸⁴ kullanıldığı dikkat çeker.

Örnek:

“وَمَا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ (54)”

“*Peygambere düşen ancak apaçık bir **tebliğ**dir.*”³⁸⁵

Yukarıdaki âyette “بَلَّغَ” kelimesi üzerinde bir ‘udûl meydana gelmiştir. Kur’ân’da buna benzer başka ‘udûller vardır.³⁸⁶

Değerlendirme: Âyetteki sarf ‘udûlü kelime düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma’dûlun ‘anh*, şulâsî mezîdin “تَفْعِيل” kalıbının masdar sîgasındaki “تَبْلِيغٌ” lafzıdır. *Ma’dûlun ileyh*, ism-i masdar kalıbındaki “بَلَّغٌ” kelimesidir. *‘Udûlün tipi ve yönü*, ‘udûl şulâsî mezîd masdar kalıbından ism-i masdar kalıbına doğru gerçekleşmiştir. *‘Udûlü ortaya çıkaran etken (asıl)*, metinle ilgili etkenlerden *bağlam*dır. *‘Udûlün sebebi ve anlama etkisi* te’kîd ve dikkat çekme şeklinde açıklanabilir. Yine fiille ifade edilebilecek bir anlamı isim kalıbıyla ifade etmek şeklinde açıklanabilir. Burada üslûp ve anlam arasında özel bir ilişki bulunduğu net bir şekilde ortaya çıkar.³⁸⁷ Öte yandan ‘udûl olmadığı takdirde, bazı anlam incelikleri kaybolabilir. *‘Udûlün hükmü* câizdir. Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. *Kur’ân’da bu tipte* on altı tane ‘udûl tespit edilmiştir.

“بَلَّغَ” kelimesi Kur’ân’da yukarıdakinden farklı bir anlamda da kullanılır.

³⁸³ A’râf, 7/62. Bu kalıpta iki yerde daha gelmektedir. Bkz. A’râf, 7/68; Ahkâf, 46/23.

³⁸⁴ بَلَّغَ kelimesi تَبْلِيغٌ “*bildirme, ulaştırma*” gibi anlamlara gelmektedir. Bkz. Ebu’l-Kâsım el-Huseyin b. Muhammed er-Râğıb el-İşfehânî, *el-Mufredât fî Ğaribi’l-Kur’ân*, tah. Muhammed Seyyid el-Keylânî, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut, ts., s. 60.

³⁸⁵ Nûr, 24/54.

³⁸⁶ Bkz. Âl-i ‘Imrân, 3/20 (بَلَّغَ); Mâide, 5/92 (بَلَّغَ); Mâide, 5/99 (بَلَّغَ); Ra’d, 13/40 (بَلَّغَ); İbrahim, 14/52 (بَلَّغَ); Nahl, 16/35 (بَلَّغَ); Nahl, 16/82 (بَلَّغَ); Enbiyâ, 21/106 (بَلَّغَ); Ankebût, 29/18 (بَلَّغَ); Yâsîn, 36/17 (بَلَّغَ); Şûrâ, 42/48 (بَلَّغَ); Ahkâf, 46/35 (بَلَّغَ); Teğâbûn, 64/12 (بَلَّغَ); Cin, 72/23 (بَلَّغَ). Kur’ân’da yukarıdakine benzer ancak başka lafızlar üzerinde gerçekleşmiş ‘udûller bulunmaktadır. Örnek: Bakara, 2/114 (خَرَاب).

³⁸⁷ Üslûp ve anlam arasındaki ilişki genel olarak bütün ‘udûllerde gözlenebilmektedir. Dolayısıyla buradan sonra değerlendirme ölçeği şablonunda ayrıca yer verilmemiştir.

Örnek:

“إِنَّ فِي هَذَا لَبَلَاغًا لِّقَوْمٍ عَابِدِينَ (106)”

“Şüphesiz bunda, Allah’a ibadet eden bir toplum için **yeterli mesaj** vardır.”³⁸⁸

Yukarıdaki âyette “بَلَاغًا” kelimesinin “ulaştırma/tebliğ” değil de “yeterlik, kifâyet” anlamında olduğu³⁸⁹ göz önüne alınırsa, buradaki ‘udûlün anlam bakımından diğerlerinden farklı olduğu dikkat çeker. Ancak meseleye, bu durumda ma’dûlun ‘anh ve ma’dûlun ileyh arasında anlam bağı bulunmaması açısından bakılacak olursa, burada ‘udûl olmadığını söylemek de mümkündür. Buna göre âyetteki ‘udûl tek taraflı olarak varlığını devam ettirse de anlama etki etmemektedir.

1.2.1.1.2. Mezîd Masdar Kalıbından İsm-i Masdara ‘Udûl

Kur’ân’da bu konudaki ‘udûller şu şekilde açıklanabilir.

Örnek:

“وَاللَّهُ أَنْبَتَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ نَبَاتًا (17)”

“Allah, sizi (babanız Âdem’i) yerden (**bitki bitirir gibi**) bitirdi (yarattı).”³⁹⁰

Yukarıdaki âyette نَبَاتًا kelimesi üzerinde bir sarf ‘udûlü meydana gelmiştir.

Değerlendirme: Âyetteki sarf ‘udûlü kelime düzeyinde gerçekleşmiştir. Ma’dûlun ‘anh, şulâsî mezîdin “إِنْعَالٌ” vezninin masdar kalıbında gelen “إِنْبَاتًا” kelimesi-dir. Ma’dûlun ileyh, ism-i masdar kalıbındaki “نَبَاتًا” lafzıdır. ‘Udûlün yönü(tipi), şulâsî mezîd masdar kalıbından ism-i masdar kalıbına doğrudur. ‘Udûlü ortaya çıkaran etken (asıl), metinle ilgili etkenlerden bağlamdır. Zira “أَنْبَتَ” fiilinin masdarının normal şart-larda, kıyasî “إِنْعَالٌ” veznine uygun olarak “إِنْبَاتًا” şeklinde gelmesi beklenirken, âyette

³⁸⁸ Enbiyâ, 21/106.

³⁸⁹ el-İşfehânî, *el-Mufredât*, s. 60.

³⁹⁰ Nûh, 71/17.

“نَبَاتًا” ism-i masdarı ile karşılanmıştır. Bununla beraber on sekizinci âyette zikredilen “يُخْرِجُ” fiilinin masdarı, beklentiye uygun olarak “إِخْرَاجًا” şeklinde kıyâsî vezne uygun ve ‘udûlsüz kullanılmıştır. ‘*Udûlün sebebi ve anlama etkisi* yapılan fiilin çeşidini bildirmek şeklinde belirtmektedir. el-Ahfeş’in bu konudaki açıklamaları da böyle bir kullanımın uygun olduğuna ve özel bir anlam ifade etmek için getirildiğine işaret eder.³⁹¹ ‘Udûl olmazsa, âyetteki anlam inceliği kaybolabilir. ‘*Udûlün hükmü* câizdir. Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. *Kur’ân’da bu tipte bir tane ‘udûl tespit edilmiştir.*

“نَبَات” kelimesi Kur’ân’da sekiz yerde³⁹² daha kullanılmıştır. Ancak ilgili âyetlerde masdar anlamı (bitirmek) değil de isimleşmiş anlamı (nebat) kast edildiğinden dolayı ‘udûl gerçekleşmemiştir.

1.2.1.2. Mimli Masdar Kalıbında ‘Udûl

Arapçada mimli masdarın şulâsî fiillerde “مُفْعَلٌ” ve “مُفْعِلٌ” kalıplarından, mezîd fiillerde ise ism-i mef’ûl kalıbından türetildiği bilinmektedir. Nahivcilerden çoğu, mimli masdarın anlam açısından diğer masdarlardan pek farklı olmadığını düşünmektedir. Bunun aksine es-Sâmerrâî, mimli masdarın anlam açısından tamamen diğer masdarlar gibi olmadığını vurgular. Zira ona göre eğer anlam değişik olmasaydı kalıp da değişmeyecektir. Buna göre “المَصِيرُ” ve “الصَّيْرُورَةُ” masdarlarının anlamları tamamen aynı değildir. Öyleyse “السَّوْقُ ve المِسَاقُ”; “الْفَرَارُ ve المَفَرُّ”; “الرُّجُوعُ ve الرُّجُوعُ”; “الرُّجُوعُ ve المَرْجِعُ” masdarlarının anlamları arasında da bazı farklar olmalıdır.³⁹³

Mimsiz masdar sadece oluş bildirir. Bunun aksine mimli masdar bir nevi maddi unsur taşıyarak zâta da delâlet eder.³⁹⁴ Buna göre “إِلَى الْمَصِيرِ (14)” “*Dönüş yalnız banadır.*”³⁹⁵ âyetindeki mimli masdar ile “إِلَى الصَّيْرُورَةِ” cümlesindeki masdar tamamen aynı an-

³⁹¹ Ebu Hasen Sa’îd b. Mes’ade el-Ahfeş (el-Ahfeş el-Evsat), *Me’âni’l-Kur’ân*, tah. Hudâ Mahmud, Mektebetu’l-Hâncı, Kahire, 1990, II, 550.

³⁹² Bkz. Âl-i İmrân, 3/37; En’âm, 6/99; A’râf, 7/58; Yunus, 10/24; Yusuf, 12/37; Kehf, 18/45; Tâhâ, 20/53; Hadid, 57/20; Nebe’, 78/15.

³⁹³ es-Sâmerrâî, *Me’âni’l-Ebniye*, s. 31.

³⁹⁴ a.y.

³⁹⁵ Hacc, 22/48; Lokmân, 31/14.

lamı ifade etmez. Çünkü, “الْمَصِيرُ” kelimesi maddi bir anlam (*dönüş, dönülecek yer, sonunda varılacak yer*) taşıırken, “الصَّيْرُورَةُ” kelimesi yalnızca oluş (*dönüşüm*) bildirir. “مَسَاقٌ ve سَوَاقٌ”; “حَيَاةٌ ve مَحْيَا”; “مَوْتٌ ve مَمَاتٌ”; “نَوْمٌ ve مَنَامٌ” gibi örneklerde mimli masdarlar, türetildikleri fiilin kökünden gelen diğer masdarların ifade ettikleri anlamlardan fazlasını ifade ederler.³⁹⁶ Öte yandan Arapların mimli masdarla mimsiz masdarın kullanımı hususunda çok dikkatli davrandıkları, mimsiz masdar kullanılacak yerde mimli masdarı tercih etmedikleri ve mimsiz masdarın mimli masdardan daha geniş yer işgal ettiği, yine mef’ûlun leh kullanımları dikkate alındığında çoğunlukla mimsiz masdarların tercih edildiği dikkat çeker.³⁹⁷

Kur’ân’da mimli masdar kalıbındaki ‘udûlleri şulâsî mucerred ve şulâsî mezîd fiillerin masdar kalıplarında takip etmek mümkündür. Söz konusu ‘udûller genel olarak iki grupta incelenebilir.

1.2.1.2.1. Şulâsî Mucerred Mimli Masdarlarda ‘Udûl

Mimli masdarın şulâsî mucerred fiillerde “مُفْعَلٌ” ve “مُفْعِلٌ” kalıplarından türetildiği geçmişti. Bununla beraber Kur’ân-ı Ker’im’de şulâsî mucerred fiillerin mimli masdar kalıplarında görülen ‘udûlleri şu şekilde incelemek mümkündür:

a- مُفْعَلٌ Kalıbından مُفْعِلٌ Kalıbına ‘Udûl

Örnek:

“مَنْ تَابَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَإِنَّهُ يَتُوبُ إِلَى اللَّهِ مَتَابًا (71)”

“Kim de tövbe eder ve salih amel işlerse işte o, Allah’a, tövbesi kabul edilmiş olarak döner.”³⁹⁸

Yukarıdaki âyette “مَتَابًا” kelimesi üzerinde bir ‘udûl gerçekleşmiştir.

³⁹⁶ es-Sâmerrâî, *Me‘âni’l-Ebniye*, s. 32.

³⁹⁷ es-Sâmerrâî, *Me‘âni’l-Ebniye*, s. 33.

³⁹⁸ Furkân, 25/71.

Değerlendirme: Âyetteki sarf ‘udûlü kelime düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma’dûlun ‘anh*, şulâşî mucerred fiillerin birinci bâbının masdar kalıplarından “فَعْلٌ” kalıbındaki “تَوْبٌ” kelimesidir. *Ma’dûlun ileyh*, şulâşî mucerred mimli masdar kalıbındaki “مُتَابًا” lafzıdır. *‘Udûlün yönü (tipi)*, şulâşî mucerred masdar kalıbından şulâşî mucerredin mimli masdar kalıbına doğrudur. *‘Udûlü ortaya çıkaran etken (asıl)*, metinle ilgili etkenlerden *bağlamdır* (siyâk). *‘Udûlün sebebi ve anlama etkisinin* vurguyu artırmak ve dikkat çekmek olduğu belirtilebilir. Ayrıca âyet sonlarının uyumu açısından da bir ses ahengi sağlanmıştır. Burada, âyette zikredilen şartları gerçekleştiren kimsenin “*tövbesi kabul edilmiş olarak Allah’a döneceği*” vurgulanmaktadır. ‘Udûl olmazsa âyetteki anlam kast edilen uzaklaşıp “*tövbe etmiş olarak Allah’a döner*” şekline dönüşebilir. *‘Udûlün hükümü* câizdir. Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. *Kur’ân’da bu tipte bir tane ‘udûl* tespit edilmiştir.

b- فَعْلٌ Kalıbından مُفْعَلٌ Kalıbına ‘Udûl

Örnek:

”وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هُوَ أَذًى فَأَعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ وَلَا تَقْرُبُوهُنَّ حَتَّى يَطْهُرْنَ (222)”

“Sana kadınların *ay hâlini* sorarlar. De ki: ‘O bir ezadır (rahatsızlıktır). *Ay hâlinde* kadınlardan uzak durun. Temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın.”³⁹⁹

Yukarıdaki âyette “الْمَحِيضُ” kelimeleri üzerinde iki ‘udûl meydana gelmiştir. Kur’ân’da buna benzer başka ‘udûller de vardır.⁴⁰⁰

Değerlendirme: Âyetteki sarf ‘udûlü kelime düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma’dûlun ‘anh*, şulâşî mucerred masdar kalıbındaki “حَيْضٌ” kelimesidir. *Ma’dûlun ileyh*, mimli masdar kalıbındaki “مَحِيضٌ” lafzıdır. *‘Udûlün yönü (tipi)*, şulâşî mucerred masdar kalıbından şulâşî mucerredin mimli masdar kalıbına doğrudur. *‘Udûlü ortaya çıkaran etken (asıl)*, metinle ilgili etkenlerden *bağlamdır*. *‘Udûlün sebebi ve anlama etkisinin*

³⁹⁹ Bakara, 2/222.

⁴⁰⁰ Bkz. Talâk, 65/4: “وَاللَّائِي يَكْسِبْنَ مِنْ الْمَحِيضِ مِنْ نِسَائِكُمْ” (Kadınlarınızdan âdetten kesilmiş olanlar...).

dikkat çekmek ve te’kîd olduğu belirtilebilir. ‘Udûl olmazsa, ayetteki anlam inceliği kaybolabilir. *‘Udûlün hükmü câizdir*. Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. *Kur’ân’da bu tipte üç tane ‘udûl tespit edilmiştir.*

c- مَفْعَلْ Kalıbından مَفْعَلْ Kalıbına ‘Udûl

Örnek:

“هَذَا دُكْرٌ وَإِنَّ لِلْمُتَّقِينَ لَحُسْنَ مَآبٍ (49) حَتَّىٰ تَعْدُونَ مِفْتَاحَهُ هُمُ الْأَبْوَابُ (50)”

“O bir öğüttür. Allah’a karşı gelmekten sakınanlar için elbette güzel bir **dönüş** **yeri**, **kapıları** kendilerine **açılmış** halde Adn cennetleri vardır.”⁴⁰¹

Yukarıdaki âyette “مَآبٍ” kelimesi üzerinde bir ‘udûl meydana gelmiştir. Kur’ân’da buna benzer başka ‘udûller de vardır.⁴⁰²

Değerlendirme: Âyetteki sarf ‘udûlü kelime düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma’dûlun ‘anh*, şulâî mucerred masdar kalıbındaki “إِبٍ” kelimesidir. *Ma’dûlun ileyh*, şulâî mucerred mimli masdar kalıbındaki “مَآبٍ” lafzıdır. *‘Udûlün yönü (tipi)*, şulâî mucerred masdar kalıbından şulâî mucerred mimli masdar kalıbına doğrudur. *‘Udûlü ortaya çıkaran etken (asıl)*, metinle ilgili etkenlerden *bağlamdır*. *‘Udûlün sebebi ve anlama etkisinin* sonra gelecek somut anlamı te’kîd etmek ve vurguyu artırmak olduğu ifade edilebilir. Mimli masdarın anlamı somutlaştırdığına işaret edilmişti. Buradaki ‘udûlün, bir sonraki âyette (ellinci âyet) geçen ve Cennet’in kapılarının durumunu bildiren “مِفْتَاحَهُ” kelimesinin somutlaştırdığı anlamla uyum için gerçekleştiği, başka bir ifadeyle “مِفْتَاحَهُ” kelimesinin ifade ettiği somut anlama bir hazırlık teşkil ederek sonraki âyetle anlam ve üslûp açısından bütünleştiği de belirtilebilir. ‘Udûl olmazsa, ayetteki anlam inceliği kaybolabilir. *‘Udûlün hükmü câizdir*. Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. *Kur’ân’da bu tipte dokuz tane ‘udûl tespit edilmiştir.*

⁴⁰¹ Sâd, 38/49-50.

⁴⁰² Bkz. Âl-i ‘Imrân, 3/14 (مَآبٍ); Ra’d, 13/29 (مَآبٍ); Ra’d, 13/36 (مَآبٍ); Sâd, 38/25 (مَآبٍ); Sâd, 38/40 (مَآبٍ); Sâd, 38/55 (مَآبٍ); Nebe’, 78/22 (مَآبٍ); Nebe’, 78/39 (مَآبٍ).

d- فَعَالٌ Kalıbından مُفَعَّلٌ Kalıbına ‘Udûl

Örnek:

“ذَلِكَ مُبَلِّغُهُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ اهْتَدَى (30)”

“İşte onların ilimden ulaşabildikleri (*en son*) *nokta!* Şüphesiz senin Rabbin, yolundan sapanı daha iyi bilir. O, hidâyete ereni de daha iyi bilir.(30)”⁴⁰³

Yukarıdaki âyette “مُبَلِّغٌ” kelimesi üzerinde bir ‘udûl gerçekleşmiştir.

Değerlendirme: Âyetteki sarf ‘udûlü kelime düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma’dûlun ‘anh*, sülâsî mucerred masdar kalıbındaki “بَلَّغَ” kelimesidir. *Ma’dûlun ileyh*, mimli masdar kalıbındaki “مُبَلِّغٌ” lafzıdır. *‘Udûlün yönü (tipi)*, sülâsî mucerred masdar kalıbından sülâsî mucerredin mimli masdar kalıbına doğrudur. *‘Udûlü ortaya çıkaran etken (asıl)*, metinle ilgili etkenlerden *bağlamdır*. *‘Udûlün sebebi ve anlama etkisinin* âhirete imân etmeyenlerin bilgi düzeyinin ulaşabileceği en son noktayı vurgulamak ve te’kîdli anlam üretmek olduğu ifade edilebilir. ‘Udûl olmazsa, âyetteki anlam inceliği kaybolabilir. *‘Udûlün hükmü câizdir*. Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. *Kur’ân’da bu tipte bir tane ‘udûl tespit edilmiştir*.

1.2.1.2.2. Şulâsî Mezîd Mimli Masdarlarda ‘Udûl

Mimli masdar anlamının mezîd fiillerden ism-i mef’ûl kalıbından türetildiğine işaret edilmişti. Bununla beraber Kur’ân-ı Ker’im’de mezîd fiillerin mimli masdar kalıplarında meydana gelen ‘udûllere şu şekilde işaret etmek mümkündür.

a- تَفَعَّلٌ Kalıbından مُفَعَّلٌ Kalıbına ‘Udûl

Örnek:

“وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا هَلْ نَدُلُّكُمْ عَلَى رَجُلٍ يُبَيِّنُكُمْ إِذَا مَرَقْتُمْ كُلَّ مِرْقٍ إِنَّكُمْ لَفِي خَلْقٍ حَدِيدٍ (7)”

⁴⁰³ Necm, 53/29-30.

“Yine inkar edenler şöyle dediler: ‘Çürüyüp ufalandıktan sonra sizin yeniden diltileceğinizi söyleyen bir adamı size gösterelim mi?’”⁴⁰⁴

Yukarıdaki âyette مُزَّق kelimesi üzerinde bir ‘udûl meydana gelmiştir. Benzer bir ‘udûl de yine aynı surenin on dokuzuncu âyetinde vardır.⁴⁰⁵

Değerlendirme: Âyetteki sarf ‘udûlü kelime düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma‘dûlun ‘anh*, şulâsî mezîdin تَفْعِيل kalıbının masdar kalıbındaki تَمَزَّق lafzıdır. *Ma‘dûlun ileyh*, mimli masdar kalıbındaki مُزَّق kelimesidir. *‘Udûlün yönü (tipi)*, şulâsî mezîd masdar kalıbından mimli masdar kalıbına doğrudur. Buradaki ‘udûlün şulâsî mezîd masdar kalıbından ism-i mef’ûl kalıbına doğru gerçekleştiği de söylenebilir. *‘Udûlü ortaya çıkaran etken (asıl)*, metinle ilgili etkenlerden *bağlamdır*. *‘Udûlün sebebi ve anlama etkisinin* anlamı te’kîd etmek olduğu söylenebilir. ‘Udûl olmazsa, ayetteki anlam inceliği kaybolabilir. *‘Udûlün hükmü câizdir*. Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. *Kur’ân’da bu tipte* iki tane ‘udûl tespit edilmiştir.

b- اِنْفَعَال Kalıbından مُنْقَلَب Kalıbına ‘Udûl

Örnek:

“وَسَيَعْلَمُ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَيَّ مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ (227)”

“Zulmedenler *hangi âkibete* uğrayacaklarını görecekler.”⁴⁰⁶

Yukarıdaki âyette مُنْقَلَب kelimesi üzerinde bir ‘udûl meydana gelmiştir.

Değerlendirme: Âyetteki sarf ‘udûlü kelime düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma‘dûlun ‘anh*, şulâsî mezîdin اِنْفَعَال kalıbının masdar kalıbındaki اِنْقِلَاب lafzıdır. *Ma‘dûlun ileyh*, şulâsî mezîd mimli masdar kalıbındaki مُنْقَلَب kelimesidir. *‘Udûlün yönü (tipi)*, şulâsî mezîd masdar kalıbından şulâsî mezîd mimli masdar kalıbına doğrudur. Buradaki ‘udûlün şulâsî mezîd masdar kalıbından ism-i mef’ûl kalıbına doğru gerçekleştiği de

⁴⁰⁴ Sebe’, 34/7.

⁴⁰⁵ Bkz. Sebe’, 34/19: “فَقَالُوا رَبَّنَا بَاعِدْ بَيْنَ أَسْفَارِنَا وَظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ فَجَعَلْنَاهُمْ أَحَادِيثَ وَمَزَّقْنَاهُمْ كُلَّ مُمَزَّقٍ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ”.

⁴⁰⁶ Suarâ, 26/227.

söylenebilir. *‘Udûlû ortaya çıkaran etken (asıl)*, metinle ilgili etkenlerden *bağlam*-dır. *‘Udûlün sebebi ve anlama etkisinin* vurguyu artırmak ve anlamı te’kîd etmek olduğu söylenebilir. Zira âyetteki مُنْقَلَب mimli masdarının hem hadese hem de zâta, öte yandan aynı kökten gelen اِنْقِلَاب masdarının ise sadece oluşa delâlet ettiği vurgulanmaktadır.⁴⁰⁷ ‘Udûl olmazsa, ayetteki anlam inceliği kaybolabilir. *‘Udûlün hükmü* câizdir. Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. *Kur’ân’da bu tipte* bir tane ‘udûl tespit edilmiştir.

c- مُنْقَلَب Kalıbından مُنْقَلَب Kalıbına ‘Udûl

Örnek:

“وَأَنَّ إِلَىٰ رَبِّكَ الْمُنْتَهَىٰ (42)”

“Şüphesiz *en son varış* Rabbindir.”⁴⁰⁸

Yukarıdaki âyette الْمُنْتَهَى kelimesi üzerinde bir ‘udûl meydana gelmiştir.

Değerlendirme: Âyetteki sarf ‘udûlû kelime düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma’dûlun ‘anh*, şulâsî mucerred masdar kalıbındaki النَّهْيَةُ lafzıdır. *Ma’dûlun ileyh*, şulâsî mezîd mimli masdar kalıbındaki الْمُنْتَهَى kelimesidir. *‘Udûlün yönü (tipi)*, şulâsî mucerred masdar kalıbından şulâsî mezîd mimli masdar kalıbına doğrudur. Buradaki ‘udûlün şulâsî mezîd masdar kalıbından ism-i mef’ûl kalıbına doğru gerçekleştiği de söylenebilir. *‘Udûlû ortaya çıkaran etken (asıl)*, metinle ilgili etkenlerden *bağlam*’dır. *‘Udûlün sebebi ve anlama etkisinin* dikkat çekmek ve te’kîd etmek olduğu belirtilebilir. Ayrıca âyette النَّهْيَةُ lafzı yerine الْمُنْتَهَى kelimesinin kullanılması neticesinde “yok oluş” değil “varılacak son nokta” anlamının vurgulandığına işaret edilmektedir.⁴⁰⁹ ‘Udûl olmazsa, ayetteki anlam inceliği kaybolabilir. *‘Udûlün hükmü* câizdir. Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. *Kur’ân’da bu tipte* bir tane ‘udûl tespit edilmiştir. Öte yandan söz konusu kelime aynı surenin on dördüncü âyetinde ‘udûlsüz de kullanılmıştır.

⁴⁰⁷ es-Sâmerrâî, *Me‘âni’l-Ebniye*, s. 31.

⁴⁰⁸ Necm, 53/42.

⁴⁰⁹ es-Sâmerrâî, *Me‘âni’l-Ebniye*, ss. 32-33.

1.2.1.3. Şarîh Masdarda 'Udûl

Şarîh masdar, mucerred bir anlama delâlet eden, mim harfiyle başlamayan, kendisinden sonra bir muenneslik *tâsî* gelen şeddeli zâid bir *yâ* harfiyle bitmeyen masdarlara denir. Örnek: ⁴¹⁰فَهُمْ، نِضَالٌ.

Kur'ân'da şarîh masdar kalıplarında gerçekleşen 'udûlleri aşağıdaki şekilde incelemek mümkündür.

1.2.1.3.1. İsm-i Fâil Kalıbından Şarîh Masdar Kalıbına 'Udûl

el-Murâdî (ö. 749/1348), masdarın ism-i fâil yerine konulmasının sık karşılaşılan bir durum olduğunu vurgular. Bununla beraber söz konusu durumun bazı hükümlerde tercih sebebi bile sayıldığına işaret eder.⁴¹¹

a- فاعِلْ Kalıbından فُعْل Kalıbına 'Udûl

Örnek:

”الم (1) ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ (2)“

“Elif Lâim Mîm. Bu, kendisinde hiçbir şüphe olmayan kitaptır. Allah’a karşı gelmekten sakınanlar için yol göstericidir (rehberdir).”⁴¹²

Yukarıdaki âyette هُدًى kelimesi üzerinde bir 'udûl meydana gelmiştir. Kur'ân'da buna benzer başka 'udûller mevcuttur.⁴¹³

Değerlendirme: Âyetteki sarf 'udûlü kelime düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma'dûlun 'anh*, şulâsî mucerred ism-i fâil kalıbındaki هَاْ lafzıdır. *Ma'dûlun ileyh*, şulâsî

⁴¹⁰ el-Esmer, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal fî 'İlmi's-Şarf*, s. 377.

⁴¹¹ el-Hasen b. Kâsım el-Murâdî, *Şerhu'l-Eltiyye li Ibn Mâlik*, tah. Fahrudin el-Kabâve, Dâru Mektebeti'l-Me'ârif li't-Tibâ'a ve'n-Neşr, Beyrut, 2007, I, 358.

⁴¹² Necm, 53/42.

⁴¹³ Bkz. Bakara, 2/38, 97, 184; Âl-i 'Imrân, 3/4, 96; Mâide, 5/46; En'âm, 6/91, 154, 157, A'râf, 7/52, 154, 203; Yûnus, 10/57; Yusuf, 12/111; Nahl, 16/64, 89, 102; İsrâ', 17/2; Tâhâ, 20/10, 123; Hacc, 22/8, 67, Neml, 27/2, 77; Kasas, 28/43, 50; Lokmân, 31/3, 5, 20; Secde, 32/23; Sebe', 34/24; Ğâfir, 40/54; Fussilet, 41/44; Câsiye, 45/11, 20; Muhammed, 47/17.

mucерred masdar kalıbındaki هُدًى kelimesidir.⁴¹⁴ ‘*Udûlün yönü (tipi)*, şulâşî mucerred ism-i fâil kalıbından şulâşî mucerred masdar kalıbına doğrudur. ‘*Udûlû ortaya çıkaran etken (asl)*, metinle ilgili etkenlerden bağlamdır. ‘*Udûlün sebebi ve anlama etkisinin* mubâlağa yapmak⁴¹⁵, vurguyu artırmak ve anlamı genelleştirmek olduğu ifade edilebilir. ‘Udûl olmazsa, ayetteki anlam inceliği kaybolabilir. ‘*Udûlün hükmü* câizdir. Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. *Kur’ân’da bu tipte* otuz yedi tane ‘udûl tespit edilmiştir.

هُدًى kelimesi Kur’ân’da kırk dokuz yerde geçmektedir. Bunlardan kırk üçünde هُدًى şeklinde, altı tanesinde de değişik zamirlere muḍâf olarak kullanılmıştır. Zamire muḍâf olarak gelenlerde ‘udûl tespit edilmemiştir. Yine söz konusu kelimenin هُدًى şeklinde kullanıldığı yerlerden üçünde ‘udûl olmadığı belirtilebilir.⁴¹⁶

b- فَعْلٌ Kalıbından فَعْلٌ Kalıbına ‘Udûl

Örnek:

“قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَصْبَحَ مَاؤُكُمْ غَوْرًا فَمَنْ يَأْتِيكُمْ بِمَاءٍ مَعِينٍ (30)”

“De ki: ‘Söyleyin bakalım: Suyunuz çekiliverirse, size kim temiz bir akarsu getirir?’”⁴¹⁷

Yukarıdaki âyette غَوْرًا kelimesi üzerinde bir ‘udûl meydana gelmiştir. Kur’ân’da buna benzer başka ‘udûller de vardır.⁴¹⁸

Değerlendirme: Âyetteki sarf ‘udûlü kelime düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma’dûlun ‘anh*, şulâşî mucerred ism-i fâil kalıbındaki عَائِر lafzıdır. *Ma’dûlun ileyh*, şulâşî mucerred masdar kalıbındaki غَوْر kelimesidir. ‘*Udûlün yönü (tipi)*, şulâşî mucerred ism-i

⁴¹⁴ Ahmed b. Yusuf es-Semîn el-Halebî, *ed-Durru’l-Maşûn fî ‘Ulûmi’l-Kitâbi’l-Meknûn*, tah. Ahmed Muhammed el-Harrât, Dâru’l-Kalem, Dimeşk, ts., I, 87.

⁴¹⁵ es-Semîn el-Halebî, *ed-Durru’l-Maşûn*, I, 87.

⁴¹⁶ Bkz. Âl-i ‘Imrân, 3/138; Kehf, 18/13; Meryem, 19/76.

⁴¹⁷ Mülk, 67/30.

⁴¹⁸ Bkz. Bakara, 2/260 (سَغِيًّا); Kehf, 18/41 (غَوْرًا).

fâil kalıbından sulâsî mucerred şarîh masdar kalıbına doğrudur. *‘Udûlû ortaya çıkaran etken (asıl)*, metinle ilgili etkenlerden *bağlamdır*. *‘Udûlün sebebi ve anlama etkisi* vurguyu artırmak ve anlamı genelleştirmek şeklinde açıklanabilir. ‘Udûl olmazsa, ayetteki anlam inceliği kaybolabilir. *‘Udûlün hükmü câizdir*. Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. *Kur’ân’da bu tipte üç tane ‘udûl tespit edilmiştir*.

Şu kelimelerde de ism-i fâil kalıbından maştar kalıbına doğru ‘udûl meydana geldiğini ifade etmek mümkündür: Örnek: “Yûnus, 10/5 (ثَوْرًا); Tâhâ, 20/114 (الْمَلِكُ الْحَقُّ); Mü’minûn, 23/116 (الْمَلِكُ الْحَقُّ); Furkân, 25/53 (مَلَجٌ)⁴¹⁹.”

1.2.1.3.2. İsm-i Mef’ûl Kalıbından Şarîh Masdar Kalıbına ‘Udûl

Kur’ân’da bu tipte bazı ‘udûller görünmektedir. Tespit edilen ‘udûlleri şu şekilde incelemek mümkündür.

a- مَفْعُول Kalıbından فَعِل Kalıbına ‘Udûl

Örnek:

“وَجَاءُوا عَلَى قَمِيصِهِ بِدَمٍ كَذِبٍ قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ أَمْرًا فَصَبْرٌ جَمِيلٌ وَاللَّهُ الْمُسْتَعَانُ عَلَى مَا تَصِفُونَ (18)”

“Bir de üzerine, *sahte* bir kan bulaştırılmış gömleğini getirdiler. Yâkub dedi ki: Hayır! Nefisleriniz sizi aldatıp böyle bir işe sürükledi. Artık bana düşen, güzel bir sabırdır. Anlattıklarınıza karşı yardımı istenecek de Allah’tır.”⁴²⁰

Yukarıdaki âyette كَذِب kelimesi üzerinde bir ‘udûl vardır.

Değerlendirme: Âyetteki sarf ‘udûlü kelime düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma’dûlun ‘anh*, sulâsî mucerred ism-i mef’ûl kalıbındaki مَكْذُوب lafzıdır. *Ma’dûlun ileyh*, sulâsî mucerred masdar kalıbındaki كَذِب kelimesidir. *‘Udûlün yönü (tipi)*, sulâsî mucerred ism-i mef’ûl kalıbından sulâsî mucerred şarîh masdar kalıbına doğrudur. *‘Udûlû*

⁴¹⁹ Bu kelimenin aslının مَلَج şeklinde olduğu belirtilemektedir. Bkz. el-Munteceb el-Hemezânî, *el-Kitâb el-Ferîd*, V, 26.

⁴²⁰ Yusuf, 12/18.

ortaya çıkaran etken (asıl), metinle ilgili etkenlerden bağlamdır. ‘Udûlün sebebi ve anlama etkisinin te’kid olduğu belirtilebilir. ‘Udûl olmazsa, ayetteki anlam inceliği kaybolabilir. *‘Udûlün hükmü câizdir.* Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. *Kur’ân’da bu tipte bir tane ‘udûl tespit edilmiştir.*

b- مُفْعُول Kalıbından فُعْل Kalıbına ‘Udûl

Örnek:

“فَانْطَلَقَا حَتَّى إِذَا لَقِيَا غُلَامًا فَقَتَلَهُ قَالَ أَقْتَلْتَنِي نَفْسًا زَكِيَّةً بِغَيْرِ نَفْسٍ لَقَدْ جِئْتَ شَيْئًا نُكْرًا (74)”

“Yine yola koyuldular. Nihâyet bir erkek çocukla karşılaştıklarında, adam (he-men) onu öldürdü. Musâ, ‘Bir cana karşılık olmaksızın suçsuz birini mi öldürdün? An-dolsun **çok kötü** bir iş yaptın!’ dedi.”⁴²¹

Yukarıdaki âyette نَكْرُ kelimesi üzerinde bir ‘udûl gerçekleşmiştir. Kur’ân’da bazı âyetlerde de aynı tipden ‘udûller mevcuttur.⁴²²

Değerlendirme: Âyetteki sarf ‘udûlü kelime düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma’dûlun ‘anh*, şulâsî mezîd ism-i mef’ûl kalıbındaki مُنْكَر lafzıdır. *Ma’dûlun ileyh*, şulâsî mucerred masdar kalıbındaki نَكْرُ kelimesidir. *‘Udûlün yönü (tipi)*, şulâsî mezîd ism-i mef’ûl kalıbından şulâsî mucerred masdar kalıbına doğrudur. *‘Udûlü ortaya çıkaran etken (asıl), metinle ilgili etkenlerden bağlamdır. ‘Udûlün sebebi ve anlama etkisinin* vurguyu artırmak ve anlamı genelleştirmek olduğu ifade edilebilir. ‘Udûl olmazsa, ayetteki anlam inceliği kaybolabilir. *‘Udûlün hükmü câizdir.* Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. *Kur’ân’da bu tipte altı tane ‘udûl tespit edilmiştir.*

Şu iki örnekte de ism-i mef’ûl kalıbından maştar kalıbına doğru ‘udûl meydana geldiğini ifade etmek mümkündür: Mâide, 5/95 (الصَّيِّدَ); Lokmân, 31/11 (هَذَا خَلْقُ اللَّهِ).

⁴²¹ Kehf, 18/74.

⁴²² Bkz. Bakara, 2/216 (نُكْرًا); Kehf, 18/87 (نُكْرًا); Talâk, 65/8 (نُكْرًا); Ahkâf, 46/15 (نُكْرًا); Ahkâf, 46/15 (نُكْرًا).

1.2.1.3.3. Sıfat-i Muşebbehe Kalıbından Şarîh Masdar Kalıbına ‘Udûl

Kur’ân’da bu tipte tespit edilen ‘udûlleri şu şekilde incelenebilir.

Örnek:

“فَمَنْ يُرِدْ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ وَمَنْ يُرِدْ أَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا كَأَنَّمَا يَصَّعَّدُ فِي السَّمَاءِ (125)”

“Allah, her kimi doğru yola erdirmek isterse, onun göğsünü İslam’a açar. Kimi de saptırmak isterse, onun da göğsünü göğsü çıkıyormuşçasına daraltır, sıkar.”⁴²³

Yukarıdaki âyette حَرَجًا kelimesi üzerinde bir ‘udûl vardır.

Değerlendirme: Âyetteki sarf ‘udûlü kelime düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma’dûlun ‘anh*, sıfat-i muşebbehe kalıbındaki حَرَجًا lafzıdır.⁴²⁴ *Ma’dûlun ileyh*, şulâsî mucerred masdar kalıbındaki حَرَجًا kelimesidir.⁴²⁵ ‘Udûlün yönü (tipi), sıfat-i muşebbehe kalıbından şulâsî mucerred masdar kalıbına doğrudur. ‘Udûlü ortaya çıkaran etken (asıl), metinle ilgili etkenlerden bağlamdır. ‘Udûlün sebebi ve anlama etkisinin mübâlağa, vurguyu artırmak ve anlamı genelleştirmek olduğu ifade edilebilir. ‘Udûl olmazsa, ayetteki anlam inceliği kaybolabilir. ‘Udûlün hükmü câizdir. Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. Kur’ân’da bu tipte bir tane ‘udûl tespit edilmiştir.

1.2.1.4. Muevvel Masdara ‘Udûl

Kur’ân’da bu konuda tespit edilen ‘udûlleri şu şekilde ele almak mümkündür.

1.2.1.4.1. Şarîh Masdardan Muevvel Masdara ‘Udûl

Arapça cümleler yapı bakımından incelendiğinde, cümlede musned ve musnedun ileyh⁴²⁶ açıkça zikredilmiş olup olmamasının cümlelerin anlaşılmasında önemli

⁴²³ En’âm, 6/125.

⁴²⁴ Maḥrûs Muhammed İbrâhîm, *el-Binyetu’s-Sarfiyye ve Eşeruhâ fî Tağyîri’l-Dilâle*. Dirâse Tatbîkiyye ‘alâ Kıra’atî’-l-İmâm ‘Aşım, Dâru’l-Beşâir li’t-Tıbbâ’ati ve’n-Neşri ve’t-Tevzî’, Kâhire, 2007, s. 181.

⁴²⁵ Ebû Şâme Abdurrahman b. İsmâîl b. İbrahim ed-Dımeşkî, *İbrâzu’l-Me’ânî min Hırzî’l-Emânî*, tah. İbrahim Avaḍ Dâru’l-Kutubî’l-İlmiyye, Beyrut, ts., s. 459.

⁴²⁶ İsim cümlesinin *musnedi* mübtedâ, *musnedun ileyhi* ise haberdur. Bkz. Sibeveyh, *el-Kitâb*, II, 126.

rol oynadığı dikkat çeker. Kelam “isnâd” ile ortaya çıkar ve bu da musned ve musnedun iley olmak üzere iki unsuru gerektirir.⁴²⁷ İbn Hişâm, masdar mef’ûlun bihe muğâf olduktan sonra fâilin (musnedun ileyh) açıktan zikredilmesini şâz olarak kabul eder. Bununla beraber şiir zarûretinde caiz olduğu da belirtilmiştir.⁴²⁸ Bu açıdan masdar ve muevvel masdar arasında anlam vurgu ve delâleti açısından bazı farkların olduğu açıktır. Zira Arapça sözdiziminde isnâdın temel unsurları olan musned ve musnedun ileyh şarîh masdarda çoğunlukla zikredilmezken, muevvel masdarda her zaman zikredilmektedir. Bu yönüyle muevvel masdarın, musned ve musnedun ileyh’in cümlede bulunması açısından şarîh masdardan daha açık ve vurgulu bir anlam ifade ettiği düşünülebilir. Bazı âyetlerde şarîh masdar yerine muevvel masdar kullanılmıştır.

Örnek:

قُلْ إِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّي الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ وَالْإِثْمَ وَالْبَغْيَ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَأَنْ تُشْرِكُوا بِاللَّهِ مَا لَمْ يُنَزَّلْ بِهِ سُلْطَانًا وَأَنْ
”تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ“ (33)

“De ki: ‘Rabbim ancak, açık ve gizli çirkin işleri, günahı, haksız saldırıyı, hak-
kında hiçbir delil indirmedeği her hangi bir şeyi **Allah’a ortak koşmanızı** ve Allah’a karşı
bilmediğiniz şeyleri **söylemenizi** haram kılmıştır.’”⁴²⁹

Yukarıdaki âyette *أَنْ تُشْرِكُوا* ibâresi üzerinde bir ‘udûl meydana gelmiştir. Kur’ân’da aynı tipte başka ‘udûller de vardır.⁴³⁰

Değerlendirme: Âyetteki sarf ‘udûlü kelime düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma’dûlun ‘anh*, *شُرِّكُكُمْ* muğâf şarîh masdardır. *Ma’dûlun ileyh*, *أَنْ تُشْرِكُوا* şeklindeki muevvel masdardır. *‘Udûlün yönü (tipi)*, şulâsî mucerred şarîh masdar kalıbından muevvel masdar kalıbına doğrudur. *‘Udûlü ortaya çıkaran etken (asıl)*, metinle ilgili etkenlerden *bağlamdır*. Âyette zikredilen *الْإِثْمَ* ve *الْبَغْيَ* kelimeleri şarîh masdardır. Onlar üzerine yine şarîh masdarın atfedilmesi gerekirken muevvel masdar atfedilmesi âyette bir ‘udûl meydana

⁴²⁷ Şensoy, *Abdulkâhîr el-Cürcânî’de Anlam Problemi*, s. 251.

⁴²⁸ Bkz. Ebu’l-Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Muberrid, *el-Mukteğab*, nşr. Muhammed Abdulhâlîk ‘Uğayme, Kahire, 1994, I, 159; İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebib*, VI, 35.

⁴²⁹ A’râf, 7/33.

⁴³⁰ Bkz. Bakara, 2/184 (وَأَنْ تَصُومُوا); “oruç tutmanız”; A’râf, 7/33 (أَنْ تَقُولُوا) “demeniz”.

gelmiştir. Zira şariḥ masdar üzerine atfedilen وَالشِّرْكُ بِاللَّهِ muevvel masdarının وَالشِّرْكُ بِاللَّهِ şeklinde şariḥ olması beklenmekteydi. ‘*Udûlün sebebi ve anlama etkisi*’ vurguyu arttırmak ve titiz bir anlatım özelliği ortaya koymak şeklinde açıklanmıştır.⁴³¹ Ayrıca muevvel masdarda zaman ve kip de belirlenmiş olmaktadır.⁴³² Yine ‘udûlün anlamı te’kîd ettiği belirtilebilir. ‘Udûl olmazsa, ayetteki anlam inceliği kaybolabilir. ‘*Udûlün hükmü*’ câizdir. Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. *Kur’ân’da bu tipte* üç tane ‘udûl tespit edilmiştir.

1.2.2. Fiil Kalıbından Masdar Kalıbına ‘Udûl

Kur’ân’da masdar kalıbında meydana gelen ‘udûllerden bazıları fiillerden isimlere doğru gerçekleşmektedir. Bunları şu şekilde özetlemek mümkündür.

1.2.2.1. Emir Kalıbından Şariḥ Masdar Kalıbına ‘Udûl

a- اِفْعُلُوا Kalıbından فَعْلٌ Kalıbına ‘Udûl

Örnek:

“فَإِذَا لَقِيتُمْ الَّذِينَ كَفَرُوا فَضَرْبِ الرِّقَابِ حَتَّىٰ إِذَا أَتَخَسَّموهُمْ فَشُدُّوا الْوَتَاقَ (4)”

“İnkâr edenlerle (savaşta) karşılaştığınız zaman **boyunlarını vurun**. Nihâyet onları çökertip etkisiz hale getirdiğinizde bağı sıkı sıkı bağlayın (sağ kalanları esir alın).”⁴³³

Yukarıdaki âyette ضَرْبُ lafzında bir ‘udul meydana gelmiştir.

Değerlendirme: Âyetteki sarf ‘udûlü kelime düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma’dûlun ‘anh*, şulâsî mucerred emir kalıbındaki اضْرِبُوا lafzıdır. *Ma’dûlun ileyh*, şulâsî mucerred masdar kalıbındaki ضَرْبِ kelimesidir. ‘*Udûlün yönü (tipi)*, şulâsî mucerred emir kalıbından şulâsî mucerred masdar kalıbına doğrudur. ‘*Udûlü ortaya çıkaran etken*

⁴³¹ Muhammet Tasa, *Kur’ân’da Cümle Yapısı*, Adal Ofset, Konya, 2005, s. 7.

⁴³² Tasa, *Kur’ân’da Cümle Yapısı*, s. 11.

⁴³³ Muhammed, 47/4.

(*asıl*), metinle ilgili etkenlerden *bağlamdır*. ‘*Udûlün sebebi ve anlama etkisi*’ vurguyu artırmak ve anlamı genelleştirmek şeklinde ifade edilebilir. Zira ضَرَبَ lafzının aslı masdar olduğundan dolayı isim-fiiller hususunda caiz görülmeyen bazı uygulamaların, bu âyette olduğu gibi masdarlara verildiğine işaret edilmektedir.⁴³⁴ Yine ‘udûlün anlamı te’kîd etmek için gerçekleştirildiği ifade edilebilir. ‘Udûl olmazsa, ayetteki anlam inceliği kaybolabilir. ‘*Udûlün hükmü câizdir*. Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. *Kur’ân’da bu tipte* bir tane ‘udûl tespit edilmiştir.

b- اَفْعَالُ Kalıbından اَفْعَالُ Kalıbına ‘Udûl

Örnek:

“وَاعْبُدُوا اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَبِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ (36)”

“Allah’a ibadet edin ve ona hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ana babaya, akrabaya, yetimlere ... *iyilik edin*.”⁴³⁵

Yukarıdaki âyette إِحْسَانًا lafzında bir ‘udul meydana gelmiştir. Kur’ân’da buna benzer başka ‘udûller de vardır.⁴³⁶

Değerlendirme: Âyetteki sarf ‘udûlü kelime düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma’dûlun ‘anh*, şulâşî mezîd emir kalıbındaki أَحْسِنُوا lafzıdır. *Ma’dûlun ileyh*, şulâşî mezîd masdar kalıbındaki إِحْسَانًا kelimesidir. ‘*Udûlün yönü (tipi)*, şulâşî mezîd emir kalıbından şulâşî mezîd masdar kalıbına doğrudur. ‘*Udûlü ortaya çıkaran etken (asıl)*, metinle ilgili etkenlerden *bağlamdır*. ‘*Udûlün sebebi ve anlama etkisi*’ vurguyu artırmak ve anlamı genelleştirmek şeklinde ifade edilebilir. ‘Udûl olmazsa, ayetteki anlam inceliği kaybolabilir. ‘*Udûlün hükmü câizdir*. Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. *Kur’ân’da bu tipte* dört tane ‘udûl tespit edilmiştir.

⁴³⁴ İbn ‘Uşfûr el-İşbîlî, *Muşulu’l-Muḥarrib*, s. 185.

⁴³⁵ Nisâ, 4/36.

⁴³⁶ Bkz. Bakara, 2/83 (إِحْسَانًا); En’âm, 6/151 (إِحْسَانًا); İsrâ, 17/23 (إِحْسَانًا).

1.3. İsm-i Fâil Kalıbında ‘Udûl

‘Udûl meselesinde ism-i fâil kalıbı hem ma‘dûlun ileyh hem de ma‘dûlun ‘anh şeklinde belirir. Bu durum konunun örneklerini incelemeye başlamadan önce, mesele- nin anlaşılmasına katkı sağlayacak şu hususların belirtilmesini gerekli kılar.

İsm-i fâil işi yapana delâlet eden ve muzâri fiilin hareke ve sükunları üzere işle- yen bir vasıf özelliğine sahiptir.⁴³⁷

Nahiv âlimlerinden bir çoğunun ism-i fâil konusunu irdelerken yaptıkları açık- lamalar dikkate alındığında ism-i fâilin iş, oluş (hades), değişim (hudûs) ve o işi yapana (fâil) delâlet ettiği hükmü ağırlık kazanır. Burada hades (oluş) kavramından kasıt, mas- dar anlamıdır. Hudûs kavramı, şubût ve kalıcılığın zıddı, değişebilen geçici bir anlam ve sıfat özelliğine vurgu yapar. Fâil kavramıyla ise söz konusu işi yapan kişi ya da şey kast edilir. Örnek: İsm-i fâil kalıbındaki فَاعِل kelimesindeki *hades* kıyâm anlamıdır. *Hudûs* ise bu kıyâm anlamının değişebilir olup sahibinin kalıcı bir özelliği olmayışdır. Burada *fâil* (işin sahibi) kıyam işini gerçekleştirecek olan kişidir. İsm-i fâil şubûta değil değişime delâlet eder. Ancak yine de fiilden daha kalıcı ve daha sabit bir anlam taşır. Bununla beraber ism-i fâilin taşıdığı şubût anlamı, sıfat-ı muşebbehenin taşıdığı şubût derecesine ulaşamaz. Şubûta delâleti açısından fiille sıfat-ı muşebbehe arasında yer alır. Örnek: فَاعِل ism-i fâili فَاعِل ve فَاعِل fiillerinden daha kalıcı bir anlam taşır. Ancak bunun taşıdığı kalıcılık anlamı طَوِيل ve قَصِير gibi kelimelerin anlam düzeyinde değildir. Çünkü kıyamı terk edip oturmak ya da başka bir hale geçmek mümkündür. Ancak uzunluk ve kısalıktan sıyrılıp çıkmak mümkün değildir. Bununla beraber sıfat-ı muşebbehe kalıbında gelen عَطَشَانٌ ve صَدْيَانٌ gibi bazı vasıflardan sıyrılıp çıkmak da mümkündür.⁴³⁸ Zira açlık ve tokluk sü- rekli bir vasıf değildir.

Fiil teceddüd ve hudûsa delâlet eder. Mâzî fiilin oluşu (hades) geçmiş zamanda tamamlanmıştır. Hâle delâlet ediyorsa, oluşu şimdiki zamanda meydana gelmektedir. Eğer istikbâle delâlet ederse oluşun gelecek zamanda meydana geleceğine delâlet eder.

⁴³⁷ İbn Hişâm el-Enşârî, *Şerhu Kattri'n-Nedâ*, s. 446.

⁴³⁸ es-Sâmerrâî, *Me'âni'l-Ebniye*, ss. 41-42.

Örnek: *قَامَ* ism-i fâili aynı anda hem “kalkma” işine, hem de kalkma işini yapan kişiye delâlet eder. Ancak kalkma işi söz konusu fâilin kalıcı bir vasfı değildir. Fiil ise değişim ve yenilenmeye delâlet eder. Eğer *mâzî* kalıbında gelirse işin geçmiş zamanda tamamlandığını gösterir. *Hâl* ya da *istikbâl* kalıbında ise işin şimdiki zamanda yapılmakta olduğuna ya da gelecek zamanda yapılacağını gösterir. Bir kalıcılık ve devamlılık anlamı da taşımaz. İsm-i fâil fiilden daha kalıcı ve devamlı bir anlam ifade etmesine rağmen sıfat-ı muşebbehenin ifade ettiği kalıcılık anlamı seviyesine yükselemez.⁴³⁹

Yukarıda işaret edilenlere binaen sıfat-ı muşebbehe kalıbında da değişim olabileceğini belirtmek mümkündür. Mesela aç birisini *جَوْعَانٌ* olarak nitelemekten, karnını doyurduktan sonra *شَبْعَانٌ* (tok) diye nitelemek mümkündür. Bu onun daha önce taşıdığı sıfattan bir azalma anlamına gelmez. Zira burada sıfat sahibinin taşıdığı sıfattan bir azalma çoğalma değil, köklü bir değişim söz konusudur. Artık ilk sıfatı tamamen ortadan kaldırıp yerine geçen yepyeni bir sıfat vardır. Öyleyse ism-i fâil, fiile nisbetle vasfın kalıcılığına delâlet eder. Ancak sıfat-ı muşebbeheyle kıyaslanacak olursa değişim ve dönüşüme delâlet eder. Başka bir ifadeyle ism-i fâil sıfat-ı muşebbhedenden daha geçici bir anlam ifade eder.

İsm-i fâilin anlam özelliklerini şu şekilde özetlemek mümkündür:

1-) Geçmiş zaman –*mâzî*- anlamına delâlet için kullanılabilir.⁴⁴⁰

Örnek:

“قَالَتْ رَسُولُهُمْ أَنِّي اللَّهُ شَكُّ فَاطِرِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ”

“Peygamberleri dedi ki: Gökleri ve yeri yaratan Allah hakkında şüphe mi var?”⁴⁴¹

Âyette geçen *فَاطِر* kelimesi *فَطَرَ* anlamındadır.

⁴³⁹ es-Sâmerrâi, *Me'âni'l-Ebniye*, s. 12.

⁴⁴⁰ Şemsuddîn Ahmed b. Suleyman Kemâlpasazâde (İbn Kemâl Paşa), *Esrâru'n-Naḥv*, tah. Ahmed Hasen Hâmid, Dârul-Fikr li't-Tibâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzi', Kahire, 2002, s. 221; eş-Şirbînî, *Feydu'l-Fettâh*, I, 483.

⁴⁴¹ İbrahim, 14/10.

Geçmiş zamana delâlet eden ism-i fâille mâzî fiili arasında anlam açısından ne fark vardır? Bu soruyu fiil ve isim sîgalarının delâletleri hususunda yapılan açıklamalarla cevaplamak mümkündür. Mâzî kalıbı işin olup bittiğini ve fâilin hala o sıfatı taşımadığını bildirir. Bunun aksine mâzî anlamlı ism-i fâil kalıbı ise fâilin o işi geçmiş zamanda daha sabit bir vasıfla yaptığı anlamına gelir. Örnek: زَيْدٌ قَائِمٌ بِالْأَمْرِ cümlesi ile قَامَ بِالْأَمْرِ أَمْسٌ burada ism-i fâil kalıbı kullanılan cümle daha kalıcı anlam ifade eder.⁴⁴² Bunlara ek olarak cümledeki vasıf mubâlağa ve sıfat-ı muşebbehe sîgalarıyla ifade edildiğinde anlam farkları daha da açık görünür. Çünkü, زَيْدٌ قَائِمٌ بِالْأَمْرِ cümlesi baz alındığında yine زَيْدٌ قَائِمٌ بِالْأَمْرِ cümlesinin daha kalıcı ve vurgulu bir anlam taşıdığı, öte yandan زَيْدٌ قَائِمٌ بِالْأَمْرِ şeklindeki bir cümle bunların hepsinden daha kalıcı bir anlam ifade ettiğini söylemek mümkündür.

2-) Hâl anlamına delâlet için kullanılabilir.⁴⁴³

Örnek: “(49) فَمَا لَهُمْ عَنِ التَّذْكِرَةِ مُعْرِضِينَ” “Böyle iken onlara ne oluyor da, öğütten yüz çeviriyorlar?”⁴⁴⁴

3-) İstikbâl anlamına delâlet eder.⁴⁴⁵

Örnek:

“وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً (30)”

“*Hani Rabbın meleklerle, ‘Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım’ demişti.*”⁴⁴⁶

4-) İstimrâr/süreklilik anlamına delâlet eder.

Örnek:

إِنَّ اللَّهَ فَالِقُ الْحَبِّ وَالنَّوَى (95)

⁴⁴² es-Sâmerrâi, *Me‘âni’l-Ebniye*, s. 42.

⁴⁴³ Kemâlpâşazâde, *Esrâru’n-Naḥv*, s. 221; eş-Şirbînî, *Feyḍu’l-Fettâḥ*, I, 483.

⁴⁴⁴ Müddessir, 74/49.

⁴⁴⁵ Kemâlpâşazâde, *Esrâru’n-Naḥv*, s. 221; eş-Şirbînî, *Feyḍu’l-Fettâḥ*, I, 483.

⁴⁴⁶ Bakara, 2/30.

“Şüphesiz (ki) Allah, tâneyi ve çekirdeği *yarıp filizlendirendir*.”⁴⁴⁷

5-) Bazen kalıcı/sabit anlama delâlet eder.

İsm-i fâil ve ism-i mef'ûlün sıfat-ı muşebbehe gibi kalıcı ve değişmeyen bir anlam ifade edebileceği de vurgulanmaktadır.⁴⁴⁸

Örnek: “مُؤَدَّبُ الْحَدَّامِ , مَعْمُورُ الدَّارِ , جَاعِلُهُ الْوِشَاحِ , ضَامِرُ الْبَطْنِ”

6-) Nisbet anlamına delâlet eder: دَارِعٌ (zırhlı-zırh sahibi), نَابِلٌ (oklu), سَالِحٌ (silahlı), تَامِرٌ (hurmacı).

Örnek: [Meczû'u'l-Kâmil el-Muraffel]

أَعْرَضَنِي وَزَعَمْتُ أَنَّ لَكَ لَاِبِنٌ بِالصَّيْفِ تَامِرٌ⁴⁴⁹

“Aldattın beni, yazın süt sâhibi (sütcü) ve hurmalı (hurmacı) olduğunu söyledin.”

Beyitteki لَاِبِنٌ ve تَامِرٌ kelimeleri فَاعِلٌ vezninde gelen birer isim olup fiil ve fiilimsi anlamından çıkmışlardır. “Bir vasfın sahibi” anlamında birer fiilimsi olarak değil “bir şeyin sahibi” anlamında kullanılmışlardır. لَاِبِنٌ kelimesi “süt sahibi-sütlü” ve تَامِرٌ “hurma sahibi- hurmalı” anlamında isimleşmiştir. Bu anlamlar لَبِنٌ → يَلْبِنُ (sütlü olmak) ya da تَمَّرَ → يَمَرُّ (hurmali olmak) gibi asıllarla elde edilemez. Bunlardan fiilimsi anlamı kast edildiğinde, fiil gibi hüdûş ve teceddüde delâlet ederler. Bu anlam kendilerine tâ bitiştiği zaman gerçekleşir. Ancak kendilerinden nisbet kast edildiğinde şubûta (kalıcılık) delâlet ederler. Nispette mubâlağa edileceğinde فَعَّالٌ veznine ‘udûl edilir. Örnek: عَطَّارٌ, نَقَّاشٌ⁴⁵⁰

İsm-i fâil kalıplarındaki ‘udûlleri, meydana geliş yönleri itibariyle sîga içi ve sîga dışı ‘udûller şeklinde iki gruba ayırmak mümkündür. Bu taksim, ism-i fâil ve mubâlağa

⁴⁴⁷ En‘âm, 6/94.

⁴⁴⁸ ez-Zemaşşeri, *el-Mufaşşal*, s. 230.

⁴⁴⁹ el-Huṭaye’, Ebû Muleyke Cervel b. Evs b. Mâlik el-Absî, *Dîvânu’l-Huṭaye’* (İbn es-Sikkî rivayet ve şerhi ile), nşr. Mufid Muhammed, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 1993, s. 91; el-Muberrid, *el-Mukteḍab*, III, 162.

⁴⁵⁰ İbn Ya‘îş, *Şerḥu’l-Mufaşşal*, III, ss. 480-481.

kalıplarının dışındaki diğer ‘udûl çeşitlerinde açıkça şekillenmemektedir. Ancak, ism-i fâil kalıbındaki sîga içi ‘udûller mubâlağa kalıbındakiler kadar zengin değildir.

Buraya kadar özetlenen bilgilerden sonra, Kur’ân’da ism-i fâil kalıbında meydana gelen ‘udûlleri ve çeşitlerini şu şekilde delillendirmek mümkündür.

1.3.1. İsm-i Fâil Kalıbında Sîga İçi ‘Udûller

İsm-i fâil kalıbında sîga içi ‘udûller nitelemesiyle ism-i fâil kalıplarının hepsi kast edilmektedir. Bir ism-i fâil kalıbını terk edip aynı anlamının başka bir ism-i fâil kalıbıyla karşılanması şeklinde ortaya çıkan ‘udûller “*ism-i fâil kalıbında sîga içi ‘udûller*” diye isimlendirilmiştir. Kur’ân’da bu hususta bazı uygulamalar görülmektedir.

a- مُفْعَلَةٌ Kalıbından مُفْعَلٌ Kalıbına ‘Udûl

Örnek:

“يَوْمَ تَرُؤْنَهَا تَذْهَلُ كُلُّ مُرْضِعَةٍ عَمَّا أَرْضَعَتْ وَتَضَعُ كُلُّ ذَاتِ حَمْلٍ حَمْلَهَا (2)”

“Onu göreceğiniz gün, her **emzikli kadın** emzirmekte olduğu çocuğundan geçer ve her hamile kadın da karnındaki çocuğunu düşürür.”⁴⁵¹

Yukarıdaki âyette مُرْضِعَةٌ kelimesi üzerinde bir ‘udûl gerçekleşmiştir.

Değerlendirme: Âyetteki sarf ‘udûlü kelime düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma’dûlun ‘anh*, şulâsî mezîdin ism-i fâil kalıbındaki مُضِع kelimesidir. *Ma’dûlun ileyh*, şulâsî mezîdin ism-i fâil kalıbındaki مُرْضِعَةٌ kelimesidir. *‘Udûlün yönü (tipi)*, şulâsî mezîdin ism-i fâil kalıbından yine şulâsî mezîdin ism-i fâil kalıbına doğrudur. *‘Udûlün ortaya çıkaran etken (asıl)*, metinle ilgili etkenlerden *bağlamdır*. *‘Udûlün sebebi ve anlama etkisi* anlam vurgusunu artırmak şeklinde açıklanabilir. Burada مُرْضِعَةٌ kelimesine tâ getirilmiş olmasının ona fiil anlamı kattığı belirtilmektedir.⁴⁵² ‘Udûl olmazsa, ayetteki

⁴⁵¹ Hacc, 22/2.

⁴⁵² es-Sâmerrâî, *Me‘âni’l-Ebniye*, s. 50.

anlam inceliği kaybolabilir. *‘Udûlün hükmü câizdir*. Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. *Kur’ân’da bu tipte* bir tane ‘udûl tespit edilmiştir.

1.3.2. İsm-i Fâil Kalıbında Sîga Dışı ‘Udûller

İsm-i fâil kalıbında “sîga dışı ‘udûller” nitelemesiyle mubâlağa, ism-i mef’ûl, sıfat-ı müşebbehe ve muzâri fiil gibi kelime gruplarından ism-i fâil kalıbına doğru gerçekleşen ‘udûller kast edilmiştir.

Sîga dışı ‘udûller de kendi içerisinde “isim kalıbından ism-i fâil kalıbına ‘udûl”, “fiil kalıbından ism-i fâil kalıbına ‘udûl” şeklinde iki kısımda ele alınacaktır.

1.3.2.1. İsim Kalıbından İsm-i Fâil Kalıbına ‘Udûl

Bu türdeki ‘udûller Kur’ân’da genel olarak şu şekillerde ortaya çıkmaktadır.

1.3.2.1.1. Şarîh Masdar Kalıbından İsm-i Fâil Kalıbına ‘Udûl

Bu tipte meydana gelen ‘udûlleri şu şekilde incelemek mümkündür.

a- **فَاعِلَةٌ Kalıbından فاعلة Kalıbına ‘Udûl**

Örnek:

”يٰۤاَيُّهَا الْعَالِيَةُ (10) لَا تَسْمَعُ فِيهَا لِاَغْيَةٍ (11) فِيهَا عَيْنٌ جَارِيَةٌ (12)“

“Yüksek bir cenettedirler. Orada hiçbir boş söz işitmezler. Arada akan bir kaynak vardır.”⁴⁵³

Yukarıdaki âyette لِاَغْيَةٍ (boş söz) kelimesi üzerinde bir ‘udûl meydana gelmiştir.

Değerlendirme: Âyetteki sarf ‘udûlü kelime düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma’dûlun ‘anh*, şulâsî mucerred masdar kalıbındaki لَعُوْا lafzıdır. *Ma’dûlun ileyh*, şulâsî mucerred ism-i fâil kalıbındaki لِاَغْيَةٍ kelimesidir. *‘Udûlün yönü (tipi)*, şulâsî mucerred masdar kalıbından şulâsî mucerred ism-i fâil kalıbına doğrudur. *‘Udûlü ortaya çıkaran etken (asıl)*, metinle ilgili etkenlerden bağlamdır. *‘Udûlün sebebi ve anlama etkisinin*

⁴⁵³ Gâşîye, 88/11.

te'kid ve söze biraz daha kalıcı bir anlam katmak olduğu ifade edilebilir. Ayrıca burada 'udûlün âyet sonlarındaki ses ahengini sağlamaya ve metafor oluşumuna etki ettiği de belirtilebilir. 'Udûl olmazsa, ayetteki anlam inceliği kaybolabilir. *'Udûlün hükmü* câizdir. Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. *Kur'ân'da bu tipte* bir tane 'udûl tespit edilmiştir.

b- فَعَالٌ Kalıbından فَاعِلَةٌ Kalıbına 'Udûl

Örnek:

“فَهَلْ تَرَى لَهُمْ مِنْ بَاقِيَةٍ (8)”

“Şimdi onlardan geri **kalan** bir şey görüyor musun?”⁴⁵⁴

Yukarıdaki âyette بَاقِيَةٍ (kalan) kelimesi üzerinde bir 'udûl vardır.

Değerlendirme: Âyetteki sarf 'udûlü kelime düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma'dûlun 'anh*, sulâsî mucerred masdar kalıbındaki بَاءٌ lafzıdır. *Ma'dûlun ileyh*, sulâsî mucerred ism-i fâil kalıbındaki بَاقِيَةٍ kelimesidir.⁴⁵⁵ *'Udûlün yönü (tipi)*, sulâsî mucerred masdar kalıbından sulâsî mucerred ism-i fâil kalıbına doğrudur. *'Udûlü ortaya çıkaran etken (asıl)*, metinle ilgili etkenlerden *bağlamdır*. *'Udûlün sebebi ve anlama etkisi* te'kid şeklinde belirginleşmektedir. 'Udûl olmazsa, ayetteki anlam inceliği kaybolabilir. *'Udûlün hükmü* câizdir. Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. *Kur'ân'da bu tipte* bir tane 'udûl tespit edilmiştir.

1.3.2.1.2. İsm-i Mef'ûl Kalıbından İsm-i Fâil Kalıbına 'Udûl

Bu tipte meydana gelen 'udûlleri şu şekilde tahlil etmek mümkündür.

a- مَفْعُولٌ Kalıbından فَاعِلٌ Kalıbına 'Udûl

Örnek:

“قَالَ سَأُوِي إِلَى جَبَلٍ يَعْصِمُنِي مِنَ الْمَاءِ قَالَ لَا عَاصِمَ الْيَوْمَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ إِلَّا مَنْ رَحِمَ (43)”

⁴⁵⁴ Gaşiye, 69/8.

⁴⁵⁵ Âyette geçen بَاقِيَةٍ kelimesinin ism-i fâil kalıbında gelen nadir semâî mastarlardan olduğuna işaret edilmektedir. Bkz. el-Esmer, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal fî 'İlmi's-Şarf*, s. 379.

“O, ‘Ben, kendimi sudan koruyacak bir dağa sığınacağım dedi.’ Nûh, ‘Bugün Allah’ın rahmet ettikleri hâriç, O’nun azabından **korunacak** kimse yoktur’ dedi.”⁴⁵⁶

Yukarıdaki âyette عاصم kelimesi üzerinde bir ‘udûl meydana gelmiştir. Kur’ân’da buna benze başka ‘udûller de vardır.⁴⁵⁷

Değerlendirme: Âyetteki sarf ‘udûlü kelime düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma’dûlun ‘anh*, şulâsî mucerred ism-i mef’ûl kalıbındaki مَعْصُوم kelimesidir. *Ma’dûlun ileyh*, şulâsî mucerred ism-i fâil kalıbındaki عاصم kelimesidir. *‘Udûlün yönü(tipi)*, şulâsî mucerred ism-i mef’ûl kalıbından şulâsî mucerred ism-i fâil kalıbına doğrudur. *‘Udûlî ortaya çıkaran etken (asıl)*, metinle ilgili etkenlerden bağlamdır. *‘Udûlün sebebi ve anlama etkisinin* vurguyu artırmak ve anlamı özelleştirmek olduğu ifade edilebilir. ‘Udûl olmazsa, ayetteki anlam inceliği kaybolabilir. *‘Udûlün hükmü* câizdir. Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. *Kur’ân’da bu tipte* on yedi tane ‘udûl tespit edilmiştir. Aynı kelimenin Yûnus, 11/27 ve Ğâfir, 40/33 âyetlerindeki kullanımında yukarıdaki türden bir ‘udûl gerçekleşmediği dikkat çeker.

b- فَاعِلَةٌ Kalıbından مُفْعُولَةٌ Kalıbına ‘Udûl

Örnek:

“فَهُوَ فِي عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ (7)”

“Artık o, **hoşnut olacağı** bir hayat içinde olacaktır.”⁴⁵⁸

Yukarıdaki âyette رَاضِيَةٌ kelimesi üzerinde bir ‘udûl meydana gelmiştir. Kur’ân’da buna benzer başka ‘udûller de vardır.⁴⁵⁹

⁴⁵⁶ Hûd, 11/43.

⁴⁵⁷ Bkz. Bakara, 2/126 (آميناً); Âl-i ‘Imrân, 3/97 (آميناً); Yûsuf, 12/99 (آمينين); İbrahim, 14/35 (آميناً); Hicr, 15/46 (آمينين); Hicr, 15/82 (آمينين); Enbiyâ, 21/18 (زاهقاً); Şu‘arâ, 26/146 (آمينين); Kasas, 28/31 (الآمينين); Ankebut, 29/67 (آميناً); Kasas, 28/57 (آميناً); Sebe’, 34/18 (آمينين); Fussilet, 41/40 (آميناً); Duhân, 44/55 (آمينين); Fetih, 48/27 (آمينين); Târık, 86/6 (دافقاً).

⁴⁵⁸ Kâria, 101/7.

⁴⁵⁹ Bkz. Ğâşiye, 88/9 (راضية) ve Fecr, 89/28 (راضية).

Değerlendirme: Âyetteki sarf ‘udûlü kelime düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma‘dûlun ‘anh*, şulâşî mucerred ism-i mef‘ûl kalıbındaki مَرْضِيَّةٌ kelimesidir. *Ma‘dûlun ileyh*, şulâşî mucerred ism-i fâil kalıbındaki رَاضِيَةٌ lafzıdır. *‘Udûlün yönü(tipi)*, şulâşî mucerred ism-i mef‘ûl kalıbından şulâşî mucerred ism-i fâil kalıbına doğrudur. *‘Udûlü ortaya çıkaran etken (asıl)*, metinle ilgili etkenlerden bağlamdır. *‘Udûlün sebebi ve anlama etkisi* vurguyu artırmak ve anlamı daraltmak şeklinde açıklanabilir. ‘Udûl olmazsa, ayetteki anlam inceliği kaybolabilir. *‘Udûlün hükmü* câizdir. Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. *Kur’ân’da bu tipte* üç tane ‘udûl tespit edilmiştir.

1.3.2.1.3. Sıfat-ı muşebbehe Kalıbından İsm-i Fâil Kalıbına ‘Udûl

Bu konudaki ‘udûlleri incelemeye başlamadan önce, sıfat-ı muşebbehe ile ism-i fâil arasındaki farkların izah edilmesi faydalı olacaktır. Söz konusu kelimeler arasındaki farklar şu şekilde ifade edilmektedir:⁴⁶⁰

1-Sıfat-ı muşebbehe muzârinin hareke ve sükunlarına pek uymaz. Ancak ism-i fâil uyar.

2-Sıfat-ı muşebbehe kalıcılığa (şubût), ism-i fâil geçicilik ve sonradan olmaya (hudûş) delâlet eder.

3-İsm-i fâil geçmiş zaman için kullanıldığı gibi şimdiki zaman ve gelecek zaman için de kullanılabilir. Sıfat-ı muşebbehe daimî hâl ifadesi için kullanılır.

4-Sıfat-ı muşebbehenin ma‘mûlü kendisinden öne geçemez. İsm-i fâilde vasıf anlamı zayıf olduğundan dolayı ism-i fâilin ma‘mulü kendi önüne geçebilir.⁴⁶¹

5-Sıfat-ı muşebbehenin ma‘mûlü *ecnebî* olamaz, *sebebî* olmak zorundadır. İsm-i fâilin ma‘mulü sebebi de ecnebî de olabilir.⁴⁶²

⁴⁶⁰ Kemâl Hüseyin Reşid Şâlih, *Sıyağü'l-Mubâlağa ve Tarâikuha fı'l-Kur’ân’i'l-Kerîm*, (Dirâse İhşâiyye, Şarfiyye Delâliyye), yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Câmi’atu’n-Necâh, Nâblûs, 2005, s. 26.

⁴⁶¹ İbn Hişâm el-Enşârî, *Şerhu Kaşşî’n-Nedâ*, ss. 460-462.

⁴⁶² İbn Hişâm el-Enşârî’nin açıklamalarına göre ma‘mûlün sebebi olması üç durumda ortaya çıkar: 1- Ma‘mûlün mevşûfa dönen zamire muğâf olması (مَرْزُوتٌ بِرَجُلٍ حَسَنٍ وَجْهَهُ), 2-ma‘mûlün mevşûfa dönen zamirin yerine geçmiş bir şeye muğâf olması (مَرْزُوتٌ بِرَجُلٍ حَسَنٍ الْوَجْهِ) (burada ال zamirin yerine geçmiştir), 3- mevşûfa dönen zamirin var kabul edilmesi (مَرْزُوتٌ بِرَجُلٍ حَسَنٍ وَجْهًا أَيْ: وَجْهًا مِنْهُ). Ma‘mûlün ecnebî (yabancı) olması ise,

a- فاعِلْ Kalıbından Kalıbına ‘Udûl

Örnek:

“فَلَعَلَّكَ تَارِكٌ بَعْضَ مَا يُوحَىٰ إِلَيْكَ وَضَائِقٌ بِهِ صَدْرُكَ أَنْ يَقُولُوا لَوْلَا أُنْزِلَ عَلَيْهِ كُتُبٌ أَوْ جَاءَ مَعَهُ مَلَكٌ (12)”

“(Ey Muhammed!) Belki de sen, (müşriklerin) ‘Ona bir hazine indirilseydi veya beraberinde bir melek gelseydi ya!’ demelerinden dolayı sana vahyolunandan bir kısmını göz ardı edeceksin ve o yüzden **göğsün daralacak**.”⁴⁶³

Yukarıdaki âyette ضَائِقٌ lafzı üzerinde bir ‘udûl görünmektedir.

Değerlendirme: Âyetteki sarf ‘udûlû kelime düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma‘dûlun ‘anh*, sıfat-ı muşebbehe kalıbındaki ضَائِقٌ kelimesidir. *Ma‘dûlun ileyh*, ism-i fâil kalıbındaki ضَائِقٌ lafzıdır. *‘Udûlün yönü (tipi)*, sıfat-ı muşebbehe kalıbından ism-i fâil kalıbına doğrudur. Bir başka ifadeyle âyette sıfat-ı muşebbehe kalıbındaki ضَائِقٌ lafzı yerine ism-i fâil kalıbındaki ضَائِقٌ lafzı tercih edildiği söylenebilir. *‘Udûlû ortaya çıkaran etken (asıl)*, metinle ilgili etkenlerden *bağlamdır*. *‘Udûlün sebebi ve anlama etkisi* hudûş anlamını vurgulamak suretiyle darlığın sürekli olmadığına işaret etmek şeklinde açıklanabilir. Bununla beraber ez-Zemaḥşerî’nin ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla bu âyetteki ‘udûl, meydana gelen darlığın geçici olduğuna vurgu yapmaktadır. Zira Peygamber (s.a.v.) insanların en açık ve geniş yürekli sidir. Bu durum زَيْدٌ سَيِّدٌ وَجَوَادٌ “Zeyd efendi ve cömerttir.” Cümledeki iki sıfatında kalıcı olduğu anlaşılmaktadır. Bu sıfatların değişimi ve daha az kalıcılığı ifade edilmek istenirse cümledeki sıfat-ı muşebbeheler جَائِدٌ ve سَائِدٌ şeklinde ism-i fâile çevrilir.⁴⁶⁴ Başka bir ifadeyle vasfın kalıcılığı kastedilirse sıfat-ı muşebbehe kalıbına, değişimi kast edilirse ism-i fâil kalıbına aktarılır.⁴⁶⁵ ‘Udûl olmazsa,

sıfat-ı muşebbehenin ma‘mûlünün mevşûfla bir irtibatının bulunmamasını ifade eder. Örnek: مَرَزَتْ بِرَحْلِ (حسنٍ عَمْرًا). Bkz. İbn Hişâm el-Enşârî, *Şerhu Kaṭrı’n-Nedâ ve Bellî’s-Sadâ*, s. 462.

⁴⁶³ Hûd, 11/12.

⁴⁶⁴ ez-Zemaḥşerî, *el-Keşşâf*, III, ss. 186-187.

⁴⁶⁵ eş-Sabbân, Muhammed b. Ali Ebu’l-İrfân, *Hâşiyetu’s-Sabbân ‘alâ Şerhi’l-Eşmûnî ‘alâ Elfiyyeti İbn Mâlik ve me‘ahu Şerhu’s-Sevâhid li’l-‘Aynî*, tah. Tâhâ Abdurraûf Sa’d, el-Mektebetu’t-Tevfîkiyye, ts, III, 4.

ayetteki anlam inceliği kaybolabilir. *‘Udûlün hükmü câizdir.* Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. *Kur’ân’da bu tipte* bir tane ‘udûl tespit edilmiştir.

1.3.2.2. Fiil Kalıbından İsm-i Fâil Kalıbına ‘Udûl

Arap dili âlimleri, isim ve fiil arasındaki anlam farklarını ve hangisinin daha kalıcı bir anlama sahip olduğunu ifade sadedinde, genel olarak ismin şübût (kesinlik) fiilin ise teceddüt (yenilenme) ve hudûş (sonradan oluş) ifade ettiğini belirtmelerine⁴⁶⁶ nazarıan خَالِدٌ مُّجْتَهِدٌ (Halit çalışkandır.) cümlesi, Halit’in önceden çalışmakta olduğunu ispatlar-ken, يَجْتَهِدُ خَالِدٌ (Halit çalışıyor.) cümlesi, Halit’in önceden çalışmazken sonradan çalışmaya başladığını ifade eder. Bunun gibi, diğr bazı fiilimsi isim kalıplarındaki كَرِيمٌ, حَافِظٌ , كَرِيمٌ, حَافِظٌ gibi kelimeler yine, sıfatın şübût ve kalıcılığını diğr bir ifadeyle sıfatın sahibinin söz konusu sıfatla devamlı muttasıf olduğunu ifade eder. Bunun sebebi fiilin zamanla sınırlı oluşudur. Zira mâzî fiil geçmiş zamanla, muzârî fiil ise şimdiki ve gelecek zamanla sınırlıdır. Buna karşın isim her hangi bir zamanla sınırlı değildir. Dolayısıyla isim, fiilden daha kapsamlı, daha sabit bir anlam ifade eder.⁴⁶⁷

Burada şunu ifade etmek yerinde olacaktır. İsim cümlesi her zaman şübût anlamına delâlet etmez. İsim cümlesinin kalıcılık ve şübût anlamı ifade etmesi için haberinin de isim olması gerekmektedir. Haberi fiil olan isim cümlesinin şübût ifade etmeyeceği vurgulanmaktadır.⁴⁶⁸

Zira bu durumda cümlelin aslı fiil cümlesiyken, musnedün ileyhe verilen önem, sınırlama, şüpheyi ortadan kaldırma gibi özel amaçlarla musnedün ileyhin musned üzerine taqdîmi gerçekleşmiş olabilir. Fiil cümlesindeki musnedün ileyhin, musnedin önüne geçmesi durumunda fâilin mubtedâya dönüşeceği malumdur.

Örnek: يَكْتُبُ أَحْمَدُ (Ahmet yazıyor/yazar.) cümlesinin musnedün ileyhisi musnedin önüne geçirilecek olursa cümle, أَحْمَدُ يَكْتُبُ (Ahmet yazmaktadır.) şekline dönüşür. Cümlede gramatik olarak bir değişiklik meydana gelir. Ancak hüküm ve anlam açısın-

⁴⁶⁶ el-Curcânî, Abdulkâhir, *Delâilu’l-İcâz*, s. 184.

⁴⁶⁷ es-Sâmerrâî, *Me’âni’l-Ebniye*, s. 9.

⁴⁶⁸ es-Sâmerrâî, *Me’âni’l-Ebniye*, ss. 15-16.

dan incelendiğinde önceki cümlelerin -يَكْتُبُ أَهْمْد- hükmünün (yazıyor/yazar), ikinci cümlelerin cümle olarak gelen haberinde -أَهْمْدُ يَكْتُبُ- (yazmaktadır.) şeklinde aynen korunmakta olduğu görünür. İkinci cümlelerin yüklemi de yine haberdur.

1.3.2.2.1. Muzâri Kalıbından İsm-i Fâil Kalıbına ‘Udûl

Fiillerden isimlere doğru gerçekleşen bu tür ‘udûller şu şekillerde ortaya çıkar.

a- **فَاعِلٌ Kalıbına ‘Udûl**

Örnek:

”إِنَّمَا تُوعَدُونَ لَوَاقِعٌ (7)“

“(Andolsun ki) uyarıldığınız (Kıyamet) mutlaka **gerçekleşecektir.**”⁴⁶⁹

Âyette geçen وَاقِعٌ kelimesi üzerinde bir ‘udûl meydana gelmiştir. Aynı tipden ‘udûller başka âyetlerde de görülmektedir.⁴⁷⁰

Değerlendirme: Âyetteki sarf ‘udûlü kelime düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma’dûlun ‘anh*, şulâsî mucerredin fiillerin üçüncü bâbının muzâri kalıbındaki يَفْعُ lafzıdır. *Ma’dûlun ileyh*, şulâsî mucerred ism-i fâil kalıbındaki وَاقِعٌ kelimesidir. *‘Udûlün yönü (tipi)*, şulâsî mucerred muzâri kalıbından şulâsî mucerred ism-i fâil kalıbına doğrudur. *‘Udûlü ortaya çıkaran etken (asıl)*, metinle ilgili etkenlerden *bağlamdır*. *‘Udûlün sebebi ve anlama etkisi* işin kesin olarak gerçekleşmesinin beklendiğini vurgulamak şeklinde açıklanabilir.⁴⁷¹ لَوَاقِعُ ifadesi لَيَفْعُ anlamına gelmektedir. et-Teftâzânî burada ism-i fâil lafzı kullanılarak gelecek zamana vurgu yapıldığını beyan eder. Zira burada fiilde olmayan bir temekkün ve ispat anlamı vardır. Burada fiilden vaşfa (ism-i fâile) ‘udûl edilmesi, işin kesin olarak gerçekleşmesinin beklendiğini vurgular. et-Teftâzânî’nin sözlerinden

⁴⁶⁹ Mürselât, 77/7.

⁴⁷⁰ Bkz. Bakara, 2/145 (يَتَابِعُ); Bakara, 2/145 (يَتَابِعُ); A’râf, 7/171 (وَاقِعُ); Şûrâ, 42/22 (وَاقِعُ); Zâriyât, 51/5 (لَوَاقِعُ); Zâriyât, 51/6 (لَوَاقِعُ); Tûr, 52/7 (لَوَاقِعُ).

⁴⁷¹ Bkz. eş-Şirbîni, *Feydu’l-Fettâh*, I, 483.

ism-i fâil ve ism-i mefû'lün mâzî, muzârî ve hâl anlamında kullanılabileceği anlaşılr.⁴⁷² ‘Udûl olmazsa, ayetteki anlam inceliği kaybolabilir. ‘*Udûlün hükmü* câizdir. Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. *Kur’ân’da bu tipte* sekiz tane ‘udûl tespit edilmiştir.

b- يَفْعُل Kalıbından فَاعِل Kalıbına ‘Udûl

Örnek:

“وَحَسْبُهُمْ أَيْقَاطُ وَهُمْ رُقُودٌ وَنُقَلِّبُهُمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَذَاتَ الشَّمَالِ وَكَلْبُهُمْ بَاسِطٌ ذِرَاعَيْهِ بِالْوَصِيدِ (18)”

“*Uyudukları halde sen onları uyanık sanırsın. Biz onları sağa sola çeviriyorduk. Köpekleri de mağaranın girişinde iki kolunu uzatmış (yatmakta) idi.*”⁴⁷³

Yukarıdaki âyette بَاسِطُ kelimesinde bir ‘udûl meydana gelmiştir. Kur’ân’da buna benzer başka ‘udûller vardır.⁴⁷⁴

Değerlendirme: Âyetteki sarf ‘udûlü kelime düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma’dûlun ‘anh*, şulâî mucerred muzârî kalıbındaki يَبْسُطُ lafzıdır. *Ma’dûlun ileyh*, şulâî mucerred ism-i fâil kalıbındaki بَاسِطُ kelimesidir. ‘*Udûlün yönü(tipi)*, şulâî mucerred muzârî kalıbından şulâî mucerred ism-i fâil kalıbına doğrudur. ‘*Udûlü ortaya çıkaran etken (asıl)*, metinle ilgili etkenlerden bağlamdır. ‘*Udûlün sebebi ve anlama etkisi* vurguyu artırmak ve anlamı özelleştirmek şeklinde ifade edilebilir. Abdulkâhir el-Curcânî âyetteki بَاسِطُ kelimesi yerine muzârî fiil getirilemeyeceğini vurgular.⁴⁷⁵ ‘Udûl olmazsa,

⁴⁷² eş-Şirbînî, *Feydu'l-Fettâh*, I, 483.

⁴⁷³ Kehf, 18/18.

⁴⁷⁴ Bkz. Mâide, 5/28 (يَبْسُطُ يَدَيْهِ); En’âm, 6/93 (وَالْمَلَائِكَةُ بَاسِطُوا أَيْدِيهِمْ); Ra’d, 13/14 (كَيْتَابُ سِطِّ كَتَبْتَهُ). Bununla beraber şu kelimelerde gerçekleşen ‘udûlleri de bu tip ‘udûllerden saymak mümkündür: جَامِع (Âl-i ‘Imrân, 3/9) ve (Nisâ, 4/140); صَامِتُونَ (A’râf, 7/193); مُوَاقِعُوهَا (Kehf, 18/53); يَبَالِغُوهُ (Ra’d, 13/14); الْوَاعِظِينَ (Şu’arâ’, 26/136); نَاقِشُوا (Secde, 32/12). Ayrıca şu örnekleri de muzârî kalıbından ism-i fâil kalıbına ‘udûl bağlamında değerlendirmek. Örnek: Bakara, 2/72 (نُخْرِجُ); Âl-i ‘Imrân, 3/133 (وَالْكَاطِبِينَ); En’am, 6/95 (نُخْرِجُ); A’râf, 7/164 (مُعَذِّبُهُمْ); A’râf, 7/164 (مُعَذِّبُهُمْ); Enfâl, 8/33 (مُعَذِّبُهُمْ); Tevbe, 9/64 (نُخْرِجُ); İsrâ, 17/58 (مُهْلِكُوهَا); İsrâ, 17/58 (نُخْرِجُ); Yâsîn, 36/40 (سَابِقُ); Vâkı’a, 56/59 (الْحَالِقُونَ).

⁴⁷⁵ el-Curcânî, *Delâilu'l-İcâz*, s. 175.

ayetteki anlam inceliği kaybolur. *‘Udûlün hükmü* vâciptir. Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. *Kur’ân’da bu tipte* on bir tane ‘udûl tespit edilmiştir.

1.4. Mubâlağa Kalıbında ‘Udûl

Mubâlağa, Arap dilinde abartma amacıyla kullanılan yaygın bir üslûp özelliği olarak dikkat çeker. En yaygın şekliyle “çokluk” ve “abartma” anlamı ifade etmek için, sulâsî fiillerden türetilen ism-i fâil kalıplarının mubâlağa sîgalarına dönüştürülmesiyle oluşur. Örnek: ⁴⁷⁶“ضَرْبٌ, مَنْحَارٌ, عَقَّارٌ, حَذِرٌ, عَلِيمٌ”

Bununla beraber mubâlağa mefhûmu bazı açılardan açıklamaya ihtiyaç hisseder. Bu araştırma bağlamında mubâlağa kalıplarında gerçekleşen ‘udûlleri irdelemeye başlamadan önce, konunun anlaşılması için önem arz eden hususlar şöylece ifade edilebilir.

1-) Mubâlağa Kalıpları

Mubâlağa kalıplarından bazıları kıyâsî bazıları ise sema‘îdir.

İsm-i fâilin mubâlağası için kullanılan kıyâsî vezinlerin en yaygın olanları “فَعَالٌ, مُفَعَّلٌ, فَعِيلٌ, فَعُولٌ” kalıplarıdır.⁴⁷⁷

Mubâlağanın semâ‘î vezinleri de vardır. Daha önce zikredildiği gibi bunlar ancak Araplardan duyularak öğrenilebilen ve nasıl duyuldularsa öyle kullanılmaları gereken kelimelerdir. Kıyâsî olmayan mubâlağa vezinleri çoktur. Bu hususta sarf kitaplarında değişik sayılar belirtilmektedir.⁴⁷⁸ Mesela muâsır araştırmacılardan Muhammed Bâsil ⁴⁷⁹22, Râcî el-Esmer ise 26 vezin zikreder.⁴⁸⁰

⁴⁷⁶ eş-Şâtîbî, *el-Mekâsîdu’s-Şâfiyye*, IV, ss. 277-278; eş-Şabbân, *Hâşiyetu’s-Şabbân ‘ale’l-Eşmûnî*, II, 444; el-Murâdî, *Şerhu’l-Elfiyye*, I, ss. 469-470.

⁴⁷⁷ İbn Hişâm el-Enşârî, *Şerhu Kattri’n-Nedâ*, s. 453; Şâlih, *Sıyağû’l-Mubâlağa*, s. 45.

⁴⁷⁸ el-Esterâbâdî, *Şerhu’r-Râdî ‘ala’l-Kâfiye*, III, ss. 420-423.

⁴⁷⁹ Bâsil, *el-Mu‘cemu’l-Mufaşşal fî Taşrîfi’l-Ef‘âlî’l-‘Arabiyye*, s. 47.

⁴⁸⁰ el-Esmer, *el-Mu‘cemu’l-Mufaşşal fî ‘İlmi’s-Şarf*, ss. 294-295

b-) *Kalıbı mubâlağa anlamına delâlet eden ve diğerlerinden farklı bir kalıpta gelenler.* Örnek: *فَعِيلٌ* kalıbı mubâlağa hususunda *فَعُولٌ* kalıbından farklıdır. Bu iki kalıp da *مُفْعَالٌ* kalıbından farklı anlam ifade eder.⁴⁸⁴

Mubâlağa mefhûmu yapılan işin tekrarını ve çokluğunu gerektirir.⁴⁸⁵ Bununla beraber sıfattaki anlamın gücüne ve artma özelliğine vurgu yapar. Zira mubâlağa işin çok tekrarlanması sonucu ortaya çıkar.⁴⁸⁶

Mubâlağanın anlam katmanlarıyla ilgili olarak şunlara dikkat çekilmektedir:

*“İstenen şeye, amaca ve sonuca ulaşmak, yakınlaşmak; yetinme, bir şeyin üzerine eklemeye bulunmaksızın o şeyle yetinmek; yapılan işin zorluğu; hastalığın şiddeti; yürüyüşte artış; işe nüfuz etmek; amaca ulaşmak; iş ve sözlerde pekiştirme, yeminlerin pekiştirilmesi; çalışmak ve kusurlu davranmamak; en yüksek ve ileri amaca ulaşmak için çalışmak; artmak; zaman, mekan ve sıfat açısından varılabilecek en son nokta; sıfatın ya da bir vasfın ulaşabileceği en son nokta; sıfatın ya da bir vasfın ulaşabileceği en son noktaya ulaşması; yapılan işlerde, zaman ve mekan açısından amacı ve sınırları aşmak...”*⁴⁸⁷

Yukarıda zikredilen anlam öbekleri incelendiğinde en genel çerçevede iki grup olduğu dikkat çeker. Öne çıkan bu anlam öbekleri şu şekilde ifade edilmiştir:

a-) *Yakınlık, yetinme, ulaşma ve meşakkat.*

b-) *Nüfuz etme, güç, artma, çalışma, zorlama ve sınırı aşma.*⁴⁸⁸

Yukarıda zikredilen anlam öbekleri ve bunları en genel şekilde çerçeveleyen diğer iki anlam öbeğinde belirtilen vurgular dikkate alındığında, mubâlağa kavramına, *“belirlenmiş amaç ve gâye ile yetinmeyip onu aşmak, ona ilave yapmak; bir varlığın*

⁴⁸⁴ es-Sâmerrâî, *Me‘âni’l-Ebniye*, ss. 93-94.

⁴⁸⁵ İbn Hişâm el-Enşârî, *Şerhu Katri’n-Nedâ*, s. 453.

⁴⁸⁶ Şâlih, *Sıyağü’l-Mubâlağa*, ss. 21-22.

⁴⁸⁷ Şâlih, *Sıyağü’l-Mubâlağa*, ss. 7-8.

⁴⁸⁸ Şâlih, *Sıyağü’l-Mubâlağa*, s. 8.

belirli bir vasfından bahsederken, hakikatte olandan daha fazlasını iddia etmek” gibi anlamların yüklenmesi mümkündür.

Mubâlağa anlamının değişik dereceleri olduğu açıktır. Mesela iğrâk sanatı mubâlağanın da üstünde bir ifade şeklidir.⁴⁸⁹ Bununla beraber mubâlağa kalıpları, ifade ettikleri anlamın kalıcılığı ve sürekliliği açısından da bir değerlendirmeye tabi tutulabilir. İsm-i fâilin, teceddüd ve hüdûş anlamı ifade eden fiil ile şübût anlamı ifade eden sıfat-ı muşebbehe arasında yer aldığı belirtilmektedir. İsm-i fâilin mubâlağası ise ism-i fâille sıfat-ı muşebbehe arasında yer alır. Çünkü mubâlağa kalıbı fiilin çokluğuna delâlet eder. Burada işin çokluğu da devamlı bir alışkanlıkmış görüntüsü verir. Belki de bu durum, mubâlağa kalıbının anlamının sıfat-ı muşebbeheye yaklaşmasının sebebidir.⁴⁹⁰ İsm-i fâil, mubâlağa kalıbı ve sıfat-ı muşebbehe arasındaki bağlantının özü, fiil ve isimlerdeki “hüdûş ve devam meselesi” ile yakından ilgilidir.⁴⁹¹

Yukarıda zikredilen kelime grupları, ifade ettikleri anlamın sürekliliğine göre, en zayıf olandan en kalıcı olana doğru sıralanacak olursa şöyle bir tablo ortaya çıkar:

“Fiil < İsm-i Fâil < Mubâlağa Kalıbı < Sıfat-ı muşebbehe”

Sonuç olarak, mubâlağa kalıbının sıfat, haber vb. şekillerde kullanılmasıyla elde edilecek anlamın, aynı yerlerde fiil kullanımı ile elde edilecek anlamdan daha kalıcı bir vurgu meydana getirdiği ortaya çıkmaktadır. Ancak buradan hareketle, aynı zamanda kesintisiz bir sürekliliğe delâlet ettiği de belirtilebilir.

3-) Mubâlağa Kalıbına ‘Udûlün Sebepleri

Arap diltcilerinin açıklamalarından hareketle, bir ismin فاعل kalıbından alınıp farklı mubâlağa sîgalarına aktarılmasının, “abartma” ve “çokluk”⁴⁹² anlamı ifade et-

⁴⁸⁹ Vehbi Dereli, *Osmanlı Dönemi Bediyyât Şâirlerinden Âişe el-Bâüniyye ve Peygamber Methiyeleri*, Gece Kitaplığı, Ankara, 2015, s. 99.

⁴⁹⁰ Şâlih, *Şıyâğu'l-Mubâlağa*, s. 26.

⁴⁹¹ Şâlih, *Şıyâğu'l-Mubâlağa*, s. 23.

⁴⁹² el-Murâdî, *Şerhu'l-Elfiyye*, I, 470.

mek⁴⁹³ için olduğu anlaşılmaktadır. Yine anlatımı daha çarpıcı hale getirmek için de mubâlağa yapıldığı aktarılmaktadır.⁴⁹⁴

Buradaki ‘udûlün sebebi, fiil veya pekiştirmedeki çokluğu ve abartmayı belirtmek olarak da açıklanmaktadır. Örnek: “زَيْدٌ ضَارِبٌ عَمْرًا” cümlesindeki ضَارِبٌ kelimesi ism-i fâil kalıbındadır. “Vurma” fiilinin bir kere gerçekleştiğini ifade ederken “زَيْدٌ ضَرْوْبٌ عَمْرًا” cümlesindeki ضَرْوْبٌ kelimesi mubâlağa kalıbında olup fiilin tekrar ettiğine delâlet eder.⁴⁹⁵

Yine, رَاحِمٌ kelimesi fiilin bir kez olduğu anlamına gelir. Kelime رَحِمٌ ve رَحِيمٌ kalıplarına aktararak “fiilin birçok defa meydana geldiği ve tekrarlandığı” ifade edilir.⁴⁹⁶

4-) Mubâlağa Kalıbında ‘Udûllerin Çeşitleri

Mubâlağa kalıplarında meydana gelen ‘udûlleri meydana geliş yönleri itibariyle, tıpkı ism-i fâil kalıplarındaki ‘udûller gibi sîga içi ve sîga dışı ‘udûller diye genel olarak iki gruba ayırmak mümkündür. Bu taksim diğer ‘udûl çeşitlerinde, mubâlağa kalıbındaki kadar açık ve zengin değildir. Bununla beraber, ism-i fâil kalıbında da görülmektedir.

Mubâlağa kalıbında sîga içi ‘udûller: Burada sîga içi nitelemesiyle mubâlağa kalıplarının hepsi kast edilmektedir. Abartma anlamının bir mubâlağa kalıbını bırakıp başka bir mubâlağa kalıbıyla karşılaşması şeklinde ortaya çıkan ‘udûller “sîga içi ‘udûller” diye isimlendirilmiştir.⁴⁹⁷

Mubâlağa kalıbında sîga dışı ‘udûller: Bu taksim ve ifadeyle ism-i fâil, ism-i mef’ûl, sıfat-ı muşebbehe ve muzâri fiil gibi farklı kelime gruplarından mubâlağa kalıbına doğru gerçekleşen ‘udûlleri netleştirerek sîga içi olanlardan ayırmak kastedilmiştir.

⁴⁹³ Ebû Muhammed Abdullah Cemâluddin b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdullah b. Hişâm el-Enşârî, *Şerhu Şuzûri’z-Zeheb fî Ma’rifeti Kelâmi’l-‘Arab* (Kitâp Muhammed Muhyiddîn Abdulhamid’in *Munteha’l-Erab* adlı şerhiyle beraber basılmıştır.), Dâru’t-Talâî’ li’n-Neşr ve’t-Tevzi’, Kahire, 2004, s. 402.

⁴⁹⁴ Mücahit Küçükşarı, *Arap Şâirlerinden es-Seferceleânî ve Şiirî*, yayımlanmamış doktora tezi, NEÜSBE Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Arap Dili ve Belagatı Bilim Dalı, Konya, 2013, s. 236.

⁴⁹⁵ Bedruddîn Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ‘Ulûmi’l-Kur’ân*, tah. Muhammed Ebu’l-Fağl İbrahim, Mektebetu Dâri’t-Turâs, Kahire, 1984, II, 502.

⁴⁹⁶ Şâlih, *Sıyağu’l-Mubâlağa*, s. 14.

⁴⁹⁷ Bunları “çift katmanlı ‘udûller” şeklinde ifade etmek de mümkündür. Çünkü mubâlağa kalıplarında meydana gelen sîga içi ‘udûllerde iki tane ‘udûl gerçekleşmiştir. Birincisi her mubâlağa kalıbı ism-i fâil kalıbından ‘udûl etmiştir. Bu açıdan değerlendirildiğinde her mubâlağa kalıbında bir sîga dışı ‘udûl gerçekleşmiştir. Buna ilaveten bazı mubâlağa sigalarında bir de sîga içi ‘udûl görülmektedir.

Sîga dışı ‘udûllerin belirlenmesi daha nettir. Ancak sîga içi ‘udûlleri açıkça ortaya koyabilmek için mubâlağa kalıplarının kıyasî ve semâî sîgaları hakkında kapsamlı bilgiye ihtiyaç vardır. Yukarıda bu konuda geniş bilgi verilmişti.

1.4.1. Mubâlağa Kalıbında Sîga İçi ‘Udûller

Sîga içi ‘udûller tabiriyle iki mubâlağa kalıbı arasında gerçekleşen ‘udûllerin kast edildiği geçmiştî. Söz konusu ‘udûlleri şu şekilde tasnif etmek mümkündür.

1-) **فَعَالٌ** Kalıbında Gelen Sîga İçi ‘Udûller

فَعُولٌ Kalıbından **فَعَالٌ** Kalıbına ‘Udûl

Örnek:

“وَأَتَاكُمْ مِنْ كُلِّ مَا سَأَلْتُمُوهُ وَإِنْ تَعْدُوا نِعْمَةَ اللَّهِ لَا تُحْصُوهَا إِنَّ الْإِنْسَانَ لَظَلُومٌ كَفَّارٌ (34)”

*“O, istediğiniz şeylerin hepsinden size verdi. Eğer Allah’ın nimetlerini saymaya kalkışsanız sayamazsınız. Şüphesiz insan çok zalımdır, çok nankördür.”*⁴⁹⁸

Yukarıdaki âyette **كَفَّارٌ** kelimesi üzerinde bir ‘udûl vardır.

Değerlendirme: Âyetteki sarf ‘udûlü kelime düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma’dûlun ‘anh*, mubâlağa kalıbındaki **كُفِّرَ** lafzıdır. *Ma’dûlun ileyh*, yine mubâlağa kalıbındaki **كَفَّارٌ** kelimesidir. *‘Udûlün yönü (tipi)*, mubâlağa kalıbından başka bir mubâlağa kalıbına doğrudur. Yukarıdaki ‘udûl bir sîga içi ‘udûl olarak nitelenebilir. *‘Udûlü ortaya çıkaran etken (asıl)*, metinle ilgili etkenlerden *bağlamdır*. *‘Udûlün sebebi ve anlama etkisinin* vurguyu artırmak ve anlamı genelleştirmek olduğu ifade edilebilir. Yine mübalağanın söze manevi bir güzellik kattığı da ifade edilmektedir.⁴⁹⁹ ‘Udûl olmazsa, ayetteki anlam inceliği kaybolabilir. *‘Udûlün hükmü câizdir*. Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. *Kur’ân’da bu tipte* bir tane ‘udûl tespit edilmiştir. Kur’ân’da Zümer, 39/3,

⁴⁹⁸ İbrahim, 14/34.

⁴⁹⁹ Muhammet Tasa, *İbnu’s-Semmân ve Şiirleri*, Adal Ofset, Konya, 2007, s. 160.

Kâf, 50/24, Nûh, 71/27 âyetlerinde zikredilen كَفَّارٌ lafızları üzerinde görülen ‘udûllerin sîga dışı ‘udûller kapsamında ele alınması daha uygundur.

2-) فَعُولُ Kalıbında Gelen Sîga İçi ‘Udûller

Bu tipte meydana gelen ‘udûller şu şekilde ortaya çıkmaktadır.

فَعَالٌ Kalıbından فَعُولُ Kalıbına ‘Udûl

Örnek:

“إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ خَوَّانٍ كَفُورٍ (38)”

“Doğrusu Allah hiçbir haini, *nankörü* sevmez.”⁵⁰⁰

Yukarıdaki âyette كُفِّرَ lafzı üzerinde bir ‘udûl meydana gelmiştir. Kur’ân’daki şu kelimelerde de yukarıdaki tipte ‘udûller vardır.⁵⁰¹

Değerlendirme: Âyetteki sarf ‘udûlü kelime düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma’dûlun ‘anh*, mubâlağa kalıbındaki كَفَّرَ lafzıdır. *Ma’dûlun ileyh*, yine mubâlağa kalıbındaki كُفِّرَ kelimesidir. *‘Udûlün yönü (tipi)*, sîga içi olarak bir mubâlağa kalıbından başka bir mubâlağa kalıbına doğrudur. *‘Udûlü ortaya çıkaran etken (asıl) bağlam*dır. *‘Udûlün sebebi ve anlama etkisi* dikkat çekmek ve te’kid olarak ifade edilebilir. ‘Udûl olmazsa, âyetteki anlam inceliği kaybolabilir. *‘Udûlün hükmü* câizdir. Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. *Kur’ân’da bu tipte* altı tane ‘udûl tespit edilmiştir.

فَعِيلٌ Kalıbından فَعُولُ Kalıbına ‘Udûl

Örnek:

“وَاسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ إِنَّ رَبِّي رَحِيمٌ وَدُودٌ (90)”

⁵⁰⁰ Hacc, 22/38.

⁵⁰¹ Bkz. “İbrahim, 14/5 (صَبَّارٍ شَكُورٍ); Lokmân, 31/31 (صَبَّارٍ شَكُورٍ); Lokmân, 31/32 (خَتَّارٍ كَفُورٍ); Sebe’, 34/19 (صَبَّارٍ شَكُورٍ); Şûrâ, 42/33 (صَبَّارٍ شَكُورٍ).”

“Rabbinizden bağışlanma dileyin, sonra O’na tövbe edin. Şüphesiz Rabbim çok merhametlidir, **çok sevendir.**”⁵⁰²

Yukarıdaki âyette ذُوْهُ lafzı üzerinde bir ‘udûl vardır. Kur’ân’da buna benzer başka ‘udûller de vardır.⁵⁰³

Değerlendirme: Âyetteki sarf ‘udûlü kelime düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma’dûlun ‘anh*, mubâlağa kalıbındaki ذُوْهُ lafzıdır. *Ma’dûlun ileyh*, yine mubâlağa kalıbındaki ذُوْهُ kelimesidir. *‘Udûlün yönü (tipi)*, mubâlağa kalıbından başka bir mubâlağa kalıbına doğrudur. Yukarıdaki ‘udûl bir sîga içi ‘udûl olarak nitelenebilir. *‘Udûlü ortaya çıkaran etken (asıl)*, metinle ilgili etkenlerden *bağlamdır*. *‘Udûlün sebebi ve anlama etki-sinin* vurguyu artırmak ve anlamı özelleştirmek olduğu ifade edilebilir. ‘Udûl olmazsa, âyetteki anlam inceliği kaybolabilir. *‘Udûlün hükmü câizdir*. Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. *Kur’ân’da bu tipte* altı tane ‘udûl tespit edilmiştir.

3-) فَعِل Kalıbında Gelen Sîga İçî ‘Udûller

Bu tipte meydana gelen ‘udûller şu şekilde ortaya çıkmaktadır.

فَعَال Kalıbından فَعِل Kalıbına ‘Udûl

Örnek:

“أَوَلَيْسَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ بِقَادِرٍ عَلَى أَنْ يَخْلُقَ مِثْلَهُمْ بَلَىٰ وَهُوَ الْخَلَّاقُ الْعَلِيمُ (81)”

“Gökleri ve yeri yaratan Allah’ın, onların benzerini yaratmaya gücü yetmez mi? Evet yeter. O, hakkıyla yaratandır, **hakkıyla bilendir.**”⁵⁰⁴

Yukarıdaki âyette الْعَلِيمُ lafzı üzerinde bir ‘udûl vardır. Kur’ân’da buna benzer başka ‘udûller de vardır.⁵⁰⁵

⁵⁰² Hûd, 11/90.

⁵⁰³ Bkz. “İsrâ, 17/44 (حَلِيمًا غُفُورًا); Sebe’, 34/2 (الرَّحِيمُ الْغُفُورُ); Fâtır, 35/28 (غَفُورٌ); Fâtır, 35/41 (حَلِيمًا غُفُورًا); Mülk, 67/2 (الْعَزِيزُ الْغُفُورُ).”

⁵⁰⁴ Yâsîn, 36/81.

⁵⁰⁵ Bkz. Bakara, 2/276 (كَفَّارٌ أَنِيمٌ); Kâf, 50/24 (كَفَّارٌ غَنِيْدٌ); Hicr, 15/86 (الْخَلَّاقُ الْعَلِيمُ).

Değerlendirme: Âyetteki sarf ‘udûlü kelime düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma’dûlun ‘anh*, mubâlağa kalıbındaki الْعَالَمُ lafzıdır. *Ma’dûlun ileyh*, yine mubâlağa kalıbındaki الْعَالَمُ kelimesidir. *‘Udûlün yönü (tipi)*, mubâlağa kalıbından başka bir mubâlağa kalıbına doğrudur. Yukarıdaki ‘udûl bir sîga içi ‘udûl olarak nitelenebilir. *‘Udûlü ortaya çıkaran etken (asıl)*, metinle ilgili etkenlerden *bağlam*dır. *‘Udûlün sebebi ve anlama etki-sinin* vurguyu artırmak ve anlamı özelleştirmek olduğu ifade edilebilir. ‘Udûl olmazsa, âyetteki anlam inceliği kaybolabilir. *‘Udûlün hükmü câizdir*. Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. *Kur’ân’da bu tipte* dört tane ‘udûl tespit edilmiştir. Ayrıca şu kelimeler de sîga içi ‘udûllerden sayılabilir. Örnek: “Sâd, 38/5 (عَجَابٌ); Nûh, 71/22 (كِبَارًا).”

فَعُول Kalıbından فَعِيل Kalıbına ‘Udûl

Örnek:

“وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ وَأَنَّ اللَّهَ زَعُوفٌ رَحِيمٌ (20)”

“Sizin üzerinize Allah’ın lütfu ve rahmeti olmasaydı ve Allah çok esirgeyici ve çok merhametli olmasaydı, haliniz nice olurdu.”⁵⁰⁶

Yukarıdaki âyette رَحِيمٌ lafzı üzerinde bir ‘udûl vardır. Kur’ân’da buna benzer başka ‘udûller vardır.⁵⁰⁷

⁵⁰⁶ Nûr, 24/20.

⁵⁰⁷ Bkz. “Bakara, 2/143 (لَزُؤُفٌ رَحِيمٌ); Bakara, 2/173, 182, 192, 199, 218, 226 (عَفُورٌ رَحِيمٌ); Bakara, 2/226, 235 (عَفُورٌ رَحِيمٌ); Âl-i ‘Imrân, 3/31, 89, 129, 155 (عَفُورٌ رَحِيمٌ); Nisâ, 4/23 (عَفُورًا رَحِيمًا); Nisâ, 3/25 (عَفُورٌ رَحِيمٌ); Nisâ, 4/43 (عَفُورًا رَحِيمًا); Nisâ, 4/96, 100, 106, 110, 129, 152 (عَفُورًا رَحِيمًا); Nisâ, 4/99 (عَفُورًا رَحِيمًا); Mâide, 5/3, 34, 39, 74, 98, 101 (عَفُورٌ رَحِيمٌ); En’âm, 6/54, 145, 165 (عَفُورٌ رَحِيمٌ); A’râf, 7/153, 67 (عَفُورٌ رَحِيمٌ); Enfâl, 8/69, 70 (عَفُورٌ رَحِيمٌ); Tevbe, 9/5, 27, 91, 99, 102 (عَفُورٌ رَحِيمٌ); Tevbe, 9/17, 128 (زَعُوفٌ رَحِيمٌ); Yûnus, 10/107 (الْعَفُورُ الرَّحِيمُ); Hûd, 11/41 (عَفُورٌ رَحِيمٌ); Yûsuf, 12/53 (عَفُورٌ رَحِيمٌ); Yûsuf, 12/98 (الْعَفُورُ الرَّحِيمُ); İbrahim, 14/36 (عَفُورٌ رَحِيمٌ); Hicr, 15/49 (لَزُؤُفٌ رَحِيمٌ); Nahl, 16/18, 110, 115, 119 (عَفُورٌ رَحِيمٌ); Nahl, 16/7, 47 (لَزُؤُفٌ رَحِيمٌ); Hac, 22/65 (عَفُورٌ رَحِيمٌ); Nûr, 24/5, 22, 33, 62 (عَفُورٌ رَحِيمٌ); Furkân, 25/6, 70 (عَفُورًا رَحِيمًا); Neml, 27/11 (عَفُورٌ رَحِيمٌ); Kasas, 28/16 (الْعَفُورُ الرَّحِيمُ); Şûrâ, 42/5 (عَفُورٌ رَحِيمٌ); Ahkâf, 46/8 (الْعَفُورُ الرَّحِيمُ); Fetih, 48/14 (عَفُورًا رَحِيمًا); Hucurât, 49/5, 14 (عَفُورٌ رَحِيمٌ); Hadid, 50/9 (لَزُؤُفٌ رَحِيمٌ); Hadid, 57/28 (عَفُورٌ رَحِيمٌ); Mücâdele, 58/2, 12 (عَفُورٌ رَحِيمٌ); Haşr, 59/10 (زَعُوفٌ رَحِيمٌ); Mümtehine, 60/7, 12 (عَفُورٌ رَحِيمٌ); Teğâbun, 64/14 (عَفُورٌ رَحِيمٌ); Tahrim, 66/1 (عَفُورٌ رَحِيمٌ); Müzzemmil, 73/20 (عَفُورٌ رَحِيمٌ).”

Değerlendirme: Âyetteki sarf ‘udûlü kelime düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma’dûlun ‘anh*, mubâlağa kalıbındaki رَحِيمٌ lafzıdır. *Ma’dûlun ileyh*, yine mubâlağa kalıbındaki رَحِيمٌ kelimesidir. *‘Udûlün yönü (tîpi)*, mubâlağa kalıbından başka bir mubâlağa kalıbına doğrudur. Yukarıdaki ‘udûl bir sîga içi ‘udûl olarak nitelenebilir. *‘Udûlü ortaya çıkaran etken (asıl)*, metinle ilgili etkenlerden bağlamdır. *‘Udûlün sebebi ve anlama etkinin* vurguyu artırmak ve anlamı özelleştirmek olduğu ifade edilebilir. ‘Udûl olmazsa, âyetteki anlam inceliği kaybolabilir. *‘Udûlün hükmü câizdir*. Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. *Kur’ân’da bu tîpte* seksen yedi tane ‘udûl tespit edilmiştir.

1.4.2. Mubâlağa Kalıbında Sîga Dışı ‘Udûller

Burada mubâlağa ifade etmeyen başka sîgalardan mubâlağa sîgalarına doğru gerçekleşen ‘udûller ele alınacaktır.

1.4.2.1. İsm-i Fâil Kalıbından Mubâlağa Kalıbına ‘Udûl

Bunları şu şekilde incelemek mümkündür.

a- فَاعِلْ Kalıbından فَعَّالْ Kalıbına ‘Udûl

Örnek:

“ذَلِكَ بِمَا قَدَّمْتُمْ أَيْدِيَكُمْ وَأَنَّ اللَّهَ لَيْسَ بِظَالِمٍ لِّلْعَبِيدِ (51)”

“(Ey kâfirler!) Bu, sizin ellerinizin önceden yaptığının karşılığıdır. Yoksa, Allah kullarına **zulmedici** değildir.”⁵⁰⁸

Yukarıdaki âyette ظَالِمٌ kelimesi üzerinde bir ‘udûl meydana gelmiştir. Kur’ân’da aynı lafız üzerinde gerçekleşen başka ‘udûller de vardır.⁵⁰⁹

⁵⁰⁸ Enfâl, 8/51.

⁵⁰⁹ Bkz. “Bakara, 2/37 (الظَّالِمِينَ); Bakara, 2/54 (الظَّالِمِينَ); Bakara, 2/128 (الظَّالِمِينَ); Bakara, 2/160 (الظَّالِمِينَ); Bakara, 2/222 (الظَّالِمِينَ); Bakara, 2/276 (كَظَّالٍ); Âl-i ‘Imrân, 3/8 (الظَّالِمِينَ); Âl-i ‘Imrân, 3/182 (ظَالِمًا); Nisâ, 4/16 (تَوَابًا); Nisâ, 4/34 (فَوَاطُونَ); Nisâ, 4/64 (تَوَابًا); Nisâ, 4/107 (خَوَاتِنًا); Nisâ, 4/135 (فَوَاطِينَ); Mâide, 5/8 (فَوَاطِينَ); Mâide, 5/22

Değerlendirme: Âyetteki sarf ‘udûlü kelime düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma‘dûlun ‘anh*, ism-i fâil kalıbındaki طَامَ lafzıdır. *Ma‘dûlun ileyh*, mubâlağa kalıbındaki طَامَ kelimesidir. *‘Udûlün yönü (tipi)*, ism-i fâil kalıbından mubâlağa kalıbına doğrudur. Yukarıdaki ‘udûl bir sîga dışı ‘udûldür. *‘Udûlü ortaya çıkaran etken (asıl)*, metinle ilgili etkenlerden *bağlamdır*. *‘Udûlün sebebi ve anlama etkisinin*, mubâlağa anlamı katmak ve te’kid olduğu ifade edilebilir. ‘Udûl olmazsa, ayetteki anlam inceliği kaybolabilir. *‘Udûlün hükmü câizdir*. Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. *Kur’ân’da bu tipte* yüz on tane ‘udûl tespit edilmiş olup söz konusu ‘udûller kırk farklı kelime üzerinde meydana gelmiştir.

b- فَعُول Kalıbından فَاعِل Kalıbına ‘Udûl

Örnek:

”إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا (3)“

(جَبَّارِينَ); Mâide, 5/41 (سَمَاعُونَ); Mâide, 5/41 (سَمَاعُونَ); Mâide, 5/42 (سَمَاعُونَ); Mâide, 5/42 (أَكْبَلُونَ); Mâide, 5/96 (لِلسَّيِّئِينَ); Mâide, 5/109 (عَلَامَ); Mâide, 5/116 (عَلَامَ); Tevbe, 9/47 (سَمَاعُونَ); Tevbe, 9/78 (عَلَامَ); Tevbe, 9/104 (تَقَابُ); Tevbe, 9/114 (أَوَادَ); Tevbe, 9/118 (تَقَابُ); Hûd, 11/75 (أَوَادَ); Hûd, 11/59 (جَبَّارِ); Hûd, 11/107 (فَعَالُ); Yûsuf, 12/10 (السَّيِّئِينَ); Yûsuf, 12/19 (سَيِّئَاتُ); Yûsuf, 12/39 (الْفَهَّارِ); Yûsuf, 12/53 (أَمَّارَ); Ra’d 13/16 (الْفَهَّارِ); İbrahim, 14/5 (صَبَّارِ); İbrahim, 14/15 (جَبَّارِ); İbrahim, 14/34 (كُفَّارِ); İbrahim, 14/48 (الْفَهَّارِ); İbrahim, 14/276 (كُفَّارِ); Hicr, 15/86 (الْحَلَّاقُ); İsrâ, 17/25 (أَوَابِينَ); Meryem, 19/14 (جَبَّارِ); Meryem, 19/32 (جَبَّارِ); Tâhâ, 20/82 (جَبَّارِينَ); Hac, 22/10 (بَطَّالُ); Hac, 22/38 (خَوَّانِ); Nûr, 24/10 (تَقَابُ); Nûr, 24/58 (طَوَّافُونَ); Şu’ârâ, 26/30 (جَبَّارِينَ); Şu’ârâ, 26/37 (سَخَّارِ); Şu’ârâ, 26/222 (أَقَاكِ); Kasas, 28/19 (جَبَّارِ); Lokmân, 31/31 (صَبَّارِ); Lokmân, 31/32 (خَبَّارِ); Sebe’, 34/19 (صَبَّارِ); Sebe’, 34/26 (الْفَتَّاحِ); Sebe’, 34/48 (عَلَامَ); Yâsîn, 36/86 (الْحَلَّاقُ); Sâd, 38/4 (كُذَّابُ); Sâd, 38/9 (الْوَهَّابِ); Sâd, 38/17 (أَوَابُ); Sâd, 38/19 (أَوَابُ); Sâd, 38/30 (أَوَابُ); Sâd, 38/35 (الْوَهَّابِ); Sâd, 38/36 (الْعَزِيزُ الْعَفَّارُ); Sâd, 38/37 (بَنَاءُ); Sâd, 38/37 (غَوَّاصِ); Sâd, 38/44 (أَوَابُ); Sâd, 38/57 (غَسَّاقُ); Sâd, 38/65 (الْفَهَّارِ); Zümer, 39/3 (كُفَّارِ); Zümer, 39/4 (الْفَهَّارِ); Zümer, 39/5 (الْعَزِيزُ الْعَفَّارُ); Gâfir, 40/16 (الْفَهَّارِ); Gâfir, 40/24 (كُذَّابُ); Gâfir, 40/28 (كُذَّابُ); Gâfir, 40/35 (جَبَّارِ); Gâfir, 40/42 (الْعَزِيزُ الْعَفَّارُ); Fussilet, 41/46 (بَطَّالُ); Şûrâ, 42/33 (صَبَّارِ); Câsiye, 45/7 (أَقَاكِ); Hucurât, 49/12 (تَقَابُ); Kâf, 50/25 (مَنَاعِ); Kâf, 50/29 (بَطَّالُ); Kâf, 50/32 (أَوَابُ); Kâf, 50/45 (جَبَّارِ); Zâriyât, 51/58 (الزَّزَّافِ); Kamer, 54/25 (كُذَّابُ); Kamer, 54/26 (الْكُذَّابُ); Rahmân, 55/66 (نَصَّاحَتَيْنِ); Haşr, 59/23 (الْحَبَّارِ); Kalem, 68/10 (خَلَّافِ); Kalem, 68/11 (هَمَّارِ); Kalem, 68/11 (مَنَاعِ); Kalem, 68/12 (مَنَاعِ); Me’âric, 70/16 (تَزَّاعَةُ); Nûh, 71/10 (غَفَّارِ); Nûh, 71/22 (كُتَّارِ); Nûh, 71/27 (فَاجِرًا كُفَّارًا); Kiyâme, 75/75 (اللَّوَامَةُ); Nebe’, 78/13 (وَهَّاجًا); Nebe’, 78/14 (نَجَّاجًا); Nebe’, 78/25 (غَسَّاقُ); Burûc, 85/16 (فَعَالُ); Nasr, 110/3 (تَقَابُ); Mesed, 111/4 (حَمَّالَةُ); Felâk, 113/4 (الْفَتَّاتِ); Nâs, 114/4 (الْحَمَّاسِ).”

“Şüphesiz ki onu (ömür boyu yürüyeceği) yola koyduk. O, bu yolu ya şükrederek ya da **nankörlük ederek** kat eder.”⁵¹⁰

Yukarıdaki âyette كُفُورًا kelimesi üzerinde bir ‘udûl meydana gelmiştir. Buna benzer başka ‘udûller de vardır.⁵¹¹

Değerlendirme: Âyetteki sarf ‘udûlü kelime düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma’dûlun ‘anh*, ism-i fâil kalıbındaki كَافٍ lafzıdır. *Ma’dûlun ileyh*, mubâlağa kalıbındaki كُفُورًا kelimesidir. *‘Udûlün yönü (tipi)*, ism-i fâil kalıbından mubâlağa kalıbına doğrudur. Yukarıdaki ‘udûl bir sîga dışı ‘udûldür. *‘Udûlü ortaya çıkaran etken (asıl)*, metinle ilgili etkenlerden *bağlamdır*. *‘Udûlün sebebi ve anlama etkisinin* abartmak, vurguyu artırmak ve anlamı genelleştirmek olduğu ifade edilebilir. ‘Udûl olmazsa, ayetteki anlam inceliği kaybolabilir. *‘Udûlün hükmü* câizdir. Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. *Kur’ân’da bu tipte* kırk altı tane ‘udûl tespit edilmiştir. Kur’ân’da bu türden ‘udûllerin genel olarak haber görevi üstlendikleri bazı yerler de ise sıfat oldukları görülmektedir.

c- فاعِل Kalıbından فاعِل Kalıbına ‘Udûl

Örnek:

“فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ (158)”

“Şüphesiz Allah onu **bilen**, karşılığını verendir.”⁵¹²

⁵¹⁰ İnsân, 76/3.

⁵¹¹ Bkz. “Hûd, 11/9 (كُفُورًا); İsrâ, 17/27 (كُفُورًا); İsrâ, 17/67 (كُفُورًا); Hacc, 22/38, 66 (كُفُورًا); Lokmân, 31/32 (كُفُورًا); Sebe, 34/12 (كُفُورًا); Fâtır, 35/16 (كُفُورًا); Şûrâ, 42/48 (كُفُورًا); Zuhurf, 43/15 (كُفُورًا); İnsân, 76/24 (كُفُورًا). Ayrıca Kur’ân’daki şu sözcükler üzerinde de benzer ‘udûller vardır. Örnek: Bakara, 2/143 (لَرِئُوفًا); Bakara, 2/207 (رِئُوفًا); Âl-i İmrân, 3/30 (رِئُوفًا); Nisâ, 4/43, 99, 149 (عَفُوفًا); Tevbe, 9/17, 128 (رِئُوفًا); İbrahim, 14/34 (قَتُورًا); Nahl, 16/7, 47 (لَرِئُوفًا); İsrâ, 17/3 (شَكُورًا); İsrâ, 17/81 (رِئُوفًا); İsrâ, 17/83 (يُتُوس); İsrâ, 17/100 (قَتُورًا); Kehf, 18/57 (أَعْفُوفًا); Hac, 22/60 (عَفُوفًا); Hac, 22/65 (لَرِئُوفًا); Furkân, 25/29 (خَذُولًا); Ahzâb, 33/72 (ظُلُومًا); Ahzâb, 33/72 (ظُلُومًا); Sebe, 34/15 (عَفُوفًا); Fussilet, 41/49 (يُتُوس); Şûrâ, 42/17 (شَكُورًا); Hadid, 50/9 (لَرِئُوفًا); Mücâdele, 58/2 (عَفُوفًا); Haşr, 59/10 (رِئُوفًا); Teğâbun, 64/17 (شَكُورًا); Tahrim, 66/8 (تَضُوحًا); Meâric, 70/19 (خَلُوعًا); Meâric, 70/20 (خُرُوعًا); Meâric, 70/21 (مُتُوعًا); İnsân, 76/10 (عَبُوسًا); Âdiyât, 100/6 (كُتُودًا).”

⁵¹² Bakara, 2/158.

Yukarıdaki âyette عَلِيم kelimesi üzerinde bir ‘udûl meydana gelmiştir. Kur’ân’da buna benzer başka ‘udûller de vardır.⁵¹³

Değerlendirme: Âyetteki sarf ‘udûlü kelime düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma’dûlun ‘anh*, sülâsî mucerred ism-i fâil kalıbındaki عَامٌ lafzıdır. *Ma’dûlun ileyh*, mübâlağa kalıbındaki عَلِيم kelimesidir. *‘Udûlün yönü (tipi)*, sülâsî mucerred ism-i fâil kalıbından mübâlağa kalıbına doğrudur. Sığa dışı bir ‘udûldür. *‘Udûlü ortaya çıkaran etken (asıl)*, metinle ilgili etkenlerden *bağlamdır*. *‘Udûlün sebebi ve anlama etkisi* Allah Te‘âlâ’ya karşı ihlaslı olmaya teşvik şeklinde ortaya çıkmaktadır. Ayrıca âyetteki شَاكِر lafzının mübâlağasız kullanılmasının sebebi ise kulların şükürleri az da olsa Allah Te‘âlâ tarafından kabul edileceği şeklinde açıklanmaktadır.⁵¹⁴ Yine bu gibi ‘udûllerin beşeri ölçülerle idrak edilmesi ve ölçülmesi zor olan nimetlere işaret için olduğu belirtilmektedir.⁵¹⁵ ‘Udûl olmazsa, âyetteki anlam inceliği kaybolabilir. *‘Udûlün hükmü* câizdir. Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. *Kur’ân’da bu tipte* on bir tane ‘udûl tespit edilmiştir. Öte yandan عَلِيم kelimesi hepsinde ‘udûl olmasa da Kur’ân’da değişik i‘râb hallerinde yaklaşık 161 yerde geçmektedir.

1.4.2.2. İsm-i Mef‘ûl Kalıbından Mübâlağa Kalıbına ‘Udûl

Bu tipte meydana gelen ‘udûlleri şu şekilde incelemek mümkündür.

a- مَفْعُول Kalıbından فَعِيل Kalıbına ‘Udûl

Örnek:

“وَإِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُمْ بِمَا ضَرَبَ لِلرَّحْمَنِ مَثَلًا ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَهُوَ كَظِيمٌ (17)”

⁵¹³ Bkz. Bakara, 2/95 (عَلِيم); Bakara, 2/115 (عَلِيم); Nisâ, 4/147 (عَلِيم); Mâide, 5/54 (عَلِيم); A‘râf, 7/109 (عَلِيم); A‘râf, 7/112 (عَلِيم); Yunus, 10/79 (عَلِيم); Nûr, 24/32 (عَلِيم). Yine Kur’ân’da نَصِير lafzının bazı kullanımlarını da benzer ‘udûller kapsamına almak mümkündür. Örnek: Hacc, 22/71 (وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ نَصِيرٍ); Furkân, 25/31 (نَصِيرًا).

⁵¹⁴ Ebû Hıyyân Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Yusuf el-İmâm Esîru’d-Dîn el-Ğırnâti en-Nefezi el-Ciyânî el-Endelusi, *el-Baḥru’l-Muḥîṭ*, tah. Âdil Ahmed Abdulmevcud ve Ali Muhammed Muavviḍ vd., Dârul-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrût, 1993, III, 397.

⁵¹⁵ Cemâl Abdullah Seyf el-Ḥammâdi, *el-‘Udûl fî Şiyağr’l-Muştekḳât fî’l-Ḳur’ân’i’l-Kerîm*, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ta‘ız Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arap Dili Bölümü, Yemen, 2007, s. 214.

“Onlardan biri, *Rahmân’a örnek kıldığı (isnad ettiği kız çocuğu) ile müjdelene-
diği zaman, öfkesinden yüzü simsiyah kesilir.*”⁵¹⁶

Yukarıdaki âyette كَظِيمٌ kelimesi üzerinde bir ‘udûl tespit edilmiştir. Kur’ân’da buna benzer başka ‘udûller de vardır.⁵¹⁷

Değerlendirme: Âyetteki sarf ‘udûlü kelime düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma’dûlun ‘anh*, şulâsî mucerred مَقُولٌ kalıbındaki مَكْظُومٌ kelimesidir. *Ma’dûlun ileyh*, mu-bâlağa kalıbındaki كَظِيمٌ lafzıdır. *‘Udûlün yönü (tipi)*, şulâsî mucerred ism-i mef’ûl kalıbından mubâlağa kalıbına doğrudur. Sığa dışı bir ‘udûldür. *‘Udûlü ortaya çıkaran etken (asıl)*, metinle ilgili etkenlerden *bağlamdır*. *‘Udûlün sebebi ve anlama etkisi* dikkat çekmek, vurguyu artırmak ve anlamı genelleştirmek şeklinde açıklanabilir. ‘Udûl olmazsa, ayetteki anlam inceliği kaybolabilir. *‘Udûlün hükmü* câizdir. Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. *Kur’ân’da bu tipte* üç tane ‘udûl tespit edilmiştir. Bu kelime Kur’ân’da مَكْظُومٌ şeklinde ‘udûlsüz de kullanılmıştır. Örnek: “Kalem, 68/48 (وَهُوَ مَكْظُومٌ)”.

1.5. İsm-i Mef’ûl Kalıbında ‘Udûl

İsm-i mef’ûl مَقْتُولٌ ve مَأْسُورٌ lafızlarında olduğu gibi hadese, hudûsa ve mef’ûlün zatına delâlet eder. İsm-i mef’ûl ve ism-i fâil bir birine benzer. Ancak ism-i mef’ûl mevsûfa delâlet etmesi açısından ism-i fâilden ayrılır. Hudûs ve subûta delâleti hususunda ism-i fâil hakkında söylenilen her şey burada da aynen geçerlidir. Ancak, ism-i mef’ûl fiile kıyasla sübuta delâlet ederken sıfat-ı muşebbeheye kıyasla hudûsa delâlet eder.⁵¹⁸ Buradan hareketle İsm-i mef’ûlün anlam açısından sıfat-ı muşebbehe ile fiil arasında bir yerde bulunduğunu ifade etmek mümkündür.

İsm-i mef’ûl mâzî, hâl ve istikbâl anlamlarına delâlet etmesi bakımından da yine ism-i fâile benzer.⁵¹⁹

⁵¹⁶ Zuhurf, 43/17.

⁵¹⁷ Bkz. Yusuf, 12/84 (فَهُوَ كَظِيمٌ); Nahl, 16/58 (ظَلَّ وَجْهَهُ مُسْوَدًّا وَهُوَ كَظِيمٌ).

⁵¹⁸ es-Sâmerrâî, *Me‘âni’l-Ebniye*, s. 52.

⁵¹⁹ eş-Şirbînî, *Feydu’l-Fettâh*, I, 483.

1.5.1. İsim Kalıbından İsm-i Mef'ûl Kalıbına 'Udûl

Burada isim kalıplarından ism-i mef'ûl kalıbına doğru gerçekleşen bazı 'udûller incelenecektir.

1.5.1.1. İsm-i Cins Kalıbından İsm-i Mef'ûl Kalıbına 'Udûl

Kur'ân'da ism-i mef'ûl kalıbının ism-i cins yerinde kullanıldığı görülmektedir.

Örnek:

“يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ وَاحْشَوْا يَوْمَ لَا يَجْزِي وَالِدٌ عَنْ وَلَدِهِ وَلَا مَوْلُودٌ هُوَ جَانٌّ عَنْ وَالِدِهِ شَيْئاً (33)”

“Ey İnsanlar! Rabbinize karşı gelmekten sakının. Hiçbir babanın **çocuğuna**, hiçbir **çocuğun** da babasına hiçbir yarar sağlayamayacağı günden korkun!”⁵²⁰

Yukarıdaki âyette مَوْلُودٌ lafzı üzerinde bir 'udûl gerçekleşmiştir.

Değerlendirme: Âyetteki sarf 'udûlü kelime düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma'dûlun 'anh*, ism-i cins olan والد lafzıdır. *Ma'dûlun ileyh*, ism-i mef'ûl kalıbındaki مَوْلُودٌ kelimesidir. *'Udûlün yönü(tipi)*, ism-i cinsten ism-i mef'ûl kalıbına doğrudur. *'Udûlün ortaya çıkaran etken (asıl)*, metinle ilgili etkenlerden bağlamdır. Âyette zikredilen والد vâv ve lâm harflerinin fetħa hareketiyle okunduğu zaman, çocuk anlamına gelmektedir.⁵²¹ والد kelimesi, hem anlam hem de kapsam açısından ism-i cins olup erkeği de dişi de içine alır. Başka bir ifadeyle bu kelime Hz. Âdem'e (a.s.) kadar “oğul, oğlun oğlu, oğlun oğlunun oğlu..., kız, kızın kızı, kızın kızının kızı...” şeklinde ne kadar aşağıya giderse gitsin hem erkek hem de dişi çocuğu kapsar. والد kelimesinde vasıf anlamı taşımadığı, bununla beraber aynı kökten türeyen ve çocuğun kopup ayrıldığı ana unsur anlamına gelen والد ve والدّة lafızlarının ise vasıf anlamı ihtiva ettikleri vurgulanmaktadır.⁵²² *'Udûlün*

⁵²⁰ Lokmân, 31/33.

⁵²¹ et-Tehânevî, *Keşşâfu Istılâhâtî'l-'Ulûm ve'l-Funûn*, II, 1806.

⁵²² Ebu'l-Bekâ Eyyub b. Musa el-Huseynî, el-Kefevî, *el-Kulliyât* (Mu'cemun fi'l-Muştalahâtî ve'l-Furûki'l-Luğaviyye), nşr. Adnan Derviş-Muhammed el-Mısri, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1998, ss. 944-945.

sebebi ve anlama etkisi dikkat çekmek, anlamı özelleştirmek ve te’kîd olarak ortaya çıkmaktadır. Bunun sebebi ise hitabın mü’minlere –özellikle ileri gelenlerine ve seçkinlerine- olmasıdır. Zira onların anne babaları küfür ve cahiliye dini üzere ölmüşlerdir. Burada insanların ahirette atalarına yardım ve şefaate edebileceklerine dair arzu ve ümitleri kesin olarak bitirmek amaçlanmıştır. Dolayısıyla daha te’kîdli bir dil kullanılmıştır.⁵²³ Âyette özellikle مَوْلُودُ lafzının seçilmesiyle gerçekleşen ‘udûlle, insanların zihinlerinde, anlamsal açıdan “onlardan birisi –uzak dedeleri bir yana- kendi öz babasına şefâatte bulunacak olsa bile şefâatinin kabul edilmeyeceği”⁵²⁴ şeklinde kesin bir vurguyu da canlandırmak hedeflendiğine işaret edildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca tabii üremenin en doğal şekli sayılan “çocuk” anlamını vurgulamak için مَوْلُودُ lafzı seçilmiştir. Burada ism-i mef’ûl siğasının seçilmesinde önemli ve kasıtlı bazı anlam vurguları hedeflendiği düşünülmektedir. Söz konusu sebeplerin başında ‘ümitsizlik anlamının derinleştirilmesi’ geldiğine işaret edilir. Zira bu dünyada birbirine yardım edebilenler ahirette birbirlerine hiçbir fayda sağlamayacaktır.⁵²⁵ Daha açık bir ifadeyle mü’min olan baba müşrik olan oğluna, mü’min olan çocuk da müşrik olan babasına hiçbir fayda sağlamayacaktır. ‘Udûl olmazsa, ayetteki anlam inceliği kaybolabilir. ‘Udûlün hükmü câizdir. Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. Kur’ân’da bu tipte bir tane ‘udûl tespit edilmiştir.

Yukarıdaki âyette gerçekleşen ‘udûlün sebebinin te’kîd anlamı katmak olduğu açıklanmıştı. Ancak, burada bir bakıma te’kîdin yapılış şeklinde de bir ‘udûl meydana geldiği düşünülmektedir. Bu durumu ez-Zemaḥşerî, Allah Teâla’nın “وَلَا مَوْلُودٌ هُوَ جَارٍ عَنْ” “وَالِدِهِ شَيْئًا” sözü, ma’tûfun ‘aleyhde bulunmayan bir te’kîd tipiyle gerçekleşmiştir. Zira isim cümlesi fiil cümlesinden daha te’kîdli bir anlam ifade eder. Burada cümlelerin isim cümlesi olarak gelmesinin yanı sıra cümle içerisindeki هُوَ zamirinin de yine te’kîd ifade ettiği belirtilmektedir.⁵²⁶

⁵²³ ez-Zemaḥşerî, *el-Keşşâf*, V, 24.

⁵²⁴ Bkz. ez-Zemaḥşerî, *el-Keşşâf*, V, ss. 24-25.

⁵²⁵ Muhammed Ṭâhir b. ‘Âşûr, *et-Taḥrîr ve’t-Tenvîr*, ed-Dâru’t-Tunusiyye li’n-Neşr, Tunus, 1984, XXI, 194.

⁵²⁶ ez-Zemaḥşerî, *el-Keşşâf*, V, 24.

1.5.1.2. Şarîh Masdar Kalıbından İsm-i Mef'ûl Kalıbına 'Udûl

Kur'ân'da bu tipte gerçekleşen 'udûller şu şekilde incelenebilir.

a- فُعُول Masdar Kalıbından مَفْعُول Kalıbına 'Udûl

Örnek:

“فَسْتَبْصِرُ وَيُبْصِرُونَ (5) بِأَيْكُمْ الْمَفْتُونُ (6)”

“Hanginizin **deli** olduğunu yakında sen de göreceksin, onlarda görecekler.”⁵²⁷

Yukarıdaki âyette مَفْتُونُ sözcüğü üzerinde bir 'udûl vardır.

Değerlendirme: Âyetteki sarf 'udûlü kelime düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma'dûlun 'anh*, şulâsî mucerredin masdar kalıbındaki فُتُوْ kelimesidir. *Ma'dûlun ileyh*, şulâsî mucerred ism-i mef'ûl kalıbındaki مَفْتُونُ lafzıdır.⁵²⁸ *'Udûlün yönü (tipi)*, şulâsî mucerred masdar kalıbından şulâsî mucerred ism-i mef'ûl kalıbına doğrudur. *'Udûlü ortaya çıkaran etken(asıl)*, metinle ilgili etkenlerden bağlamdır. *'Udûlün sebebi ve anlama etkinin* anlamı te'kid etmek ve dikkat çekmek olduğu ifade edilebilir. 'Udûl olmazsa, âyetteki anlam inceliği kaybolabilir. *'Udûlün hükmü câizdir*. Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. *Kur'ân'da bu tipte* bir tane 'udûl tespit edilmiştir.

b- فَعِل Masdar Kalıbından مَفْعُول Kalıbına 'Udûl

Kur'ân'da bu tipte gerçekleşen 'udûller şu şekilde açıklanabilir.

Örnek:

“فَعَقَرُوهَا فَقَالَ تَمَتَّعُوا فِي دَارِكُمْ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ ذَلِكَ وَعْدٌ غَيْرُ مَكْذُوبٍ (65)”

⁵²⁷ Kalem, 68/5-6.

⁵²⁸ مَفْتُونُ kelimesi ism-i mef'ûl kalıbında gelen nâdir semâ'î mastarlardan sayılmaktadır. Bkz. el-Esmer, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal fî 'İlmi's-Şarf*, s. 379.

“Derken onu kestiler. Salih dedi ki: ‘Yurdunuzda üç gün daha yaşayın. (Sonra helak olacaksınız.) İşte bu, **yalanlanamayacak** bir tehdittir.’”⁵²⁹

Yukarıdaki âyette مَكْذُوبٌ kelimesi üzerinde bir ‘udûl görülmektedir.

Değerlendirme: Âyetteki sarf ‘udûlû kelime düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma’dûlun ‘anh*, şulâsî mucerredin masdar kalıbındaki كَذِبٌ lafzıdır. *Ma’dûlun ileyh*, şulâsî mucerred ism-i mef’ûl kalıbındaki مَكْذُوبٌ kelimesidir. *‘Udûlün yönü (tipi)*, şulâsî mucerred masdar kalıbından şulâsî mucerred ism-i mef’ûl kalıbına doğrudur. *‘Udûlû ortaya çıkaran etken (asıl)*, metinle ilgili etkenlerden *bağlamdır*. *‘Udûlün sebebi ve anlama etkisi*, te’kîd olarak açıklanabilir. ‘Udûl olmazsa, ayetteki anlam inceliği kaybolabilir. *‘Udûlün hükmü câizdir*. Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. *Kur’ân’da bu tipte bir tane ‘udûl tespit edilmiştir*.

1.5.1.3. İsm-i Fâil Kalıbından İsm-i Mef’ûl Kalıbına ‘Udûl

Kur’ân’da bu tipte gerçekleşen ‘udûller şu şekilde incelenebilir.

a- مَفْعُولٌ Kalıbından فَاعِلٌ Kalıbına ‘Udûl

Örnek:

وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُنِيمَ الرَّضَاعَةَ وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ لَا تُكَلَّفُ نَفْسٌ إِلَّا وُسْعَهَا لَا تُضَارَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا وَلَا مَوْلُودٌ لَهُ بِوَلَدِهِ وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ (233)

“(Emzirmeyi tamamlamak isteyenler için) anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler. Onların (annelerin) yiyeceği, giyeceği, örfü uygun olarak babaya aittir. Hiçbir kimseye gücünün üstünde bir yük ve sorumluluk teklif edilemez. -Hiçbir **anne** ve **baba** çocuğu nedeniyle zarara uğratılmasın.- (Baba ölmüşse) mirasçısı da aynı şeyle sorumludur.”⁵³⁰

⁵²⁹ Hûd, 11/64-65.

⁵³⁰ Bakara, 2/233.

Yukarıdaki âyette مَوْلُوْهُ lafızı üzerinde bir ‘udûl vardır. Kur’ân-ı Kerim’in başka âyetlerinde de bu tiptekine benzer ‘udûller bulunmaktadır.⁵³¹

Değerlendirme: Âyetteki sarf ‘udûlü kelime düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma’dûlun ‘anh*, şulâsî mucerredin ism-i fâil kalıbındaki وَاِلٰهْ lafzıdır. *Ma’dûlun ileyh*, şulâsî mucerred ism-i mef’ûl kalıbındaki لَهُ مَوْلُوْهُ kelimesidir. *‘Udûlün yönü (tipi)*, şulâsî mucerred ism-i fâil kalıbından şulâsî mucerred ism-i mef’ûl kalıbına doğrudur. *‘Udûlü ortaya çıkaran etken (asıl)*, metinle ilgili etkenlerden *bağlamdır*. *‘Udûlün sebebi ve anlama etkisinin* dikkat çekmek ve te’kîd olduğu belirtilebilir. ‘Udûl olmazsa, ayetteki anlam inceliği kaybolabilir. *‘Udûlün hükmü* câizdir. Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. *Kur’ân’da bu tipte* üç tane ‘udûl tespit edilmiştir.

b- مُعَلَّلَةٌ Kalıbından فَاعِلٌ Kalıbına ‘Udûl

Örnek:

”لِّلَّذِينَ اٰتَقَوْا عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيْهَا وَاَزْوَاجٌ مُّطَهَّرَةٌ وَرِضْوَانٌ مِّنَ اللّٰهِ (15)“

“Allah’a karşı gelmekten sakınanlar için Rableri katında, içinden ırmaklar akan, içinde ebedi kalacakları cennetler, temiz eşler ve Allah’ın rızası vardır’.”⁵³²

Yukarıdaki âyette مُطَهَّرَةٌ lafızı üzerinde bir ‘udûl vardır. Kur’ân’ın başka âyetlerinde de bu tiptekine benzer ‘udûller bulunmaktadır.⁵³³

Değerlendirme: Âyetteki sarf ‘udûlü kelime düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma’dûlun ‘anh*, şulâsî mucerredin ism-i fâil kalıbındaki طَاهِرَةٌ lafzıdır. *Ma’dûlun ileyh*, şulâsî mezîd ism-i mef’ûl kalıbındaki مُطَهَّرَةٌ kelimesidir. *‘Udûlün yönü (tipi)*, şulâsî mucerred ism-i fâil kalıbından şulâsî mucerred ism-i mef’ûl kalıbına doğrudur. *‘Udûlü ortaya çıkaran etken (asıl)*, metinle ilgili etkenlerden *bağlamdır*. *‘Udûlün sebebi ve anlama etkisinin* dikkat çekmek ve te’kîd olduğu belirtilebilir. ‘Udûl olmazsa, ayetteki anlam

⁵³¹ Bkz. İsrâ, 15/45 (مُسْتَوْرًا); Meryem, 19/61 (مُتَيَّنًا).

⁵³² Âl-i ‘Imrân, 3/15.

⁵³³ Bkz. Bakara, 2/25 (مُطَهَّرَةٌ); Nisâ, 4/57 (مُطَهَّرَةٌ); Abese, 80/14 (مُطَهَّرَةٌ); Beyyine, 98/2 (مُطَهَّرَةٌ).

inceliği kaybolabilir. *‘Udûlün hükmü câizdir.* Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. *Kur’ân’da bu tipte* beş tane ‘udûl tespit edilmiştir.

1.5.2. Fiil Kalıbından İsm-i Mef’ûl Kalıbına ‘Udûl

Kur’ân’da ism-i mef’ûl kalıbında gerçekleşen ‘udûllerin ma’dûlun ‘anhı isim olabildiği gibi fiil de olmaktadır. Bu durum aşağıdaki şekilde açıklanabilir.

1.5.2.1. Muzâri Kalıbından İsm-i Mef’ûl Kalıbına ‘Udûl

Bu tipte meydana gelen ‘udûller şu şekillerde ortaya çıkmaktadır.

a- مُفْعُولَةٌ Kalıbından تَفْعُلْ Kalıbına ‘Udûl

Örnek:

”إِنَّا سَخَّرْنَا الْجِبَالَ مَعَهُ يُسَبِّحْنَ بِالْعَشِيِّ وَالْإِشْرَاقِ (18) وَالطُّيُورَ مَحْشُورَةً كُلٌّ لَهُ أَوَّابٌ (19)“

“Kendisiyle birlikte sabah-akşam tesbih etsinler diye biz, dağları ve **toplanıp gelen** kuşları Dâvûd’un emrine verdik. Onların her biri Allah’a yönelmişlerdir.”⁵³⁴

Yukarıdaki âyette مَحْشُورَةً lafızı üzerinde bir ‘udûl vardır.

Değerlendirme: Âyetteki sarf ‘udûlü kelime düzeyinde gerçekleşmiştir. Ma’dûlun ‘anh, şulâsî mucerredin muzâri kalıbındaki تُحْشِرُ lafzıdır. Ma’dûlun ileyh, şulâsî mucerred ism-i mef’ûl kalıbındaki مَحْشُورَةٌ kelimesidir. *‘Udûlün yönü (tipi)*, şulâsî mucerred muzâri kalıbından şulâsî mucerred ism-i mef’ûl kalıbına doğrudur. *‘Udûlü ortaya çıkaran etken (asıl)*, metinle ilgili etkenlerden *bağlamdır*. *‘Udûlün sebebi ve anlama etkisi* vurguyu artırmak, te’kîd etmek ve anlamı genelleştirmek şeklinde açıklanabilir. ‘Udûl olmazsa, ayetteki anlam inceliği kaybolabilir. *‘Udûlün hükmü câizdir.* Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. *Kur’ân’da bu tipte* bir tane ‘udûl tespit edilmiştir.

⁵³⁴ Sâd, 38/18-19.

b- مُفْعُول Kalıbından مُفْعُول Kalıbına ‘Udûl

Örnek:

“ذَلِكَ يَوْمٌ مَّجْمُوعٌ لَهُ النَّاسُ وَذَلِكَ يَوْمٌ مَّشْهُودٌ (103)”

“Bu, insanların (hesap ve ceza için) **toplanacakları** bir gündür. Bu, herkesin toplanıp bir araya geleceği bir gündür.”⁵³⁵

Yukarıdaki âyette مَجْمُوع lafızı üzerinde bir ‘udûl vardır. Kur’ân-ı Kerim’de buna benzer başka ‘udûller de bulunmaktadır.⁵³⁶

Değerlendirme: Âyetteki sarf ‘udûlü kelime düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma’dûlun ‘anh*, şulâsî mucerredin muzâri kalıbındaki يُجْمَع lafzıdır. *Ma’dûlun ileyh*, şulâsî mucerred ism-i mef’ûl kalıbındaki يَجْمَع kelimesidir. *‘Udûlün yönü (tipi)*, şulâsî mucerred muzâri kalıbından şulâsî mucerred ism-i mef’ûl kalıbına doğrudur. *‘Udûlü ortaya çıkaran etken (asıl)*, metinle ilgili etkenlerden bağlamdır. *‘Udûlün sebebi ve anlama etkisinin*, dikkat çekmek ve anlamı te’kîd etmek olduğu söylenebilir. et-Teftâzânî, bu âyette muktezâ-i zâhirin aksine bir kullanım söz konusu olduğunu belirtir.⁵³⁷ ‘Udûl olmazsa, âyetteki anlam inceliği kaybolabilir. *‘Udûlün hükmü* câizdir. Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. *Kur’ân’da bu tipte* iki tane ‘udûl tespit edilmiştir. Bu üslup özelliği Kur’ân’da ‘udûlsüz de kullanılmıştır: Câsiye, 45/26⁵³⁸, Teğâbun, 64/9⁵³⁹.

1.6. Sıfat-ı muşebbehe Kalıbında ‘Udûl

İbnu’l-Ĥâcib sıfat-ı muşebbehenin, lazım fiilden türetilen ve kalıcı bir anlam özelliği olarak işi yapana delâlet eden bir vasıf olduğuna işaret eder.⁵⁴⁰ Sıfatlar bir oluşa (fiil-vasıf) ve söz konusu oluşu üzerinde taşıyan şâhibe (mevşûf) ihtiyaç hissederler.

⁵³⁵ Hûd, 11/103.

⁵³⁶ Bkz. Vâkı’a, 56/50 (لَمَجْمُوعُونَ).

⁵³⁷ eş-Şirbînî, *Feyḍu’l-Fettâḥ*, I, 483.

⁵³⁸ (ثُمَّ يَجْمَعُكُمْ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ لَا رَيْبَ فِيهِ) “Sonrada kendisinde şüphe olmayan Kıyâmet gününde sizi bir araya getirecek.”

⁵³⁹ (يَوْمَ يَجْمَعُكُمْ لِيَوْمِ الْجَنَّةِ) “Toplanma vakti için Allah’ın sizi toplayacağı günü düşün(ün).”

⁵⁴⁰ el-Esterâbâdî, *Şerḥu’r-Raḍi ‘ala’l-Kâfiye*, III, s. 431.

Sıfat-ı muşebbehe kalıcı bir anlam özelliği ifade eder.⁵⁴¹ Öte yandan oluşun mevşûfa nisbetini üstünlük bildirmeden açıklar.⁵⁴²

Arap dilinde sıfat-ı muşebbehe ifade eden bir çok vezin vardır. Bu vezinlerin kendilerine has değişik anlam özellikleri de olmalıdır. Yaygın sıfat-ı muşebbehe vezinlerini şu şekilde özetlemek mümkündür:

a-) **فعل Vezni:** Bu vezinden gelen sıfat-ı muşebbeheler genel olarak حَيْطٌ, وَجَعٌ gibi iç rahatsızlıkları; حَزْنٌ, نَكْدٌ gibi gizli ayıpları ve أَشْرٌ, بَطَرٌ, أَرْجٌ, فَحٌّ, حَذَلٌ, سَكْرٌ gibi heyecan, hareketlilik ve hafiflik anlamlarını ifade eder. Bu vezinden gelen sıfat-ı muşebbeheler ârizî (sabit olmayan) anlam özelliklerine vurgu yapar.⁵⁴³

Araplar bir hastalık anlamına gelmediği halde bazı kelimeleri bu vezinde kullanmışlardır. Örnek: حَمِطٌ (Buruk, acı, kekre meyve), سَهَكٌ, فَنِمٌ (bozuk, kokmuş, kirli).⁵⁴⁴ Burada, insanlar tarafından hoş karşılanmayan tatların da bu vezin altında toplanabileceği ifade edilebilir.

b-) **أفعل Vezni:** Bu vezin görünen ayıplar ve süslerin anlatımında sıfat olarak kullanılır.⁵⁴⁵ Örnek: أَكْحَلٌ (kara gözlü) ve أَغْوُ (şaşı).

c-) **فعلان Vezni:** Bu kalıptan gelen fiiller dolma ve iç harareti vb. anlamlar ifade ederler. Örnek: شَبَعَانٌ (tok), جَوَعَانٌ (aç), عَطْشَانٌ (susuz).⁵⁴⁶

d-) **فعليل Vezni:** Bu vezin sübuta ve kalıcılığa delâlet eder. Söz konusu vasıf ister doğuştan gelsin ister sonradan kazanılmış olsun durum değişmez. Buna göre bazı vasıf-

⁵⁴¹ ez-Zemahşerî, *el-Mufaşşal*, s. 230.

⁵⁴² Bkz. İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-Nedâ*, ss. 458-459.

⁵⁴³ Sibeveyh, *el-Kitâb*, IV, ss. 17-20; es-Sâmerrâî, *Me'âni'l-Ebniye*, s. 69.

⁵⁴⁴ Sibeveyh, *el-Kitâb*, IV, ss. 19-20.

⁵⁴⁵ Rağiyyuddîn Muhammed b. el-Hâsen el-Esterâbâdî, *Şerhu Şâfiyeti İbn Hâcib*, tah. Muhammed Nûr el-Hâsen vd., *Dâru'l-Kutubi'l-İmiyye*, Beyrut, 1982, I, 145.

⁵⁴⁶ er-Rağî, *Şerhu Şâfiyeti İbn Hâcib*, I, ss. 145-146.

lar tabiidir, *güzel* ve *çirkin* gibi doğuştan gelmiştir. Bazıları da *hatip* gibi sonradan kazanılmıştır. Örnek: “فَقِيَّةٌ، حَاطِبٌ، حَمِيلٌ، فَيِّحٌ.”⁵⁴⁷

e-) **Vezni:** Örnek: حُرْ .

Sibeveyh (ö. 180/796) Arapların aynı anlam kümesinde toplanabilecek şeyleri aynı vezin etrafında topladıklarını ifade eder.⁵⁴⁸ Kelimelerin aynı vezinde kullanılmasını anlam açısından yakınlığa ve aralarındaki anlam ilgisine bağlar.⁵⁴⁹

el-Ferrâ (ö. 207/822) *Meâni'l-Kur'ân*'da cömertlikle muttasıf kişi için كَرِيمٌ denileceğini ifade eder. Cömertlikle muttasıf olmayan birisinin gelecekte ikramda bulunacağını ifade etmek içinse كَارِيمٌ lafzının kullanılacağını özellikle belirtir.⁵⁵⁰

İbnu'l-Eşîr (ö. 637/1239) عَلِيمٌ vezninin عَالِمٌ vezninden daha belîğ bir anlam ifade ettiğini ileri süren dilcilere itiraz ederek durumun tam da öyle olmadığını beyan eder. Zira o, bu konuda derinlemesine bir araştırma yaptıktan sonra kendisinde bu hükmün doğruluğuna dair bir şüphe oluştuğunu ve neticede bu hükmün tam tersinin ortaya çıktığını ve عَلِيمٌ vezninin عَالِمٌ vezninden daha belîğ bir anlam ifade ettiğini belirtir.⁵⁵¹ Ancak es-Sâmerrâî'nin bu konudaki görüşleri incelendiğinde İbnu'l-Eşîr'in görüşlerini tenkit ettiği anlaşılar.⁵⁵²

er-Rağî (ö. 688/1289), İbnu'l-Hâcib'in sıfat-ı muşebbehe konusunda yaptığı açıklamalara yönelik olarak şöyle bir değerlendirme yapar:

“Sıfat-ı muşebbehe hudûs anlamı ifade etmez (tamam), ancak bana göre o her zaman devamlılık da ifade etmez. Çünkü hudûs ve istimrâr sıfat-taki bir kayıttır. Yoksa o ikisinin o vasıfta bulunduklarına dair bir delil değildir. Mesela, حَسَنٌ kelimesinin ilk konuluş (vad') itibarıyla anlamı 'gü-

⁵⁴⁷ es-Sâmerrâî, *Me'âni'l-Ebniye*, s. 83.

⁵⁴⁸ Sibeveyh, *el-Kitâb*, II, 12.

⁵⁴⁹ Sibeveyh, *el-Kitâb*, IV, 21.

⁵⁵⁰ Ebû Zekerîya Yahya b. Ziyâd b. Abdullah b. Manzûr el-Ferrâ' ed-Deylemî, *Me'âni'l-Kur'ân*, 'Âlemu'l-Kutub, Beyrut, 1983, II, 72.

⁵⁵¹ İbnu'l-Eşîr, *el-Meşelu's-Sâir*, II, 64.

⁵⁵² es-Sâmerrâî, *Me'âni'l-Ebniye*, s. 85.

zellik sahibi’ demektir. Bu vasıf ister her zaman ister belirli bir zaman diliminde bulunsun durum değişmez. Sıfat-ı muşebbehe lafzının kendisinde bu iki kayda dair bir işaret yoktur. O vasıf –güzellik- gerçekte bu ikisi arasında müşterektir. Bu vasıf mutlak olarak kullanılınca zamanın bir kısmı diğerinden daha öncelikli olmaz. Bununla beraber, önceden sübutuna hükmedildiğinden dolayı bütün zamanlarda yok sayılması (nefyi) da caiz değildir. Zira onun belli bir zaman diliminde bulunması zorunludur. Burada açık olan, onun muayyen bir süreyle sınırlandığına dair bir delil olmadıkça bütün zamanlarda sabit olmasıdır. Mesela: “كَانَ” veya “هَذَا حَسَنًا فَصَحَّ” ya da “سَيَصِيرُ حَسَنًا” ya da “هُوَ الْآنَ حَسَنٌ فَقَطْ” ya da burada vasfın devamlılık anlamı ifade etmesi vad’î değildir.”⁵⁵³

es-Suyûtî (ö. 911/1505) *el-Muzhir*’de فُعِيلٌ, فُعَالٌ, فُعَالٌ şeklinde üç farklı kullanımına ve bu kullanımlardan her birinin anlam derecelerinin bir birinden farklı olduğuna dikkat çeker. Ayrıca meseleyi açıklarken, uzun bir kişiden bahsederken رَجُلٌ, daha da uzadığında رَجُلٌ طَوَالٌ, söz konusu kişinin boyu biraz uzadığında رَجُلٌ طَوَالٌ denileceğini, daha da uzadığında رَجُلٌ طَوَالٌ denileceğini belirtir.⁵⁵⁴ Kur’ân’da bunun “Sâd, 38/5 (إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ عُجَابٌ) ve Nûh, 71/22 (وَمَكَرُوا مَكْرًا كَبِيرًا)” âyetlerinde olduğu gibi bazı örnekleri vardır. es-Suyûtî’nin yukarıda zikredilen açıklamaları, kalıplar arasında anlam farklarının bulunduğunu açıkça gösterir.

Kısaca belirtilmelidir ki; bir vasfın geçiciliği ve sonradan meydana geldiğini vurgularken ism-i fâil, kalıcı ve devamlı bir vasıf kast edildiğinde ise sıfat-ı muşebbhe kullanıldığı, bununla beraber sıfat-ı muşebbhenin her zaman şübût ve devamlılık ifade etmediği anlaşılmıştır.

⁵⁵³ Muhammed b. el-Hasen Radiyyuddin el-Esterâbâdî, *Şerhu’r-Raği ‘ale’l-Kâfiye*, nşr. Yusuf Hasan Ömer, Kâryûnis Üniversitesi Yayınları, Bingazi, 1996, III, ss. 431-432.

⁵⁵⁴ es-Suyûtî, *el-Muzhir*, II, 83.

1.6.1. İsm-i Fâil Kalıbından Sıfat-ı muşebbehe Kalıbına ‘Udûl

Kur’ân’da bu bağlamda gerçekleşen ‘udûlleri şu şekilde incelemek mümkündür.

a- فاعل Kalıbından فعلان Kalıbına ‘Udûl

Örnek:

”بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ (1) الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ (2) الرَّحْمَنُ الرَّحِيمِ (3)“

“*Bismillâhirrahmânirrahîm. Hamd, Âlemlerin Rabbî, **Rahmân** ve Rahîm olan Allah’a mahsustur.*”⁵⁵⁵

Yukarıdaki âyetlerde الرَّحْمَن sözcüğü üzerinde ‘udûl vardır.

Değerlendirme: Âyetteki sarf ‘udûlü kelime düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma’dûlun ‘anh*, şulâsî mezîdin ism-i fâil kalıbındaki راجع lafzıdır. *Ma’dûlun ileyh*, sıfat-ı muşebbehe kalıbındaki الرَّحْمَن kelimesidir. *‘Udûlün yönü (tipi)*, şulâsî mucerred ism-i fâil kalıbından sıfat-ı muşebbehe kalıbına doğrudur. *‘Udûlü ortaya çıkaran etken (asıl)*, metinle ilgili etkenlerden *bağlam*dır. *‘Udûlün sebebi ve anlama etkisinin* mübâlağa anlamı katmak⁵⁵⁶, muhâtabın dikkatini uyandırmak ve anlamı te’kîd etmek olduğu söylenebilir. Ayrıca بِسْمِ اللَّهِ terkinde görülen ve hazif cihetinde gerçekleşen belâgat ‘udûlünün⁵⁵⁷, buradaki sarf ‘udûlünün değerini ve anlam inceliğini daha da artırdığı ifade edilebilir. Kur’ân’ın bu ilk âyetinde belirlenebildiği kadarıyla belâgat, kitâbet, savt, delâlet, sarf ve nahiv çeşitlerinde çok sayıda ‘udûl gerçekleşmiş olması, Kur’ân’ın sözvarlığının muhkemliği, edebiliği ve muhâtab merkezli hitâbının en dikkat çeken örneklerindendir. ‘Udûl olmazsa, ayetteki anlam inceliği kaybolabilir. *‘Udûlün hükmü câizdir*. Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. *Kur’ân’da bu tipte* elli yedi tane ‘udûl tespit edilmiştir.⁵⁵⁸ Her surenin başında yer alan besmelenin ayrı bir ayet olduğuna dair görüş dikkate

⁵⁵⁵ Fâtiha, 1/1.

⁵⁵⁶ es-Suyûtî, *Şerhu ‘Ukûdi’l-Cumân fi’l-Me’ânî ve’l-Beyân*, tah. İbrahim Muhammed el-Ĥamdânî ve Emin Lokmân el-Ĥabbâr, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 2011, s. 42.

⁵⁵⁷ ed-Dirşevî, *Risâletu’s-Sutûr*, s. 20.

⁵⁵⁸ رَحْمَن lafzı Kur’ân’da Fâtiha suresinin ilk âyeti sayılan besmeledekiyle beraber, merfû‘, manşûb veya mecrûr olarak değişik i’râb hallerinde toplam elli yedi yerde geçmektedir. Bunların hepsinde ‘udûl mey-

alınırsa, zikredilen besmelelerdeki الرَّحْمَن lafızlarıyla beraber yüz on iki tane daha eklene-
rek sayı yüz altmış dokuza yükseltilebilir.

b- فَاعِلْ Kalıbından فَعِيلْ Kalıbına ‘Udûl

Örnek:

”بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ (1) الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ (2) الرَّحْمَنُ الرَّحِيمِ (3)“

“*Bismillâhirrahmânirrahîm. Hamd, Âlemlerin Rabbi, Rahmân ve Rahîm olan Allah’a mahsustur.*”⁵⁵⁹

Yukarıdaki âyetlerde الرَّحِيم kelimesi üzerinde ‘udûl gerçekleşmiştir.

Değerlendirme: Âyetteki sarf ‘udûlü kelime düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma’dûlun ‘anh*, şulâsî mezîdin ism-i fâil kalıbındaki رَاجِم lafzıdır. *Ma’dûlun ileyh*, sıfat-ı muşebbehe kalıbındaki الرَّحِيم kelimesidir. ‘*Udûlün yönü (tipi)*, şulâsî mucerred ism-i fâil kalıbından sıfat-ı muşebbehe kalıbına doğrudur. ‘*Udûlü ortaya çıkaran etken (asıl)*, me-
tinle ilgili etkenlerden *bağlam*dır. ‘*Udûlün sebebi ve anlama etkisi* muhâtabın dikkatini çekmek ve anlamı te’kîd etmek şeklinde açıklanabilir. Yukarıda بِسْمِ اللَّهِ terki-
bindeki ‘udûl le ilgili olarak zikredilen hususların⁵⁶⁰, buradaki sarf ‘udûlünün değerini de artırdığı belirtilebilir. ‘Udûl olmazsa, âyetteki anlam inceliği kaybolabilir. ‘*Udûlün hükmü* câizdir. Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. *Kur’ân’da bu tipte* yüz on beş tane ‘udûl tespit edilmiştir.⁵⁶¹ Sûre başlarındaki besmelelerde geçen الرَّحِيم lafızlarıyla beraber yüz on üç tane daha eklenerek sayının iki yüz on beşe yükseltilmesi mümkündür.

c- فَاعِلَةٌ Kalıbından فَعِيلَةٌ Kalıbına ‘Udûl

dana gelmiştir. Örnek: Fâtiha, 1/3 (الرَّحْمَن); Yâsîn, 36/11 (الرَّحْمَن); Rahmân, 55/1 (الرَّحْمَن); Mülk, 67/3, 19, 20, 29 (خَلْقِ الرَّحْمَنِ); Nebe’, 78/37 (الرَّحْمَنِ); Nebe’, 78/38 (الرَّحْمَنِ).

⁵⁵⁹ Fâtiha, 1/1.

⁵⁶⁰ ed-Dirşevî, *Risâletu’s-Suûr*, s. 20.

⁵⁶¹ رَحِيم lafzı Kur’ân’da Fâtiha suresinin ilk âyeti sayılan besmeledekiyle beraber, ma’rife ya da nekra olarak merfû’, manşûb veya mecrûr şeklinde değişik i’râb hallerinde toplam yüz on beş yerde geçmektedir. Bunların hepsinde ‘udûl meydana gelmiştir. Örnek: Bakara, 2/37 (الرَّحِيم); Âl-i İmrân, 3/129 (رَحِيم); Nisâ, 4/16 (رَحِيمًا); Mâide, 5/34 (رَحِيم); Tevbe, 9/104 (الرَّحِيم);

Örnek:

“يَقُولُونَ أَأَنْتَ لَمَرْدُودُونَ فِي الْحَاذِرَةِ (10) أَأَنْتَ أَكْبَرُ عِظَامًا نَجْرَةً (11) قَالُوا بَلْكَ إِذَا كَرَّةٌ خَاسِرَةٌ (12)”

“Şöyle derler: ‘Biz gerçekten gerisin geriye eski hâlimize mi döndürüleceğiz? Bizler **çürümüş** kemiklere döndükten sonra mı? Öyleyse bu hüsrân dolu bir dönüştür.’”

562

Yukarıdaki âyette نَجْرَةٌ kelimesi üzerinde bir ‘udûl görünmektedir.

Değerlendirme: Âyetteki sarf ‘udûlü kelime düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma’dûlun ‘anh*, şulâsî mezîdin ism-i fâil kalıbındaki نَجْرَةٌ lafzıdır. *Ma’dûlun ileyh*, sıfat-ı muşebbehe kalıbındaki نَجْرَةٌ kelimesidir. *‘Udûlün yönü (tipi)*, şulâsî mucerred ism-i fâil kalıbından sıfat-ı muşebbehe kalıbına doğrudur. *‘Udûlü ortaya çıkaran etken (asıl)*, metinle ilgili etkenlerden bağlamdır. *‘Udûlün sebebi ve anlama etkisinin* dikkat çekmek ve anlamı te’kîd etmek olduğu söylenebilir. ‘Udûl olmazsa, ayetteki anlam inceliği kaybolabilir. *‘Udûlün hükmü* câizdir. Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. *Kur’ân’da bu tipte* bir tane ‘udûl tespit edilmiştir.

d- فَعْلٌ Kalıbından فَعْلٌ Kalıbına ‘Udûl

Örnek:

“وَشَرَوْهُ بِثَمَنٍ بَخْسٍ دَرَاهِمَ مَعْدُودَةٍ وَكَانُوا فِيهِ مِنَ الزَّاهِدِينَ (20)”

“Onu **ucuz** bir fiyata, birkaç dirheme sattılar. Zaten ona değer vermiyorlardı.”⁵⁶³

Yukarıdaki âyette بَخْسٍ kelimesi üzerinde bir ‘udûl vardır.

Değerlendirme: Âyetteki sarf ‘udûlü kelime düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma’dûlun ‘anh*, şulâsî mezîdin ism-i fâil kalıbındaki mukadder بِاخْسٍ lafzıdır. *Ma’dûlun*

⁵⁶² Nâziât, 79/10-12.

⁵⁶³ Yusuf, 12/20.

ileyh, sıfat-ı müşebbehe kalıbındaki بَحْسٌ kelimesidir. ‘*Udûlün yönü (tipi)*, sulâsî mucerred ism-i fâil kalıbından sıfat-ı müşebbehe kalıbına doğrudur. ‘*Udûlü ortaya çıkaran etken (asıl)*, metinle ilgili etkenlerden *bağlam*dır. ‘*Udûlün sebebi ve anlama etkisi* Yusuf’u (a.s.) çok düşük bir fiyata sattıklarını vurgulamaktır. Âyette “*Zâten ona değer vermiyorlardı.*” şeklinde tercüme edilen kısmı “*Zâten onu hemen elden çıkarmak istiyorlardı.*”⁵⁶⁴ şeklinde de çevirmek mümkündür. Buradan hareketle âyette geçen ‘udûlde, alış verişin bir an önce tamamlanıp, Yusuf’dan (a.s.) tamamen kurtulma isteğini vurgulamak için kısa ancak sürekliliğe delâlet eden bir lafzın tercih edilmiş olduğu ifade edilebilir. ‘Udûl olmazsa, ayetteki anlam inceliği kaybolabilir. ‘*Udûlün hükmü câizdir*. Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. *Kur’ân’da bu tipte* bir tane ‘udûl tespit edilmiştir.

e- Kalıbından Kalıbına ‘Udûl

Örnek:

“وَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ (10)”

“Söyledikleri yalana karşılık da onlara *elem dolu* bir azap vardır.”⁵⁶⁵

Yukarıdaki âyette أَلِيمٌ kelimesi üzerinde bir ‘udûl vardır. Kur’ân’da buna benzer başka ‘udûller vardır.⁵⁶⁶

⁵⁶⁴ *Kur’ân-ı Kerîm Meâlî*, haz. Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin, Diyânet İşleri Başkanlığı Yayınları, On ikinci baskı, Ankara, 2006, s. 236 (dördüncü dipnot).

⁵⁶⁵ Bakara, 2/10.

⁵⁶⁶ Bkz. “Bakara, 2/104 , 174, 178 (أَلِيمٌ); Âl-i ‘Imrân, 3/21, 77, 91, 177, 188 (أَلِيمٌ); Nisâ, 4/18, 138, 161, 173 (أَلِيمٌ); Mâide, 5/36, 73, 94 (أَلِيمٌ); En’âm, 6/70 (أَلِيمٌ); A’râf, 7/73 (أَلِيمٌ); Enfâl, 8/32 (أَلِيمٌ); Tevbe, 9/3, 34, 39, 61, 79, 90 (أَلِيمٌ); Tevbe, 9/74 (أَلِيمٌ); Yûnus, 10/4 (أَلِيمٌ); Yûnus, 10/88, 97 (أَلِيمٌ); Hûd, 11/26, 48, 102 (أَلِيمٌ); Yûsuf, 12/25 (أَلِيمٌ); İbrahim 14/22 (أَلِيمٌ); Hicr, 15/50 (أَلِيمٌ); Nahl, 16/63, 104, 117 (أَلِيمٌ); İsrâ, 17/10 (أَلِيمٌ); Hac, 22/25 (أَلِيمٌ); Nûr, 24/19, 63 (أَلِيمٌ); Furkân, 25/37 (أَلِيمٌ); Şu’arâ, 26/201 (أَلِيمٌ); Ankebût, 29/23 (أَلِيمٌ); Lokmân, 31/7 (أَلِيمٌ); Ahzâb, 33/8 (أَلِيمٌ); Sebe’, 34/5 (أَلِيمٌ); Yâsîn, 36/18 (أَلِيمٌ); Sâffât, 37/38 (أَلِيمٌ); Fussilet, 41/43 (أَلِيمٌ); Şûrâ, 42/21, 42 (أَلِيمٌ); Zuhurf, 43/65 (أَلِيمٌ); Duhân, 44/11 (أَلِيمٌ); Câsiye, 45/8, 11 (أَلِيمٌ); Ahkâf, 46/24, 31 (أَلِيمٌ); Fetih, 48/16, 17, 25 (أَلِيمٌ); Zâriyât, 51/37 (أَلِيمٌ); Mücâdele, 58/4 (أَلِيمٌ); Haşr, 59/15 (أَلِيمٌ); Saf, 61/10 (أَلِيمٌ); Teğâbun, 64/5 (أَلِيمٌ); Mülk, 67/28 (أَلِيمٌ); Nûh, 71/1 (أَلِيمٌ); Müzzemmil, 73/13 (أَلِيمٌ); İnsân, 76/31 (أَلِيمٌ); İnşikâk, 84/24 (أَلِيمٌ).”

Değerlendirme: Âyetteki sarf ‘udûlü kelime düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma’dûlun ‘anh*, şulâsî mezîdin ism-i fâil kalıbındaki مُؤْمٌ lafzıdır. *Ma’dûlun ileyh*, sıfat-ı muşebbehe kalıbındaki أَلِيمٌ kelimesidir. *‘Udûlün yönü (tipi)*, şulâsî mezîdin ism-i fâil kalıbından sıfat-ı muşebbehe kalıbına doğrudur. *‘Udûlü ortaya çıkaran etken (asıl)*, metinle ilgili etkenlerden *bağlam*dır. *‘Udûlün sebebi ve anlama etkisinin* te’kîd olduğu belirtilir. ‘Udûl olmazsa, ayetteki anlam inceliği kaybolabilir. *‘Udûlün hükmü* câizdir. Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. *Kur’ân’da bu tipte* yetmiş iki tane ‘udûl tespit edilmiştir.

f- مُفْعَلٌ Kalıbından فَعِيلٌ Kalıbına ‘Udûl

Örnek:

“إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا (8)”

“(Ey Muhammed!) Şüphesiz biz seni bir şâhit, bir müjdecî ve bir **uyarıcı** olarak gönderdik.”⁵⁶⁷

Yukarıdaki âyette نَذِيرًا kelimesi üzerinde bir ‘udûl vardır. Kur’ân’da başka âyetlerde de aynı tipden ‘udûller görünmektedir.⁵⁶⁸

Değerlendirme: Âyetteki sarf ‘udûlü kelime düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma’dûlun ‘anh*, şulâsî mezîdin ism-i fâil kalıbındaki مُنْذَرٌ lafzıdır. *Ma’dûlun ileyh*, sıfat-ı muşebbehe kalıbındaki نَذِيرًا kelimesidir. *‘Udûlün yönü (tipi)*, şulâsî mezîd ism-i fâil kalıbından sıfat-ı muşebbehe kalıbına doğrudur. *‘Udûlü ortaya çıkaran etken (asıl)*, metinle ilgili etkenlerden *bağlam*dır. *‘Udûlün sebebi ve anlama etkisi* dikkat çekmek ve anlamı te’kîd etmek şeklinde açıklanabilir. ‘Udûl olmazsa, ayetteki anlam inceliği kaybolabilir. *‘Udûlün hükmü* câizdir. Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. *Kur’ân’da bu tipte* dört tane ‘udûl tespit edilmiştir.

⁵⁶⁷ Fetih, 48/8.

⁵⁶⁸ Bkz. İsrâ, 17/105 (نَذِيرًا); Furkân, 25/56 (نَذِيرًا) ve Ahzâb, 33/45 (نَذِيرًا).

Ayrıca şu kelimelerde meydana gelen ‘udûlleri de ism-i fâil kalıbından sıfat-ı muşebbehe kalıbına doğru meydana geldiği ifade edilebilir. Örnek: Cin, 72/8 (حَرَسًا); Cin, 72/9 (رَصَدًا).

1.6.2. İsm-i Mef’ûl Kalıbından Sıfat-ı muşebbehe Kalıbına ‘Udûl

Kur’ân’da bu bağlamda tespit edilen ‘udûlleri şu şekilde incelemek mümkündür.

a- مُفْعُول Kalıbından فَعِيل Kalıbına ‘Udûl

Örnek:

“وَأَنِّي أُعِيدُهَا بِلَيْكَ وَذُرِّيَّتَهَا مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ (36)”

“Onu (Meryem’i) ve soyunu **kovulmuş** şeytandan Senin korumana bırakıyorum.”⁵⁶⁹

Yukarıdaki âyette الرَّجِيمِ kelimesi üzerinde bir ‘udûl meydana gelmiştir. Kur’ân’da aynı tipte başka ‘udûller de vardır.⁵⁷⁰

Değerlendirme: Âyetteki sarf ‘udûlü kelime düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma’dûlun ‘anh*, sülâsî mezîdî ism-i mef’ûl kalıbındaki takdiri مَرْجُوم lafzıdır. *Ma’dûlun ileyh*, sıfat-ı muşebbehe kalıbındaki الرَّجِيم kelimesidir. *‘Udûlün yönü (tipi)*, sülâsî mucerred ism-i mef’ûl kalıbından sıfat-ı muşebbehe kalıbına doğrudur. *‘Udûlü ortaya çıkaran etken (asıl)*, metinle ilgili etkenlerden *bağlamdır*. *‘Udûlün sebebi ve anlama etkisinin* dikkat çekmek, abartmak ve anlamı te’kid etmek olduğu söylenebilir. ‘Udûl olmazsa, âyetteki anlam inceliği kaybolabilir. *‘Udûlün hükmü câizdir*. Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. *Kur’ân’da bu tipte* altı tane ‘udûl tespit edilmiştir.

Kur’ân’da ‘udûl yelpazesi en geniş olan kalıplardan birisi فَعِيل kalıbıdır. Şâlih bu kalıbın Kur’ân’da yirmi dört farklı isimle beraber 938 yerde kullanıldığını belirtmekte-

⁵⁶⁹ Âl-i ‘Imrân, 3/36.

⁵⁷⁰ Bkz. Hicr, 15/17 (رَجِيم); Hicr, 15/34 (رَجِيم); Nahl, 16/98 (رَجِيم); Sâd, 38/77 (رَجِيم); Tekvîr, 81/25 (رَجِيم).

dir.⁵⁷¹ Şâlih'in belirttiği isimler incelendiğinde bu vezinde gelen kelimelerin Mekki surelerde 458 yerde, Medenî sûrelerde ise 480 yerde kullanıldığı dikkat çekmektedir.

b- فُعْلُ Kalıbından مُفْعُولُ Kalıbına 'Udûl

Örnek:

حِكْمَةٌ بَالِغَةٌ فَمَا تُغْنِ النَّذْرُ (5) فَتَوَلَّى عَنْهُمْ يَوْمَ يَدْعُ الدَّاعِيَ إِلَى شَيْءٍ نَكْرٍ (6) خُشْعًا أَبْصَارُهُمْ يَخْرُجُونَ مِنَ الْأَجْدَاثِ “كَأَنَّهُمْ جَرَادٌ مُنْتَشِرٌ” (7)

“Bu haberler, zirveye ulaşmış birer hikmettir! Fakat uyarılar fayda vermiyor! O halde sen de onlardan yüz çevir. Onlar, o davetçinin (İsrâfil'in benzeri görülmemiş) **bilinmedik** (korkunç) bir şeye çağırdığı gün, gözleri dönmüş bir halde dağılmış çekirgeler gibi kabirlerden çıkarlar.”⁵⁷²

Yukarıdaki âyette نُكْرُ kelimesi üzerinde bir 'udûl vardır.

Değerlendirme: Âyetteki sarf 'udûlü kelime düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma'dûlun 'anh*, şulâsî mezîdin ism-i mef'ûl kalıbındaki takdiri مُنْكَرُ lafzıdır. *Ma'dûlun ileyh*, sıfat-ı muşebbehe kalıbındaki نُكْرُ kelimesidir. *'Udûlün yönü(tipi)*, şulâsî mezîd ism-i mef'ûl kalıbından sıfat-ı muşebbehe kalıbına doğrudur. *'Udûlü ortaya çıkaran etken (asıl)*, metinle ilgili etkenlerden *bağlamdır*. *'Udûlün sebebi ve anlama etkisinin* vurguyu artırmak, anlamı genişletmek ve te'kid etmek olduğu ifade edilebilir. 'Udûl olmazsa, ayetteki anlam inceliği kaybolabilir. *'Udûlün hükmü câizdir*. Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. *Kur'ân'da bu tipte* bir tane 'udûl tespit edilmiştir.

Ayrıca şu kelimeler üzerinde de benzer 'udûller söz konusudur: “Sâffât, 37/107 (يَذِبحُ عَظِيمٍ); Tûr, 52/21 (رَهْبَانٍ); Müddessir, 74/38 (رَهْبَانَةٍ).”

⁵⁷¹ Şâlih, *Sıyağ'u'l-Mubâlağâ*, s. 215.

⁵⁷² Kamer, 54/5-6.

1.7. İsm-i Tafdîl Kalıbında ‘Udûl

Kur’ân’da bu kalıpta bazı ‘udûller vardır.

Örnek:

“اللَّهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ (124)”

“Allah elçilik görevini kime vereceğini çok iyi bilir.”⁵⁷³

Yukarıdaki âyette اَعْلَمُ kelimesi üzerinde bir ‘udûl vardır.

Değerlendirme: Âyetteki sarf ‘udûlü kelime düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma’dûlun ‘anh*, şulâşî mücerred muzâri fiil kalıbındaki يَعْلمُ lafzıdır. *Ma’dûlun ileyh*, ism-i tafdîl kalıbındaki اَعْلَمُ kelimesidir. *‘Udûlün yönü (tipi)*, şulâşî mücerred muzâri fiil kalıbından ism-i tafdîl kalıbına doğrudur. *‘Udûlü ortaya çıkaran etken (asıl)*, metinle ilgili etkenlerden *bağlamdır*. *‘Udûlün sebebi ve anlama etkisinin* vurguyu netleştirmek ve dikkat çekmek belirtilebilir. ‘Udûl olmazsa, ayetteki anlam inceliği kaybolur. *‘Udûlün hükmü* vâciptir. Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. *Kur’ân’da bu tipte* bir tane ‘udûl tespit edilmiştir.

2. Fiil Kalıplarında ‘Udûl

es-Sekkâkî “*Musned ne zaman cümle olur?*” diyerek ifade ettiği soruyu “hükmü kuvvetlendirmek” şeklinde cevaplar. Ayrıca fiil cümlelerinin yenilenme (teceddüd) bildirdiğini vurgular. Zira zaman mefhûmu değişim ifade eder.⁵⁷⁴ Kur’ân’daki fiil kullanımlarında da bazı ‘udûller görünmektedir. Söz konusu ‘udûlleri şu şekilde açıklamak mümkündür.

⁵⁷³ En‘âm, 6/124.

⁵⁷⁴ es-Sekkâkî, *Miftâhu’l-‘Ulûm*, ss. 217-218.

2.1. Mâzî Fiilde ‘Udûl

Kur’ân’da yaklaşık on bin tane mâzî fiilli cümle bulunmaktadır. Musnedin fiil olmasını gerektiren şey, en kısa yoldan musnedin zamanını belirtmek şeklinde açıklanmıştır.⁵⁷⁵ Bunu iki başlık altında incelemek mümkündür.

2.1.1. İsim Kalıbından Mâzî Fiile ‘Udûl

İsimden fiile doğru gerçekleşen bu tip ‘udûller şu şekilde incelenebilir.

2.1.1.1. İsm-i Fâilden Mâzî Kalıbına ‘Udûl

Kur’ân’da fiil kullanımında bazı farklılıklar dikkat çeker. Söz konusu kalıplarda meydana gelen ‘udûlleri şu şekillerde incelemek mümkündür.

a- فاعِلْ Kalıbından فَعَلَ Kalıbına ‘Udûl

Örnek:

“فَالِقُ الْإِصْبَاحِ وَجَعَلَ اللَّيْلُ سَكَنًا وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ حُسْبَانًا (96)”

“O, karanlığı yarıp **sabahı çıkarandır**. Geceyi dinlenme zamanı, güneşi ve ayı da **ince birer hesap ölçüsü kıldı**.”⁵⁷⁶

Yukarıdaki âyette جَعَلَ fiili üzerinde bir ‘udûl vardır.

Değerlendirme: Âyetteki sarf ‘udûlü kelime düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma’dûlun ‘anh*, şulâsî mucerredin ism-i fâil kalıbındaki جَاعِلْ lafzıdır. *Ma’dûlun ileyh*, mâzî fiil kalıbındaki جَعَلَ kelimesidir. ‘*Udûlün yönü (tipi)*, şulâsî mucerred ism-i fâil kalıbından mâzî fiil kalıbına doğrudur. ‘*Udûlü ortaya çıkaran etken (asıl)*, metinle ilgili etkenlerden *bağlamdır*. ‘*Udûlün sebebi ve anlama etkisi* te’kîd, muhatabın dikkatini çekmek ve beklentisini kırmak şeklinde açıklanmıştır. Yine âyette mâzî kalıbına ‘udûlün

⁵⁷⁵ Tasa, *Kur’ân’da Cümle Yapısı*, s. 129.

⁵⁷⁶ En’âm, 6/95-96.

hem gramer hem de anlam açılarından etkileri olduğuna işaret edilmiştir. Zira âyetteki أَتَزَنُ ve وَسَطُنُ fiilleri önce geçen ism-i fâil içerisinde yerleşik olan fiil anlamı üzerine atfedilmiştir.⁵⁷⁷ ‘Udûl olmazsa, ayetteki anlam inceliği kaybolabilir. *‘Udûlün hükmü câizdir.* Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. *Kur’ân’da bu tipte* bir tane ‘udûl tespit edilmiştir.

Ayrıca şu kelimeleri de aynı tip ‘udûller kapsamında değerlendirmek mümkündür: “فَالْمُغِيرَاتِ صُبْحًا (3) فَأَثَرُنَ بِه نَشْعًا (4) فَوَسَطْنَ بِه جَمْعًا (5) (100/4-5) *Âdiyât*, 100/4-5”

2.1.2. Fiil Kalıbından Mâzî Fiile ‘Udûl

Buradaki ‘udûller bir fiil kalıbından yine başka bir fiil kalıbına doğru gerçekleşmektedir.

2.1.2.1. Muzâri Kalıbından Mâzî Kalıbına ‘Udûl

Buradaki ‘udûller farklı zamanlardaki fiiller arasında meydana gelmektedir. Kur’ân’da değişik uygulamaları vardır.

a- يُفَاعِلُ Kalıbından فَاعَلَ Kalıbına ‘Udûl

Örnek:

“وَنَادَى أَصْحَابُ الْجَنَّةِ أَصْحَابَ النَّارِ أَنْ قَدْ وَجَدْنَا مَا وَعَدَنَا رَبُّنَا حَقًّا (44)”

“*Cennetlikler cehennemliklere, ‘Rabbimizin bize va‘dettiğini biz gerçek bulduk. diye seslenirler.*”⁵⁷⁸

Yukarıdaki âyette نَادَى kelimesi üzerinde bir ‘udûl vardır. Kur’ân’da buna benzer başka ‘udûller de görünmektedir.⁵⁷⁹

⁵⁷⁷ el-Ĥammâdî, *el-‘Udûl fi Şiyağı’l-Muštekkât*, ss. 232-233.

⁵⁷⁸ A’râf, 7/44.

⁵⁷⁹ Bkz. A’râf, 7/48 (نَادَى); A’râf, 7/50 (نَادَى).

Değerlendirme: Âyetteki sarf ‘udûlü kelime düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma’dûlun ‘anh*, şulâşî mucerred muzâri fiil kalıbındaki يَوْدُوا kelimesidir. *Ma’dûlun ileyh*, şulâşî mucerred mâzî fiil kalıbındaki وَدُوا lafzıdır. *‘Udûlün yönü (tipi)*, şulâşî mucerred muzâri fiil kalıbından şulâşî mucerred mâzî fiil kalıbın doğrudur. *‘Udûlü ortaya çıkaran etken (asıl)*, metinle ilgili etkenlerden *bağlamdır*. *‘Udûlün sebebi ve anlama etkisinin* te’kid olduğu ifade edilebilir. ‘Udûl olmazsa, ayetteki anlam inceliği kaybolabilir. *‘Udûlün hükmü câizdir*. Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. *Kur’ân’da bu tipte* on tane ‘udûl tespit edilmiştir.

Ayrıca şu kelimeler üzerinde de muzâri sigâsından mâzî kalıbına doğru bir ‘udûl meydana geldiği ifade edilebilir. Örnek: “Kehf, 18/29 (أَحَاطَ); Zümer, 19/68 (صَعِقَ); Neml, 27/87 (فَرِغَ)⁵⁸⁵; Fussilet, 41/47 (قَالُوا); Fussilet, 41/47 (آذَنَّاكَ); Fussilet, 41/48 (ضَلَّ); Fussilet, 41/48 (ظَنُّوا).”

2.1.2.2. Emir Kalıbından Mâzî Kalıbına ‘Udûl

Bu tür ‘udûllerin inşâî cümleden haberî cümleye bir geçiş arz etmesi bakımından belâgat ‘udûlleriyle de bağlantılı olduğu belirtilebilir. Ancak burada kelimelerin lafızları itibarıyla bir belirlemede bulunulduğu için bu kelimeleri sarf ‘udûlleri bağlamında incelenmiştir. Kur’ân’da bazı uygulamaları görülmektedir.

a- اَفْعُلُوا Kalıbından فَعَلْنَا Kalıbına ‘Udûl

Örnek:

وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَأَمْنًا وَاتَّخِذُوا مِن مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى وَعَهِدْنَا إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَنَّ طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ
وَالْقَائِمِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ (125)

“Hani, biz Kâbe’yi insanlara toplantı ve güven yeri kılmiştık. Siz de Mâkam-ı İbrahim’den kendinize bir namaz yeri edinî. İbrahim ve İsmail’e de ‘Tavaf edenler,

⁵⁸⁵ Bu kelime Kur’ân’da ‘udûlsüz de kullanılmıştır. Bkz. Sâd, 38/22 (فَرِغَ).

kendini ibâdete verenler, rükû ve secde edenler için evimi (Kâbe'yi) tertemiz tutun.' diye emretmiştik.⁵⁸⁶

Yukarıdaki âyette عَهْدُ lafzı üzerinde bir 'udûl gerçekleşmiştir. Kur'ân'da buna benzer başka 'udûller de vardır.⁵⁸⁷

Değerlendirme: Âyetteki sarf 'udûlü kelime düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma'dûlun 'anh*, şulâşî mucerred emir kalıbındaki عَهْدُوا kelimesidir. *Ma'dûlun ileyh*, şulâşî mucerred mâzî kalıbında عَهْدُ lafzıdır. *'Udûlün yönü (tipi)*, şulâşî mucerred emir kalıbından şulâşî mucerred mâzî kalıbına doğrudur. *'Udûlü ortaya çıkaran etken (asl)*, metinle ilgili etkenlerden *bağlam*dır. *'Udûlün sebebi ve anlama etkisinin* dikkat çekmek ve te'kid olduğu belirtilebilir. 'Udûl olmazsa, ayetteki anlam inceliği kaybolabilir. *'Udûlün hükmü* câizdir. Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. *Kur'ân'da bu tipte* iki tane 'udûl tespit edilmiştir. Aynı kelime (عَهْدُ) Tâhâ, 20/115'de 'udûlsüz kullanılmıştır.

Kur'ân'da mâzî fiillerde görülen 'udûllerin, çoğunlukla muzâri ya da emir anlamlı fiil kalıbından mâzî fiile doğru gerçekleştikleri ortaya çıkmıştır. Bununla beraber ism-i fâil kalıbı başta olmak üzere bazı isim sığalarından mâzî fiillere doğru gerçekleşen örnekleri de mevcuttur.

2.2. Muzâri Filde 'Udûl

Muzâri fiil şimdiki, geniş ve gelecek zaman ifade ettiği gibi bazen geçmiş zamanın hikayesi anlamında da kullanılır. Başına gelen edatlar kip olarak ifade gücünü sınırlandırdığı gibi farklı kiplere de taşır. Kur'ân'da mâziden sonra en çok kullanılan fiil yapısı olan muzâri kalıpları esnek ve işlevsel bir yapıya sahip olup değişik ve derin anlamların anlaşılmasına ışık tutar. Muzâri fiil siyâktan alacağı güçle istimrâr ve tekerrür an-

⁵⁸⁶ Bakara, 2/125.

⁵⁸⁷ Bkz. Nisâ, 4/6 (فَأَشْهَدُوا عَلَيْنِهِمْ وَكَفَى بِاللَّهِ حَسِيبًا) "Mallarını kendilerine geri verdiğiniz zaman da) yanlarında şahit **bulundurun**. Hesap görücü olarak Allah **yeter**."

lamı da ifade eder.⁵⁸⁸ Muzâri fiillerde gerçekleşen ‘udûlleri, isimden muzâri fiile ve fiil-den muzâri fiile olmak üzere iki grupta incelemek mümkündür.

2.2.1. İsim Kalıbından Muzâri Kalıbına ‘Udûl

Kur’ân’da bu tipte ortaya çıkan ‘udûller genel olarak iki şekilde görünür.

2.2.1.1. İsm-i Fâil Kalıbından Muzâri Kalıbına ‘Udûl

İsimlerle fiiller arasında meydana gelen bu tür ‘udûllerin Kur’ân’da bazı uygulamalarını görmek mümkündür.

Örnek:

“أَوَلَمْ يَرَوْا إِلَى الطَّيْرِ فَوْقَهُمْ صَافَّاتٍ وَيَقْبِضْنَ مَا يُتَّبِعُهنَّ إِلَّا الرِّجَمُ (19)”

“Üstlerinde **kanat çırparak** sıra sıra uçan kuşlara bakmazlar mı? Onları (havada) ancak Rahmân tutuyor.”⁵⁸⁹

Yukarıdaki âyette يَقْبِضْنَ kelimesi üzerinde bir ‘udûl görünmektedir. Kur’ân’da başka âyetlerde de aynı tipden ‘udûller vardır.⁵⁹⁰

Değerlendirme: Âyetteki sarf ‘udûlü kelime düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma‘dûlun ‘anh*, şulâî mucerred ism-i fâil kalıbındaki قَابِضَاتٍ kelimesidir. *Ma‘dûlun ileyh*, şulâî mucerred muzâri kalıbında يَقْبِضْنَ lafzıdır. *‘Udûlün yönü (tipi)*, şulâî mucerred ism-i fâil kalıbından şulâî mucerred muzâri kalıbına doğrudur. *‘Udûlü ortaya çıkaran etken (asıl)*, metinle ilgili etkenlerden *bağlam*dır. Burada ‘udûlün qarînesi صَافَّاتٍ kelimesidir. *‘Udûlün sebebi ve anlama etkisi* dikkat çekmek ve yapılan işteki hudûş ve teceddüde işaret etmek şeklinde açıklanabilir. يَقْبِضْنَ kelimesi teceddüd ve hudûşa delâlet et-

⁵⁸⁸ Tasa, *Kur’ân’da Cümle Yapısı*, s. 169, 194.

⁵⁸⁹ Mülk, 67/19.

⁵⁹⁰ Bkz. Bakara, 2/69 (فَاقِعٌ لَّوْنُهَا تَسُرُّ النَّاطِرِينَ); Kehf, 18/69 (صَابِرًا وَلَا أَعْصِي لَكَ); Kehf, 18/108 (خَالِدِينَ فِيهَا لَا يَبْغُونَ عَنْهَا);

mek için fiil kalıbında, صَافَاتٍ kelimesi ise kalıcılık ve devamlılığa delâlet etmek için isim kalıbında getirilmiştir.⁵⁹¹ Çünkü uçuşta asıl olan, kanatları açmaktır. Kanatları toplamak ara sıra yapılan, hareket etmek için faydalanılan, hudûs ve teceddüd ifade eden bir eylemdir.⁵⁹² ‘Udûl olmazsa, ayetteki anlam inceliği kaybolabilir. *‘Udûlün hükmü câizdir.* Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. *Kur’ân’da bu tipte* dört tane ‘udûl tespit edilmiştir.

2.2.1.2. Sıfat-ı muşebbehe Kalıbından Muzâri Kalıbına ‘Udûl

İsim kalıbından muzâri kalıbına ‘udûlün şekillerinden birisi de sıfat-ı muşebbehe kalıplarıyla muzâri fiiller arasında meydana gelir. Bu tür ‘udûlleri Kur’ân’da takip etmek mümkündür.

Örnek:

“فَإِنْ عَلِمْتُمُوهُنَّ مُؤْمِنَاتٍ فَلَا تَرْجِعُوهُنَّ إِلَى الْكُفَّارِ لَا هُنَّ حِلٌّ لَهُمْ وَلَا هُمْ يَحِلُّونَ لَهُنَّ (10)”

“Eğer siz onların inanmış kadınlar olduklarını anlarsanız onları kâfirlere geri göndermeyin. Çünkü Müslüman hanımlar kâfirlere **helâl değildir**. Kâfirler de Müslüman hanımlara **helâl olmazlar**.”⁵⁹³

Yukarıdaki âyette يَحِلُّونَ kelimesi üzerinde bir ‘udûl görünmektedir.

Değerlendirme: Âyetteki sarf ‘udûlü kelime düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma’dûlun ‘anh*, sıfat-ı muşebbehe kalıbındaki حِلٌّ kelimesidir. *Ma’dûlun ileyh*, şulâşî mucerred muzâri fiil kalıbındaki يَحِلُّونَ kelimesidir. *‘Udûlün yönü (tipi)*, sıfat-ı muşebbehe kalıbından şulâşî mucerred muzâri fiil kalıbına doğrudur. *‘Udûlü ortaya çıkaran etken (asıl)*, metinle ilgili etkenlerden *bağlam*dır. *‘Udûlün sebebi ve anlama etkisinin* dikkat çekmek ve te’kid olduğu ifade edilebilir. ‘Udûl olmazsa, ayetteki anlam inceliği kaybolabilir. *‘Udûlün hükmü câizdir.* Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. *Kur’ân’da bu tipte* bir tane ‘udûl tespit edilmiştir.

⁵⁹¹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI, 175.

⁵⁹² es-Sâmerrâî, *Me’âni’l-Ebniye*, s. 11.

⁵⁹³ Mümtetine, 60/10.

2.2.2. Fiil Kalıbından Muzâri Kalıbına ‘Udûl

Kur’ân’da bu tipte görülen ‘udûller iki şekilde ortaya çıkmaktadır.

2.2.2.1. Mâzî Kalıbından Muzâri Kalıbına ‘Udûl

Fiiller arasında meydana gelen bu tür ‘udûllerin Kur’ân’da çok sayıda örneği vardır.

Örnek:

”إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ الَّذِي جَعَلْنَاهُ لِلنَّاسِ سَوَاءً الْعَاكِفُ فِيهِ وَالْبَادِي (25)“

“İnkâr edenler ile Allah’ın yolundan ve içinde yerli, misafir bütün insanları eşit kıldığımız Mescid-i Harâm’dan **alıklar** (azâbı hak etmişlerdir.)”⁵⁹⁴

Yukarıdaki âyette يَصُدُّونَ kelimesi üzerinde bir ‘udûl görünmektedir. Kur’ân’da buna benzer başka ‘udûller de vardır.⁵⁹⁵

Değerlendirme: Âyetteki sarf ‘udûlü kelime düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma’dûlun ‘anh*, şulâsî mucerred mâzî fiil kalıbındaki صَدُّوا kelimesidir. *Ma’dûlun ileyh*, şulâsî mucerred muzâri fiil kalıbındaki يَصُدُّونَ lafzıdır. *‘Udûlün yönü (tipi)*, şulâsî mucerred mâzî fiil kalıbından şulâsî mucerred muzâri fiil kalıbına doğrudur. *‘Udûlü ortaya çıkaran etken (asıl)*, metinle ilgili etkenlerden *bağlamdır*. *‘Udûlün sebebi ve anlama etki-*

⁵⁹⁴ Hacc, 22/25.

⁵⁹⁵ Bkz. Bakara, 2/79 (فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ يَوْمٍ يَخْسِفُونَ)؛ Bakara, 2/87 (تَقْتُلُونَ)؛ Bakara, 2/91 (تَقْتُلُونَ)؛ Âl-i İmrân, 3/59 (إِنَّ مَثَلَ عِيسَى عِنْدَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ)؛ Âl-i İmrân, 3/117 (وَمَا ظَلَمَهُمُ اللَّهُ وَلَكِنْ أَنْفُسُهُمْ أَنْ لَوْ نَشَاءُ أَصْبَأَهُمْ بِذُنُوبِهِمْ وَنَطْبَعُ عَلَى)؛ A’râf, 7/100 (إِنَّهُمْ اتَّخَذُوا الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَيَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ مُقْتَدُونَ)؛ A’râf, 7/131 (فَلَوْجِبِمْ)؛ Enfâl, 8/56 (فَإِذَا حَضَرْتَهُمْ الْحَسَنَةُ قَالُوا لَنَا هَذِهِ وَإِنْ تُصِيبُهُمْ سَيِّئَةٌ يَطَّيَّرُوا بِمُوسَى وَمَنْ مَعَهُ)؛ A’râf, 7/131 (فَلَوْجِبِمْ)؛ Yûsuf, 12/43 (فَلَمَّا ذَهَبَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ الرَّوْعُ وَجَاءَتْهُ الْبُشْرَى يُجَادِلُنَا فِي قَوْمِ لُوطٍ)؛ Hûd, 11/74 (عَنْهُمْ فِي كُلِّ مَرَّةٍ وَهُمْ لَا يَتَّقُونَ)؛ Ra’d, 13/28 (وَمَا ظَلَمَهُمُ اللَّهُ وَلَكِنْ كَانُوا)؛ Nahl, 16/33 (وَيَخْلُقُ مَا لَا تَعْلَمُونَ)؛ Nahl, 16/33-8 (وَيَخْلُقُ مَا لَا تَعْلَمُونَ)؛ Ra’d, 13/28 (وَمَا ظَلَمَهُمُ اللَّهُ وَلَكِنْ كَانُوا)؛ Nahl, 16/33 (وَيَخْلُقُ مَا لَا تَعْلَمُونَ)؛ Hacc, 22/65 (وَمَا ظَلَمَهُمُ اللَّهُ وَلَكِنْ أَنْفُسُهُمْ أَنْ لَوْ نَشَاءُ أَصْبَأَهُمْ بِذُنُوبِهِمْ وَنَطْبَعُ عَلَى)؛ Nûr, 24/50 (أَلَمْ تَرَى أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ وَالْمَلَكَ يَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِأَمْرِ وَنُفْسِكَ السَّمَاءِ)؛ Hacc, 22/65 (وَمَا ظَلَمَهُمُ اللَّهُ وَلَكِنْ أَنْفُسُهُمْ أَنْ لَوْ نَشَاءُ أَصْبَأَهُمْ بِذُنُوبِهِمْ وَنَطْبَعُ عَلَى)؛ Nûr, 24/50 (أَلَمْ تَرَى أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ وَالْمَلَكَ يَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِأَمْرِ وَنُفْسِكَ السَّمَاءِ)؛ Furkân, 25/7-8 (مَرْضٌ أَمْ إِنْ تَأْتُوا أَمْ يَخَافُونَ أَنْ يَخِيفَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَرَسُولُهُ)؛ Şuarâ, 26/36 (فَأَلْفَى مُوسَى عَصَاهُ فَإِذَا هِيَ تَلْقَفُ مَا يَأْفِكُونَ)؛ Şuarâ, 26/45 (وَمَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ وَأَنْبَى لِلَّذِينَ آمَنُوا وَعَلَى رَحْمَةٍ يَتَوَكَّلُونَ)؛ Ahzâb, 33/10 (وَإِذْ زَاغَتِ الْأَبْصَارُ وَبَلَغَتِ الْقُلُوبُ الْحَنَاجِرَ وَتَظُنُّونَ بِاللَّهِ الظُّنُونَ)؛ Sâffât, 37/102 (إِنِّي أَرَى)؛ Zümer, 39/21 (أَلَمْ تَرَى أَنَّ)؛ Kâfirûn, 109/4-5 (وَلَا أَنْتُمْ عَابِدُونَ مَا أَعْبُدُ)؛ (اللَّهُ) أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَسَالَتْهُ نَابِيعٌ فِي الْأَرْضِ ثُمَّ يُخْرِجُ بِهِ زَرْعًا مُخْتَلِفًا أَلْوَانُهُ (5)).

si, onların küfrünün sonradan yoldan çıkanları gibi zamanla kendini yenilemediğini vurgulamak ve küfürlerinde sâbit olduklarını ifade etmek şeklinde açıklanmaktadır.⁵⁹⁶ ‘Udûl olmazsa, ayetteki anlam inceliği kaybolabilir. ‘*Udûlün hükmü câizdir*. Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. *Kur’ân’da bu tipte* yirmi dört tane ‘udûl tespit edilmiştir. Aynı tip isti‘mâl Kur’ân’da ‘udûlsüz de kullanılmıştır.⁵⁹⁷

2.2.2.2. Emir Kalıbından Muzâri Kalıbına ‘Udûl

Talep ifade eden bir fiil kalıbından haberî bir anlam içeriğine sahip olan başka bir fiil kalıbına doğru gerçekleşen bu tür ‘udûller Kur’ân’da mevcuttur.

Örnek:

“وَأَنْ أَتَمُّوا الصَّلَاةَ وَآتَمُّوا وَهُوَ الَّذِي إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ (72)”

“Bir de, bize ‘Namazı **dosdoğru kılın** ve Allah’a karşı gelmekten **sakının**’ diye (emrolundu). O, huzurunda **toplanacağınız** Allah’tır.”⁵⁹⁸

Yukarıdaki âyette حُشِرُونَ kelimesi üzerinde bir ‘udûl vardır. Başka âyetlerde de aynı tip ‘udûller görünmektedir.⁵⁹⁹

Değerlendirme: Âyetteki sarf ‘udûlü kelime düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma’dûlun ‘anh*, sulâsî mucerred emir fiil kalıbındaki حُشِرُوا kelimesidir. *Ma’dûlun ileyh*, sulâsî mucerred muzâri fiil kalıbındaki حُشِرُونَ lafzıdır. ‘*Udûlün yönü (tipi)*, sulâsî mucerred emir fiil kalıbından sulâsî mucerred muzâri fiil kalıbına doğrudur. ‘*Udûlü ortaya çıkaran etken (asıl)*, metinle ilgili etkenlerden *bağlam*dır. Ancak burada derin yapı-yüzeysel yapı ölçütünü işletmek de mümkündür. ‘*Udûlün sebebi ve anlama etkisinin* te’kîd olduğu ifade edilebilir. ‘Udûl olmazsa, ayetteki anlam inceliği kaybolabilir.

⁵⁹⁶ Yahyâ b. Hamza b. Ali b. İbrahim el-‘Alevî el-Yemenî, *Kitâbu’l-Tirâz li Esrâri’l-Belâğ ve ‘Ulûmi Hâkâiki’l-İcâz*, tah. Abdülhâmid el-Hindâvî, Mektebetu’l-‘Asriyye, Beyrut, 2008, II, 74.

⁵⁹⁷ Bkz. Muhammed, 47/1, 32, 34 (كَفَرُوا وَصَدُّوا); Fetih, 48/25 (كَفَرُوا وَصَدُّوا).

⁵⁹⁸ En‘âm, 6/72.

⁵⁹⁹ Bkz. Bakara, 2/203 (تُحْشَرُونَ); Bakara, 2/233 (يُضِغْنَ); Mâide, 5/96 (تُحْشَرُونَ); Enfâl, 8/24 (تُحْشَرُونَ); Mücadele, 58/9 (تُحْشَرُونَ). Kur’ân’da yukarıdaki ‘udûle benzer, ancak farklı lafızlar üzerinde gerçekleşen başka ‘udûller vardır. Örnek: Hûd, 11/55 (فَكِيدُونِي جَمِيعاً ثُمَّ لَا تُنْظِرُونِ); Zuhûrûf, 43/19 (أَشْهَدُوا خَلَقَهُمْ سَنَكْتُبُ شَهَادَتَهُمْ وَيُسْأَلُونَ).

‘Udûlün hükmü câizdir. Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. Kur’ân’da bu tipte sekiz tane ‘udûl tespit edilmiştir.

Buraya kadar muzâri fiillerde ortaya çıkan Kur’ân ‘udûlleri incelendi. Sonuç olarak, söz konusu ‘udûller genel olarak, mâzî ya da emir anlamlı fiil kalıplarından muzâri fiillere doğru gerçekleşmektedir. Bununla beraber, ism-i fâil ve sıfat-ı muşebbehe gibi isim sîgalarından muzâri fiillere doğru gerçekleşen bazı örnekleri de mevcuttur.

Şimdi emir fiilde ortaya çıkan ‘udûller incelenecektir.

2.3. Emir Fiilinde ‘Udûl

Kur’ân’da bu tipte meydana gelen ‘udûller iki şekilde ortaya çıkar.

2.3.1. İsimden Emir Fiil Kalıbına ‘Udûl

Bu şekilde gerçekleşen ‘udûller, isimlerle emir fiiller ya da emir fiillerle mâzî ve muzâri fiiller arasında meydana gelmektedir. Söz konusu ‘udûlleri şöylece incelemek mümkündür.

2.3.1.1. *Şarîh Masdardan Emir Fiil Kalıbına ‘Udûl*

Arap dilinde emir kalıbı yerine bazen masdar kalıbı kullanıldığı ve söz konusu masdarın emir anlamı taşıdığı dikkat çeker.

Örnek:

“فَإِذَا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا فَضَرْبَ الرِّقَابِ حَتَّىٰ إِذَا أَنتَحَبْتُمُوهُمْ فَشُدُّوا الْوَتَأَقَ (4)”

“İnkâr edenlerle (savaşa) karşılaştığınız zaman boyunlarını vurun. Nihâyet onları çökertip etkisiz hale getirdiğinizde bağı sıkı bağlayın (sağ kalanları esir alın).”⁶⁰⁰

Yukarıdaki âyette شُدُّوا kelimesi üzerinde bir ‘udûl vardır.

⁶⁰⁰ Muhammed, 47/4.

Değerlendirme: Âyetteki sarf ‘udûlü kelime düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma’dûlun ‘anh*, şulâsî mucerred fiilin masdar kalıbındaki شَدَّ kelimesidir. *Ma’dûlun ileyh*, şulâsî mucerred emir fiil kalıbındaki شَدُّوا kelimesidir. *‘Udûlün yönü (tipi)*, şulâsî mucerred fiilin masdar kalıbından şulâsî mucerred emir fiil kalıbına doğrudur. *‘Udûlü ortaya çıkaran etken (asıl)*, metinle ilgili etkenlerden *bağlamdır*. *‘Udûlün sebebi ve anlama etkisinin* teşvik, dikkat çekme ve te’kid olduğu ifade edilebilir. Burada ihtisar (kısaltma) yapılmıştır. Çünkü burada masdarın fetḥa ile manşûb olarak zikredilmesi mahzûf olan fiile işaret etmektedir.⁶⁰¹ el-Begavî (ö. 516/1122), “فَضْرَبَ الرَّقَابَ” terkibindeki masdarın iğrâ üzere manşûb olduğunu belirtir.⁶⁰² Burada *katil* lafzının bırakılarak “فَضْرَبَ الرَّقَابَ” şeklinde bir ifadenin kullanılması, katl kökünün taşımadığı bir sertlik ve şiddeti ifade eder.⁶⁰³ el-Beydâvî buradaki ‘udûlün sebebini te’kid ve ihtisâr olarak açıklar.⁶⁰⁴ Burada dikkat çeken başka bir husus da hazif olgusudur. Zira hazif göz önünde olmayan, başka bir ifadeyle daha derinlerdeki bir şeye delâlet etiğinden dolayı daha derin ve etkili bir anlam evreni oluşturmaktadır. Bu âyetteki ‘udûl, fiilden isme doğru gerçekleşmiştir. İsimlerin ise fiillerden daha sürekli ve daha yerleşik bir anlam ifadesi olan sübûta delâlet ettiğine önceden işaret edilmişti. ‘Udûl olmazsa, ayetteki anlam inceliği kaybolabilir. *‘Udûlün hükmü câizdir*. Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. *Kur’ân’da bu tipte bir tane ‘udûl tespit edilmiştir*.

ez-Zeccâc, âyette geçen “فَضْرَبَ الرَّقَابَ” terkiбинin anlamını “فَاضْرِبُوا الرَّقَابَ ضَرْبًا” şeklinde açıklar. Ayrıca buradaki masdarın emir üzere manşûb olduğunu belirtir.⁶⁰⁵ ez-Zemaḥşerî bu âyet üzerine değerlendirme yaparken benzer vurgu ve açıklamalar yapmakla beraber, burada fiil hazfe gittikten sonra masdarın mef’ûle muḍâf olarak fiilin yerine geçtiğine işaret eder.⁶⁰⁶ el-Beydâvî’nin de ez-Zeccâc ve ez-Zemaḥşerî’nin yorum-

⁶⁰¹ ez-Zemaḥşerî, *el-Keşşâf*, V, 516.

⁶⁰² Ebû Mumamed el-Huseyn b. Mes’ûd el-Begavî, *Me’âlimu’t-Tenzil*, Dâru Taybe li’n-Neşri ve’t-Tevzi’, Riyad, 1412, VII, 278.

⁶⁰³ ez-Zemaḥşerî, *el-Keşşâf*, V, 516.

⁶⁰⁴ Nâsiruddîn Ebulḥayr Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şirâzî el-Beydâvî, *Envâru’t-Tenzil ve Esrâru’t-Te’vil*, Dâru İhyâi’t-Turâsi-Muessesetu’t-Tarih el-Arabî, Beyrut, 1998, V, s. 120.

⁶⁰⁵ Ebû İshâk İbrahim b. es-Sirrî ez-Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân ve İrâbuh*, tah. Abdulcelil Abduh Şelebî, Âlemu’l-Kutub, Beyrut, 1988, V, 6.

⁶⁰⁶ Bkz. ez-Zemaḥşerî, *el-Keşşâf*, V, ss. 515-516.

larına katıldığı anlaşılmaktadır.⁶⁰⁷ er-Râzî âyetteki ضَرَبَ kelimesinin maḥzûf bir emir fiilin mef'ûlu mutlağ olduğu belirterek söz konusu kelimenin masdariyet üzerine manşûb olduğuna işaret eder.⁶⁰⁸ ez-Zemaḥşerî ve el-Beydâvî'nin değerlendirmelerine göre⁶⁰⁹ âyetteki masdarın emir anlamı taşıdığı net olarak anlaşılmaktadır. Ayrıca burada, fiilin lafzından getirilen bir mef'ûl-i mutlakla anlamın pekiştirildiği de dikkat çeker.

2.3.2. Fiil Kalıbından Emir Kalıbına 'Udûl

Fiil kalıbından emir sîgasına doğru meydana gelen 'udûller, bir fiil yerine başka türdeki bir fiilin kullanımı neticesinde ortaya çıkar. Kur'ân'daki örneklerini şu şekilde ele almak mümkündür.

2.3.2.1. Mâzî Kalıbından Emir Fiile 'Udûl

Bu tür 'udûller farklı kalıplardaki fiiller arasında görülmektedir.

Örnek:

”قُلْ أَمَرَ رَبِّي بِالْقِسْطِ وَأَقِيمُوا وُجُوهَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَادْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ (29)“

“Deki: ‘Rabbim adaleti emretti. Her secde yerinde yüzlerinizi (O’na) doğrultun. Dini Allah’a has kılarak O’na ibadet edin.”⁶¹⁰

Yukarıdaki âyetle أَقِيمُوا kelimesi üzerinde bir 'udûl tespit edilmiştir. Kur'ân'da yukarıdaki âyetle geçen 'udûle benzer tipte başka 'udûller de görülmektedir.⁶¹¹

Değerlendirme: Âyetteki sarf 'udûlü kelime düzeyinde gerçekleşmiştir. Ma'dûlun 'anh, şulâsî mucerred mâzî fiil kalıbındaki فَاثُوا lafzıdır. Ma'dûlun ileyh, rubâ'î mezîd emir fiil kalıbındaki أَقِيمُوا kelimesidir. 'Udûlün yönü (tipi), şulâsî mucerred mâzî

⁶⁰⁷ el-Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, V, ss. 119-120.

⁶⁰⁸ Fahrüddin, er-Râzî, *Mefâtiḥu'l-Gayb (et-Tefsîru'l-Kebîr)*, Dâru'l-Fikr li't-Ṭibâ'ati ve'n-Neşri ve't-Tevzi', Beyrut, 1981, XXVIII, 43.

⁶⁰⁹ ez-Zemaḥşerî, *el-Keşşâf*, V, ss. 515-516.

⁶¹⁰ A'râf, 7/29.

⁶¹¹ Bkz. A'râf, 7/28 (وَاللَّهُ أَمَرَنَا بِهَا فَإِنَّ اللَّهَ لَا يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ); Nûr, 24/56 (وَأَقِيمُوا).

fiil kalıbından şulâsî mucerred muzâri fiil kalıbına doğrudur. *‘Udûlî ortaya çıkaran etken (asıl)*, metinle ilgili etkenlerden *bağlamdır*. *‘Udûlün sebebi ve anlama etkisi* te’kîd şeklinde açıklanabilir. ‘Udûl olmazsa, ayetteki anlam inceliği kaybolabilir. *‘Udûlün hükmü câizdir*. Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. *Kur’ân’da bu tipte üç tane ‘udûl tespit edilmiştir*.

2.3.2.2. Muzâri Kalıbından Emir Fiile ‘Udûl

Bu tür ‘udûllerin Kur’ân’da bazı uygulamaları vardır.

Örnek:

”قَالَ إِنِّي أَشْهَدُ اللَّهَ وَأَشْهَدُوا أَنِّي بَرِيءٌ مِّمَّا تُشْرِكُونَ (54)”

“(Hûd) dedi ki: *‘İşte ben Allah’ı şahit tutuyorum. Siz de şahit olun ki, ben sizin Allah’ı bırakıp da O’na ortak koştuğunuz şeylerden uzağım.*”⁶¹²

Yukarıdaki âyette اشْهَدُوا kelimesi üzerinde bir ‘udûl vardır.

Değerlendirme: Âyetteki sarf ‘udûlü kelime düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma‘dûlun ‘anh*, şulâsî mucerred muzâri fiil kalıbındaki يَشْهَدُونَ lafzıdır. *Ma‘dûlun ileyh*, şulâsî mucerred emir fiil kalıbındaki اشْهَدُوا kelimesidir. *‘Udûlün yönü(tipi)*, şulâsî mucerred muzâri fiil kalıbından şulâsî mucerred emir fiil kalıbına doğrudur. *‘Udûlî ortaya çıkaran etken (asıl)*, metinle ilgili etkenlerden *bağlamdır*. *‘Udûlün sebebi ve anlama etkisini* muharanım dikkatini çekmek ve te’kîd olduğu ifade edilebilir. ‘Udûl olmazsa, ayetteki anlam inceliği kaybolabilir. *‘Udûlün hükmü câizdir*. Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. *Kur’ân’da bu tipte bir tane ‘udûl tespit edilmiştir*.

Bu bölümde ele alınan konular bağlamında, Kur’ân’daki sarf ‘udûlleri ile ilgili olarak yapılan tespitleri aşağıdaki şekilde değerlendirmek mümkündür.

Kur’ân’daki sarf ‘udûlleri şekil, tip, sayı, oran, m‘adûlun ‘anh, ma‘dûlun ileyh açısından değerlendirildiğinde şu tablolar ortaya çıkmaktadır:

⁶¹² Hûd, 11/54.

İSİM KALIBINDA ‘UDÛL				
	Sarf ‘Udûlünün Tipi	Ma’dûlun ‘anh	Ma’dûlun ileyh	Adet
1	Muterâdîf Kelimelerde ‘Udûl	İsim	İsim	1
			TOPLAM	1

Tablo-2.1. Muterâdîf İsimlerde Sarf ‘Udûlleri

MASDAR KALIBINDA ‘UDÛL				
	Sarf ‘Udûlünün Tipi	Ma’dûlulun ‘anh	Ma’dûlun ileyh	Adet
1	Şarîh Masdar Kalıbından İsm-i Masdara ‘Udûl	İsim	İsim	16
2	Mezîd Masdar Kalıbından İsm-i Masdara ‘Udûl	İsim	İsim	1
3	Şulâsî Mucerred Mimli Masdar Kalıbında ‘Udûl	İsim	İsim	14
4	Şulâsî Mezîd Mimli Masdar Kalıbında ‘Udûl	İsim	İsim	4
5	İsm-i Fâil Kalıbından Şarîh Masdara ‘Udûl	İsim	İsim	44
6	İsm-i Mef’ûl Kalıbından Şarîh Masdara ‘Udûl	İsim	İsim	9
7	Sıfat-i Muşebbehe Kal.dan Şarîh Masdara ‘Udûl	İsim	İsim	1
8	Şarîh Masdardan Muevvel Masdara ‘Udûl	İsim	İsim	3
9	Emir Kalıbından Şarîh Masdara ‘Udûl	Fiil	İsim	5
			TOPLAM	97

Tablo-2.2. Masdar Kalıbındaki Sarf ‘Udûlleri

İSM-i FÂİL KALIBINDA ‘UDÛL				
	Sarf ‘Udûlünün Tipi	Ma’dûl. ‘anh	Ma’dûl. ileyh	Adet
1	İsm-i Fâil Kalıbında Sîga İçi ‘Udûller	İsim	İsim	1
2	Sîga Dışt/Şarîh Masdar Kalıbından İsm-i Fâile ‘Udûl	İsim	İsim	2
3	Sîga Dışt/İsm-i Mef’ûl Kalıbından İsm-i Fâile ‘Udûl	İsim	İsim	20
4	Sîga Dışt/Sıfat-ı muşebbehe Kal. İsm-i Fâile ‘Udûl	İsim	İsim	1
5	Sîga Dışt/Muzâri Kalıbından İsm-i Fâile ‘Udûl	Fiil	İsim	29
			TOPLAM	53

Tablo-2.3. İsm-i Fâil Kalıbındaki Sarf ‘Udûlleri

MUBÂLAĞA KALIBINDA ‘UDÛL				
	Sarf ‘Udûlünün Tipi	Ma’dûl. ‘anh	Ma’dûl. ileyh	Adet
1	Mubâlağa Kalıbında Sîga İçi ‘Udûller	İsim	İsim	106
2	Sîga Dışt/ İsm-i Fâil Kalıbından Mubâlağa Kal. ‘Udûl	İsim	İsim	167
3	Sîga Dışt/ İsm-i Mef’ûl Kal. Mubâlağa Kal. ‘Udûl	İsim	İsim	3

	TOPLAM	276
--	--------	-----

Tablo-2.4. Mubâlağa Kalıbındaki Sarf ‘Udûlleri

İSM-i MEF‘ÛL KALIBINDA ‘UDÛL				
	Sarf ‘Udûlünün Tipi	Ma‘dûl. ‘anh	Ma‘dûl. ileyh	Adet
1	İsm-i Cins Kalıbından İsm-i Mef‘ûl Kalıbına ‘Udûl	İsim	İsim	1
2	Şarîh Masdar Kalıbından İsm-i Mef‘ûl Kalıbına ‘Udûl	İsim	İsim	2
3	İsm-i Fâil Kalıbından İsm-i Mef‘ûl Kalıbına ‘Udûl	İsim	İsim	8
4	Muzâri Kalıbından İsm-i Mef‘ûl Kalıbına ‘Udûl	İsim	İsim	3
			TOPLAM	14

Tablo-2.5. İsm-i Mef‘ûl Kalıbındaki Sarf ‘Udûlleri

Sıfat-ı muşebbehe KALIBINDA ‘UDÛL				
	Sarf ‘Udûlünün Tipi	Ma‘dûl. ‘anh	Ma‘dûl. ileyh	Adet
1	İsm-i Fâil Kalıbından Sıfat-ı muşebbehe Kal. ‘Udûl	İsim	İsim	252
2	İsm-i Mef‘ûl Kalıbından Sıfat-ı muşebbehe Kal. ‘Udûl	İsim	İsim	10
			TOPLAM	262

Tablo-2.6. Sıfat-ı muşebbehe Kalıbındaki Sarf ‘Udûlleri

İSM-i TAFDÎL KALIBINDA ‘UDÛL				
	Sarf ‘Udûlünün Tipi	Ma‘dûl. ‘anh	Ma‘dûl. ileyh	Adet
1	Fîil-i Muzâri Kalıbından İsm-i Tafdîl Kal. ‘Udûl	Fîil	İsim	1
			TOPLAM	1

Tablo-2.7. İsm-i Tafdîl Kalıbındaki Sarf ‘Udûlleri

MÂZÎ FİİLDE ‘UDÛL				
	Sarf ‘Udûlünün Tipi	Ma‘dûl. ‘anh	Ma‘dûl. ileyh	Adet
1	İsm-i Fâilden Mâzî Kalıbına ‘Udûl	İsim	Fîil	3
2	Muzâri Kalıbından Mâzî Kalıbına ‘Udûl	Fîil	Fîil	20
3	Emir Kalıbından Mâzî Kalıbına ‘Udûl	Fîil	Fîil	2
			TOPLAM	25

Tablo-2.8. Mâzî Fîil Kalıbındaki Sarf ‘Udûlleri

MUZÂRÎ FİİLDE ‘UDÛL

	Sarf 'Udûlünün Tipi	Ma'dûl. 'anh	Ma'dûl. ileyh	Adet
1	İsm-i Fâil Kalıbından Muzâri Kalıbına 'Udûl	İsim	Fiil	4
2	Sıfat-ı muşebbehe Kalıbından Muzâri Kalıbına 'Udûl	İsim	Fiil	1
3	Mâzî Kalıbından Muzâri Kalıbına 'Udûl	Fiil	Fiil	24
4	Emir Kalıbından Muzâri Kalıbına 'Udûl	Fiil	Fiil	8
			TOPLAM	37

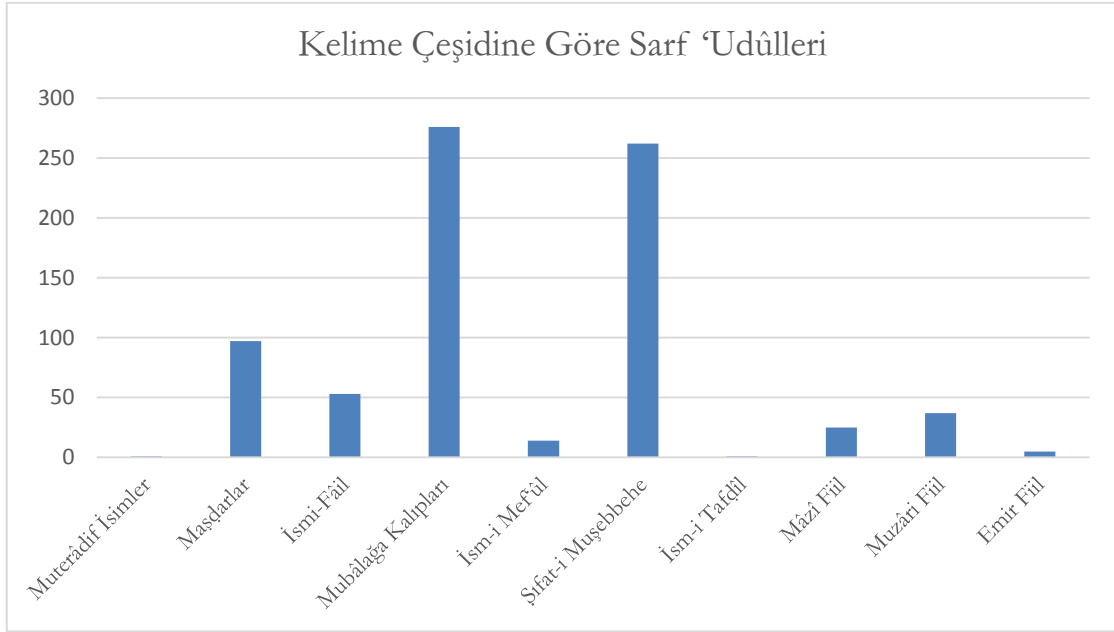
Tablo-2.9. Muzâri Fiil Kalıbındaki Sarf 'Udûlleri

EMİR FİİLDE 'UDÛL				
	Sarf 'Udûlünün Tipi	Ma'dûl. 'anh	Ma'dûl. ileyh	Adet
1	Şarîh Masdar Kalıbından Emir Kalıbına 'Udûl	İsim	Fiil	1
2	Mâzî Kalıbından Emir Kalıbına 'Udûl	Fiil	Fiil	3
3	Muzâri Kalıbından Emir Kalıbına 'Udûl	Fiil	Fiil	1
			TOPLAM	5

Tablo-2.10. Emir Fiil Kalıbındaki Sarf 'Udûlleri

KELİME ÇEŞİDİNE GÖRE SARF 'UDÛLLERİ		
	Kelime Çeşidi	Adet
1	Muterâdif İsimler	1
2	Maşdarlar	97
3	İsmi-Fâil	53
4	Mubâlağa Kalıpları	276
5	İsm-i Mef'ûl	14
6	Sıfat-ı muşebbehe	262
7	İsm-i Tafdîl	1
8	Mâzî Fiil	25
9	Muzâri Fiil	37
10	Emir Fiil	5
TOPLAM		771

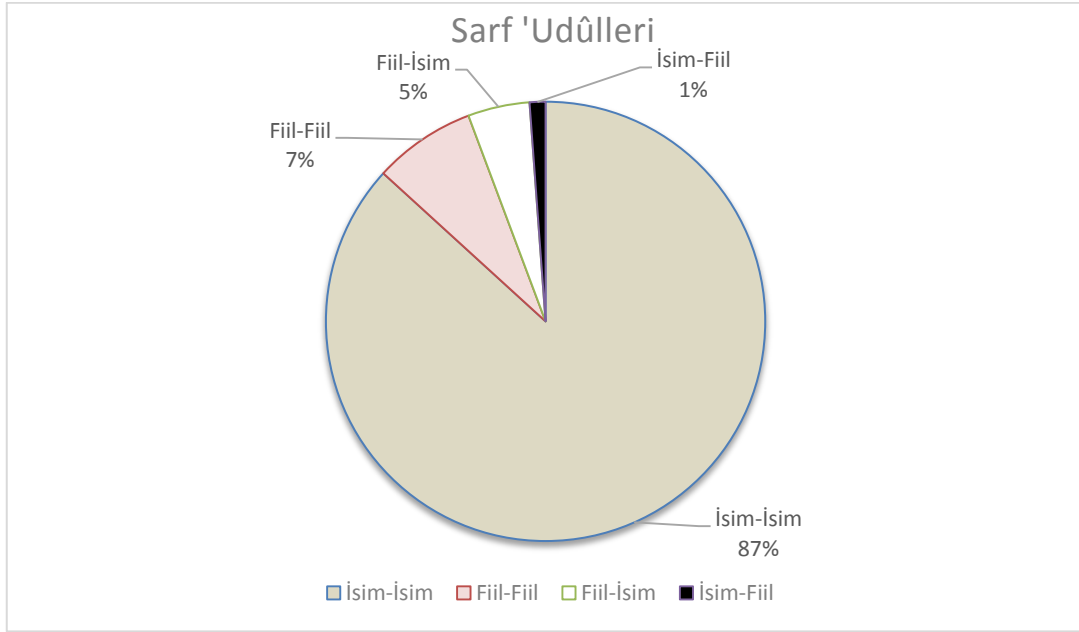
Tablo-2.11. Kelime Çeşidine Göre Sarf 'Udûlleri

Şekil-2.1. Kelime Çeşidine Göre Sarf ‘Udûlleri

SARF ‘UDÛLLERİ			
	Ma’dûl. ‘anh	Ma’dûl. ileyh	Adet
1	İsim	İsim	669
2	Fiil	Fiil	58
3	Fiil	İsim	35
4	İsim	Fiil	9
TOPLAM			771

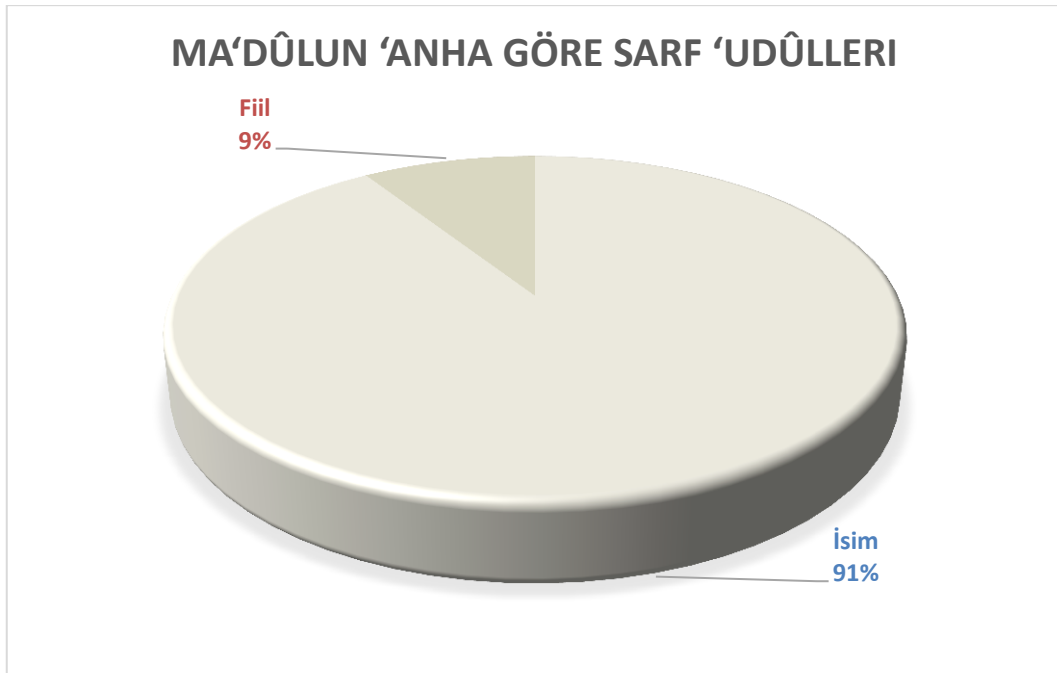
Tablo-2.12. Ma’dûlun ‘anh ve Ma’dûlun ileyhın Sayısına Göre Sarf ‘Udûlleri

Şekil-2.2. Ma'dûlun 'anh ve Ma'dûlun ileyhın Oranına Göre Sarf 'Udûlleri

MA'DÛLUN 'ANHA GÖRE SARF 'UDÛLLERİ		
	Ma'dûl. 'anh	Adet
1	İsim	678
2	Fiil	93
TOPLAM		771

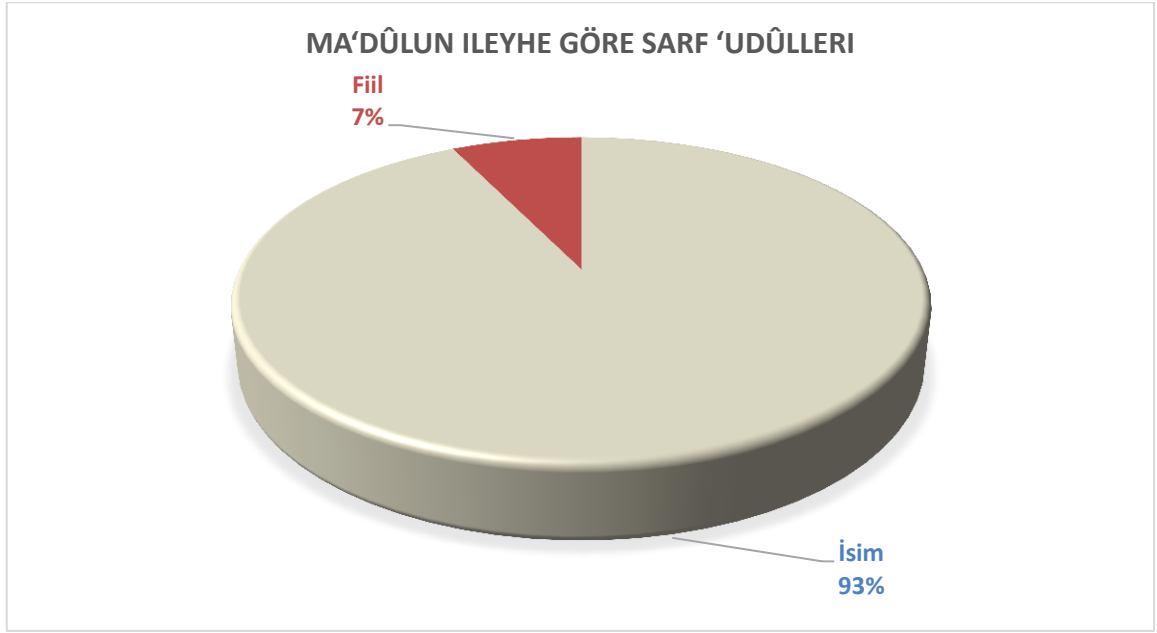
Tablo-2.13. Ma'dûlun 'anha Göre Sarf 'Udûlleri

Şekil-2.3. Ma'dûlun 'anha Göre Sarf 'Udûlleri

MA'DÛLUN İLEYHE GÖRE SARF 'UDÛLLERİ		
	Ma'dûlun ileyh	Adet
1	İsim	704
1	Fiil	67
TOPLAM		771

Tablo-2.14. Ma'dûlun ileyhe Göre Sarf 'Udûlleri

Şekil-2.4. Ma'dûlun ileyhe Göre Sarf 'Udûlleri Oranı

Yukarıda zikredilen tablo ve grafiklerde dikkat çeken hususlar şu şekilde ifade edilebilir:

Kur'ân'daki sarf 'udûllerinin, 'udûllerin yönüyle ilgili tabloda işaret edilen tüm şekil ve tiplerde gerçekleşmediği görünmektedir. Bununla beraber Kur'ân'daki sarf 'udûllerinin genel yöneliminin isimden-isime, fiilden-isime, isimden fiile ve fiilden fiile doğru olduğunu ifade etmek mümkündür. Buna göre 'udûllerin temâyüllerinin isimlere ya da fiillere doğru olduğu açığa çıkmıştır.

Kur'ân'da toplam 771 tane sarf 'udûlü tespit edilmiştir.

Kur'ân'daki sarf 'udûlleri genel olarak isim ve fiil kalıplarında meydana gelmiştir. Şekil-2.1'den anlaşıldığına Kur'ân-ı Kerim'deki sarf 'udûlleri yedisi isim üçü fiil ol-

mak üzere toplam on çeşit kelime grubu üzerinde gerçekleşmiştir. İsim kalıplarında meydana gelen sarf 'udûlleri muterâdif isimler, masdarlar, ism-i fâiller, ism-i mef'ûller, mubâlağa sîgaları, sıfat-ı muşebbehe ve ism-i tafdîl kalıplarında meydana gelmiştir. İsimlerde meydana gelen 'udûller bir isimden başka bir isme doğru meydana geldiği gibi, bir fiilden bir isme doğru da gerçekleşmiştir. Buna göre bazen hem *ma'dûlun 'anh* hem de *ma'dûlun ileyh* isim olurken, bazen *ma'dûlun 'anh* fiil bazen de *ma'dûlun ileyh* isim şeklinde belirmiştir.

Kur'ân-ı Kerimde fiil kalıplarında meydana gelen sarf 'udûlleri ise mâzî, muzâri ve emir kalıplarında meydana gelmiştir. Fiillerde meydana gelen 'udûller bir fiilden başka bir fiile doğru gerçekleşebildiği gibi, bir isimden bir fiile doğru da meydana gelmiştir. Buna göre bazen hem *ma'dûlun 'anh* hem de *ma'dûlun ileyh* fiil olurken, bazen de *ma'dûlun 'anh* isim *ma'dûlun ileyh* fiil şeklinde gelmiştir.

Tablo-2.2, 2.3, 2.4, 2.5, 2.6, 2.7, 2.8, 2.9, 2.10, 2.11'de zikredilen sarf 'udûlleri toplam 34 tipte meydana gelmiştir. Bu tiplerden yirmi dört tanesi isimlerde gerçekleşirken on tanesi fiillerde meydana gelmiştir. İsimlerde gerçekleşen yirmi dört tipden yirmi tanesi isimden-isme, dört tanesi ise fiilden-isme doğru yönelmiştir. Fiillerde meydana gelen on tipin dört tanesi isimden-fiile, altı tanesi ise fiilden-fiile doğru seyretmiştir. Sayısal olarak ifade edilecek olursa bunlardan dört yüz on dört tanesi isimden-isme, kırk altı tanesi fiilden-fiile, yirmi iki tanesi fiilden-isme ve dokuz tanesi fiilden-isme doğru gerçekleşmiştir.

Şekil-2.2'ye göre Kur'ân'daki sarf 'udûllerinin yaklaşık %87'si isimden-isme, %7'si fiilden-fiile, %5'i fiilden-isme ve %1'i isimden-fiile doğru meydana gelmiştir.

Tablo-2.13'e göre sarf 'udûllerindeki *ma'dûlun 'anh*ların 678 tanesi isim, 93 tanesi ise fiil kalıbında gelmiştir. Bu sayıların oranını gösteren Şekil-2.3'e göre sarf 'udûllerindeki *ma'dûlun 'anh*ların yaklaşık %91'i isim, %9'u fiil kalıbında gelmiştir.

Tablo-2.14'e göre sarf 'udûllerindeki *ma'dûlun ileyh*lerin 704 tanesi isim, 67 tanesi ise fiil kalıbında gelmiştir. Bu sayıların oranını gösteren Şekil-2.4'e göre Kur'ân'daki sarf 'udûllerindeki *ma'dûlun ileyh*lerin yaklaşık %93'ü isim, %7'si fiil kalıbında gelmiştir.

İsim kalıbında meydana gelen ‘udûllerde ma‘dûlun ‘anhlar muterâdif isim şeklinde tek kelimeye ortaya çıkmaktadır.

Masdar kalıplarında meydana gelen ‘udûllerde ma‘dûlun ‘anhlar şarih masdar, mezîd masdar, şulâsî mucerred mimli masdar, şulâsî mezîd mimli masdar, ism-i fâil, ism-i mef‘ûl ve emir fiil şeklinde yedi kelime grubunda ortaya çıkmaktadır. Hemen belirtilmelidir ki, masdar kalıplarındaki ‘udûllerin oluşturduğu sekiz tipte madûlun ileyle- rin üçü şarih masdar, iki tanesi ism-i masdar, bir tanesi şulâsî mucerred mimli masdar, bir tanesi şulâsî mezîd mimli masdar bir tanesinde ise muevvel masdar şeklinde beş çeşit ma‘dûlun ileyle oluşturulmaktadır.

İsm-i fâil kalıplarında meydana gelen ‘udûllerde ma‘dûlun ‘anhlar ism-i fâil ve ism-i mef‘ûl, şarih masdar, sıfat-ı muşebbehe ve muzâri fiil şeklinde beş kelime grubunda ortaya çıkmaktadır.

Mubâlağa kalıplarında meydana gelen ‘udûllerde ma‘dûlun ‘anhlar ism-i cins, şarih masdar, ism-i fâil ve muzâri fiil şeklinde dört kelime grubunda ortaya çıkmaktadır.

İsm-i mef‘ûl kalıplarında meydana gelen ‘udûllerde ma‘dûlun ‘anhlar mubâlağa kalıbı, ism-i fâil ve ism-i mef‘ûl şeklinde üç kelime grubunda ortaya çıkmaktadır.

Sıfat-ı muşebbehe kalıplarında meydana gelen ‘udûllerde ma‘dûlun ‘anhlar ism-i fâil ve ism-i mef‘ûl şeklinde iki kelime grubunda ortaya çıkmaktadır.

İsm-i tafdil kalıbında meydana gelen ‘udûllerde ma‘dûlun ‘anhlar muzâri fiil şeklinde tek kelime grubunda ortaya çıkmaktadır.

Mâzî fiillerde meydana gelen ‘udûllerde ma‘dûlun ‘anhlar ism-i fâil, muzâri fiil ve emif fiil şeklinde üç kelime grubunda ortaya çıkmaktadır.

Muzâri fiillerde meydana gelen ‘udûllerde ma‘dûlun ‘anhlar ism-i fâil, sıfat-ı muşebbehe, mâzî fiil ve emif fiil şeklinde dört kelime grubunda belirginleşmektedir.

Emir fiillerde meydana gelen ‘udûllerde ma‘dûlun ‘anhlar şarih masdar, mâzî fiil ve muzâri fiil şeklinde üç kelime grubunda görünmektedir.

Son tahlilde belirtmelidir ki, Kur'ân'daki sarf 'udûlleri genel olarak, mef'ûl-i muṭlak, sıfat, vb. değişik görevler üstlenmiş ve kullanıldıkları cümlelerin anlamlarına etki etmiştir. Daha çok kalıcı bir anlam vurgusuna sahip oldukları belirtilebilir.

Gelecek bölümde Kur'ân'daki nahiv 'udûllerinin tespit ve değerlendirmesi üzerinde durulacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KUR'ÂN'DA NAHÎV 'UDÛLLERİ

Sarf ‘udûllerini belirlerken temel olarak kelimelerin en yüzeysel yapıları esas alınmış, mecâz ve tağmîn yoluyla kazandıkları derin yapı ve anlamlar belâgat ‘udûllerinin konusu olduğu için ‘udûlü tespit aşamasında incelenmemiştir. Bununla beraber, söz konusu verilerden ‘udûlün anlam üzerine yaptığı etkiyi belirleme aşamasında faydalanılmıştır. Bu bölümde ise Kur’ân’daki nahiv ‘udûlleri belirlenip değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Naĥîv ilmi, Arapların kelimelerinden tümevarım (istikrâ’) yoluyla elde edilmiş ölçülerden çıkarılan ilim olarak tanımlanır. Buna göre nahiv ilmini, Arapların sözlerinden belli ölçülere göre çıkarılan; fâilin merfû’, mef’ûlün manşûb olması gibi küllî kâideler şeklinde ifade etmek de mümkündür.⁶¹³

Nahiv ‘udûlü, cümlede kullanılan bir öge ya da üslûp özelliğinin, söz konusu dilde (Arapça) yaygın olarak kullanılan yerleşik gramer kural ve üslûplarından veya muĥâtabın sözün söylendiği andaki beklentisinden farklı bir biçimde isti’mâl edilmesi şeklinde açıklanmıştır.

Naĥîv ‘udûlü olgusu, Arap dilindeki yaygın gramer kural ve üslûplarını farklı bir şekilde kullanarak üslûbu daha dikkat çekici ve daha etkili hâle getirmeyi gerektirir. Ancak gramer kurallarını farklı bir şekilde kullanmak ile hatalı kullanım olguları birbirinden farklıdır.⁶¹⁴ Zira yaygın gramer kural ve üslûplarının farklı kullanılması durumu, gramer hatası ve laĥnden ayrı bir olgudur.

Bu araştırmada Kur’ân’daki nahiv ‘udûllerini belirlerken Arap dilinin yaygın gramer kuralları ve yaygın gramatik üslûp özellikleri esas alınmıştır. Bu hususları belirlerken özellikle muteber sarf ve nahiv kitapları, Kur’ân’ın dil ve üslûp özelliklerini açıklamaya odaklanan tefsir kitapları, Arap belâgati kitapları ve günümüz Arap dili üslûp kitaplarından faydalanılmıştır.

Kur’ân’da belirlenen nahiv ‘udûllerini i’râb farklılıkları, zâitlik, anlama etkisi olup olmama gibi ölçütlere bağlı olarak değişik kısımlara ayırmak mümkündür. Burada ‘udûl konusunun tabiatı gereği söz konusu tasniflerden i’râb, uyum ve üslûbu ön plana çıkaran bir tasnif benimsediğimizi hemen ifade etmeyi uygun görüyoruz. Buna göre

⁶¹³ İbn ‘Uşfûr el-İşbîlî, *Muṣulu’l-Muĥarrib*, s. 98.

⁶¹⁴ Bu konu, araştırmanın ‘Udûl ve Laĥn başlığı altında ayrıntılı olarak incelenmiştir.

nahiv ‘udûlleri genel olarak *tamlama*, *i‘râb*, *uyum kuralı* ve *nahiv üslûbu* ‘udûlleri olmak üzere dört grupta incelenecektir. Her kısmın kendine has konuları da alt başlıklar halinde tasnif edilecek ayrıca belirlenen nahiv ‘udûlleri *‘Udûl Değerlendirme Ölçeği* başlığı altında zikredilen ölçülere göre değerlendirilerek mesele hakkında daha bütüncül bir yargıya ulaşılmaya çalışılacaktır.

1. Kur’ân’ın Arap Gramerinin Oluşumundaki Yeri

Arap gramerinin teorik yapısı yazılı hale gelmeden önceki dönemde, dilde hata olgusu⁶¹⁵ ve nahiv düşüncesine dair ilk açıklamaları Hz. Ali (r.a.)⁶¹⁶ ve Ebu’l-Esved Zâlim b. ‘Amr ed-Duelî’nin (ö. 69/689) yaptığı,⁶¹⁷ ayrıca Abdurrahman b. Hurmuz ve Naşr b. ‘Âşım el-Leysî gibi âlimlerin nahiv ilminin bâblarının tayin edilip raf‘, naşb, cerr ve cezmle ilgili âmil ve alâmetlerin belirlenmesinde etkili oldukları aktarılır.⁶¹⁸ Öte yandan, her bir merhaleyi birbirinden kesin çizgilerle ayırmak mümkün olmasa da, Arap grameri hususunda *vaz‘ edillîş-kuruluş* (Başrî), *gelişim* (Başrî-Kûfî), *olgunluk-kemâl* (Başrî-Kûfî) ve *tercîh-tasnîf* (Bağdâdî-Endelusî-Mısrî-Şâmî) olmak üzere dört aşamadan bahsedilir.⁶¹⁹ Arap gramerinin yapısını belirlemeye odaklanan bu grupların en belirgin olanlarının Başrî ve Kûfî şeklinde öbeklenen teori grupları olduğu, bu ikisi arasında daha otoriter olanının ise Başra ekolüdür olduğu ifade edilebilir.

⁶¹⁵ Ebû ‘Âmir Ahmed b. Abdilmelik b. Mervân b. Ahmed b. Şuheyd el-Endelusî, *et-Tehzîb bi Muḥkemî’t-Tertîb*, tah. Hâtım Şâlih Dâmin, Dâru’l-Beşâir el-İslâmiyye li’t-Tibâ’a ve’n-Neşr ve’t-Tevzî’, Beyrut, 2006, s. 30.

⁶¹⁶ Cemâluddîn Ebu’l-Hasen Ali b. Yûsuf el-Kıfî el-Mısrî, *İnbâhu’r-Ruvât ‘alâ Enbâhu’n-Nuḥât*, tah. Muhammed Ebu’l-Faḍl İbrahim, Dâru’l-Fikr el-‘Arabî ve Muessesetu’l-Kutubî’s-Şekâfiyye, Kâhire ve Beyrut, 1986, I, s. 39, 45.

⁶¹⁷ Ebubekir Muhammed b. el-Hasen ez-Zubeydî el-Endelusî, *Ṭabakātu’n-Naḥviyyîn ve’l-Luġaviyyîn*, tah. Muhammed Ebu’l-Faḍl İbrahim, Dâru’l-Me’ârif, Kâhire, 1973, s. 11; Muhammed eṭ-Ṭantâvî, *Neşe’tu’n-Naḥv ve Târîhu Eşherî’n-Nuḥât*, nşr. Sa’id Muhammed el-Laḥhâm, ‘Âlemu’l-Kutub li’t-Tibâ’a ve’n-Neşr ve’t-Tevzî’, Beyrut, 2005, ss. 40-41.

⁶¹⁸ ez-Zubeydî, *Ṭabakātu’n-Naḥviyyîn ve’l-Luġaviyyîn*, s. 11.

⁶¹⁹ eṭ-Ṭantâvî, *Neşe’tu’n-Naḥv*, s. 21.

Nahivciler koymuş oldukları gramer kurallarıyla Kur'an'ın üslûbunu tam olarak kuşatamamıştır. Hatta yasakladıkları şeylerden birçoğunun benzeri Kur'an üslûbunda vârit olmuştur.⁶²⁰

Kur'an-ı Kerim Arap dili hususunda bütün yönleriyle kesin delil teşkil etmektedir. Nitekim bu durum çağdaş Arap dilcileri tarafından da kabul edilmektedir. Bu durum ister mütevatir ister şâz olsun Kur'an'ın bütün kırâatlarını da kapsamaktadır. Zira Kur'an'ın şâz kırâatlarının bile en sağlam yolla aktarılan Arapça dil ve üslûp özelliklerinden daha sağlam olduğu vurgulanmaktadır.⁶²¹

Nahivciler gramer kurallarını oluştururken temel kaynak olarak neyi benimsemişlerdir? Onlar dilsel bir olguyu kurallaştırırken Kur'an'ın bütün kırâatlarını göz önünde bulundurup tam olarak ve hiçbir örneği dışarıda bırakmayacak bir araştırma içerisine girmiş midir?

Nahiv kitapları, özellikle ilk dönemde yazılanlar incelendiği zaman, Arapçanın kurallarını oluşturulurken Kur'an'a çokça atıf yapıldığı dikkat çeker. Yer yer hadislerle de istişhâd edilmiştir. Öte yandan, nahiv kâidelerinin oluşumu hususunda hadislerle istişhâd meselesi hakkında görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Nahiv âlimlerinin Kur'an'a göndermede bulundukları yerlerden bazılarına şöylece işaret etmek mümkündür:

a- Sibeveyh'e (ö. 180/796) göre, istişnâ-i munkatî'in Kur'an'da örneği çoktur.⁶²²

b- ez-Zeccâc, Kur'an'da her zaman te'kidli olarak geldiği gerekçesiyle **لَا** dan **لَا** harfine idğam edilmiş şart harfi **لَا** sonra muzârinin te'kidli gelmesini şart koşturmuştur.

c- İbn Mâlik (ö. 672/1274), iki haberî anlam ya da şart anlamı arasında geldiği zaman **لَا** harfinin amel etmesinin evla olduğunu zira onun Kur'an dilinde öyle varit olduğunu beyan etmektedir.⁶²³

⁶²⁰ Muhammed Abdulhâlık 'Udayme, *Dirâsât li Uslûbi'l-Kur'an'î'l-Kerim*, Dârûl-Ḥadis, Kahire, 1972, I, 6.

⁶²¹ 'Udayme, *Dirâsât li Uslûbi'l-Kur'an*, I, 1.

⁶²² Sibeveyh, *el-Kitâb*, II, s. 325.

⁶²³ Cemâluddin Muhammed b. Abdullah b. Muhammed, İbn Mâlik et-Tâi el-Ciyânî eş-Şâfi'i, *el-Kâfiyetu's-Şâfiye*, tah. Ali Muhammed Muavviḍ-Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 2010, II, 118.

Örnek:

“وَإِنْ كَادُوا لَيَسْتَفِزُّوكَ مِنَ الْأَرْضِ لِيُخْرِجُوكَ مِنْهَا وَإِذَا لَا يَلْبُثُونَ جَلَاكَ إِلَّا قَلِيلًا”

“*Seni o yerden (Mekke’den) sürüp çıkarmak için neredeyse seni sıkıştırıyorlardı. Bunu yapabilselerdi, senin ardından orada pek az kalırlardı.*”⁶²⁴

d- İbn Hişâm, vâvu’l-ma’iyye’nin Kur’ân’da yakîn bildirmek için kullanılmadığından bahsetmektedir.⁶²⁵

Yukarıda zikredilen örnekleri çoğaltmak mümkündür. Buradan nahivcilerin Kur’ân isti‘mâlini önemsedikleri anlaşılmaktadır. Bu durumda nahiv âlimlerinin kitaplarında kullandıkları istişadların türsel oranını belirlemek önem arz etmektedir. Sibeveyh’in *el-Kitâb*’ta istişâd mahiyetinde kullandığı deliller incelendiği zaman, onun Kur’ân’dan, mütevatir olan ve olmayan kırâatlardan, hadis, şiir vb. delillerden faydalandığı dikkat çeker.

Sibeveyh’in kullandığı deliller tür ve sayı olarak kategorize edildiğinde, Kur’ân’la yaklaşık 373 kere⁶²⁶, hadis-i şeriflerle 7 (bir tanesi mükerrer) kere delil getirdiği anlaşılmaktadır.⁶²⁷ Yine şâhid olarak kullandığı Arap mesellerinin sayısı 42 (4 tanesi mükerrer)⁶²⁸, şiirle yaptığı istişâd Ebû Ca’fer en-Naḥḥâs’ın belirttiğine göre 1050, matbu Mısır nüshası esas alındığında ise şiirlerin sayısı 1060 olarak görünmektedir.⁶²⁹ el-Muberrid’in *el-Muktedab*’da buna benzer bir eğilim içinde olduğu da nakledilmektedir.⁶³⁰

Sibeveyh’in *el-Kitâb* adlı eserinde uyguladığı genel istişâd çeşitleri ve sayıları şu şekilde gösterilebilir:

⁶²⁴ İsrâ’, 17/76.

⁶²⁵ İbn Hişâm el-Enşârî, *Muğni’l-Lebib*, IV, 381.

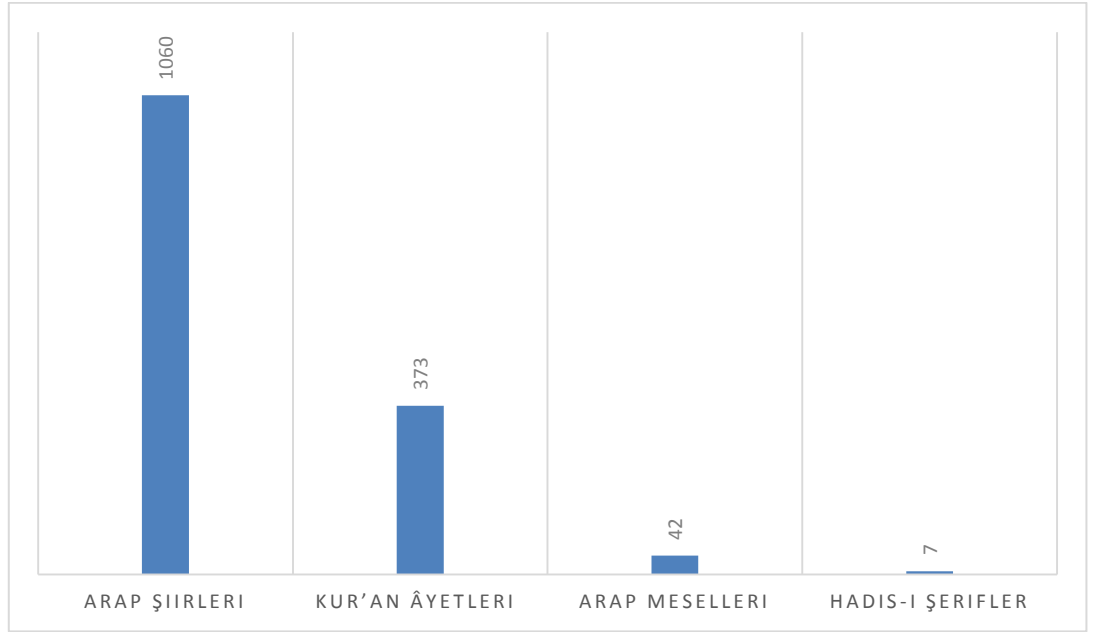
⁶²⁶ Sibeveyh, *el-Kitâb* (Fihrist cildi), V, ss. 7-33; Nâstîf, Ali en-Necdî, *Sibeveyh İmâmu’n-Nuḥât*, ‘Âle-mu’l-Kutub, Kâhire, 1953, ss. 200-210.

⁶²⁷ Sibeveyh, *el-Kitâb* (Fihrist cildi), V, 32.

⁶²⁸ Sibeveyh, *el-Kitâb* (Fihrist cildi), V, ss. 33-34.

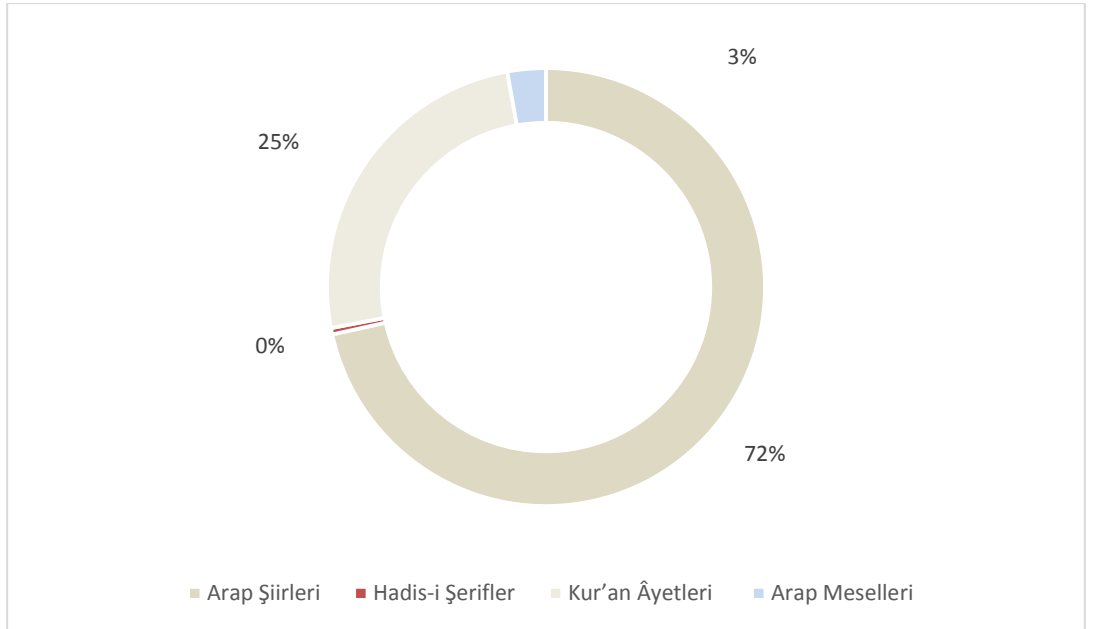
⁶²⁹ Sibeveyh, *el-Kitâb* (Fihrist cildi), V, ss. 44-88; ‘Udayme, *Dirâsât li Uslûbi’l-Kur’ân*, I, 6; en-Necdî, *Sibeveyh İmâmu’n-Nuḥât*, ss. 210-241.

⁶³⁰ ‘Udayme, *Dirâsât li Uslûbi’l-Kur’ân*, I, 6.

Şekil-3.1. Sîbeveyh'in *el-Kitâb*'ındaki İstishâd Çeşitleri ve Sayıları

Sîbeveyh'in *el-Kitâb* adlı eserinde uyguladığı genel istishâd oranlarını şu şekilde belirtmek mümkündür:

Şekil-3.2. Sîbeveyh'in *el-Kitâb*'ındaki İstishâd Oranları

Yukarıdaki şekil-3.1 ve şekil-3.2'deki veriler göz önüne alınarak, Sîbeveyh'in (ö. 180) *el-Kitâb*'ta yaptığı toplam istishâd sayısının, mükerrerleri hariç tutulduğunda, 1482

tane olduğu görülmektedir. Sîbeveyh'in yaptığı istişhadların yaklaşık %72'sinin Arap şiirinden, %25'inin Kur'ân'dan seçildiği, bunları %3 ile Arap mesellerinin, yaklaşık %0,5 ile de hadis-i şeriflerin takip ettiği açığa çıkmaktadır.

Kur'ân ve hadis-i şerifleri Arap dilinden ayırmak mümkün değildir. Bununla beraber Arap dilini bu ikisine indirgemek de tutarlı görünmemektedir. Ancak yukarıda zikredilen verilerden hareketle nahiv kaidelerinin oluşumunda neyin ağırlıklı olarak kullanıldığını ortaya koyabilmek için bir kıyaslama yapılacak olursa, Arap gramerinin en büyük üstatlarından kabul edilen Sîbeveyh'in *el-Kitâb* adlı eserinde %75 oranında Arap kelâmıyla (şiir ve meseller), %25 oranında Kur'ân ve hadisle delil getirdiği ortaya çıkar. Dolayısıyla nahiv kaidelerinin belirlenmesi hususunda Kur'ân ve Hadis'in dışında Arap kelimasına daha çok yer verildiğini belirtmek mümkündür. Bu da kanunlaştırılan şeyin Kur'ân ve sünnet metinleri değil genel olarak Arap dili olduğunu gösterir.

Durum böyleyken Kur'ân'a gramer hatası isnadında bulunmak tutarlı görünmemektedir. Bu bağlamda, Arap nahvinin kurallarını belirleme hususunda, Basra ve Kûfe ekolleri arasında bile çok sayıda görüş ayrılığı bulunduğu⁶³¹ ve Kur'ân'da i'râb hatası bulunduğuna ilişkin iddiaların mantıksız olduğu vurgulanmaktadır.⁶³²

Arap grameri Arapların edebî lehçesi esas alınarak oluşmuştur. Bu durumda Kur'ân'daki bazı gramer yapılarının Arap gramerinin teorik yapısından farklı bir görünüm arz etmesi Arap nahvinin dayandığı malzemenin kapsamı ile ilgili olmalıdır. Zira nahiv ilmi Kureyş merkezli edebî lehçe etrafında şekillenirken, Kur'ân'ın kendi dil yapısı Arap dilinin sadece edebî lehçesinden değil, Kureyş lehçesi ağırlıklı olmak üzere Arapların altmış dört farklı lehçesinden beslenmektedir.⁶³³

Kur'ân'ın indiği dönemde onun dil ve üslûp özelliklerine yönelik ciddi hiçbir tenkide rastlanmamıştır. Bununla beraber müşrikler onun üslûbu karşısında mütessir olmuşlar, etkilenip itikatlarını değiştirebileceklerinden endişe ettiklerinden dolayı çocuklarının Kur'ân-ı işitmesine engel olmaya çalışmışlardır. Öte yandan, Kur'ân onların

⁶³¹ Bkz. Ebu'l-Berekât Kemaluddîn Abdurrahman b. Muhammed b. Abdullah b. Ebî Sa'îd el-Enbârî (İbnu'l-Enbârî nispesiyle), *el-İnsâf fî Mesâilî'l-Hılâf beyne'l-Başriyyîne ve'l-Kûfiyyîn*, tah. Cevdet Mebrûk ve Muhammed Mebrûk ve Ramazan Abduttevâb, Mektebetu'l-Hâncî, Kahire, 2002, ss. 3-622.

⁶³² Subhânî, *Muşkiletu'l-'Udûli'n-Nahvî*, s. 130.

⁶³³ Gündüzöz, *Kur'ân'ın Eşsiz Dili*, s. 115.

itikatlarını ta'ın edip ilahlarına hakaret ettiği ve müstikleri zor durumda bıraktığı halde onun dilsel meydan okumlarına karşılık verememişler ve silaha sarılmışlardır.⁶³⁴

Arap gramerinin oluşumu, kaynakları ve Kur'ân'ın Arap gramerinin kuruluşundaki yerine yönelik bu açıklamalardan sonra şimdi Kur'ân'daki nahiv 'udûlleri incelenecektir. Ancak Kur'ân'daki nahiv 'udûlleri anlamlandırmaya çalışırken 'udûlleri gramer hatası olarak değerlendirmek veya her 'udûlü doğrudan bir gramer kuralı ihlali ile özdeşleştirmeye çalışmak 'udûl tasavvurunun oluşumunu olumsuz etkilemektedir. Bu bağlamda 'udûl olgusunun Kur'ân'ın yaygın bir üslûp özelliği olduğu dikkatten uzak tutulmamalıdır.

2. Kur'ân'da Nahiv 'Udûlleri

2.1. Tamlama 'Udûlleri

Burada isim ve sıfat tamlaması gibi terkiplerdeki 'udûller ele alınacaktır.

3.2.1. İsim Tamlamasında 'Udûl

Kur'ân'da isim tamlamasının kullanılışı hususunda tespit edilen 'udûlleri şu şekilde incelemek mümkündür.

Örnek: Muḍâfun ileyh (tamlayan) şâhib-i hâl olamaz

Arap dili âlimleri muḍâf ve muḍâfun ileyh arasındaki sıkı ilişkiden dolayı o ikisine yönelik özel bazı kaideler geliştirmişlerdir.⁶³⁵ Bununla beraber, muḍâfun ileyh, şâhib-i hâl olamaz çünkü hâl haberlerden bir haberdur. Bunun sebebi ise muḍâfun iley-

⁶³⁴ Ahmed Muhammed Emîn İsmâil, *el-İ'câzu'l-Belâğî li Tehavvulâtî'n-Naẓm el-Ḳur'ânî fî'l-Muteşâbih mine'l-Elfâz ve't-Terâkib*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2011, ss. 16-17.

⁶³⁵ Mesela; bazı Arap dilcileri muḍâf ve muḍâfun ileyh arasına şiir zarureti dışında fâsıl giremeyeceğini belirtmiştir. Bkz. Muhammed Abdullah Cemaluddin b. Yusuf b. Ahmed b. Abdullah b. Hişâm el-Enşârî, *Evḍâhu'l-Mesâlik ilâ Elfîyyeti İbn Mâlik*, Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrut, ts., III, ss. 177-178.

hin muḍâfın tamamlayıcısı olmasıdır. Başka bir ifadeyle muḍâfun ileyh hem muḍâfın anlamını tamamlar hem de ona başka ek anlamlar katar. İzâfet terkinde (isim tamlaması) temel dayanak muḍâftır (tamlanan), muḍâfun ileyh (tamlayan) değildir. İzâfetle mecrûrluk ile harf-i cerle mecrûrluk arasındaki fark budur. Zira harf-i cerle mecrûr olan kelime bizzat ve kasden amel ister, ancak o kelime o amile ancak harf-i cer sayesinde ulaşır. Diğer bir ifadeyle söz konusu ‘âmille mecrûr isim arasındaki bağlantıyı harf-i cer sağlar. Bundan dolayı harf-i cerle mecrûr olan isimden hâl gelmesi câizdir. Öte yandan muḍâfun ileyhi temel olarak ‘âmil istemez bundan dolayı da muḍâfun ileyh sâhib-i hâl olamaz.⁶³⁶ Muḍâfun ileyh fiil olmadığı gibi fiil anlamını sağlayacak bir konuma da sahip değildir. Hâl’de ya fiil ya da fiil anlamlı bir şey amel etmek zorundadır.⁶³⁷

İbn Mâlik muḍâfun ileyhden hâl gelmeyeceği hususunda Arap dili âlimleri arasında ihtilaf bulunmadığını belirtir. Çünkü izâfetle mecrûr olan kelime hâl olamayacağı gibi haber de olamaz. Zira o, muḍâfın anlamına yönelik bir tamamlayıcı ve muḍâfın sonuna getirilmiş bir tenvîn hükmündedir.⁶³⁸

Ancak, İbn Mâlik bu hükümden, muḍâfın muḍâfun ileyhde amel etmesi -raf‘ veya naşb ameli-, muḍâfın muḍâfun ileyhinin gerçekten veya hükmen bir parçası olması gibi üç yeri hariç tutarak bu durumlarda muḍâfun ileyhden hâl gelebileceğini, diğer bir ifadeyle muḍâfun ileyhinin sâhib-i hâl olabileceğini belirtir.⁶³⁹

Örnek: “إِغْتِكَافِي صَائِمًا لِي” “*Oruçluyken itikâfım benim içindir.*” Bu cümlede itikâfın değil mutekellimin oruçlu olması kast edilmiştir. İtikâf kelimesinin oruçlu olması durumu ancak mecâz yoluyla mümkün olabilir. Burada hakiki anlam kast edildiği açıktır.

İbn Mâlik’in bu görüşlerinden bazıları tenkit edilmiştir. Meselâ eş-Şâtıbi (ö. 790), İbn Mâlik’in muḍâfun ileyhden hâl gelemeyeceğine dair dilciler arasında icmâ‘ bulunduğuna dâir iddialarının tartışmaya açık olduğunu, zira mesele hakkında ihtilaf

⁶³⁶ eş-Şâtıbi, *el-Mekâşıdu’s-Şâfiyye*, III, 460.

⁶³⁷ eş-Şâtıbi, *el-Mekâşıdu’s-Şâfiyye*, III, 465.

⁶³⁸ İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, II, 342.

⁶³⁹ Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Mâlik, el-Ciyânî et-Tâi (ö. 672), *Şerhu’l-Kâfiyyeti’s-Şâfiyye*, tah. Ali Muhammet Muavviḍ ve ‘Adil Ahmed Abdulmevcud, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 2010, I, ss. 336-337.

bulunması bir yana muḍâfun ileyhden mutlak olarak hâl gelebileceğinin bile nakledildiğini beyan eder.⁶⁴⁰

Yine el-Eşmûnî (ö. 900/1490), İbn Mâlik'in bu konuda dilciler arasında ittifak olduğuna dair iddialarına karşı, Ebû Ali el-Fârisî'nin bu hükme cevâz verdiğini zikrederek ve İbnu's-Şecerî'den bazı nakiller yaparak itiraz eder.⁶⁴¹

Burada el-Eşmûnî'nin aktardıklarının daha iyi anlaşılabilmesi için bazı açıklamalara ihtiyaç vardır. İbnu's-Şecerî'nin naklettiklerinde Ebû Ali el-Fârisî'nin bu konuda farklı düşündüğünü ispatlayacak deliller vardır. Zira İbnu's-Şecerî (ö. 542/1148) *Emâli İbni's-Şecerî* adlı eserinde muḍâfun ileyhden hâl gelmesinin az olduğuna defalarca vurgu yapar.⁶⁴² Bununla beraber İbnu's-Şecerî, Ebû Ali el-Fârisî'nin *el-Mesâil eş-Şîrâziyyât* adlı eserinde muḍâfun ileyhden hâl gelebileceğine dair getirdiği delillerden bazılarını aktardıktan sonra eleştiriye tabi tutar. İbnu's-Şecerî burada, Ebû Ali el-Fârisî'nin muḍâfun ileyhden hâl olarak getirdiği örneğin, kendisine göre muḍâftan hâl yapılmasının evlâ olduğunu beyan ederek Ebû Ali el-Fârisî'ye itiraz eder.⁶⁴³ Burada muḍâfun ileyhden hâl gelmesinin yalnızca Ebû Ali el-Fârisî'ye değil İbnu's-Şecerî'ye göre de caiz olduğu anlaşılmaktadır.

el-Murâdî (ö. 749/1348), İbn Mâlik'in sözlerinin özünün üç yer dışında muḍâfun ileyhden hâl gelemeyeceği olduğunu beyan edip İbn Mâlik'in muḍâfun ileyhden hâl olabileceğine dair sözlerini ve gerekçelerini aktardıktan sonra İbn Mâlik'in muḍâf muḍâfun ileyhden parçası veya parçası gibi olduğu durumlarda muḍâfun ileyhden hâl gelebileceğine dair ileri sürdüğü şartlarını kabul etmediğini beyan eder. Zira ona göre İbn Mâlik'in meselenin isbatında kullandığı deliller bu hususta ona delil teşkil etmemektedir. Çünkü âyetteki إِيْخْوَانًا lafzının medih üzere manşûb olma ihtimali olduğu gibi حَبِيْبًا lafzının da muḍâfun ileyhden değil de muḍâf olan مَلَّةً lafzından hâl olma ihtimali vardır.⁶⁴⁴

⁶⁴⁰ eş-Şâtîbî, *el-Mekâşıdu's-Şâfiyye*, III, 465.

⁶⁴¹ eş-Şabbân, *Hâşiyetu's-Şabbân 'ala Şerhi'l-Eşmûnî*, II, 267.

⁶⁴² Hibetullah b. Ali b. Muhammed b. Hamza, İbnu's-Şecerî el-Hasenî el-'Alevî, *Emâli İbni's-Şecerî*, tah. Mahmud Muhammed et-Ṭanâhî, Mektebetu'l-Hâncî, Kahire, 1992, I, s. 24, s. 233, s. 256; III, s. 96, s. 190.

⁶⁴³ İbnu's-Şecerî, *Emâli İbni's-Şecerî*, III, 96.

⁶⁴⁴ el-Murâdî, *Şerhu'l-Elfiyye*, I, 366.

Kur’ân’da yukarıda zikredilen “muḍâfun ileyh şâhib-i hâl olamaz” kuralından bazı farklı uygulamalar görünmektedir.

Örnek:

“قُلْ صَدَقَ اللَّهُ فَاتَّبِعُوا مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ (95)”

“De ki: Allah doğru söylemiştir. Öyle ise **hakka yönelen İbrahim**’in dinine uyun. O, Allah’a ortak koşanlardan değildir.”⁶⁴⁵

Yukarıdaki âyette “مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا” ifadesi üzerinde bir nahiv ‘udûlü meydana gelmiştir. Kur’ân’da buna benzer başka ‘udûller de vardır.⁶⁴⁶

Değerlendirme: Âyetteki nahiv ‘udûlü i’râb düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma’dûlun ‘anh*, “muḍâfun ileyh (tamlayan) şâhib-i hâl olamaz” şeklindeki nahiv kuralıdır. *Ma’dûlun ileyh*, âyetteki حَنِيفًا إِبْرَاهِيمَ مِلَّة ifadesinde muḍâfun ileyh’in şâhib-i hâl yapılması şeklinde ortaya çıkan ve söz konusu yaygın nahiv kâidesinden farklı kullanım olarak açıklanabilir. ‘*Udûlü ortaya çıkaran etken (asıl)*, Arap dilinin yerleşik gramer kurallarıdır. ‘*Udûlün yönü*, yerleşik gramer kuralından özel Kur’ân isti’mâline doğrudur. ‘*Udûlün sebebi ve anlama etkisi* Hz. İbrâhim’in (a.s.) hanîflik özelliğine dikkat çekmek şeklinde açıklanabilir. Burada ‘udûl olmadığı takdirde, söz konusu anlam özelliğinin ortadan kalkacağı açıktır. Zirâ âyetin anlamı ‘udûllü halinde “Öyle ise **hakka yönelen İbrahim**’in dinine uyun” şeklinde *iken* ‘udûl olmadığı düşünüldüğünde anlam “Öyle ise **İbrahim**’in **hakka yönelen dinine** uyun” şeklinde tamamen değişmekte, hanîflik özelliği Hz. İbrâhim’in (a.s.) değil dinin durumunu niteleyen bir özelliğe dönüşmektedir. ‘Udûl olmazsa, âyetteki anlam inceliği kaybolabilir. ‘*Udûlün hükmü* câizdir. Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. *Kur’ân’da bu tipte* on bir tane ‘udûl tespit edilmiştir.

⁶⁴⁵ Âl-i İmrân, 3/95.

⁶⁴⁶ Bkz. Bakara, 2/125 (مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا); Nisâ, 4/125 (وَاتَّبِعُوا مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا); Mâide, 5/48 (إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا); Mâide, 5/105 (وَنَرْجِعُكُمْ مَّا فِي (إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا); En’âm, 6/161 (مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا); Yunus, 10/4 (إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا); Hicr, 15/7 (وَنَرْجِعُكُمْ مَّا فِي (إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا); Hicr, 15/66 (صُدُّوهُمْ مِنْ غَلٍّ إِخْوَانًا (أَنْ أَتَّبِعُ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا); Nahl, 16/123 (أَنْ أَتَّبِعُ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا); Hucurât, 49/12 (أَنْ أَتَّبِعُ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا). (أَنْ أَتَّبِعُ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا).

3.2.2. Sıfat Tamlamasında ‘Udûl

Kur’ân’da sıfat kullanımı hususunda bazı farklı uygulamalar vardır. Bunları şu şekilde incelemek mümkündür.

a- Mevşûf kendi sıfatına izâfe olamaz

Bilindiği gibi sıfat tamlaması öncelik ve sonralığa riâyet edilerek oluşturulan bir terkiptir.

Mudâf ve mudâfun ileyh tek şey içindir.⁶⁴⁷ Dolayısıyla aslolan bir şeyin kendi müradifine, sıfatına veya mevşûfunu izâfe olmamasıdır.⁶⁴⁸ Başriler mevşûfun sıfatına sıfatın da mevşûfunu izâfesini câiz görmezler.⁶⁴⁹ Bu hususta İbnu’l-Hâcib (ö. 646/1249) de Başriler gibi düşünmektedir.⁶⁵⁰ Buna karşın Kûfiler her iki durumu da câiz kabul ederler.⁶⁵¹ er-Rağî (ö. 688/1289) ise “طُورُ سَيْنَاءَ” gibi izâfetin tahşîş ifade ettiği örneklerde mevşûfun sıfatına izâfesini câiz görür. Ayrıca Arapların iki ismin farklı olduğu durumlarda bir şeyin kendisine izafesine câzi gördüklerini beyan eder.⁶⁵²

Kur’ân’da yukarıda zikredilen kuraldan farklı bir şekilde bazı mevşûfların kendi sıfatlarına izâfe olduğu dikkat çekmektedir.

Örnek:

“سُـبْـهَـةٌ بَيِّنَةٌ (95)” *“Şüphesiz bu, kesin gerçektir.”*⁶⁵³

Yukarıdaki âyette bir ‘udûl vardır. Kur’ân’da bu âyettekine benzer şekilde başka ‘udûllerde varit olmuştur.⁶⁵⁴

⁶⁴⁷ Bedruddîn b. Cemâ’a, *Şerhu Kâfiyeti İbni’l-Hâcib(et-Tuḥfe ‘ale’l-Kâfiye)*, tah. Muhammed Muhammed Dâvud, Dâru’l-Menâr li’n-Neşr ve’t-Tevzi’, Kâhire, 2000, s. 176.

⁶⁴⁸ Sâlime İsa el-Vâzinî, *Zâhîratu Hılâfi’l-Asl fi’n-Nahvi’l-‘Arabî*, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Câmîatu Fâtîh Kuliyyetu’l-Luğât Kısmu’l-Luğati’l-‘Arabîyye, Libya, 2000, II, 358.

⁶⁴⁹ er-Rağî, *Şerhu’r-Rağî ‘ale’l-Kâfiye*, II, 238.

⁶⁵⁰ Cemâluddîn ‘Uşmân b. ‘Umer b. Ebîbekr b. el-Hâcib el-Mısıri el-İsnevî, *Kâfiye*, Mektebetu’l-Buşrâ, Karaçi, 2008, s. 91.

⁶⁵¹ er-Rağî, *Şerhu’r-Rağî ‘ale’l-Kâfiye*, II, 243.

⁶⁵² er-Rağî, *Şerhu’r-Rağî ‘ale’l-Kâfiye*, II, 245.

⁶⁵³ Vâkı’a, 56/95.

⁶⁵⁴ Bkz. Bakara, 2/185 (شَهْرٌ مَضَانٌ); Tevbe, 9/29 (وَدِينَ الْحَقِّ); Tevbe, 9/33 (وَدِينَ الْحَقِّ); İbrahim, 14/22 (وَعْدَ الْحَقِّ); Meryem, 19/34 (قَوْلَ الْحَقِّ); Hacc, 22/30 (قَوْلَ الْتَّوْرِ); Kasas, 28/44 (وَمَا كُنْتُ بِجَانِبِ الْغُرِيِّ); Fâtır, 35/43 (اشْتِكَبَاراً فِي الْأَرْضِ)

Değerlendirme: Âyetteki nahiv ‘udûlü i’râb düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma’dûlun ‘anh*, sıfat mevsûfuna mevsûf da sıfatına izâfe olamaz şeklindeki nahiv kuralıdır. *Ma’dûlun ileyh*, söz konusu yaygın nahiv kâidesinden farklı kullanım olarak belirtilebilir. *‘Udûlü ortaya çıkaran etken (asıl)*, Arap dilinin yerleşik gramer kurallarıdır. Âyette geçen *حَقُّ الْيَقِينِ* terkihi, yapısal olarak isim tamlaması gibi görünmektedir. Ancak burada mevsûfun sıfatına izâfesi cihetinden bir ‘udûl gerçekleştiği düşünülmektedir. Söz konusu âyetteki terkip *الْحَقُّ الْيَقِينُ* “Kesin doğruluk” şeklinde sıfat tamlaması formunda düşünülebilir. *‘Udûlün yönü*, yerleşik gramer kuralından özel Kur’ân isti‘mâline doğrudur. *‘Udûlün sebebi ve anlama etkisi* tahşîs yaparak anlamı özelleştirmek ve daraltmaktır.⁶⁵⁵ Âyetteki ‘udûlün sebebini tahfîf, önceki âyetlerle uyum ve vurguyu artırmak şeklinde açıklanabilir. Buna benzer şekilde, geçen âyeti “Şüphesiz bu, kesin gerçektir.” şeklinde sıfat tamlaması gibi çevirmek gereklidir. Burada, âyetteki terkinin görünen tarafı itibarıyla terkinin anlamını isim tamlaması şeklinde kavrayıp “şüphesiz bu, gerçeğin doğrusudur”, “şüphesiz bu, hak bir gerçektir” türünden yapılan çevirilerin yanlış olduğunu, anlam kaybına yol açtığını hatta anlamı bozduğunu da söylemek mümkündür. ‘Udûl olmazsa, âyetteki anlam inceliği kaybolabilir. *‘Udûlün hükmü* câizdir. Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. *Kur’ân’da bu tipte* on beş tane ‘udûl tespit edilmiştir. Bu üslûp Kur’ân’da ‘udûlsüz de kullanılmıştır.⁶⁵⁶

b- Sıfatla mevsûfu arasına yabancı bir kelime giremez

İbn Cinnî sıfatla mevsûfu arasına fâsıla girmesi konusunda olduğu gibi, sıfatın mevsûfun önüne geçmesi ya da sıfatın ma’mûlünün mevsûfun önüne geçmesini çirkin görür. Öte yandan bu durumun şâirin dilinin zayıflığına fesahatinin bozukluğuna kesin delil teşkil etmeyeceğini vurgular.⁶⁵⁷

وَمَكْرُ السَّيِّئِ وَلَا يَجِئُ الْمَكْرُ السَّيِّئِ; Ahkâf, 46/16 (وَعَدَ الصَّدِّيقِ); Fetih, 48/28 (وَدِينِ الْحَقِّ); Kâf, 50/9 (وَحَبَّ الْحَصِيدِ); Kâf, 50/16 (حَبْلُ الْوَرِيدِ); Saff, 61/9 (وَدِينِ الْحَقِّ); Beyyine, 98/5 (وَذَلِكَ دِينُ الْقِيَمَةِ).

⁶⁵⁵ er-Rağî, *Şerhu’r-Rağî ‘ale’l-Kâfiye*, II, 245.

⁶⁵⁶ Bkz. Tevbe, 9/36 (ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيُّمُ); Yûsuf, 12/40 (ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيُّمُ); Enbiyâ, 21/97 (الْوَعْدُ الْحَقُّ); Nûr, 24/25 (أَنَّ اللَّهَ (الَّذِينَ الْحَالِصِينَ); Rûm, 30/30 (ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيُّمُ); Zümer, 39/3 (الَّذِينَ الْحَالِصِينَ).

⁶⁵⁷ İbn Cinnî, *el-Haşâiş*, ss. 564-565.

İbn ‘Uşfûr (ö. 669/1270) şiir haricindeki dil kullanımlarında, söze yön vermek amacıyla zikredilen ara cümlelerin (i’tirağiyye cümleleri) dışında hiçbir şeyin sıfatla mevsûfu arasına fasıla olarak girmesini caiz görmez.⁶⁵⁸

Kur’ân’da bu kaideden farklı bazı uygulamalar varit olmuştur.

Örnek:

“فَلَا أَقْسِمُ بِمَوَاقِعِ النُّجُومِ (75) وَإِنَّهُ لَقَسَمٌ لِّوَعْدِهِ عَظِيمٌ (76) إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ (77)”

“Yıldızların yerlerine yemin ederim ki, –eğer bilerseniz- gerçekten bu **büyük bir yemindir**. O, elbette değerli bir Kur’ân’dır.”⁶⁵⁹

Yukarıdaki âyette bir nahiv ‘udûlü görünmektedir. Kur’ân-ı Kerim’de buna benzer başka ‘udûller de vardır.⁶⁶⁰

Değerlendirme: Âyetteki nahiv ‘udûlü i’râb düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma‘dûlun ‘anh*, sıfatla mevsûfu arasına yabancı bir kelime giremez, şeklindeki nahiv kuralıdır. *Ma‘dûlun ileyh*, söz konusu yaygın nahiv kâidesinden farklı kullanım olarak belirtilebilir. *‘Udûlü ortaya çıkaran etken (asıl)*, Arap dilinin yerleşik gramer kurallarıdır. Âyette *فَسَمٌ* kelimesi mevsûf *عَظِيمٌ* kelimesi ise sıfattır. Buna göre terkip *فَسَمٌ عَظِيمٌ* şeklindedir. Burada sıfatla mevsufu arasına *لَوْ تَعْلَمُونَ* terkihi ara cümle olarak girmiştir. Ara cümle temel cümlelerin anlamını yönlendirmek ve şarta bağlamak amacıyla zikredildiği için sıfatla mevsufu bir birinden uzaklaştırması bir kusur sayılmadığı ve bu nedenle de sıfatın i’râbına etki etmediği düşünülmektedir. *‘Udûlün yönü*, yerleşik gramer kuralından özel Kur’ân isti’mâline doğrudur. *‘Udûlün sebebi ve anlama etkisi* dikkat çekmek ve sözü te’kîd etmek olarak açıklanabilir. *‘Udûlün hükmü* câizdir. Zira sıfatla mevsûfu arasına

⁶⁵⁸ Ebu’l-Hasen Ali b. Mu‘min b. Muhammed b. Ali el-Hağramî el-İşbilî (İbn ‘Uşfûr), *el-Muḥarrib*, tah. Ahmed Abdussettâr el-Cevârî, Abdullah el-Cebûrî, y.y. 1972, I, 228.

⁶⁵⁹ el-Vâkı‘a, 56/76.

⁶⁶⁰ Örnek: Bakara, 2/89 (كِتَابٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ); Bakara, 2/101 (رَسُولٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ); A‘râf, 7/158 (إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ (وَأَنْتُمْ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مُرِيبٌ); Şu‘arâ’, 11/110 (وَأَنْتُمْ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مُرِيبٌ); Hûd, 11/62 (وَأَنْتُمْ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مُرِيبٌ); Şu‘arâ’, 26/5 (وَأَنْتُمْ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مُرِيبٌ); İbrahim, 14/9 (وَأَنْتُمْ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مُرِيبٌ); Fussilet, 41/45 (وَأَنْتُمْ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مُرِيبٌ); Sûrâ, 42/14 (وَأَنْتُمْ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مُرِيبٌ); Furkân, 25/26 (وَأَنْتُمْ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مُرِيبٌ); Zuhuruf, 43/31 (وَأَنْتُمْ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مُرِيبٌ); Kâf, 50/44 (وَأَنْتُمْ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مُرِيبٌ); Ayrıca Bkz. ‘Udayme, *Dirâsât li Uslûbi’l-Kur’ân’i’l-Kerim*, X, ss. 434-437.

mubtedâ, haber, fâil, mef'ûl, istisnâ, cümle-i tefsiriye, ara cümle gibi ecnebi olmayan unsurların girmesi câiz görülmüştür.⁶⁶¹ Ayetteki 'udûl Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. *Kur'ân'da bu tipte* on dört tane 'udûl tespit edilmiştir.

c- Talep bildiren cümle nekra isme sıfat olmaz

Arap dilinde yaygın olan gramer kuralına göre, nekra bir kelimedenden sonra gelen cümleler o nekra ismin sıfatı olarak irab edilir.⁶⁶²

Örnek:

“لَقَدْ أَنْزَلْنَا إِلَيْكُمْ كِتَابًا فِيهِ ذِكْرُكُمْ أَفَلَا تَعْقِلُونَ (10)”

“Andolsun ki size **bütün şeref ve şânınız kendisinde olan bir kitap** indirdik. *Hâlâ aklınızı kullanmayacak mısınız?*”⁶⁶³

Yukarıdaki âyette geçen, “فِيهِ ذِكْرُكُمْ” cümlesi nekra bir isim olan كِتَابًا kelimesinden sonra geldiği için bu nekra ismin maḥallen mansûb sıfatı olarak i'râb edilmesi uygundur.

İbn Mâlik cümlelerin sıfat olarak gelebileceği yerlere ‘cins ifade eden *ال* dan sonrakı cümle’yi de ekler. İbn Mâlik bu durumu açıklarken cins ifade eden *ال*’in geldiği kelimenin her ne kadar lafız açısından ma’rife olsa da kendisiyle belirli bir şeyin kast edilmediği için anlam açısından nekra olduğunu beyan eder.⁶⁶⁴

Örnek:

“وَأَيُّهُ هُمُ اللَّيْلُ نَسْلَخُ مِنْهُ النَّهَارَ فَإِذَا هُمُ مُظْلَمُونَ (37)”

⁶⁶¹ Uḍayme, *Dirâsât li Uslûbi'l-Kur'ân'il-Kerîm*, X, ss. 431-434.

⁶⁶² Ebû Abdullah Muhyiddin Muhammed b. Suleyman, el-Kâfiyecî, *Şerhu'l-İ'râb fî Kavâ'idil-İ'râb*, tah. Âdil Muhammed Abdurrahman eş-Şindâh, Merkezu'l-Buḥûsi ve'd-Dirâsâtî'l-İslâmiyye, Bağdat, 2006, s. 145; Fahrüddin Kâbâve, *İ'râbu'l-Cumel ve Eşbâhu'l-Cumel*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2014, s. 250.

⁶⁶³ Enbiyâ, 21/10.

⁶⁶⁴ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, III, ss. 310-311.

*“Gündüzü kendisinden çıkardığımız gece de onlar için bir delildir. Bir de bakarsın karanlık içinde kalmışlardır.”*⁶⁶⁵

İbn Mâlik’in açıklamalarından anlaşıldığına göre âyette geçen اللَّيْلُ kelimesinin başındaki ال takısı cins ifade eder. Kelime kendisiyle belli bir fert kast edilmediğinden dolayı anlam bakımından nekra hükmüne geçmiştir. Böylece, âyetteki اللَّيْلُ kelimesinden sonra gelen “نَسْلَخُ مِنْهُ النَّهَارَ” (Kendisinden gündüzü çıkarırız)”cümlesi hâl değil sıfat olmuştur.⁶⁶⁶

Bu açıklamalara göre âyetteki terkinin anlamının “Gündüzü içinden çıkardığımız halde gece” şeklinde hâl olarak değil “Gündüzü içinden çıkardığımız gece” şeklinde sıfat olarak netleştiği düşünülmektedir.

İbn Mâlik *et-Teshîl* adlı eserinde, sıfat olarak gelen cümlelerin haberî olması gerektiğini vurguladıktan sonra, talebî cümlelerin de sıfat olarak gelebileceğini beyan eder. Ancak burada İbn Mâlik’in talebî cümlelerin sıfat olarak gelebilmesini mutlak olarak câiz görmediği, sıfat olacak talebî cümlelerin ‘meûlûl-ı kavî olarak gelmesi’ni şart koştuğu göz ardı edilmemelidir.⁶⁶⁷

Kur’ân’da talebî cümlelerin sıfat olarak kullanılması şeklinde gerçekleşen bazı uygulamalar vardır.

Örnek:

“وَاتَّقُوا فِتْنَةً لَا تُصِيبُ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ خَاصَّةً وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ (25)”

*“Sadece içinizden zulmedenlere erişmekle kalmayacak olan bir azaptan sakının ve bilin ki Allah, azâbı çetin olandır.”*⁶⁶⁸

Yukarıdaki âyette bir nahiv ‘udülû vardır. Kur’ân’daki bazı âyetleri de bu kapsamda değerlendirmek mümkündür.⁶⁶⁹

⁶⁶⁵ Yâsîn, 36/37.

⁶⁶⁶ Bkz. İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, III, 311; el-Murâdî, *Şerhu’l-Elfiyye*, I, 564.

⁶⁶⁷ İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, III, 310.

⁶⁶⁸ Enfâl, 8/25.

Değerlendirme: Âyetteki nahiv ‘udûlü i‘râb düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma‘dûlun ‘anh*, “talep bildiren cümle nekra isme sıfat olmaz” şeklindeki nahiv kuralıdır. *Ma‘dûlun ileyh*, söz konusu yaygın nahiv kâidesinden farklı kullanım olarak belirtilebilir. Âyette geçen فَتَنَهُ kelimesi nekra bir isimdir. Kendisinden sonra da لَا تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ خَاصَّةً şeklinde bir cümle gelmiştir. Bu cümle فَتَنَهُ nekra isminden sonra geldiği için yaygın olan gramer kuralına göre, ilk bakışta, nekra olan ismin i‘râbına tabi olarak maḥallen manşûb sıfat olduğu düşünülmektedir. Ancak bu cümle talep içeren bir yapıda gelmiştir. *‘Udûlün ortaya çıkaran etken (asıl)*, Arap dilinin yerleşik gramer kurallarıdır. *‘Udûlün yönü*, yerleşik gramer kuralından özel Kur’ân isti‘mâline doğrudur. *‘Udûlün sebebi ve anlama etkisi* vurguyu artırmak, dikkat çekmek ve te’kîd etmek şeklinde açıklanabilir. ‘Udûl olmazsa, ayetteki anlam inceliği kaybolabilir. *‘Udûlün hükmü* câizdir. Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. Ayrıca, te’kîd nûnunun yukarıdaki âyetteki kullanımı cumhûr tarafından te’vîl edilerek talebîlikten çıkarılmış, şiirde varit olanlar ise zaruret ya da nadir olarak nitelenmiştir.⁶⁷⁰ Kur’ân’da bu tipte on beş tane ‘udûl tespit edilmiştir. Ayrıca belirtmek gerekirse يَوْمٌ kelimesinin zarf olup da kendisinden sonraki cümlelerin mef’ûlun fih olduğu örnekler bu türden bir ‘udûl kapsamında değerlendirilmemiştir.⁶⁷¹

“وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ خَاصَّةً (25)”⁶⁷² âyetinde başka bir ‘udûl daha söz konusudur. Cumhûra göre, olumsuz muzârî fiilin müşeddet te’kîd nûnuyla te’kîd edilmesi câiz değildir. Cumhûr bu duruma sadece şiir zaruretinde cevâz vermiştir. Bundan dolayı âyeti te’vîl etmişlerdir. İbn Cinnî, bu duruma zaruret hâlinin dışında da cevâz veren-

⁶⁶⁹ Bkz. (el-Bakara, 2/48); وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا (el-Bakara, 2/123); وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا (el-Bakara, 2/254); قَتَلَ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا يَبْعُ فِيهِ وَلَا خَلَّةٌ وَلَا شَفَاعَةٌ (Âl-i ‘Imrân3/9); فَكَيْفَ إِذَا جَمَعْنَاهُمْ لِيَوْمٍ لَا رَيْبَ فِيهِ (Âl-i ‘Imrân3/25); فَأَيُّ أَعْدَابٍ لَا أُعَذِّبُهُ أَحَدًا مِنَ الْعَالَمِينَ (el-Mâide, 5/115); مِنْ قَتَلَ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا مَرَدَّ (İbrâhim, 14/31); إِنَّمَا يُؤَخَّرُهُمْ لِيَوْمٍ تَشْخَصُ فِيهِ الْأَبْصَارُ (İbrâhim, 14/31); قَتَلَ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا مَرَدَّ (Rûm, 30/43); لَهُ مِنَ اللَّهِ (Lokmân, 31/33); وَاحْشَوْا يَوْمًا لَا يَجْزِي وَالِدٌ عَنْ وَلَدِهِ (Rûm, 30/43); فَاجْعَلْ بَيْنَنَا وَبَيْنَكَ (el-Murselât, 77/35); هَذَا يَوْمٌ لَا يَظْلُمُونَ (Şûrâ, 42/47); مِنْ قَتَلَ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا مَرَدَّ لَهُ مِنَ اللَّهِ (Sebe’, 34/30); مَوْعِدًا لَا تُخْلَفُهُ (Tâhâ, 20/58).

⁶⁷⁰ Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Yusuf, Ebû Hayyân el-Endelüsî el-İmâm Eşîru’d-Dîn el-Ğırnâtî en-Nefezi el-Ciyânî, *İrtisâfu’d-Darab min Lisâni’l-‘Arab*, tah. Receb Osman Muhammed ve Ramazan Abduttevâb, Mektebetu’l-Hâncî, Kahire, 1998, II, 657.

⁶⁷¹ Bkz. يَوْمٌ لَا تَمْلِكُ نَفْسٌ لِنَفْسٍ شَيْئًا (Duhân, 44/41); يَوْمٌ لَا يُغْنِي مَوْلَى عَنْ مَوْلَى شَيْئًا (Tûr, 52/46); يَوْمٌ لَا يُغْنِي عَنْهُمْ كَيْدُهُمْ شَيْئًا (İnfitâr, 82/19).

⁶⁷² Enfâl, 8/25.

lerdendir.⁶⁷³ Bu âyetin ayrıca, *'lâ ile olumsuz yapılan muzâri fiilin şeddeli te'kîd nûnuyla te'kîd edilemeyeceği'* şeklindeki kâideden bir 'udûl niteliğinde sayılabileceği düşünülmektedir. Ancak, sonraki dönem Arap dili âlimlerinden bazıları –özellikle Ebû Hayyân el-Endelûsî- *'lâ ile olumsuz yapılan muzâri fiilin şeddeli te'kîd nûnuyla te'kîd edilemeyeceği'* şeklindeki genel kuralı, *'lâ ile olumsuz yapılan muzâri fiilin şeddeli te'kîd nûnuyla te'kîd edilmesinin câiz olduğu'* şeklinde ifade eder.⁶⁷⁴

2.2. İ'râb 'Udûlleri

Burada gramer kurallarının doğrudan i'râba yönelik olanlarında gerçekleşen 'udûller ele alınacaktır.

Kur'ân'da i'râb düzeyinde meydana gelen 'udûller genel olarak isim ve fiil cümlelerinde görülmektedir. Tespit ettiğimiz i'râb 'udûlllerini şu şekilde incelemek mümkündür.

2.2.1. İsim Cümlesinde 'Udûl

Abdulkâhîr el-Curcânî, isimle ve fiille yapılan olumlamayı (isbat) birbirinden anlam farkları itibarıyla ayırır. İsimle yapılan olumlamada, zamana bağlı şekilde parça parça yenilenecek oluşan bir anlamın değil sabit bir vasıf ve görünümün olumlanması söz konusudur. Fiille yapılan olumlamada zaman bağlı şekilde parça parça yenilenecek oluşan bir anlamın olumlanmasında bahsedilebilir.⁶⁷⁵ es-Sekkâkî isim cümlelerinin teceddüd ve teğayyürün zıddı bir anlam özelliğine –sübût- sahip olduklarını ifade eder.⁶⁷⁶

Mubtedâ ve haber düzeyinde gerçekleşen 'udûller “temel isim cümlesi”, nâstıhlarda meydana gelenler ise “mensûh isim cümlesi” konusu etrafında incelenecektir.

⁶⁷³ el-Hasen b. Kâsım el-Murâdî, *Şerhu Teshîli'l-Fevâid ve Tekmilî'l-Mekâşîd*, nşr. Nâsır Hasan Ali, Dâru Sa'diddîn li't-Tıbbâ'ati ve'n-Neşri ve't-Tevzî', Dimeşk, 2007, I, 363.

⁶⁷⁴ Ebû Hayyân, *el-Baḥru'l-Muḥîṭ*, IV, 477.

⁶⁷⁵ Şensoy, *Abdulkâhîr el-Cürcânî'de Anlam Problemi*, s. 252.

⁶⁷⁶ es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, s. 218.

2.2.1.1. Temel İsim Cümlesinde 'Udûl

Bilindiği gibi mubtedâ ve haberden oluşan cümleler Arapçada isim cümlesi kapsamında değerlendirilir.⁶⁷⁷

2.2.1.1.1. Mubtedâda 'Udûl

Kur'ân'da mubtedâ olarak kullanılan bazı öğelerin Arap dilinin yaygın gramer kurallarından farklı olarak isti'mâl edildiği dikkat çeker. Söz konusu durumu şu şekilde izah etmek mümkündür.

2.2.1.1.1.1. Mubtedâyla İlgili Genel Kurallarda 'Udûl

Bu tipte meydana gelen 'udûlleri şu şekilde incelemek mümkündür.

a- Mubtedâ ma'rife olmalıdır

Mubtedâ ma'rife gelmelidir.⁶⁷⁸ Buna göre mubtedâda asl ma'rife olarak kullanılmasıdır.⁶⁷⁹ Kur'ân'da bu kuralla ilgili bazı farklı uygulamalar vardır.

Örnek:

وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتَّى يُؤْمِنَ وَلَا أُمَّةً مُّؤْمِنَةً خَيْرٌ مِنْ مُّشْرِكَةٍ وَلَوْ أَعْجَبَتْكُمْ وَلَا تُنْكِحُوا الْمُشْرِكِينَ حَتَّى يُؤْمِنُوا وَلَعَبْدٌ
”مُؤْمِنٌ خَيْرٌ مِنْ مُّشْرِكٍ وَلَوْ أَعْجَبَكُمْ (221)

“İman etmedikleri sürece Allah’a ortak koşan kadınlarla evlenmeyin. Allah’a ortak koşan kadın hoşunuza gitse de, **mü’min bir câriye** Allah’a ortak koşan bir kadından daha hayırlıdır. İman etmedikleri sürece Allah’a ortak koşan erkeklerle, kadınlarınızı evlendirmeyin. Allah’a ortak koşan hür erkek hoşunuza gitse de; **iman eden bir köle**, Allah’a ortak koşan bir erkekten daha hayırlıdır.”⁶⁸⁰

⁶⁷⁷ Tasa, *Kur’ân’da Cümle Yapısı*, s. 3.

⁶⁷⁸ İbn ‘Uşfûr el-İşbîlî, *el-Muḳarrib*, I, 82.

⁶⁷⁹ İbn ‘Uşfûr el-İşbîlî, *el-Muḳarrib*, I, 82; el-Vâzinî, *Zâhiratu Hılâfî’l-Asl fi’n-Nahvî’l-‘Arabî*, I, 71.

⁶⁸⁰ Bakara, 2/221.

Yukarıdaki âyette *أُمَّ* ve *عَبْدٌ* lafızları mubtedâ olarak i'râb edilmektedir.⁶⁸¹ Söz konusu lafızlar üzerinde birer nahiv 'udûlü vardır. Kur'ân'da buna benzer başka 'udûller de görünmektedir.⁶⁸²

Değerlendirme: Âyetteki nahiv 'udûlü i'râb düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma'dûlun 'anh*, “mubtedâ ma'rife olmalıdır” şeklindeki nahiv kuralıdır. *Ma'dûlun ileyh*, mubtedânın nekra kullanımı neticesinde ortaya çıkan ve söz konusu yaygın nahiv kâidesinden farklı isti'mâl olarak belirtilebilir. *'Udûlü ortaya çıkaran etken (asıl)*, âyetteki bağlam ve Arap dilinin yerleşik gramer kurallarıdır. *'Udûlün yönü*, ma'rifeden nekraya doğrudur. Yerleşik gramer kuralından özel Kur'ân isti'mâline doğru olduğu da belirtilebilir. *'Udûlün sebebi ve anlama etkisi* dikkat çekmek ve anlam vurgusunu artırmak şeklinde açıklanabilir. Âyette *أُمَّ* ve *عَبْدٌ* lafızları mubtedâ konumunda olduklarından dolayı ma'rife gelmeleri beklenmektedir. Zirâ mubtedâ için asıl olan nekra gelmemesidir. Âyetteki söz konusu kelimelerin nekra gelmelerini câiz kılan etken her iki kelimenin de vasıflanmış olmasıdır.⁶⁸³ 'Udûl olmazsa, âyetteki anlam inceliği kaybolabilir. *'Udûlün hükmü* câizdir. Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. İbn Hişâm, nahiv âlimlerinden bazılarının mubtedânın nekra gelmesinin câiz olması hususunda bazı suretler zikrettiklerini, müteahhir nahiv âlimlerinden bazılarının söz konusu suretleri otuz küsüre ulaştırdıklarını, bazı nahiv âlimlerinin ise bu durumların hepsini mubtedânın 'umûm

⁶⁸¹ İbn 'Uşfûr el-İşbili, *Muṣulū'l-Mukarrib*, s. 144.

⁶⁸² Bkz. Bakara, 2/79 (فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ يَكْتُمُونَ الْكِبَارَاتِ بِأَيْدِيهِمْ); Bakara, 2/79 (فَوَيْلٌ لَهُمْ); Bakara, 2/79 (وَوَيْلٌ لَهُمْ); En'âm, 6/54 (فَقُلْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ); A'râf, 7/46 (أَنْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ); Hûd, 11/69 (قَالَ سَلَامٌ); Ra'd, 13/24 (سَلَامٌ عَلَيْكُمْ); İbrahim, 14/2 (فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ كَفَرُوا); Meryem, 19/15 (وَسَلَامٌ عَلَيْهِ); Meryem, 19/37 (فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ كَفَرُوا); Meryem, 19/47 (قَالَ سَلَامٌ عَلَيْكَ); Neml, 27/59 (وَسَلَامٌ عَلَىٰ عِبَادِهِ الَّذِينَ اصْطَفَىٰ); Neml, 27/60 (إِنَّهُ); Neml, 27/61 (إِنَّهُ); Neml, 27/62 (إِنَّهُ); Neml, 27/63 (إِنَّهُ); Neml, 27/64 (إِنَّهُ); Kasas, 28/55 (سَلَامٌ عَلَيْكُمْ); Yâsîn, 36/28 (سَلَامٌ قَوْلًا مِنْ); Sâffât, 37/79 (سَلَامٌ عَلَىٰ نُوحٍ); Sâffât, 37/109 (سَلَامٌ عَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ); Sâffât, 37/120 (سَلَامٌ عَلَىٰ مُوسَىٰ وَهَارُونَ); Sâffât, 37/130 (سَلَامٌ عَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ); Sâffât, 37/181 (وَسَلَامٌ عَلَىٰ الْمُرْسَلِينَ); Sâd, 38/27 (فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ كَفَرُوا); Zümer, 39/22 (فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا); Zuhuf, 43/65 (فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا); Zuhuf, 43/89 (وَقُلْ سَلَامٌ); Câsiye, 45/7 (وَيْلٌ لِّكُلِّ أَفَّاكٍ أَثِيمٍ); Zâriyât, 51/25 (وَيْلٌ لِّكُلِّ مُنْكَرٍ); Zâriyât, 51/60 (قَالَ سَلَامٌ قَوْمٌ مُنْكَرُونَ); Mürselât, 77/15, 19, 24, 28, 34, 37, 40, 45, 47, 49 (وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ); Mutaaffîfîn, 83/1 (وَيْلٌ لِّلْمُطَفِّفِينَ); Mutaaffîfîn, 83/10 (وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِّلْمُكَذِّبِينَ); Hümeze, 104/1 (وَيْلٌ لِّكُلِّ هُمَزَةٍ لُّمَزَةٍ); Mâ'ûn, 107/4 (فَوَيْلٌ لِّلْمُصَلِّينَ).

⁶⁸³ İbn Hişâm, *Şerhu Kaṭri'n-Nedâ*, s. 202.

ya da husûs ifade etmesi şeklinde iki şarta indirgediklerini vurgular.⁶⁸⁴ *Kur’ân’da bu tipte* elli üç tane ‘udûl tespit edilmiştir.

b- Mubtedâ merfû‘ olmalıdır

Mubteda lafzen ya da maḥallen merfû‘ olmalıdır.⁶⁸⁵ Mubtedâda asıl olan merfû‘ olmasıdır. Bu durumda mubtedânın مِنْ veya بِ harf-i cerleriyle mecrûr olması bir asıldan çıkıştır.⁶⁸⁶

Kur’ân’da bu kuraldan farklı bazı uygulamalar dikkat çekmektedir.

Örnek:

“يَا أَيُّهَا النَّاسُ اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ هَلْ مِنْ خَالِقٍ غَيْرِ اللَّهِ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ (3)”

“Ey insanlar! Allah’ın size olan nimetini hatırlayın. Allah’tan başka size göklerden ve yerden rızık veren **bir yaratıcı** var mı?”⁶⁸⁷

Yukarıdaki ayette خَالِقٍ lafzı üzerinde bir ‘udûl gerçekleşmiştir. Kur’ân’da buna benzer başka ‘udûller de vardır.⁶⁸⁸

Değerlendirme: Âyetteki nahiv ‘udûlü i’râb düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma’dûlun ‘anh*, “mubtedâ merfû‘ olmalıdır” şeklindeki nahiv kuralıdır. *Ma’dûlun ileyh*, mubtedânın mecrûr kullanımı neticesinde ortaya çıkan ve söz konusu yaygın nahiv kâidesinden farklı isti’mâl olarak belirtilebilir. *‘Udûlü ortaya çıkaran etken (asıl)*, âyetteki bağlam ve Arap dilinin yerleşik gramer kurallarıdır. *‘Udûlün yönü*, raf’dan cerre doğrudur. Yerleşik gramer kuralından özel Kur’ân isti’mâline doğru olduğu da belirtilebilir. *‘Udûlün sebebi ve anlama etkisi* dikkat çekmek, te’kîd ve anlam vurgusunu artırmak şeklinde açıklanabilir. ‘Udûl olmazsa, âyetteki anlam inceliği kaybolabilir. *‘Udûlün*

⁶⁸⁴ İbn Hişâm, *Şerhu Kaṭri’n-Nedâ*, s. 204.

⁶⁸⁵ İbn Hişâm, *Şerhu Kaṭri’n-Nedâ*, s. 201.

⁶⁸⁶ Hâlid b. Abdullah el-Ezherî, *Şerhu’t-Taşrih ‘ala’t-Tavdîh (et-Taşrih bi Maḍmûnu’t-Tavdîh fi’n-Nahv)*, tah. Muhammed Bâsil ‘Uyûnu’s-Sûd, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 2000, I, 190; el-Vâzini, *Zâhiratu Hılâfî’l-Asl fi’n-Nahvi’l-‘Arabî*, I, 64.

⁶⁸⁷ Fâtır, 35/3.

⁶⁸⁸ Bkz. Kâf, 50/30 (وَتَشْوُلُ هَلْ مِنْ مَرْيَدٍ); Kalem, 68/6 (يَا أَيُّكُمْ الْمَقْتُولُ) bu son âyetteki يَ lafzını Sibeveyh mubtedâ, el-Aḥfeş ise muḳaddem haber olarak i’râb etmektedir. Bkz. el-Ezherî, *Şerhu’t-Taşrih ‘ala’t-Tavdîh*, I, ss. 190-191.

hükmi câizdir. Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. *Kur'ân'da bu tipte üç tane 'udûl tespit edilmiştir.*

c- Mubtedâya dönen manşûb 'âid hazf edilemez

Arap dili âlimleri ism-i mevşûle dönen manşûb 'âid zamirinin hazfını câiz görmüşlerdir. Buna karşın mubtedâya dönen manşûb 'âid zamirin hazf edilip edilemeyeceği hususunda görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Cumhûra göre şiir dışındaki kullanımlarda mubtedâya dönen 'âid zamiri hazf edilemez.⁶⁸⁹ Zamirin mubtedâ veya fâil olarak merfû', mutasarrıf veya câmid bir fiil ya da fiilimsiyle manşûb, ya da mecrûr olması durumu değiştirmez.⁶⁹⁰ Buna karşın İbn Ebi'r-Rebî' el-İşbîlî (ö. 688) haber cümlesinden mubtedâya dönen zamirin hazfe gidebileceğini belirtir. Öte yandan onun *السَّمْعُ مَنْوَانٍ مِنْهُ* "Yağın iki ölçüğü bir dirhemdir." gibi isim cümlelerinde mecrûr olan 'âid zamiri - *السَّمْعُ مَنْوَانٍ بِدِرْهَمٍ* şeklinde kurulmasını câiz gördüğü anlaşılmaktadır.⁶⁹¹

Bazı şiirlerde âidin hazf edildiği görülmektedir.

Örnek-1: [es-Serî]

وَعَالِدٌ تَحْمَدُ سَادَاتُنَا بِالْحَقِّ لَا تَحْمَدُ بِالْبَاطِلِ⁶⁹²

"Halid'i ileri gelenlerimiz haklı yere överler, (onu) haksız yere övmezler."

Bu şiirde haber cümlesinden mubtedâya dönen 'âid zamiri manşûb olduğu için hazf edilmiştir. Takdirini *تَحْمَدُ* şeklinde yapmak mümkündür.

Örnek-2: [el-Vâfir]

وَمَا أَذْرِي أَعْيَرَهُمْ تَنَاءً وَطُولُ الْعَهْدِ أَمْ مَالُ أَصَابُوا⁶⁹³

⁶⁸⁹ İbn 'Uşfûr el-İşbîlî, *el-Mukarrib*, I, 84; Ebu'l-Fağl Celâluddîn Abdurrahman b. Ebubekir b. Muhammed es-Suyûtî, *Hem'ul Hevâmi' fî Şerhi Cem'î'l-Cevâmi'*, tah. Abdul'âl Sâlim Mukerrem, Dâru'l-Buhûşî'l-İlmiyye, Kuveyt, 1979, II, 15.

⁶⁹⁰ es-Suyûtî, *Hem'ul Hevâmi'*, II, 15. .

⁶⁹¹ Abdullah b. Ahmed b. Abdullah İbn Ebi'r-Rebî' el-Kuraşî el-Eşbîlî es-Sebtî, *el-Besîf fî Şerhi Cume-lî'z-Zeccâci*, tah. 'Ayyâd b. 'Iyd eş-Şubeytî, Dâru'Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut, 1986, I, ss. 567-568.

⁶⁹² Ebu Hâyyân, *el-Baħru'l-Muħîṭ*, VIII, 219.

⁶⁹³ Ebu Hâyyân, *el-Baħru'l-Muħîṭ*, VIII, 219.

“Onları, uzaklık mı, uzun zaman mı yoksa elde ettikleri bir mal mı değiştirdi bilemiyorum.”

Yukarıdaki şiirde sıfat cümlesinden muhtedâya dönen ‘âid zamiri manşûb olduğu için hazf edilmiştir. Takdirini أَصَابُهُ şeklinde yapmak mümkündür. Bu durumun haber cümlesindeki ‘âidin hazfinden daha yaygın olduğu söylenmektedir.⁶⁹⁴

Kur’ân’daki bazı uygulamalar cumhûrun görüşünün aksine cerayan eder.

Örnek:

فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ عَلَى الْقَاعِدِينَ دَرَجَةً وَكُلًّا وَعَدَ اللَّهُ الْحُسْنَىٰ وَفَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ عَلَى الْقَاعِدِينَ
”أَجْرًا عَظِيمًا (95)”

“Allah, (kendi) yolunda mallarıyla, canlarıyla cihâd edenleri, derece itibariyle, cihattan geri kalanlardan üstün kılmıştır. Gerçi Allah (mü’minlerin) hepsine de en güzel olanı (Cenneti) va’detmiştir. Ama mücahitleri cihattan geri kalanlara üstün tutmuştur.”

695

Yukarıdaki âyette وَعَدَ اللَّهُ الْحُسْنَىٰ وَكُلًّا terkindeki وَعَدَ lafzı üzerinde bir nahiv ‘udûlü görünmektedir. Kur’ân’da buna benzer başka ‘udûller de vardır.⁶⁹⁶

Değerlendirme: Âyetteki nahiv ‘udûlü i’râb düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma’dûlun ‘anh*, “muhtedâya dönen manşûb ‘âidin hazfî câiz değildir” şeklindeki nahiv kuralıdır. Buna göre ayetteki altı çizili وَعَدَ fiilin aslının وَعَدُ olduğu ifade edilebilir. *Ma’dûlun ileyh*, وَعَدَ fiilinin mefûlsüz zikredilmesi neticesinde muhtedâya dönen manşûb ‘âidin hazfî şeklinde ortaya çıkan ve söz konusu yaygın nahiv kâidesinden farklı kullanım olarak belirtilebilir. *‘Udûlü ortaya çıkaran etken (asl)*, Arap dilinin yerleşik gramer kurallarıdır. *‘Udûlün yönü*, yerleşik gramer kuralından özel Kur’ân isti’mâline doğrudur. *‘Udûlün sebebi ve anlama etkisini* Ebussu‘ûd (ö. 982/1574) âyetteki كَلَّا lafzının manşûb olarak

⁶⁹⁴ Ebu Hayyân, *el-Baḥru’l-Muḥîṭ*, VIII, 219.

⁶⁹⁵ Nisâ, 4/95.

⁶⁹⁶ Bkz. Hadîd, 57/10 (وَكُلًّا وَعَدَ اللَّهُ الْحُسْنَىٰ) “Allah hepsine de en güzel olanı (Cenneti) va’detmiştir”.

öne geçmesini وَعَدَ fiilini te'kîd ederek kaçır anlamı ifade etme sebebine bağlarken⁶⁹⁷ Âlûsî (ö. 1270/1854) burada كَلَّا lafzının mutevâtir kırâatlarda manşûb olarak gelmesindeki kastın önce geçen fiil cümlesine uyum sağlamak olabileceğini belirtir.⁶⁹⁸ 'Udûl olmazsa, ayetteki anlam inceliği kaybolabilir. 'Udûlün hükmü câizdir. Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. Kur'an'da bu tipte iki tane 'udûl tespit edilmiştir.

'Âşım kırâatındaki bu âyetin “وَكَلَّا وَعَدَ اللَّهُ الْحُسْنَى” “Gerçi Allah (mü'minlerin) hepsine de en güzel olanı (Cenneti) va'detmiştir.” kısmındaki كَلَّا lafzı وَعَدَ fiilinin öne geçmiş birinci mef'ûlü olarak manşûb olmuştur. İkinci mef'ûl ise الْحُسْنَى kelimesidir.⁶⁹⁹ Bu âyet İbn 'Âmir'in kırâatında “وَكَلَّا وَعَدَ اللَّهُ الْحُسْنَى” şeklinde merfû' olarak gelmiştir.⁷⁰⁰ Burada mutasarrıf ve tam bir fiil olan وَعَدَ fiilinin mef'ûlü –'âid zamiri وَعَدَ hazfe gitmiştir. Buna el-Ferrâ' ve Hişâm cevâz vermiştir.⁷⁰¹ Bu ikisinin dışındaki nahivcilerin, 'âidin hazfinin ancak şiir zarûretinde câiz olabileceğini kabul ettikleri aktarılmaktadır.⁷⁰²

2.2.1.1.2. Mubtedânın Kullanım Yerleriyle İlgili Kurallarda 'Udûl

Arap dili âlimleri bazı yerlerde mubtedâ gelemeyeceğini belirtir.⁷⁰³ Kur'an'da bu kuraldan farklı bazı uygulamalar vardır. Bunları şu şekilde incelemek mümkündür.

a- Şart edatı olan إِذْ den sonra mubtedâ gelemmez

Şart edatı olan إِذْ den sonra gelen ismin merfû' olup olamayacağı hususunda Arap dili âlimleri görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Meselenin özünü bu edatın fiil cümlesine has kabul edilip isim cümlesinin başına gelip gelmeyeceği hakkındaki farklı yaklaşımlar oluşturmaktadır.

⁶⁹⁷ Muhammed el-İmâdî el-Hanefî, Ebussu'ûd, *İrşâdu'l-'Akli's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm*, tah. Abdulkadir Ahmed Atâ, Mektebetu'r-Riyâdî'l-İlmiyye, Riyad, 1971, I, 764.

⁶⁹⁸ el-Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, V, 122.

⁶⁹⁹ Ebû Hayyân, *el-Baḥru'l-Muḥîṭ*, III, 347.

⁷⁰⁰ el-Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, V, 122.

⁷⁰¹ Ebu Hayyân, *el-Baḥru'l-Muḥîṭ*, VIII, 218.

⁷⁰² Ebu Hayyân, *el-Baḥru'l-Muḥîṭ*, VIII, 219.

⁷⁰³ Sibeveyh, *el-Kitâb*, I, 134; İbn Ya'îş, *Şerḥu'l-Mufaṣṣal*, V, 123.

Sîbeveyh ⁷⁰⁴ den sonra fiil cümlesinin gelmesinin evlâ olduğunu belirterek bu gibi yerlerde ⁷⁰⁴ den sonraki ismin manşûb okunması gerektiğini vurgular.

Başrîler'in -cumhûru- ⁷⁰⁵ den sonraki merfû' ismin "Zeyd bana gelirse ona giderim" cümlesindeki gibi mezkûr fiile uygun bir fiil takdir edilerek merfû' yapılacağını belirtir. Kûfîler ise ⁷⁰⁵ cümlesinde olduğu gibi fiil takdir etmeksizin mezkûr fiilden kendisine dönen zamirle merfû' olacağını ifade eder.

İbn Ya'îş, mâzî kalıbındaki şart fiilinin hazfe gidebileceğini, muzâri olursa hazfe gitmesinin şiir dışında câiz olmadığını belirtir. Örnek: "المَرْءُ مَقْتُولٌ بِمَا قَتَلَ بِهِ إِنَّ حَنْجَرَ فَحَنْجَرٌ" "Kişi öldürdüğü şeyle öldürülür. (Öldürdüğü şey) hançerse hançerle (öldürülür.)"⁷⁰⁶

Kaynaklarda ⁷⁰⁷ den sonra manşûb isim gelmesi hususuyla bazı deliller zikredilir.

Örnek: [el-Kâmil]

⁷⁰⁷ لَا تَجْزِعِي إِنَّ مُنْفِسًا أَهْلَكْتُه وَإِذَا هَلَكَتُ فَعِنْدَ ذَلِكَ فَاجْزِعِي

"Harcadığım şey değerli olursa sızlanma, sen asıl ben öldüğüm zaman sızlan!"

Yine ⁷⁰⁸ den sonra merfû' isim gelebileceğine dair şiirler de mevcuttur.

Örnek: [eṭ-Ṭavîl]

⁷⁰⁸ أَجْزَعُ إِنَّ نَفْسًا أَتَاهَا جَمَاهَا فَهَلَّا الَّتِي عَنْ بَيْنِ جَنِيكَ تَدْفَعُ

"Bir nefse eceli geldi diye mi üzülürsün? O zaman haydi önündeki ölümü uzaklaştır da görelim."

⁷⁰⁴ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 134.

⁷⁰⁵ Ebu'l-Berekât el-Enbârî, *el-İnşâf*, s. 490; İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufaṣṣal*, V, 123.

⁷⁰⁶ İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufaṣṣal*, V, 121.

⁷⁰⁷ Bu şiir bazı eserlerde delil olarak zikredilmektedir. Bkz. Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 134.

⁷⁰⁸ el-Ahfeş, *Me'âni'l-Kur'ân*, I, 354.

el-Ahfeş bu şiirdeki نُسْرُ kelimesinin hep merfû‘ olarak rivâyet edildiğini vurgular. Ayrıca ۛ den sonra gelen ismin mubtedâ olarak merfû‘ okunabileceğini istenirse merfû‘luğun bir fiil takdiriyle de sağlanabileceğini belirtir.⁷⁰⁹

İki durumun da câiz olduğu, başka bir ifadeyle ۛ den sonra gelen merfû‘ ismin hem fâil hem de mubtedâ olmasının câiz olduğu ileri sürülmüştür. Bununla beraber zahiren fâil görünümlü yerlerde musnedun ileyhin musned üzerine takdîm etmemesi için bir fiil takdir edilmesinin uygun olacağı belirtilmiştir. Kûfîler ve el-Ahfeş’in aksine, Başrîler’in cumhûruna göre şart edatları iki fiili birbirine bağlama görevine has kılındıkları için fiil cümlelerinden önce gelmeleri gerekir.⁷¹⁰

Kur’ân’da şart edatı olan ۛ den sonra mubtedâ gelemeyeceği şeklindeki kâide-den farklı bazı uygulamalar vardır.

Örnek:

“وَإِنْ أَخَذَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَحَارَكَ فَأَجْرُهُ حَتَّى يَسْمَعَ كَلَامَ اللَّهِ (6)”

“Eğer Allah’a ortak koşanlardan **biri** senden sığınma talebinde bulunursa, Allah’ın kelamını işitebilmesi için ona sığınma hakkı tanı.”⁷¹¹

Yukarıdaki âyette أَخَذَ lafzı üzerinde bir ‘udûl vardır. Kur’ân’da buna benzer başka ‘udûller de mevcuttur.⁷¹²

Değerlendirme: Âyetteki nahiv ‘udûlü i’râb düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma’dûlun ‘anh*, “şart edatı olan ۛ den sonra mubtedâ gelemez” şeklindeki nahiv kuralıdır. *Ma’dûlun ileyh*, söz konusu yaygın nahiv kâidesinden farklı kullanım olarak belirtilebilir. Yukarıdaki açıklamalardan hareketle âyetteki ۛ edatından sonraki أَخَذَ isminin merfû‘luğunun Kûfîlere göre fiil takdir etmeksizin cümlede mezkûr olan fiille, Başrîlere göre ise cümlede mezkûr olan fiile uygun bir fiil takdir edilerek sağlanacağını belirtmek

⁷⁰⁹ el-Ahfeş, *Me’âni’l-Kur’ân*, I, 354.

⁷¹⁰ el-Ezherî, *Şerhu’t-Taşrîh ‘ala’t-Tavdîh*, I, 396.

⁷¹¹ Tevbe, 9/6.

⁷¹² Bkz. Nisâ, 4/128 (وَإِنْ امْرَأَةٌ خَافَتْ مِنْ بَغْلِهَا يُشْوَرًا أَوْ إِغْرَاضًا); Nisâ, 4/176 (إِنْ امْرَأَةٌ هَلَكَ).

mümkündür. Buradan hareketle Başrilerin açıklamalarına göre أَحَدٌ lafzını raf' eden fiilin "وَأِنْ - اسْتَحْجَرَ - أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَحْجَرَكَ" şeklinde takdir edileceği anlaşılmaktadır. Öte yandan el-Ahfeş'e göre, اِنْ den sonraki ismin bir fiil takdiriyle merfû' olması en güzel vecihtir. Zira mucâverât harflerinden sonra mubtedâyla söze başlanmaz. Ancak o, dildilerin اِنْ den sonra lafzan meczûm bir fiil yoksa mubtedâ gelebileceğine dair görüşlerini aktarır.⁷¹³ Bununla beraber ayetteki أَحَدٌ lafzının mubtedâ olarak merfû' olamayacağı belirtilmiştir.⁷¹⁴ 'Udûlû ortaya çıkaran etken (asıl), Arap dilinin yerleşik gramer kurallarıdır. 'Udûlün yönü, yerleşik gramer kuralından özel Kur'ân isti'mâline doğrudur. 'Udûlün sebebi ve anlama etkisi te'kid ve dikkat çekmek şeklinde açıklanabilir. Özellikle vurgulamak gerekirse اِنْ harfi şart edatlarının anası kabul edilmektedir.⁷¹⁵ 'Udûl olmazsa, ayetteki anlam inceliği kaybolabilir. 'Udûlün hükmü câizdir. Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. Kur'ân'da bu tipte üç tane 'udûl tespit edilmiştir.

b- Şart edatı olan اِنْ dan sonra mubtedâ gelemmez

Şart edatları fiillere has olduklarından dolayı kendilerinden sonra mübtedâ gelemeyeceği vurgulanmaktadır.⁷¹⁶ Bununla beraber Kufilerden bazılarının şart edatı olan اِنْ dan sonraki ismin mübtedâ olacağına dair açıklamaları tutarlı görünmemektedir.⁷¹⁷ Bir önceki maddede "şart edatı olan اِنْ den sonra mubtedâ gelemmez" kuralında gerçekleşen 'udûlle ilgili görüş ve yaklaşımlar burada da geçerlidir. Meselenin özünü اِنْ edatının fiil cümlesine has kabul edilip isim cümlesinin başına gelemeyeceği şeklindeki yaklaşım oluşturur.

اِنْ edatı Kur'ân'da en çok kullanılan şart edatlarından biridir. Çoğunlukla kendisinden sonra bir fiilin geldiği görünmektedir. Bununla beraber, Kur'ân'da yirmi beş yerde اِنْ harfinden sonra merfu' isim geçmektedir.

⁷¹³ el-Ahfeş, *Me'âni'l-Kur'ân*, I, 354.

⁷¹⁴ Muhyiddin ed-Derviş, *İ'râbu'l-Kur'ân ve Beyânüh*, el-Yemâme li't-Tıbbâti ve't-Tevzî' ve'n-Neşr ve Dâru İbn Kesîr, Beyrut, 1999, III, 183.

⁷¹⁵ İbn 'Uşfûr el-İşbîlî, *Muşulu'l-Mukarrib*, s. 154.

⁷¹⁶ el-Murâdî, *Şerhu'l-Elfiyye*, I, 287.

⁷¹⁷ Ebu'l-Berekât el-Enbârî, *el-İnşâf*, s. 490; İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, V, ss. 120-123.

Örnek:

“إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ (1)” *“Güneş dürüldüğü zaman ...”*⁷¹⁸

Yukarıdaki âyette الشَّمْسُ lafzı üzerinde bir nahiv ‘udûlü vardır. Kur’ân’da buna benzer başka ‘udûller de mevcuttur.⁷¹⁹

Değerlendirme: Âyetteki nahiv ‘udûlü i‘râb düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma‘dûlun ‘anh*, “şart harfî olan إِذَا dan sonra mubtedâ gelemez” şeklindeki nahiv kuralıdır. *Ma‘dûlun ileyh*, şart harfî olan إِذَا dan sonra mubtedâ gelmesi şeklinde ortaya çıkan ve söz konusu yaygın nahiv kâidesinden farklı kullanım olarak belirtilebilir. Başrîlerin şart edatından sonraki merfû‘ ismin durumuna yönelik açıklamalarını dikkate alarak, yukarıdaki âyetteki durumu إِذَا edatından sonra bir fiil takdir ederek “الشَّمْسُ كُوِّرَتْ - كُوِّرَتْ - إِذَا” şeklinde açıklamak mümkündür.⁷²⁰ *‘Udûlü ortaya çıkaran etken (asıl)*, Arap dilinin yerleşik gramer kurallarıdır. *‘Udûlün yönü*, yerleşik gramer kuralından özel Kur’ân isti‘mâline doğrudur. *‘Udûlün sebebi ve anlama etkisi* dikkat çekmek şeklinde ifade edilebilir. ‘Udûl olmazsa, ayetteki anlam inceliği kaybolabilir. *‘Udûlün hükmü* câizdir. Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. *Kur’ân’da bu tipte* yirmi iki tane ‘udûl tespit edilmiştir.

c- Şart edatı olan لَوْ den sonra mubtedâ gelemez

Şart üslûbu ancak fiillerle kurulur. Zira bu üslûpta bir şeyin varlığı başka bir şeyin varlığına bağlanır. İsimler ise sabittir bir şeyin varlığı kendilerine bağlanmaz. Dolayısıyla şart edatlarından sonra fiil gelir, isim gelmesi güzel değildir.⁷²¹ إِنَّ ve إِذَا edatlarıyla ilgili ‘udûllerde zikredilen gerekçe ve şartlar burada da geçerlidir. Dolayısıyla لَوْ den sonra fiil cümlesi gelmesi gerektiğini belirtmek mümkündür.

⁷¹⁸ Tekvîr, 81/1.

⁷¹⁹ Bkz. Mürselât, 77/8 (الشُّجُومُ), 77/9 (السَّمَاءُ), 77/10 (الْجِبَالُ), 77/11 (الرُّسُلُ); Tekvîr, 81/2 (الشُّجُومُ), 81/3 (الْجِبَالُ), 81/4 (الْعِشَاءُ), 81/5 (الْوُحُوشُ), 81/6 (الْبَحَارُ), 81/7 (الْأَنْفُسُ), 81/8 (الْمَوْءُودَةُ), 81/10 (الصُّحُفُ), 81/11 (السَّمَاءُ), 81/12 (الْحَجِيمُ), 81/13 (الْحَقَّةُ); İnfitâr, 82/1 (السَّمَاءُ), 82/2 (الْكَوَاكِبُ), 82/3 (الْبَحَارُ), 82/4 (الْقُبُورُ); İnşikâk, 84/1 (السَّمَاءُ), 84/3 (الْأَرْضُ).

⁷²⁰ Ebu’l-Berekât el-Enbârî, *el-İnşâf*, s. 490; İbn Ya‘îş, *Şerhu’l-Mufaşşal*, V, 123.

⁷²¹ İbn Ya‘îş, *Şerhu’l-Mufaşşal*, V, ss. 123-124.

Kur'an'da bu kuraldan farklı bazı isti'mâller görünmektedir.

Örnek:

يَحْسِبُونَ الْأَحْزَابَ لَمْ يَذْهَبُوا وَإِنْ يَأْتِ الْأَحْزَابُ يَوَدُّوا لَوْ أَنَّهُمْ بَادُونَ فِي الْأَعْرَابِ يَسْأَلُونَ عَنْ أَنْبَاءِكُمْ وَلَوْ كَانُوا فِيكُمْ مَا
”فَاتِلُوا إِلَّا قَلِيلًا“ (20)

“Düşman birliklerinin gitmediğini sanıyorlar. Düşman birlikleri (bir daha) gelecek olursa, isterler ki, (çölde) bedevilerin arasında **bulunsunlar** da (gidip gelenlere) size dair haberleri sorsunlar. İçinizde **bulunsalardı** da pe az savaşırlardı.”⁷²²

Yukarıdaki âyette لَوْ lafzı üzerinde bir ‘udûl vardır. Kur'an'da yukarıdakine benzer başka ‘udûller de mevcuttur.⁷²³

Değerlendirme: Âyetteki nahiv ‘udûlü i‘râb düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma‘dûlun ‘anh*, “şart edatı olan لَوْ den sonra mubtedâ gelemmez” şeklindeki nahiv kuralıdır. *Ma‘dûlun ileyh*, söz konusu yaygın nahiv kâidesinden farklı kullanım olarak belirtilebilir. *‘Udûlü ortaya çıkaran etken (asıl)*, Arap dilinin yerleşik gramer kurallarıdır. *‘Udûlün yönü*, yerleşik gramer kuralından özel Kur'an isti'mâline doğrudur. *‘Udûlün sebebi ve anlama etkisi* te'kid olarak açıklanabilir. ‘Udûl olmazsa, ayetteki anlam inceliği kaybolabilir. *‘Udûlün hükmü* câizdir. Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. *Kur'an'da bu tipte* otuz bir tane ‘udûl tespit edilmiştir. Belirlenebildiği kadarıyla Kur'an'da yaklaşık iki yüz yerde لَوْ edatıyla kurulan cümle bulunmaktadır. Ancak bunların çoğunun ‘udûlsüz kullanıldığı görünmektedir. ‘Udûl gerçekleşen yerlerde لَوْ den sonraki isim bir

⁷²² Ahzâb, 33/20.

⁷²³ Bkz. Bakara, 2/13 (وَلَوْ أَنَّهُمْ آمَنُوا), 2/167 (وَلَوْ أَنَّ لَنَا كَرَّةٌ), Âl-i İmrân, 3/30 (وَلَوْ أَنَّ بَيْنَهُنَّ أَمَدًا بَعِيدًا); Nisâ, 4/46 (وَلَوْ أَنَّا أَتَيْنَاهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُنُوا قَوْمًا يَمِينًا بِالْقَيْسِطِ شَهِدَاءَ لِلَّهِ وَلَوْ عَلَى أَنْفُسِكُمْ), 4/135 (وَلَوْ أَنَّهُمْ), 4/66 (وَلَوْ أَنَّ), 4/66 (وَلَوْ أَنَّهُمْ), 4/64 (وَلَوْ أَنَّهُمْ قَالُوا); (وَلَوْ أَنَّا)، 6/111 (وَلَوْ أَنَّا عِنْدِي)، En‘âm, 6/58 (وَلَوْ أَنَّهُمْ أَقَامُوا التَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ)، 5/66 (وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْكِتَابِ)، 5/65 (وَلَوْ أَنَّ هُنَّ)، Mâide, 5/36 (وَلَوْ أَنَّا)، 6/157 (وَلَوْ أَنَّا)، A‘râf, 7/96 (وَلَوْ أَنَّ)، Tevbe, 9/59 (وَلَوْ أَنَّهُمْ)، Yûnus, 10/54 (وَلَوْ أَنَّ)، Hûd, 11/80 (وَلَوْ أَنَّا)، 12/18 (وَلَوْ أَنَّ هُنَّ)، Ra‘d, 12/18 (وَلَوْ أَنَّ هُنَّ)، 12/31 (وَلَوْ أَنَّ فِرْعَانَ سِيرَتْ بِهِ الْجِنَالُ)، 17/100 (وَلَوْ لَوْ أَنَّهُمْ)، Tâhâ, 20/134 (وَلَوْ أَنَّا)، 23/114 (وَلَوْ أَنَّهُمْ)، Şu‘arâ, 26/102 (وَلَوْ أَنَّا)، 28/64 (وَلَوْ أَنَّهُمْ)، Kasas, 28/64 (وَلَوْ أَنَّهُمْ)، Lokmân, 27 (وَلَوْ أَنَّا)، Ahzâb, 33/20 (وَلَوْ أَنَّهُمْ صَبَرُوا)، Sâffât, 37/168 (وَلَوْ أَنَّ عِدَدًا دُكِّرًا مِنَ الْأَوَّلِينَ)، Zümer, 39/47 (وَلَوْ أَنَّ)، 39/58 (وَلَوْ أَنَّ لِي كَرَّةٌ)، Hucurât, 49/5 (وَلَوْ أَنَّهُمْ صَبَرُوا).

yerde merfû‘ zamir “⁷²⁴(قُلْ لَوْ أَنْتُمْ)”, bir yerde câr ve mecrûr “(وَلَوْ عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ)” diğer yerlerde ise muevvel masdar olarak gelmiştir. Ayrıca belirtmek gerekirse ‘udûl gerçekleşmeyen yerlerde لَوْ den sonra hep fiil cümlesi geldiği görünmektedir. Bu fiil cümlelerinin çoğunluğu شاء ve كَانَ fiillerinin türevleriyle başlamaktadır. ‘Udûl bulunmayan cümlelerin ekserisi olumlu ancak mâzî veya muzâri zamanlı olarak gelmektedir.

2.2.1.1.2. Haberde ‘Udûl

Kur’ân’da haber kullanımında bazı farklılıklar dikkat çeker. Arap dilinin yerleşik gramer kurallarından bir ‘udûl niteliğinde olan bu durumları şu şekilde incelemek mümkündür.

Örnek: **Haberin başına “fâ” gelemez**

Arap dili gramerinde asıl olan haberin başına fâ gelmemesidir. Zira muhtedâ ile haber arasında da fiil-fâil ve sıfat-mevsûf arasındaki gibi sıkı bir irtibat vardır.⁷²⁵ Ancak muhtedâ şart anlamı içerirse haberin başına fâ getirilebilir. Bu da muhtedâ vasıflandırılmış nekra bir isim ya da şart anlamlı ism-i mevsûl olduğu durumlarda geçerlidir.⁷²⁶

Arap dili âlimlerinden bazıları haberin başına fâ gelmesiyle ilgili olarak iki durumdan bahseder.⁷²⁷

1- Haberin başına fâ getirilmesi vâcib olan durumlar.

مَا dan sora haberin başına fâ getirilmesinin vacip olduğu yerler.

Örnek:

“وَأَمَّا نَمُودُ فَهَدَيْنَاهُمْ (17)”

“Semûd kavmine gelince biz onlara doğru yolu göstermiştik.”⁷²⁸

⁷²⁴ İsrâ, 17/100.

⁷²⁵ eş-Şabbân, *Hâşiyetu’s-Şabbân ‘alâ Şerhi’l-Eşmûnî*, I, 353.

⁷²⁶ Ebu’l-Kâsım Mahmud b. Ömer ez-Zemaşşerî, *el-Mufaşşal* (Kitap zeylinde-*el-Mufaḍḍal fî Şerhi Ebyâti’l-Mufaşşal*- adlı eserle beraber basılmıştır), Dâru’l-Cil, Beyrut, ts, s. 27.

⁷²⁷ a.y.

2- Haberin başına fâ getirilmesi câiz olan durumlar.

a- *Mubtedâ ism-i mevşûllerden جـ olursa* haberin başına fâ harfî gelebilir. İbn Mâlik, el-Muberrid, ez-Zeccâc bu görüştedir. Kûfilardan de böyle bir görüş nakledilmiştir. Sîbeveyh ve Başrilerin çoğunluğuna göre bu durumda haberin başına fâ getirilemez.⁷²⁹

b- *Mubtedâ جـ dışında başka bir ism-i mevşûl olup mevşûlün sılasının isim cümlesi olduğu durumlarda* haberin başına fâ gelmesine cevâz verilmiştir. Örnek: الَّذِي هُوَ يَأْتِينِي “Bana kim gelirse ona bir dirhem var.”⁷³⁰

c- *Mubtedâ mevşûf nekra bir isme muḍâf olmuş كُلٌ kelimesi olursa* haberin başına fâ harfî gelebilir.

Örnek: [el-Hafîf]

كُلٌّ أَمْرٌ مُبَاعَدٌ أَوْ مُدَانٍ فَمَنْوُطٌ بِحِكْمَةٍ الْمُتَعَالِي⁷³¹

“Kaçılan ya da yaklaşılan her iş, Yüce Allah’ın hikmetine bağlıdır.”

d- *Mubtedâ sıfatla nitelenmiş nekra bir isim olursa* haberin başına fâ gelebilir.

Örnek: “رَجُلٌ رَجُلٌ عِنْدَهُ حَزْمٌ فَهُوَ سَعِيدٌ” “Kararlı olan adam mutludur.”

Kur’ân’da haberin başına fâ dahil olması sebebiyle yukarıdaki nahiv kuralından farklı kullanımlar görünmektedir.

Örnek:

“وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جَزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالاً مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ (38)”

⁷²⁸ Fussilet, 41/17.

⁷²⁹ es-Suyûtî, *Hem‘u’l-Hevâmi‘*, II, 56.

⁷³⁰ es-Suyûtî, *Hem‘u’l-Hevâmi‘*, II, 57.

⁷³¹ es-Suyûtî, *Hem‘u’l-Hevâmi‘*, II, 59.

“Yaptıklarına bir karşılık ve Allah’tan caydırıcı bir müeyyide olmak üzere hırsız erkek ve hırsız kadının ellerini kesin. Allah, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.”⁷³²

Yukarıdaki âyette haberin başına *fâ* dahil olması nedeniyle bir ‘udûl meydana gelmiştir. Kur’ân’da buna benzer başka ‘udûller de vardır.⁷³³

Değerlendirme: Âyetteki nahiv ‘udûlü i’râb düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma’dûlun ‘anh*, “haberlin başında *fâ* gelemez” şeklindeki nahiv kuralıdır. *Ma’dûlun ileyh*, haberlin başında *fâ* gelmesi şeklinde ortaya çıkan ve söz konusu yaygın nahiv kâidesinden farklı kullanım olarak belirtilebilir. ‘*Udûlü ortaya çıkaran etken (asıl)*, Arap dilinin yerleşik gramer kurallarıdır. ‘*Udûlün yönü*, yerleşik gramer kuralından özel Kur’ân isti’mâline doğrudur. ‘*Udûlün sebebi ve anlama etkisinin* haberlin başına *fâ* getirilerek anlamı güzelleştirmek ve lafzı kolaylaştırmak olabileceği belirtilmektedir. ‘Udûl olmazsa, ayetteki anlam inceliği kaybolabilir. ‘*Udûlün hükmü* câizdir. Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. *Kur’ân’da bu tipte* on tane ‘udûl tespit edilmiştir. Bu üslûp özelliğinin Kur’ân’da ‘udûlsüz (*fâ*sız) kullanımları da vardır.⁷³⁴

Sibeveyh ve Başriler’in çoğunluğu her ne kadar “اللّٰهِي هُوَ يَأْتِيهِ فَلَهُ دَرَهُمْ” cümlesine benzer yerlerde haberlin başına *fâ* gelmesini câiz görmeseler de konuya örnek olan Kur’ân âyetlerini haberlin hazfîne hamlederler. Bununla beraber söz konusu cümleleri, başlarına “فِيمَا يَنْتَلٰى عَلَيْكُمْ” ya da “فِيمَا فَرَضَ اللّٰهُ عَلَيْكُمْ” örneklerinde olduğu gibi maḥẓûf bir haber ekleyerek yorumlamaya çalışırlar.⁷³⁵

⁷³² Mâide, 5/38.

⁷³³ Bkz. Bakara, 2/274 (وَمَا أَصَابَكُمْ يَوْمَ (الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ سِرًّا وَعَلَانِيَةً فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ); Âl-i İmrân, 3/166 (وَمَا أَصَابَكُمْ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنْ اللَّهِ); Nisâ, 4/79 (وَالَّذِينَ يَأْتِيَانَا مِنْكُمْ فَأَذُوهُمَا); Nisâ, 4/16 (الَّتَمَّى الْجُمُعَانِ فَيُؤْذِنُ اللّٰهُ (وَمَا أَصَابَكُمْ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنْ اللَّهِ); Nisâ, 4/79 (وَمَا يَكُفُّ عَنْكُمْ مِنْ نِعْمَةٍ فَمِنْ اللَّهِ); Nahl, 16/53 (وَمَا أَصَابَكُمْ مِنْ مُّصِيبَةٍ فَبِمَا كَسَبَتْ أَيْدِيكُمْ); Şûrâ, 42/30 (وَمَا أَقَاءَ اللّٰهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْهُمْ فَمَا أَوْخَفْتُمْ عَلَيْهِ مِنْ خَيْلٍ); Haşr, 59/6 (لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ); Bakara, 2/262 (الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ ثُمَّ لَا يُتْبِعُونَ مَا أَنْفَقُوا مَنًّا وَلَا أَذًى لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ).

⁷³⁴ Bkz. Bakara, 2/262 (الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ ثُمَّ لَا يُتْبِعُونَ مَا أَنْفَقُوا مَنًّا وَلَا أَذًى لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ).

⁷³⁵ Sibeveyh, *el-Kitâb*, I, 143.

Burada âyetin başındaki lafızların bir kırâatta “وَالسَّارِقِ وَالسَّارِقَةِ” şeklinde manşûb okunuşundan hareketle meseleyi iştiğâl konusuna havale ederek açıklamaya çalışanlar da olmuştur.⁷³⁶

Bu konuyla ilgili olarak Sîbeveyh, âyetin bazı kırâatlarda manşûb okunuşunu Arapça açısından kuvvetli bulmakla beraber, Kırâat âlimlerinden çoğunluğunun raf' veçhini seçtiğini vurgular.⁷³⁷

Ayrıca burada Sîbeveyh'in nahiv kurallarını oluştururken Kur'an'ın tek kırâatını değil farklı kırâatlarını da göz önünde bulundurduğu dikkat çeker.

el-Şurûbî (ö. 671/1273)⁷³⁸ ve el-Âlûsî (ö. 1270/1854)⁷³⁹ gibi bazı müfessirler bu konuda Sîbeveyh'in haber takdir etmeyle ilgili görüşüne benzer açıklamalarda bulunur. Ayrıca el-Şurûbî bu âyetle ilgili olarak yirmi yedi mesele olduğunu belirtir. Meselelerin fıkıh mezheplerince ele alınışını irdelerken on birinci açıklamada âyetle ilgili olarak, söz konusu kelimelerin manşûb okunduğu farklı kırâatların bulunduğu işaret ederek âyetin İbn Mesûd'un kırâatında “وَالسَّارِقُونَ وَالسَّارِقَاتُ فَاقْطَعُوا أَيْمَانَهُمْ” şeklinde geçtiğini, bunun da cumhûrun kırâatını desteklediğine işaret eder.⁷⁴⁰ el-Âlûsî ise cumhûrun kırâatının en faşîh olandan ayrılmayacağını vurgular.⁷⁴¹

2.2.1.2. Mensûh İsim Cümlesinde 'Udûl

Hükmü değişmiş isim cümlesi, nâsıhı ister ُكْ gibi fiile benzeyen bir harf ister ُكْ gibi nâkış bir fiil olsun, mensûh isim cümlesi olarak değerlendirilir.⁷⁴²

⁷³⁶ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, ss. 142-144.

⁷³⁷ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 144; Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebubekir el-Şurûbî, *el-Câmi'u li Ahkâmî'l-Kur'an ve'l-Mubeyyinu limâ Teğammenehu mine's-Sunneti ve Âyi'l-Furkân*, tah. Abdullah Abdulmuhsin et-Turki, Muessesetu'r-Risâle, 2006, Beyrut, VII, 460

⁷³⁸ el-Şurûbî, *el-Câmi'u li Ahkâmî'l-Kur'an*, VII, 460.

⁷³⁹ el-Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, VI, ss. 131-132.

⁷⁴⁰ el-Şurûbî, *el-Câmi'u li Ahkâmî'l-Kur'an*, VI, 159.

⁷⁴¹ el-Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, VI, 132.

⁷⁴² Tasa, *Kur'an'da Cümle Yapısı*, s. 3.

2.2.1.2.1. Nâsıhlarda ‘Udûl

Nâsıh (nevâsıh) muhtedâ ve haber üzerine dahil olarak onların hüküm ve i‘râbını değiştiren kelimelerdir. كَانَ ve kardeşleri, لَيْسَ ve kardeşleri, كَادَ ve kardeşleri, إِنَّ ve kardeşleri (el-ḥurûfu’l-muşebbehe bi’l-fi‘l), cinsi nefyeden لَا harfî, ظَنَّ ve kardeşleri, üç mef‘ûle mute‘addî fiiller⁷⁴³ ile ümit (racâ) ve başlama fiilleri Arap dilinde kullanılan nâsıhlardandır. Bu konudaki ‘udûlleri şu şekilde incelemek mümkündür.

a- اِنَّ’nin isminin manşûb olması vaciptir

Nâsıh harflerden اِنَّ ve kardeşleri isim cümlesinin başına gelerek isimlerini naşb haberlerini raf‘ ederler.⁷⁴⁴ Bu hüküm اِنَّ ve grubunun başına *mâ el-kâffe* bitişerek amel-lerin bozulduğu⁷⁴⁵ veya nûn’lu olanların nûn’ları tahfîf edildiği durumlarda geçerli değildir.⁷⁴⁶

Kur’ân’da yukarıda zikredilen kuraldan farklı bazı uygulamalar dikkat çeker.

Örnek:

“قَالُوا إِنَّ هَٰذَا لَسَاحِرٌ زَانٍ يُرِيدُ أَنْ يُخْرِجَكُمْ مِنْ أَرْضِكُمْ بِسِحْرِهِمَا وَيَذْهَبَ بِطَرِيقَتِكُمُ الْمُثَلَّى (63)”

“Şöyle dediler: ‘Şüphesiz **bu ikisi**, sihirleri ile sizi yurdunuzdan çıkarmak ve en üstün olan dininizi ortadan kaldırmak isteyen iki sihirbazdır.’”⁷⁴⁷

Yukarıdaki âyette هَٰذَا lafzı üzerinde bir ‘udûl meydana gelmiştir.

Değerlendirme: Âyetteki nahiv ‘udûlü i‘râb düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma‘dûlun ‘anh*, “اِنَّ’nin isminin manşûb olması vaciptir.” şeklindeki nahiv kuralıdır. *Ma‘dûlun ileyh*, اِنَّ’nin isminin merfû‘ gelmesi şeklinde ortaya çıkan ve söz konusu yaygın nahiv kâidesinden farklı kullanım olarak belirtilebilir. *‘Udûlü ortaya çıkaran etken (asıl)*, Arap

⁷⁴³ Bâbeti, *el-Mu‘cemu’l-Mufaşşal fi’n-Nahvi’l-‘Arabî*, II, ss. 1133-1134.

⁷⁴⁴ İbn Hişâm, *Şerhu Kaṭri’n-Nedâ*, s. 250.

⁷⁴⁵ İbn Hişâm, *Şerhu Kaṭri’n-Nedâ*, s. 253.

⁷⁴⁶ İbn Hişâm, *Şerhu Kaṭri’n-Nedâ*, s. 258.

⁷⁴⁷ Tâhâ, 20/63.

dilinin yerleşik gramer kurallarıdır. *‘Udûlün yönü*, yerleşik gramer kuralından özel Kur’ân isti‘mâline doğrudur. *‘Udûlün sebebi ve anlama etkisinin* te’kîd ve muhâtabın dikkatini çekmek olduğu söylenebilir. Buradaki ‘udûlün anlam yönüyle ilgili olarak şunlar da dikkat çeker: Ebû Abdullah el-Mukrî’nin aktardığına göre Ebû Abbâs el-Bennâ’ya ⁷⁴⁸ *إِنْ هَذَا لَسَاحِرَانِ* âyetinde *إِنْ* harfinin *هَذَا* işâret isminde neden amel etmediği sorulduğunda şöyle cevap vermiştir: “*Söylenen söz, ma’kûle etki etmeyince –ma’kûl olmayınca-, amel de ma’mûle etki etmemiştir.*” Ancak bu cevap isâbetli bulunmamıştır. Zira onların sözlerinin bâtil olması *إِنْ*’nin amel etmesine tesir edemez.⁷⁴⁹ ‘Udûl olmazsa, ayetteki anlam inceliği kaybolabilir. *‘Udûlün hükmü câizdir*. Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. *Kur’ân’da bu tipte bir tane ‘udûl tespit edilmiştir.*

Arap dili âlimleri ve müfessirlerden bazılarının âyet hakkındaki yorumları incelendiğinde, âyetteki *هَذَا* kelimesinden kaynaklanan ve yaygın Arap dili kurallarına aykırı gibi görünen problemi çözmeye çalışırken âyetteki *إِنْ* lafzını kendilerine başlangıç noktası yapmış oldukları görünür. Öte yandan diğer bazılarının ise meselenin *هَذَا* lafzından hareketle çözülebileceği kanaatini taşıdıkları dikkat çeker.

Konu hakkındaki temel görüşleri şu şekilde özetlemek mümkündür:

Kûfilere göre âyetteki *إِنْ* harfi nâfiyedir, lââm harfi ise *إِلَّا* anlamına gelir. Bu açıklamalara göre âyetin anlamı “*إِنْ هَذَا إِلَّا سَاحِرَانِ*” “*Bu ikisi ancak sihirbazdır.*” şeklinde yorumlanır.⁷⁵⁰ Kûfiler bu açıklamalarını Ubeyy’in kırâatına dayandırır.⁷⁵¹

Bu âyet “*إِنْ هَذَا إِلَّا سَاحِرَانِ*” şeklinde de okunmuş olup İbn Hâleveyh bunu Abdullah’a nispet eder. Âyet “*إِنْ هَذَا لَسَاحِرَانِ*” şeklinde de okunmuştur.⁷⁵²

⁷⁴⁸ Tâhâ, 20/63.

⁷⁴⁹ eş-Şâtıbi, *el-İfâdât ve’l-İnşâât*, s.110.

⁷⁵⁰ el-Âlûsî, *Rûhu’l-Me’ânî*, XVI, 221.

⁷⁵¹ ez-Zeccâc, *Me’ânî’l-Kur’ân*, III, 361.

⁷⁵² el-Âlûsî, *Rûhu’l-Me’ânî*, XVI, 221.

Qırâatlar yukarıdaki şekilde sâbit olunca, âlimler âyetleri dil yönüyle incelemeye tabi tutmuştur. Arap dilinin imkanlarını kullanarak üretilmeye çalışılan cevapları şöylece özetlenebilir:

Birinci Vecih: el-Muberrid ve el-Ahfeş eş-Şağîr’inde aralarında bulunduğu bir grup dilci, mesele hakkında yorum yaparken âyetteki اِنْ lafzının نَعَمْ anlamına geldiğini ileri sürer.⁷⁵³ Ancak onların delilleri Arapçada اِنْ lafzının نَعَمْ anlamında kullanıldığının sabit olmadığı ya da olsa bile nadir olduğu gerekçesiyle zayıf bulunmuştur. Hatta nadir olmasına rağmen burada نَعَمْ anlamında kullanıldığı düşünülse bile اِنْ lafzından önce bu düşünceyi destekleyecek bir sözdizimi ve cevap vermeyi gerektirecek bir bağlam oluşmadığı vurgulanmıştır.⁷⁵⁴

İkinci Vecih: Muḥaffef اِنْ lafzı âyetle naşb harfî olarak kullanılmıştır. İsmi maḥallen maṣṣûb maḥzûf şe’n zamiridir.⁷⁵⁵

Üçüncü Vecih: اِنْ naşb harfidir. İsmi ise ḍamîr-i kışşadır. Bu durumda “ اِنْ كَسَا حِرَان ” cümlesi haberdur.⁷⁵⁶

Dördüncü Vecih: اِنْ amel etmemiştir.⁷⁵⁷

Beşinci Vecih: Asla uyduğu için merfû‘ gelmiştir. Zira اِنْ nin isminin aslı musnedun ileyhtir. Musnedun ileyh de merfû‘dur.⁷⁵⁸

Altıncı Vecih: Bu vecihler içerisinde en tutarlı olanıdır. el-Ahfeş, Ebû Ali el-Fârîsi, Ebû Ḥayyân ve İbn Mâlik başta olmak üzere bir grup Arap dili âlimi bu veçhi tercih eder. Bu veçhe göre, اِنْ naşb harfidir. İşaret ismi – هَدَانِ - ise اِنْ harfinin ismidir.

⁷⁵³ ez-Zeccâc, *Me’âni’l-Ḳur’ân*, III, 363.

⁷⁵⁴ el-Âlûsî, *Rûḥu’l-Me’ânî*, XVI, ss. 221-222.

⁷⁵⁵ ez-Zeccâc, *Me’âni’l-Ḳur’ân*, III, 362.

⁷⁵⁶ el-Âlûsî, *Rûḥu’l-Me’ânî*, XVI, s. 223.

⁷⁵⁷ es-Suyûtî, *el-İtḳân fî ‘Ulûmi’l-Ḳur’ân*, tah. Merkezu’d-Dirâsâtü’l-Ḳur’âniyye, Mecmeu’ Melik Fehd li Tıbbâ’atı’l-Muşḥafi’ş-Şerîf, y.y., ts., III, 1055.

⁷⁵⁸ İbrahim Muştafâ, *İḥyâu’n-Naḥv*, Muessesetu Hindâvî li’t-Ta’lîm ve’s-Seḳâfe, Kahire, 2014, s. 52; Muhammed Abdulkâdir Henâvî, *Zâhiratu’t-Te’vîl fî İrâbî’l-Ḳur’ân el-Kerîm*, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ummu’l-Ḳurâ Üniversitesi, Mekke, 1982, s. 33.

كساجران kelimesindeki *lâm* ibtidâ harfidir. ساجران kelimesi اِن harfinin haberidir. Ayrıca burada هَدَان işâret isminin naşb makamında geldiği halde elifli okunması ise teşniye isimleri ve buradaki anlamıyla işâret isimlerinin teşniyelerini her üç i'râb halinde de elif üzere mebnî okuyanların lügati üzere gelmiş olmasından kaynaklanır.⁷⁵⁹ Ayrıca كَل kelimesinin teşniyeye delâlet ettiği halde, Arapların onun maşûr isimler gibi her üç i'râb halinde de takdiren i'râb alacağı hususunda ittifak ettikleri beyan edilmektedir.⁷⁶⁰

Teşniye isimleri her üç i'râb halinde de elif üzere mebnî okuyan kabilelerden bazıları şunlardır: Kinâne, Benî'l-Harş b. Ka'b, Hasa'm, Zebîd ve bu nahiyenin halkı, Benî'l-'Anber, Benî'l-Heycem, Merâd, 'Uzra vb.⁷⁶¹

Örnek: [er-Recez]

وَأَهَّا لِرِيَّا مُمَّ وَأَهَّا وَأَهَّا يَا لَيْتَ عَيْنَاهَا لَنَا وَفَأَهَا
وَمَوْضِعِ الْخُلُخَالِ مِنْ رَجُلَاهَا بِشَمَنِ نُرْضِي بِهِ أَبَاهَا⁷⁶²

“Vahlar olsun Rayyâ'ya! Sonra vahlar yine vahlar, keşke onun **gözleri** sürpriz yaparak bize ansızın gelseydi”

“Ve **ayaklarındaki** halhal yerleri, babasını razı edebileceğimiz bir kıymet karşılığında (bize yetseydi)”

Yukarıdaki birinci beyitte geçen عَيْنَاهَا kelimesi لَيْت nin ismidir. Teşniye olduğu için yâ harfi ile manşûb olması gerekirdi. رَجُلَاهَا kelimesi ise min ile mecrûrdur. Yine onun da teşniye olduğu için yâ harfi ile mecrûr olması gerekirken elif harfinin değişmediği görülmektedir. Bu da bazı Arapların teşniye isimleri, üç i'râb hâlinde de elif üzere mebnî okuduklarını gösterir. Yine bazı Arapların teşniyeleri her üç i'râb halinde elif

⁷⁵⁹ el-Ferrâ', *Me'âni'l-Kur'ân*, II, 184; İbn Kuteybe, *Te'vîlu Muşkili'l-Kur'ân*, s. 50; Cemâluddin Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Mâlik et-Tâi el-Ciyyânî el-Endelûsî, *Şevâhidü't-Tavdîh ve't-Tašhîh li Muşkilâtü'l-Câmi's-Saħîh*, tah. Tâhâ Muhsin, Mektebetü İbn Teymiyye, y.y., 1413, s. 157; Ebû Abdillâh Celâluddin Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Enşârî el-Maħallî ve Ebu'l-Faḍl Celâluddin Abdurrahman b. Ebubekir b. Muhammed es-Suyûtî, *Tefsîru'l-Celâleyn*, Dâru İbn Kesir, Beyrut, 2007, s. 315; el-Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, XVI, 223.

⁷⁶⁰ el-Ferrâ', *Me'âni'l-Kur'ân*, II, 184.

⁷⁶¹ el-Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, XVI, 223.

⁷⁶² a.y.

üzere mebnî okuduklarına dair “مَنْ يَشْتَرِي الْحَقَّانَ وَضَرَّتُهُ يَبْنَ أُذُنًا” gibi sözler nakledilir.

Kûfilere göre bu el-Ḥarṣ b. Ka‘b oğullarının lügatidir.⁷⁶³

Ebû Zeyd “Araplardan mâkabli meftûh olan bütün yâ harflerini elif şeklinde telaffuz edenleri duydum” demiştir. İbnu’l-Ḥâcib burada işaret isminin mebnîlik sebebinin kelimenin işaret anlamına delâlet etmesine bağlar.⁷⁶⁴

Ayrıca bu âyeti Ebû ‘Amr⁷⁶⁵ ve İsa b. Ömer “إِنَّ هَذَيْنِ لَسَجَرَانِ” şeklinde okumuştur.⁷⁶⁶ Ebû ‘Amr bu kırâatı tercih etme sebebinin Allah Rasulünün (s.a.v.) ashabından biri –Hz. Osman’ı kast ediyor– “Kur’ân’da laḥin var onu Araplar düzeltecektir.” dediği rivâyetinin kendisine ulaştığı şeklinde açıklamaktadır.⁷⁶⁷ Bu kırâat Âişe (r.a.), el-Hasen, el-‘Ameş, en-Nehâî, el-Cuhdurî, İbn Cubeyr, İbn ‘Ubeyd’den rivâyet edilmiştir. Bu rivâyetin i‘râbı açıktır. Zira alışılmış yaygın dil kurallarına uygun gelmiştir.⁷⁶⁸ Ancak el-Ḥalebî *ed-Durru’l-Maşûn*’da bu kırâatı İmam Muşhaf’ın resmine (yazılışına) aykırı olduğundan dolayı problemli bulunduğunu aktarır.⁷⁶⁹

Bu kırâatın yazılışı İmam Muşhaf’a aykırı olduğundan dolayı ez-Zeccâc, bu kırâata cevâz vermez. Çünkü İmam Muşhaf’a uygun olan Kur’ân kırâatına uymak sünnettir.⁷⁷⁰

ez-Zeccâc, bu âyetin okunuşuyla ilgili değişik kırâatların bulunduğunu ancak kendisinin bu kırâatı, öcelikle iki imamın –‘Âşım ve el-Ḥalîl’in – kırâatı olduğu sonra da her ne kadar lafızları farklı olsa da Ubey’in kırâatına anlam bakımından uyduğu için daha güzel bulduğunu, ayrıca kırâat âlimlerinin çoğunun okuyuşu olduğundan dolayı “إِنَّ هَذَيْنِ لَسَجَرَانِ” kırâatının da güzel bulunabileceğini beyan eder.⁷⁷¹

Yukarıdaki âyetle ilgili olarak Hişâm b. ‘Urve babasının şöyle dediğini nakleder:

⁷⁶³ İbn Kuteybe, *Te’vilu Muşkili’l-Kur’ân*, s. 50.

⁷⁶⁴ el-Âlûsî, *Rûhu’l-Me’ânî*, XVI, 223.

⁷⁶⁵ el-Ferrâ’, *Me’âni’l-Kur’ân*, II, 183; el-Maḥallî ve es-Suyûtî, *Tefsîru’l-Celâleyn*, s. 315.

⁷⁶⁶ ez-Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân*, III, 361.

⁷⁶⁷ el-Ferrâ’, *Me’âni’l-Kur’ân*, II, 183.

⁷⁶⁸ el-Âlûsî, *Rûhu’l-Me’ânî*, XVI, 224.

⁷⁶⁹ es-Semîn el-Ḥalebî, *ed-Durru’l-Maşûn*, VIII, 64.

⁷⁷⁰ ez-Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân*, III, 364.

⁷⁷¹ a.y.

“Âişe’ye (r.a.) *Kur’ân-ı Kerim’deki* ⁷⁷² وَالَّذِينَ هَادُوا وَالْمُشْرِكِينَ الصَّالَةَ وَالْمُؤْتُونَ الزَّكَاةَ

⁷⁷³ وَالصَّابِقُونَ ve ⁷⁷⁴ إِنَّ هَٰذَا كَسَاحِرَانِ âyetlerindeki lahn hakkında sordum. Şöyle

dedi: *Kardeşimin oğlu! Bu yazıcıların işidir. Yazımda hata ettiler.*”⁷⁷⁵

İbn Hişâm burada, İbn Eşte’ye göre, Âişe’nin (r.a.) “*Hata ettiler*” demesi, ‘yedi harften evlâ olanı seçme hususunda hata ettiler’ şeklinde anlaşılmalıdır. Yoksa ‘Kur’ân’ın yazımı hususunda hata ettiler’ şeklinde anlamak doğru değildir. Daha sonra *Şerhu’r-Râiyye* adlı eserde İbn Cubâra da İbn Eşte’ye katıldığını belirtmiştir. es-Suyûtî Hz. Âişe’den gelen rivâyetin senedinin el-Buhârî ve Müslim’in şartlarına göre şaḥîḥ olduğunu beyan etmiş olsa da ⁷⁷⁶ İbn Eşte’nin cevabını daha uygun bulur. ⁷⁷⁷

İbrâhim en-Neḥaî’nin bu hususta şunları söylediği rivâyet edilmektedir:

“*إِنَّ هَٰذَا كَسَاحِرَانِ ve إِنَّ هَٰذَا كَسَاحِرَانِ okumak aynıdır. Yâ’nın yerine elif yazmış*

olabilirler. Bu durum ضالة, ضالة ve ضالة kelimelerinde olduğu gibi bir harfi

diğerinin yerine ibdâl etmek gibidir. Burada kıraât yâ ile olsaydı daha

güzel olurdu. Verilen cevap buradaki problemi kaldırmaya yetmez.

“*lahn*” tabiriyle İbn Eşte’nin dediği gibi lügavî anlam kast edilmiştir.”⁷⁷⁸

Muşhaflar yazılıp Hz. Osman’a sunulduğunda o, Muşhaflarda lahn teşkil edecek harfler bulunca şöyle dediği rivâyet edilir: “*Bunları değiştirmeyin, çünkü Araplar onları düzeltecektir. –bir başka rivâyetle- onu dilleriyle okuyacaktır. Yazıcı Sakî’den mumlî de Huzeyl’den olsa bile onda bu harfler bulunmayacaktır*” Bu rivâyetin Hz. Osman’a isnâdı şaḥîḥ değildir. Zira söz konusu rivâyetin senedinin kopuk ve hadisin de muḍṭarib olduğu vurgulanmıştır.⁷⁷⁹

⁷⁷² Nisâ, 4/162.

⁷⁷³ Mâide, 5/69.

⁷⁷⁴ Tâhâ, 20/63.

⁷⁷⁵ el-Ferrâ, *Me’âni’l-Kur’ân*, II, 183; İbn Kuteybe, *Te’vîlû Muşkilî’l-Kur’ân*, ss. 25-26; Ebûbeker Abdullah b. Suleymân b. el-Eş’âs es-Sicistânî (İbn Ebi Dâvûd), *Kitâbu’l-Meşâhîf*, tah. Muḥibbuddîn Abdussubḥân Vâ’iz, Dâru’l-Beşâir el-İslâmiyye li’t-Tıbbâ’a ve’n-Neşr ve’t-Tevzî’, Beyrut, 2002, I, 235.

⁷⁷⁶ el-Âlûsî, *Rûḥu’l-Me’ânî*, XVI, 221.

⁷⁷⁷ el-Âlûsî, *Rûḥu’l-Me’ânî*, XVI, 223.

⁷⁷⁸ el-Âlûsî, *Rûḥu’l-Me’ânî*, XVI, 224.

⁷⁷⁹ el-Âlûsî, *Rûḥu’l-Me’ânî*, XVI, 224.

el-Âlûsî, bu âyetle ilgili olarak önceki dönemlerde yapılmış değerlendirmeler ve konuyla ilgili vârit olan rivâyetler hakkında genişçe bilgi verdikten sonra hatasız olanın da hatadan koruyacak olanın da Allah Te'âlâ olduğunu vurgulamak suretiyle mesele hakkında şunları ifade eder:

“Ben bu mesele hakkında, mütevâtir rivâyetleri ta'n mahiyetinde varit olan şeylerin, gönle huzur vermeyen ve zevk-i selîmin kabul etmediği yorumların hepsini- dileyen bunları şaîh kabul etse bile- zayıf kabul ediyorum. Zira rivâyetleri ta'n etmek, bize mütevâtir olarak ulaşan Kur'ân kıraatlarını direkt olarak Peygamber'den (s.a.s.) alan ve en sağlam şekilde öğrenme ve ezberleme hususunda her türlü gayreti sarf eden imamları eleştirmekten daha kolaydır.”⁷⁸⁰

Zira hadis usûlcüleri (Ehlu'l-Muştalâh) bir haberin mevdu' olup olmadığını belirleme ölçütleri arasında, rivâyetin senedi şaîh olsa bile, rivâyet edilen şeyin içeriğinin Kur'ân'ın nassına, mütevatir sünnete, kat'i icmâya ve şarih akla aykırı olması durumlarının o haberin mevdu' olduğuna işaret eden göstergelerin başında geldiğini zikreder. Bu yorumların hiç biri kabul edilmez ya da bu yorumların atılması kendisiyle mahzurlu bir şeyin giderildiği bir şeyin düşürülmesi ihtimalini ortaya çıkarmaz. Bu durumda, birisi bu haberlerden bazılarının mevdu' olduğunu söylerse haksız olmayacağını vurgular.⁷⁸¹

el-Âlûsî yukarıda zikredilen problemle ilgili olarak şu sorulara cevap arar.

1-) Kur'ân hususunda hata etmeleri bir tarafa, Arapların en faîhleri oldukları halde Sahâbenin Arap dili konusunda hata ettikleri nasıl düşünülebilir?

2-) Kur'ân'ı doğrudan Peygamber'den (s.a.v.) almalarına rağmen hata yaptıkları nasıl düşünülebilir?

3-) Şahâbîlerin hepsinin hata üzere birleşmeleri ve hatalı bir şekilde yazıya aktarmaları nasıl düşünülebilir?

4-) Şahâbîlerin bu hatalara dikkat etmemiş ve onları gözden kaçırmış olmaları nasıl düşünülebilir?

⁷⁸⁰ a.y.

⁷⁸¹ a.y.

5-) Kur'ân kuşaklar boyu mutevâtir olarak nakledildiği halde niçin hatada ısrar edilmiştir?

Eğer bu sorulara verilecek cevaplarda hata gerçekleşmiş olması ihtimaline bile haklılık payı çıkarsa Kur'ân'a güven azalır.⁷⁸²

b- Mubtedâ şart anlamı taşırsa başına nâsıh gelemmez

Arap dili âlimleri arasında, şart anlamlı bir ism-i mevşûl olan mubtedânın üzerine nâsıh dahil olup olamayacağı hususunda görüş ayrılığı vardır. Cumhûr meselenin cevâzına hükmederken el-Ahfeş şart anlamı taşıyan şeyde kendisinden öncesinin amel edemeyeceği gerekçesiyle mesele hakkındaki bu cevâzı reddeder.⁷⁸³ Öte yandan el-Eşmûnî (ö. 900) el-Ahfeş'in bu hükmüne bazı tenkitler yönelttikten sonra söz konusu görüşün ona nispetini uzak bulur.⁷⁸⁴ Aynı şekilde el-Âlûsî, Sîbeveyh'in böyle bir şey söylememiş olacağına dair deliller zikreder.⁷⁸⁵

Burada meselenin cevâzına hükmeden dilcilerden bazıları, şart anlamı taşıyan ism-i mevşûl suretindeki mubtedânın başına nâsıh gelmesi durumunda haberin başındaki fâ harfinin hazf edilmesi gerektiğini vurgular. Söz konusu dilciler ayrıca, اِنَّ ve اِنَّnin esah olan görüşe göre لَكِنَّ nin, bazılarına göre لَعَلَّ nin, muzâri olan كَانْ nin ve yakîn fiillerinin haberlerinin başındaki fâ harfinin kalabileceğini belirtir.⁷⁸⁶

Örnek: [eṭ-Ṭavîl]

فَوَاللّٰهِ مَا فَارَقْتُكُمْ قَالِيَا لَكُمْ وَلٰكِنَّ مَا يُقْضٰى فَسَوْفَ يَكُوْنُ⁷⁸⁷

“Vallâhi sizden nefret ederek ayrılmadım, fakat bir şey takdir edildiyse olacaktır.”

Yukarıdaki şiirde beyitin ikinci şatırında yer alan مَا ism-i mevşûlü şart anlamı taşımaktadır. Bundan dolayı bazı dilcilere göre başına nâsıh almaması gerekirdi.

⁷⁸² el-Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, XVI, 221.

⁷⁸³ es-Suyûtî, *Hem'û'l-Hevâmi'*, II, 60.

⁷⁸⁴ eş-Şabbân, *Hâşiyetu's-Şabbân 'alâ Şerhi'l-Eşmûnî*, I, 356.

⁷⁸⁵ el-Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, VI, 132.

⁷⁸⁶ es-Suyûtî, *Hem'û'l-Hevâmi'*, II, 59.

⁷⁸⁷ es-Suyûtî, *Hem'û'l-Hevâmi'*, II, 59; eş-Şabbân, *Hâşiyetu's-Şabbân 'alâ Şerhi'l-Eşmûnî*, I, 356.

“إِنَّهُ الَّذِي يَأْتِيهِ فَلَهُ دَرَاهِمٌ” “Durum şu ki, bana **kim gelirse** ona bir dirhem var.”⁷⁸⁸ gibi

örneklerin yukarıdaki meselenin cevâzına yönelik delil olarak kullanılması tutarlı görünmemektedir. Zira söz konusu örnekler incelendiğinde, nâsılın temel cümlelerin başına geldiği, şart anlamı taşıyan mubtedânın ise yan cümlelerin başında kaldığı dikkat çeker. Bu örneklerde aynı temel hüküm içerisinde yer alsalar da nâsıl ve şart anlamı taşıyan mubtedâ farklı cümlelerde olduklarından dolayı konunun cevâzına delil teşkil etmeyeceği düşünülmektedir. Zira nâsıl bu gibi yerlerde şart anlamı taşıyan mubtedâda değil başka bir şeyde amel etmiştir.

Kur’ân’da şart anlamlı mubtedâlardan bazılarının başında nâsıl harf vardır.

Örnek:

“إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ (13)”

“Şüphesiz ki, ‘Rabbimiz Allah’tır’ **deyip** sonra da dosdoğru **olanlara** hiçbir korku yoktur, onlar üzülmeyecekler de.”⁷⁸⁹

Yukarıdaki âyette الَّذِينَ kelimesi hakkında bir ‘udûl meydana gelmiştir. Kur’ân’da aynı tipte gelen başka ‘udûller de vardır.⁷⁹⁰

Değerlendirme: Âyetteki nahiv ‘udûlü i‘râb düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma‘dûlun ‘anh*, “mubtedâ şart anlamı taşırsa başına nâsıl gelemmez” şeklindeki nahiv kuralıdır. *Ma‘dûlun ileyh*, söz konusu yaygın nahiv kâidesinden farklı kullanım olarak belirtilebilir. *‘Udûlü ortaya çıkaran etken (asıl)*, Arap dilinin yerleşik gramer kurallarıdır. Âyette şart anlamı içeren الَّذِينَ mubtedâsının başına nâsıl harf dahil olması suretiyle meydana gelmiştir. *‘Udûlün yönü*, yerleşik gramer kuralından özel Kur’ân isti‘mâline doğrudur. *‘Udûlün sebebi ve anlama etkisi* te’kîd şeklinde açıklanabilir. ‘Udûl olmazsa, ayetteki anlam inceliği kaybolabilir. *‘Udûlün hükmü* câizdir. Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. *Kur’ân’da bu tipte* dört tane ‘udûl tespit edilmiştir.

⁷⁸⁸ es-Suyûtî, *Hem‘u’l-Hevâmi*, II, 61.

⁷⁸⁹ el-Ahkâf, 46/13.

⁷⁹⁰ Bkz. Âl-i ‘Imrân, 3/91 (إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَمَاتُوا وَهُمْ كُفَّارًا فَلَنْ يُمْسَلَ مِنْ أَحَدِهِمْ مِلَّةُ الْأَرْضِ دَهْبًا); Enfâl, 8/41 (إِنَّمَا عَنَّمُكُمْ مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ (إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَمَاتُوا وَهُمْ كُفَّارًا فَلَنْ يُمْسَلَ مِنْ أَحَدِهِمْ مِلَّةُ الْأَرْضِ دَهْبًا); Burûc, 85/10 (إِنَّ الَّذِينَ فَتَنُوا (لِللَّهِ خُسْه)).

c- لُ den sora gelen اٰnin haberi fiil cümlesi olmalıdır

Bir önceki maddede zikredilen açıklamaları burada da mülâhaza etmek mümkündür. Öte yandan لُ den sonra müşeddet اٰ gelecek olursa, haberinin mutlaka fiil cümlesi olması gerektiği belirtilmiştir. Buna göre haber fiil cümlesi olmadığından dolayı “لُ اَنْ زَيْدًا حَاضِرِي” şeklinde bir kullanım câiz görülmemektedir.⁷⁹¹ Yine, Kur’ân’da لُ den sonra gelen اٰnin haberinin fiil cümlesi olmadığı âyetler dikkat çeker.

Örnek:

“وَلَوْ اَنَّهُمْ اٰمَنُوا وَاَتَّقَوْا لَمُتُّوْهُ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ خَيْرٌ (103)”

“Eğer onlar iman edip Allah’ın emirlerine karşı gelmekten sakınmış olsalardı, Allah katında kazanacakları **sevâp** kendileri için çok daha hayırlı olacaktı.”⁷⁹²

Yukarıdaki âyette اٰnin haberi üzerinde bir nahiv ‘udûlü vardır.

Değerlendirme: Âyetteki nahiv ‘udûlü i‘râb düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma’dûlun ‘anh*, “لُ den sora gelen اٰnin haberi fiil cümlesi olmalıdır” şeklindeki nahiv kuralıdır. *Ma’dûlun ileyh*, اٰnin haberinin isim cümlesi olarak gelmesi suretinde ortaya çıkan ve söz konusu yaygın nahiv kâidesinden farklı kullanım olarak belirtilebilir. *‘Udûlü ortaya çıkaran etken (asıl)*, Arap dilinin yerleşik gramer kurallarıdır. *‘Udûlün yönü*, yerleşik gramer kuralından özel Kur’ân isti‘mâline doğrudur. *‘Udûlün sebebi ve anlama etkisi* Allah katındaki sevabın kalıcılık ve sürekliliğine vurgu yaparak anlamı te’kîd etmek şeklinde açıklanabilir. ‘Udûl olmazsa, âyetteki anlam inceliği kaybolabilir. *‘Udûlün hükmü* câizdir. Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. *Kur’ân’da bu tipte* bir tane ‘udûl tespit edilmiştir.

⁷⁹¹ İbn Ya‘îş, *Şerhu’l-Mufaşşal*, V, 124.

⁷⁹² Bakara, 2/103.

2.2.2. Fiil Cümlesinde ‘Udûl

İsim cümlelerinde olduğu gibi fiil cümlelerinin de kendine has bazı kural ve özellikleri vardır. Bu özelliklerden farklı olarak meydana gelen dil kullanımlarını birer ‘udûl saymak mümkündür. Kur’ân’da fiil cümleleri bağlamında meydana gelen ‘udûlleri aşağıdaki şekilde incelemek mümkündür.

2.2.2.1. Mâzî Fiilde ‘Udûl

Fiil cümlesinin en temel iki unsurundan biri fiildir. Kur’ân’da fiil kullanımı hususunda bazı farklılıklar dikkat çeker. Kur’ân’da mâzî fiil kullanımında meydana gelen ‘udûller aşağıdaki şekilde özetlenebilir.

a- Mâzî fiil başına فَ harfi gelmeden nâkıs fiilin haberi olamaz

Ebû Hayyân el-Endelusî mâzî fiille başlayan cümlelerin ittifakla صَارَ fiiline ve onunla aynı anlamdaki bir nâkıs fiile ya da لَزَال ve kardeşlerine haber olamayacağını beyan eder. Örnek: “صَارَ زَيْدٌ عَلِيًّا”⁷⁹³. Bu hükmün nakıs كَانَ fiili için de geçerli olduğu ifade edilebilir.

Kur’ân’ın bazı âyetlerinde nâkıs كَانَ fiilinin haberinin başına فَ harfi gelmemiş mâzî fiil olduğu görünmektedir.

Örnek:

“قَالَ هِيَ رَاوَدْتَنِي عَنْ نَفْسِي وَشَهِدَ شَاهِدٌ مِنْ أَهْلِهَا إِنَّ كَانَ قَمِيصُهُ قَدْ مِنْ قُبْلِ فَصَدَقَتْ وَهُوَ مِنَ الْكَاذِبِينَ (26)”

“Yûsuf, ‘O, benden arzusunu elde etmek istedi’ dedi. Kadının ailesinden bir şahit de şöyle şahitlik etti: ‘Eğer onun gömleği önden yırtılmışsa, kadın doğru söylemiştir, o (Yûsuf) yalancılardandır.’”⁷⁹⁴

Yukarıdaki âyette bir nahiv ‘udûlü vardır. Kur’ân’da benzer ‘udûller vardır.⁷⁹⁵

⁷⁹³ Ebû Hayyân, *İrtisâfû’d-Darab*, III, 1167.

⁷⁹⁴ Yûsuf, 12/26.

Değerlendirme: Âyetteki nahiv ‘udûlü i’râb düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma’dûlun ‘anh*, “mâzî fiil başına ذ harfi gelmeden ك filinin haberi olamaz” şeklindeki nahiv kuralıdır. *Ma’dûlun ileyh*, söz konusu yaygın nahiv kâidesinden farklı kullanım olarak belirtilebilir. *‘Udûlü ortaya çıkaran etken (asıl)*, Arap dilinin yerleşik gramer kurallarıdır. *‘Udûlün yönü*, yerleşik gramer kuralından özel Kur’ân isti’mâline doğrudur. *‘Udûlün sebebi ve anlama etkisi* haber cümlesindeki vurguyu artırmak, cümlelerin anlamını te’kîd etmek ve söyleniş ahengini muhafaza etmek şeklinde açıklanabilir. ‘Udûl olmazsa, âyetteki söz konusu söyleyiş ahengi ve vurgulu anlam inceliği kaybolabilir. *‘Udûlün hükmü* câizdir. Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. *Kur’ân’da bu tipte sekiz tane ‘udûl* tespit edilmiştir.

2.2.2.2. Fâilde ‘Udûl

Kur’ân’da fâil kullanımında dikkat çeken ‘udûller şu şekilde özetlenebilir.

a- ‘Fâil merfû’dur’ kuralında ‘udûl

Arap gramercilerine göre fâilin merfû’ olması vaciptir.⁷⁹⁶ Ancak Arap dilinde merfû’ makamda gelen kelimelerin bazı sebeplerden dolayı mecrûr okundukları, bununla beraber bulundukları makam gereği i’râb bakımından maḥallen merfû’ olmaya devam ettikleri dikkat çeker. Söz konusu sebepler arasında, fâilin başında gelen bazı harfleri zikretmek mümkündür.⁷⁹⁷

Kur’ân’daki bazı âyetlerde fâillerin lafzan mecrûr geldiği görünmektedir.

Örnek:

“*Hesap görücü olarak Allah yeter.*”⁷⁹⁸ وَكَفَى بِاللَّهِ حَسِيبًا (6)

⁷⁹⁵ Bkz. En‘âm, 6/35 (وَإِنْ كَانَ كَبُرَ عَلَيْكَ إِعْرَاضُهُمْ); Enfâl, 8/41 (إِنْ كُنْتُمْ آمَنْتُمْ بِاللَّهِ); Yûnus, 10/98 (فَلَوْلَا كَانَتْ فَرْجَةً مِّنْهُ); Yûnus, 10/84 (إِنْ كُنْتُمْ آمَنْتُمْ بِاللَّهِ); Yûsuf, 12/27 (وَإِنْ كَانَ قَمِيصُهُ قُدٌّ مِّنْ دُبُرٍ); Kamer, 54/14 (لَمَنْ كَانَ كُفْرًا); Ahzâb, 33/15 (وَلَقَدْ كَانُوا عَآدُوًا لِلَّهِ).

⁷⁹⁶ Ebû Muhammed Abdullah b. Ali b. İshâk eş-Şaymerî, *et-Tabşıra ve’t-Tezkira*, tah. Fethi Ahmed Mustafa Aliyyuddîn, Dâru’l-Fikr, Dimeşk, 1982, I, 107.

⁷⁹⁷ İbn Hişâm, *Şerhu Kaṭri’n-Nedâ*, s. 533.

⁷⁹⁸ Nisâ, 4/6.

Te'kîd	Nahiv	Raf ^ç → Cerr	كَفَى بِاللّهِ	كَفَى اللّهُ	وَكَفَى بِاللّهِ نَصِيرًا	4/45
Te'kîd	Nahiv	Raf ^ç → Cerr	كَفَى بِهِ	كَفَى (هُوَ)	وَكَفَى بِهِ إِثْمًا مُّبِينًا	4/50
Te'kîd	Nahiv	Raf ^ç → Cerr	كَفَى بِهِمْ	كَفَى جَهَنَّمَ	وَكَفَى بِهِمْ سَعِيرًا	4/55
Te'kîd	Nahiv	Raf ^ç → Cerr	كَفَى بِاللّهِ	كَفَى اللّهُ	وَكَفَى بِاللّهِ عَلِيمًا	4/70
Te'kîd	Nahiv	Raf ^ç → Cerr	كَفَى بِاللّهِ	كَفَى اللّهُ	وَكَفَى بِاللّهِ شَهِيدًا	4/79
Te'kîd	Nahiv	Raf ^ç → Cerr	كَفَى بِاللّهِ	كَفَى اللّهُ	وَكَفَى بِاللّهِ وَكِيلًا	4/81
Te'kîd	Nahiv	Raf ^ç → Cerr	كَفَى بِاللّهِ	كَفَى اللّهُ	وَكَفَى بِاللّهِ وَكِيلًا	4/132
Te'kîd	Nahiv	Raf ^ç → Cerr	كَفَى بِاللّهِ	كَفَى اللّهُ	وَكَفَى بِاللّهِ شَهِيدًا	4/166
Te'kîd	Nahiv	Raf ^ç → Cerr	كَفَى بِاللّهِ	كَفَى اللّهُ	وَكَفَى بِاللّهِ وَكِيلًا	4/171
Te'kîd	Nahiv	Raf ^ç → Cerr	كَفَى بِاللّهِ	كَفَى اللّهُ	فَكَفَى بِاللّهِ شَهِيدًا	10/29
Te'kîd	Nahiv	Raf ^ç → Cerr	كَفَى بِاللّهِ	كَفَى اللّهُ	كَفَى بِاللّهِ شَهِيدًا	13/43
Te'kîd	Nahiv	Raf ^ç → Cerr	كَفَى بِنَفْسِكَ	كَفَى نَفْسُكَ	كَفَى بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ	17/14
Te'kîd	Nahiv	Raf ^ç → Cerr	كَفَى بِرَبِّكَ	كَفَى رَبُّكَ	وَكَفَى بِرَبِّكَ	17/17
Te'kîd	Nahiv	Raf ^ç → Cerr	كَفَى بِرَبِّكَ	كَفَى رَبُّكَ	وَكَفَى بِرَبِّكَ وَكِيلًا	17/65
Te'kîd	Nahiv	Raf ^ç → Cerr	كَفَى بِاللّهِ	كَفَى اللّهُ	كَفَى بِاللّهِ شَهِيدًا	17/96
Te'kîd	Nahiv	Raf ^ç → Cerr	كَفَى بِنَا	كَفَيْنَا	وَكَفَى بِنَا حَاسِبِينَ	21/47
Te'kîd	Nahiv	Raf ^ç → Cerr	كَفَى بِرَبِّكَ	كَفَى رَبُّكَ	وَكَفَى بِرَبِّكَ هَادِيًا	25/31
Te'kîd	Nahiv	Raf ^ç → Cerr	كَفَى بِهِ	كَفَى (هُوَ)	كَفَى بِهِ	25/58
Te'kîd	Nahiv	Raf ^ç → Cerr	كَفَى بِاللّهِ	كَفَى اللّهُ	كَفَى بِاللّهِ	29/52
Te'kîd	Nahiv	Raf ^ç → Cerr	كَفَى بِاللّهِ	كَفَى اللّهُ	وَكَفَى بِاللّهِ وَكِيلًا	33/3
Te'kîd	Nahiv	Raf ^ç → Cerr	كَفَى بِاللّهِ	كَفَى اللّهُ	وَكَفَى بِاللّهِ حَسِيبًا	33/39
Te'kîd	Nahiv	Raf ^ç → Cerr	كَفَى بِاللّهِ	كَفَى اللّهُ	وَكَفَى بِاللّهِ وَكِيلًا	33/48
Te'kîd	Nahiv	Raf ^ç → Cerr	كَفَى بِهِ	كَفَى (هُوَ)	كَفَى بِهِ شَهِيدًا	46/8
Te'kîd	Nahiv	Raf ^ç → Cerr	كَفَى بِاللّهِ	كَفَى اللّهُ	وَكَفَى بِاللّهِ شَهِيدًا	48/28

Tablo-3.1. Kur'ân'da كَفَى fiilinin kullanımında ortaya çıkan 'udüller

b- Cümle fâil olarak gelemmez

Arap gramerinde fâil (fiil cümlesinin öznesi) özel i'râbı bulunan öğelerdendir. Bir kelimenin fâil olabilmesi için mutlaka isim veya “أَعْجَبَنِي قِيَامُكَ” örneğinde görüldüğü gibi isme te'vil edilen muevvel masdar olmalıdır.⁸⁰³ Buna göre kelimenin diğer iki türünün -harf ve fiil- fâil olamayacağı anlaşılmaktadır.

⁸⁰³ Kemâlpâşazâde, *Esrârü'n-Nahiv*, s. 95.

Arap dilinde yedi çeşit cümlelerin i'râbtan maḥallî vardır.⁸⁰⁴ Bu yedi kısım içerisinde fâil olarak gelen cümle sayılmamaktadır.

İbn Hişâm, şâhiḥ olan görüşe göre cümlelerin fâil olarak gelemeyeceğini vurgular.⁸⁰⁵ Buna karşın Kur'ân'ın bazı âyetlerinde fâil konumunda gelen cümlelere rastlanır.

Örnek:

”يَوْمَ بَدَأَ لَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا رَأَوْا الْآيَاتِ لَيْسَ جُنَّةٌ حَتَّىٰ حِينٍ (35)“

“Yûsuf'un suçsuzluğunu ortaya koyan delilleri gördükten sonra onlara, yine de onu mutlaka bir süre (daha) zindana atmak uygun görüldü.”⁸⁰⁶

Yukarıdaki âyette “لَيْسَ جُنَّةٌ حَتَّىٰ حِينٍ” cümlesinin بَدَأَ fiiline fâil yapılması şeklinde bir ‘udûl meydana gelmiştir. Kur'ân'da buna benzer başka ‘udûller de vardır.⁸⁰⁷

Değerlendirme: Âyetteki nahiv ‘udûlü i'râb düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma'dûlun 'anh*, “cümle fâil olarak gelemmez” şeklindeki nahiv kuralıdır. *Ma'dûlun ileyh*, cümlelerin fâil olarak gelmesi neticesinde ortaya çıkan ve söz konusu yaygın nahiv kaidesinden farklı kullanım şeklinde açıklanabilir. *Udûlü ortaya çıkaran etken (asıl)*, Arap dilinin yerleşik gramer kurallarıdır. Ayrıca yukarıdaki âyetlerde بَدَأَ, تَبَيَّنَ ve يَهْدِي fiillerine ait açık fâillerin bulunmaması dilcilerden bazılarının cümlelerin fâil olarak gelebileceği görüşünü savunmaya götürmüş olabileceği düşünülmektedir. *Udûlün yönü*, yerleşik gramer kuralından özel Kur'ân isti'mâline doğrudur. *Udûlün sebebi ve anlama etkisi* te'kid ve genelleştirme şeklinde açıklanabilir. ‘Udûl olmazsa, âyetteki anlam inceliği kaybolabilir. *Udûlün hükmü* câizdir. Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. *Kur'ân'da bu tipte* üç tane ‘udûl tespit edilmiştir.

⁸⁰⁴ el-Kâfiyeci, *Şerḥu'l-İ'râb fî Kavâ'idil-İ'râb*, ss. 105-151.

⁸⁰⁵ İbn Hişâm, *Şerḥu Şuzûri'z-Zeheb*, 198.

⁸⁰⁶ Yûsuf, 12/35.

⁸⁰⁷ Bkz. İbrâhim, 14/45 (وَسَكَتُ فِي مَسَاكِينِ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ وَتَبَيَّنَ لَكُمْ كَيْفَ فَعَلْنَا بِهِمْ وَضَرَبْنَا لَكُمُ الْآيَاتِ) Secde, 32/26 (أَوْ يَهْدِي) (لَهُمْ كَمْ أَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنَ الْقُرُونِ يَمْشُونَ فِي مَسَاكِينِهِمْ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ أَفَلَا يَسْمَعُونَ). İbn Hişâm İbrâhim, 14/45 âyetindeki cümlelerin fâiliye ilgili olarak, fiilin kendi mastarına ya da fâil konumunda geldiği söylenen cümlelerin fiilinin mastarına dönen zamirlerin fâil görevini üstlenebileceğini vurgular. Burada تَبَيَّنَ fiilinin fâilinin التَّبَيُّنُ masdarı olabileceğini ve istifhâm cümlesinin -كَيْفَ فَعَلْنَا بِهِمْ- ise tefsir amacıyla zikredildiğini belirtir. Buna göre cümlelerin takdiri تَبَيَّنَ لَكُمْ وَتَبَيَّنَ لَكُمْ şeklinde ortaya çıkar. Bkz. İbn Hişâm, *Şerḥu Şuzûri'z-Zeheb*, ss. 198-199.

İbn Hişâm cümlelerin fâil olarak gelebileceği görüşünü tenkit ederek, âyetteki “لَيَسْخُنَّهُ حَتَّى جِيئَ” terkiibindeki durumun, cümlelerin fâil konumunda gelebileceğini söyleyenler için kesin delil olmayacağını vurgular.⁸⁰⁸ Ayrıca cümledeki fiilin fâile olan isnadının manevî olduğu bu gibi yerlerde fiillerin her ne kadar açık fâilleri olmasa da fiillerin ya kendi masdarlarına ya da fâil konumunda geldiği söylenen cümlelerin fiilinin masdarına dönen zamirlerin fâil görevini üstlenebileceğini belirtir. Bu bağlamda “ثُمَّ بَدَا لَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا”⁸⁰⁹ âyetinde بَدَا fiilinin fâilinin iki şekilde takdir edilebileceğine işaret eder.

Birincisi: بَدَا fiilinin fâili, fiilin kendi masdarı olan بَدَاء kelimesidir. Buna göre cümlelerin takdiri “ثُمَّ بَدَا لَهُمْ بَدَاءٌ” şeklinde yapılabilir.

İkincisi: “لَيَسْخُنُّ” terkiibindeki muzâri fiilin aslı sayılan سَخَنَ fiilinin masdarı olan السَّخْنُ kelimesidir. Kur’ân’daki bazı âyetler bu kelimenin fâil olabileceğine delâlet eder. Bu durum söz konusu âyetin iki öncesi “قَالَ رَبِّ السَّجْنُ أَحَبُّ إِلَيَّ مِمَّا يَدْعُونِي إِلَيْهِ”⁸¹⁰ ve bir sonrasında “وَدَخَلَ مَعَهُ السَّجْنُ فُتَيَانٍ”⁸¹¹ bulunan âyetlerde açıkça takip edilebilir.⁸¹²

c- Fâilin hazfî câiz değildir

Arap dilinde fâil, temel öğelerden (umde/musnedun ileyh) olduğundan dolayı hazfe gidemez. Öte yandan el-Kisâî, ne olduğuna dair bir qarîne bulunursa fâilin hazf edilebileceğini belirtir. es-Suheyli ve İbn Mağâ el-Endelusî de bu görüşü destekler.⁸¹³ Burada fâilin hazfından kasıt fâilin hazfe gidip yerine nâib-i fâilin gelmesi meselesi değildir. Burada söz konusu olan fâilin cümlede zikredilmemiş olmasına karşın onun yerine bir nâibin gelmemiş olmasıdır.

Kur’ân’da bazı cümlelerin, fâillerini açıkça almadıkları dikkat çekmektedir.

⁸⁰⁸ İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûri’z-Zeheb*, s. 198.

⁸⁰⁹ Yûsuf, 12/ 35.

⁸¹⁰ Yûsuf, 12/33.

⁸¹¹ Yûsuf, 12/36.

⁸¹² İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûri’z-Zeheb*, ss. 198-199.

⁸¹³ İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûri’z-Zeheb*, ss. 197-198.

Örnek:

“فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ قَالَ أَعْلَمُ أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (259)”

“*Kendisine (bütün bunlar) apaçık belli olunca, şöyle dedi: ‘Şimdi biliyorum ki; şüphesiz Allah’ın gücü her şeye hakkıyla yeter.’*”⁸¹⁴

Yukarıdaki âyette “تَبَيَّنَ” fiilinin fâili hususunda bir ‘udûl meydana gelmiştir.

Değerlendirme: Âyetteki nahiv ‘udûlü i‘râb düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma‘dûlun ‘anh*, “fâilin hazfî câiz değildir” şeklindeki nahiv kuralıdır. *Ma‘dûlun ileyh*, تَبَيَّنَ fiiline ait fâilin zikredilmemiş olması cihetiyle ortaya çıkan ve söz konusu yaygın nahiv kâidesinden farklı kullanım şeklinde açıklanabilir. Âyette geçen تَبَيَّنَ fiilinin fâilinin ne olduğu hususunda değişik görüşler ileri sürülmüştür. ez-Zeccâc تَبَيَّنَ fiilinin fâilini “فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ كَيْفَ” şeklinde takdir eder.⁸¹⁵ ez-Zemahşerî ise “أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ” olarak kaydeder. Buna göre âyetteki durum şu şekilde görünür: “فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ – أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ – قَالَ أَعْلَمُ”. el-Âlûsî mahzûf olan fâili ez-Zeccâc’ın açıklamalarına benzer şekilde, “تَبَيَّنَ لَهُ كَيْفِيَّتُهُ” ve “كَيْفِيَّةَ الْإِحْجَاءِ” olarak açıklar.⁸¹⁶ *‘Udûlû ortaya çıkaran etken (asıl)*, Arap dilinin yerleşik gramer kurallarıdır. *‘Udûlün yönü*, yerleşik gramer kuralından özel Kur’ân isti‘mâline doğrudur. *‘Udûlün sebebi ve anlama etkisi* muhâtabların dikkatini çekmek şeklinde açıklanabilir. ez-Zemahşerî, fâilin âyetteki “قَالَ أَعْلَمُ أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ” kısmından anlaşıldığından dolayı hazf edildiğini belirtir.⁸¹⁷ Âyetteki تَبَيَّنَ fiili bilindiği gibi bir şeyin açıkça belirmesi ve ortaya çıkıp anlaşılması gibi anlam özelliklerine sahiptir. Âyetin söz akışı, تَبَيَّنَ kelimesinin bağlamı da dikkate alınarak okunacak olursa. “*Bu topraklar öldükten sonra Allah bunları nasıl diriltecek?*” sorusunun akabinde verilen cevaplar ve örnekler vardır. Âyetin sonundaki “*Şimdi biliyorum ki Allah’ın gücü her şeye hakkıyla yeter*” ifadesi bu cevaplardan sonra, ölüleri diriltmenin keyfiyetine dair açıkla-

⁸¹⁴ Bakara, 2/259.

⁸¹⁵ ez-Zeccâc, *Me‘âni’l-Kur’ân*, I, 344.

⁸¹⁶ el-Âlûsî, *Rûhu’l-Me‘ânî*, III, 23.

⁸¹⁷ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 491.

maların muhâtabın zihninde açığa kavuştuğuna ve muhâtabın zihnindeki karışıklığın açığa kavuşmasının ise hızla gerçekleştiğine işaret eder. Dolayısıyla zikrine gerek kalmadığından dolayı fâilin hazf edildiği anlaşılmaktadır.⁸¹⁸ Bilindiği gibi Arap dilinde hazif, sözü uzatmamak⁸¹⁹, söze yeniden başlamak⁸²⁰ ve dinleyenin beklentisini artırmak⁸²¹ gibi değişik sebep ve amaçlarla yapılır.⁸²² Burada, âyetin başında, varlık tasavvurunun insan idrakini aşan derecelerden birine yönelik en çarpıcı sorularından birisi sorulmuştur. Daha sonra yine aynı âyet içerisinde, aynı sorunun cevabı, insanın anlayacağı bir sadelikte, hem günlük hayattan hem de tarihi derinliği olan delillerle ispatlanarak, muhâtaba en derin düşüncelerden birisi en sade şekliyle kavratılmış olmaktadır. Başka bir ifadeyle imkansız diye düşünülen bir olayın mümkün olduğu ispatlanarak, “ölülerin diriltilmesi” olayına en basit zihinlerin bile kavrayabileceği düzeyde ancak zihinsel derinliği olan bir anlam boyutu kazandırılmış olmaktadır. Ayrıca bu şekilde, asıl umde olan bir ögenin cümleden hazfı, zihni o ögeyi aramaya dair yoğun bir çabaya zorlamakta ve kavramın anlamının zihinde daha derinlere sirâyet etmesini de kolaylaştırmakta olduğu düşünülmektedir. Âyet ister ez-Zeccâc’ın yaptığı takdir esas alınarak “فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ كَيْفَ إِيحْيَاءِ الْمَوْتَى” şeklinde, ister ez-Zemaḥşerî’nin yaptığı takdir esas alınarak “فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ -أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ- قَالَ أَعْلَمُ أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ” şeklinde, isterse de el-Âlûsî’nin yaptığı takdirle تَبَيَّنَ لَهُ كَيْفِيَّتُهُ şeklinde fâilleri açıkça zikredilerek okunsun, özellikle okuyuş estetiğinden, belâğatinden ve anlam etkisinden çok şey kaybedeceği düşünülmektedir. ‘Udûl olmazsa, ayetteki anlam inceliği kaybolabilir. ‘Udûlün hükmü câizdir. Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. Kur’ân’da bu tipte bir tane ‘udûl tespit edilmiştir.

“وَلَقَدْ جَاءَكَ مِنْ نَبِيٍّ الْمُرْسَلِينَ” “Andolsun *peygamberlerle ilgili haberlerin bir kısmı sana gelmiş bulunuyor.*”⁸²³ âyetinde “fâilin hazfı câiz değildir” kuralından bir ‘udûl varmış gibi görünse de fâilin hazfine delil teşkil etmeyeceği ifade edilebilir.

⁸¹⁸ Bkz. el-Âlûsî, *Rûhu’l-Me’ânî*, III, 23.

⁸¹⁹ el-Muberrid, *el-Mukteḍab*, II, ss. 336-337; Ebu’l-‘Abbâs Ahmed b. Yaḥyâ Şa’leb, *Mecâlîs*, tah. Abdus-selâm Muhammed Hârûn, Dâru’l-Ma’ârif, Kahire, ts., s. 43; el-‘Askerî, *Kitâbu’s-Şinâ’ateyn*, s. 139.

⁸²⁰ el-Curcânî, *Delâilu’l-İcâz*, s. 147.

⁸²¹ İbn Reşîk el-Ḳayrevânî, *el-‘Umde*, I, s. 251.

⁸²² Haydar Hüseyn ‘Ubeyd, *el-Hazfu Beyne’n-Naḥviyyîne ve’l-Belâğiyîn*, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut, 2013, s. 35.

⁸²³ En’âm, 6/34.

ez-Zemaḥşerî'ye göre, “جَاءَكَ مِنْ نَبِيٍّ الْمُرْسَلِينَ” âyetindeki مِنْ lafzını “baziyye” anlamına hamletmek mümkündür. Bu durumda fâil, maḥzûf değil lafzan mecrûr maḥallen merfû' olarak gelmiş sayılmalıdır.⁸²⁴ Buna karşın el-Ḳurṭûbî (ö. 671) âyetteki fiile ait fâilin gizli –maḥzûf- olduğunu belirterek âyetin takdirini “جَاءَكَ مِنْ نَبِيٍّ الْمُرْسَلِينَ” şeklinde yapmaktadır.⁸²⁵ Hemen belirtilmelidir ki; el-Ḳurṭûbî'nin açıklamalarına göre bu âyette “fâilin hazfî câiz değildir” kuralından bir ‘udûl varmış gibi görünse de ez-Zemaḥşerî'nin önceki yorumları böyle bir ‘udûlün olmadığını göstermektedir.

d- Fiil açık fâile isnâd edildiği durumda içinde zamir bulunamaz

Arapça fiil cümlesinde fâilin âmiline teşkiye veya çoğul alameti bitişemez.⁸²⁶ Bu hüküm fiil cümlesinde birden fazla musnedun ileyh (fâil, nâib-i fâil) bulunamayacağını gösterir. Örnek: “زَيْدٌ قَائِمٌ” “Zeyd ayaktadır”, “جَاءَ طَالِبٌ” “Bir öğrenci geldi” ve “فُهِمَ الدَّرْسُ” “Ders anlaşıldı”.

İsim cümlesinin musnedi haber ve türevleridir. Fiil cümlesinin musnedi ise fiillerdir. Cümledeki ihtiyaca göre isim cümlesinde birden fazla musned bulunabilir.

Örnek:

“وَهُوَ الْعَفُورُ الْوُدُودُ (14) دُو الْعَرْشِ الْمَجِيدُ (15) فَعَالٌ لِمَا يُرِيدُ (16)”

“O, çok bağışlayandır, çok sevendir, arşın sâhibidir, şânı yüce olandır, dilediğini mutlaka yapandır.”⁸²⁷

Âyetteki هُو zamiri cümlelerin musnedun ileyh'idir. Musnedun ileyh cümlede bir tane bulunabilir.⁸²⁸ “فَعَالٌ، الْمَجِيدُ، دُو الْعَرْشِ، الْوُدُودُ، الْعَفُورُ” kelimelerinin hepsi ‘atıf yoluyla musned hükmündedir. Bunların hepsini tek bir musnedun ileyhe bağlamak mümkün gö-

⁸²⁴ ez-Zemaḥşerî, *el-Keşşâf*, II, 341.

⁸²⁵ el-Ḳurṭûbî, *el-Câmi'u li Ahkâmî'l-Ḳur'an*, VIII, 366.

⁸²⁶ İbn Hişâm, Şerhu Ḳaṭri'n-Nedâ, s. 304.

⁸²⁷ el-Burûc, 85/14-16

⁸²⁸ Muhtedânın mufred, teşkiye veya çoğul olması, muhteda üzerine daha haberini almadan başka bir muhtedâ atfedilmesi durumlarında yine musnedun ileyh tek hükmündedir.

rünmektedir. İbn Hişâm bazı dilcilerin, haberin teaddüd edemeyeceği gerekçesiyle yukarıdaki âyette geçen haberlere ayrı ayrı muhtedâ takdir ettiklerini zikreder.⁸²⁹

Kur’ân’da içerisinde birden fazla musnedun ileyh varmış gibi görünen bazı cümleler dikkat çeker.

Örnek:

“مَا يَأْتِيهِمْ مِنْ ذِكْرٍ مِنْ رَبِّهِمْ مُحَدَّثٍ إِلَّا اسْتَمَعُوهُ وَهُمْ يَلْعَبُونَ (2) لَاهِيَةً قُلُوبُهُمْ وَأَسْرُوا النَّجْوَى الَّذِينَ ظَلَمُوا هَلْ هَذَا إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ أَفَتَأْتُونَ السَّحَرَ وَأَنْتُمْ تَبْصُرُونَ (3)”

“Rab’lerinden kendilerine yeni bir öğüt ve uyarı gelmez ki, onlar onu mutlaka alaya alarak, kalpleri de gaflette olarak dinlemesinler. O zulmedenler gizlice şöyle konuştular: ‘Bu da ancak sizin gibi bir insan. Şimdi siz göz göre göre sihre mi kapılacaksınız?’”(2-3)”⁸³⁰

Yukarıdaki âyette أُسْرُوا fiilindeki vâv zamiri ve الَّذِينَ ism-i mevşûlû üzerinde bir ‘udûl meydana gelmiştir. Kur’ân’da buna benzer başka ‘udûller de vardır.⁸³¹

Değerlendirme: Âyetteki nahiv ‘udûlü i’râb düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma’dûlun ‘anh*, “fiil açık fâile isnâd edildiği durumda içinde zamir bulunamaz” şeklindeki nahiv kuralıdır. *Ma’dûlun ileyh*, söz konusu yaygın nahiv kâidesinden farklı kullanım olarak belirtilebilir. Zirâ âyette أُسْرُوا fiili etken kalıpta gelmiş ve fâilini zamir olarak almış bir mâzî fiil suretindedir. Öte yandan الَّذِينَ ism-i mevşûlû de bu fiilin fâili olarak görünmektedir. *‘Udûlü ortaya çıkaran etken (astl)*, Arap dilinin yerleşik gramer kurallarıdır. *‘Udûlün yönü*, yerleşik gramer kuralından özel Kur’ân isti‘mâline doğrudur. *‘Udûlün sebebi ve anlama etkisinin* te’kîd ve muhâtabın dikkatini çekmek olduğu söylenebilir. ez-Zeccâc⁸³² ve eş-Şemânî’nin (ö. 442/1051) açıklamaları ayetteki ‘udûlün yergi için olduğuna

⁸²⁹ İbn Hişâm, *Şerhu Kaṭri’n-Nedâ*, ss. 212-123.

⁸³⁰ Enbiyâ, 21/2-3.

⁸³¹ Bkz. Meryem, 19/87 (لَا يَلْعَبُونَ الشِّفَاعَةَ إِلَّا مَنْ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمَنِ عَهْدًا) ⁸³¹; Kamer, 54/7 (يُخْرِجُونَ مِنَ الْأَحْدَاثِ) ⁸³¹; ez-Zemahşerî’nin âyette geçen خُشْعًا kelimesini (يَخْشَعْنَ أَنْبَارُهُمْ) şeklinde yorumlaması da âyet-te ayrıca bir ‘udûl meydana geldiğine işaret etmektedir. Bkz. ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, V, 655.

⁸³² ez-Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân*, III, 384.

işaret eder.⁸³³ Ayrıca muhataplara, âyetle söz konusu olan kişilerin gizledikleri şey hususunda çok zalim olduklarını hissettirme amacı da güdüldüğü aktarılmaktadır.⁸³⁴ ‘Udûl olmazsa, ayetteki anlam inceliği kaybolabilir. ‘*Udûlün hükmü câizdir*. Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. *Kur’ân’da bu tipte* üç tane ‘udûl tespit edilmiştir.

Arap dili âlimleri yukarıda zikredilen âyetteki durumu izah ederken farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. el-Ferrâ’nın (ö. 207/822) açıklamalarından hareketle, الذَّيْنِ ism-i mevsûlünü mubtedâ ya da maḥzûf bir لِلَّاسِ kelimesinin maḥallen mecrûr sıfatı olarak i’râb etmek mümkündür.⁸³⁵ el-Ahfeş’in (ö. 215/830) ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla الذَّيْنِ ism-i mevsûlü hususunda iki vecih öne çıkar. İlki الذَّيْنِ ism-i mevsûlünün “أَسْرُوا النَّجْوَى” cümlesini tefsir eden bir isim cümlesinin maḥzûf mubtedâsının haberi olması⁸³⁶, diğeri ise “صَرَبُونِي قَوْمُكَ” örneğinde olduğu gibi, fâil zahir isim olduğu halde fiile teşniye ya da cem‘ alameti getiren kavmin lehçesiyle gelmiş olmasıdır.⁸³⁷ İkinci durum nahivciler arasında daha çok *ekelûni’l-berâğîsu lügati* “أَكَلُونِي الْبِرَاعِيَّةُ” olarak bilinir. Ebû ‘Ubeyde’nin de bu görüşe sahip olduğu nakledilmektedir.⁸³⁸ el-Âlûsî’nin aktardığına göre Ebû Ḥayyân bu lügati güzel bulmuş, şâz olarak değerlendirmemiştir.⁸³⁹

ez-Zeccâc’a (ö. 311/923) göre bu husustaki iki görüşten en güzeli, الذَّيْنِ ism-i mevsûlünün أَسْرُوا fiilinin fâili olan vâv’dan bedel olarak maḥallen merfû‘ sayılmasıdır. Zira الذَّيْنِ ism-i mevsûlü burada vâv’ın anlamını açıklamaktadır. ez-Zeccâc ayrıca الذَّيْنِ ism-i mevsûlünün “لَهُمُ الذَّيْنِ ظَلَمُوا” takdirinde zem üzere merfû‘ olarak mubtedâsı maḥzûf haber, ya da maḥzûf bir أُعْنِي fiilinin maḥallen manşûb mef’ûlun bih’i sayılabileceğine işaret etmektedir.⁸⁴⁰

⁸³³ eş-Semânîni, *Şerhu’l-Luma’*, I, 355.

⁸³⁴ el-Âlûsî, *Rûhu’l-Me’ânî*, XVII, 8.

⁸³⁵ el-Ferrâ, *Me’ânî’l-Kur’ân*, II, 198.

⁸³⁶ el-Ahfeş, *Me’ânî’l-Kur’ân*, II, 447; Mahmud b. Ebî’l-Hasen b. el-Huseyn en-Neysâbüri, *Îcâzu’l-Beyân an Me’ânî’l-Kur’ân*, nşr. Ali b. Suleyman el-Abid, Mektebetu’t-Tevbe, Riyat, 1997, II, ss. 38-39.

⁸³⁷ el-Ahfeş, *Me’ânî’l-Kur’ân*, II, 447.

⁸³⁸ Ebû Ḥayyân el-Endelûsî, *el-Baḥru’l-Muḥîṭ*, VI, 275.

⁸³⁹ Âlûsî, *Rûhu’l-Me’ânî*, XVII, 8.

⁸⁴⁰ ez-Zeccâc, *Me’ânî’l-Kur’ân*, III, ss. 383-384.

es-Şaymerî'nin ifadelerinde الذَّيْنِ ism-i mevşûlû hakkında: “أَسْرُوا النَّجْوَى” cümlesinin maḥallen merfû‘ öne geçmiş haber, الذَّيْنِ ism-i mevşûlûnün ise maḥallen merfû‘ muahhar mubtedâ olması; الذَّيْنِ ism-i mevşûlûnün “أَسْرُوا النَّجْوَى” cümlesindeki vâv’dan bedel yapılması; fiillere teşniye ya da cem‘ alameti bitişmeyeceğinden dolayı أَسْرُوا fiilin-deki vâvın zamir olarak değil raf‘ alameti olarak kabul edilmesi şeklinde üç husus dikkat çeker.⁸⁴¹

Arap dili âlimlerinin “وَأَسْرُوا النَّجْوَى الذَّيْنِ ظَلَمُوا” âyetindeki الذَّيْنِ ism-i mevşûlûnün i‘râbı hakkındaki görüşleri tasnif edildiğinde, söz konusu görüşlerin genel olarak raf‘, naşb ve cer olmak üzere üç i‘râb grubunda toplandığı görünür. Bu vecihleri şu şekilde özetlemek mümkündür: **Raf‘ vecihleri:** Maḥzûf bir fiilin fâli, mubtedâ, muahhar mubtedâ olarak maḥallen merfû‘, haberi maḥzûf mubtedâ, zem üzere merfû‘, mubtedâsı maḥzûf haber, الذَّيْنِ ism-i mevşûlû أَسْرُوا fiilinin fâili olan vâv’dan bedel olarak maḥallen merfû‘, âyette “أَسْرُوا النَّجْوَى” kısmını tefsir eden bir cümlede maḥzûf bir mubtedânın haberi, “*ekelûni’l-berâğîsu lüğatî*” olarak bilinen, başka bir ifadeyle fâil zahir isim olarak açıktan geldiği durumlarda bile fiile teşniye ya da cem‘ alameti getiren kavmin lehçesi üzere merfû‘ olacaktır. **Nasb veçhi:** Maḥzûf bir أُغْنِي fiilinin maḥallen maşûb mef‘ûlun bihidir. **Cer veçhi:** الذَّيْنِ ism-i mevşûlû maḥzûf bir لِلنَّاسِ kelimesinin sıfatı ya da “اِقْتَرَبَ لِلنَّاسِ” terki bindeki لِلنَّاسِ kelimesinden bedel olarak mecrûrdur. Ebû Ḥayyân bunu el-Ferrâ’nın söylediğini ancak, zikredilenler arasında en uzak veçhin bu olduğunu belirtir.⁸⁴²

e- Fâil fiilden hemen sonra gelmelidir

Fâilde asıl olan hemen fiilden sonra gelmesidir.⁸⁴³ Bunun aksi durumları asıldan bir ‘udûl saymak mümkündür.⁸⁴⁴

Kur’ân’da yukarıdaki kâideden farklı uygulamalar vardır.

⁸⁴¹ eş-Şaymerî, *et-Tabşıra ve’t-Tezkira*, I, 108.

⁸⁴² Ebû Ḥayyân el-Endelusî, *el-Baḥru’l-Muḥîṭ*, VI, 276.

⁸⁴³ Cemâluddin Muhammed b. Abdullah b. Muhammed, İbn Mâlik et-Tâi el-Ciyânî eş-Şâfi‘î, *Elfiyye*, tah. Abdullaṭîf Muhammed el-Ḥaṭîb, Dâru’l-‘Urûbe li’n-Neşr ve’t-Tevzi‘, Kuveyt, 2006 s. 16 (237’nci beyit).

⁸⁴⁴ el-Vâzinî, *Zâhiratu Hılâfi’l-Asl fi’n-Naḥvi’l-‘Arabî*, I, 39.

Örnek:

“وَإِذْ ابْتَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَأَتَمَّهُنَّ (124)”

“Bir zamanlar İbrahim’i **Rabbi** bir takım kelimelerle sınamış, İbrahim onların hepsini yerine getirmişti.”⁸⁴⁵

Yukarıdaki ayette ⁸⁴⁵lafzı üzerinde bir ‘udûl meydana gelmiştir. Kur’ân’da buna benzer başka ‘dûller de vardır.⁸⁴⁶

Değerlendirme: Âyetteki nahiv ‘udûlü i’râb düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma’dûlun ‘anh*, “Fâil fiilden hemen sonra gelmelidir” şeklindeki nahiv kuralıdır. *Ma’dûlun ileyh*, fâilin fiilden hemen sonra gelmemesi neticesinde ortaya çıkan ve söz konusu yaygın nahiv kaidesinden farklı kullanım şeklinde açıklanabilir. *‘Udûlü ortaya çıkaran etken (asıl)*, Arap dilinin yerleşik gramer kurallarıdır. *‘Udûlün yönü*, yerleşik gramer kuralından özel Kur’ân isti’mâline doğrudur. *‘Udûlün sebebi ve anlama etkisi* te’kîd ve tahşîş şeklinde açıklanabilir. ‘Udûl olmazsa, ayetteki anlam inceliği kaybolabilir. *‘Udûlün hükmü* câizdir. Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. *Kur’ân’da bu tipte* iki tane ‘udûl tespit edilmiştir.

2.2.2.3. Nâib-i Fâilde ‘Udûl

Kur’ân’da Arap nahvinin nâib-i fâille ilgili genel kurallarına dâir bazı farklı uygulamalar görülmektedir. Bunları aşağıdaki şekilde ele almak mümkündür.

a- Cümle nâib-i fâil olamaz

Arap dilinde yedi çeşit cümlelerin i’râbtan maḥalli olduğu geçmişti.⁸⁴⁷ Bu yedi kısım içerisinde nâib-i fâil olan cümle diye bir kısım zikredilmemektedir.

İbn Hişâm şâhiḥ olan görüşe göre cümlelerin nâib-i fâil olarak gelemeyeceğini bildirmektedir.⁸⁴⁸

⁸⁴⁵ Bakara, 2/124.

⁸⁴⁶ Bkz. Ğâfir, 40/52 (يَوْمَ لَا يَنْفَعُ الظَّالِمِينَ مَعَذِرَتُهُمْ).

⁸⁴⁷ el-Kâfiyeci, *Şerḥu’l-İ’râb fî Kava’idi’l-İ’râb*, ss. 105-151.

⁸⁴⁸ İbn Hişâm, *Şerḥu Şuzûri’z-Zeheb*, s. 198.

fâil olduğunu kabul etmez. Burada fiilin ihtiyaç duyduğu nâib-i fâili “وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ هَذَا الَّلَفْظُ” cümlesindeki gibi “هَذَا الَّلَفْظُ” şeklinde takdir eder. Yine buradaki isnâdın lafzî olduğu ve isnâdın lafzî olduğu her yerde bu türden takdirler yapılabileceğini vurgular.⁸⁵¹

b- Cümlede mef'ûlun bih varsa ondan başkası nâib-i fâil olamaz

Cümlede mef'ûlun bih yoksa masdarların, sonra da zarflar ve câr-ı mecrûrların nâib-i fâil olabilecekleri belirtilmiştir.⁸⁵² Ancak mef'ûlun bih'in varlığına rağmen başka bir şeyin nâib-i fâil olup olmayacağı hususunda Arap dili âlimleri görüş ayrılığına düşmüşlerdir.⁸⁵³ Buradan hareketle cümlelerin fâili hazf edildiği zaman, cümlede mef'ûlun bih varsa öncelikli olarak nâib-i fâil olma hakkının ona verildiği anlaşılmaktadır.

el-Ahfeş'in dışındaki Başriler cümlede mef'ûlun bih varsa başka bir şeyin nâib-i fâil olamayacağını vurgular.⁸⁵⁴ Buna karşın Kûfiler, el-Ahfeş ve İbn Mâlik cümlede mef'ûlun bih olsa bile başka bir şeyin nâib-i fâil olabileceğini belirtir. Ebû Hâyyân, el-Ahfeş'in cümlede mef'ûlun bih varken başka bir şeyin nâib-i fâil olmasını, mef'ûlun bihin nâib-i fâil yapılan ögeden daha sonra zikredilmiş olması şartına bağladığını aktarır.⁸⁵⁵ Buna göre mef'ûlun bih cümlede muahhar değilse yine öncelikli olarak nâib-i fâil olma hakkına sahip olduğu söylenebilir.

Bu hususta Arap dili âlimleri arasında Kur'ân'daki bazı âyetlerle ilgili olarak farklı değerlendirmeler dikkat çeker.

Örnek:

(180) كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدُكُمُ الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ

“Sizden birinize ölüm gelip çattığı zaman, eğer geride bir hayır (mal) bırakmışsa; *anaya, babaya ve yakın akrabaya meşru bir şekilde vasiyette bulunması* –Allah’a karşı gelmekten sakınanlar üzerinde bir hak olarak- *siz farz kılındı.*”⁸⁵⁶

⁸⁵¹ İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûri’z-Zeheb*, s. 199.

⁸⁵² İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûri’z-Zeheb*, s. 192.

⁸⁵³ es-Suyûtî, *el-Hem’u’l-Hevâmi*, II, 265.

⁸⁵⁴ Ebû Hâyyân, *İrtişâfu’d-Đarab*, III, 1338.

⁸⁵⁵ Ebû Hâyyân, *İrtişâfu’d-Đarab*, III, ss. 1338-1339.

⁸⁵⁶ Bakara, 2/180.

Yukarıdaki âyette nâib-i fâil hususunda bir ‘udûl meydana gelmiştir.

Değerlendirme: Âyetteki nahiv ‘udûlü i‘râb düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma‘dûlun ‘anh*, “cümlede mef‘ûlun bih varsa ondan başkası nâib-i fail olamaz” şeklindeki nahiv kuralıdır. *Ma‘dûlun ileyh*, söz konusu yaygın nahiv kâidesinden farklı kullanım olarak belirtilebilir. *‘Udûlü ortaya çıkaran etken (asıl)*, Arap dilinin yerleşik gramer kurallarıdır. Zira Kûfîler’in, el-Ahfeş’in ve Ebû ‘Ubeyde’nin de aralarında bulunduğu bazı Arap dili âlimlerinin görüşlerine itibar edildiğinde, cümlede الوَصِيَّةُ kelimesinin varlığına rağmen, âyetteki nâib-i fâilin عَلَيْهِ câr-ı mecrûru olacağı ifade edilebilir. Buna göre söz konusu âyette yukarıda zikredilen genel kâideden bir ‘udûl gerçekleştiği açıktır. Başrîlerin görüşleri esas alındığında âyette geçen الوَصِيَّةُ kelimesi nâib-i fâil olacağından dolayı yukarıdaki-ne benzer bir ‘udûlden bahsetmek mümkün görünmemektedir. *‘Udûlün yönü*, yerleşik gramer kuralından özel Kur’ân isti‘mâline doğrudur. *‘Udûlün sebebi ve anlama etkisinin* dikkat çekmek ve vurguyu artırmak olduğu söylenebilir. ‘Udûl olmazsa, ayetteki anlam inceliği kaybolabilir. *‘Udûlün hükmü* câizdir. Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. *Kur’ân’da bu tipte* bir tane ‘udûl tespit edilmiştir.

2.2.2.4. Mef‘ûllerde ‘Udûl

Arapçada beş çeşit mef‘ûl bulunur.⁸⁵⁷ Kur’ân incelendiğinde bunlardan bazılarının genel kuraldan farklı şekilde isti‘mâl edildiği görülür. Mef‘ûllerde meydana gelen ‘udûlleri şu şekilde incelemek mümkündür.

2.2.2.4.1. Mef‘ûlun bihte ‘Udûl

Asıl olan fâilin fiile bitişik gelmesi ve me‘ûlun bihin fâilden sonra gelmesidir. Mef‘ûlun bihte asıl olan fâilden sonra gelmesidir. Me‘ûlun bihin fiilden veya fâilden önce gelmesi durumunun bir asıldan çıkış olduğu açıktır.⁸⁵⁸ Buna göre mef‘ûlun bihin “ضَرَبَ زَيْدًا عَبْدُ اللَّهِ” *“Zeyd’i Abdullah dövdü”* örneğinde olduğu gibi fiilin önüne geçtiği⁸⁵⁹

⁸⁵⁷ İbn Hişâm, *Şerhu Kaṭri’n-Nedâ*, s. 333.

⁸⁵⁸ İbn Mâlik, *Elfiyye*, s. 16 (237-238’nci beyitler); el-Murâdî, *Şerhu’l-Elfiyye*, I, ss. 268-269.

⁸⁵⁹ Sibeveyh, *el-Kitâb*, I, 34.

2.2.2.4.2. Mef'ûl-i Muṭlaḳta 'Udûl

Kur'ân'da mef'ûl-i muṭlaḳ kullanımı hususunda bazı 'udûller gerçekleşmiştir. Söz konusu 'udûllerin i'râb itibarıyla değil de yapıları bakımından ele alındıklarında sarf 'udûlleri bağlamında değerlendirilebileceği açıktır. Burada meselenin naḥve bakan tarafının da olduğunu göstermek bakımından bazı örnekler incelenecektir. Meselenin ayrın-tısı için sarf 'udûlleri kısmındaki masdar kalıbında 'udûl konusu incelenebilir. Ancak, bu konunun burada işlenmesi Arap dilinde sarf ve nahiv arasındaki ayrılmaz ilişkiyi göstermesi açısından önemli görülmüştür. Ayrıca söz konusu 'udûller, aynı lafız üzerinde aynı anda hem nahiv hem de sarf 'udûlünün birleşebileceğinin de açık bir göstergesidir.

Bilindiği gibi mef'ûl-i muṭlaḳ genel olarak 'âmilini te'kid eden, 'âmilinin çeşidini ve adedini bildiren olmak üzere üç kısma ayrılır. Bazılarına göre onu mübhem ve muvakkat olarak iki kısma ayırmak da mümkündür.⁸⁶³

'Âmillerini te'kid eden veya 'âmillerinin sayısını bildiren mef'ûl-i muṭlaḳların 'âmillerinin ne olduğu bellidir. Mef'ûl-i muṭlaḳ olan masdar fiilin lafzından ise 'âmili cümlede mezkûr olan fiildir. Masdarın mübhem ya da muḥtaş olması durumu değiştirmez. Örnek: “قَعَدَ فُعُودًا”.⁸⁶⁴ İbnu't-Ṭarâve (ö. 528/1134) bu örnekteki masdarı, maḥzûf bir fiilin mef'ûlun bihi zannederek maḥzûf fiili şöyle takdir eder: “قَعَدَ-فُعُلٌ - فُعُودًا”. İbnu't-Ṭarâve'nin öğrencisi Ebû Zeyd es-Suheyli ise bu örnekteki masdarın, açığa çıkması câiz olmayan başka bir fiille manşûb olduğunu söylemiştir. Bu son iki görüş cumhûrun görüşüne aykırıdır.⁸⁶⁵

Ancak mef'ûl-i muṭlaḳın nâibinin 'âmilinin, ne olacağı hususu dilciler arasında tartışma konusudur. Nitekim bu hususta üç farklı görüş beyan edilmiştir.

a-) *Mezkûr masdarın delâlet ettiği fiildir.* Sibeveyh, mef'ûl-i muṭlaḳtan bahsederken onu “ḥadeş/oluş” diye de isimlendirir.⁸⁶⁶ Masdar ve cümlenin fiilinin lafızları farklı olduğu durumlarda, mef'ûl-i muṭlaḳ'ın 'âmili olarak mezkûr masdarın delâlet etti-

⁸⁶³ ez-Zemaḥşerî, *el-Mufaṣṣal*, ss. 31-12; İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufaṣṣal*, I, 272.

⁸⁶⁴ Ebu Ḥayyân, *İrtiṣâfu'd-Ḍarab*, IV, 1454.

⁸⁶⁵ Ebu Ḥayyân, *İrtiṣâfu'd-Ḍarab*, IV, 1454.

⁸⁶⁶ ez-Zemaḥşerî, *el-Mufaṣṣal*, s. 31.

gi fiili takdir eder.⁸⁶⁷ Buradan hareketle mef'ûl-i muṭlaḳ olan masdarın, cümledeki fiille değil de mezkûr masdarın delâlet ettiği fiille manşûb olmasını gerektirdiği ifade edilebilir.

b-) Mezkûr olan fiille manşûbdur. Çünkü hem masdar hem de cümledeki fiili anlam açısından aynıdır. el-Muberrid, es-Sîrâfî ve İbn Ya'îş⁸⁶⁸ bu görüşü paylaşmaktadır. Bazı dilciler ise meseleyi mezkûr fiilin aynısını takdir ederek açıklar.⁸⁶⁹

c-) Anlamı mezkûr fiilin anlamından farklıysa gizli bir fiille manşûb olur. Eğer anlamı mezkûr fiile muğayir değilse mezkûr fiille manşûb olur.⁸⁷⁰

Kur'ân'da mef'ûl-i muṭlaḳ kullanımında bazı farklı uygulamalar dikkat çeker.

Örnek:

“وَاللَّهُ أَتَيْنَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ نَبَاتًا (17)”

“Allah, sizi (babanız Âdem'i) yerden (*bitki bitirir gibi*) bitirdi (yarattı).”⁸⁷¹

Âyette نَبَاتٌ lafzında bir 'udûl vardır. Kur'ân'da benzer 'udûller bulunmaktadır.⁸⁷²

Değerlendirme: Âyetteki nahiv 'udûlü i'râb düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma'dûlun 'anh*, اِنْبَاتًا kelimesidir. *Ma'dûlun ileyh*, نَبَاتٌ lafzıdır. *'Udûlü ortaya çıkaran etken (asıl)*, bağlam ve Arap dilinin yerleşik gramer kurallarıdır. *'Udûlün yönü*, yerleşik gramer kurallardan özel Kur'ân isti'mâline doğrudur. *'Udûlün sebebi ve anlama etkisinin* te'kid, dikkat çekmek ve anlamı yönlendirmek olduğu ifade edilebilir. 'Udûl olmazsa, âyetdeki anlam inceliği kaybolabilir. *'Udûlün hükmü câizdir.* Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. *Kur'ân'da bu tipte üç tane 'udûl tespit edilmiştir.*⁸⁷³

⁸⁶⁷ İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufaṣṣal*, I, 277.

⁸⁶⁸ İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufaṣṣal*, I, 276.

⁸⁶⁹ İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufaṣṣal*, I, ss. 275-276.

⁸⁷⁰ es-Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmi'*, III, ss. 97-98.

⁸⁷¹ Nûh, 71/17.

⁸⁷² Bkz. Âl-i 'Imrân 3/37 (وَأَنْبَتْنَا نَبَاتًا), Müzzemil, 73/8 (تَنْبِيْلًا).

⁸⁷³ Kur'ân'daki sarf 'udûllerinin incelendiği kısımda, master sığasındaki 'udûller zikredilirken ele alınan 'udûllerin nahiv ilmine bakan tarafları dikkate alındığında bu sayıyı artırmak mümkündür.

2.2.2.4.3. Mef'ûlun Leh'de 'Udûl

Kur'ân'da mef'ûlun leh kullanımında bazı farklılıklar görünmektedir.

Örnek:

“أَفْئِكَآ آلهَةً دُونَ اللَّهِ تُرِيدُونَ (86)”

“Allah’ı bırakıp da bir takım uydurma **ilahlar** mı istiyorsunuz?”⁸⁷⁴

Yukarıdaki âyette (إِنكَا) lafzı üzerinde bir ‘udûl vardır. Âyet incelendiğinde mef'ûlun leh olan (إِنكَا) kelimesinin hemen istifhamdan sonra geldiği, ondan sonra şibh-i cümleyle vasıflanmış bir mef'ûlun bih geldiği görünmektedir.

Değerlendirme: Âyetteki nahiv ‘udûlü i'râb düzeyinde gerçekleşmiştir. Temmâm Hasan yukarıdaki âyette vâki olan ‘udûlün, “*manevi bir zâbıttan (kuraldan) dolayı asıl rütbeden ‘udûl*” diye de adlandırıldığına işaret eder.⁸⁷⁵ Ma’dûlun ‘anh, âyetteki (إِنكَا) lafzının sözdizimi açısından muahhar olarak zikredilmesidir. Bu durumda âyetin sözdiziminin ‘udûlsüz olarak, “أَتُرِيدُونَ آلهَةً دُونَ اللَّهِ إِنكَا” şeklinde tasavvur edilebileceği vurgulanmaktadır.⁸⁷⁶ Ma’dûlun ileyh, (إِنكَا) kelimesinin öne geçmesidir. ‘Udûlü ortaya çıkaran etken (*asıl*), bağlam ve Arap dilinin yerleşik gramer kurallarıdır. ‘Udûlün yönü, yerleşik gramer kuralından özel Kur’ân isti’mâline doğrudur. ‘Udûlün sebebi ve anlama etkisi te’kîd ve muhâtabın dikkatini çekmek şeklinde açıklanabilir. Öte yandan âyetteki istifhâmın inkârî olduğu açıktır. İstifhâm inkârî olduğu sürece, cümlede inkâr edilen şeyi ifade eden lafızların, inkâr edilme derecelerine göre önce zikredilmesi gereklidir.⁸⁷⁷ ‘Udûl olmazsa, âyetteki anlam inceliği kaybolabilir. ‘Udûlün hükmü câizdir. Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. Kur’ân’da bu tipte bir tane ‘udûl tespit edilmiştir.

⁸⁷⁴ Sâffât, 37/86.

⁸⁷⁵ Temmâm Hasan, *el-Beyân*, s. 95.

⁸⁷⁶ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, V, 212.

⁸⁷⁷ Temmâm Hasan, *el-Beyân*, s. 95.

2.2.2.5. Hâl Kurallarında 'Udûl

Arap dili âlimleri hâl olgusu ile ilgili kuralları geliştirirken Arapçadaki ve Kur'an'daki bazı uygulamalara göre istisnâî hükümler geliştirmiş olsalar da dil içerisinde genel hüküm sayılabilecek bazı yaygın nahiv kuralları belirlemiştir. Kur'an incelendiğinde hâl (durum zarfı) bağlamında değişik 'udûller görünür. Söz konusu 'udûlleri aşağıdaki şekilde ele almak mümkündür.

a- Mufred hâl sadece nekra olur, ma'rife olmaz

Hâl çoğunlukla müştâk ve nekra, sâhib-i hâl ise ma'rife olarak görünür. er-Rağî (ö. 688) hâlin nekra gelmesinin vâcip olduğunu belirtmekle beraber sâhib-i hâl de çoğunlukla ma'rife olduğunu ifade eder.⁸⁷⁸ Bununla beraber hâlin nekra olmasının şart koşulması cumhûrun görüşüdür. Bağdâdîler ve Yûnus onun ma'rife gelmesine cevâz vermişler ve iddialarını “ اَدْخُلُوا الْأَوَّلَ فَالْأَوَّلَ ” “*Birer birer girin!*” cümlesindeki gibi delillerle desteklemişlerdir. Kûfiler ise kendisinde şart anlamı olan hâlin ma'rife gelmesine cevâz vermişlerdir. Örnek: “عَبْدُ اللَّهِ الْمُحْسِنُ أَفْضَلُ مِنْهُ الْمُبِيبِيُّ” “*Abdullah iyiye kötü olduğu hâlden efdaldır.*”⁸⁷⁹

Sibeveyh bu kelimelerin nekra yerine konulmuş ma'rife isimler olduğunu belirtmektedir.⁸⁸⁰

Kur'an'da yukarıda zikredilen hâl kuralından bazı farklı uygulamalar dikkat çekmektedir.

Örnek:

“يَقُولُونَ لَئِنْ رَجَعْنَا إِلَى الْمَدِينَةِ لَيُخْرِجَنَّ الْأَعَزُّ مِنْهَا الْأَذَلَّ (8)”

“Onlar, ‘Andolsun, eğer Medine’ye dönersek, üstün olan, zayıf olanı oradan mutlaka çıkaracaktır’ diyorlardı.”⁸⁸¹

⁸⁷⁸ er-Rağî, *Şerhu'r-Rağî 'ale'l-Kâfiye*, II, 17.

⁸⁷⁹ el-Murâdî, *Şerhu'l-Elfiyye*, I, 358.

⁸⁸⁰ er-Rağî, *Şerhu'r-Rağî 'ale'l-Kâfiye*, II, 16.

⁸⁸¹ Münâfikûn, 63/8.

Yukarıdaki âyette **الَّذِي** lafzı üzerinde bir ‘udûl gerçekleşmiştir.

Değerlendirme: Âyetteki nahiv ‘udûlü i‘râb düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma‘dûlun ‘anh*, “mufred hâl sadece nekra olur, marife olmaz” şeklindeki nahiv kuralıdır. *Ma‘dûlun ileyh*, söz konusu yaygın nahiv kâidesinden farklı kullanım olarak belirtilebilir. *‘Udûlü ortaya çıkaran etken (asıl)*, Arap dilinin yerleşik gramer kurallarıdır. *‘Udûlün yönü*, yerleşik gramer kuralından özel Kur’ân isti‘mâline doğrudur. *‘Udûlün sebebi ve anlama etkisinin* dikkat çekmek ve anlam vurgusunu artırmak olduğu belirtilebilir. ‘Udûl olmazsa, ayetteki anlam inceliği kaybolabilir. *‘Udûlün hükmü* câizdir. Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. *Kur’ân’da bu tipte* bir tane ‘udûl tespit edilmiştir.

b- Masdar “hâl” olamaz

Masdarın hâl olup olamayacağı hususunda değişik görüşler ileri sürülmüştür.⁸⁸² Ebû Hayyân, hâl olarak çok fazla gelmelerine rağmen, masdarların Araplardan işitildiği gibi kullanılmaları gerektiğini vurgular.⁸⁸³ Söz konusu ‘udûller şu şekilde incelenebilir.

1-) Şarih masdarda nahiv ‘udûlü

Arap dilinde fiillerden sonra **“أَيْتُ رَكُضًا”** “Koşarak geldim” cümlesindeki **رَكُضًا** lafzına benzer bazı kullanımlar vardır. Kûfîler bunları geçen fiillerin -çeşit bildiren-mef‘ûl-i muṭlaqları⁸⁸⁴, el-Aḥfeş ve el-Muberrid ise bu masdarları kendi lafızlarından mahzûf bir fiilin mef‘ûl-i muṭlağı kabul eder. Örnek: **“أَيْتُ (أَرْكُضُ) رَكُضًا”**.⁸⁸⁵ Mesele hakkında her ne kadar farklı görüşler ileri sürülmüş olsa da Başrîler ve Kûfîler bu örneklerin semâ‘ ile sınırlı –Araplardan işitmeye bağlı- olduğunu ve başka meselelerin bunlar üzerine kıyâs edilemeyeceğini vurgularken el-Muberrid başka örneklerin bunlara kıyâs edilebileceği görüşünü ileri sürer.⁸⁸⁶ Yukarıda zikredilen gruplardan hiç birinin söz konusu kelimeleri hâl olarak değerlendirmediklerini ifade etmek mümkündür.

Kur’ân’da bazı masdar sîgalarının hâl olarak kullanıldığı dikkat çekmektedir.

⁸⁸² es-Suyûtî, *Hem‘u’l-Hevâmi*, IV, 14.

⁸⁸³ Ebû Hayyân, *İrtisâfu’d-Ḍarab*, III, 1570.

⁸⁸⁴ el-Murâdî, *Şerhu’l-Elfiyye*, I, 360; es-Suyûtî, *Hem‘u’l-Hevâmi*, IV, 15.

⁸⁸⁵ el-Murâdî, *Şerhu’l-Elfiyye*, I, 360.

⁸⁸⁶ Ebû Hayyân, *İrtisâfu’d-Ḍarab*, III, 1570.

Örnek:

“ثُمَّ إِنِّي دَعَوْتُهُمْ جَهَارًا (8)” *“Sonra ben onları açık açık davet ettim.”*⁸⁸⁷

Âyette جَهَارًا lafzında bir nahiv ‘udûlü vardır. Kur’ân’da benzer ‘udûller vardır.⁸⁸⁸

Değerlendirme: Âyetteki nahiv ‘udûlü i‘râb düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma’dûlun ‘anh*, “masdar hâl olamaz” şeklindeki nahiv kuralıdır. *Ma’dûlun ileyh*, âyette جَهَارًا lafzının hâl olarak isti‘mâl edilmesi neticesinde ortaya çıkan ve söz konusu yaygın nahiv kâidesinden farklı kullanım olarak belirtilebilir. *‘Udûlü ortaya çıkaran etken (asıl)*, Arap dilinin yerleşik gramer kurallarıdır. *‘Udûlün yönü*, yerleşik gramer kuralından özel Kur’ân isti‘mâline doğrudur. *‘Udûlün sebebi ve anlama etkisinin* te’kîd ve çekmek olduğu ifade edilebilir. ‘Udûl olmazsa, ayetteki anlam inceliği kaybolabilir. *‘Udûlün hükmü* câizdir. Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. Sibeveyh başta olmak üzere Başrîler’in cumhûru Kur’ân’daki söz konusu kelimeleri “مَصْبُورًا, رَاكِضًا, سَامِعًا, سَاعِيًا, خَائِفًا” ve “مُعْلَنًا” şeklinde ism-i fâil veya ism-i mef’ûl gibi müştâk bir lafza te’vîl ederek, bu lafızların hâl olduklarına işaret ederler.⁸⁸⁹ *Kur’ân’da bu tipte* altı tane ‘udûl tespit edilmiştir.

2-) Muevvel masdarda nahiv ‘udûlü

Sibeveyh’e göre اُفَّ li ya da اُفَّ ve fiilden oluşan cümlelerin masdara te’vîl edilseler bile hâl olamayacakları aktarılmaktadır. Zira, Araplar onu كَانَ fiiline haber olduğunda ma‘rife sayar. Ayrıca اُفَّ gelecek zaman içindir. Gelecek zaman ise hâl olamaz.⁸⁹⁰

Kur’ân’da konuyla ilgili bazı ‘udûller dikkat çeker.

Örnek:

“فَإِنْ حِفْظُكُمْ أَلَّا يَقْبِيَا حُدُودَ اللَّهِ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ (229)”

⁸⁸⁷ Nûh, 71/8.

⁸⁸⁸ Bkz. Bakara, 2/260 (سَعِيًا); Bakara, 2/274 (سِرًا), Bakara, 2/274 (عَلَانِيَةً); A‘râf, 7/56 (وَادْعُوهُ خَوْفًا), A‘râf, 7/56 (وَادْعُوهُ خَوْفًا وَطَمَعًا).

⁸⁸⁹ es-Suyûtî, *Hem‘u’l-Hevâmi‘*, IV, 15.

⁸⁹⁰ es-Suyûtî, *Hem‘u’l-Hevâmi‘*, IV, 17.

“Eğer onlar Allah’ın belirlediği ölçüleri gözetmeyecekler diye endişe ederseniz, o zaman kadının (boşanmak için) bedel vermesinde ikisine de günah yoktur.”⁸⁹¹

Yukarıdaki âyette “أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ” terkibi üzerinde bir ‘udûl vardır.

Değerlendirme: Âyetteki nahiv ‘udûlü i’râb düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma‘dûlun ‘anh*, “masdar hâl olamaz” şeklindeki nahiv kuralıdır. *Ma‘dûlun ileyh*, âyette “أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ” terkinin masdar te’vîlinde hâl yapılması neticesinde ortaya çıkan ve söz konusu yaygın nahiv kâidesinden farklı kullanım olarak belirtilebilir. Zira âyetteki mesele İbn Cinnî’nin dışındaki Arap dili âlimlerinin görüşlerine göre değerlendirildiğinde Kur’ân’da muevvel masdarın hâl olarak gelmesi şeklinde bir ‘udûlün ortaya çıktığı görülür. *‘Udûlün ortaya çıkaran etken (asıl)*, Arap dilinin yerleşik gramer kurallarıdır. *‘Udûlün yönü*, yerleşik gramer kuralından özel Kur’ân isti’mâline doğrudur. *‘Udûlün sebebi ve anlama etkisi* vurguyu artırmak ve dikkat çekmek şeklinde açıklanabilir. *‘Udûlün hükmü* câizdir. Arap dilinin sözvarlığı içerisinde gerçekleşmiştir. Şâz ya da i’râb hatası olarak kabul edilmesi isâbetli görünmemektedir. Bununla beraber Âyetteki “أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ” terkibi hakkında zarf, mef’ûlun leh veya hâl olmak üzere üç i’râb veçhi daha söz konusu olabilir. *Kur’ân’da bu tipte bir tane ‘udûl* tespit edilmiştir.

c- İsim cümlesi hâl olarak geldiğinde başında vâv bulunmalıdır

Bilindiği gibi Arap dilinde sıfat, haber, hâl gibi ögelerin yerini tutan çok çeşitli yancümleler vardır. Bunları temel cümleye bağlayan bir râbıt olması zorunludur. Yancümle hâl olarak geldiğinde onu şâhib-i hâle bağlayacak bir râbıtın bulunması zorunludur.⁸⁹² Bu rabıt *vâv* harfî ya da zamir olabilir.⁸⁹³

İsim cümlesi hâl olarak geldiğinde başında vâv bulunmalıdır. İçerisinde şâhib-i hâle dönen bir zamir bulunup bulunmamasına bu hükmü değiştirmez.⁸⁹⁴

Kur’ân’da bu kaideden farklı bazı kullanımlar dikkat çeker.

⁸⁹¹ Bakara, 2/229.

⁸⁹² İbn Ya‘îş, *Şerhu’l-Mufaşşal*, II, 31.

⁸⁹³ el-Murâdî, *Şerhu’l-Elfiyye*, I, 376.

⁸⁹⁴ Ruknuddîn el-Curcânî, *el-İşârât ve’t-Tenbihât*, s. 111.

Örnek:

“قَالَ اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ إِلَىٰ حِينٍ (24)”

“Allah dedi ki: ‘Birbirinizin düşmanı olarak inin (oradan). Size yer yüzünde bir zaman kadar yerleşme ve yararlanma vardır.’”⁸⁹⁵

Yukarıdaki âyette “بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ” terkihi üzerinde bir nahiv ‘udûlü meydana gelmiştir. Kur’ân’da buna benzer başka ‘udûller de vardır.⁸⁹⁶

Değerlendirme: Âyetteki nahiv ‘udûlü i‘râb düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma‘dûlun ‘anh*, “İsim cümlesi hâl olarak geldiğinde başında vâv bulunmalıdır” şeklindeki nahiv kuralına bağlı olarak, hâl olarak gelen isim cümlesinin başındaki vâv harfinin kalmasıdır. *Ma‘dûlun ileyh*, söz konusu yaygın nahiv kâidesinden farklı kullanım, başka bir ifadeyle hâl olarak gelen isim cümlesinin başındaki vâv harfinin hazfidir. Âyetteki “بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ” terkihi, isim cümlesi olarak gelmiş maḥallen manşûb bir hâldir. Burada şâhib-i hâl “اهْبِطُوا” kelimesindeki الواو zamiridir. Cümlemin başındaki الواو harfî hazf edilmiştir. ‘*Udûlü ortaya çıkaran etken (asıl)*, Arap dilinin yerleşik gramer kurallarıdır. ‘*Udûlün yönü*, isbattan hazife doğru gelişmiştir, yerleşik gramer kuralından özel Kur’ân isti‘mâline doğrudur. ‘*Udûlün sebebi ve anlama etkisi*, sözü akıcı hale getirmek suretiyle anlamı hem kolaylaştırıp hem de derinleştirmek şeklinde açıklanabilir. Ayrıca hâl cümlesinde bildirilen anlamın şâhib-i hâle yakınlığını vurgulamak. Bazı dilciler ‘udûlün bu tür bir anlama delâlet ettiğini vurgularcasına, âyette hâl olarak gelen “بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ” cümlesini şâhib-i hâle bağlarken “*bu hâlde inin, birbirinize düşman olarak inin*” şeklinde yorumlar getirmiştir.⁸⁹⁷ Ayrıca burada ‘udûl hâzif cihetinde gerçekleştiği için hâzif olgusunun birçok belâğî anlamı da âyete kazandırmış olduğu düşünülmektedir. ‘Udûl

⁸⁹⁵ A‘râf, 8/24.

⁸⁹⁶ Bkz. Bakara, 2/36 (وَقُلْنَا اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ); Âl-i ‘Imrân, 3/195 (فَاسْتَحَابَ لَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ أَنْ لَا أُضِيعَ عَمَلٌ غَائِبٌ مِنْكُمْ مِنْ (وَلَا أَتَىٰهَا الْإِنْسَانُ مِنْ قَبْلُ) وَلَا تَحْجِدُوا الْيَهُودَ وَالنَّصَارَىٰ أَوْلِيَاءَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ) (ذَكَرَ أَوْ أَنْتَىٰ بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ) (فَاضْرَبْ لَهُمْ طَرِيقًا فِي الْبَحْرِ يَبَسًا لَا تَخَافُ دَرْكًا وَلَا تُخْشَىٰ) (تَآخَّاهُ الَّذِينَ كَفَرُوا وَالْمَلَائِكَةُ يُضْرَبُونَ وَخُوجُهُمْ وَأَذْبَارُهُمْ وَدُوفُهُمْ عَذَابُ الْخَرِيقِ) (لَيْسَ عَلَيْكُمْ وَلَا عَلَيْهِمْ خِطَابٌ بَعْضُهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ عَدُوٌّ) (قَالَ اهْبِطُوا مِنْهَا جَمِيعًا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ) (نُورُ, 24/58) (لَيْسَ عَلَيْكُمْ وَلَا عَلَيْهِمْ خِطَابٌ بَعْضُهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ عَدُوٌّ) (نُورُ, 24/58).

⁸⁹⁷ Ebu’l-Berekât Kemaluddîn Abdurrahman b. Muhammed b. Abdullah b. Ebi Sa‘îd el-Enbârî (İbnu’l-Enbârî nispesiyle), *el-Beyân fî Ğarîbi İ‘râbi’l-Kur’ân*, Tâhâ Abdulhamid Tâhâ ve Mustafa es-Sekâ, el-Hey’etu’l-Miṣriyye’l-Âmme li’l-Kitâb, y.y., 1980, I, 75.

Başrîlerden el-Ahfeş ve İbn Mâlik gibi dilciler mâzî fiil cümlesinin hâl olarak geldiği yerlerde cümlelerin başında bir ذ harfi bulunmasının zorunlu olmadığını vurgular.⁹⁰¹ el-Ahfeş'in dışında kalan Başrîler ise mâzî fiil cümlesinin hâl olarak geldiği yerlerde, anlamı geçmiş zamandan alıp şimdiki zamana yaklaştırmak için cümlelerin başında mutlaka bir ذ harfi bulunması gerektiğini savunur.⁹⁰² Her iki grubun tartışmaları dikkate alındığında problemin hâl cümlesinin şimdiki zaman anlamlı olup olmayacağı üzerinde yoğunlaştığı anlaşılır.

Meselenin cevâzına yönelik deliller de zikredilmektedir.

Örnek: [eṭ-Ṭavîl]

وَأَيُّ لَتَعْرُونِي لِذِكْرِكَ هِرَّةٌ كَمَا انْتَقَضَ الْعَصْفُورُ بَلَلَهُ الْقَطْرُ⁹⁰³

“*Seni hatırlamaktan dolayı beni bir titreme tutuyor, tıpkı su tanelerinin ıslattığı serçenin silkindiği gibi*”

Beyitte altı çizli “بَلَلَهُ الْقَطْرُ” (Onu su taneleri(nin) ıslattı(ğ)). cümlesi mâzî fiilli bir cümledir. Hâl olarak i’râb edilmesi mümkün olan cümlelerin başına ذ almamış olduğu dikkat çeker.

Kur’ân’da Başrîlerin savunduğu görüşün aksine bazı uygulamalar görünmektedir.

Örnek:

“قَالُوا يَا أَبَانَا مَا نَبْغِي هَذِهِ بِضَاعَتُنَا رُذْتُ إِلَيْنَا (65)”

“*Ey babamız! daha ne isteriz? İşte bize geri verilmiş olduğu halde ödediğimiz bedeler.*’ dediler.”⁹⁰⁴

⁹⁰¹ İbn Ya‘îş, *Şerhu’l-Mufaṣṣal*, II, 28.

⁹⁰² İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebîb*, II, 536; IV, 471.

⁹⁰³ er-Radî, *Şerhu’r-Radî ‘ale’l-Kâfiye*, II, 45.

⁹⁰⁴ Yûsuf, 12/65.

Yukarıdaki âyette “رُذِّتْ إِلَيْنَا” cümlesinin kullanımında bir ‘udûl meydana gelmiştir. Kur’ân’da başka âyetlerde de aynı tipden ‘udûller vardır.⁹⁰⁵

Değerlendirme: Âyetteki nahiv ‘udûlü i‘râb düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma‘dûlun ‘anh*, “mâzî fiilli hâl cümlesi başına (رُذِّ) almalıdır” şeklindeki nahiv kuralıdır. *Ma‘dûlun ileyh*, mâzî fiilli hâl cümlesinin başına (رُذِّ) almaması neticesinde ortaya çıkan ve söz konusu yaygın nahiv kâidesinden farklı kullanım olarak belirtilebilir. *‘Udûlü ortaya çıkaran etken (asıl)*, Arap dilinin yerleşik gramer kurallarıdır. *‘Udûlün yönü*, yerleşik gramer kuralından özel Kur’ân isti‘mâline doğrudur. *‘Udûlün sebebi ve anlama etkisi* zamansal yakınlığı hissettirmek suretiyle dikkat çekmek şeklinde açıklanabilir. ‘Udûl olmazsa, âyetteki anlam inceliği kaybolabilir. *‘Udûlün hükmü* câizdir. Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. Arap dilcilerinden bazıları söz konusu âyetlerde geçen mâzî fiilli cümlelerin başında رُذِّ harfi lafzan bulunmasa bile takdiren var olduğunu ifade eder.⁹⁰⁶ *Kur’ân’da bu tipte üç tane ‘udûl tespit edilmiştir.*

e- Olumlu muzâri fiil cümlesinin başında hâl vâvı gelmez

Hâl olan fiil cümlesi olumlu muzâri fiille başlarsa içinde şâhib-i hâle dönen bir zamirin bulunması ve başında vâv bulunmaması vaciptir. Örnek: “جَاءَ رُذِّ يَضْحَكُ” cümlesindeki يَضْحَكُ cümlecigi رُذِّ kelimesinin hâlidir. Müsbet muzâri fiille başlayan bir fiil cümlesi olduğundan dolayı hâli şâhib-i hâle bağlamak için cümleden şâhib-i hâle dönen bir zamirin bulunması yeterlidir. Burada hâl cümlesinin başına bir الواو eklenerek cümle- nin “جَاءَ رُذِّ وَيَضْحَكُ” şeklinde kurulması câiz görünmemektedir.⁹⁰⁷

Burada muzârinin başında الواو bulunmaması meselesi, muzâri fiilin isme ben- zemesi ve ismin başında gelmeyen edatın muzârinin başında da gelemeyeceği şeklinde gerekçelendirilir. Öte yandan, olumlu cümlede muzârinin başına الواو getirilmemesine yönelik olarak, cümle- nin başında رُذِّ harfinin bulunmaması üçüncü bir şart olarak ileri

⁹⁰⁵ Bkz. Nisâ, 4/90 (حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ); Şu‘arâ, 26/111 (وَأَتْبَعَكَ الْأَرْدُنُّ).

⁹⁰⁶ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, II, ss. 536-337.

⁹⁰⁷ el-Murâdî, *Şerhu'l-Elfiyye*, I, 375.

sürülerek olumlu muzâri fiille başlayan hâl cümlesinin başında الواو bulunursa başına قَدْ gelebileceği ayrıca vurgulanmaktadır.⁹⁰⁸

Örnek:

“وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ لِمَ تُؤْذُونَنِي وَقَدْ تَعْلَمُونَ أَنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ (5)”

“*Hani Mûsâ kavmine, ‘Ey kavmim! Allah’ın size gönderdiği peygamberi olduğumu bilip durduğunuz halde, niçin bana eziyet ediyorsunuz?’ demişti.*”⁹⁰⁹

“Olumlu muzâri fiil cümlesinin başında hâl vâvı gelmez” kuralı bağlamında Kur’ân’da bazı farklı uygulamalar dikkat çeker.

Örnek:

“وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيُشْهَدُ اللَّهُ عَلَى مَا فِي قَلْبِهِ وَهُوَ أَلَدُّ الْخِصَامِ (204)”

“*İnsanlardan öylesi de vardır ki; dünya hayatına ilişkin sözleri senin hoşuna gider. Bir de kalbindekine (sözünün özüne uyduğuna) Allah’ı şahit tutar. Halbuki o, düşmanlıkta en amansız olandır.*”⁹¹⁰

Yukarıda zikredilen âyette “وَيُشْهَدُ اللَّهُ عَلَى مَا فِي قَلْبِهِ” cümlesinde bir ‘udûl meydana gelmiştir. Kur’ân’da buna benzer başka ‘udûller de vardır.⁹¹¹

Değerlendirme: Âyetteki nahiv ‘udûlü i‘râb düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma‘dûlun ‘anh*, “olumlu muzâri fiil cümlesinin başında hâl vâvı gelmez” şeklindeki nahiv kuralıdır. Başka bir ifadeyle hâl olarak gelen olumlu muzâri ile başlayan fiil cümlesinin başında hâl vâvı bulunmamasıdır. *Ma‘dûlun ileyh*, âyetteki “وَيُشْهَدُ اللَّهُ عَلَى مَا فِي قَلْبِهِ” cümlesinin önce geçen يُعْجِبُ fiilinin fâili olan قَوْلُهُ kelimesinden hâl yapılması ve muzâri fiil cümlesinin başında hâl vâvı getirilmesi olarak açıklanabilir. *‘Udûlü ortaya çıkaran etken (asıl)*, Arap dilinin yerleşik gramer kurallarıdır. *‘Udûlün yönü*, hâziften işbâta doğrudur. Yer-

⁹⁰⁸ a.y.

⁹⁰⁹ Saff, 61/5.

⁹¹⁰ Bakara, 2/204.

⁹¹¹ Bkz. Yûnus, 10/27 (وَيُشْهَدُ اللَّهُ عَلَى مَا فِي قُلُوبِهِمْ مِنْ غَيْرِ مَا يَدْعُونَ بِهِمْ); Hacc, 22/25 (إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا (وَالَّذِينَ كَسَبُوا السَّيِّئَاتِ جَزَاءُ سَيِّئَةٍ يَمْثِلُهَا وَيَتَرَهَّبُ مِنْهُمْ ذِلَّةٌ مَا لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ غَايِمٍ) (وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ).

leşik gramer kuralından özel Kur'ân isti'mâline doğru olduğu da ifade edilebilir. *'Udûlün sebebi ve anlama etkisinin* sözdizimini düzenleyip anlamı derinleştirmek olduğu belirtilebilir. Ayrıca hâl cümlesinde bildirilen anlamın şâhib-i hâle yakınlığını ve mutlaka başına geleceğini vurgulamak. Ayrıca burada 'udûl hazf cihetinde değil de işbât cihetinde gerçekleştiği için işbâtın taşıdığı birçok belâği anlam özelliğini de âyete kazandırmış olduğu düşünülmektedir. 'Udûl olmazsa, ayetteki anlam inceliği kaybolabilir. *'Udûlün hükmü* câizdir. Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. Ayrıca âyetteki "وَيُشْهِدُ اللَّهُ عَلَى مَا فِي قُلُوبِهِ" cümlesini مَنْ ism-i mevşûlünün sılasında gelen fiil cümlesi üzerine atfetmek de mümkündür. Bu durumda söz konusu âyette herhangi bir 'udûl söz konusu olmaz. Ayrıca atfedilen cümlelerin her ikisi de muzârî kalıbında olduğundan dolayı 'atıf cihetinden de bir 'udûl gerçekleşmez. *Kur'ân'da bu tipte* üç tane 'udûl tespit edilmiştir. Kısaca belirtilmelidir ki; Kur'ân'da الواو ve قَدْ harfleri cümle başında وَقَدْ şeklinde 45 yerde mâzî fiille başlayan cümlelerin, bir tek yerde ise muzârî fiille başlayan cümlelerin başında toplam 46 yerde geldiği görünmekte olup isim cümlesinin başında hiç kullanılmadığı da tespit edilmiştir. Yaklaşık 129 yerde ise وَلَقَدْ şeklinde mâzî filli cümle başında zikredilmektedir.

f- Hâl şâhib-i hâlden önce gelemez

Hâl'in şâhib-i hâlden önce gelip gelemeyeceği hususu Arap dilcileri arasında tartışmalı bir konudur.

Başriler şâhib-i hâl merfû' ya da manşûb olduğu durumlarda hâlin şâhib-i hâlden önce gelmesine cevâz vermektedirler. Ancak şâhib-i hâlin izâfetle mecrûr olduğunda hâlin şâhib-i hâlden önce gelmeyeceği hususunda ittifak vardır.⁹¹²

Kûfîler hâlin şâhib-i hâlden önce gelmesine -bir yer hariç- cevâz vermez. Onlar şâhib-i hâl merfû' olup hâl de şâhib-i hâl ile 'âmili arasına girdiği durumlarda hâlin şâhib-i hâlden önce gelmesine cevâz verir. Onlara göre "جَاءَ رَاكِبًا زَيْدٌ" "*Binitli olarak geldi*

⁹¹² er-Rağî, *Şerhu'r-Rağî 'ale'l-Kâfiye*, II, ss. 29-30.

Zeyd” cümlesi “رَاكِبًا جَاءَ زَيْدٌ” şeklinde kurulabilir.⁹¹³ Ancak hâlin ‘âmili mutaşarrıf bir fiil olduğunda şâhib-i hâl ile birlikte ‘âmilinin önüne geçmesine cevâz verilmiştir.⁹¹⁴

Örnek: [Meczû‘u’l-Vâfir]

لَمِيَّةٌ مُوحِشًا طَلَّلَ يَلُوحُ كَأَنَّهُ خِلَافٌ⁹¹⁵

“*Meyye kavminden geriye kılınç kınlarındaki küçük nakışlar gibi parlayan terkedilmiş kalıntılar kaldı*”

Kur’ân’da hâl’in şâhib-i hâlden önce geldiği bazı uygulamalar dikkat çeker.

Örnek:

“وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا كَافَّةً لِلنَّاسِ بَشِيرًا وَنَذِيرًا وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ (28)”

“*Biz, seni ancak bütün insanlara müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik. Fakat insanların çoğu bilmezler.*”⁹¹⁶

Yukarıdaki âyette كَأَنَّهُ lafzı üzerinde bir ‘udûl meydana gelmiştir.

Değerlendirme: Âyetteki nahiv ‘udûlü i‘râb düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma‘dûlun ‘anh*, “hâl’in şâhib-i hâlden önce gelemes” şeklindeki nahiv kuralıdır. *Ma‘dûlun ileyh*, hâl’in şâhib-i hâlden önce gelmesi neticesinde ortaya çıkan ve söz konusu yaygın nahiv kâidesinden farklı kullanım olarak belirir. ‘*Udûlü ortaya çıkaran etken (asıl)*, Arap dilinin yerleşik gramer kurallarıdır. ‘*Udûlün yönü*, yerleşik gramer kuralından özel Kur’ân isti‘mâline doğrudur. ‘*Udûlün sebebi ve anlama etkisi* hâlin açığa çıkardığı anlamı te’kîd etmek⁹¹⁷, başka bir ifadeyle Peygamber’in (s.a.v.) bütün insanlara gönderildiğini te’kîdli ve mubâlağalı bir tarzda vurgulamak şeklinde açıklanabilir. ‘Udûl olmazsa, ayetteki anlam inceliği kaybolabilir. ‘*Udûlün hükmü* câizdir. Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. İbn Keysân, Ebû Ali el-Fârisî ve İbn Burhân’ın bu âyetteki gibi hâl’in şâhib-i hâlin önüne geçmesine cevâz verdikleri nakledilmektedir. Ayrıca bazılarının bu âyetteki

⁹¹³ er-Rağî, *Şerhu’r-Raği ‘ale’l-Kâfiye*, II, 29.

⁹¹⁴ el-Murâdî, *Şerhu’l-Elfiyye*, I, 366.

⁹¹⁵ İbn Hişâm, *Şerhu Kaşri’n-Nedâ*, s. 392.

⁹¹⁶ Sebe’, 34/28.

⁹¹⁷ Ahmed Suleyman, *el-Uslûbiyye*, s. 207.

كَافَّةً lazfinı “أَرْسَلْنَاكَ” fiiline bitişmiş mef’ûl olan كَ zamirinden hâl yapmaları ve kelimenin sonundaki ة harfini de mubâlağa anlamına hamletmeleri bir zorlama olarak nitelenmiştir.⁹¹⁸ *Kur’ân’da bu tipte bir tane ‘udûl tespit edilmiştir.*

2.2.2.6. Temyîz Kurallarında ‘Udûl

Cümlelerin ana unsurlarından olmayıp kendisinden önceki bir zât ya da nisbetteki kapalılığı açıklayan câmid ve nekra isme temyîz denir.⁹¹⁹ Temyîz kurallarında meydana gelen ‘udûlleri şu şekilde incelemek mümkündür.

a- Yüz sayısı mufred temyîze izâfe olur

Arap dilinde sayıların temyîzi ayrıntılı bir meseledir. Zira sayıların temyîzi ait oldukları sayı gurubuna göre farklı mahiyet arz eder. Yüz ve bin sayılarının temyîzleri mufred ve mecrûr olarak kullanılır.⁹²⁰ Kur’ân’da yüz ve bin sayılarının temyîzlerinin bu kurala uygun olarak geldiği çok sayıda âyet vardır.⁹²¹

Kur’ân’da yukarıda zikredilen kuraldan farklı sayılabilecek bazı uygulamalar dikkat çeker.

Örnek:

“وَلَبِثُوا فِي كَهْفِهِمْ ثَلَاثَ مِائَةٍ سِنِينَ وَازْدَادُوا تِسْعًا (25)”

“Onlar mağaralarında üç yüz yıl kaldılar. Buna dokuz daha eklediler.”⁹²²

Yukarıdaki âyetteki مِائَةٍ sayısı ‘Âşım kıraatının Hâfş rivâyetinde şeklinde tenvinli okunmuştur. Dolayısıyla ‘Âşım kıraatının Hâfş rivâyetinde ‘udûl görünmez. Ancak kıraat-ı seba‘ imamlarından el-Kisâî, Hamza ve kıraat-ı seba‘ dışından Halef, el-Hasen, İbn Ebî Leylâ gibi مِائَةٍ sayısını tenvinsiz olarak سِنِينَ kelimesine muğâf yapmak suretiyle

⁹¹⁸ er-Rağî, *Şerhu’r-Raği ‘ale’l-Kâfiye*, II, 30.

⁹¹⁹ Ebû Hayyân, *İrtişâfu’l-Đarab*, IV, ss. 1621-1622; İbn Hişâm, *Şerhu Kâtri’n-Nedâ*, s. 394.

⁹²⁰ İbn Hişâm, *Şerhu Kâtri’n-Nedâ*, s. 395.

⁹²¹ Bkz. Nûr, 24/2 (مِائَةٍ خَلْدٍ); Ankebût, 29/14 (أَلْفَ سَنَةٍ).

⁹²² Kehf, 18/25.

“ثَلَاثَ مِائَةٍ سِنِينَ” şeklinde okuyanlar vardır. Bu ikinci vecih, çoğul lafzın mufred lafız yerine kullanılması olarak da değerlendirmektedir. Buna benzer bir kullanım aynı surede geçen “قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُمْ بِالْأَخْسَرِينَ أَعْمَالًا” “(Ey Muhammed!) De ki: ‘Amelce en çok ziyana uğrayan; iyi iş yaptıklarını sandıkları halde, dünya hayatındaki çabaları kaybolup giden kimseleri size haber verelim mi?’”⁹²³ âyetinde de görünmektedir.⁹²⁴

Değerlendirme: Âyetteki nahiv ‘udûlü i’râb düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma‘dûlun ‘anh*, “yüz sayısı mufred temyîze izâfe olur” şeklindeki nahiv kuralıdır. *Ma‘dûlun ileyh*, مائة sayısının mufred temyîze değil de çoğul temyîze izâfe olması neticesinde ortaya çıkan ve söz konusu yaygın nahiv kâidesinden farklı kullanım şeklinde açıklanabilir. ‘*Udûlü ortaya çıkaran etken (asıl)*, Arap dilinin yerleşik gramer kurallarıdır. ‘*Udûlün yönü*, yerleşik gramer kuralından özel Kur’ân isti‘mâline doğrudur. ‘*Udûlün sebebi ve anlama etkisi* muhatapların dikkatini çekmek, anlam estetiği oluşturmak şeklinde açıklanabilir. ‘Udûl olmazsa, ayetteki anlam inceliği kaybolabilir. ‘*Udûlün hükmü* câizdir. Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. Âyetteki سِنِينَ kelimesinin, önceden de açıklandığı üzere Ubey b. Ka‘b’ın kırâatında سَنَةً şeklinde mufred olarak gelmesi⁹²⁵ kelimenin temyîz olduğu düşüncesini destekler mahiyettedir. Ayrıca ⁹²⁶ “وَلَبِثُوا فِي كَهْفِهِمْ ثَلَاثَ مِائَةٍ”⁹²⁶ “ثَلَاثَ مِائَةٍ وَتِسْعَ سِنِينَ” âyetinin devamına bakılacak olursa, اِزْدَادُوا cümlesinde fiilin fâile nisbetini açıklamak için bir *dokuz* sayısının kullanıldığı görünür. Buradan hareketle سِنِينَ kelimesinin ثَلَاثَ مِائَةٍ (üç yüz) sayısının değil de âyetten asıl kast edildiğini düşündüğümüz anlam - “Mağaralarında üç yüz dokuz sene kaldılar”- merkeze alınarak “ثَلَاثَ مِائَةٍ وَتِسْعَ سِنِينَ” üç yüz dokuz sayısının birler basamağındaki *dokuz* rakamından temyîz olduğu düşünüldüğünde kelimenin çoğul ve mecrûr gelmesinin kurallara uygun olduğu ifade edilebilir. Mesele bu açıdan değerlendirildiğinde hem âyetteki problem kalmış hem de iki ‘udûl birden gerçekleşmiş olmaktadır. Birincisi dokuz sayısının temyîzinin öne geçmesi, ikicisi ise سِنِينَ kelimesinin “ثَلَاثَ مِائَةٍ” (üç yüz) sayısının temyîzi gibi görüldüğü vecihte سِنِينَ kelime-

⁹²³ Kehf, 18/103.

⁹²⁴ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 579; Ebû Hâyyân, *İrtişâfu’l-Darab*, IV, 1626.

⁹²⁵ Ebû Hâyyân, *el-Baḥru’l-Muḥîṭ*, VI, 112.

⁹²⁶ Kehf, 18/25.

sinin melfûz bir temyîz sûretine bürünmesi şeklinde açıklanabilir. Zira bu durumda söz konusu kelime açık bir ismi açıklamaktadır. سِنِينَ kelimesinin “ثَلَاثَ مِائَةٍ وَتِسْعَ سِنِينَ” üç yüz dokuz sayısının temyîzi kabul edildiği vecihte ise türü melhûz olmaktadır. Bu uygulamayla Kur’ân’ın Arap dilinin yaygın kuralları ve üslûp özelliklerinden estetik bir şekilde ‘udûl etmiş olduğu ifade edilebilir. *Kur’ân’da bu tipte* bir tane ‘udûl tespit edilmiştir.

Âyette geçen “ثَلَاثَ مِائَةٍ سِنِينَ” terkinin kırâat vecihleri Arap dilcilerinin dikkatini çekmiş ve سِنِينَ lafzının i’râbı ve naşb veçhini farklı şekillerde gerekçelendirmişlerdir.

Başrîlerin سِنِينَ kelimesini “ثَلَاثَ مِائَةٍ” lafzından atf-ı beyân kabul ettiği⁹²⁷ ve ez-Zeccâc’ın سِنِينَ kelimesini مِائَةٍ lafzının sıfatı olarak değerlendirdiği aktarılmaktadır.⁹²⁸

Ebû Ali el-Fârisî مِائَةٍ lafzının meşhûr görüşe göre mufred kelimelere muğâf olduğu ancak bazen çoğul kelimelere de muğâf olabileceğini belirtir.⁹²⁹

ez-Zemaḥşerî de Başrîlere benzer şekilde âyetteki سِنِينَ lafzının “ثَلَاثَ مِائَةٍ” lafzından atf-ı beyân olarak manşûb olduğunu belirtirken تِسْعًا kelimesinin “تِسْعَ سِنِينَ” anlamına gelip birinci kullanımın buna delâlet ettiğini ve mufred lafız kullanılacak yerde çoğul lafız kullanıldığını vurgular.⁹³⁰ Ayrıca ez-Zemaḥşerî, Kehf sûresi yirmi beşinci âyetteki “ثَلَاثَ مِائَةٍ سِنِينَ” terkinin, “فَضَرْنَا عَلَىٰ آذَانِهِمْ فِي الْكَهْفِ سِنِينَ عَدَدًا” “*Bunun üzerine biz de nice yıllar onların kulaklarını (dış dünyaya) kapattık (onları uyuttuk)*”⁹³¹ ” âyetinde mücmel olarak bildirilen süreyi açıkladığını vurgular.⁹³² Ancak, ez-Zemaḥşerî’nin medlûlünü temyîz gibi açıkladığı kelimeye temyîz yerine atf-ı beyân demesi dikkat çeker.

⁹²⁷ Ebû Hayyân, *el-Baḥru’l-Muḥîṭ*, VI, 112.

⁹²⁸ el-Âlûsî, *Rûḥu’l-Me’ânî*, XV, 253.

⁹²⁹ Ebû Hayyân, *el-Baḥru’l-Muḥîṭ*, VI, 112.

⁹³⁰ ez-Zemaḥşerî, *el-Keşşâf*, III, 579.

⁹³¹ Kehf, 18/11.

⁹³² ez-Zemaḥşerî, *el-Keşşâf*, III, 579.

Âyetteki مائة kelmesinin مائات anlamına geldiği için سينين lafzının مائة kelimesinden bedel olduğu, bununla beraber سينين lafzının çoğul olduğu ancak mufred anlamında kullanıldığı⁹³³, yine سينين lafzının مائة den bedel olarak manşûb olduğu belirtilmektedir.⁹³⁴

Bazı Arap dili âlimleri, ez-Zemaḥşerî'nin görüşünü öne çıkararak سينين kelimesinin atf-ı beyân olmasının bedel olmasından evlâ olduğunu belirtmektedir. Zira söz konusu kelime atf-ı beyân olduğunda asıl kast olunan anlam “ثَلَاث مَائَةٍ” sayısı üzerinde değil, سينين kelimesi üzerinde yoğunlaşmaktadır.⁹³⁵

b- Bileşik sayıların temyîzi mufred manşûb olur

11-19 arası sayılara bileşik sayılar denir. Ancak bunların temyîzlerinin mufred ve manşûb gelmesi vâciptir. Örnek: “عِنْدِي خَمْسَةَ عَشَرَ رَجُلًا” “Yanımda on beş adam var.”⁹³⁶ Kur’ân’da bu kaideye uygun kullanımlar çoktur.⁹³⁷

Kur’ân’da yukarıdaki kâideden farklı sayılabilecek uygulamalar dikkat çeker.

Örnek:

وَقَطَعْنَاهُمْ اثْنَتَيْ عَشْرَةَ أَسْبَاطًا أُمَمًا وَأَوْحَيْنَا إِلَى مُوسَى إِذِ اسْتَسْقَاهُ قَوْمُهُ أَنْ اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانْبَجَسَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا (160)

“Biz onları **on iki kabile** halinde topluluklara ayırdık. (Tih sahrasında susuzluktan sıkılan) kavmi Mûsa’dan su istediğinde biz ona, ‘Asânı taşa vur!’ diye vahyettik. (Vurunca) taştan **on iki pınar** fışkırdı.”⁹³⁸

Yukarıdaki âyette أَسْبَاط kelimesi üzerinde bir ‘udûl meydana gelmiştir. Zirâ “اِثْنَتَيْنِ” “عَشْرَةَ أَسْبَاطًا” terkinin temyîzi cemi ve manşûb gelmiştir. Çünkü أَسْبَاط kelimesi سِبْط keli-

⁹³³ Ebû Hayyân, *el-Baḥru’l-Muḥîṭ*, VI, 112.

⁹³⁴ Âlûsî, *Rûḥu’l-Meânî*, XV, 253.

⁹³⁵ Âlûsî, *Rûḥu’l-Meânî*, XV, 253.

⁹³⁶ es-Semânî, *Şerḥu’l-Luma’*, II, ss. 819-820.

⁹³⁷ Bkz. Tevbe, 9/36 (إِنَّا عَشَرَ شُهُرًا); Yûsuf, 12/4 (إِنِّي زَأَيْتُ أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا); Yûsuf, 12/4 (إِنِّي زَأَيْتُ أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا); Yûsuf, 12/4 (إِنِّي زَأَيْتُ أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا).

⁹³⁸ A’râf, 7/160.

mesinin çoğuludur. Âyet yaygın nahiv kâidelerine odaklanarak okunduğunda temyîzin سَبْطًا şeklinde olması gerektiği düşünülebilir. Ancak Kur’ân bu kâideden ‘udûl ederek Arapçanın yaygın olan sözdiziminden farklı bir kullanım benimsemiştir.

Değerlendirme: Âyetteki nahiv ‘udûlü i’râb düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma‘dûlun ‘anh*, “bileşik sayıların temyîzi mufred manşûb olur” şeklindeki nahiv kuralıdır. *Ma‘dûlun ileyh*, “اَلْثَنِي عَشْرَةَ اَسْبَاطًا” terkiibindeki bileşik sayının temyîzinin mufred manşûb olarak değil de cemi manşûb kullanılması neticesinde ortaya çıkan ve söz konusu yaygın nahiv kâidesinden farklı kullanım olarak açıklanabilir. *‘Udûlü ortaya çıkaran etken (asıl)*, Arap dilinin yerleşik gramer kurallarıdır. *‘Udûlün yönü*, yerleşik gramer kuralından özel Kur’ân isti‘mâline doğrudur. *‘Udûlün sebebi ve anlama etkisinin* te’kid ve muhatapların dikkatini çekmek olduğu düşünülmektedir. Ayrıca ez-Zemahşerî’nin aktardıklarından anlaşıldığı kadarıyla, burada ‘udûl olmasaydı, bir başka deyişle سَبْطًا kelimesi سَبْطًا şeklinde mufred ve yaygın Arap dili kurallarına uygun gelseydi, âyet kastedilen anlamından çok şey kaybedecekti. Zira İsrâiloğulları’nın birbirlerini kıskanmamaları ve karışıklığa düşmemeleri için bunun gerekli olduğu, bu nedenle de her grup için bir temsilci belirlendiğine işaret edilmektedir.⁹³⁹ ‘Udûl olmazsa, ayetteki anlam inceliği kaybolabilir. *‘Udûlün hükmü* câizdir. Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. Özellikle belirtmeli ki, Ebu’l-Bekâ’nın âyete gramer hatası isnadında bulunmayıp, ilgili kelimeyi Arap dili kurallarının imkan verdiği ölçüde farklı şekilde i’râb etmeye çalışması dikkat çekicidir. Öte yandan Kur’ân’da vârit olan bu tür uygulamalara klasik dönemde nasıl bir bakış açısı belirlenmeye ve okuyucuya nasıl bir ufuk kazandırılmaya çalışıldığının da güzel bir göstergesi mahiyetindedir. *Kur’ân’da bu tipte* bir tane ‘udûl tespit edilmiştir.

Âyetin ilerleyen kısımları incelendiğinde “اَلْثَنِي عَشْرَةَ عَيْنًا” şeklinde ve dilcilerin çoğunun belirlediği kurala uygun bir isti‘mâl daha görünür. Kur’ân’ın bu iki tür isti‘mâli aynı âyette sergilemesi onun yaygın olan Arapçadan çok daha derin ve çeşitli bir üslûp yapısına sahip olduğunu göstermesi açısından da önemlidir.

Âyetin i’râbıyla ilgili olarak değişik yorumlar yapılmıştır. “اَلْثَنِي عَشْرَةَ” kısmı hâl yapılmıştır. فُطْعْنَا kelimesine tağmîn yoluyla, iki mef’ûle mute‘addi olan صَيَّرْنَا fiilinin anlamı

⁹³⁹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 521; Ebû Hayyân, *el-Baḥru’l-Muḥîṭ*, IV, 405.

yüklenerek “اَلْأَشْيَ عَشْرَةَ” terkibi قَطْعًا nın ikinci mef’ûlü, أَسْبَاطُ kelimesinin “اَلْأَشْيَ عَشْرَةَ” terkibinden bedel olduğu belirtilmiştir. Ebu’l-Bekâ bu çeşit temyîzlere uygun gelmediğinden dolayı أَسْبَاطُ kelimesinin temyîz yapılmasının câiz olmadığını ileri sürer.⁹⁴⁰ Ancak bu yorumların hepsini zorlama olarak telakki edenler de olmuştur.⁹⁴¹ Âyetteki عَشْرَةَ kelimesi şîn harfinin kesrası ile Temîm lehçesine göre عَشْرَةً şeklinde okunmuş olsa da cumhûrun kırâatı Hicaz lehçesine göre عَشْرَةَ şeklindedir.⁹⁴²

2.2.2.6. Ğayr-i Munşarîflikte Udûl

Ğayr-i munşarîf isimler belirli durumlarda kesra ve tenvin almayan kelimelerdir. Ğayr-i munşarîflığın bozulmadığı durumlarda raf’ hali çamme, naşb hâlî fetħa ve cer hâlî kesra yerine geçmiş fetħa ileidir. Bu kelimelerin sonuna tenvîn de bitişmediği nahivciler tarafından vurgulanmıştır.⁹⁴³ Kur’ân bağlamında ğayr-i munşarîflik kurallarıyla ilgili değişik ‘udûller vardır. Bunları şu şekilde incelemek mümkündür.

a- Ğayr-i munşarîf kelimelere tenvîn dahil olmaz

Kûfîler, el-Ahfeş, Başrîler’den İbnu’l-Burhân, İbnu’l-Enbârî ve bir rivâyete göre Ebû Ali el-Fârisî’nin munşarîf olan kelimenin zarûret halinde ğayr-i munşarîf okunabileceği görüşünde oldukları, öte yandan Başrîler’in cumhûrunun ve *et-Tezkira* adlı eserindeki görüşüne göre Ebû Ali el-Fârisî’nin buna cevâz vermediği zikredilmektedir.⁹⁴⁴ Yine, Bazı ğayr-i munşarîf kelimeleri munşarîf olarak tenvinli okumak mümkünken, ğayr-i munşarîf halde kullanılmaya devam edildiği de vurgulanmaktadır.

Örnek: [eṭ-Ṭavîl]

وَقَدْ صَارَتْ الْعَيْنَانِ قَرْحِي مِنَ الْبُكَ وَصَارَ بَهَارًا فِي الْعَيْنِ الشَّقَائِي

⁹⁴⁰ Ebû Hayyân, *el-Baḥru’l-Muḥîṭ*, IV, 405.

⁹⁴¹ Ebû Hayyân, *el-Baḥru’l-Muḥîṭ*, IV, 406.

⁹⁴² Ebû Hayyân, *el-Baḥru’l-Muḥîṭ*, IV, 405.

⁹⁴³ Bkz. İbn Hişâm, *Şerḥu Katri’n-Nedâ*, ss. 518-528. Kemâlpaşazâde, *Esrârü’n-Naḥv*, ss. 83-94.

⁹⁴⁴ eṣ-Şatîbî, *el-Mekâşıdu’s-Şâfiye*, V, 697.

⁹⁴⁵ eṣ-Şatîbî, *el-Mekâşıdu’s-Şâfiye*, V, 693.

“İki göz ağlamaktan yara oldu, kırmızı çiçekler gözlerde sarardı (soldu). (Ayrılık sebebiyle al yanaklar sarardı soldu)”

İbnu Cinnî'nin bizzat el-Mutenebbî'ye yukarıdaki şiiri hakkında bazı tenkitlerde bulunduğu, şiirde ğayr-i munşarîf olarak zapdedilmiş “فَرْحَى” kelimesini “فَرْحَا مِنَ الْبُكَ” şeklinde munşarîf okumasının daha iyi olacağını belirttiği, el-Mutenebbî'nin de İbn Cinnî'nin bu değerlendirmelerini güzel bulduğu aktarılmaktadır.⁹⁴⁶

Kur'ân'da ğayr-i munşarîflikle ilgili bazı farklı uygulamalar dikkat çekmektedir.

Örnek:

“إِنَّا أَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ سَلَاسِلًا وَأَغْلَالًا وَسَعِيرًا (4)”

“Şüphesiz biz, kâfirler için **zincirler**, demir halkalar ve alevli bir ateş hazırladık”,⁹⁴⁷

Yukarıdaki âyette سَلَاسِلًا kelimesi üzerinde bir nahiv ‘udûlü meydana gelmiştir. Kur'ân'da yukardakine benzer başka ‘udûller de vardır.⁹⁴⁸

Değerlendirme: Âyetteki nahiv ‘udûlü i'râb düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma'dûlun 'anh*, “ğayr-i munşarîf kelimelere tenvin dahil olmaz” şeklindeki nahiv kuralıdır. *Ma'dûlun ileyh*, “سَلَاسِلًا” kelimesinin munşarîf okunması neticesinde oluşan ve söz konusu yaygın nahiv kâidesinden farklı kullanım olarak belirtilebilir. Zira müntehel cumû' kalıbındaki “سَلَاسِلًا” kelimesi başına harfî tarif almamış olup muğâf da değildir. Bu nedenle munşarîf okunması yaygın nahiv kurallarından bir ‘udûl mahiyetindedir. *‘Udûlün ortaya çıkaran etken (asıl)*, Arap dilinin yerleşik gramer kurallarıdır. *‘Udûlün yönü*, yerleşik gramer kuralından özel Kur'ân isti'mâline doğrudur. *‘Udûlün sebebi ve anlama etkisi*, uyum ve ses ahengini muhafaza etmek şeklinde açıklanabilir. el-Ahfeş bu âyetteki “سَلَاسِلًا” kelimesinin munşarîf okumasının sebebini bir sonraki âyetin ilk kelimesinin

⁹⁴⁶ a.y.

⁹⁴⁷ İnsan, 76/4.

⁹⁴⁸ Bkz. İnsân, 75/16 (فَوَارِیرَا) (وَيُطَافُ عَلَيْهِمْ بِآتِيَةٍ مِنْ فِضَّةٍ وَأَنْخَابٍ كَانَتْ فَوَارِیرَا). Aynı kelime Kur'an-ı Kerim'de ‘udûlsüz de kullanılmıştır. Örnek: Neml, 27/44 (فَوَارِیرَا) (قَالَ إِنَّهُ صَنِيعُ مُرْدٍّ مِنْ فَوَارِیرَا) “(Süleyman) ona, ‘Bu, (zemini) billurdan döşenmiş bir köşktür’ dedi.”

fethalı olmasına bağlamakta ve bu yüzden elif eklendiğini belirtmektedir.⁹⁴⁹ ez-Zeccâc ise meseleye Arap dilinin kuralları açısından bakmakta ve “سَلَامًا” kelimesinin Arap dili açısından ğayr-i munşarîf olarak okunmasının daha iyi olduğunu, ancak kelimenin âyet sonunda geldiğinden, ve âyetin son kısmının tek lafız gibi olması için munşarîf okunduğunu beyan etmektedir.⁹⁵⁰ ez-Zemaḥşerî bu kelimenin sonundaki tenvînin elif-i ıtlâk bedel olduğunu ve âyet sonunda fâşıla yerinde bulunması münasebetiyle getirildiğine işaret eder.⁹⁵¹ eş-Şâtıbî ğayr-i munşarîfin munşarîf okunabileceği yerlerden ikincisi olarak uyum⁹⁵² hususunu zikreder. Bu bağlamda, İnsân suresinin dördüncü “سَلَامًا” ve on beşinci “قَوَارِيرًا” âyetlerindeki söz konusu ğayr-i munşarîf kelimelerin sonuna elif-i ıtlâk getirilerek munşarîf okunma sebeplerini tenâsub ve uyum amacına bağlar. Yine “سَلَامًا” lafzının “وَأَعْلَالًا وَسَعِيرًا” kelimelerine, “قَوَارِيرًا” sözcüğünün ise bir sonraki âyetin evveline uyum sağlayarak ahengi devam ettirmek için tenvinli okunduğunun açıkça anlaşıldığını beyan eder.⁹⁵³ Ayrıca konuyla ilgili olarak şunları belirtmek mümkündür: Ahzâb suresi toplam yetmiş üç âyetten oluşur. Bu âyetlerden sonuna elif-i ıtlâk getirilen üç tanesinin⁹⁵⁴ dışında kalan âyetlerden sadece bir tanesi tenvinsiz fethâ ile bitmekte iken diğerlerinin hepsinin tenvinli fethâ ile bittiği görülmektedir. Yine eş-Şâtıbî’nin söylediklerinden hareketle⁹⁵⁵ sonuna elif-i ıtlâk getirilen âyetlerin önceki ve sonraki âyetlerle, genel olarak da ilgili sûrenin bütün âyetleriyle ses açısından bir ahenk oluşturdıkları ve *ses ahengini muhafaza etmek* için ğayr-i munşarîfin munşarîf okunduğunu belirtmek mümkündür. ‘Udûl olmazsa, ayetteki anlam inceliği kaybolabilir. ‘Udûlün hükmü câizdir. Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. *Kur’ân’da bu tipte* iki tane ‘udûl tespit edilmiştir.

⁹⁴⁹ el-Aḥfeş, *Me’âni’l-Kur’ân*, III, 561.

⁹⁵⁰ ez-Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân*, V, 258.

⁹⁵¹ ez-Zemaḥşerî, *el-Keşşâf*, VI, 180.

⁹⁵² Uyum (tenâsub): Ğayr-i munşarîf olmayan bir kelimeye uyum sağlamak için ğayr-i munşarîf bir kelimayı tenvînli okumaktır. Bu durum secili sözlerde geçerlidir. Zira secili nesirler kafiye şiiirler gibidir. Bkz. eş-Şâtıbî, *el-Mekâşıdu’s-Şâfiye*, V, 692.

⁹⁵³ eş-Şâtıbî, *el-Mekâşıdu’s-Şâfiye*, V, 693.

⁹⁵⁴ Ahzâb sûresinde sonuna elif-i ıtlâk getirilen âyetler şunlardır: 33/10 (وَتَطْمَنُّونَ بِاللَّهِ الظُّنُونَا), 33/66 (وَأَطَعْنَا الرَّسُولَا), 33/67 (فَأَضْلُوا السَّبِيلَا).

⁹⁵⁵ eş-Şâtıbî, *el-Mekâşıdu’s-Şâfiye*, V, 692.

Âyetteki “سَلَامًا” kelimesini Nâfi‘, el-Kisâi el-A‘meş, Ebûbekir (‘Âşım’dan) “سَلَامًا” şeklinde okumuştur.⁹⁵⁶ el-Ferrâ’ âyetteki “سَلَامًا” kelimesinde elifin yazılmasının evlâ olduğunu vurgular. Öte yandan söz konusu kelimenin Ubey b. Ka‘b ve İbn Mes‘ûd’un Mushaflarına ek olarak Mekke, Medîne, Kûfe ve Başra Mushaflarında munşarif olduğunu, ayrıca, Hişam’ın da Ebû ‘Âmr’dan bu kelimeyi munşarif olarak rivâyet ettiğini aktarır.⁹⁵⁷

Nahiv âlimlerinden bazılarının ğayr-i munşarîfin munşarîf okunmasını bir lügat sandığı kaydedilmektedir. Bu bağlamda el-Kisâi’nin Araplar arasında ism-i tafdiller hariç bütün ğayr-i munşarîf kelimeleri munşarîf yapanların bulunduğuna işaret ettiği,⁹⁵⁸ bununla beraber el-Ahfeş’in, Araplardan bir kavmin, dillerinde bütün ğayr-i munşarîfleri munşarîf okuduğunu belirttiği⁹⁵⁹ ve bunların şâirler olduğuna ayrıca vurgu yaptığı nakledilmektedir.⁹⁶⁰

ez-Zemaḥşerî yukarıdaki âyette zikredilen “سَلَامًا” kelimesinin okunuşu ile ilgili olarak iki vecih zikreder.

Birinci vecih: Buradaki nûn, başka bir ifadeyle “سَلَامًا” kelimesinin sonundaki tenvîn, ıtlak harfinden bedel olarak gelmiştir. Vaşıl hâline ise vakıf hâli muamelesi yapılmıştır.

İkinci vecih: Kırrâat sahibinin şiir zarûreti uygulamalarına yatkın birisi olması ve dilinin ğayr-i munşarîf kelimeleri munşarîf okumaya alışkın olmasıdır.⁹⁶¹

el-Âlûsî (ö. 1270), ez-Zemaḥşerî’nin (ö. 548) ileri sürdüğü birinci veçhi bu durumun şiirin dışında çok az kullanıldığı, ikincisini ise Kur’ân kırrâatının kişisel arzulara bırakılamayacak kadar önemli olduğu gibi gerekçelerle tenkit ederek ez-Zemaḥşerî’nin vaşıl haline vakıf hali muamelesi yapmasını pek anlayamadığını vurgular.⁹⁶²

⁹⁵⁶ el-Âlûsî, *Rûḥu’l-Me‘ânî*, XXIX, 153.

⁹⁵⁷ el-Ferrâ’, *Me‘ânî’l-Kur’ân*, III, 214.

⁹⁵⁸ eş-Şatîbî, *el-Mekâşîdu’s-Şâfiye*, V, 693.

⁹⁵⁹ el-Âlûsî, *Rûḥu’l-Me‘ânî*, XXIX, 154.

⁹⁶⁰ eş-Şatîbî, *el-Mekâşîdu’s-Şâfiye*, V, 694.

⁹⁶¹ ez-Zemaḥşerî, *el-Keşşâf*, VI, 176.

⁹⁶² el-Âlûsî, *Rûḥu’l-Me‘ânî*, XXIX, 153.

2.3. Uyum Kuralı ‘Udûlleri

Buraya kadar Kur’ân’ın i‘râb özelliklerinde meydana gelen ‘udûller belirlenip değerlendirilmeye çalışıldı. Bu kısımda gramatik uyum kurallarında meydana gelen ‘udûller incelenecektir.

Hemen belirtmelidir ki, burada incelenecek ‘udûllerin her ne kadar i‘râba bakan yönleri bulunsa da uyum özellikleri üzerinde durulacaktır.

Bilindiği gibi Arapça cümle yapısında sıfat-mevşûf, bedel-mubdelun minh, ma‘tûf-ma‘tûfun aleyh gibi aralarında tâbî‘-metbû‘ ilişkisi bulunan bazı öğelerin birbiriyle uyumlu olmaları gerekmektedir. Bununla beraber mubtedâ-haber ve fiil-fâil gibi unsurlar arasında da uyum aranmaktadır. Öte yandan söz konusu uyum kuralları hususunda Kur’ân’da bazı farklılıklar dikkat çekmektedir. Bunları şu şekilde ele almak mümkündür.

2.3.1. Özne-Yüklem ‘Uyumunda ‘Udûl

Arapçada özne ve yüklem eşleşmeleri genel olarak mubtedâ-haber, fiil-fâil, fiil-nâib-i fâil ve isim-haber şeklinde belirginleşir. Bununla beraber Kur’ân’da özne-yüklem uyumu ile ilgili bazı farklı uygulamalar dikkat çeker.

1-) Fiil ve fâil muzekkerlik-muenneslik açısından uyumlu olmalıdır

Arapçada fiil ve fâil arasında muzekkerlik-muenneslik açısından uyum aranır.⁹⁶³ Kur’ân’da bu kuraldan farklı bazı uygulamalar vardır.

a-Fiilin muzekker gelmesi beklenirken muennes geldiği yerler:

Örnek:

“كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ فَكَذَّبُوا عَبْدَنَا وَقَالُوا مَجْنُونٌ وَازْدَجَرَ (9)”

⁹⁶³ İbn Hişâm el-Enşârî, *Şerhu Katri’n-Nedâ*, ss. 304-306.

muzekker gelmesinin câiz olduğunu zikreder.⁹⁷¹ Buradaki ‘udûlün sebebi mubâlağa olarak da açıklanmıştır.⁹⁷² ‘Udûl olmazsa, ayetteki anlam inceliği kaybolabilir. *‘Udûlün hükmü câizdir.* Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. *Kur’ân’da bu tipte* yirmi üç tane ‘udûl tespit edilmiştir.

2-) İsim ve haber sayı bakımından uyumlu olmalıdır

Kur’ân’da yüklemün çoğul gelmesi beklenirken tekil geldiği bazı yerler vardır.

Örnek:

“وَلَا تَكُونُوا أَوَّلَ كَافِرٍ بِهِ (41)”

“Onu (Kur’ân’ı) **inkar edenlerin** ilki olayın.”⁹⁷³

Yukarıdaki âyette کافر lafzı üzerinde bir ‘udûl gerçekleşmiştir.

Değerlendirme: Âyetteki nahiv ‘udûlü uyum kuralı düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma’dûlun ‘anh, کافِرٍ* lafzıdır. *Ma’dûlun ileyh, کافر* sözcüğüdür. *‘Udûlü ortaya çıkaran etken (asıl),* Arap dilinin yerleşik gramer kurallarıdır. *‘Udûlün yönü,* yerleşik gramer kuralından özel Kur’ân isti‘mâline doğrudur. *‘Udûlün sebebi ve anlama etkisi* vurguyu genelleştirmek ve muhâtabın dikkatini çekmek şeklinde açıklanabilir. ‘Udûl olmazsa, ayetteki anlam inceliği kaybolabilir. *‘Udûlün hükmü câizdir.* Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. *Kur’ân’da bu tipte* bir tane ‘udûl tespit edilmiştir.

2.3.2. Tâbî’lerde ‘Udûl

Tâbî‘ ve metbû‘ arasında bir çok açıdan uyum aranmaktadır. Ancak Kur’ân’da uyum kuralının beklenenin aksine gerçekleştiği durumlar vardır. Bunları şu şekilde incelemek mümkündür.

⁹⁷¹ İbn ‘Âşûr, *et-Taḥrîr ve’t-Tenvîr*, XII, 160.

⁹⁷² Neclâ’ Muhammed Nûr Abdulğafûr ‘Atṭâr, *el-‘Udûl ‘ani’l-Muṭâbaḳa Beyne Eczâi’l-Cumle*, Câmî‘ati Umîi’l-Ḳura, y.y., 1998, s. 206.

⁹⁷³ Bakara, 2/41.

2.3.1.1. Bedel Kurallarında ‘Udûl

Bedel olgusunda *mubdelun minh* ve *bedel* olmak üzere iki unsur bulunur. Bu iki unsur arasında uyum aranır.⁹⁷⁴ Söz konusu esasların uyumu hususunda bazı farklı uygulamalar dikkat çeker.

a- Muḥâtab ve mutekellim zamirlerine açık isim bedel olamaz

Bedel sıfat ve te’kide benzer.⁹⁷⁵ Bedelden amaç beyândır. Başka bir ifadeyle önce zikredilen bir şeye daha fazla açıklama getirmektir. Muḥâtab ve mutekellim zamirleri son derece açık zamirlerdir daha fazla açıklamaya ihtiyaçları yoktur.⁹⁷⁶

İbn Hişâm açık ismin gâib zahirine bedel olmasının mutlak olarak câiz olduğunu belirtir.⁹⁷⁷ Öte yandan açık ismin muḥâtab ya da mutekellim zamirinden bedel olması, bedelin parça ya da iştîmâl türünde olması şartına bağlanır.⁹⁷⁸ Ayrıca bu durumun iştîmâl bedelinde câiz olması hususunda Arap dili âlimleri arasında görüş birliği bulunduğu da işaret edilmektedir.⁹⁷⁹

Kur’ân’da açık isimlerin zamirlerden bedel olarak kullanıldığı görülmektedir.

Örnek:

“لِيَجْمَعَنَّكُمْ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ لَا رَيْبَ فِيهِ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ (12)”

“Andolsun (Allah) **sizi** mutlaka Kıyamet gününe toplayacak. Bunda hiç şüphe yok. **Kendilerini ziyana uğratanlar** var ya, işte onlar inanmazlar.”⁹⁸⁰

Yukarıdaki âyette الَّذِينَ lafzı üzerinde bir ‘udûl meydana gelmiştir.

Değerlendirme: Âyetteki nahiv ‘udûlü uyum kuralı düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma’dûlun ‘anh*, “muḥâtab ve mutekellim zamirlerine açık isim bedel olamaz” şeklindeki

⁹⁷⁴ İbn Hişâm, *Şerhu Kaṭri’n-Nedâ*, s. 514.

⁹⁷⁵ İbn Ya’îş, *Şerhu’l-Mufaṣṣal*, II, 266.

⁹⁷⁶ İbn Ya’îş, *Şerhu’l-Mufaṣṣal*, II, 269.

⁹⁷⁷ İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûri’z-Zeheb*, s. 449.

⁹⁷⁸ er-Raḍî, *Şerhu’r-Raḍî ‘ale’l-Kâfiye*, II, 391.

⁹⁷⁹ İbn Ya’îş, *Şerhu’l-Mufaṣṣal*, II, 269.

⁹⁸⁰ En‘âm, 6/12.

nahiv kuralıdır. *Ma'dûlun ileyh*, açık ismin (الَّذِينَ) muhâtab zamirinden (يَجْمَعُكُمْ) fiilindeki مَ zamirinden) bedel olması şeklinde ortaya çıkan ve söz konusu yaygın nahiv kâidesinden farklı kullanım olarak belirtilebilir. *Udûlû ortaya çıkaran etken (asıl)*, Arap dilinin yerleşik gramer kurallarıdır. *Udûlün yönü*, yerleşik gramer kuralından özel Kur'ân isti'mâline doğrudur. *Udûlün sebebi ve anlama etkisi* te'kîd, dikkat çekme ve anlamı daha açık hale getirmek şeklinde ifade edilebilir. 'Udûl olmazsa, ayetteki anlam inceliği kaybolabilir. *Udûlün hükmü* câizdir. Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. Ancak bu durumu el-Ahfeş⁹⁸¹ mubdelun minh muhâtab zamiri olmasına rağmen câiz görmüştür. İbn Ya'îş bu hususta el-Ahfeş'i tenkit eder. İbn Ya'îş burada, el-Ahfeş'in muhâtab zamirinden bedel saydığı "الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ" kısmının başlangıç cümlesi yapılarak mubtedâ olmasını ve "فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ" kısmının ise haber yapılmasının da mümkün olduğunu belirterek, el-Ahfeş'in ileri sürdüğü delilin iddiasını kesin olarak desteklemediğini belirtir.⁹⁸² *Kur'ân'da bu tipte bir tane 'udûl tespit edilmiştir.*

2.3.1.2. 'Atf Kurallarında 'Udûl

Bilindiği gibi Arap dilinde 'atf, beyân ve nesâk olmak üzere iki şekilde yapılmaktadır.

2.3.1.2.1. 'Atf-ı Beyânda 'Udûl

'Atf-ı beyân hususunda tespit edilen 'udûlleri şu şekilde özetlemek mümkündür.

a- Nekra kelimelerden 'atf-ı beyân gelmez

'Atf-i beyânın metbû'unun ma'rifelik ve nekralığı bağlamında değişik görüşler ileri sürülmüştür. Bu bağlamda 'atf-i beyânın metbû'unun ma'rife de nekra da gelebileceğine işaret edilmiştir. İlgili görüşleri şu şekilde özetlemek mümkündür.

⁹⁸¹ İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, II, 269.

⁹⁸² a.y.

Başriler ‘atf-i beyânın ve metbû’unun nekra olmayacağını savunmuşlardır. Kûfîler, el-Fârisî ve ez-Zemahşerî hem ‘atf-i beyânın hem de metbû’unun nekra olabileceğini vurgulamaktadır.⁹⁸³

İbn Hişâm mu‘ribin hata yapabileceği yerlerden bahsederken, Arapların bir konuda bir şeyi şart koşmalarına rağmen başka bir konuda -dillerinin hikmeti ve kıyaslarının doğruluğuna göre- ilkindekinin tam tersini şart koşabildiklerinden bahseder. Ayrıca mu‘ribin bu konuları inceden inceye değerlendirip göz önünde bulundurması gerektiği aksi takdirde meseleleri birbirine karıştırılabileceğine işaret eder. Bu bağlamda ‘atf-i beyânın câmid sıfatın ise muştâk olması gerektiğine dair anlayışı tenkit eder.⁹⁸⁴

Kur’ân’da nekra kelimelerden ‘atf-i beyân geldiği görülmektedir.

Örnek:

“أَيَّاماً مَّغْدُودَاتٍ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَّرِيضاً أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مَسْكِينٍ”
(184)”

“(Oruç) sayılı günlerdedir. Sizden kim hasta ya da yolculukta olursa, tutamadığı günler sayısında başka günlerde tutar. Oruca gücü yetmeyenler ise **bir yoksul doyumu fidye** verir.”⁹⁸⁵

Yukarıdaki âyette geçen “فِدْيَةٌ” lafzı üzerinde bir nahiv ‘udûlü gerçekleşmiştir. Kur’ân’da buna benzer başka ‘udûller vardır.⁹⁸⁶

Değerlendirme: Âyetteki nahiv ‘udûlü uyum kuralı düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma’dûlun ‘anh*, “Nekra kelimelerden ‘atf-i beyân gelmez” şeklindeki nahiv kuralıdır. *Ma’dûlun ileyh*, ‘atf-i beyânın metbû’unun nekra gelmesi şeklinde ortaya çıkan ve söz konusu yaygın nahiv kâidesinden farklı kullanım olarak belirtilebilir. *‘Udûlü ortaya çıkararak etken (astl)*, Arap dilinin yerleşik gramer kurallarıdır. *‘Udûlün yönü*, yerleşik gramer

⁹⁸³ es-Suyûtî, *el-Hem‘u’l-Hevâmi*, V, ss. 191-192.

⁹⁸⁴ İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebib*, VI, 173.

⁹⁸⁵ Bakara, 2/184.

⁹⁸⁶ Bkz. Mâide, 5/95 (مِنْ وَرَائِهِ جَهَنَّمُ وَيُنشَأُ مِنْ مَاءٍ) ; İbrahim, 14/16 (أَوْ كَفَّارَةٌ طَعَامُ مَسَاكِينٍ أَوْ عَدْلٌ ذَلِكَ حَبِيباً لِيَذُوقَ وَنَالَ أَمْرٍ) ; Nûr, 24/35 (كَأَنَّهَُا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ يُوقَدُ مِنْ شَحَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لَا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ) (صدید). Bu âyetteki *شَحَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ* terkinde *atf-i beyânın metbû’u olan شَحَرَةٍ* kelimesinin anlamı sıfatla daraltılmıştır. Dolayısıyla ma’rifeliğe yaklaştığı düşünülebilir. Ayrıca bu durum âyetin meseleye örnekliğine aykırı değildir.

kuralından özel Kur’ân isti’ mâline doğrudur. *‘Udûlün sebebi ve anlama etkisi* muhâtabın dikkatini çekmek ve anlamı genelleştirmek şeklinde açıklanabilir. ‘Udûl olmazsa, ayetteki anlam inceliği kaybolabilir. *‘Udûlün hükmü* câizdir. Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. *Kur’ân’da bu tipte* dört tane ‘udûl tespit edilmiştir.

2.3.1.2.2. Harfle ‘Aṭf Kurallarında ‘Udûl (Aṭf-ı Nesâk)

Harfle ‘aṭf kuralları ile ilgili olarak tespit edilen ‘udûlleri şu şekilde incelemek mümkündür.

Arap dili âlimlerinden el-Mâzinî, el-Muberrid ve ez-Zeccâc ismin fiil üzerine fiilin de isim üzerine ‘atfedilmesine cevâz vermemiştir. Zira onlara göre ‘aṭf teşniyenin kardeşi gibidir. Teşniye yapılırken fiile isim birleştirilemediği gibi fiil isme, isim de fiile atfedilemez. Mesele cümlelerin ‘aṭfı bağlamında genelleştirildiğinde, İbn Cinnî’ye göre isim cümlesinin hiçbir durumda fiil cümlesi üzerine ‘atfedilemeyeceği anlaşılmaktadır. Öte yandan es-Suheyli, ismin fiil üzerine ‘atfedilebileceğini ancak bunun aksinin çirkin olduğunu belirtmiştir.⁹⁸⁷

Bu konudaki ‘udûlleri iki kısımda incelemek mümkündür.

a- İsim, fiil üzerine ‘atfedilemez

Kur’ân’da ismin fiil üzerine ‘atfedilmesi şeklinde gerçekleşen bazı uygulamalar vardır.

Örnek:

“إِنَّ اللَّهَ فَالِقُ الْحَبِّ وَالنَّوَى يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَمُخْرِجُ الْمَيِّتِ مِنَ الْحَيِّ ذَلِكُمُ اللَّهُ فَأَنَّا نُفَكُّونَ (95)”

“Şüphesiz Allah, taneyi ve çekirdeği yarıp filizlendirendir. Ölüden diriye **çıkartır**. Diriden de ölüyü **çıkaran**dır. İşte budur Allah! Peki (O’ndan) nasıl çevriliyorsunuz.”⁹⁸⁸

Yukarıdaki âyette “مُخْرِجُ” lafzı üzerinde bir ‘udûl meydana gelmiştir.

⁹⁸⁷ es-Suyûtî, *Hem’u’l-Hevâmi*, V, 272.

⁹⁸⁸ En’âm, 6/95.

Değerlendirme: Âyetteki nahiv ‘udûlü uyum kuralı düzeyinde gerçekleşmiştir. Bu tür lafızlar üzerinde aynı anda hem sarf hem de nahiv ‘udûlü meydana geldiğini ifade etmek mümkündür. Yukarıda beyan edildiği gibi bu çeşit ‘udûller sarf kısmında da ele alınabilir, ancak nahiv ciheti ağır bastığından burada incelenmiştir. *Ma‘dûlun ‘anh*, “يُخْرِجُ” fiilidir. *Ma‘dûlun ileyh*, “يُخْرِجُ” ismidir. *‘Udûlü ortaya çıkaran etken (asıl)*, Arap dilinin yerleşik gramer kuralları ve sözün bağlamıdır. *‘Udûlün yönü*, yerleşik gramer kurallardan özel Kur’ân isti‘mâline doğrudur. *‘Udûlün sebebi ve anlama etkisi* anlamın kalıcılık ve sürekliliğine işaret etmek şeklinde açıklanabilir. *‘Udûlün hükmü* câizdir. Arap dilinin sözvarlığı içerisinde gerçekleşmiştir. Şâz ya da i‘râb hatası olarak kabul edilmesi isâbetli görünmemektedir. *Kur’ân’da bu tipte* bir tane ‘udûl tespit edilmiştir.

b- Fiil isim üzerine ‘atfedilemez

Kur’ân’da fiilin isim üzerine ‘atfedilmesi şeklinde gerçekleşen bazı uygulamalar mevcuttur.

Örnek:

“أَوَلَمْ يَرَوْا إِلَى الطَّيْرِ قُوقُتُهُمْ صَافَّاتٍ وَيَقْبِضْنَ مَا يُتَّبِعُكُنَّ إِلَّا الرِّجْمُ (19)”

“Üstlerinde **kanat çırparak** (saflar hâlinde) uçan kuşlara bakmazlar mı? Onları havada ancak *Rahmân* tutuyor.”⁹⁸⁹

Yukarıdaki âyette “يَقْبِضْنَ” lafzı üzerinde bir ‘udûl meydana gelmiştir. Kur’ân’da buna benzer başka ‘udûller de vardır.⁹⁹⁰

Değerlendirme: Âyetteki nahiv ‘udûlü uyum kuralı düzeyinde gerçekleşmiştir. Bunları sarf ‘udûlleri bağlamında ele almak da mümkündür. Sarf ve nahiv arasındaki sıkı ilişkinin bir göstergesi mahiyetinde olan bu tür ‘udûllerin belirlenmesinde kelime çeşitleri kadar nahiv kuralları da etkin olmaktadır. Dolayısıyla nahiv ‘udûlleri kısmında ele alınması daha uygun görünmektedir. *Ma‘dûlun ‘anh*, “صَافَّاتٍ” ismidir. *Ma‘dûlun ileyh*, “يَقْبِضْنَ” fiilidir. *‘Udûlü ortaya çıkaran etken (asıl)*, Arap dilinin yerleşik gramer

⁹⁸⁹ Mülk, 67/19.

⁹⁹⁰ Bkz. Hadid, 57/18 (إِنَّ الْمُسَدِّقِينَ وَالْمُصَدِّقَاتِ وَأَقْرَضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا).

kuralları ve sözün bağlamıdır. *‘Udûlün yönü*, filin isim üzerine atfedilmesi şeklinde olup yerleşik gramer kuralından özel Kur’ân isti‘mâline doğrudur. *‘Udûlün sebebi ve anlama etkisi* vurguyu artırmak, anlamın kalıcılık ve sürekliliğine işaret etmek şeklinde açıklanabilir. *‘Udûlün hükmü* câizdir. Arap dilinin sözvarlığı içerisinde gerçekleşmiştir. Şâz ya da i‘râb hatası olarak kabul edilmesi isâbetli görünmemektedir. *Kur’ân’da bu tipte* iki tane ‘udûl tespit edilmiştir.

2.3.1.2.3. Zamir Üzerine ‘Atıf Kurallarında ‘Udûl

Kur’ân’da zamirler üzerine ‘atıf hususunda tespit edilen ‘udûlleri şu şekilde özetlemek mümkündür.

a- Mecrûr bir zamir üzerine açık isim ‘atfedilirken harf-i cerrin aynısı ma‘tûfûn başında da tekrarlanmalıdır

Kur’ân’daki bazı uygulamaların yukarıda zikredilen kâideden farklı olduğu dikkat çeker.

Örnek:

“وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَاشٍ وَمَنْ لَسْتُمْ لَهُ بِرَازِقِينَ (20)”

“Orada hem *sizin için*, hem de *sizin rızık vermediğiniz kimseler için* geçimlikler meydana getirdik.”⁹⁹¹

Yukarıdaki âyette مَنْ kelimesi üzerinde bir nahiv ‘udûlü vardır. Kur’ân’da başka âyetlerde de benzer ‘udûller görülmektedir.⁹⁹²

Değerlendirme: Âyetteki nahiv ‘udûlü uyum düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma‘dûlun ‘anh*, “Mecrûr zamir üzerine açık isim ‘atfedilirken harf-i cerrin aynısı ma‘tûfûn başında da tekrarlanmalıdır” şeklindeki nahiv kuralıdır. *Ma‘dûlun ileyh*, açık ismin mecrûr zamir üzerine ‘atfedilirken zaminin başındaki harf-i cerrin aynısının

⁹⁹¹ Hicr, 15/20.

⁹⁹² Bkz. Bakara, 2/277 (وَكُفِّرْ بِهِ وَالْمُسْتَجِدِّ الْحَرَامِ).

Aynı şekilde Nisâ, 4/1 (وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسْتَأْذِنُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ) âyetindeki وَالْأَرْحَامَ lafzının mecûr okunduğu kıraatta da benzer bir ‘udûl olduğu ifade edilebilir. Bkz. el-Ferrâ’, *Me‘âni’l-Kur’ân*, I, 252.

ma‘tûfûn başına getirilmeden ‘atıf yapılması şeklinde ortaya çıkan ve söz konusu yaygın nahiv kâidesinden farklı kullanım olarak belirtilebilir. *‘Udûlû ortaya çıkaran etken (asıl)*, Arap dilinin yerleşik gramer kurallarıdır. *‘Udûlün yönü*, işbâttan hâzife başka bir ifadeyle yerleşik gramer kuralından özel Kur’ân isti‘mâline doğrudur. *‘Udûlün sebebi ve anlama etkisi* te’kîd ve dikkat çekmek olarak açıklanabilir. ‘Udûl olmazsa, ayetteki anlam inceliği kaybolabilir. *‘Udûlün hükmü* câizdir. Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. *Kur’ân’da bu tipte* iki tane ‘udûl tespit edilmiştir. Söz konusu kural Kur’ân’da ‘udûlsüz de kullanılmıştır.⁹⁹³

2.3.1.2.4. *‘İnin İsmi Üzerine ‘Atıf Kurallarında ‘Udûl*

Kur’ân’da *‘İnin* ismi üzerine yapılan ‘atıflarda, yerleşik gramer kurallarından farklı bazı kullanımlar dikkat çeker. Bunları şu şekilde incelemek mümkündür.

a- Temel cümle tamamlanmadan *‘İnin* ismine merfû‘ ‘atıf yapılmaz

Bilindiği gibi *‘İnin* ismini naşb haberini raf‘ eder. Arap dili âlimleri *‘İnin* ismi üzerine henüz haberini almadan yapılacak ‘atıflar konusunda değişik görüşler belirtir.⁹⁹⁴

Başrîler’in çoğunluğu kelâm tamamlanmadan önce *‘İnin* ismi üzerine, başka bir ifadeyle *‘İnin* edatı haberini almada, merfû‘ olarak ‘atıf yapılmasını câiz görmemişlerdir.⁹⁹⁵

Sîbeveyh bazı Arapların “إِنَّمَا أَجْمَعُونَ دَاهِيُونَ” “Onların *hepsi* gitmektedir.” ve “إِنَّكَ وَزَيْدٌ دَاهِيَانِ” “Sen *ve Zeyd* gitmektesiniz.” örneklerinde olduğu gibi, henüz cümle tamamlanmadan *‘İnin* ismine merfû‘ tâbî‘ getirerek yaptıkları kullanımların hatalı olduğuna işaret eder.⁹⁹⁶

Başrîler *‘İnin* ismi üzerine merfû‘ olarak ‘atıfta bulunulduğu durumlarda *‘İnin* aynı

⁹⁹³ Bkz. Fussilet, 41/11 (وَلَا تُرْضَىٰ لِيَّيْنَا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا); Mü’minûn, 23/22 (وَعَلَىٰ الْفُلْكِ تُحْمَلُونَ); Ğâfir, 40/80 (وَعَلَيْهَا وَعَلَى الْفُلْكِ تُحْمَلُونَ).

⁹⁹⁴ İbn Mâlik, *Elfiyye*, s. 13 (188’inci beyit); eş-Şâtîbî, *el-Mekâşıdu’s-Şâtîyye*, II, ss. 365-370; Ebu’l-Hasen Ali Nureddin b. Muhammed b. Muhammed b. İsmâ el-Eşmûnî, *Menhecû’s-Sâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik (Şerhu’l-Eşmûnî ‘alâ Elfiyyeti İbn Mâlik)*, tah. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Matba’atu Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdih, Mısır, 1939, I, ss. 499-501; eş-Şabbân, *Hâşiyetu’s-Şabbân ‘ale’l-Eşmûnî*, I, 445-446; el-Murâdî, *Şerhu’l-Elfiyye*, I, 227.

⁹⁹⁵ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 255; Ebu’l-Berekât el-Enbârî, *el-İnşâf*, ss. 158-159.

⁹⁹⁶ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 255.

anda hem naşb hem de raf' ameli işlemiş olacağını, bunun ise imkansız olduğunu vurgular. Başrîlere göre “إِنَّكَ وَزَيْدٌ قَائِمَانِ” örneğinde “قَائِمَانِ” haberi üzerinde aynı anda اِنَّ kelimesi ve زَيْد ismi amel etmiş olmaktadır. Bu imkânsızdır. Başrîlere göre burada “Kelâm tamamlanmadan ‘atıf câizdir.” denilecek olursa, bu tek bir isimde iki farklı ‘âmilin amel edebileceği görüşüne götürür ki bu da imkânsızdır.⁹⁹⁷

Öte yandan Kûfiler, henüz cümle tamamlanmadan اِنَّ nin ismine merfû‘ tâbi‘ getirilmesini câiz görmektedir.⁹⁹⁸ Ancak bu durumun nasıl uygulanacağı hususunda kendi aralarında görüş ayrılığına düşmüşlerdir.

el-Kisâî, اِنَّ nin ismi i‘râbını ister açıktan alsın ister kapalı -takdireni ya da maḥallen- her durumda اِنَّ nin ismine merfû‘ tâbi‘ getirilebileceğini belirtir. Örnek: “إِنَّ زَيْدًا وَعَمْرٌ”⁹⁹⁹ “Zeyd ve ‘Amr ayaktaadır.” ve “وَأَنَّكَ وَبَكْرٌ مُنْطَلِقَانِ”¹⁰⁰⁰ “Sen ve Bekir gitmektesiniz.” Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ’ ise bunun yalnızca اِنَّ nin isminin i‘râbını açıktan almadığı durumlarda geçerli olduğunu beyan eder.¹⁰⁰¹

Kûfiler اِنَّ nin ismi üzerine ‘atıf hususunda kelâmın tamamlanmış olup olmamasına bakmazlar. Onlara göre muhtedânın haberini اِنَّ gelmeden önce ne raf' ediyorsa اِنَّ geldikten sonra da o raf' eder, اِنَّ’ nin etkisi yoktur.¹⁰⁰²

Buna göre اِنَّ nin ismi üzerine ‘atıfta bulunmak ya da merfû‘ olarak te’kîd vb. bir tâbi‘ getirmek için haberin gelmesine gerek yoktur. Zira اِنَّ yapacağı ameli tamamlamıştır. Buradan hareketle Kûfiler’in kelâmın tamamlanmasına değil amelin tamamlanmasına riâyet ettiklerini söylemek de mümkündür.

Kur’ân’daki bazı cümle yapılarının yukarıda zikredilen kuraldan farklı kullanıldığı dikkat çeker.

⁹⁹⁷ Ebu’l-Berekât el-Enbârî, *el-İnşâf*, s. 159.

⁹⁹⁸ Ebu’l-Berekât el-Enbârî, *el-İnşâf*, s. 158.

⁹⁹⁹ Bu örnekte اِنَّ nin ismi i‘râbını açıktan almıştır.

¹⁰⁰⁰ Bu örnekte اِنَّ nin ismi i‘râbını kapalı olarak –maḥallen- almıştır.

¹⁰⁰¹ Ebu’l-Berekât el-Enbârî, *el-İnşâf*, s. 158.

¹⁰⁰² Ebu’l-Berekât el-Enbârî, *el-İnşâf*, s. 159.

Örnek:

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِقُونَ وَالنَّصَارَى مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ (69)

“Şüphesiz inananlar (müslümanlar) ile Yahudiler, *Sâbîler* ve Hristiyanlardan (her bir grubun kendi şeriatında) ‘Allah’a ve ahiret gününe inanan ve salih amel işleyenler için hiçbir korku yoktur. Omlar mahzun da olmayacaklardır’ (diye hükmedilmiştir.)”

1003

Yukarıdaki âyette “الصَّابِقُونَ” lafzı üzerinde bir ‘udûl meydana gelmiştir. Kur’ân’da buna benzer başka ‘udûller vardır.¹⁰⁰⁴

Değerlendirme: Âyetteki nahiv ‘udûlü i’râb düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma’dûlun ‘anh*, “الصَّابِقِينَ” kelimesidir. “Temel cümle tamamlanmadan إِنَّ nin ismine merfû‘ ‘atıf yapılmaz” şeklindeki nahiv kuralından ‘udûl edilmiştir. *Ma’dûlun ileyh*, “الصَّابِقُونَ” kelimesidir. Başka bir ifadeyle, söz konusu yaygın nahiv kâidesinden farklı kullanım şeklinde ifade edilebilir. Âyette geçen الَّذِينَ ism-i mevşûlû إِنَّ nin maḥallen manşûb ismidir. الَّذِينَ lafzının i’râb açısından maḥallinin –uzak maḥalli- mubtedâ olarak merfû‘luk olduğu ifade edilebilir. “الصَّابِقُونَ” lafzınının meşhûr kırâatı raf‘ veçhidir.¹⁰⁰⁵ Ancak burada henüz إِنَّ haberini almadan önce, إِنَّ nin ismi üzerine merfû‘ olarak bir ‘atıf gerçekleştiği görünmektedir. ‘*Udûlü ortaya çıkaran etken (asıl)*, Arap dilinin yerleşik gramer kurallarıdır. ‘*Udûlün yönü*, yerleşik gramer kuralından özel Kur’ân isti‘mâline doğrudur. ‘*Udûlün sebebi ve anlama etkisi* te’kîd¹⁰⁰⁶, vurguyu artırmak ve muḥâtabın dikkatini çekmek şeklinde açıklanabilir. ‘Udûl olmazsa, ayetteki anlam inceliği kaybolabilir. ‘*Udûlün hükmü* câizdir. Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. *Kur’ân’da bu tipte* iki tane ‘udûl tespit edilmiştir.

¹⁰⁰³ Mâide, 5/69.

¹⁰⁰⁴ Bkz. Tevbe, 9/3 (إِنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ).

¹⁰⁰⁵ Ebu’l-Beḳâ Abdullah b. el-Ḥuseyn, el-‘Ukberî, *et-Tibyân fî İ’râbi’l-Kur’ân*, tah. Sa’d Kurayyim el-Fakî, Dâru’l-Yakîn li’n-Neşr ve’t-Tevzi’, Maṣûra, 2001, I, 305.

¹⁰⁰⁶ Abdulfettâh el-Ḥammûz, *İnziyâhu’l-Lisâni’l-‘Arabi el-Faşih ve’l-Ma’nâ*, Dâru ‘Ammâr li’n-Neşr ve’t-Tevzi’, Ammân, 2008, s. 245.

Bu ayetteki ‘udûl Arap dili âlimleri arasında bazı tartışmalara neden olmuştur. Başrîler âyette geçen “الصَّابِثُونَ” kelimesinin merfû‘ okunmasının sebebini, âyetin sözdiziminde taḳdîm-te’hîr gerçekleşmiş olmasına bağlamaktadır. Bu durumda cümle haberini aldıktan sonra söze “الصَّابِثُونَ” lafzıyla yeniden başlandığı düşünülmektedir.¹⁰⁰⁷

Kûfilere mesele hakkındaki görüşlerini ispatlamaya çalışırken Kur’ân’dan ve Arap kelimelerinden naklî ve kıyâsî deliller ileri sürmüşlerdir. İleri sürdükleri naklî deliller arasında “إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِثُونَ وَالنَّصَارَىٰ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ”¹⁰⁰⁸ âyetini zikretmişlerdir. Kûfiler’in zikrettikleri kıyâsî delil ise, إِنَّ nin ismini *cinsi nefyeden lâ*’nın ismine benzeterek kelâm tamamlanmadan önce *lâ*’nın ismi üzerine yapılan merfû‘ atfın câiz olması durumunun إِنَّ nin ismi içinde geçerli olduğu çıkarımının yapılmasıdır. Bu durumda Kûfilere göre kelâm tamamlanmadan önce إِنَّ nin ismi üzerine merfû‘ ‘atıf yapmak câizdir. Örnek: “لَا رَجُلٌ وَلَا امْرَأَةٌ أَفْضَلُ مِنْكَ”. Burada “امْرَأَةٌ” kelimesinin merfû‘ olmasının sebebi lâ’nın isminin uzak maḥalline atfedilmiş olmasıdır.¹⁰⁰⁹ el-‘Ukberî, “الصَّابِثُونَ” kelimesinin Bakara suresindeki kullanımına¹⁰¹⁰ benzer şekilde الَّذِينَ ismi-i mevşûlû üzerine atfedilerek “الصَّابِثِينَ” şeklinde okunmasını kıyâsa uygun bulsa da bunun şâz bir okunuş olduğuna işaret ederek meşhûr kırâatın raf‘ veçhiyle geldiğini belirtir.¹⁰¹¹

Belirleyebildiğimiz kadarıyla, âyetteki nahiv ‘udûlüyle ilgili mesele genel olarak hâzif, atıf, lehçe, i’râb ve maḥal olgularına vurgu yapılarak açıklanmaktadır. Söz konusu açıklamaların şu dokuz noktada öbeklendiğini ifade etmek mümkündür:

1-) “الصَّابِثُونَ” kelimesi haberi maḥzûf bir muḳtedâ olup âyette taḳdîm-te’hîr vardır: Sibeveyh’e göre burada “الصَّابِثُونَ” lafzındaki niyet إِنَّ nin haberinden sonra gelmesidir.

¹⁰⁰⁷ Sibeveyh, *el-Kitâb*, II, 255.

¹⁰⁰⁸ Mâide, 5/69.

¹⁰⁰⁹ Ebu’l-Berekât el-Enbârî, *el-İnşâf*, s. 159.

¹⁰¹⁰ Bkz. Bakara, 2/62: إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِثِينَ وَالنَّصَارَىٰ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ. Bu âyette الصَّابِثِينَ kelimesi innerinin ismi olan الَّذِينَ ismi-i mevşûlû üzerine atfedildiği için mansûb okunmuştur. el-‘Ukberî’nin yukarıda söylediklerinden kasıt budur.

¹⁰¹¹ el-‘Ukberî, *et-Tibyân*, I, 304.

Buna göre âyete takdir edilen sözdizimi şu şekilde ifade edilebilir: “وَالصَّابِقُونَ كَذَلِكَ” *فَلا خَوْفٌ* Bu durumda “الصَّابِقُونَ” kelimesi haberi maḥzûf bir mubtedâ olarak merfû‘ olmaktadır.¹⁰¹² el-Ğaramânî de aynı görüşü vurgulamaktadır.¹⁰¹³

2-) “الصَّابِقُونَ” kelimesi haberi maḥzûf bir mubtedâ olup âyette taḳdîm-te’hîr yoktur: Te’hîr niyeti olmaksızın, “الصَّابِقُونَ” mubtedâsının haberinin maḥzûf kabul edilmesi zayıf bir görüştür. Çünkü böyle bir ihtimal ḥazîf ve faşıl gerektirir.¹⁰¹⁴

3-) *إِنَّ* nin haberi maḥzûf olup “الصَّابِقُونَ” kelimesi mubtedâ “مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ” kısmı ise onun haberidir: Bunun Hişâm b. ‘Urve’nin görüşü olduğu aktarılmaktadır.¹⁰¹⁵

4-) “الصَّابِقُونَ” kelimesi Belḥars kabilesinin lügatine göre gelmiş ve *إِنَّ* nin ismi üzerine lafzen atfedilmiş olup maḥallen maṣṣûbtur: Ḥâris oğulları kabilesinin (Belḥars) teşniyeleri bütün hallerinde elifle, cem-‘i muzekker sâlimleri de bütün hallerinde vâv ile okumakta olduğu nakledilmektedir. Ayetin bu duruma hamledilmesi uzak¹⁰¹⁶ ve fasit bir vecihtir.¹⁰¹⁷

5-) “الصَّابِقُونَ” kelimesi *إِنَّ* nin ismi olan mebnî “الَّذِينَ” ism-i mevşûlû üzerine atfedilmiştir: İsm-i mevşûl mebni olduğundan dolayı *إِنَّ* nin ameli açıkça görünmemektedir.¹⁰¹⁸

6-) “الصَّابِقُونَ” kelimesi *إِنَّ* nin isminin maḥalline atfedilmiştir: “الصَّابِقُونَ” kelimesi, “*إِنَّ*” örneğindeki “عَمْرُو” kelimesinde olduğu gibi *إِنَّ* nin isminin maḥalline atfedilmiştir. el-‘Ukberî bu veçhi hatalı olarak kabul etmektedir. Çünkü daha *إِنَّ* haberini almadığı için henüz kelam tamamlanmamıştır. Ayrıca bu örnekteki “قَائِمَانِ” kelimesi *إِنَّ* ye

¹⁰¹² el-‘Ukberî, *et-Tibyân*, I, 305.

¹⁰¹³ Ahmed b. Mahmud el-Ğaramânî (Sağır Ahmed), *Tefsîru’l-Ğaramânî*, Süleymaniye Ktp., Cârullah, no: 111, vr. 71*; Soner Gündüzöz, *Kur’ân’ın Eşsiz Dili: Kur’ân’da Gramer Yanlışı İddialarına Cevap*, Etüt Yayınları, Samsun, 2011, s. 114.

¹⁰¹⁴ el-‘Ukberî, *et-Tibyân*, I, 305.

¹⁰¹⁵ el-Ğammûz, *İnziyâhu’l-Lisânî’l-‘Arabî*, s. 245.

¹⁰¹⁶ el-‘Ukberî, *et-Tibyân*, I, 305.

¹⁰¹⁷ Abdulfettâh el-Ğammûz, *İnziyâhu’l-Lisânî’l-‘Arabî el-Faşîh ve’l-Ma’nâ*, Dâru ‘Ammâr li’n-Neşr ve’t-Tevzi’, Ammân, 2008, s. 245.

¹⁰¹⁸ el-Ğammûz, *İnziyâhu’l-Lisânî’l-‘Arabî*, s. 245.

haber yapılacak olursa “عَمْرُو” kelimesine haber kalmayacaktır. Aynı şekilde “قَائِمَانِ” kelimesi ٱ ye değil de “عَمْرُو” kelimesine haber yapılacak olursa bu durumda ٱ kelimesine haber kalmayacaktır. Bu vecihlerde başka bir kural ihlali daha söz konusu olacaktır. Çünkü her iki vecihte de mufred muhtedâya teşniye haber getirilmiş olduğundan anlam açısından uyum bozulacaktır.¹⁰¹⁹

Hemen belirtmeli ki, “ إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا ”¹⁰²⁰ âyetindeki “مَلَائِكَةً” kelimesinin merfû‘ olarak okunduğu, “ إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى ” şeklindeki kıraât yukarıda ifade edilenlere itiraz olarak zikredilemez. Çünkü burada ٱ nin haberi mahzûftur. Haberin takdiri şu şekilde yapılmaktadır: “ إِنَّ اللَّهَ بِصَلَّى ”. el-‘Ukberîye göre burada ikinci haber birinciye ihtiyaç bırakmamaktadır.¹⁰²¹

Özellikle vurgulamak gerekirse Başrîler, Kûfiler’in getirdiği naklî delilin¹⁰²² ileri sürdükleri iddiayı desteklemediğini düşünmektedir. Ayrıca Başrîler âyette takdîm-te’hîr olması, âyetteki “مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا” kısının “وَالصَّابِقُونَ وَالنَّصَارَى” kelimelerinin haberi yapıp “ إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا ” kısının haberinin takdîrî olarak getirilebilmesi ve “وَالصَّابِقُونَ” kelimesini “هَادُوا” fiilindeki vâv zamiri üzerine atfetmenin mümkün olması gibi hususlardan dolayı Kûfilere tenkit ederek söz konusu âyetin onlara –Kûfiler- delil teşkil etmediğini belirtirler.¹⁰²³ Ayrıca ٱ harfi üzerine kıyâs yaparak ispatlamaya çalıştıkları durumun ٱ harfine hâş olup ٱ için geçerli olmadığını vurgulamaktadırlar.¹⁰²⁴

el-‘Ukberî’nin açıklamalarından, “ إِنَّ زَيْدًا وَعَمْرُو قَائِمَانِ ” cümlesi “ إِنَّ عَمْرًا وَزَيْدًا قَائِمَانِ ” şeklinde hem ma’fûf hem de ma’fûfun aleyh mufred getirilerek kurulacak olursa, sözdizimi

¹⁰¹⁹ el-‘Ukberî, *et-Tibyân*, I, 305.

¹⁰²⁰ Ahzâb, 33/56.

¹⁰²¹ el-‘Ukberî, *et-Tibyân*, I, 305.

¹⁰²² Kûfilerin naklî delili için bkz. Mâide, 5/69.

¹⁰²³ Ebu’l-Berekât el-Enbârî, *el-İnşâf*, ss. 160-161.

¹⁰²⁴ Ebu’l-Berekât el-Enbârî, *el-İnşâf*, s. 163.

açısından bir problem kalmayacağı ve “قَائِمٌ” kelimesinin اِ ye haber olabildiği gibi “زَيْدٌ” mubtedâsına da haber olabileceği anlaşılmaktadır.¹⁰²⁵

7-) “وَالصَّابُّونَ” kelimesini “هَآؤُا” fiilindeki vâv zamiri üzerine atfedilmiştir: el-‘Ukberî bu görüşü iki açıdan tenkit eder: *Birincisi:* Şâbüiler yahûdî olmadıkları halde böyle bir ‘atıf, onları hükmen aynı kısma dahil edeceği için fâsittir. *İkincisi:* هَآؤُا fiilinin fâili olan zamir te’kîd edilmemiştir.¹⁰²⁶

8-) “وَالصَّابُّونَ” kelimesi “نَعَمْ”—evet- anlamına gelen اِنَّ kelimesinden sonraki mubtedâ (الَّذِينَ) üzerine atfedilmiştir: Arap dili âlimlerinden bazıları âyetteki اِنَّ lafzının نَعَمْ —evet- anlamına geldiğine ve الَّذين ism-i mevşûlünün merfû‘ olduğuna işaret eder.¹⁰²⁷

9-) “وَالصَّابُّونَ” kelimesi nûn harfinin üzerindeki fetha ile manşûbtur.¹⁰²⁸ Nûn harfinin vâv ile beraber zikredildiğinde i’râb harfî olabileceği, öte yandan Ebû Ali el-Fârisî, nûnun i’râb harfî olmasını yâ harfî ile beraber zikredilmesi şartına bağladığı belirtilmektedir.¹⁰²⁹

2.3.1.2.5. Soru Cümlelerinin ‘Atfında ‘Udûl

Bu kısımda bazı nahiv kurallarında ‘udûller meydana gelmiştir. Söz konusu ‘udûlleri şu şekilde incelemek mümkündür.

Örnek: Atfedilen cümlelerin bir parçası atıf harfinin önüne geçemez

Asıl olan soru edatı olan hemzenin atıf harfinden sonra gelmesidir. Zira, istifhâm hemzesi soru cümlesinin bir parçasıdır. Atfedilen cümlelerin bir parçası atıf harfinin önüne geçemez.¹⁰³⁰

Kur’ân’da bu kuraldan farklı bazı uygulamalar dikkat çeker.

¹⁰²⁵ el-‘Ukberî, *et-Tibyân*, I, 305.

¹⁰²⁶ a.y.

¹⁰²⁷ a.y.

¹⁰²⁸ el-Ĥammûz, *İnziyâhu’l-Lisânî’l-‘Arabî*, s. 245.

¹⁰²⁹ Bkz. el-‘Ukberî, *et-Tibyân*, I, ss. 305-306.

¹⁰³⁰ İbn Mâlik, *Şevâhidü’t-Tavdîh ve’t-Tašhîh*, s. 64.

kuralından özel Kur'ân isti'mâline doğrudur. Başka bir ifadeyle atıf harfinin takdîmin-den te'hîrine doğru gerçekleştiği de belirtilebilir. *'Udûlün sebebi ve anlama etkisi* tenbih, uyarı, te'kîd şeklinde açıklanabilir. 'Udûl olmazsa, ayetteki anlam inceliği kaybolabilir. *'Udûlün hükmü* câizdir. Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. *Kur'ân'da bu tipte* altmış dokuz tane 'udûl tespit edilmiştir.

Buraya kadar uyum kuralları ile ilgili nahiv 'udûlleri ele alındı. Gelecek konuda nahiv üslûplarında meydana gelen 'udûller incelenecektir.

2.4. Nahiv Üslûbu 'Udûlleri

Buraya kadar Kur'ân'ın i'râb özellikleri ve gramatik uyum kurallarında meydana gelen 'udûller belirlenip değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu kısımda gramatik üslûp özelliklerinde meydana gelen 'udûller incelenecektir. Bu bağlamda Kur'ân'ın Arap nahvinin genel üslûp özelliklerinden ayrılarak gösterdiği özel uygulama ve tavırlar belirlenmeye çalışılacaktır.

Kur'ân'da meydana gelen üslûp 'udûllerini genel olarak şu şekilde ele almak mümkündür.

2.4.1. Şart Üslûbunda 'Udûl

Kur'ân'da şart üslûbunun kullanımı hususunda bazı farklı uygulamalar görülmektedir. Bunları şu şekilde incelemek mümkündür.

a- Muzâri fiil cezm edici bir şart edatının cevabında gelirse meczûm olur

Bilindiği gibi muzâri fiil cezm eden bir edattan sonra geldiği zaman meczûm olur. Şart üslûbundaki cezm eden edatlar hem şart fiilini hem de cevap fiilini cezm ederler.¹⁰³⁴

Kur'ân'da yukarıda zikredilen kâideden farklı nitelik arz eden uygulamalar vardır.

¹⁰³⁴ İbn Hişâm, *Şerhu Kâtri'n-Nedâ*, ss. 144-145.

Örnek:

“وَإِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا لَا يَضُرُّكُمْ كَيْدُهُمْ شَيْئاً إِنَّ اللَّهَ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطٌ (120)”

“Eğer siz sabırlı olur, Allah’a karşı gelmekten sakınırsanız, onların hileleri size **hiçbir zarar vermez. Çünkü Allah onların işlediklerini kuşatmıştır.**”¹⁰³⁵

Yukarıdaki âyette “لَا يَضُرُّ” fiili üzerinde bir nahiv ‘udûlü meydana gelmiştir.

Değerlendirme: Âyetteki nahiv ‘udûlü üslûp düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma’dûlun ‘anh*, “Muzâri fiil cezm edici şart edatının cevabında gelirse meczûm olur” şeklindeki nahiv kuralıdır. *Ma’dûlun ileyh*, söz konusu yaygın nahiv kâidesinden farklı kullanım olarak belirtilebilir. Zira “لَا يَضُرُّ” fiili, iki muzâri fiil cezm eden şart edatlarından اِنْ harfinin cevabında gelmiştir. Ancak burada “يَضُرُّ” fiilinin merfû‘ olduğu görülmektedir. Bu da Arap dilinin yaygın kurallarından bir ‘udûl niteliği taşımaktadır. *‘Udûlî ortaya çıkaran etken (asıl)*, Arap dilinin yerleşik gramer kurallarıdır. *‘Udûlün yönü*, cezimden raf’a, başka bir ifadeyle yerleşik gramer kuralından özel Kur’ân isti’mâline doğrudur. Bu ‘udûlü şavt ‘udûlleri bağlamında incelemek de mümkündür. Zira âyetteki mesele hem i’râb hem de ittibâ yönlerinden ele alınmıştır. İttibâ yönü ise meseleyi şavt ‘udûllerine yakın göstermektedir. *‘Udûlün sebebi ve anlama etkisi* te’kîd¹⁰³⁶ ve muhâtabın dikkatini çekmek şeklinde açıklanabilir. ‘Udûl olmazsa, ayetteki anlam inceliği kaybolabilir. *‘Udûlün hükmü* câizdir. Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. *Kur’ân’da bu tipte* bir tane ‘udûl tespit edilmiştir.

Arap dili âlimleri âyette geçen “لَا يَضُرُّ” fiilinin lâmel fiili olan “الراء” harfinin harekesinin i’râb harekesi mi yoksa ittibâ harekesi mi olduğu konusunda görüş ayrılığına düşmüşlerdir.¹⁰³⁷

Söz konusu kelimenin lâmel fiilindeki râ harfinin harekesine i’râb harekesi olarak itibar edenler değişik görüşler ileri sürmüşlerdir.

¹⁰³⁵ Âl-i İmrân, 3/120.

¹⁰³⁶ Şubhî ‘Umer Şû, *Uslûbu’s-Şar‘ ve’l-Kasem min Hilâli’l-Kur’ân el-Kerîm*, Dâru’l-Fiker Nâşirûn ve Muvezzi’ûn, Ammân, 2009, s. 73.

¹⁰³⁷ Ebû Hayyân, *el-Baḥru’l-Muḥîṭ*, III, 46.

Âyette takdîm-te'hîr bulunduğu söylenerek âyetin sözdiziminin “لَا يَضُرُّكُمْ إِلَّا تَضَرُّوا” şeklinde olduğu beyan edilmiştir. Bu görüşün Sîbeveyh'e nispet edildiği de aktarılmaktadır.¹⁰³⁸

el-Ferrâ'nın, “لَا يَضُرُّكُمْ” ifadesinin başındaki لا harfinin لَيْسَ anlamına hamledilerek ve cümlelerin başında gizli bir fâ harfî takdir edilerek âyetteki sözdiziminin takdirinin “لَيْسَ يَضُرُّكُمْ كَيْدُهُمْ شَيْئًا” şeklinde yapılabileceğine işaret ettiği¹⁰³⁹ belirtilmektedir.¹⁰⁴⁰

Âyette geçen “يَضُرُّ” fiili “ضَرَّ” fiilinden türemiştir. Bu fiil mudâ'af bir fiildir. Mudâ'af fiillerin cezm hallerinde son harekelerinin okunuşuyla ilgili özel kural ve uygulamalar vardır. Mudâ'af fiilin muzâri kalıbındaki aynel fiilinin harekesi çammeli olursa, meczûm olan, sakin- lâmel fiilini 'aynel fiilinin çammesine tâbi kılarak çammeli okumak câizdir. Bu gibi yerlerde meczûm mudâ'af muzâri fiilin aynel fiilini, okuyuşu kolaylaştırmak için kesralı okumanın câiz olduğu belirtilmiştir.¹⁰⁴¹

Âyetin fethalı ya da kesralı vecihle okunsa bile isabetli olacağını¹⁰⁴² vurgulamakla beraber, İbn 'Atîyye'nin bu âyetin kesralı veçhine dair bir kı râat bilmediğini belirttiği nakledilmektedir.¹⁰⁴³

el-Âlûsî burada “لَا يَضُرُّكُمْ” ibaresinden önce bir fâ takdir ederek fiili muzârinin merfûluğuna vecih aramayı zorlama olarak kabul ettiğini açıkça beyan etmektedir.¹⁰⁴⁴

Bu âyet “لَا يَضُرُّكُمْ” şeklinde de okunmuştur.¹⁰⁴⁵ Âyetteki söz konusu ifade İbn Keşîr kı râatında “يَضِيرُ-ضَارَّ” kökünden türemiş olacağına işaret edilmektedir.¹⁰⁴⁶ Ebû Ali el-Fârisî (ö. 377/978) her iki kı râatın

¹⁰³⁸ a.y.

¹⁰³⁹ el-Ferrâ', *Me'âni'l-Kur'an*, I, 232.

¹⁰⁴⁰ Ebû Hayyân, *el-Baḥru'l-Muḥîṭ*, III, 46.

¹⁰⁴¹ el-Âlûsî, *Ruḥu'l-Me'ânî*, IV, 41.

¹⁰⁴² el-Ferrâ', *Me'âni'l-Kur'an*, I, 232.

¹⁰⁴³ Ebû Hayyân, *el-Baḥru'l-Muḥîṭ*, III, 46.

¹⁰⁴⁴ el-Âlûsî, *Ruḥu'l-Me'ânî*, IV, 41.

¹⁰⁴⁵ Ebû Hayyân, *el-Baḥru'l-Muḥîṭ*, III, 46.

¹⁰⁴⁶ el-Âlûsî, *Ruḥu'l-Me'ânî*, IV, 41.

da güzel olduğunu belirtmektedir.¹⁰⁴⁷ Ayrıca, söz konusu âyetin ‘Âşım’dan gelen başka bir rivâyetinde lâmel fiilindeki *ra* harfinin fetḥalı olarak “لَا يَضُرُّكُمْ” şeklinde okunduğu da aktarılmaktadır.¹⁰⁴⁸

İbn Hişâm i’râb yaparken, uzak ve zayıf olan vecihleri zikredip yakın ve kuvvetli olan vecihleri terketme hususu ile ilgili olarak yapılan hatalardan bahsederken, *mu’ribin Mütevâtir Kıráat-ı Seb’a’yı şiir zarûretinden başka yerde câiz olmayan bir veçhe hamletmesinin* hatalı olduğunu beyan eder. Bununla beraber, âyetteki “لَا يَضُرُّكُمْ” ifadesindeki “يَضُرُّ” fiilinin raf’ veçhiyle ilgili olarak meseleye i’râb açısından yaklaşıp da uzak te’viller ileri sürülmesini tenkit ettikten sonra âyetteki harekenin i’râb hareketi olmayıp ittibâ’ hareketi olduğunu vurgulamaktadır.¹⁰⁴⁹

İbn Hişâm burada, Kur’ân dilinde meydana gelen ve yaygın gramer kurallarından farklı şekilde işleyen bazı isti’mâlleri, hem gramer hatası ithamından uzaklaştırmayı hem de gramer kurallarıyla örtüştürmeyi hedefleyerek şiir zaruretiye hamletmenin hatalı olduğuna işaret etmektedir.

b- Şart harfi olan *î* den sonra sadece fiil gelebilir

î harfi fiillere has bir şart edatıdır. Bu nedenle *î* den sonra fiil gelmelidir. Me-sele nahiv ilminin kadîm problemlerinden iştiğâl konusunda ele alınırken onun bu nite-liği özellikle vurgulanır.¹⁰⁵⁰

Kur’ân’da bu kâideden farklı isti’mâller vârit olmuştur.

Örnek:

“وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلَحُوا بَيْنَهُمَا (9)”

“Eğer inananlardan **iki grup** birbirleriyle **savaşırlarsa** aralarını düzeltin.”¹⁰⁵¹

¹⁰⁴⁷ Hasan b. Ebdulğaffâr, Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hucce li'l-Kıráati's-Seba' Eimmeti'l-Emşâr bi'l-Hicâz ve'l-Trâkve's-Şâm Ellezîne Zekerahum Ebubekir b. Mucâhit*, tah. Bedreddin Kahveci ve Beşir Cuveycâtî, Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, Beyrut, 1984, III, 75.

¹⁰⁴⁸ Ebû Hayyân, *el-Baḥru'l-Muḥîṭ*, III, 46.

¹⁰⁴⁹ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, VI, ss. 97-98.

¹⁰⁵⁰ el-Murâdî, *Şerḥu'l-Elfiyye*, I, 287.

Yukarıdaki âyette “طَائِفَتَانِ” lafzı üzerinde bir ‘udûl meydana gelmiştir. Kur’ân’da yukarıdakine benzer başka ‘udûller de mevcuttur.¹⁰⁵² Ayrıca aynı üslûbun yukarıdaki âyette “فَأَنْ يَبْعَثَ” ve “فَأَنْ يَأْتِيَ” kelimeleri üzerinde ‘udûlsüz olarak kullanıldığı dikkat çekmektedir.

Değerlendirme: Âyetteki nahiv ‘udûlü üslûp düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma’dûlun ‘anh*, “Şart harfi olan اِنْ den sonra sadece fiil gelebilir” şeklindeki nahiv kuralıdır. *Ma’dûlun ileyh*, اِنْ den sonra bir isim gelmesi şeklinde oluşan ve söz konusu yaygın nahiv kâidesinden farklı kullanım olarak belirtilebilir. ‘*Udûlü ortaya çıkaran etken (astl)*, Arap dilinin yerleşik gramer kuralları ve sözün bağlamıdır. ‘*Udûlün yönü*, yerleşik gramer kuralından özel Kur’ân isti’mâline doğrudur. Başka bir ifadeyle işbattan hâzife doğru olduğu da ifade edilebilir. ‘*Udûlün sebebi ve anlama etkisi* dikkat çekmek, vurguyu artırmak ve te’kid şeklinde açıklanabilir. ‘Udûl olmazsa, ayetteki anlam inceliği kaybolabilir. ‘*Udûlün hükmü* câizdir. Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. *Kur’ân’da bu tipte* beş tane ‘udûl tespit edilmiştir.

c- Şartın cevâbı isim cümlesi olursa cevabın başına fâ harfi gelmelidir

Kur’ân’da bu kuraldan farklı isti’mâller mevcuttur.

Örnek:

“وَإِنْ أَطَعْتُمُوهُمْ إِنَّكُمْ لَمُشْرِكُونَ (121)”

“Onlara boyun eğerseniz şüphesiz siz de Allah’a ortak koşmuş olursunuz.”¹⁰⁵³

Yukarıdaki âyette “إِنَّكُمْ لَمُشْرِكُونَ” cümlesinin başında bir nahiv ‘udûlü vardır.

Değerlendirme: Âyetteki nahiv ‘udûlü üslûp düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma’dûlun ‘anh*, “Şartın cevâbı isim cümlesi olursa cevabın başına fâ harfi gelmelidir” şeklindeki nahiv kuralıdır. *Ma’dûlun ileyh*, isim cümlesi olan cevap cümlesinin başında

¹⁰⁵¹ Hucurât, 49/9.

¹⁰⁵² Bkz. Nisâ, 4/128 (إِنْ يُصْلِحَا يَبْنِيَهُمَا صَلْحًا); Nisâ, 4/176 (وَإِنْ امْرَأَةٌ خَافَتْ مِنْ بَعْلِهَا نُشُورًا أَوْ إِعْرَاضًا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يُصْلِحَا بَيْنَهُمَا صُلْحًا); En’âm, 6/148 (وَإِنْ أَنْتُمْ إِلَّا تَخْرُصُونَ); Tevbe, 9/6 (وَإِنْ أَخَذَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتِخَارَكَ).

¹⁰⁵³ En’âm, 6/121.

fâ harfinin gelmemesi şeklinde oluşan ve söz konusu yaygın nahiv kâidesinden farklı kullanım olarak belirtilebilir. *‘Udûlû ortaya çıkaran etken (asıl)*, Arap dilinin yerleşik gramer kurallarıdır. *‘Udûlün yönü*, işbâtan hazfe başka bir ifadeyle yerleşik gramer kuralından özel Kur’ân isti‘mâline doğrudur. *‘Udûlün sebebi ve anlama etkisi* dikkat çekmek olarak ifade edilebilir. ‘Udûl olmazsa, ayetteki anlam inceliği kaybolabilir. *‘Udûlün hükmü* câizdir. Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. *Kur’ân’da bu tipte* bir tane ‘udûl tespit edilmiştir.

d- Şart harfi olan ل in cevabının başında اللام harfi gelmek zorundadır

Arap dilinde ل harfinin birçok özelliği vardır. Bundan dolayı ل in kullanımı hususunda çok farklı uygulamalar oluşmuştur. Bu yüzden Arap literatüründe ل üzerine müstakil eserler yazılmıştır.¹⁰⁵⁴ İbn Hişâm el-Enşârî *Muğni’l-Lebib ‘an Kutubi’l-E‘ârîb* adlı eserinde bu konuya yaklaşık seksen beş sayfa ayırmıştır.¹⁰⁵⁵

Arap dili âlimlerden çoğuna göre ل harfi mâzî için şart olur.¹⁰⁵⁶ Arap dili âlimleri arasında ل harfi şart anlamında olduğu zaman cevabının başına cevap lâmu gelmesini şart koşanlar olduğu gibi, Arapların kelimasında çoğunlukla lâmsız kullanıldığını söyleyerek ل’in cevabının başına lâm gelmesinin câiz olduğunu belirtenler de vardır.¹⁰⁵⁷

Kur’ân’da ل’in cevabının başında lâm olmadan kullanıldığı görünmektedir.

Örnek:

“وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكُوا وَمَا جَعَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِظًا وَمَا أَنتَ عَلَيْهِمْ بِوَكِيلٍ (107)”

*“Allah dileseydi ortak koşmazlardı. Biz seni onların başına bir bekçi yapmadık. Sen onlardan vekil (onlardan sorumlu) da değilsin.”*¹⁰⁵⁸

¹⁰⁵⁴ Bir örnek için bkz. Hâmid b. Ali b. İbrâhim el-‘İmâdî, “Teşnîfu’l-Esmâ’ li İfâdet Lev li’l-İmtinâ”, tah. Muhammet Tasa, *SÜİFD*, Yıl: 2006, Sayı: 22, ss. 119-136.

¹⁰⁵⁵ İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebib*, III, ss. 367-442.

¹⁰⁵⁶ el-‘İmâdî, “Teşnîfu’l-Esmâ’ li İfâdet Lev li’l-İmtinâ”, *SÜİFD*, Yıl: 2006, Sayı: 22, s. 123.

¹⁰⁵⁷ Ebû Hâyyân, *el-Baḥru’l-Muḥîṭ*, IV, ss. 208-209.

¹⁰⁵⁸ En‘âm, 6/107.

2.4.2.1. Medih Üslûbunda ‘Udûl

Arapçada yaygın medih üslûbu “نِعْمَ” fiili kullanılmaktadır.¹⁰⁶¹ “نِعْمَ” fiilinin Arap dilinde “نِعْمَ, نَعِمَ, نَعِمَ” ve “نِعِمَ” şeklinde dört farklı okunuşu vardır.¹⁰⁶² Medih üslûbunda meydana gelen ‘udûlleri yaygın olan ve olmayan medih üslûbu şeklinde iki kısımda incelenebilir.

1- Yaygın medih üslûbunda ‘udûl

Kur’ân-ı Kerim’de Arapçadaki yaygın medih üslûbundan ‘udûl sayılabilecek bazı uygulamalar vardır.

Örnek:

“إِنْ تُبْدُوا الصَّدَقَاتِ فَنِعْمًا هِيَ (271)”

“Sadakaları açıktan verirsiniz *ne güzel!*”¹⁰⁶³

Yukarıdaki âyette “نِعْمًا” lafzı üzerinde bir ‘udûl meydana gelmiştir. Kur’ân’da buna benzer başka ‘udûller de vardır.¹⁰⁶⁴

Değerlendirme: Âyetteki nahiv ‘udûlü üslûp düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma’dûlun ‘anh*, “نِعْمَ” ifadesidir. *Ma’dûlun ileyh*, medih üslûbunun “نِعْمًا” şeklinde kurulması neticesinde oluşan yeni üslûp özelliği olarak belirtilebilir. *‘Udûlü ortaya çıkaran etken (astl)*, Arap dilinin yerleşik gramer ve üslûp kurallarıdır. *‘Udûlün yönü*, “نِعْمَ” ifadesinden “نِعْمًا” şeklinde idgamlı söyleyişe doğru gerçekleşmiştir. *‘Udûlün sebebi ve anlama etkisi* dikkat çekmek, te’kîd ve tahfîf (telaffuzu kolaylaştırma) şeklinde açıklanabilir. Ayrıca teşvik ve övgünün mubâlağası için olduğunu belirtmek de mümkündür. ‘Udûl olmazsa, ayetteki anlam inceliği kaybolabilir. *‘Udûlün hükmü* câizdir. Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. *Kur’ân’da bu tipte* iki tane ‘udûl tespit edilmiştir.

¹⁰⁶¹ İbn Ya‘îş, *Şerhul Mufaşşal*, IV, 388.

¹⁰⁶² İbn ‘Uşfûr el-İşbîlî, *Muṣulu’l-Muḳarrib*, s. 128.

¹⁰⁶³ Bakara, 2/271.

¹⁰⁶⁴ Bkz. Nisâ, 4/58 (إِنَّ اللَّهَ نِعْمًا بِعِبَادِهِ).

2- Yaygın olmayan mediḥ üslûbunda ‘udûl

Yaygın olmayan mediḥ üslûbunun mediḥ fiilinin hazfı ile gerçekleştiği görünmektedir. Bu hususta tespit edilen ‘udûlleri şu şekilde incelemek mümkündür.

a- Temel cümle tamamlanmadan mediḥ üzere naşb yapılmaz

Bilindiği gibi kelamın tamamlanması özne hakkında hüküm vermekle gerçekleşir. Mensûḥ isim cümlesinde temel hükmün tamamlanması ismin haberini alması şeklinde ortaya çıkar.¹⁰⁶⁵ Örnek: “إِنَّ الْكِتَابَ مُفِيدٌ” “*Muhakkak ki kitap faydalıdır.*”

Kur’ân’da yukarıda zikredilen kuraldan farklı nitelik arz eden bazı uygulamalar vardır.

Örnek:

لَكِنَّ الرَّاٰسِخُوْنَ فِي الْعِلْمِ مِنْهُمْ وَالْمُؤْمِنُوْنَ يُؤْمِنُوْنَ بِمَا اُنْزِلَ اِلَيْكَ وَمَا اُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَالْمُقِيمِيْنَ الصَّلَاةَ وَالْمُؤْتُوْنَ الزَّكَاةَ
”وَالْمُؤْمِنُوْنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ اُولَٰئِكَ سَنُوْثِيْهِمْ اَجْرًا عَظِيْمًا (162)

“*Fakat onlardan ilimde derinleşmiş olanlar ve mü’minler, sana indirilene ve senden önce indirilene iman ederler. O, namazı kılanlar, zekatı verenler, Allah’a ve ahiret gününe inananlar var ya, işte onlara büyük bir mükafat vereceğiz.*”¹⁰⁶⁶

Âyetteki “الْمُقِيمِيْنَ” lafzı üzerinde bir ‘udûl meydana gelmiştir. Kur’ân’da buna benzer başka ‘udûller de vardır.¹⁰⁶⁷

¹⁰⁶⁵ eş-Şâṭibî, *el-Mekâşıdu’s-Şâfiyye*, II, ss. 365-367; el-Eşmûnî, *Şerḥu’l-Eşmûnî ‘alâ Elfiyye*, I, 445; eş-Şabbân, *Hâşiyetu’s-Şabbân ‘ale’l-Eşmûnî*, I, 445-446; el-Murâdî, *Şerḥu’l-Elfiyye*, I, 227.

¹⁰⁶⁶ Nisâ, 4/162.

¹⁰⁶⁷ Bkz. Bakara, 2/177 (وَالْمُؤْمِنُونَ بَعْهَدِهِمْ إِذَا عَاثَدُوا وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ وَحِينَ الْبَأْسِ). Sibeveyh âyette geçen الصَّابِرِينَ kelimesinin Nisâ sûresi 162’nci âyetteki الْمُؤْتُونَ kelimesinde olduğu gibi mubtedâ yapılarak merfû’ okunmasının güzel olacağını belirtir. Ayrıca el-Hırnîk bnt. Hiffân (ö. 50/560) ve İbn Hayyât el-‘Uklî’nin bazı şiirlerini zikrederek bu üslûbun Arap dilinde özellikle de edebi dilde kullanılmakta olduğuna işaret eder. Bkz. Sibeveyh, *el-Kitâb*, II, 63. İbn Kuteybe nahiv âlimlerinin kelimesinin mediḥ üzere manşûb olduğu belirttiklerini nakleder. Bkz. İbn Kuteybe, *Te’vîlu Muşkili’l-Kur’ân*, s. 53. el-Ferrâ’ الصَّابِرِينَ kelimesinin fiil takdir edilerek mediḥ niyetiyle naşb edildiğini aktarır. مَرَّتْ بِرَجُلٍ عَاقِلٍ وَشَرِيحًا طَوَّالًا (Akıllı, güçlü ve uzun bir adama uğradım) cümlesindeki gibi onun tek şeyin sıfatı kabilinden olduğunu, zira Arapların ma’rife kelimeler hakkında uyguladıkları şeyleri nekra kelimelerde de uyguladıklarını belirtir. Bkz. el-Ferrâ’, *Me’âni’l-Kur’ân*, I, 108.

Değerlendirme: Âyetteki nahiv ‘udûlü üslûp düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma’dûlun ‘anh*, “Temel cümle tamamlanmadan medih üzere naşb yapılmaz” şeklindeki nahiv kuralıdır. *Ma’dûlun ileyh*, “*الْمُقِيمِينَ*” lafzının manşûb okunması şeklinde ortaya çıkan ve söz konusu yaygın nahiv kâidesinden farklı kullanım olarak belirtilebilir. *‘Udûlî ortaya çıkaran etken (asıl)*, Arap dilinin yerleşik gramer kurallarıdır. *‘Udûlün yönü*, yerleşik gramer kuralından özel Kur’ân isti‘mâline doğrudur. *‘Udûlün sebebi ve anlama etkisi* övgü yapmak, vurguyu artırmak ve muhâtabın dikkatini çekmek şeklinde açıklanabilir. ‘Udûl olmazsa, ayetteki anlam inceliği kaybolabilir. *‘Udûlün hükmü* câizdir. Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. *Kur’ân’da bu tipte* iki tane ‘udûl tespit edilmiştir.

Âyette zikredilen “*الْمُقِيمِينَ*” kelimesi cem-i müzekker sâlim olarak gelmiş manşûb ve ma’tûf bir kelimedir. Ancak kelimenin öncesi ve sonrasındaki kelimeler raf hâlinde atfedilmiştir. Siyâk “*الْمُقِيمِينَ*” kelimesinin merfû‘ olmasını çağrıştırmaktadır. Burada söz konusu kelimenin manşûb olarak gelişi hakkında değişik görüşler ileri sürülmüştür.¹⁰⁶⁸

Sibeveyh âyette geçen ism-i fâil kalıbındaki kelimelerin hepsinin merfû‘ yapılmasının güzel olacağına işaret ederek “*الْمُؤْمِنُونَ*” kelimesinin mubtedâ olduğunu belirtir.¹⁰⁶⁹ el-Ferrâ, “*الْمُقِيمِينَ*” kelimesinin “*الرَّاسِخُونَ*” kelimesinin sıfatı olduğunu zikreder.¹⁰⁷⁰ Ebu’l-Berekât el-Enbârî, “*الْمُقِيمِينَ*” kelimesinin mecrûr olma veçhini reddeder.¹⁰⁷¹ İbn Kuteybe, “*الْمُقِيمِينَ*” kelimesinin medih üzere manşûb olduğunu nakleder.¹⁰⁷² Ancak el-Ferrâ’nın açıklamaları fazla takdir gerektirdiğinden dolayı isabetli görünmemektedir.

el-Karamânî “*الْمُقِيمِينَ*” kelimesinin medih üzere manşûb olduğunu beyan eder. Ayrıca mubtedâ ve haber arasına cümle-i mu’terîda getirilerek medih yapılmasına itiraz eden kişiden delil getirmesinin isteneceğini vurgular. Bu konuda Muşhafın gerek hatında gerek lafzında lahın meydana geldiğine dair söylenenlere de itibar edilmeyeceğini vurgular. Zira Kur’ân’ın tevatür yoluyla nakledildiği hususunda şüphe yoktur ve bu

¹⁰⁶⁸ Bu kelime Kur’ân’da ‘udûlsüz de kullanılmıştır. Örnek: Bakara, 2/62 (*إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارَى (وَالصَّابِئِينَ) مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ*).

¹⁰⁶⁹ Sibeveyh, *el-Kitâb*, II, 63.

¹⁰⁷⁰ el-Ferrâ, *Me‘âni’l-Kur’ân*, I, 106.

¹⁰⁷¹ Ebu’l-Berekât el-Enbârî, *el-İnşâf*, s. 376.

¹⁰⁷² İbn Kuteybe, *Te’vîlu Muşkili’l-Kur’ân*, s. 53.

hususta Kur'an'da lahîn olması caiz değildir. Dolayısıyla “المُتَّقِينَ” kelimesinin yanlışlıkla “المُتَّقِينَ” şeklinde yazılmış olması mümkün değildir. Kur'an'ın yazılışı da tevâtür yoluyla nakledilmiştir. Hz. Osman ve Hz. Âişe'ye isnâd edilen Kur'an'da lahîn olduğu ve Arapların onu dilleriyle düzelteceklerine dair rivâyete gelince, bu rivâyetin şaîh kabul edilmesinin Kur'an'ın hattında hata olmasına ihtimal vereceği için doğru olanın bu rivâyeti reddetmek olduğunu belirtir.¹⁰⁷³

2.4.2.2. Zem Üslûbunda 'Udûl

Kur'an'da yergi üslûbunda meydana gelen 'udûller şu şekilde incelenebilir.

a- Yaygın zem üslûbunda 'udûl

Arapçada yaygın zem üslûbunda “يُنْسِنَ” fiili kullanılmaktadır.¹⁰⁷⁴ Kur'an'da de yaygın bir üslûp özelliği olarak görünmektedir.

Örnek:

“وَلْيُنْسِنَ الْمِهَادُ (206)”

“O ne *kötü* yataktır.”¹⁰⁷⁵

Kur'an'da yukarıda zikredilen söz konusu yaygın zem üslûbundan farklı nitelik arz eden çok sayıda isti'mâl bulunmaktadır.

Örnek:

“وَمَنْ يَكُنْ الشَّيْطَانُ لَهُ قَرِينًا فَسَاءَ قَرِينًا (38)”

“Şeytan kimin arkadaşı olursa, o ne *kötü* bir arkadaştır.”¹⁰⁷⁶

¹⁰⁷³ el-Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, Süleymaniye Ktp., Cârullah, no: 111, vr. 21^a.

¹⁰⁷⁴ İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, IV, 388.

¹⁰⁷⁵ Bakara, 2/206.

¹⁰⁷⁶ Nisâ, 4/38.

Yukarıdaki âyette ساء fiili üzerinde bir nahiv ‘udûlü vardır. Kur’ân’daki diğer bazı ifadeleri de bu bağlamda değerlendirmek mümkündür.¹⁰⁷⁷

Değerlendirme: Âyetteki nahiv ‘udûlü üslûb düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma’dûlun ‘anh*, “يُسْ” fiilidir. *Ma’dûlun ileyh*, zem üslûbunda “ساء” fiilinin getirilmesi neticesinde oluşan ve söz konusu yaygın nahiv kâidesinden farklı kullanım olarak belirtilebilir. *‘Udûlü ortaya çıkaran etken (asıl)*, Arap dilinin yerleşik gramer kurallarıdır. *‘Udûlün yönü*, “يُسْ” fiilinden “ساء” fiiline doğru gerçekleşmiştir. *‘Udûlün sebebi ve anlama etkisi* yerginin mubâlağası şeklinde açıklanmaktadır.¹⁰⁷⁸ ‘Udûl olmazsa, ayetteki anlam inceliği kaybolabilir. *‘Udûlün hükmü* câizdir. Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. *Kur’ân’da bu tipte* yirmi iki tane ‘udûl tespit edilmiştir. Bu bu üslûp özelliği Kur’ân’da yirmi iki yerde ‘udûlsüz kullanılmıştır.

b- Yaygın olmayan zem üslûbunda ‘udûl

Kur’ân’da zem üslûbunun bazen zem fiilinin hazfî ile de kurulduğu görülmektedir. Bu uygulamanın yaygın zem üslûbundan ‘udûl mahiyetinde olduğunu belirtmek mümkündür.

Örnek:

“وَأَسْرُوا النَّجْوَى الَّذِينَ ظَلَمُوا هَلْ هَذَا إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ أَفَتَأْتُونَ السَّحَرَ وَأَنْتُمْ تُبْصِرُونَ (3)”

“*O zulmedenler gizlice şöyle konuştular: ‘Bu da ancak sizin gibi bir insan değil mi? Şimdi siz göz göre göre sihre mi kapılacaksınız?’*”¹⁰⁷⁹

Yukarıdaki âyette “الَّذِينَ” kelimesi üzerinde bir nahiv ‘udûlü meydana gelmiştir.

¹⁰⁷⁷ Bkz. Nisâ, 4/97 (وَسَاءَتْ مَصِيرًا), Nisâ, 4/115 (وَسَاءَتْ مَصِيرًا), Mâide, 5/66 (سَاءَ مَا يَحْمِلُونَ), En‘âm, 6/31 (أَلَا سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ), En‘âm, 6/136 (سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ), A‘râf, 7/177 (سَاءَ مَثَلًا الْقَوْمُ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا), Tevbe, 9/9 (سَاءَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ), Nahl, 16/25 (أَلَا سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ), Nahl, 16/79 (أَلَا سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ), İsrâ, 17/32 (وَسَاءَ سَيِّئًا), Kehf, 18/29 (وَسَاءَتْ مُرْتَقَفًا), Tâhâ, 20/101 (وَسَاءَ لَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ جَلًا), Furkân, 25/66 (إِنَّهَا سَاءَتْ مُسْتَقَرًّا وَمُقَامًا), Şu‘arâ’, 26/173 (فَسَاءَ مَطَرُ الْمُنْذِرِينَ), Neml, 27/58 (فَسَاءَ صَبَاحُ الْمُنْذِرِينَ), Ankebût, 29/4 (سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ), Sâffât, 37/177 (سَاءَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ), Câsiye, 45/21 (سَاءَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ), Mücâdele, 58/15 (سَاءَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ), Münâfikûn, 63/2 (سَاءَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ), Fetih, 48/6 (وَسَاءَتْ مَصِيرًا).

¹⁰⁷⁸ İbn Ya‘îş, *Şerhu’l-Mufaşşal*, IV, 409.

¹⁰⁷⁹ Enbiyâ, 21/3.

Değerlendirme: Âyetteki nahiv ‘udûlü üslûp düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma’dûlun ‘anh*, “أَعْنِي الَّذِينَ” terkididir. *Ma’dûlun ileyh*, “الَّذِينَ” şeklinde hâzifli kullanım olarak belirtilebilir. ez-Zeccâc âyetteki “الَّذِينَ” ism-i mevşûlünün “هُمْ الَّذِينَ ظَلَمُوا” takdirinde zem üzere merfû‘ olarak muhtedâsı maḥzûf haber ya da maḥzûf bir “أَعْنِي” fiilinin maḥallen manşûb mef’ûlun bihi sayılabileceğine işaret eder.¹⁰⁸⁰ ‘*Udûlü ortaya çıkaran etken (asıl)*, Arap dilinin yerleşik gramer kuralları ve üslûp özellikleridir. ‘*Udûlün yönü*, işbâtan hâzife doğrudur. Bunu ‘udûlün özel Kur’ân isti‘mâline doğru gerçekleştiği şeklinde ifade etmek mümkündür. ‘*Udûlün sebebi ve anlama etkisini* dikkat çekmek ve anlamı te’kîd etmek şeklinde açıklamak mümkündür. Burada ‘udûl olmadığı takdirde, zikri geçen anlam inceliğinin kaybolacağı düşünülmektedir. ‘Udûl olmazsa, âyetteki anlam inceliği kaybolabilir. ‘*Udûlün hükmü* câizdir. Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. *Kur’ân’da bu tipte* bir tane ‘udûl tespit edilmiştir.

2.4.3. Nidâ Üslûbunda ‘Udûl

Nidâ muḥâtabın dikkatini çekerek çağrıya kulak vermesini sağlamak amacıyla yapılır.¹⁰⁸¹ Kur’ân’da nidâ üslûbunda bazı ‘udûller görünmektedir. Söz konusu ‘udûlleri şu şekilde özetlemek mümkündür.

اللهم kelimesinin sıfatsız kullanımından ‘udûl

Bazı Arap dili âlimleri “اللهم” lafzının sıfata ihtiyacı olmadığı gerekçesiyle, ondan sonra sıfat gelmeyeceğini belirtmektedir.¹⁰⁸²

Kur’ân’da yukarıdaki kuraldan farklı bazı uygulamalar tespit edilmiştir.

Örnek:

“قُلْ اللَّهُمَّ مَالِكِ الْمُلْكِ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَاءُ (26)”

¹⁰⁸⁰ ez-Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân*, III, ss. 383-384.

¹⁰⁸¹ Abbâs Hasen, *en-Naḥvu’l-Vâfî*, IV, 1.

¹⁰⁸² Abbâs Hasen, *en-Naḥvu’l-Vâfî*, IV, 36.

“De ki: *‘Ey mülkün sahibi Allah’ım! Sen mülkü dilediğine verirsin. Dilediğinden de mülkü çeker alırsın.*”¹⁰⁸³

Yukarıdaki âyette “اللَّهُمَّ مَالِكَ الْمُلْكِ” terkibi üzerinde bir nahiv ‘udûlü vardır. Kur’ân’da buna benzer başka ‘udûller de görülmektedir.¹⁰⁸⁴

Değerlendirme: Âyetteki nahiv ‘udûlü üslûp düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma’dûlun ‘anh*, lafzatullahla nidânın “اللَّهُمَّ” şeklinde sıfatsız kullanımı. *Ma’dûlun ileyh*, lafzatullahla nidânın “اللَّهُمَّ مَالِكَ الْمُلْكِ” şeklinde sıfatlı kullanımı neticesinde ortaya çıkan ve söz konusu yaygın nahiv kâidesinden farklı isti’mâldir. *‘Udûlü ortaya çıkaran etken (asıl)*, Arap dilinin yerleşik gramer kurallarıdır. *‘Udûlün yönü*, yerleşik gramer kuralından özel Kur’ân isti’mâline doğrudur. *‘Udûlün sebebi ve anlama etkisi* vurguyu artırmaktır. ‘Udûl olmazsa, ayetteki anlam inceliği kaybolabilir. *‘Udûlün hükmü* câizdir. Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. *Kur’ân’da bu tipte* iki tane ‘udûl tespit edilmiştir. Bu üslûp Kur’ân’da sıfat getirilmeden ‘udûlsüz de kullanılmıştır.¹⁰⁸⁵

2.4.4. Ta‘accub Üslûbunda ‘Udûl

Kur’ân’da ta‘accub üslûbu kullanımında bazı farklılıklar dikkat çeker.

Örnek-1:

“قُلْ اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا لَبِثُوا لَهُ غَيْبُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ أَبْصِرْ بِهِ وَأَسْمِعْ (26)”

“De ki: *Kaldıkları süreyi Allah daha iyi bilir. Göklerin ve yerin gaybını bilmek O’na aittir. O, ne güzel görür; O, ne güzel işitir!*”¹⁰⁸⁶

Yukarıdaki âyette ta‘accub üslûbu açısından “أَبْصِرْ” fiilinin fâilini “بِهِ” şeklinde alması ve “وَأَسْمِعْ” terkibinden fâilin hazfe gitmesi şeklinde ‘udûller vardır.

¹⁰⁸³ Âl-i ‘Imrân, 3/26.

¹⁰⁸⁴ Bkz. Zümer, 39/46 (قُلْ اللَّهُمَّ فَاطِرَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ).

¹⁰⁸⁵ Bkz. Mâide, 5/144 (قَالُوا اللَّهُمَّ إِنْ كَانَ هَذَا هُوَ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِكَ (Enfâl, 8/32); (قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ اللَّهُمَّ رَبَّنَا أَنْزِلْ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ) (فَأَنْفِطِرُ عَلَيْهَا جَوَارِدٌ مِنَ السَّمَاءِ دَعَوَاهُمْ فِيهَا سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَتَحِيَّتُهُمْ فِيهَا سَلَامٌ) Yûnus, 10/10).

¹⁰⁸⁶ el-Kehf, 18/26.

Değerlendirme: Âyetteki nahiv ‘udûlî üslûp düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma’dûlun ‘anh*, teaccüb üslûbunun “أَفْعَلْ بِهِ” kalıbında “أَبْصِرْ بِهِ” şeklinde kullanılmasıdır. Âyetteki “أَبْصِرْ” ve “أَسْمِعْ” fiilleri if‘âl babından gelmektedir. Eğer şulâsî fiilden geliyor olsalardı hemzeler vaşıl hemzesi olacağından dolayı kesralı gelecekti.¹⁰⁸⁷ *Ma’dûlun ileyh*, “أَسْمِعْ” fiilinin fâili olan “بِهِ” sözcüğünün hazf edilmesi neticesinde ortaya çıkan ve söz konusu yaygın nahiv kâidesinden farklı kullanım olarak belirtilebilir. Âyette ayrıca teaccüb ifadesi kullanılırken “مَا أَفْعَلَهُ” kalıbı yerine “أَفْعَلْ بِهِ” kalıbının tercih edilmesi cihetiyle başka bir ‘udûlden de bahsedilebilir. *‘Udûlî ortaya çıkaran etken (asıl)*, Arap dilinin yerleşik gramer kurallarıdır. *‘Udûlün yönü*, yerleşik gramer kuralından özel Kur’ân isti‘mâline doğrudur. *‘Udûlün sebebi ve anlama etkisi* dikkat çekmek ve anlam derinliğini artırmaktır. Bu bağlamda, “أَحْسِنُ بِرَبِّكَ” “Zeyd ne güzel yaptı!” cümlesinin aslının “أَحْسَنَ” şeklinde olduğu, cümle ta‘accub anlamı yüklenince fiilin emir sûretine geçerek cümlelenin “أَحْسِنُ رَبِّكَ” şekline döndüğü ve emir fiilden sonra merfû‘ isim gelmesinin hoş olmadığından dolayı lafzı güzelleştirmek için fâilin başına bir *bâ* harf-i cerri eklendiğine yönelik açıklamalar, ‘udûlün sebebine yönelik bir vurgu niteliği taşımaktadır.¹⁰⁸⁸ ‘Udûl olmazsa, ayetteki anlam inceliği kaybolabilir. *‘Udûlün hükmü câizdir*. Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. *Kur’ân’da bu tipte* iki tane ‘udûl tespit edilmiştir.

Örnek-2:

“أَنِّي يُصْرِفُونَ” *“Nasıl da döndürülüyorlar!”*¹⁰⁸⁹

Yukarıdaki ayette “أَنِّي” lafzı üzerinde bir ‘udûl meydana gelmiştir. Kur’ân’da buna benzer başka ‘udûller de mevcuttur.¹⁰⁹⁰

¹⁰⁸⁷ İbn ‘Uşfûr el-İşbîlî, *Muṣulu’l-Muḥarrib*, s. 136.

¹⁰⁸⁸ İbn Hişâm, *Şerhu Kaṭri’n-Nedâ*, s. 533.

¹⁰⁸⁹ Ğâfir, 40/69.

¹⁰⁹⁰ Bkz. Bakara, 2/247 (قَالُوا أَنَّى يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا); Bakara, 2/259 (قَالَ أَنَّى يُجِيبُ هَذِهِ اللَّهُ بَعْدَ مَوْتِهَا); Âl-i ‘Imrân, 3/40 (وَالْأَرْضِ بَدِيعَ السَّمَوَاتِ); En’âm, 6/101 (انظُرْ أَنَّى يُؤْتِيكَونَ); Mâide, 5/75 (أَنَّى يَكُونُ لِي وَلَدٌ); Âl-i ‘Imrân, 3/47 (أَنَّى يَكُونُ لِي غُلَامٌ); (قَالَ رَبِّ أَنَّى يَكُونُ لِي غُلَامٌ); Meryem, 19/8 (أَنَّى يَكُونُ لِي غُلَامٌ); Meryem, 19/20 (قَالَ رَبِّ أَنَّى يَكُونُ لِي غُلَامٌ); Yâsin, 36/66 (أَنَّى يَكُونُ لِي غُلَامٌ وَلَمْ يَمْسَسْنِي بَشَرٌ); Zuhruf, 43/87 (أَنَّى يَكُونُ لِي غُلَامٌ وَلَمْ يَمْسَسْنِي بَشَرٌ); Münâfikûn, 63/4 (أَنَّى يَكُونُ لِي غُلَامٌ وَلَمْ يَمْسَسْنِي بَشَرٌ).

Değerlendirme: Âyetteki nahiv ‘udûlü üslûp düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma’dûlun ‘anh*, te‘accub üslûbunun “مَا أَفْعَلُهُ” veya “أَفْعَلُ بِهِ” kalıplarından biriyle kullanılması şeklinde açıklanabilir. *Ma’dûlun ileyh*, “أَلَيْ” sözcüğünün te‘accub anlamında kullanımı¹⁰⁹¹ olarak belirtilebilir. ‘*Udûlü ortaya çıkaran etken (asıl)*, Arap dilinin yerleşik gramer kurallarıdır. ‘*Udûlün yönü*, yerleşik gramer kuralından özel Kur’ân isti‘mâline doğrudur. ‘*Udûlün sebebi ve anlama etkisi* dikkat çekmek ve anlam derinliğini artırmak şeklinde açıklanabilir. ‘*Udûlün hükmü* câizdir. Arap dilinin sözvarlığı içerisinde gerçekleşmiştir. Şâz ya da i‘râb hatası olarak kabul edilmesi isâbetli görünmemektedir. *Kur’ân’da bu tipte* on beş tane ‘udûl tespit edilmiştir.

2.4.5. Kâsem Üslûbunda ‘Udûl

Yeminin Allah’ın isimleriyle yapılması gerektiği vurgulanmaktadır.¹⁰⁹² Öte yandan Kur’ân’da kâsem uygulamalarında bazı farklar dikkat çeker.

Örnek:

“وَالَّذِينَ وَالزَّيْتُونَ (1)”

“Tîn’e ve Zeytûn’a yemin olsun!”¹⁰⁹³

Yukarıdaki ayette “الَّذِينَ” ve “الزَّيْتُونَ” kelimeleri üzerinde ‘udûl meydana gelmiştir. Kur’ân’da buna benzer başka ‘udûller vardır.¹⁰⁹⁴

Şu örnekleri de te‘accub ‘udûlleri kapsamında değerlendirmek mümkündür: Kasas, 28/82 (وَيْكَأَنَّ اللَّهَ); Kasas, 28/82 (وَيْكَأَنَّ).

¹⁰⁹¹ Cemil ‘Allûş, *et-Te‘accub Sıyağuh ve Ebniyetuh: Dirâse Luğaviyye Nahviyye Muḳârane*, Dâru Ezmine li’n-Neşr ve’t-Tevzî‘, Ammân, 2000, s. 126.

¹⁰⁹² Şû, *Uslûbu’ş-Şart ve’l-Kasem*, s. 74.

¹⁰⁹³ Tîn, 95/1.

¹⁰⁹⁴ Bkz. Sâffât, 37/1 (وَالصَّافَّاتِ), 37/2 (فَالزَّاجِرَاتِ), 37/3 (فَالثَّالِيَاتِ); Zâriyât, 51/1 (وَالذَّارِيَّاتِ), 51/2 (فَالْحَامِلَاتِ), 51/3 (وَالْمُسْقِفَاتِ), 51/4 (وَالْمُتَوَكِّلَاتِ); Tûr, 52/1 (وَالطُّورِ), 52/2 (وَكَيْفَ مَسْطُورِ), 52/4 (وَالْبَيْتِ الْمَعْمُورِ), 52/5 (وَالسَّقْفِ الْمَرْفُوعِ), 52/6 (وَالْمُرْسَلَاتِ), 77/1 (وَمَا يَسْطُرُونَ); Mürselât, 77/1 (وَالْمُرْسَلَاتِ), 77/2 (وَالنَّازِعَاتِ), 77/3 (وَالْعَاصِفَاتِ), 77/4 (وَالنَّاشِرَاتِ), 77/5 (فَالْمُلْقِيَاتِ); Nâziât, 79/1 (وَالنَّازِعَاتِ), 79/2 (وَالنَّاطِقَاتِ), 79/3 (وَالْمُتَوَكِّلَاتِ), 79/4 (وَالسَّابِقَاتِ), 79/5 (فَالْمُدَبِّرَاتِ); Bürûc, 85/1 (وَالسَّمَاءِ), 85/2 (وَالْيَوْمِ الْمُوعَدِ), 85/3 (وَشَاهِدِ), 85/4 (وَمَشْهُودِ), 85/5 (وَالْوُتْرِ), 85/6 (وَالشَّفْعِ), 85/7 (وَلَيْلٍ عَشْرِ), 85/8 (وَالْفَخْرِ), 85/9 (وَالطَّارِقِ), 85/10 (وَالسَّمَاءِ), 85/11 (وَالنَّازِعَاتِ), 85/12 (وَالْمُرْسَلَاتِ), 85/13 (وَالْبَيْتِ الْمَعْمُورِ), 85/14 (وَالسَّقْفِ الْمَرْفُوعِ), 85/15 (وَالْمُسْقِفَاتِ), 85/16 (وَالذَّارِيَّاتِ), 85/17 (فَالثَّالِيَاتِ), 85/18 (فَالزَّاجِرَاتِ), 85/19 (وَالصَّافَّاتِ), 85/20 (وَيْكَأَنَّ اللَّهَ).

Değerlendirme: Âyetteki nahiv ‘udûlü üslûp düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma’dûlun ‘anh*, kasem üslûbunun inşasında Allah Te‘âlâ’nın isimlerinden birinin kullanılması şeklinde görünmektedir. *Ma’dûlun ileyh*, “التَّيْنِ” ve “الرَّيْثُونِ” sözcüklerinin kasem üslûbunda kullanımı¹⁰⁹⁵ şeklinde ifade edilebilir. *‘Udûlü ortaya çıkaran etken (asıl)*, Arap dilinin yerleşik gramer kurallarıdır. *‘Udûlün yönü*, yerleşik gramer kuralından özel Kur’ân isti‘mâline doğrudur. *‘Udûlün sebebi ve anlama etkisi* dikkat çekmek ve anlam derinliğini artırmak şeklinde açıklanabilir. ‘Udûl olmazsa, ayetteki anlam inceliği kaybolabilir. *‘Udûlün hükmü* câizdir. Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. *Kur’ân’da bu tipte* altmış bir tane ‘udûl tespit edilmiştir.

2.4.6. İstiṣnâ Üslûbunda ‘Udûl

Kur’ân’da istiṣnâ üslûbunda bazı farklı uygulamalar görünmektedir. Bunları şu şekilde incelemek mümkündür.

a- Olumlu hükümden sonra istiṣnâ-i muferrağ gelmez

Arap dili âlimlerinin genel kabulüne göre istiṣnâ-i muferrağ, musteṣnâ minhin zikredilmediği olumsuz cümlede¹⁰⁹⁶ gelmelidir.¹⁰⁹⁷ İstiṣnâ-i muferrağın emir, nehiy veya olumlu cümleden sonra gelmesi uygun değildir. Ancak cümle olumlu olur ve olumsuz bir anlamı içerir veya gerektirirse yine istiṣnâ-i muferrağ gelebilir.¹⁰⁹⁸

Ebû Ḥayyân el-Endelusî muteahhir Arap dilcilerinden bazılarının ğayr-i müceb- liği nefiy haline (olumsuzluk hali) indirgeyerek bu hükmü Sîbeveyh’e nispet etmelerini isabetli bulmaz. Çünkü Ebû Ḥayyân el-Endelusî’ye göre olumsuzluğun lafızda ya da manada hakikaten gerçekleşmesi zorunludur.¹⁰⁹⁹

89/4 (وَاللَّيْلِ); Şems, 91/1 (وَالسَّمْسِ), 91/1 (وَضَحَاها), 91/2 (وَالْقَمَرِ), 91/3 (وَالنَّهَارِ), 91/4 (وَاللَّيْلِ), 91/5 (وَالسَّمَاءِ), 91/5 (وَمَا بَنَاهَا), 91/6 (وَالْأَرْضِ), 91/6 (وَمَا طَخَاها), 91/7 (وَنَفْسِ), 91/7 (وَمَا سَوَّاهَا); Leyl, 92/1 (وَاللَّيْلِ), 92/2 (وَالنَّهَارِ), 92/2 (وَمَا (وَهَذَا الْبَلَدِ الْأَمِينِ); Âdiyât, 100/1 (وَالْعَصْرِ), 100/2 (فَالْمُورِيَاتِ), 100/3 (فَالْمُغِيرَاتِ); Asr, 103/1 (وَالْعَصْرِ).

¹⁰⁹⁵ Şû, *Uslûbu’s-Şarṭ ve’l-Kasem*, ss. 74-75.

¹⁰⁹⁶ eṣ-Şabbân, *Hâşiyetu’s-Sabbân ‘alâ Şerhi’l-Eṣmûnî*, II, 220.

¹⁰⁹⁷ Abbâs Ḥasen, *en-Naḥvu’l-Vâfî*, II, 318.

¹⁰⁹⁸ Ebû Ḥayyân el-Endelusî, *İrtiṣâfu’l-Darab*, III, 1503.

¹⁰⁹⁹ a.y.

“زَبَّ” edatının değişik okunuşları vardır.¹¹⁰⁴ İbn Hişâm bu kelimenin okunuşuyla ilgili olarak on altı lügatin olduğunu belirtir.¹¹⁰⁵ Burada İbn Hişâm’ın zikrettikleri arasında kelimenin *râ* harfinin çammesi, *bâ* harfinin şeddesiz ve fetħalı olarak زُ şeklinde okunduğu bir veçhin bulunduğunu belirtmekte fayda vardır.

İbn Hişâm “زَبَّ” edatının her zaman azlık ya da hep çokluk bildirmediğini ifade ettikten sora, “زَبَّ”nın genellikle çokluk bazen de azlık bildirdiğini belirtir.¹¹⁰⁶ Ancak Ebû Hayyân el-Endelûsî “زَبَّ”nin yaygın olan anlamının azlık bildirmek olduğunu vurgular.¹¹⁰⁷ Yine Ebû Hayyân bir başka eserinde asıl vaz’ı itibarıyla ne azlığa ne de çokluğa delalet ettiğini, onun azlık ya da çokluk ifade edişinin siyâktan anlaşılacağını vurgular.¹¹⁰⁸ Bütün bunların aksine “زَبَّ”nin ne azlık ne de çokluk bildirdiğini, onun işbat harfi olduğunu söyleyenler de vardır.¹¹⁰⁹

“زَبَّ” kelimesinin sonuna bir mâ eklenecek olursa çoğunlukla amel etmez. Bu durumda, lafzen ve manen mâzî olan fiil cümlelerine dahil olur.¹¹¹⁰ İbn ‘Uşfûr, “زَبَّ”nin hem lafzen hem de manen mâzî anlamlı, ya da lafzen değişik zamanlı olsa da anlamı bakımından mâzî olan fiillere dahil olabileceğini zikreder.¹¹¹¹

“زَبَّ”nin Kur’ân’da muzâri fiil üzerine dahil olması Arapçadaki genel kullanımından farklı bir nitelik arz eder.

Örnek:

“زَبَّ يَزُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ كَانُوا مُسْلِمِينَ (2)”

¹¹⁰³ Ebû Hayyân el-Endelûsî, *en-Nuketu’l-Ĥisân*, s. 294.

¹¹⁰⁴ Ebû Hayyân, *el-Baḥru’l-Muḥîṭ*, V, 431.

¹¹⁰⁵ İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebîb*, II, 337.

¹¹⁰⁶ İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebîb*, II, 320.

¹¹⁰⁷ Ebû Hayyân, *el-Baḥru’l-Muḥîṭ*, V, 431.

¹¹⁰⁸ Ebû Hayyân el-Endelûsî, *en-Nuketu’l-Ĥisân*, s. 294.

¹¹⁰⁹ el-Âlûsî, *Rûḥu’l-Me‘ânî*, XIV, 5.

¹¹¹⁰ İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebîb*, II, 333.

¹¹¹¹ İbn ‘Uşfûr el-İşbîlî, *el-Muḥarrib*, I, 200.

“*İnkâr edenler, ‘Keşke Müslüman olsaydık’ diye çok arzu edeceklerdir.*”¹¹¹²

Yukarıdaki âyette “*كَلِمَةٍ*” lafzı üzerinde bir ‘udûl vardır.

Değerlendirme: Âyetteki nahiv ‘udûlü i‘râb düzeyinde gerçekleşmiştir. *Ma‘dûlun ‘anh*, “*كَلِمَةٍ* daima mâzî fiile dahil olur” şeklindeki nahiv kuralıdır. *Ma‘dûlun ileyh*, “*كَلِمَةٍ*” harfinin muzâri fiile dahil olması neticesinde ortaya çıkan ve söz konusu yaygın nahiv kâidesinden farklı kullanım olarak belirtilebilir. *‘Udûlü ortaya çıkaran etken (asıl)*, Arap dilinin yerleşik gramer kurallarıdır. el-Ahfeş, “*كَلِمَةٍ*”nin, kendisinden sora “*مَا*” geldiği için muzâri fiile dahil olduğunu ve buradaki *مَا* harfinin “şey” anlamında kullanılabileceğini belirtir.¹¹¹³ ez-Zeccâc’a göre buradaki *مَا* zâittir.¹¹¹⁴ Ayrıca “*كَلِمَةٍ*”den sonra “*مَا*” harfi gelmesinin, “*كَلِمَةٍ*”nin (muzâri) fiilin başına gelmesine imkan tanıdığına işaret edilmektedir.¹¹¹⁵ *‘Udûlün yönü*, “*كَلِمَةٍ*”nin mâzî fiille beraber kullanımından muzâri fiille kullanımına doğru gerçekleşmiştir. Bir başka ifadeyle yerleşik gramer kuralından özel Kur’ân isti‘mâline doğrudur. *‘Udûlün sebebi ve anlama etkisi* vurguyu artırmak şeklinde ifade edilebilir. ez-Zeccâc, azlık anlamına gelen bu kelimenin muzâri fiilin başında gelmesinin tehdîd anlamını vurgulamak için olduğuna işaret eder. ez-Zeccâc’ın sözlerinden âyetin, Kıyâmet gününün sıkıntı ve meşguliyetinin kafirleri, bir şeyleri temennî etmeyi bile akıllarına getiremeyecek derecede çok meşgul edeceği, Kıyâmet gününün sarhoşluğundan ayıldıkları zaman keşke müslüman olsaydık diye temennî edecekleri şeklinde de yorumlanabileceği anlaşılmaktadır.¹¹¹⁶ en-Naḥḥâs da benzer yorumlar yapar.¹¹¹⁷ ez-Zemaḥşerî, dilciler “*كَلِمَةٍ*” kelimesinin mâzî fiilden başkasına dahil olmasını reddettikleri halde, bu âyette muzâri fiil üzerine dahil olmasının sebebinin Allah’ın (c.c.) buradaki haberi kesinleşmiş mâzî anlamında olduğu şeklinde açıklar.¹¹¹⁸ Ayrıca burada “*كَلِمَةٍ*”den sonra gelen *mâ* kelimesinin “*كَلِمَةٍ*”nin genel kullanım özelliklerine etki ederek, daha ön-

¹¹¹² Hicr, 15/2.

¹¹¹³ el-Ahfeş, *Me‘âni’l-Kur’ân*, II, 411.

¹¹¹⁴ ez-Zeccâc, *Me‘âni’l-Kur’ân*, III, 173.

¹¹¹⁵ Ebû Ḥayyân, *el-Baḥru’l-Muḥîṭ*, V, 432.

¹¹¹⁶ ez-Zeccâc, *Me‘âni’l-Kur’ân*, III, 173.

¹¹¹⁷ Ebû Ca’fer en-Naḥḥâs, *Me‘âni’l-Kur’ân*, tah. Muhammed Ali eş-Sâbûnî, Merkezu İḥyâi’t-Turaṣi’l-İslâmî, Mekke, 1988, IV, 9.

¹¹¹⁸ ez-Zemaḥşerî, *el-Keşşâf*, III, 396.

ceden gelemediği yere –filin başına- gelmesini sağladığı da düşünülmektedir.¹¹¹⁹ İşin sonunda pişmanlık olacağının bilinmesi bir yana, pişmanlık şüphesi bulunacağını dahi bilen kişinin o işi yapmaktan uzak durması gerekir. Çünkü akıllı kişiler, gerçek acıdan kaçtıkları gibi başa gelme ihtimali düşük olan acıdan da sakınırlar.¹¹²⁰ Gelecek zaman fiili işin sanki gerçekleşmiş olduğu anlamı katar.¹¹²¹ ‘Udûl olmazsa, ayetteki anlam inceliği kaybolabilir. *‘Udûlün hükmü câizdir.* Arap diline uygun olup şâz veya hata değildir. *Kur’ân’da bu tipte bir tane ‘udûl tespit edilmiştir.*

Söz konusu kelime Kur’ân kıraatlarında “رَبِّمَا, رَبِّمَا, رَبِّمَا” şeklinde genel olarak dört farklı şekilde okunmuştur.¹¹²² Kıraat-ı Seb’a âlimlerinden ‘Âşım ve Nâfi‘ âyetin başındaki kelimeyi “رَبِّ” şeklinde şeddesiz okurken diğer beşi “رَبِّ” şeklinde şeddeli okumuştur.¹¹²³

Arapçada “رَبِّ” harfi hem ismin hem de fiilin başında kullanılmaktadır. İsmın başında gelmesi daha yaygın bir kullanım olarak görünmekle beraber fiilin başında geldiği zaman “رَبِّ” den hemen sonra genellikle bir mâ harfi getirilmektedir. Öte yandan ismin başında geldiği zaman bazen “رَبِّ”den hemen sonra bir zamir eklendiği dikkat çekmektedir.

Arap dili âlimlerinden çoğunu “رَبِّ”nin muzâriye değil de lafzen ve manen mâzî olan fiil cümlelerine dahil olacağını düşünmeye götüren etken, “رَبِّ”nin çoğunlukla mâzî fiile dahil olarak başkası üzerine dahil olmayacağını düşündürecek kadar yaygın bir kullanım özelliği kazanmış olmasıdır. Burada “رَبِّ”nin muzâri fiille beraber oluşturduğu kullanımları nadir olduğu gerekçesiyle zikretme ihtiyacı hissetmemiş de olabilirler.

Buraya kadar Kur’ân’daki nahiv ‘udûlleri incelenmiştir. Şimdi üçüncü bölümde incelediğimiz konular bağlamında, Kur’ân’daki nahiv ‘udûlleri hakkında yaptığımız tespitleri şöylece değerlendirebiliriz.

¹¹¹⁹ İbnu Ya‘îş, *Serhu’l-Mufaṣṣal*, V, 68.

¹¹²⁰ ez-Zemaḥşerî, *el-Keṣṣâf*, III, 397.

¹¹²¹ İbn ‘Uşfûr el-İşbîlî, *el-Muḥarrib*, I, 201.

¹¹²² ez-Zemaḥşerî, *el-Keṣṣâf*, III, 396.

¹¹²³ Ebû Ḥayyân, *el-Baḥru’l-Muḥîṭ*, V, 433.

Kur'ân'daki nahiv 'udûllerinin tamlama, i'râb, uyum kuralı ve nahiv üslûbu şeklinde dört düzeyde ortaya çıktığı ifade edilebilir. Bunları en yaygın olanlarından başlayarak şöylece göstermek mümkündür.

İ'RÂB 'UDÛLLERİ			
	Ma'dûlun 'anh Olan Kâideler	Yer	Adet
1	Mubtedâ ma'rife olmalıdır	TİC	53
2	Mubtedâ merfû' olmalıdır	TİC	3
3	Mubtedâyâ dönen manşûb 'âid hazf edilemez	TİC	2
4	Şart edatı olan ۛ den sonra mubtedâ gelemmez	TİC	3
5	Şart edatı olan ۛ dan sonra mubtedâ gelemmez	TİC	22
6	Şart edatı olan ۛ den sonra mubtedâ gelemmez	TİC	31
7	Haberin başında "fâ" gelemmez	TİC	10
8	ۛ'nin isminin manşûb olması vaciptir	MİC	1
9	Mubtedâ şart anlamı taşırsa başına nâsıh gelemmez	MİC	4
10	ۛ den sora gelen ۛ'nin haberi fiil cümlesi olmalıdır	MİC	1
11	Mâzî fiil başına ۛ harfi gelmeden nâkış fiilin haberi olamaz	FİC	8
12	Fâil merfû'dur	FİC	41
13	Cümle fâil olarak gelemmez	FİC	3
14	Fâilin hazfî câiz değildir	FİC	1
15	Fiil açık fâile isnâd edildiği durumda içinde zamir bulunamaz	FİC	3
16	Fâil fiilden hemen sonra gelmelidir	FİC	2
17	Cümle nâib-i fâil olamaz	FİC	23
18	Cümlede mef'ûlun bih varsa ondan başkası nâib-i fâil olamaz	FİC	1
19	Mef'ûlun bihte asıl olan fâilden sonra gelmesidir	FİC	33
20	Mef'ûl-i muṭlaḳda 'udûl	FİC	3
21	Mef'ûlun leh'de 'udûl	FİC	1
22	Mufred hâl sadece nekra olur, ma'rife olmaz	FİC	1
23	Masdar "hâl" olamaz	FİC	7
24	İsim cümlesi hâl olarak geldiğinde başında vâv bulunmalıdır	FİC	7
25	Mâzî fiilli hâl cümlesi başına (ۛ) almalıdır	FİC	3
26	Olumlu muzâri fiil cümlesinin başında hâl vâvı gelmez	FİC	3
27	Hâl şâhib-i hâlden önce gelemmez	FİC	1
28	Yüz sayısı mufred temyîze izâfe olur	FİC	1
29	Bileşik sayıların temyîzi mufred manşûb olur	FİC	1
30	Ḡayr-i munşarif kelimelere tenvîn dahil olmaz	FİC	2
TOPLAM			275

Tablo-3.2. İ'râb 'Udûlleri

NAHİV ÜSLÛBU 'UDÛLLERİ		
	Ma'dûlun 'anh Olan Kâideler	'Udûl Sayısı
1	Muzâri fiil cezm edici bir şart edatının cevabında gelirse meczûm olur	1
2	Şart harfî olan ۛ den sonra sadece fiil gelebilir	5

3	Şartın cevâbı isim cümlesi olursa cevabın başına fâ harfi gelmelidir	1
4	Şart harfi olan لَ in cevabının başında اللام harfi gelmek zorundadır	31
5	Yaygın mediḥ üslûbunda ‘udûl	2
6	Temel cümle tamamlanmadan mediḥ üzere naşb yapılmaz	2
7	Yaygın zem üslûbunda ‘udûl	22
8	Yaygın olmayan zem üslûbunda ‘udûl	1
9	اللهم kelimesine sıfat getirilemez	2
10	Kasem üslûbunda ‘udûl	61
11	Ta‘accub üslûbunda ‘udûl	17
12	Olumlu hükümden sonra istiṣnâ-i muferrağ gelmez	3
13	بِ her zaman mâzî fiilin başında gelir	1
TOPLAM		149

Tablo-3.3. Nahiv Üslûbu ‘Udûlleri

UYUM KURALI ‘UDÛLLERİ		
	Ma’dûlun ‘anh Olan Kâideler	‘Udûl Sayısı
1	Muḥâtab ve mutekellim zamirlerine açık isim bedel olamaz	1
2	Nekra kelimelerden ‘atf-ı beyân gelmez	4
3	İsim, fiil üzerine ‘atfedilemez	1
4	Fiil isim üzerine ‘atfedilemez	2
5	Mecrûr bir zamir üzerine açık isim ‘atfedilirken harf-i cerrin aynısı ma’tûfûn başında da tekrarlanmalıdır	2
6	Temel cümle tamamlanmadan ۛ nin ismine merfû ‘atf yapılmaz	2
7	Atfedilen cümlelerin bir parçası atf harfinin önüne geçemez	69
8	Fiil ve Fâil muzekkerlik-muenneslik açısından uyumlu olmalıdır	60
9	İsim ve haber sayı bakımından uyumlu olmalıdır	1
TOPLAM		142

Tablo-3.4. Uyum Kuralı ‘Udûlleri

TAMLAMA ‘UDÛLLERİ		
	Ma’dûlun ‘anh Olan Kâideler	‘Udûl Sayısı
1	Mudâfun ileyh (tamlayan) şâhib-i hâl olamaz	11
2	Talep bildiren cümle nekra isme sıfat olmaz	15
3	Sıfatla mevşûfu arasına yabancı bir kelime giremez	14
4	Mevşûf kendi sıfatına izâfe olamaz	15
TOPLAM		55

Tablo-3.5. Tamlama ‘Udûlleri

Bu düzeylerin her biri değişik tiplerde oluşmaktadır. Kur’ân’daki nahiv ‘udûllerinin oluşturduğu şekilleri şöylece göstermek mümkündür.

İRÂB ‘UDÛLLERİ		
	Nahiv ‘Udûlünün Tipi	Adet
1	Mubtedânın Genel Kurallarında ‘Udûl (TİC)	58
2	‘Mubtedâ Gelemez’ Kurallarında ‘Udûl (TİC)	56

3	Haberde ‘Udûl (TİC)	10
4	Nâsıhlarda ‘Udûl (MİC)	6
5	Mâzî Fülde ‘Udûl (FİC)	8
6	Fâilde ‘Udûl (FİC)	50
7	Nâib-i Fâilde ‘Udûl (FİC)	24
8	Mef’ûlun bihte ‘Udûl (FİC)	33
9	Mef’ûl-i Muṭlaḳta ‘Udûl (FİC)	3
10	Mef’ûlun Leh’de ‘Udûl (FİC)	1
11	Hâl Kurallarında ‘Udûl (FİC)	22
12	Temyîz Kurallarında ‘Udûl (FİC)	2
13	Ġayr-i Munṣariflikte ‘Udûl (FİC)	2
TOPLAM		275

Tablo-3.6. İrâb ‘Udûllerinin Tipleri

NAHİV ÜSLÛBU ‘UDÛLLERİ		
	Nahiv ‘Udûlünün Tipi	Adet
1	Şart Üslûbunda ‘Udûl	38
2	Medih Üslûbunda ‘Udûl	4
3	Zem Üslûbunda ‘Udûl	23
4	Nidâ Üslûbunda ‘Udûl	2
5	Ta‘accub Üslûbunda ‘Udûl	17
6	Ḳasem Üslûbunda ‘Udûl	61
7	İstisnâ Üslûbunda ‘Udûl	3
8	Harf Kullanım Üslûbunda ‘Udûl	1
TOPLAM		149

Tablo-3.7. Nahiv Üslûbu ‘Udûllerinin Tipleri

UYUM KURALI ‘UDÛLLERİ		
	Nahiv ‘Udûlünün Tipi	Adet
1	Bedel Kurallarında ‘Udûl	1
2	‘Atf-ı Beyânda ‘Udûl	4
3	Harfle ‘Atf Kurallarında ‘Udûl (Atf-ı Nesâḳ)	3
4	Zamir Üzerine ‘Atf Kurallarında ‘Udûl	2
5	Soru Cümlelerinin Atfında ‘Udûl	69
6	İşnin İsmi Üzerine ‘Atf Kurallarında ‘Udûl	2
7	Özne-Yüklem Uyumunda ‘Udûl	61
TOPLAM		142

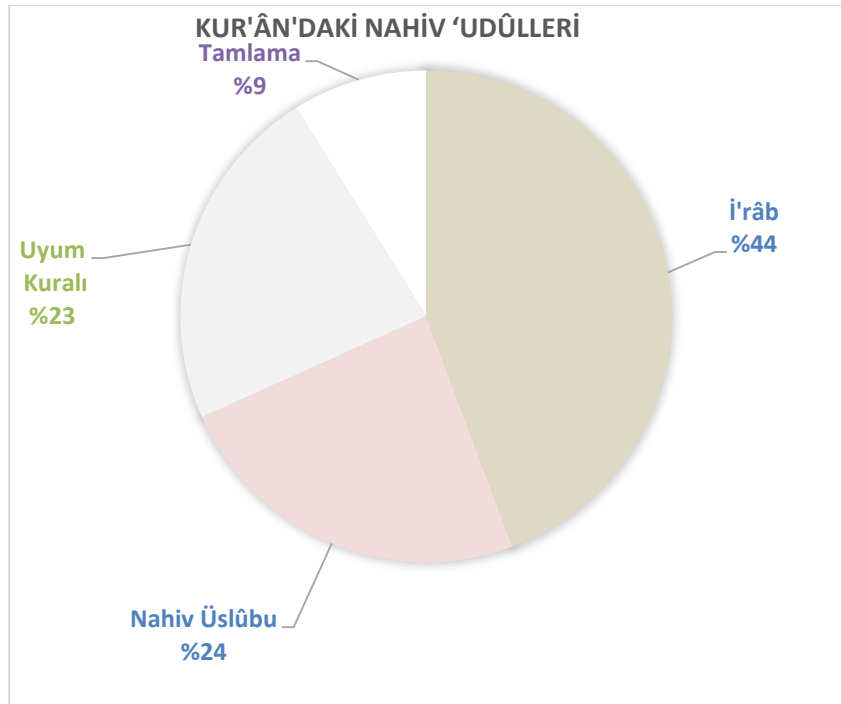
Tablo-3.8. Uyum Kuralı ‘Udûllerinin Tipleri

TAMLAMA ‘UDÛLLERİ		
	Nahiv ‘Udûlünün Tipi	Adet
1	İsim Tamlamasında ‘Udûl	11
2	Sıfat Tamlamasında ‘Udûl	44
TOPLAM		55

Tablo-3.9. Tamlama ‘Udûllerinin Tipleri

NAHİV ‘UDÛLLERİ		
	Nahiv ‘Udûlünün Tipi	Adet
1	İ‘râb ‘Udûlleri	275
2	Nahiv Üslûbu ‘Udûlleri	149
3	Uyum Kuralı ‘Udûlleri	142
4	Tamlama ‘Udûlleri	55
TOPLAM		621

Tablo-3.10. Nahiv ‘Udûllerinin Genel Tipleri

Şekil-3.3. Kur’ân’da Nahiv ‘Udûlleri

631 tane nahiv ‘udûlü tespit edilmiştir. Tablo-3.10’a göre bunlardan 275 tanesi i‘râb, 149 tanesi nahiv üslûbu, 142 tanesi uyum kuralı ve 55 tanesi tamlama düzeyinde gerçekleşmiştir.

Tablo-3.2’ye göre, i‘râb düzeyinde gerçekleşen iki yüz yetmiş beş nahiv ‘udûlünün, toplam otuz kuralda meydana geldiği görülmektedir. Bununla beraber Tablo-3.6’ya göre, söz konusu ‘udûllerinin genel olarak on üç nahiv konusunda gerçekleştiği ifade edilebilir.

Tablo-3.3'e göre, nahiv üslûbu düzeyinde gerçekleşen yüz kırk dokuz nahiv 'udûlünün, toplam on üç kuralda meydana geldiği görülmektedir. Bununla beraber Tablo-3.7'ye göre, söz konusu nahiv üslûbu 'udûllerinin genel olarak sekiz nahiv konusunda gerçekleştiği ifade edilebilir.

Tablo-3.4'e göre, uyum kuralı düzeyinde gerçekleşen yüz kırk iki nahiv 'udûlünün, toplam dokuz kuralda meydana geldiği görülmektedir. Bununla beraber Tablo-3.8'e göre, söz konusu uyum kuralı 'udûllerinin genel olarak yedi nahiv konusunda gerçekleştiği ifade edilebilir.

Tablo-3.5'e göre, tamlama düzeyinde gerçekleşen elli beş nahiv 'udûlünün, toplam dört kuralda meydana geldiği görülmektedir. Bununla beraber Tablo-3.9'a göre, söz konusu tamlama 'udûllerinin genel olarak iki nahiv konusunda gerçekleştiği ifade edilebilir.

Buna göre Kur'ân'da tespit edilen nahiv 'udûllerinin toplam elli altı kuralda gerçekleştiği ve bu kuralların otuz kategoride ele alınabileceği ifade edilebilir.

SONUÇ

‘Udûl, belirli hedef ve hikmetler gözetilerek bilinçli olarak yapılmış, anlam, estetik ve iletişim merkezli bir üslûp değişikliğidir. ‘Udûl bir hata değil, titiz bir anlatım özelliğinin zorladığı, sanatsal bir üslûp özelliğidir. ‘Udûller üslûp ve anlam oluşumundaki rolleri açısından üslûp-anlam ilişkisini ortaya çıkaran en önemli unsurlardandır. Bununla beraber üslûbun varlığı ‘udûle indirgenemez. ‘Udûllerden üslûbun güzelliğini artırıcı bir unsur olmanın yanı sıra bir edebî tenkit aracı ve üslûp belirleme ölçütü olarak faydalanmak mümkündür. Arap literatüründe ‘udûl mefhûmuyla ilgili onlarca kavram ve ifade bulunmaktadır. ‘Udûller ölçülebilir nitelikte olmalıdır. Öte yandan asıldan çıkan her şey ‘udûl değildir.

Kur’ân’ın üslûbunu ortaya çıkaran en temel öğeler ‘udûl olgusundan beslenir. Bu durum ‘udûlleri Kur’ân üslûbunun en temel unsurlarından biri haline dönüştürür.

Kur’ân üslûbundaki ‘udûlleri bilmemek tefsirde önemli yanlışlıklar sebeplerindendir. Yine âyetlerin anlamını belirlerken ‘udûle riâyet etmemek çeviri hata ve kayıplarının önemli nedenlerindendir.

Kur’ân’ın dili, Arapçanın hem gündelik standart kullanımından hem de edebî formundan farklıdır. Bu durum Kur’ân’a alışılmadık bir üslûp özelliği kazandırdığı gibi onun hitâbını sıradanlaşmaktan korur. Öte yandan Kur’ân’ın üslûbunda Arap dilinin alışıldık taraflarıyla ortak yanlar bulunması, ifadelerine açıklık kazandırır ve anlatımının bir garabete dönüşmesini engeller. Kur’ân dilinin alışılmadık özelliklerinden dolayı ilk dönemlerde “şâir sözü”, “kahin sözü” gibi nitelemelere maruz kalması, inanmayan muhataplarının bile dikkatini çekecek derecede alımlı bir üslûp özelliğine sahip oluşunun açık bir göstergesidir.

Kur’ân’daki ‘udûller Arap dilinin sözvarlığı içinde gerçekleşmiştir. Kur’ân’daki uygulamaların yaygın dilde bulunuşu Kur’ân ‘udûllerini ‘udûllükten çıkarmaz. Ayrıca, Kur’ân’daki ‘udûllerin şâz veya îrâb hatası olarak kabul edilmeleri isâbetli görünme-

mektedir. Bununla beraber ‘udûl ve şiir zarûreti mefhûmları birbirinden çok farklı mahiyete sahiptir.

Şiir dilindeki sapmalar bazen şiirin zayıflama sebebi olarak görülürken, Kur’ân’daki ‘udûller nazım, anlam, vurgu, etki ve ahengi güçlendirmiştir.

Kur’ân’daki ‘udûller bir sebep ve amaç doğrultusunda gerçekleşmektedir. Kur’ân ‘udûllerinin söze üslûpsal bir işlev kazandırmanın yanı sıra anlam ve yorum üzerinde etkileri vardır. Zira Kur’ân’da ‘udûl mefhûmu sınırları içine giren tüm değişiklikler, üslûp ve anlam özelliklerini doğrudan etkiler. ‘Udûller olmadığı takdirde söz konusu âyetlerdeki anlam ve üslûp inceliklerinin azaldığı ya da tamamen kaybolduğu görülmüştür. Bu bağlamda, Kur’ân’daki ‘udûllerin çoğunluğunu “câiz”, bazılarını da “vâcib” olarak nitelemek mümkündür.

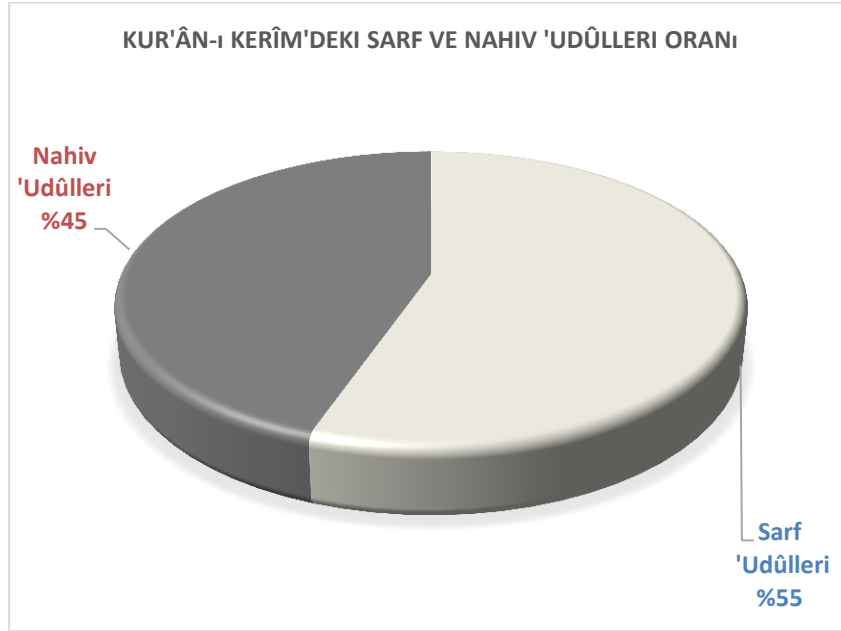
Kur’ân’daki sarf, nahiv, belâgat, delâlet, şavt ve lehçe ‘udûlleri sözcüklerin yapısında, telaffuzunda ve cümledeki yerinde meydana getirdiği değişiklikler neticesinde, genel olarak lafızlarda anlam genişlemesi (ta’mîm) veya daralması (taḥşîş/özelleşme) gibi etkiler meydana getirirler.

Kur’ân’daki ‘udûller ölçülebilir niteliktedir. Kur’ân’daki ‘udûlleri tespit etmek için çok farklı ölçütler kullanılabilir. Ancak söz konusu ölçütlerden her biri aynı güç ve tutarlılığa sahip değildir. Bununla beraber ‘udûllerin tespitinde her ‘udûl çeşidinin tabiatına uygun bir asıl ölçütü kullanılmalıdır. Özellikle belirtilmelidir ki, edebiyat, dilbilimi, üslûpbilim vb. kitaplarda zikredilen ölçütlerin bazıları Kur’ân’daki ‘udûllerin tespitinde asıl olarak kullanılmaya uygun değildir.

Kur’ân’daki sarf ‘udûllerinin tespiti hususunda en etkili ve en belirleyici ölçüt bağlamdır.

‘Udûlün temel unsurlarından ma’dûlün ‘anh ve ma’dûlün ileyhin tabiatı ‘udûlün çeşidine göre farklılık arz eder. Sarf ‘udûllerinde daha çok bir lafzın terk edilip başka bir lafzın getirilmesi şeklinde *terk* ve *istibdâl* suretine bürünürken, nahiv ‘udûllerinde *muḥâlefet* ya da *farklı isti’mâl* şeklinde görünür.

Bu araştırma neticesinde Kur'ân'da 771 tanesi sarf, 621 tanesi nahiv olmak üzere toplam 1392 tane 'udûl tespit edilmiştir. Söz konusu 'udûllerin birbirine oranı neticesinde şu şekilde bir görüntü oluşmaktadır.

Buna göre tespit edilen toplam 'udûl sayısının yaklaşık %55'ini sarf, %45'ini nahiv 'udûlleri oluşturmaktadır.

Kur'ân'daki sarf 'udûlleri hem isim hem de fiil sîgalarında gerçekleşmiştir. Söz konusu 'udûllerin gerçekleşme sebepleri arasında; muhâtabın dikkatini çekmek, sözün söylenişini güzelleştirmek, ses ahengini muhafaza etmek, metafor oluşturmak, belâgate aykırı düşecek tekrarlardan kaçınmak, abartma, te'kîd, lafzın orada kullanımıyla ilgili olarak özel vurgu, anlamı yönlendirmek, anlamı daraltmak ya da genişletmek ve zihinsel tasavvur oluşturmak gibi özellikler sayılabilir.

Kur'ân'daki sarf 'udûllerinde ma'dûlun 'anhlar çoğunlukla kıyâsî kelimelerden oluşur. Sarf 'udûllerinde, ma'dûlun 'anh ile ma'dûlun ileyh arasında mutlak bir anlam bağı olması gerekir. Zira sarf 'udûlleri hem anlam hem de söyleyişteki ahenk estetiğini sağlar.

Kur'ân'daki nahiv 'udûlleri i'râb, nahiv üslûbu, tamlama ve uyum kuralı 'udûlleri olmak üzere dört kısımda meydana gelmiştir. Nahiv 'udûllerinin gerçekleşme sebepleri de çoğunlukla sarf 'udûllerinin meydana geliş amaçlarına benzer. Ancak en dik-

kat çekici sebepleri arasında şunlar belirtilebilir: Te'kîd, övgü, yergi, tahşîs, ta'mîm, anlam vurgusunu artırma vb.

Kur'ân'daki nahiv 'udûllerinde ma'dûlun 'anhlar yaygın gramer kurallarının ya da sözün siyâhına dair beklentinin gereklerinden farklı bir kullanım şeklinde görülür. Buna göre Kur'ân'daki nahiv 'udûllerinin tespiti hususunda en etkili ölçütler bağlam ve standart dilin yerleşik gramer kuralları olarak belirginleşir.

Hem sarf hem de nahiv 'udûlleri Kur'ân'daki belâgat, anlam ve üslûp estetiğinin ortaya çıkmasına yardımcı olmaktadır.

Kur'ân'da aynı âyette farklı çeşitlerde 'udûllerin meydana gelişine sıkça rastlanır. Bununla beraber bir tek ayet üzerinde aynı çeşitten oluşan birden fazla 'udûl de görülmektedir. Öte yandan aynı kelime üzerinde farklı türlerde 'udûllerin gerçekleştiği de tespit edilmiştir. Bu tür 'udûller özellikle bir kelimenin masdar olması bakımından sarf 'udûlü, mef'ûl-i mu'tlak sayılması bakımından da nahiv 'udûlü kapsamına alındığı örneklerde sarf-nahiv 'udûlü birlikteliği şeklinde görülmüştür. Aynı kelime üzerinde birden fazla 'udûl gerçekleşmesi durumu, sarf-belâgat, nahiv belâgat, sarf-şavt gibi eşleşmeler de oluşturmaktadır.

Sarf ve nahiv 'udûlleri birçok şekil ve tipte meydana gelmektedir. Genel olarak sarf 'udûlleri isimden-isime, isimden-fiile, fiilden-fiile ve fiilden-isime doğru dört yönde meydana gelmektedir. Nahiv 'udûlleri ise yaygın dil kullanımından-Kur'ân isti'mâline, zikirden-hazfe gibi bazı yönlerde seyretmektedir. Söz konusu tiplerin sayısı 'udûlün çeşidi, araştırmanın mahiyeti ve sınırlarına göre değişebilmektedir. Ancak burada Kur'ân 'udûllerinin genel seyrinin alışılmış olandan alışılmadık olana doğru gerçekleştiği ifade edilebilir.

Sarf 'udûlleri isim ve fiiller olmak üzere iki üst tipte, nahiv 'udûlleri tamlama, irâb, nahiv üslûbu ve uyum kuralı olarak dört tipte meydana gelmektedir.

Kur'ân'ı Kerim'in dil ve üslûp özellikleri üzerine yapılan çalışmalar çeşitlilik kazandıkça yeni 'udûl tiplerinin keşfedilmesi her zaman imkan dahilindedir.

Kur'ân'ın hitâbı hem genel olarak hem de 'udûller bağlamında anlam, mesaj ve muhatap merkezli bir karaktere sahiptir. Başka bir ifadeyle hidayet merkezli iletişimsel bir yapıya sahip olduğu da belirtilebilir.

Kur'ân'daki belâgat, delâlet, şavt ve lehçe 'udûlleri şeklinde belirginleşen çeşitleri üzerine kapsamlı araştırmalara ihtiyaç vardır.

'Udûl üslûbun en temel bileşenlerinden birisi olduğuna göre, edebî metinler incelenirken mutlaka 'udûller belirlenmelidir. Zira bir edîbi diğerinden farklı kılan şeylerin başında dil ve üslûbu gelir. Bu nedenle şiir dili üzerine yapılan araştırma ve dîvan incelemelerinde 'udûllerin belirlenmesi önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

el-Abbûdî, Mahmud b. Nâsır, *Mu‘cemu’l-Uşûli’l-Faşiha ev Mâ Fe‘alethu’l-Kurûn bi’l-‘Arabiyye fî Mehdihâ*, Mektebetu Melik Abdulaziz el-Âmme, Riyad, 2009.

Abdulazîz, Muhammed Hasen, *el-Kıyâs fî’l-Luğati’l-‘Arabiyye*, Dâru’l-Fikri’l-‘Arabî, Mısır, 1995.

Abdulkerîm, Cumân b. Abdülkerîm, *İşkâlâtı’n-Naşs: el-Mudâhale Enmûzecen* (Dirâse Lisâniyye Naşsiyye), en-Nâdî el-Edebî ve el-Merkezu’s-Şekâfî, Riyad-Beyrut, 2009.

Abdulmuṭṭalib, Muhammed, *el-Belâğa ve’l-Uslûbiyye*, Mektebetu Lubnân Nâşirûn, Beyrut, 1994.

el-Ahfeş, Ebu Hasen Sa‘îd b. Mes‘ade (el-Ahfeş el-Evsat), *Me‘âni’l-Kur‘ân*, tah. Hudâ Mahmud, Mektebetu’l-Hâncı, Kahire, 1990.

el-Ahmednekerî, el-Kâdî Abdu’n-Nebî b. er-Rasûl, *Dustûru’l-‘Ulemâ ev Câmi‘u’l-‘Ulûm fî İştılâhâtı’l-Funûn*, Arapçaya çev. Hasan Hânî Fahs, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut, 2000.

Ahmed Suleyman, Fethullah, *el-Uslûbiyye: Medhalun Nazarî ve Dirâse Tatbikiyye*, el-Âfâku’l-‘Arabiyye, Kahire, 2008.

Aksan, Doğan, *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili*, Engin Yayınevi, Ankara, 1999.

-----, *Anadilimizin Söz Denizinde*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2006.

el-‘Alevî, Yahyâ b. Hamza b. Ali b. İbrahim el-Yemenî, *Kitâbu’t-Tîrâz li Esrârı’l-Belâğa ve ‘Ulûmi Haḳâiki’l-İ‘câz*, tah. Abdulhâmid el-Hindâvî, Mektebetu’l-‘Asriyye, Beyrut, 2008.

‘Allûş, Cemîl, *et-Te‘accub Şıyâḡuh ve Ebniyetuh: Dirâse Luḡaviyye Naḥviyye Muḳârane*, Dâru Ezmine li’n-Neşr ve’t-Tevzî‘, Ammân, 2000.

Altuntaş, Halil ve **Şahin**, Muzaffer, *Kur‘ân-ı Kerîm Meâlî*, Diyânet İşleri Başkanlığı Yayınları, On ikinci baskı, Ankara, 2006.

el-Âlûsî, Şihâbuddin es-Seyyid Mahmut el-Bağdâdî, *Rûhu'l-Me'ânî fî Tefsîri'l-Kur'ânî'l-Azîmî ve's-Seb'î'l-Meşânî*, Dâru İhyâi't-Turî'î'l-'Arabî ve İdâratu'l-Matba'ati'l-Müniriyye, Beyrût, ts.

Âl Yûnis, Hânî Şabrî, "el-Kefâetu'l-Luğaviyye ve Ta'yînu'l-İnzîyâh", *Mecelle-tu't-Terbiye ve'l-İlm (Journal of Education and Science)*, Mosul University, cilt: 14, sayı: 4, yıl: 2007 (ss. 145-175).

el-Ankaravî, İsmâil Rusûhî, *Mecmû'atu'l-Le'tâif ve Ma'mûratu'l-Le'tâif*, y.y., ts.

Aristoteles, *Poietika (Şiir Sanatı Üzerine)*, Yunanca aslından çev. Nazile Kalaycı, Bilim ve Sanat, Ankara, 2005.

el-'Askarî, Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdullah b. Sehl b. Sa'îd b. Yahyâ b. Mehrân, *Kitâbu's-Sinâ'ateyn*, tah. Mufid Kâmiha, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, 2008.

-----, *el-Furûk el-Luğaviyye*, tah. Muhammed İbrahim Selîm, Dâru'l-'İlmi ve's-Sekâfe, Kahire, ts.

'Aţţâr, Neclâ' Muhammed Nûr Abdulğafûr, *el-'Udûl 'ani'l-Muţâbaka Beyne Eczâi'l-Cumle*, Câmî'ati Ummi'l-Kura, y.y., 1998.

Bâbetî, Azîze Fevvâl, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal fî'n-Nahvi'l-'Arabî*, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, 2004.

el-Begavî, Ebû Mumamed el-Huseyn b. Mes'ûd, *Me'âlimu't-Tenzîl*, Dâru Taybe li'n-Neşri ve't-Tevzî', Riyad, 1412.

Belbedâvî, Ahmed, *el-Kelâmu's-Şî'rî mine'd-Darûra ile'l-Belâğati'l-Âmme*, Dâru'l-Emân li'n-Neşr ve't-Tevzî', Rabât, 1997.

el-Beydâvî, Nâsiruddîn Ebulhayr Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, Dâru İhyâi't-Turâs-Muessesetu't-Tarîh el-Arabî, Beyrut, 1998.

el-Cermî, İbrahim Muhammed, *Mu'cemu 'Ulûmi'l-Kur'ân: 'Ulûmu'l-Kur'ân, et-Tefsîr, et-Tecvîd, el-Kırâât*, Dâru'l-Kalem, Dimeşk, 2001.

el-Cevherî, İsmail b. Hammâd, *es-Sihâh Tâcu'l-Luğa ve Şihâhi'l-'Arabiyye*, tah. Ahmed Abdulğafûr Aţţâr, Dâru'l-'İlmi li'l-Melâyîn, Beyrut, 1990.

Childs, Peter ve Fowler, Roger, *The Routledge Dictionary of Literary Terms: A dictionary of Modern Critical Terms*, Routledge, New York, 2006.

Cohen, Jean, *Binyetu'l-Luğati's-Şî'riyye (Structure du Langage Poétique)*, çev. Muhammed el-Velî ve Muhammed el-'Umerî, ed-Dâru'l-Beydâ, 1986.

el-Curcânî, Ebubekir Abdülkâhir b. Abdurrahman, *Delâilu'l-İcâz*, nşr. Ahmed Muhammed Şâkir, y.y., ts.

el-Curcânî, Ruknuddîn Muhammed b. Ali b. Muhammed, *el-İşârât ve't-Tenbîhât fî 'Ilmi'l-Belâğâ*, nşr. İbrahim Şemsuddîn, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2011.

el-Curcânî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali, es-Seyyid eş-Şerîf, *Hâşiye ale'l-Muṭavvel*, tah. Reşid E'rağî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2007.

-----, *el-Mişbâh fî Şerhi'l-Miftâh*, tah. Yüksel Çelik, yayımlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009.

Çetin, Nurullah, *Şiir Çözümleme Yöntemi*, Öncü Kitap, Ankara, 2008.

ed-Dâî, Muhammed Ahmed, *el-Haşâil fî 'Ulûmi'l-'Arabîyye ve Turâsihâ: Buḥûş, Dirâsât, Makâlât ve Nuşûş Muḥakkaḳa*, Dâru'n-Nevâdir, Dimeşk ve Beyrut, 2011.

ed-Dervîş, Muhyiddîn, *İ'râbu'l-Kur'ân ve Beyânuh*, el-Yemâme li't-Tibâ'a ve't-Tevzî' ve'n-Neşr ve Dâru İbn Keşîr, Beyrut, 1999.

Dereli, Muhammed Vehbi, *Tefsirde Yanılgı Sebepleri ve Bunlardan Korunma Yolları*, Fecir Yayınları, Ankara, 2009.

-----, *Osmanlı Dönemi Bediyyât Şâirlerinden Âîşe el-Bâûniyye ve Peygamber Methiyeleri*, Gece Kitaplığı, Ankara, 2015.

ed-Dîneverî, Ebû Muhammed Abdullah b. Muslim b. Kuteybe, *Te'vîlu Muşki-li'l-Kur'ân*, nşr. es-Seyyid Ahmed Şâkr, Mektebetu Dâri't-Turâş, Kahire, 1973.

ed-Dirşevî, Abdulhakim, *Risâletu's-Suṭûr (Hamsu Rasâil fî 'Ilmi'l-Beyân içeri-sinde)*, Mektebetu Seydâ, Diyarbakır, 2012.

Ebû Ali el-Fârisî, Hasan b. Ebdulğaffâr, *el-Hucce li'l-Kırâati's-Seba' Eimmeti'l-Eṣṣâr bi'l-Hicâz ve'l-İrâḳ ve's-Şâm Ellezîne Zekerahum Ebubekir b. Mucâhit*, tah. Bedreddîn Kâhvecî ve Beşir Cuveycâtî, Dâru'l-Me'mûn li't-Turâş, Beyrut, 1984.

Ebû Âmûd, Muhammed Ahmed Ebubekir, *el-Belâğatu'l-Uslûbiyye*, nşr. Abdurrahîm Mahmûd Zelaṭ, Mektebetu'l-Âdâb, Kahire, 2009.

Ebû Cenâh, Şâhib, *Dirâsât fî Nazariyyeti'n-Nahvi'l-'Arabî ve Tatbîkâtihâ*, Dâru'l-Fikr li't-Tibâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî', Ammân, 1998.

Ebû Hayyân el-Endelusî, Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Yusuf el-İmâm Eşîru'd-Dîn el-Ğırnâî en-Nefezi el-Ciyânî, *Ğâyetu'l-İḥsân fî 'Ilmi'l-Lisân*, tah. Ab-

dulhuseyn el-Futeylî, Muessesetu'r-Risâle li't-Tıbbâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî', Beirut, 1985.

-----, *en-Nuketu'l-Hisân fî Şerhi Ğâyeti'l-İhsân*, tah. Abdulhuseyn el-Futeylî, Muessesetu'r-Risâle li't-Tıbbâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî', Beirut, 1985.

-----, *İrtisâfu'd-Darab min Lisâni'l-'Arab*, tah. Receb Osman Muhammed ve Ramazan Abduttevvâb, Mektebetu'l-Hâncî, Kahire, 1998.

-----, *el-Baḥru'l-Muḥîṭ*, tah. Âdil Ahmed Abdulmevcud ve Ali Muhammed Muavviḍ vd., Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrût, 1993.

Ebussu'ûd, Muhammed el-'İmâdî el-Hanefî, *İrşâdu'l-'Akli's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm*, tah. Abdulkadir Ahmed Atâ, Mektebetu'r-Riyâdî'l-İḥâdîse, Riyad, 1971.

Ebû Şâme, Abdurrahman b. İsmâîl b. İbrahim ed-Dımeşkî, *İbrâzu'l-Me'ânî min Hırzî'l-Emânî*, tah. İbrahim Avaḍ Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beirut, ts.

Ebû 'Ubeyde, Ma'mer b. el-Muşennâ et-Teymî, *Mecâzu'l-Ḳur'ân*, nşr. Fuad Sezgin, Mektebetu'l-Hancî, Kahire, ts.

Emîr Pâdişâh, Muhammed Emîn b. Mahmûd el-Ḥuseynî el-Buḥârî el-Mekkî, *Risâletun fî Beyânî'l-Ḥâşılı bi'l-Maşdar*, Süleymaniye Ktp. Ragıp Paşa, no: 155 ve Kılıç Ali Paşa, no: 1024.

el-Enbârî, Ebu'l-Berekât Kemaluddîn Abdurrahman b. Muhammed b. Abdullah b. Ebî Sa'îd (İbnu'l-Enbârî nispesiyle), *Luma'u'l-Edille (fî Uşûli'n-Naḥv)*, tah. Sa'îd el-Efġânî, Matba'atu'l-Câmiati's-Sûriyye, Dımeşk, 1957.

-----, *el-Beyân fî Ğarîbi İ'râbi'l-Ḳur'ân*, Tâhâ Abdulhamid Tâhâ ve Mustafa es-Sekâ, el-Hey'etu'l-Mışriyye'l-Âmme li'l-Kitâb, y.y., 1980.

-----, *el-İnşâf fî Mesâilî'l-Ḥılâf beyne'l-Başriyyîne ve'l-Kûfiyyîn*, tah. Cevdet Mebrûk ve Muhammed Mebrûk ve Ramazan Abduttevvâb, Mektebetu'l-Hâncî, Kahire, 2002.

Epstein, E. L., *Language and Styl*, Routledge, New Yorg, 2003.

Ergin, Mesut, *İbn Ma'sûm el-Medenî Şâiran*, Dâru'l-Beyrûtî, Dımeşk, 2004.

el-Esmer, Râcî, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal fî 'İlmi's-Şarf*, nşr. İmîl Bedî Yakup, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Lübnan, 2009.

el-Eşmûnî, Ebu'l-Hasen Ali Nureddîn b. Muhammed b. Muhammed b. 'İsâ, *Menhecû's-Sâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik (Şerḥu'l-Eşmûnî 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik)*, tah.

Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, Matba'atu Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdih, Mısır, 1939.

el-Ezherî, Hâlid b. Abdullah, *Şerhu't-Taşrîh 'ala't-Tavdîh (et-Taşrîh bi Mağmûnu't-Tavdîh fi'n-Nahv)*, tah. Muhammed Bâsil 'Uyûnu's-Sûd, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2000.

Fâdıl, Muhammed Nedîm, *et-Tağmîn en-Nahvî fi'l-Ğur'ân el-Kerîm*, Mektebetu Dâri'z-Zemân li'n-Neşr ve't-Tevzî', el-Medîne el-Munevvere, 2005.

Fağl, Şalâh, *Belâğatu'l-Hitâb ve 'İlmu'n-Naşş*, 'Âlemu'l-Ma'rife, y.y., 1992.

-----, *'İlmu'l-Uslûb Mebâdiuhu ve İcrââtuh*, Dâru's-Şurûk, Beyrut, 1998.

el-Ferâhîdî, Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, tah. Mehdî el-Mahzûmî – İbrâhim es-Sâmerrâî, y.y., ts.

-----, *Kitâbu'l-'Ayn* (Hece harflerine göre tertipli baskı), tah. Abdulhamîd el-Hindâvî, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1. Baskı, 2003.

el-Ferrâ', Ebû Zekeriya Yahya b. Ziyâd b. Abdullah b. Manzûr ed-Deylemî, *Me'âni'l-Ğur'ân*, 'Âlemu'l-Kutub, Beyrut, 1983.

el-Firûzâbâdî, Mecduddîn Muhammed b. Yâkub, *el-Ğâmûsu'l-Muĥîţ*, Muesse-setü'r-Risâle, Beyrut, 2005.

-----, *el-Bulğa fi Terâcimi Eimmeti'n-Nahvi ve'l-Luğa*, tah. Muhammed el-Mısrî, Dâru Sa'didîn li't-Tıbbâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî', Dimeşk, 2000.

Ğâlib, Hannâ, *Kenzu'l-Luğa: Mevsû'atun fi'l-Muterâdifât ve'l-Eđđâd ve't-Te'âbir*, Mektebetu Lübnân Nâşirûn, Beyrut, 2003.

Gündüzöz, Soner, *Kur'ân'ın Eşsiz Dili: Kur'ân'da Gramer Yanlışı İddialarına Cevap*, Etüt Yayınları, Samsun, 2011.

-----, *Arap Düşüncesinin Büyübozumu: Arap Dilbiliminin Felsefi ve İdeolojik Yapılanması*, Etüt Yayınları, Samsun, 2011.

Gürkan, Nejdet, *Şiir ve Dil Arap Edebiyatı*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2005.

el-Halebî, Ahmed b. Yusuf es-Semîn, *ed-Durru'l-Maşûn fi 'Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn*, tah. Ahmed Muhammed el-Harrâţ, Dâru'l-Ğalem, Dimeşk, ts.

el-Hammâdî, Cemâl Abdullah Seyf, *el-'Uğûl fi Şiyağı'l-Muşteĥkât fi'l-Ğur'ân'ı'l-Kerîm*, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Taiz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arap Dili Bölümü, Yemen, 2007.

el-Ĥammûz, Abdulfettâh, *İnziyâhu'l-Lisâni'l-'Arabî el-Fasîh ve'l-Ma'nâ*, Dâru 'Ammâr li'n-Neşr ve't-Tevzî', Ammân, 2008.

el-Ĥarezmi, el-Kâsım b. el-Huseyn, *Şerhu'l-Mufaşşal fî Sinâ'ati'l-İ'râb (el-Mevsûmi bi't-Taḥmîr)*, tah. Abdurrahman b. Süleyman b. el-Useymîn, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, ts.

Ĥaseneyn, Ahmed Ṭâhir, *el-Uslûbiyye el-'Arabiyye*, Mektebetu'l-Âdâb, Kahire, ts.

Ĥasîrizâde, Elif Efendi, *en-Nûru'l-Furḳân fî Şerhi Lüğati'l-Ḳur'ân* (Kur'ân Lü-gati), Yayına hazırlayanlar: Mustafa Koç ve Eyüp Tanrıverdi, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları: 53, İstanbul, 2015.

Henâvî, Muhammed Abdulkâdir, *Zâhiratu't-Te'vîl fî İ'râbi'l-Ḳur'ân el-Kerîm*, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ummu'l-Ḳurâ Üniversitesi, Mekke, 1982.

Ĥıdr, es-Seyyid, *Fevâşilu'l-Âyâtî'l-Ḳur'âniyye: Dirâse Delâliyye Belâğîyye*, Mektebetu'l-Âdâb, Kâhire, 2009.

el-Ĥımyerî, İbn Saîd, *Şemsu'l-'Ulûm*, tah. Ĥuseyn b. Abdullah el-Umerî vd., Dâru'l-Fikr, 1999.

el-Ĥindâvî, Abdulhamîd Ahmed b. Yusuf, *el-İ'câzu's-Şarfî fî'l-Ḳur'âni'l-Kerîm: Dirâse Nazariyye Taḥbîkiyye/et-Tavzîfu'l-Belâğî li Şıyâğati'l-Kelime*, el-Mektebetu'l-'Aşriyye li't-Tıbbâ'ati ve'n-Neşr, Beyrut, 2002.

Homeros, *İlyada (XVII/265)*, Yunanca aslından çev. Azra Erhat-A. Kadir, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015.

-----, *Odysseia (XX/259)*, Yunanca aslından çev. Azra Erhat-A. Kadir, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014.

Horatius, Quintus Horatius Flaccus, *Ars Poetica* (Şiir Sanatı), çev. Erendiz Özbayoğlu, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2012.

el-Ĥuṭaye', Ebû Muleyke Cervel b. Evs b. Mâlik el-Absî, *Dîvânu'l-Ĥuṭaye'* (İbn es-Sikkît rivayet ve şerhi ile), nşr. Mufid Muhammed, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993.

el-İmâdî, Hâmid b. Ali b. İbrâhim, "Teşnîfu'l-Esmâ' li İfâdet Lev li'l-İmtinâ", tah. Muhammet Tasa, *SÜİFD*, Yıl: 2006, Sayı: 22, (ss. 119-136).

el-İşfehânî, Ebu'l-Kâsım el-Ĥuseyin b. Muhammed er-Râğıb, *el-Mufredât fî Ġaribi'l-Ḳur'ân*, tah. Muhammed Seyyid el-Keylânî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, ts.

İbn ‘Âşûr, Muhammed Tâhir, *et-Taḥrîr ve’t-Tenvîr*, ed-Dâru’t-Tunusiyye li’n-Neşr, Tunus, 1984.

İbn Cemâ’a, Muhammed b. İbrahim Bedruddîn b. Cemâ’a, *Şerḥu Kâfiyeti İbni’l-Ḥâcib (et-Tuḥfe ‘ale’l-Kâfiye)*, tah. Muhammed Muhammed Dâvud, Dâru’l-Menâr li’n-Neşr ve’t-Tevzî‘, Kâhire, 2000.

İbn Cinnî, Ebu’l-Feth Osman, *el-Ḥaşâiş*, tah. Muhammed Ali en-Neccâr, ‘Âle-mu’l-Kutub, Beyrut, 2010.

İbn Ebî Dâvûd, Ebûbekr Abdullah b. Suleymân b. el-Eş’aş es-Sicistânî, *Kitâbu’l-Meşâḥif*, tah. Muḥibbuddîn Abdussubḥân Vâ’ız, Dâru’l-Beşâir el-İslâmiyye li’t-Ṭibâ’a ve’n-Neşr ve’t-Tevzî‘, Beyrut, 2002.

İbn Ebî’l-Ḥadîd, ‘Izzuddîn Abdulhamîd b. Hibetullâh b. Muhammed b. Muhammed b. el-Ḥuseyn el-Medâinî, *el-Feleku’d-Dâir ‘alâ el-Meşeli’s-Sâir*, tah. Ahmed el-Ḥûfî ve Bedevî Ṭabâne, Dâru Nahḍatı Mısr li’t-Ṭibâ’a ve’n-Neşr, Kahire, ts.

İbn Ebî’r-Rebî‘ el-İşbîlî, Abdullah b. Ahmed b. Abdullah el-Kuraşî es-Sebtî, *el-Besîṭ fî Şerḥi Cumeli’z-Zeccâcî*, tah. ‘Ayyâd b. ‘İyd eş-Şubeytî, Dâru’Ḡarbi’l-İslâmî, Beyrut, 1986.

İbn Fâris, Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed Ebu’l-Huseyn er-Râzî el-Kazvînî el-Hemedânî, *Mucmelu’l-Luḡa*, tah. Züheyr Abdülmuhsin Sultan, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut, 1986.

-----, *Mu’cemu Meḳâyisi’l-Luḡa*, tah. Abdüsselam Muhammed b. Hârûn, Dâru’l-Fikr, 1989.

İbn Haldûn, Abdurrahman, *Muḳaddimetu İbn Haldûn*, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut, 2003.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdullah Cemâluddîn b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdullah el-Enşârî, *Şerḥu Kaṭri’n-Nedâ ve Bellî’s-Sadâ* (Kitap hâmişinde Muhammed Muhyiddîn Abdulhamid’in *Sebîlu’l-Hudâ bi Taḥkîki Şerḥi Kaṭri’n-Nedâ* adlı çalışmasıyla beraber basılmıştır.), el-Mektebetu’l-‘Asriyye, Beyrut, 1994.

-----, *Evḍaḥu’l-Mesâlik ilâ Elfîyyeti İbn Mâlik*, Mektebetu’l-‘Asriyye, Beyrut, ts.

-----, *Şerḥu Şuzûri’z-Zeheb fî Ma’rifeti Kelâmi’l-‘Arab* (Kitâp hâmişinde Muhammed Muhyiddîn Abdulhamid’in *Munteha’l-Erab* adlı şerhiyle beraber basılmıştır), Dâru’t-Ṭalâi‘ li’n-Neşr ve’t-Tevzî‘, Kahire, 2004.

-----, *Muğni'l-Lebîb 'an Kutubi'l-E'arîb*, tah. Abdullatif Muhammed el-
Haţîb, et-Turâsu'l-Arabî, Kuveyt, 2000.

İbn Mâlik, Cemâluddîn Muhammed b. Abdullah b. Muhammed et-Ṭâi el-
Ciyânî el-Endelusî, *Şerhu't-Teshîl libni Mâlik*, tah. Abdurrahman es-Seyyit ve
Muhmmmed Bedevî el-Mahtûn, Hicr li't-Tîbâ'ati ve'n-Neşr ve't-Tevzî' ve'l-Î'lân, Cîze,
1990.

-----, *el-Kâfiyetu's-Şâfiye*, tah. Ali Muhammed Muavviḍ ve Âdil Ahmed
Abdulmevcûd, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 2010.

-----, *Elfiyye*, tah. Abdullaţîf Muhammed el-Haţîb, Dâru'l-'Urûbe li'n-Neşr
ve't-Tevzî', Kuveyt, 2006.

-----, *Şerhu'l-Kâfiyeti's-Şâfiye*, tah. Ali Muhammed Muavviḍ ve 'Adil Ah-
med Abdulmevcud, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2010.

-----, *Şevâhidu't-Tavdîh ve't-Taşhîh li Muşkilâtı'l-Câmi's-Şahîh*, tah. Ṭâhâ
Muhsin, Mektebetu İbn Teymiyye, y.y., 1992 (1413).

İbn Manzûr, Cemaluddin Ebu'l-Faḍl Muhammed b. Mukerrem, *Lisânu'l-'Arab*,
tah. Amir Ahmed Haydar, Darul Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2009.

İbn Reşîk, Ebû Ali el-Hasen el-Kayrevânî, *el-'Umde fi Meḥâsini's-Şi'ri ve
Âdâbih* ve Nakdihi, tah. Muhammed Muḥyiddîn Abdulhamîd, Dâru'l-Cîl li'n-Neşri
ve't-Tevzî' ve't-Tîbâ'a, Beyrut, 1981.

İbn Sellâm, Muhammed el-Cumaḥî, *Ṭabaḳâtu Fuḥûli's-Su'arâ'*, nşr. Mahmûd
Muhammed Şâkir, Dâru'l-Medenî, Cidde, ts. (mukaddime 1980).

İbn Sîde, Ebu'l-Hasen Ali b. İsmail b. Sîde el-Mursî, *el-Muḥkem ve'l-Muḥîti'l-
A'zam*, tah. Abdulhamid Hindâvî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2000.

-----, *el-Muḥaşaş*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.

İbn Şuheyd, Ebû 'Âmir Ahmed b. Abdilmelik b. Mervân b. Ahmed el-Endelusî,
et-Tehzîb bi Muḥkemi't-Tertîb, tah. Hâtim Şâlih Dâmin, Dâru'l-Beşâir el-İslâmiyye li't-
Tîbâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî', Beyrut, 2006.

İbn 'Uşfûr, Ebu'l-Hasen Ali b. Mu'min b. Muhammed b. Ali el-Haḍramî el-
İşbîlî, *el-Muḥarrib*, tah. Ahmed Abdussettâr el-Cevârî, Abdullah el-Cebûrî, y.y., 1972.

-----, *Muşulu'l-Muḥarrib*, tah. Salâh Sa'd Muhammed el-Mulaytî, Dâru'l-
Âfâkı'l-Arabiyye, Kâhire, 2006.

İbn Ya'îş, Muvaffakuddin Ebu'l-Bekâ Ya'îş b. Ali, *Şerhu'l-Mufaşşal*, tah. İmîl Bedî Ya'kûb, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 2001.

İbnu'l-Eşîr, Ebu'l-Feth Dıyâuddin Naşrullah b. Ebubekr Muhammed b. Muhammed b. Abdülkerîm Abdolvâhid eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Meşelu's-Sâir fî Âdâbi'l-Kâtibi ve's-Şâ'ir*, tah. Ahmed el-Hûfî-Bedevî Tabâne, Dâru Nahdatı Mısr li't-Tıbâ'a ve'n-Neşr, ts.

İbnu'l-Hâcib, Cemâluddîn 'Usmân b. 'Umer b. Ebibekr el-Mısrî el-İsnevî, *Kâfiye*, Mektebetu'l-Buşrâ, Karaçi, 2008.

İbnu'l-Mu'tez, Abdullah, *Kitâbu'l-Bedî'*, nşr. İgnati Krachkovsky, Dâru'l-Mesîra, Beyrut, 1982.

İbnu's-Serrâc, Ebubekir Muhammed es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî, *el-Uşûl fî'n-Nahv*, tah. Abdulhuseyn el-Fetlî, Beyrut, ts.

İbnu's-Şecerî, Hibetullah b. Ali b. Muhammed b. Hamza el-Hasenî el-Alevî, *Emâlî İbni's-Şecerî*, tah. Mahmud Muhammed et-Tanâhî, Mektebetu'l-Hâncî, Kahire, 1992.

el-Îcî, Ebu'l-Faql Adududdîn Abdurrahman b. Ahmed b. Abdülğaffar, *Muhtaşar fî fenni'l-belâğa ve tevâbi'ih (el-Medhal)*, Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, 6029.

İmer, Kâmile ve **Kocaman**, Ahmet ve **Özsoy**, A. Sumru, *Dilbilim Sözlüğü*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2011.

İsmâil, Ahmed Muhammed Emîn, *el-İ'câzu'l-Belâğî li Tehavvulâtı'n-Nazm el-Ğur'ânî fî'l-Muteşâbih mine'l-Elfâz ve't-Terâkîb*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2011.

İyd, Racâ, *Felsefetu'l-Belâğa beyne't-Tikaniyye ve't-Tetavvûr*, Munşeeu'l-Me'ârif, İskenderiyye, ts.

Kâti', Felâh Hasen, *et-Tekvînât en-Nahviyye li'l-Mecâz el-Mursel fî'l-Ğur'ân el-Kerîm*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2008.

Ğabâve, Fahrüddîn, *İ'râbu'l-Cumel ve Eşbâhu'l-Cumel*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2014.

el-Kâfiyecî, Ebû Abdullah Muhyiddin Muhammed b. Suleyman, *Şerhu'l-İ'râb fî Kavâ'idil-İ'râb*, tah. Âdil Muhammed Abdurrahman eş-Şindâh, Merkezi'l-Buḥûşî ve'd-Dirâsâtî'l-İslâmiyye, Bağdat, 2006.

-----, *Risâletun fî 'Zeydun Kâimun'*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, no: 3829, vr. 129^b-134^b.

Karaağaç, Günay, *Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2013.

el-Karamânî, Ahmed b. Mahmud (Sağır Ahmed), *Tefsîru'l-Karamânî*, Süleymaniye Ktp., Cârullah, no: 111.

Karapınar, Fikret, *Anlatım Özellikleri Açısından Sahih-Hasen Rivâyetler ve Mevzû Haberler*, Adal Ofset, Konya, 2009.

el-Kazvînî, Ebu'l-Me'âlî Celâluddîn el-Haîb Muhammed b. Abdurrahman b. 'Umer b. Ahmed, *el-Îdâh fî 'Ulûmi'l-Belâğa*, nşr. Ğarîd eş-Şeyh Muhammed ve İymân eş-Şeyh Muhammed, Dâru'l-Kitâb el-'Arabî, Beyrut, 2004.

el-Kefevî, Ebu'l-Bekâ Eyyub b. Musa el-Huseynî, *el-Kulliyât* (Mu'cemun fî'l-Muştalâhâtı ve'l-Furûki'l-Luğaviyye), nşr. Adnan Dervîş ve Muhammed el-Mısrî, Muessetu'r-Risâle, Beyrut, 1998.

Kemâlpasazâde, Şemsuddîn Ahmed b. Süleyman (İbn Kemâl Paşa), *Esrâru'n-Nahv*, tah. Ahmed Hasen Hâmid, Dâru'l-Fikr li't-Tıbbâ'ati ve'n-Neşri ve't-Tevzî', Kahire, 2002.

-----, *Risâletun fî Beyânî Telvînî'l-Hıtâb*, Samsun İl Halk Kütüphanesi (Milli Kütüphane-Ankara, dvd: 1621), 55 Hk 303/26, vr. 102^b-109^b.

el-Kıfî, Cemâluddîn Ebu'l-Hasen Ali b. Yûsuf el-Mısrî, *İnbâhu'r-Ruvât 'alâ Enbâhi'n-Nuḥât*, tah. Muhammed Ebu'l-Faḍl İbrahim, Dâru'l-Fikr el-'Arabî ve Muessetu'l-Kutubi's-Şekâfiyye, Kâhire ve Beyrut, 1986.

el-Ḳurtûbî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebubekir *el-Câmi'u li Aḥkâmi'l-Ḳur'ân ve'l-Mubeyyinü limâ Teḍammenehu mine's-Sunne ve Âyi'l-Furḳân*, tah. Abdullah Abdulmuhsin et-Turkî, Muessetetu'r-Risâle, 2006.

Küçüksarı, Mücahit, *Arap Şâirlerinden es-Seferceleânî ve Şiirî*, yayımlanmamış doktora tezi, NEÜSBE, Konya, 2013.

Lane, Edward William, *Meddu'l-Luğa (Arabic-English Lexicon)*, Librarie Du Liban, Londra, 1997.

Leech, Geoffrey N., *A Linguistic Guide to English Poetry*, Logman, London and New York, 1969.

el-Maḥallî, Ebû Abdillâh Celâluddîn Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Enşârî ve **es-Suyûtî**, Ebu'l-Faḍl Celâluddîn Abdurrahman b. Ebubekir b. Muhammed, *Tefsîru'l-Celâleyn*, Dâru İbn Keşîr, Beyrut, 2007.

Ma'tûk, Ahmed Muhammed, *el-Luġatu'l-'Ulyâ: Dirâset Nakdiyye fî Luġati's-Şi'r*, el-Merkezu's-Şekâfî el-'Arabî, ed-Dâru'l-Beydâ, 2006.

el-Meseddî, Abdusselâm, *el-Uslûbiyyetu ve'l-Uslûb*, ed-Dâru'l-Arabiyye li'l-Kitâb, y.y., ts.

el-Muberrid, Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd, *el-Kâmil fî'l-Luġati ve'l-Edebi ve'n-Naḥvi ve't-Taşrif*, tah. Zekî Mubârek, Matba'atu Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdihi, Kahire, 1936

-----, *el-Muktedab*, nşr. Muhammed Abdulhâlık 'Udayme, Kahire, 1994.

Mu'în, Muhammed, *Ferheng-i Fârsî (Persian Dictionary)*, Kitâb Ârâd, y.y., 1386.

Muhammed Bâsîl, 'Uyûnu's-Sûd, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal fî Taşrifî'l-Ef'âl el-'Arabiyye*, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Lübnan, 2011.

Muhammed İbrâhim, Maḥrûs, *el-Binyetu's-Sarfîyye ve Eşeruhâ fî Tağyîri'd-Dilâle*: Dirâse Tatbîkiyye 'alâ Kıra'atî'l-İmâm 'Aşım, Dâru'l-Beşâir li't-Tıbbâ'ati ve'n-Neşri ve't-Tevzî', Kâhire, 2007.

el-Munteceb, el-Hemezanî (el-Mukri'), *el-Kitâb el-Ferîd fî İ'râbi'l-Ḳur'ân el-Mecîd*, tah. Muhammed Nizâmuddîn el-Futeyyih, Mektebetu Dâri'z-Zemân li'n-Neşri ve't-Tevzî', Medîne, 2006.

el-Murâdî, el-Hasen b. Kâsım, *Şerḥu Teshîlî'l-Fevâid ve Tekmîlî'l-Mekâşid*, nşr. Nâsır Hasan Ali, Dâru Sa'diddîn li't-Tıbbâ'ati ve'n-Neşri ve't-Tevzî', Dimeşk, 2007.

-----, *Şerḥu'l-Elfiyye li İbn Mâlik*, tah. Fahrüddin el-Kabâve, Dâru Mektebeti'l-Me'ârif li't-Tıbbâ'ati ve'n-Neşri, Beyrut, 2007.

Murâdî, Muhammed Hâdî ve **Kâsımî**, Mecdî, "er-Raddu ala Munazzırî İnziyâhiyyeti'l-Uslûb: Ru'ye Nakdiyye", *İdâ'atun Nakdiyye (Faşliyye Muḥakkeme)*, Yıl: 2, Sayı: 5, Bahar, Tahran (İslamic Azad University), 2012.

Muṣtafâ, İbrahim, *İhyâu'n-Naḥv*, Muessesetu Hindâvî li't-Ta'lim ve's-Şekâfe, Kahire, 2014.

Muşrî, Abdunnâsır, *Delâletu'l-'Udûl eş-Şarfî fî'l-Ḳur'ân el-Kerîm*, yayımlanmamış doktora tezi, The University of Batna, Batna (Cezayir), 2014.

Mütercim Âsım Efendi, *Okyânûsu'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhtât* (*Kâmûsu'l-Muhtât Tercümesi*), Yayına hazırlayanlar: Mustafa Koç ve Eyüp Tanrıverdi, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2014.

en-Nahhâs, Ebû Ca'fer, *Me'âni'l-Kur'ân*, tah. Muhammed Ali eş-Şâbûnî, Merkezî İhyâi't-Turâsi'l-İslâmî, Mekke, 1988.

-----, *Şerhu Dîvânî İmrui'l-Kays*, nşr. 'Umer el-Fecâvî, Vezâratu's-Şekâfe, Ammân, 2002.

Naşr, 'Atiyye Kâbil, *Ğâyetu'l-Murîd fî 'İlmi't-Tecvîd*, Mektebetu'l-Harameyn, Riyâd, 1989.

en-Necdî, Nâsîf Ali, *Sibeveyh İmâmu'n-Nuḥât*, 'Âlemu'l-Kutub, Kâhire, 1953.

en-Neysâbü'rî, Mahmud b. Ebî'l-Hasen b. el-Huseyn, *İcâzu'l-Beyân an Me'âni'l-Kur'ân*, nşr. Ali b. Suleyman el-Abid, Mektebetu't-Tevbe, Riyat, 1997.

Okumuşlar, Muhiddin, *Yapılandırmacı Yaklaşım ve Din Eğitimi*, Yediveren, Konya, 2014.

Ömer, Ahmed Muhtâr, *İlmü'd-Delâle*, 'Âlemu'l-Kutub, Kahire, 1998.

Özbayoğlu, Erendiz, *Açıklamalar*, (*Ars Poetica* adlı kitabın sonunda, ss. 41-70), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2012.

Palmer, Frank Robert, *Semantik: Yeni Bir Anlambilim Projesi*, çev. Ramazan Ertürk, Kitâbiyât, Ankara, 2001.

er-Râzî, Fahreddin, *Mefâtihu'l-Ğayb (et-Tefsîru'l-Kebîr)*, Dâru'l-Fikr li't-Ṭibâ'ati ve'n-Neşri ve't-Tevzî', Beyrut, 1981.

er-Râzî, Muhammed b. Ebîbekr b. Abdilkâdir, *Muhtâru's-Sıḥâh*, tah. Şihâbuddîn Ebû Umer, tertîb eden: Mahmûd Hâtır, Dâru'l-Fikr li't-Ṭibâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî' ve el-Mektebetu't-Ticâriyye, Mekke, ts.

Râdî, Abdulhakîm, *Naẓariyyetu'l-Luġa fî'n-Nakdi'l-Arabî* (*Dirâsetun fî Haşâişî'l-Luġa el-Edebiyye min Manzûri'n-Nuḳḳâdî'l-'Arab*), el-Meclisu'l-A'lâ li's-Şekâfe, Kâhire, 2003.

er-Rağî, Rağiyyuddîn Muhammed b. el-Hasen el-Esterâbâdî, *Şerhu Şâfiyeti İbn Hâcib*, tah. Muhammed Nûr el-Hasen vd., Dâru'l-Kutubi'l-İmiyye, Beyrut, 1982.

-----, *Şerhu'r-Rağî 'ale'l-Kâfiye*, nşr. Yusuf Hasan Ömer, Kâryûnis Üniversitesi Yayınları, Bingazi, 1996.

er-Rummânî, Ebu'l-Hasen Ali b. 'Îsâ, *en-Nuket fî İ'câzî'l-Kur'ân (Selâsu Rasâil fî İ'câzî'l-Kur'ân li'r-Rummânî ve'l-Hattâbî ve Abdi'l-Kâhir el-Curcânî* adlı kitap içinde), tah. Muhammed Halefullah-Muhammed Ze'lûl Selâm, Dâru'l-Meârif, Kahire, 1991.

Şâlih, Kemâl Huseyn Reşîd, *Şıyâğu'l-Mubâlağa ve Tarâîkuha fî'l-Kur'ân'î'l-Kerîm*, (Dirâse İhşâiyye, Şarfiyye Delâliyye), yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Câmi'atu'n-Necâh, Nâblûs, 2005.

Sa'leb, Ebu'l-'Abbâs Ahmed b. Yahyâ, *Mecâlis*, tah. Abdusselâm Muhammed Hârûn, Dâru'l-Ma'ârif, Kahire, ts.

eş-Şabbân, Muhammed b. Ali Ebu'l-Irfân, *Hâşiyetu's-Şabbân 'alâ Şerhi'l-Eşmûnî 'alâ Elfıyyeti İbn Mâlik ve me'ahu Şerhu's-Şevâhid li'l-'Aynî*, tah. Tâhâ Abdurrauf Sa'd, el-Mektebetu't-Tevfîkiyye, ts.

es-Sâmerrâî, Fâdıl Ahmed, *Me'ânî'l-Ebniye fî'l-'Arabıyye*, Dâru Ammâr li'n-Neşr ve't-Tevzî', Ammân, 2007.

eş-Şaymerî, Ebû Muhammed Abdullah b. Ali b. İshâk, *et-Tabşıra ve't-Tezkira*, tah. Fethi Ahmed Mustafa Aliyyuddin, Dâru'l-Fikr, Dimeşk, 1982.

es-Sekkâkî, Ebû Yakûb Yusuf b. Ebubekir, *Miftâhu'l-'Ulûm*, nşr. Nu'aym Zerzûr, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1987.

eş-Semânîni, Ebu'l-Kâsım 'Umer b. Sâbit, *Şerhu'l-Luma' libn Cinnî*, tah. Fethî Ali Hasâneyn, Dâru'l-Harem li't-Turâş, Kâhire, 2010.

Sezgin, Fuat, "Mukaddime" (Ebû 'Ubeyde, *Mecâzu'l-Kur'ânîn*, Neşrine yazdığı mukaddime), Mektebetu'l-Hancî, Kahire, ts.

Sîbeveyh, Ebû Bîşr 'Amr b. Osman b. Kânber, *el-Kitâb (Kitâbu Sîbeveyh)*, tah. Abdusselâm Hârûn, 'Âlemu'l-Kutub, y.y., 1983.

Şubh, Haldûn Sa'îd, *et-Taqdîm ve't-Te'hîr fî'l-Kur'ân el-Kerîm: Belâğa ve İblâğ*, Dâru'l-Yenâbî', Dimeşk, 2002.

Subhânî, Sâcid Ali, *Muşkiletu'l-'Udûlî'n-Nahvî 'ani'l-Kur'ân'î'l-Kerîm ve Hal-luhâ*, National University of Modern Languages, İslâmâbad, 2006.

es-Şûrî, Ebubekir Mîr Rustum, *el-Verdetu'n-Naqqâra fî'l-Mecâzi ve'l-İsti'âra (Hamsu Rasâil fî İlmi'l-Beyân içerisinde)*, Mektebetu Seydâ, Diyarbakır, 2012.

es-Suyûtî, Ebu'l-Faql Celâluddîn Abdurrahman b. Ebubekir b. Muhammed, *el-Muzhir fî 'Ulûmi'l-Luğati'l-'Arabiyye*, nşr. Muhammed Ahmed Câdu'l-Mevlâ Bek vd., Mektebetu Dâri't-Turâs, Kahire, ts.

-----, *Hem'ul Hevâmi' fî Şerhi Cem'î'l-Cevâmi'*, tah. Abdul'âl Sâlim Mukerrem, Dâru'l-Buhûşî'l-'İlmiyye, Kuveyt, 1979.

-----, *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Şur'ân*, tah. Merkezu'd-Dirâsâtü'l-Şur'âniyye, Mecmeu' Melik Fehd li Tıbbâ'ati'l-Muşşafi's-Şerîf, y.y., ts.

-----, *Şerhu 'Ukûdi'l-Cumân fî'l-Me'ânî ve'l-Beyân*, tah. İbrahim Muhammed el-Hamdânî ve Emîn Lokmân el-Habbâr, Dâru'l-Kutibi'l-'İlmiyye, Beyrut, 2011.

eş-Şârbî, Ebû İshâk İbrahim b. Musa, el-Endelusî, *el-İfâdât ve'l-İnşâât*, tah. Mahmut Ebu'l-Ecfân, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1983.

-----, *el-Mekâşudu's-Şâfiyye fî Şerhi'l-Hulâşati'l-Elfiyye (Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik)*, tah. tah. Ayyâd b. 'Îd eş-Şubeytî, Ma'hedu'l-Buhûşî'l-'İlmiyye ve İhyâu't-Turâşî'l-İslâmî, Mekke, 2007.

Şensoy, Sedat, "Belâgat Geleneğinde Aklî Mecaz Tartışmaları", *İslam Araştırmaları Dergisi*, Sayı 8, İstanbul, 2002 (ss. 1-37).

-----, *Abdülkâhir el-Cürcânî'de Anlam Problemi*, Detay Copy Center, İstanbul, 2010.

-----, *Mâ Ene Kıltu Risâleleri (Rasâilu Mâ Ene Kıltu)*, Aybil Yayınları, Konya, 2013.

eş-Şirbînî, Abdurrahman, *Feydu'l-Fettâh 'alâ Havâşî Telhîşî'l-Miftâh*, Matbaatu Medreseti Vâlideti Abbâs el-Evvel, Kahire, 1905.

Şû, Şubhî 'Umer, *Uslûbu's-Şarh ve'l-Kasem min Hılâli'l-Şur'ân el-Kerîm*, Dâru'l-Fiker Nâşirûn ve Muvezzi'ûn, Ammân, 2009.

Tabl, Hasen, *Uslûbu'l-İltifât fî'l-Belâğati'l-'Arabiyye*, Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, Kahire, 1998.

et-Tanţâvî, Muhammed, *Neşe'tu'n-Nahv ve Târîhu Eşheri'n-Nuḥât*, nşr. Sa'îd Muhammed el-Laḥḥâm, 'Âlemu'l-Kutub li't-Tıbbâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî', Beyrut, 2005.

Tanyıldız, Ahmet, "İsmâil Rusûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmû'atu'l-Letâyif Ve Matmûratu'l-Ma'ârif) (I. Cilt)" (İnceleme-Metin-Sözlük), (EÜSBE), yayımlanmamış doktora tezi, Kayseri, 2010.

Tasa, Muhammet, *Hâmid b. Ali b. İbrâhim el-İmâdî'ye Ait "et-Tafşîl fî'l-Farqı beyne't-Tefsîri ve't-Te'vîl"* Adlı Eserin Tahkîki, Adal Ofset, Konya, 2005.

-----, *Kur'ân'da Cümle Yapısı*, Adal Ofset, Konya, 2005.

-----, *İbnu's-Semmân ve Şiirleri*, Adal Ofset, Konya, 2007.

-----, *Ahmed b. Şahin el-Kıbrısî ve Şiirleri*, Aybil Yayınları, Konya, 2014.

Taşköprizâde, 'İsâmuddin Ahmed b. Mustafa et-Taşköprî, *Şerhu'l-Fevâidi'l-Gıyâsiyye*, nşr. Karahisarlı Osman b. Ahmet, Dâru't-Tibâ'atî'l-Âmire, İstanbul, 1314.

et-Teftâzânî, Hâfid, Ahmed b. Yahya b. Muhammed b. Mes'ûd b. Ömer, *Risâletu Mâ Ene Kuntu*, (*Rasâilu Mâ Ene Kuntu/Mâ Ene Kuntu Risâleleri* içerisinde) tah. Sedat Şensoy, Aybil Yayınları, Konya, 2013.

et-Tehânevî, Muhammed Ali, *Keşşâfu İştîlâhâtı'l-Funûn ve'l-'Ulûm*, nşr. Refik el-'Acem vd., Mektebetu Lübnân en-Nâşirûn, Beyrut, 1996.

et-Telîsî, Halife Muhammed, *en-Nefs min Kunûzi'l-Kavâmîs*, ed-Dâru'l-'Arabiyye li'l-Kitâb, Tunus, ts. (Kitabın mukaddimesi 2000 de yazılmıştır).

Temmâm Hasan, *el-Beyân fî Ravâi'î'l-Kur'ân*, 'Alemu'l-Kutub, Kahire, 1993.

-----, *el-Uşûl: Dirasetun Epistemûlûciyye Inde'l-'Arab*, 'Alemu'l-Kutub, Kahire, 2000.

et-Tenûhî, Muhammed ve **el-Esmer**, Râcî, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal fî 'Ulûmi'l-Luğa (el-Elsuniyyât)*, nşr. İmîl Yâkub, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, 2001.

et-Tûncî, Muhammed, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal fî'l-Edeb*, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, 1999.

et-Turkî, İbrahim b. Manşûr, "el-'Udûl fî'l-Binyeti't-Terkîbiyye: Kırrâatun fî't-Turâsi'l-Belâğî", *Mecelletu Câmi'ati Ummi'l-Kurâ li 'Ulûmi's-Şerî'a ve'l-Luğati'l-'Arabiyye ve Âdâbih*, Rebîulevvel 1428, cilt: XIX, sayı: 40, ss. 560-561.

Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, "Sapma", Ankara, 2011.

'Ubeyd, Haydar Huseyn, *el-Hazfu Beyne'n-Nahviyyîne ve'l-Belâğiyîn*, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, 2013.

'Udayme, Muhammed Abdulhâlik, *Dirâsât li Uslûbi'l-Kur'ân'î'l-Kerîm*, Dârul-Hadîs, Kahire, 1972.

el-'Ukaylî, Hasen Mindil Hasen, *el-İ'câzu'l-Kur'ânî fî Uslûbi'l-'Udûl 'anî'n-Nizâmî't-Terkîbî en-Nahvî ve'l-Belâğî*, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, 2009.

el-‘Ukberî, Ebu’l-Bekâ Abdullah b. el-Huseyn, *et-Tibyân fi İ‘râbi’l-‘Kur’ân*, tah. Sa’d Kurayyim el-Fakî, Dâru’l-Yakîn li’n-Neşr ve’t-Tevzî‘, Mansûra, 2001.

‘Ulvân, Huseyn Celîl, *el-İ‘râb‘an Kavâ‘idi’l-İ‘râb li İbn Hişâm el-Enşârî*: Dirâse fi’l-Kitâb ve Şurûhih, Dâru’t-Tıbbâ’a ve’n-Neşr ve’t-Tevzî‘, Dimeşk, 2012.

el-‘Umerî, Zâfir b. Ğurmân, *Belâġatu’l-‘Kur’âni’l-Kerîm: Dirâse fi Esrâri’l-‘Udûl fi’si‘mâli Siyâġi’l-Fi’l*, Mektebetu Vehbe, Kahire, 2008.

el-Vânî, Mehmed b. Mustafa (Vankulu Mehmed Efendi), *Vankulu Lügati*, Yayına hazırlayanlar: Mustafa Koç ve Eyüp Tanrıverdi, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları: 52, İstanbul, 2015.

el-Vâzinî, Sâlime İsa, *Zâhiratu Hilâfi’l-Asl fi’n-Nahvi’l-‘Arabî*, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Câmiatu Fâtih Kuliyyetu’l-Luġât Kısmu’l-Luġati’l-‘Arabiyye, Libya, 2000.

Veys, Ahmed Muhammed, “el-İnziyâh ve Te‘addudu’l-Muştalâh”, *‘Âlemu’l-Fikr*, el-Meclisu’l-Vatanî li’s-Şekâfeti ve’l-Funûni ve’l-Âdâb, Kuveyt, Mart 1997.

-----, *el-İnziyâh min Manzûri’d-Dirâsâti’l-Uslûbiyye*, el-Muessesetu’l-Câmi’iyye li’d-Dirâsâti ve’n-Neşr ve’t-Tevzî‘, Beyrut, 2005.

Yıldırım, Ali ve **Şimşek**, Hasan, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık San. ve Tic. A.Ş., Ankara, 2013.

ez-Zebîdî, Muhammed Murteḏâ b. Muhammed el-Huseynî, *Tâcu’l-‘Arûs min Cevâhiri’l-‘Kâmûs*, nşr. Abdulmun‘im Halîl İbrâhim ve Kerim Seyyid Muhammed Mahmud, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 2007.

ez-Zeccâc, Ebu İsak İbrahim b. es-Sirri, *Me‘âni’l-‘Kur’ân ve İ‘râbuhu*, tah. Abdulcelil Abduh Şelebî, Âlemu’l-Kutub, Beyrut, 1988, V, 6.

ez-Zemaḥşerî, Ebu’l-‘Kâsım Mahmud b. Ömer, *el-Mufaṣṣal fi ‘İlmi’l-‘Arabiyye* (Kitap zeylinde-*el-Mufaḍḍal fi Şerhi Ebyâti’l-Mufaṣṣal*- adlı eserle beraber basılmıştır), Dâru’l-Cîl, Beyrut, ts.

-----, *el-Keşşâf ‘an Hakâiki Ğavâmiḍi’t-Tenzîl ve ‘Uyûni’l-Ekâvîli fi Vucûhi’t-Te’vîl*, tah. Adil Ahmed Abdulmevcud ve Ali Muhammed Muavviḍ, Mektebetu’l-‘Ubeykân, Riyâd, 1998.

ez-Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed b. Abdullah *el-Burhân fi ‘Ulûmi’l-‘Kur’ân*, tah. Muhammed Ebu’l-Faḍl İbrahim, Mektebetu Dâri’t-Turâs, Kahire, 1984.

ez-Zevzenî, Abdullah el-Ḥuseyn b. Ahmed, *Şerḥu'l-Mu'allakât es-Seb'*, ed-Dâru'l-Âlemiyye, y.y., ts.

ez-Zubeydî, Ebubekir Muhammed b. el-Ḥasen el-Endelusî, *Ṭabaḳātu'n-Naḥviyyîn ve'l-Luġaviyyîn*, tah. Muhammed Ebu'l-Faḍl İbrahim, Dâru'l-Me'ârif, Kâhire, 1973.

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öz Geçmiş

Murat TALA 1975 yılında Karaman’da doğdu. İlk ve orta öğrenimini Karaman’da tamamladı. 2000 yılında Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nden mezun oldu. 2005 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı taşra teşkilatında görev aldı. 2007-2010 yılları arasında DİB Selçuk İhtisas Eğitim Merkezi’nde kursiyer olarak öğrenim gördü. 2011 yılında Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Arap Dili ve Belagatı Bilim Dalı’nda “ez-Zeccâcî ve el-Emâlî Adlı Eserinin Arap Dili ve Edebiyatında Yeri ve Değeri” isimli tezi ile yüksek lisansını tamamladı.

2011 yılında Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde öğretim görevlisi olarak göreve başladı. 2012 yılında Necmettin Erbakan Üniversitesi’nde öğretim görevlisi oldu.